Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun qrant layihəsi çərçivəsində
nəşr olunmuşdur

Vasif Qafarov
Qiyas Şükürov

AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİ TARİXİ

1918-1920-ci illər

(OSMANLI ARXİV SƏNƏDLƏRİ ƏSASINDA)

BAKI – ELMİN İNKİŞAFI FONDU – 2017

Elmi redaktoru:
Yaqub Mahmudov
AMEA-nın həqiqi üzvü, Əməkdar elm xadimi

Rəyçi:
Yunus Özger
Prof. Dr.
Türkiyə Cümhuriyyəti Bozok Universiteti

Qafarov V.V., Şükürov Q.E. Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixi. 1918-1920-ci illər. (Osmanlı arxiv sənədləri əsasında). – Bakı: Elmin İnkişafı Fondu, 2017. – 520 səh.

Kitab Azərbaycan tarixinin olduqca mürəkkəb, ziddiyyətli və eyni zamanda maraqlı bir dövrünü əhatə edir. 1918-1920-ci illər Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixi ilə bağlı Türkiyə Cümhuriyyəti Başbakanlıq Osmanlı Arxivində mühafizə olunan çoxsaylı sənəd və materiallar bu kitabda elmi dövriyyəyə gətirilmişdir. Transkripsiya edilmiş Osmanlı arxiv sənədlərinə geniş şərhlər yazılmış və həmin sənədlərə istinadən Cümhuriyyət tarixi problemləri araşdırılaraq işiqlandırılmışdır. Zəngin ilkin arxiv sənədləri əsasında 1918-1920-ci illər Azərbaycan Cümhuriyyəti dövrünün obyektiv tarixi mənzərəsi yaradılmışdır.

Kitab Azərbaycan Cümhuriyyəti, eyni zamanda beynəlxalq münasibətlər tarixi ilə məşğul olan mütəxəssislər, bu sahələrdə tədqiqat aparan tarixçilər və yaxın keçmişimizin tarixi ilə maraqlanan oxucu dairəsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

Bu kitab Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondunun qrant layihəsi çərçivəsində çap olunmuşdur:
Qrant № EİF/GAM-1-2011-2(4)-26/26/5

Bu əsər 15 fevral 2012-ci il tarixində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Elmin İnkişafı Fondu tərəfindən Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyində
qeydiyyatdan keçirilmiş və əsərin qeydiyyatı haqqında 7091 nömrəli Şəhadətnamə
(qeydiyyat nömrəsi: 04/C-6018-12) verilmişdir.

ISBN: 978-9952-516-08-1

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin

100 illiyinə ithaf olunur

عقدنامه

بویوک روسیه انقلابینک جریاننده دولت وجودینک آیری آیری حصه‌لره آیریلماسی ایله زاقافقازیانک روس اوردولری طرفندن ترکی موجب بر وضعیت سیاسیه حاصل اولدی. کندی قوای مخصوصه‌لرینه ترک اولونان زاقافقاسیا ملتلری، مقدراتلرینک اداره‌سنی بالذات کندی اللرینه آلارق زاقافقاسیا قوشما خلق جمهوریتنی تأسیس ایتدیلر. وقایع سیاسیه‌نک انکشاف ایتمه‌سی اوزرینه گورجی ملتی زاقافقاسیا قوشما خلق جمهوریتی جزئندن چیقوب ده مستقل گورجی خلق جمهوریتی تأسیسنی صلاح گوردی.

روسیه ایله عثمانلی امپراطورلغی آراسنده ظهور ایدن محاربه‌نک تسویه‌سی یوزندن حاصل اولان وضعیت حاضره سیاسیه و مملکت داخلنده بولونان مثلسز آنارشی جنوب شرقی زاقافقاسیادن عبارت بولونان آذربایجانه دخی بولوندیغی خارجی و داخلی مشکلاتدن چیقمق ایچون خصوصی بر دولت تشکیلاتی قورمق لزومنی تعیین ایدیبور.

بوکا بناً آراء عمومیه ایله انتخاب اولونان آذربایجان شورای ملیه اسلامیه‌سی بوتون جماعته اعلان ایدیبور که:

۱ــ بوکوندن اعتباراً آذربایجان خلقی حاکمیت حقنه مالک اولدیغی کبی جنوب شرقی زاقافقاسیادن عبارت اولان آذربایجان دخی کامل الحقوق مستقل بر دولتدر.

۲ــ مستقل آذربایجان دولتنک شکل اداره‌سی خلق جمهوریتی اولارق تقرر ایدیبور.

۳ــ آذربایجان خلق جمهوریتی بوتون ملتلر و بالخاصه همجوار اولدیغی ملت و دولتلرله مناسبات حسنه تأسیسنه عزم ایدر.

۴ــ آذربایجان خلق جمهوریتی ملت، مذهب، صنف، سلک و جنس فرقی گوزتمه‌دن قلمروینده یاشایان بوتون وطنداشلرینه حقوق سیاسیه و وطنیه تأمین ایلر.

۵ــ آذربایجان خلق جمهوریتی اراضیسی داخلنده یاشایان بالجمله ملتلره سربستانه انکشافلری ایچون گنیش میدان براقیر.

۶ــ مجلس مؤسسان طوپلانجه‌یه قدر آذربایجان اداره‌سنک باشنده آراء عمومیه ایله انتخاب اولونمش شورای ملی و شورای ملی‌یه قارشی مسئول حکومت موقته دورور.

۲۸ مایس ۱۹۱۸ نجی ییلده

تفلیس شهرنده

آذربایجان ملی شوراسی رئیس معاونی: حسن آغا

کاتب:

فتحعلی خان خویسکی

شفیع بک رستم بکوف

جواد بک ملیک یگانوف

MÜNDƏRİCAT

ÖN SÖZ 7

GİRİŞ 11

ABBREVİATURA 15

I FƏSİL. MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN İDEYASININ FORMALAŞMA DÖVRÜ

1.1. Birinci dünya müharibəsi illərində “Müstəqil Azərbaycan” ideyası və Osmanlı-Azərbaycan münasibətləri 16
1.2. Brest-Litovsk sülh konfransında Qafqaz müsəlmanlarının müstəqilliyi məsələsi 43
1.3. Azərbaycanda xaotik vəziyyət və Nağı Şeyxzamanlının İstanbul səfəri 56
1.4. Trabzon konfransı və Azərbaycan 70

II FƏSİL. BATUM KONFRANSI VƏ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN TƏŞKİLİ

2.1. Azərbaycanda ilhaq zehniyyətinin təşəkkülü və ilhaqnamələr 101
2.2. Batum konfransı və Azərbaycan 131
2.3. Osmanlı imperatorluğu ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında imzalanan Batum müqavilələri 164
2.4. Cənubi Qafqazda ərazi-sərhəd problemləri 179
2.5. Müstəqil Azərbaycanın doğurduğu əks-səda və beynəlxalq aləmdə tanınma problemi 205

III FƏSİL. OSMANLI-AZƏRBAYCAN SİYASİ, HƏRBİ VƏ İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIĞI

3.1. Osmanlı-Azərbaycan münasibətlərinin xarakteri 233
3.2. Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycan əməliyyatı və beynəlxalq münasibətlərdə “Bakı məsələsi” 254
3.3. Osmanlı-Azərbaycan hərbi müqavilə layihələri 290
3.4. Osmanlı-Azərbaycan iqtisadi və mədəni əməkdaşlığı 295

IV FƏSİL. MUDROS ATƏŞKƏS MÜQAVİLƏSİ VƏ AZƏRBAYCANIN TALEYİ

4.1. Mudros müqaviləsi və Osmanlı qoşunlarının Azərbaycandan təxliyə edilməsi 316
4.2. Əli Mərdan Topçubaşovun İstanbul səfəri və Paris konfransına hazırlıq 336
4.3. Qafqaz respublikaları arasında münasibətlər və Osmanlı dövlətinin siyasəti 346
4.4. Ermənilərin müsəlmanlara qarşı törətdiyi soyqırım cinayətləri 375
4.5. Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutu və mühacir Azərbaycan siyasətçiləri 410

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ TARİXİNİN ARAŞDIRILMASI İŞİNƏ MÜHÜM TÖHFƏ

VASİF QAFAROV VƏ QİYAS ŞÜKÜROVUN "AZƏRBAYCAN CÜMHURİYYƏTİ TARİXİ. 1918-1920-ci illər. (OSMANLI ARXİV SƏNƏDLƏRİ ƏSASINDA)" ƏSƏRİNƏ

ÖN SÖZ

Azərbaycan xalqının uzun illərdən bəri Rusiyaya qarşı apardığı milli azadlıq mübarizəsi özünün məntiqi yekunu kimi 1918-ci il mayın 28-də türk-müsəlman dünyasında ilk demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət nümunəsi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə nəticələndi. Birinci dünya müharibəsinin gedişində "xalqlar həbsxanası" olan Rusiya imperiyasının dağılması ilə əlaqədar olaraq dünyada və regionda gedən siyasi və hərbi proseslər Azərbaycana onu diktə edirdi ki, ya öz müstəqilliyini elan edib mövcudluğunu qorumaq uğrunda mübarizə aparmalı, ya da yenidən müstəmləkə əsarətinə düşməli idi. Belə çətin və mürəkkəb bir zamanda Azərbaycan xalqı yetişdirdiyi aydınların ətrafında sıx birləşərək istiqlaliyyətini elan edib ölkənin suverenliyini qorumaq uğrunda gərgin, yorulmaz mübarizəyə başlamaqla tarixin sınağından üzü ağ çıxa bildi.

Birinci dünya müharibəsinin son mərhələsində Azərbaycana, xüsusilə də neft Bakısına sahib olmaq uğrunda həm qruplaşmalararası, həm də qruplaşmalardaxili mübarizə özünün pik nöqtəsinə qalxmışdı. Vuruşan ölkələrin hər biri Bakı neftinə müharibənin gedişatına təsir edəcək əsas faktorlardan biri kimi baxır və neft şəhərinə yiyələnmək uğrunda kompromissiz mübarizə aparırdı. Əsas mübarizə isə Türkiyə, Rusiya, Almaniya və İngiltərə arasında gedirdi və Bakı neftinin sahibi olan Azərbaycan xalqının mənafeləri nəzərə alınmırdı. Belə ağır şərtlər altında, yeni yaranan və ilk addımlarını atmaqda olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti nəinki neft Bakısı və Azərbaycanla bağlı gedən mübarizədən kənarda qaldı, əksinə çox çevik manevr edərək bir çox hallarda bu mübarizənin mərkəzində yer aldı və prosesləri Azərbaycan xalqının mənafelərinə uyğun şəkildə yönəldə bildi. Nəticədə neft Bakısı uğrunda gedən mübarizənin qalibi Azərbaycan Cümhuriyyəti oldu.

Ölkə hüdudlarından kənarda elan olunan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hədsiz problemlərlə qarşılaşsa da, bunların hamısına sinə gərib Azərbaycan xalqı qarşısında çox böyük tarixi və şərəfli bir missiyanı yerinə yetirməyi bacardı. Belə ki, Bakı düşmənlərdən

azad edildi, Azərbaycan qəzalarında bolşevik-erməni alyansı tərəfindən türk-müsəlmanlara qarşı həyata keçirilməkdə olan qırğınların qarşısı alındı, Qarabağ, Zəngəzur və Naxçıvanda erməni daşnaklarının antiazərbaycan fəaliyyətləri zərərsizləşdirildi, cənubda yaradılan Muğan Sovet Respublikası ləğv edildi və ölkənin ərazi bütövlüyü və suverenliyi tam bərpa edildi.

Bütün bunlarla paralel olaraq, daxildə də dövlət quruculuğu işləri aparıldı, milli ordu quruldu, Azərbaycan parlamenti yaradıldı, dövlət atributları təsis edildi, vətəndaşlıq, ana dili, təhsil, mədəniyyət və digər sahələrdə qanunlar qəbul edildi, ibtidai və orta məktəblər, universitet açıldı, milli valyuta tədavülə buraxıldı, söz, vicdan, mətbuat, toplaşma azadlıqları təmin edildi və s. Eyni zamanda ölkənin beynəlxalq aləmdə tanınması istiqamətində gərgin işlər aparıldı. Nəticədə 1920-ci ilin yanvarında Azərbaycanın müstəqilliyi Paris Sülh konfransı tərəfindən tanındı. Avropa ölkələrinin Bakıda, eyni zamanda Azərbaycanın da bir çox xarici ölkələrdə diplomatik nümayəndəlikləri təsis edildi.

Fəqət, Azərbaycan xalqının bu xoşbəxtliyi uzun sürmədi. Mövcudluğunun 23-cü ayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Rusiya təcavüzünün qurbanı oldu. 1920-ci il aprelin 27-də Azərbaycan yenidən Rusiya tərəfindən işğal edildi. 23 aylıq mövcudluğu dövründə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti xalqımızın tarixində və taleyində elə silinməz izlər buraxdı ki, 70 il ərzində Sovet imperiyasının həyata keçirdiyi sərt, amansız tədbirlər, qeyri-insani, ağlasığmaz cinayətlər də müstəqillik fikrini Azərbaycan xalqının yaddaşından silə bilmədi. Eyni zamanda ölkəni işğal edən Rusiya da, beynəlxalq aləmdə tanınan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin müstəqilliyi faktını silib ata bilmədi və bu, 1991-ci ildə bərpa edilən Azərbaycan Respublikasının möhkəm özülü oldu.

Hazırda müstəqil dövlət olaraq 27-ci ilini yaşamaqda olan Azərbaycan Respublikası öz sələfi olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi irsinə sahib çıxıb və onun dərindən araşdırılmasını özünün mühüm vəzifələrindən biri hesab edir. Təsadüfi deyil ki, 1998-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının 80 illiyinin qeyd edilməsi haqqında xüsusi sərəncam verdi. Sərəncamda deyilirdi: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ölkənin daxilində və xaricində yaranmış gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövlətin qısa bir müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində böyük iz buraxmışdır. Milliyyətindən, siyasi və dini mənsubiyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara bərabər hüquqlar verilməsi, dövlət sərhədlərinin müəyyən olunması, Azərbaycan dövlətçiliyi atributlarının qəbul edilməsi, ana dilinin dövlət dili elan olunması Azərbaycanın gələcək müstəqilliyi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, hərbi quruculuq sahələrində atılmış addımlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 23 aylıq fəaliyyətini əks etdirən əsas istiqamətlərdir... 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa edən xalqımız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısamüddətli fəaliyyətinin zəngin ənənələrindən istifadə etmiş və bu tarixi varislik üzərində müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratmışdır." Cümhuriyyətin həyata keçirdiyi tədbirlə-

rin Azərbaycanın gələcək müstəqilliyi üçün möhkəm zəmin yaratdığı xüsusi vurğulanan bu tarixi sənəddə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin tədqiqi də xüsusi olaraq qeyd olunmuşdu.

2008-ci il fevralın 15-də Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında verdiyi sərəncamda da Cümhuriyyət dövrünə siyasi qiymət verilir və tariximizin bu mərhələsi ilə bağlı çoxsaylı sənədlərin xarici ölkələrin qapalı arxivlərində saxlanıldığı qeyd edilərək bu sənədlərin tədqiq olunmasının vacibliyi və əhəmiyyəti vurğulanır: "Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixinə dair sanballı əsərlər, hətta ikicildlik ensiklopediya nəşr edilsə də, tariximizin bu mərhələsi ilə bağlı çox sayda sənədlər hələ xarici ölkələrin qapalı arxivlərində saxlanılır və öz tədqiqatçılarını gözləyir". Prezidentin sərəncamında da qeyd edildiyi kimi, həqiqətən də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi ilə bağlı çoxsaylı arxiv sənəd və materialları xarici ölkələrin, xüsusilə də Türkiyə Cümhuriyyətinin arxivlərində mühafizə olunmaqdadır.

XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq Azərbaycanın 1918-1920-ci illər tarixi ilə bağlı yüzlərlə əsər yazılsa da, bu əsərlərin böyük əksəriyyəti Osmanlı arxiv sənədlərinə istinad edilmədən yazıldığından bəhs edilən əsərlərdə bir çox məsələlər birtərəfli şəkildə araşdırılmış və nəticədə bir sıra yanlışlıqlara yol verilmişdir. Lakin Cümhuriyyət dövrü ilə bağlı Osmanlı arxivlərində tədqiqatlar aparan, geniş, hərtərəfli təhlillər əsasında sanballı əsərlər ortaya qoyan tarixçilərimiz də yox deyildir. Bu mənada AMEA A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixi şöbəsinin aparıcı elmi işçisi t.ü.f.d. Vasif Qafarovun tədqiqatları xüsusilə diqqətəlayiqdir. Müəllifin 2011-ci ildə nəşr olunan "Türkiyə-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan məsələsi (1917-1922)" əsərində Azərbaycan arxivləri ilə yanaşı çoxsaylı Osmanlı arxiv sənəd və materialları da tədqiqata cəlb edilmiş, tədqiq olunan problem tam, dolğun və hərtərəfli araşdırılaraq dövrün obyektiv mənzərəsi yaradılmışdır. Fikrimcə, bu əsər Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti tarixinin araşdırılması işinə ən qiymətli töhfələrdən biridir.

T.ü.f.d. Vasif Qafarov və t.ü.f.d. Qiyas Şükürov tərəfindən Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə bağlı Türkiyə Cümhuriyyəti Başbakanlıq Osmanlı Arxivində olan sənəd və materialların araşdırılması və transkripsiya edilərək geniş şərhlərlə birlikdə nəşr edilməsi Cümhuriyyət tariximizin daha dolğun və kompleks şəkildə öyrənilməsinə mühüm töhfədir. Dörd fəsil və on səkkiz paraqrafdan ibarət olan tədqiqat işində Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixi ilə bağlı ümumilikdə 376 Osmanlı arxiv sənədi elmi dövriyyəyə daxil edilmişdir. Tədqiqat işində toplanan sənəd və materiallar problemlər üzrə qruplaşdırılmış, hər bir paraqrafda yer alan arxiv sənədlərinə ayrı-ayrılıqda geniş şərh verilmiş və həmin sənədlərə istinadən mövzu araşdırılaraq işıqlandırılmışdır.

T.ü.f.d. Vasif Qafarov və t.ü.f.d. Qiyas Şükürovun "Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixi. 1918-1920-ci illər. (Osmanlı arxiv sənədləri əsasında)" adlı tədqiqatının indiyədək Azərbaycanın 1918-1920-ci illər tarixi ilə bağlı yazılan əsərlərdə yer alan yanlışlıqların

aradan qaldırılması, eyni zamanda gələcəkdə bəhs olunan dövrlə bağlı aparılacaq tədqiqatlarda bu kimi yanlışlıqlara yol verilməməsi üçün mühüm əhəmiyyətli bir istinad yeri olacağına, Cümhuriyyət tarixi problemlərinin Azərbaycan və Osmanlı arxiv sənədləri əsasında kompleks şəkildə müqayisəli təhlil metodu ilə araşdırılması üçün geniş imkanlar açacağına və beləliklə tarixçiliyimizdə mühüm bir boşluğu dolduracağına şübhə etmirəm. Müəlliflərə yeni-yeni uğurlu elmi axtarışlar arzulayıram.

Yaqub Mahmudov
AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru,
AMEA-nın həqiqi üzvü, Əməkdar elm xadimi,
Dövlət Mükafatı laureatı

GİRİŞ

Zaman etibarilə 1918-1920-ci illər tarix üçün qısa bir dövr olsa da, bu iki il Azərbaycan xalqının tarixində dərin izlər buraxmışdır. Məhz bu dövrdə ölkədə və dünyada baş verən hadisə və proseslərin təsiri altında Azərbaycan xalqının milli istiqlal mübarizəsi "muxtariyyət" uğrunda mübarizədən "milli istiqlal" uğrunda mübarizə mərhələsinə keçdi və bu mübarizə özünün məntiqi yekunu kimi 1918-ci il mayın 28-də itirilmiş dövlətçiliyin yenidən bərpası - Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması ilə nəticələndi. 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Milli Şurası "İstiqlal Bəyannaməsi"ni qəbul edib ölkənin müstəqilliyini elan etməklə xalqımız qarşısında çox böyük tarixi və şərəfli bir missiyanı yerinə yetirmiş oldu. Azərbaycan milli azadlıq hərəkatına rəhbərlik edən qüvvələr türk-müsəlman aləmində dünyəvi təməl üzərində qurulan ilk dövləti - Azərbaycan Cümhuriyyətini yaratmaqla nəinki Şərq dünyasına, eləcədə Avropaya nümunə ola biləcək bir dövlət təsisatı qurmağa nail ola bildilər.

XIX əsrin əvvəllərində itirilmiş milli dövlətçiliyin bərpası Azərbaycan xalqının tarixində çox böyük və təqdirəlayiq hadisə idi. Yaranmış tarixi fürsətdən istifadə edib ölkənin müstəqilliyi elan edilməsəydi, Azərbaycan ərazisi Rusiya, Ermənistan və Gürcüstan arasında bölüşdürüləcəkdi. 1918-ci il mayın 28-də yaranan Azərbaycan Cümhuriyyəti çox yaşamadı. Cəmi 23 ay mövcud olan Cümhuriyyət Rusiya təcavüzünün qurbanı oldu. Amma, 1920-ci il aprelin 27-də ölkəni işğal edən Sovet Rusiyası Cümhuriyyətin müstəqilliyi faktını silib ata bilmədi və bu, 1991-ci ildə yenidən bərpa edilən Azərbaycan Respublikasının möhkəm özülü oldu.

Eyni zamanda, bu 23 aylıq mövcudluğu dövründə Azərbaycan Cümhuriyyəti xalqımızın taleyində elə silinməz izlər buraxdı ki, 70 il ərzində Sovet imperiyasının həyata keçirdiyi sərt, amansız tədbirlər, qeyri-insani, ağlasığmaz cinayətlər də müstəqillik fikrini Azərbaycan xalqının yaddaşından silə bilmədi.

Hazırda Azərbaycan müstəqil dövlətdir və dünya birliyinin üzvüdür. Dövlətimiz öz sələfi olan Azərbaycan Cümhuriyyətinin topladığı təcrübəyə böyük əhəmiyyət verir və bu təcrübənin dərindən öyrənilməsini özünün mühüm vəzifələrindən biri hesab edir. 1918-1920-ci illər Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixi ilə bağlı Türkiyə Cümhuriyyəti Başbakanlıq Osmanlı Arxivində mühafizə olunan sənəd və materialların araşdırılması və transkripsiya edilərək geniş şərhlərlə elmi dövriyyəyə daxil edilməsi Cümhuriyyət tarixinin daha dolğun və kompleks şəkildə öyrənilməsinə mühüm töhfə olardı.

Azərbaycan Cümhuriyyəti öz mövcudluğu dövründə, xüsusilə də Birinci Dünya müharibəsinin sonunadək olan dövrdə Osmanlı imperiyası ilə sıx ittifaqda olmuş, eyni za-

manda Cümhuriyyətin süqutundan sonra da Azərbaycan siyasi mühacirətinin böyük bir qismi Türkiyəyə pənah gətirmiş və burada fəaliyyət göstərmişdir. Məhz elə bu səbəbdəndir ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixi ilə bağlı bir çox sənəd və materiallar Türkiyə arxivlərində toplanmışdır. XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixinə dair yüzlərlə əsər yazılmışdır. Lakin bir neçə tədqiqat əsəri istisna olmaqla, bu əsərlərin böyük əksəriyyəti Osmanlı arxiv sənədlərinə istinad edilmədən yazıldığından bəhs edilən əsərlərdə bir çox məsələlər, xüsusilə də Osmanlı-Azərbaycan münasibətləri birtərəfli şəkildə araşdırılmış və nəticədə bir sıra yanlışlıqlara yol verilmişdir. 1918-1920-ci illər Azərbaycan tarixi ilə bağlı Osmanlı arxiv sənədlərinin elmi dövriyyəyə daxil edilməsi Azərbaycan Cümhuriyyəti tarixi ilə bağlı aparılan araşdırmalarda yer alan yanlışlıqların aradan qaldırılması, eyni zamanda gələcəkdə bəhs olunan dövrlə bağlı aparılacaq tədqiqatlarda bu kimi yanlışlıqlara yol verilməməsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu sənəd və materiallar 1918-1920-ci illər Azərbaycan tarixi problemlərinin Azərbaycan və Osmanlı arxiv sənədləri əsasında kompleks şəkildə müqayisəli təhlil metodu ilə araşdırılması üçün geniş imkanlar açır və bu, tədqiqatın aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın xronoloji çərçivəsi 1918-1920-ci illəri əhatə edir. Lakin Azərbaycan diplomatiyası ölkənin müstəqilliyi hələ elan olunmamış, istiqlal mübarizəsinin gedişində beynəlxalq münasibətlərin subyektinə çevrildiyindən bu mübarizə ilə bağlı sənəd və materialları da tədqiqata cəlb etmək üçün bir çox hallarda xronoloji çərçivədən kanara çıxılmış və bütövlükdə Birinci Dünya müharibəsi dövründə, eyni zamanda Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutundan sonrakı illərdə də Cümhuriyyət ilə bağlı olan sənəd və materiallar dövriyyəyə daxil edilmişdir.

Tədqiqat işində toplanan arxiv sənədləri problemlər üzrə qruplaşdırılmışdır. İş ümumilikdə dörd fəsil və on səkkiz paraqrafa bölünmüşdür. Hər bir paraqrafda yer alan sənədlərə ayrı-ayrılıqda geniş şərh verilmiş və həmin sənədlərə istinadən mövzu araşdırılaraq işıqlandırılmışdır.

Türkiyyə Cümhuriyyəti Başbakanlıq Osmanlı Arxivində mühafizə olunan Azərbaycan Cümhuriyyəti (1918-1920) ilə əlaqədar sənəd və materialların nəşrə hazırlanmasında aşağıdakı transkripsiya və tərtibat qaydalarına riayət edilmişdir:

- Arxiv materiallarının oxunması işində türk tarixçiliyində müntəzəm şəkildə istifadə olunan bəsit transkripsiya qaydaları mənimsənilmişdir;
- Türk dilində olan kəlmələrin transkripsiyasında mümkün dərəcədə dövrün yazı və tələffüz qaydaları mühafizə edilmişdir. Bu səbəblə müasir türk dilində tez-tez təsadüf olunan b/p, d/t, c/ç dəyişikliyinə riayət edilməmiş və bu qəbildən kəlmələr sənədlərin yazıldığı dövrün imla şəkli (məs. olub, Ahmed, Mehmed, oldukca və s.) ilə transkripsiya edilmişdir;

- Ərəb və fars dillərində olan kəlmələrdəki uzun tələffüz edilən hecalar uzatma işarəli saitlər (â, û, î) ilə (məs. vârid, mahsûs, teşkîl və s.) göstərilmişdir;
- Eyn hərfi (‘) işarəsi və həmzə hərfi isə (’) işarəsi ilə verilmişdir. Lakin bu hərflərin transkripsiyasında istisna hallar mövcudur. Belə ki, eyn və həmzə hərfləri ilə başlayan sözlərdə, xüsusi isimlərdə mümkün dərəcədə qeyd olunan transkripsiya qaydalarına riayyət edilməmişdir. Bu transkripsiya üsulu sadəcə bəhs olunan hərflərin sözün ortasında (məs. ma‘rifet, te’mîn və s.) və sonunda (məs. vukû‘, memnû‘ və s.) gəldiyi hallarda tətbiq edilmişdir;
- Ərəbcə kəlmələrdəki "əl" (əlif+lam) liqaturu xüsusi isim və ünvanlar ilə yer adları və ay adlarında bitişik yazılmışdır (məs. Şeyhülislâm, Abdurrahmân, Zilhicce və s.). Bunun xaricindəki hallarda isə transkripsiya qaydalarına riayyət edilmişdir;
- Xüsusi isimlər (ölkə adları, yer adları, şəxs adları, ünvanlar və ləqəblər və s.) böyük hərflə yazılmışdır;
- Tərtibata daxil edilən bütün arxiv materialları, hər şeydən əvvəl, mövzulara görə təsnif edilərək, xronoloji ardıcıllığa riayət üsulu ilə nömrələndirilmişdir;
- Nömrələndirilmiş mövzuya daxil olan hər bir arxiv sənədinin ən son qismində fond adı və mühafizə edildiyi qovluq kodları, vərəq və səhifələri qeyd edilmişdir;
- Bütün arxiv sənədləri Başbakanlıq Osmanlı Arxivinə aid olduğundan təkrarçılığa yol verməmək üçün sənədlərin sonunda və iqtibaslarda arxivin adı (BOA) verilməmiş, birbaşa fond adı, dosya, gömlək və vərəq nömrələri qeyd edilmişdir;
- Xüsusi isimləri tamamlamaq, hadisələrin cərəyan etdiyi illəri miladi tarix ilə eyniləşdirmək üçün guşəli mötərizə işarəsindən [ ] istifadə edilmişdir;
- Sənədlərin əslində mövcud olan əlavələr və izahlar mötərizə işarəsi ( ) ilə verilmişdir;
- Arxiv sənədlərinin əsillərindəki boşluqlar və yaxud da yazılmayan kəlmələr, dekodlaşdırılmayan şifrəli kəlmələr, çürük və yaxud da silinmiş sənədlərdəki oxunaqsız kəlmələr mötərizə işarəsi daxilindəki üç nöqtəli boşluqlar (…) ilə verilmişdir;
- Səhifə altında olan türk dilindəki şərhlər mətnin əslindəki izahatlardır. Azərbaycan dilindəki şərhləri isə müəlliflər mətnə əlavə etmişlər.

Tədqiqatın metodoloji əsasını obyektivlik, tarixi hadisələrə kompleks yanaşma və sistemlilik prinsipləri təşkil edir. Müəlliflər mənbələri öyrənərkən, həmçinin, tarixi alternativlik prinsipinə əsaslanmış, müqayisəli-tənqidi təhlilin aparılmasına üstünlük vermişlər. İş problemlər üzrə xronoloji ardıcıllıqla yazılmışdır. Tarixi hadisə və proseslərə yanaşmada rəğbət və ya nifrət deyil, tarixi fakt və hadisələrə obyektiv, ədalətli münasibət

göstərilmişdir. Müəlliflər tədqiqat işi üzərində işləyərkən təkcə problemin öyrənilməsi və faktik materialların toplanması ilə kifayətlənməmiş, eyni zamanda həmin faktları və sənədləri hərtərəfli və dərindən təhlil etməyə, onların arasındakı əlaqələri və ziddiyyətləri aşkara çıxarmağa, hadisələrin əsl mahiyyətini açmağa çalışmışlar.

Müəlliflər Türkiyə arxivlərində tədqiqatın aparılmasında göstərdiyi köməyə görə Türkiyə Cümhuriyyəti Başbakanlıq Dövlət Arxivləri sabiq Genel Müdür Yardımçısı Prof. Dr. Mustafa Budaka, sənədlərin transkripsiyasını kontrol etmiş Bozok Universiteti Fən-Ədəbiyyat Fakültəsi Tarix Bölümünün professoru Yunus Özgerə, bir sıra Osmanlı arxiv materiallarını təqdim edən Sakarya Universiteti Fən-Ədəbiyyat Fakültəsi Tarix Bölümünün müəllimi Dos. Dr. Mustafa Sarıya, həmçinin, Başbakanlıq Osmanlı Arxivinin əməkdaşları Salih Kahriman, Didem Evren, Nurullah Nehir, Pınar Azap, Uğur Koca və Gülçin Abaya təşəkkür edirlər. Əsərin yazılmasında və nəşrə hazırlanmasında verdiyi dəyərli tövsiyələrə, göstərdiyi diqqət və qayğıya görə müəlliflər, AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun direktoru akademik Yaqub Mahmudova təşəkkür etməyi özlərinə borc bilirlər.

ABBREVİATURA

A.VRK	: Sadâret Evrâk Kalemi
BEO	: Bâb-ı Âlî Evrâk Odası
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
DH.EUM	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti
DH.EUM, 2.Şb.	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti İkinci Şube
DH.EUM.5.Şb.	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti Beşinci Şube
DH.EUM.AYŞ	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti Âsâyiş Kalemi
DH.EUM.EMN	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti Emniyet Kalemi
DH.EUM.KLH	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti Kalem-i Husûsî
DH.EUM.LVZ	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti Levâzım Kalemi
DH.EUM.SSM	: Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti Seyr ü Sefer Müdîriyeti
DH.HMŞ	: Dâhiliye Nezâreti Hukûk Müşâvirliği
DH.İ.UM	: Dâhiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiye Müdîriyeti
DH.KMS	: Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsûs Müdîriyeti
DH.MKT	: Dâhiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi
DH.ŞFR	: Dâhiliye Nezâreti Şifre Kalemi
HR.HMŞ.İŞO	: Hâriciye Nezâreti Hukûk Müşâvirliği İstişâre Odası
HR.İM	: Hâriciye Nezâreti İstanbul Murahhaslığı
HR.MTV	: Hâriciye Nezâreti Mütenevvia Kısmı
HR.SYS	: Hariciye Nezâreti Siyâsî Kısım
İ.DUİT	: İrâde Dosya Usûlü
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
RSFSR	: Rusiya Sovet Federativ Sosialist Respublikası
səh.	: Səhifə
v.	: Vərəq
XKS	: Xalq Komissarları Soveti

I FƏSİL

MÜSTƏQİL AZƏRBAYCAN İDEYASININ FORMALAŞMA DÖVRÜ

1.1. Birinci dünya müharibəsi illərində "Müstəqil Azərbaycan" ideyası və Osmanlı-Azərbaycan münasibətləri

Birinci dünya müharibəsində yanacağa olan ehtiyacın artması və neft mənbələri uğrunda gedən mübarizə Azərbaycanı vuruşan dövlətlərin maraq dairəsinə daxil etdi. Bakı neft mənbələrini ələ keçirmək uğrunda istər bloklararası istərsə də bloklardaxili mübarizə gedirdi. Almaniya Bakı neftinə sahib olmağı Antanta üzərində qələbənin əsas şərtlərindən biri hesab edir, İngiltərə isə buna imkan verməməyə, neft Bakısını öz nəzarətinə keçirməyə çalışırdı. Ölkənin taleyi ilə bağlı olan bu kimi həyati əhəmiyyətli məsələlər Azərbaycan aydınlarını fəal şəkildə siyasi proseslərə cəlb etdi.

Dünya müharibəsinin başlanması bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da milli azadlıq hərəkatına təkan verdi. Məhz bu dövrdə ölkədə və dünyada baş verən hadisə və proseslərin təsiri altında Azərbaycan xalqının milli istiqlal mübarizəsi "mədəni muxtariyyət" uğrunda mübarizədən "milli-ərazi muxtariyyəti", daha sonra "milli istiqlal" uğrunda mübarizə mərhələlərinə keçdi. Azərbaycan xalqı Rusiyaya qarşı apardığı bu mübarizədə Osmanlı dövlətinə arxalanır, ondan kömək umurdu.

Dünya müharibəsinin başlanmasından üç ay sonra müharibəyə girən Osmanlı dövlətinin də Azərbaycan və bütövlükdə Qafqazla bağlı xüsusi planları var idi. Osmanlı dövləti Almaniyadan "müharibənin zəfərlə başa çatacağı təqdirdə Qafqazın Türkiyəyə veriləcəyi" təminatını almışdı.

Müharibəyə girdikdən sonra, Türkiyə xaricindəki iki yüz milyondan artıq müsəlmandan və xüsusilə də Rusiyadakı türk-müsəlman zümrələrindən geniş ölçüdə faydalanmaq məqsədilə Osmanlı dövləti "Cihad" elan etdi və bütün türk-islam aləmini Antanta dövlətlərinə qarşı müharibəyə çağırdı. Qafqazda isə "türkçülük" və "turançılığ"ın əsaslarına söykənən bir siyasətin gerçəkləşdirilməsi planlaşdırılmışdı. Ümumiyyətlə, ittihadçılar Türkiyədə iqtidarı ələ keçirdikdən sonra Yusif Akçura tərəfindən "üç tarz-ı siyasət" kimi irəli sürülmüş "Osmanlılıq", "İslamçılıq" və "Türkçülük" cərəyanlarının hər üçünə söykənən bir siyasət yeritməyə başladılar. Lakin Birinci dünya müharibəsi başladıqdan sonra baş verən ictimai, siyasi və hərbi proseslər nə "Osmanlılığ"ın, nə də "İslamçılığ"ın gerçəkləşməsinin mümkün olmayacağını ortaya çıxardı. Müharibə başladıqdan sonra ərəblərin ingilislərə, ermənilərin ruslara meyl etmələri və bunlarla bağlı baş verən hadisələr "Türkçülüy"ü və "Turançılığ"ı ön plana çıxardı. Osmanlı hakim dairələri bundan sonra

Qafqaz və Orta Asiya ilə daha çox maraqlanmağa başladılar və "Turançılıq" Osmanlı dövlətinin rəsmi siyasətinə çevrildi.

Osmanlı dövləti Rusiyaya qarşı hərbi əməliyyatlara başladıqda türkçülük ideologiyası ölkənin rəsmi siyasətində əsas yer tutmuşdu. Ənvər paşa Rusiyaya qarşı aparılan hərbi əməliyyatların əsas məqsədini Rusiya imperiyası tərkibində olan bütün türk xalqlarının çarizmin əsarətindən azad edilməsi və Böyük Turan dövlətinin tərkibinə daxil edilməsində görürdü.

Osmanlı dövləti Rusiyaya qarşı müharibəyə başladıqdan sonra "İttihad və Tərəqqi" Cəmiyyəti tərəfindən 1914-cü il noyabrın 11-də cəmiyyətin bütün şöbələrinə göndərilən bəyannamədə deyilirdi: "Vətənimizin və millətimizin milli idealları bizi Moskva düşmənini məhv etməyə yönəltməkdədir; beləliklə, Rusiyadakı bütün irqdaşlarımızı içinə alan, onlarla birləşməyimizə imkan verəcək təbii hüdudlarımız əldə edilmiş olacaqdır". Bu idealı gerçəkləşdirmək məqsədilə Ənvər paşa Qafqaz cəbhəsində ilk böyük hərbi əməliyyat olan Sarıqamış əməliyyatına başlamışdı. Qafqaz cəbhəsində türk ordusunun qarşısında aşağıdakı vəzifələr qoyulmuşdu: qalib türk orduları bütün Qafqazı tutmalı, Cənubi Azərbaycana keçməli, Xəzər dənizini bütün tərəflərdən əhatə etməli, sonra Volqa-Ural rayonlarında tatar əhalisini və Orta Asiya müsəlmanlarını Rusiyaya qarşı ayağa qaldırmalı idi. Hərbi nazir Ənvər paşa gənc türklərin liderlərinin müşavirəsində bildirmişdi ki, Almaniyanın köməyi ilə biz təkcə Makedoniyanı deyil, həm də Qafqaz və Misiri tutacaq və İttihad və Tərəqqi partiyasının hakimiyyətini dünyada ən güclü imperiyaya çevirəcəyik.

Osmanlı dövləti Qafqaz müsəlmanlarını Rusiyaya qarşı ayağa qaldırmaq üçün Azərbaycana ordu hissələri göndərməyi də planlaşdırır və rus arxa cəbhəsinə müsəlmanların köməyi ilə zərbə vurmaq istəyirdi. Bu məqsədlə Osmanlı dövləti Qafqaz müsəlmanları ilə təmas yaratmaq üçün yollar axtarırdı. Ancaq Osmanlı dövləti ilə Qafqaz müsəlmanları arasındakı yolda maneə olan iki xalq vardı: gürcülər və ermənilər. Osmanlı dövləti Qafqazla bağlı planlarını reallaşdırmaq məqsədilə gürcü və ermənilərdən də faydalanmaq qərarına gəldi və hər iki xalqın qabaqcıl nümayəndələri ilə danışıqlar aparmağa başladı. Müharibənin əvvəllərində Qafqazın gələcək statusu ilə bağlı aparılan danışıqlarda Osmanlı hakim dairələri erməni və gürcülərə muxtariyyət (sonradan gürcülərə müstəqillik) vəd etsələr də, Azərbaycanın müstəqilliyinə dair heç bir vəd vermir, onun gələcək Turan imperiyasının tərkibinə qatılmasını planlaşdırırdılar.

1914-cü il noyabrın əvvəllərində 3-cü türk ordusu Ərzurum-Sarıqamış istiqamətindən hücuma keçdi və Acarıstanadək irəliləməyə nail oldu. İlk uğurlardan ruhlanan və buna böyük əhəmiyyət verən Ənvər paşa orduya komandanlığı şəxsən öz üzərinə götürdü və böyük hücuma başlamaq əmrini verdi. Ənvər paşanın əsas məqsədi Qars və Sarıqamış arasında rus qoşunlarını məğlub etmək idi. Burada rusların dayaq məntəqəsi yerləşirdi. Bu əməliyyatın uğurla qurtaracağı təqdirdə Cənubi Qafqazın istilası əslində həll edilmiş olurdu.

1914-cü ilin dekabrın 22-dən 1915-ci ilin yanvarın 19-dək davam edən Sarıqamış əməliyyatında yüksək dağlar, yolsuzluq, sərt şaxtalar kimi çox ağır bir şəraitdə türk ordusu göstərdiyi fədakarlıqlara baxmayaraq, rus cəbhəsini yara bilməyib fəlakətlə üzləşdi, 90 min nəfərlik 3-cü ordu 78 min əsgər itirdi.

Qafqaz cəbhəsində türk və rus orduları arasında gərgin döyüşlərin getdiyi bir vaxtda Ənvər paşa əmisi Xəlil bəyin komandanlığı altında Cənubi Azərbaycana və Qafqaza 13 min nəfərdən ibarət bir ordu göndərdi. "Birinci kuvve-i seferiye" adlanan bu ordu Təbrizi tutduqdan sonra Şimali Azərbaycana keçərək Bakını tutmalı, sonra Dağıstana doğru irəliləyib müsəlman əhalisini Rusiyaya qarşı ayağa qaldırmalı, rus ordusuna arxadan zərbə vuraraq onları Xəzər dənizinin qərb sahillərindən geri oturtmalı idi. 1914-cü il dekabrın 11-də Ənvər paşa Xəlil bəyə göndərdiyi teleqramda bu ordunun vəzifəsini detallarına qədər açıqlayırdı: "Vəzifəniz fırkanızla İranda Təbriz üzərindən Dağıstana yürüyərək orada ümumi bir üsyana əsas olmaq, yürüş əsnasında rus dəmir yol və teleqraf xətlərini, xüsusilə Bakı-Tiflis xəttini dağıdıb, rusları Xəzər dənizinin qərbindən geri oturtmaq; yoldakı aşairi ruslar əleyhinə müharibəyə təşfiq və sövq etməkdir".

Xəlil bəyin komandanlığı altında türk ekspedisiya korpusu 1915-ci ilin yanvarında Təbrizi ələ keçirdi. Gənc türklər hərəkatının görkəmli xadimi, İttihad və Tərəqqi partiyasının Azərbaycan və Qafqaz üzrə baş müfəttişi təyin olunmuş Ömər Naci Azərbaycanın şimal və cənub hissələrinin Türkiyənin himayəsi altında birləşdirilməsi ideyasını irəli sürdü və Bakı istiqamətində hərəkət etmək üçün, Cənubi Azərbaycandakı şahsevən tayfaları ilə əlaqə yaradaraq, onlardan silahlı dəstələr formalaşdırmağa başladı. Lakin Ömər Nacinin bu planı baş tutmadı. 1915-ci il yanvarın sonunda rus qoşunları hücuma keçib Təbrizə daxil oldular, Xəlil bəyin ekspedisiyası Təbrizi tərk etmək məcburiyyətində qaldı. Türk qoşunlarının Cənubi Azərbaycandakı bu uğursuzluğu Osmanlı dövlətinin Azərbaycanla bağlı planlarının reallaşmasına imkan vermədi.

1915-ci ilin fevralında Gəncədə fəaliyyət göstərən "Difai" təşkilatının nümayəndəsi Əmiraslan Xan Xoyski (Fətəli Xan Xoyskinin qardaşı oğlu) gizli surətdə cəbhə xəttini keçərək, Ənvər paşanın Ərzurumda olan qərargahına gəlib Osmanlı hərbi komandanlığının nümayəndələri ilə görüşdü. Osmanlı rəsmi dairələri tərəfindən "özünü "Difai" cəmiyyətinin qurucularından olduğunu bəyan edən" Əmiraslan Xan Xoyski haqqında Əhməd bəy Ağaoğludan ətraflı məlumat alındıqdan[1] sonra Ə.X.Xoyski Ənvər paşa tərəfindən qəbul edildi. Danışıqlarda o, Ənvər paşaya Qafqazda bir çox millətlərin daxil olduğu İsveçrə tipli müstəqil bir dövlət qurulmasını təklif etdi. Ə.X.Xoyskinin bu səfərdə əsas məqsədi Bakı, Yelizavetpol, İrəvan quberniyaları ilə Terek və Dağıstanı əhatə edəcək bir dövlətin qurulması işinə Osmanlı dövlətinin razılığını və yardımını almaq idi.

Ənvər paşaya təqdim edilən layihədə Azərbaycanın Osmanlı dövlətinə birləşdirilməsindən deyil, burada müstəqil bir dövlətin yaradılmasından söhbət gedirdi. Bunun müqabilində Ə.X.Xoyski Qafqazda yüz minlərlə müsəlmanın Rusiyaya qarşı döyüşməyə hazır olduğunu bildirib, əgər Osmanlı dövləti Cənubi Azərbaycandan dəstək verərsə, Dağıstan və Cənubi Qafqaz müsəlmanlarını Rusiyaya qarşı üsyana qaldırmağa söz verirdi. Sarıqamışda fəlakətlə üzləşdikdən sonra, artıq təkcə öz qüvvəsi ilə Qafqazın işğalını həyata keçirə bilməyəcəyini anlayan Osmanlı dövləti Qafqaz müsəlmanlarının Rusiyaya qarşı üsyana qaldırılması məqsədilə Ə.X.Xoyskinin irəli sürdüyü layihəni məqbul hesab etdi. Bununla da, Qafqazda Rusiya və Osmanlı dövləti arasında bufer rolunu oynayacaq bir müsəlman dövlətinin qurulması fikri ortaya atılmış oldu. Osmanlı hakim dairələrinin

[1] BOA, DH. EUM. KLH, no. 1/22, v. 1-2; BOA, DH. EUM, 2. Şb., no. 5/41, v. 1-4.

mövqeyinə görə, Türkiyənin himayəsində olacaq bu "İslam dövləti" Osmanlı şahzadəsinin idarəsində olmalı idi.

Osmanlı dövləti Qafqaz müsəlmanlarını Rusiyaya qarşı ayağa qaldırmağa böyük əhəmiyyət verirdi. Bu məqsədlə Xəlil bəyin, Ömər Nacinin və Şoybner-Rixterin ekspedisiyaları təşkil edilsə və Ə.X.Xoyski ilə bu barədə razılığa gəlinsə də, Qafqaz müsəlmanlarını Rusiyaya qarşı ayağa qaldırmaq cəhdləri nəticəsiz qaldı.

Osmanlı dövləti Azərbaycan və bütövlükdə Qafqazla bağlı planlarını reallaşdırmaq üçün diplomatik-siyasi vasitələrdən də istifadə edirdi. Ənvər paşanın təlimatı və yardımı ilə Şimali qafqazlı, azərbaycanlı və gürcülərdən ibarət yaradılmış "Qafqaz Komitəsi" Qafqaz xalqlarının apardığı milli istiqlal mübarizəsini Türkiyənin himayəsi altında birləşdirməyə çalışır və Qafqazda bir neçə muxtar ölkədən ibarət vahid dövlətin yaradılmasını və bu dövlətin idarəsinin Osmanlı şahzadəsinə verilməsini təklif edirdi. Bu ideyanın gerçəkləşməsi üçün Almaniya və Avstriya-Macarıstanın dəstəyinə ehtiyac duyan Osmanlı hakim dairələri Qafqaz Komitəsinin nümayəndələrindən ibarət bir heyəti Vyana və Berlinə göndərdilər. Daha sonra Rusiya məhkumu olan millətlərin, o cümlədən azərbaycanlıların nümayəndələrindən ibarət "Türk-Tatar heyəti" təşkil edilərək Avropaya göndərildi. Bu heyətlərin təşkil edilməsində əsas məqsəd Rusiya müsəlmanlarının hüquqsuz vəziyyətini, çarizmin milli zülm siyasətini Avropaya çatdırmaq və rus imperiyasında yaşayan türk-müsəlman xalqların milli azadlıq mübarizəsinə Avropa dövlətlərinin dəstəyini almaq idi. Lakin bu səfərlər istənilən nəticəni vermədi. Osmanlı dövlətinin müttəfiqləri Qafqaz xalqlarının Rusiyaya qarşı apardıqları mübarizəni dəstəklədiklərini və müstəqil bir Qafqaz dövlətinin yaradılmasının tərəfdarı olduqlarını bildirməklə kifayətləndilər.

Ümumiyyətlə, Osmanlı dövlətinin Birinci Dünya müharibəsinin əvvəllərindən başlayaraq, Qafqaz və xüsusilə Azərbaycanla bağlı yeritdiyi siyasətin araşdırılması onu deməyə əsas verir ki, Ənvər paşa və digər ittihadçıların Qafqaz və İranda apardıqları hərbi əməliyyatların təməlində gənc türklərin yeritdiyi islamçı və türkçü siyasət dururdu. Osmanlı dövlətinin Azərbaycan və bütövlükdə Qafqazla bağlı planlarını reallaşdırmaq üçün türk hərbi komandanlığının göstərdiyi bütün səylərə baxmayaraq, 1914-1916-cı illərdə Qafqaz istiqamətində aparılan hücum əməliyyatları tam uğursuzluqla nəticələndi. Canlı qüvvə itkiləri ilə yanaşı Türkiyə ərazisinin bir hissəsi də rus orduları tərəfindən işğal edildi. 1916-1917-ci illərin qışında türk-rus cəbhəsində kəşfiyyat xarakterli hərəkətlərdən başqa elə bir ciddi hadisə olmadı. Sarıqamış əməliyyatından 1917-ci ilin sonlarına qədər Qafqaz cəbhəsində üstünlük Rusiya tərəfində idi. 1917-ci ilin oktyabrında baş vermiş bolşevik çevrilişindən sonra Rusiya daxilində tüğyan edən anarxiya, bolşeviklərin verdiyi "Sülh dekreti" ilə rus cəbhələrinin faktiki olaraq dağılması və rus dövlətçiliyinin dərin böhrana düşməsi Osmanlı dövlətinin hakim dairələrində "Turançılıq" ideyasının gerçəkləşməsi yolunda yeni ümidlər yaratdı. 1917-ci ilin sonlarına doğru yaranmış əlverişli şəraitdə Azərbaycan və bütövlükdə Qafqazla bağlı planlarını reallaşdırmaq istəyən Osmanlı dövləti Qafqaz bölgəsini özünün fəal xarici siyasət orbitinə daxil etdi.

Birinci dünya müharibəsində bitərəfliyini elan etməsinə baxmayaraq İran, o cümlədən Cənubi Azərbaycan ərazisi də müharibə aparan dövlətlərin mübarizə meydanına çevrilmişdi. Dünyada və regionda baş verən hadisələrin təsiri altında Cənubi Azərbaycanda da demokratik hərəkat başlamış, daha sonra bu hərəkat milli hərəkata çevrilmiş və genişlənmişdi. Cənubi Azərbaycan ərazisində hərbi qüvvəsi olan hər bir ölkə bu hərəkatı öz

maraqlarına uyğun şəkildə yönəltməyə cəhd göstərmiş və bir çox hallarda bu cəhdlər müsbət nəticə vermişdir. 1917-1918-cu illərdə Cənubi Azərbaycanda və İranda cərəyan edən hadisə və proseslər haqqında İrandakı türk diplomatlarının Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə göndərdikləri raportlarda İranda və xüsusilə də Cənubi Azərbaycanda cərəyan edən hadisə və proseslər haqqında məlumat verilir və qeyd edilir ki, Rusiya inqilabının təsiri ilə Cənubi Azərbaycanda da inqilabi hərəkatın başlayacağı və ölkənin müqəddəratı uğrunda mübarizə aparılacağı gözlənilir. İran hökumətinin Təbriz üsyanının genişlənərək Tehrana yayılmasından qorxduğu xüsusi vurğulanan sənəddə bildirilir ki, azərbaycanlılarda əzm və ciddiyyət görünür, həmçinin Qafqaz müsəlmanları da onlara dəstək verirlər.[1]

Osmanlı dövlətinin Təbriz Şəhbəndərliyindən Əli Hüseyin bəyin Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə göndərdiyi 26 oktyabr 1918-ci il tarixli "İran Azərbaycanının ümumi əhvalı haqqında" raportunda rus ordusunun çəkilməsindən sonra Cənubi Azərbaycanda cərəyan edən siyasi və hərbi proseslər, Təbrizdə aclıq çəkən əhalinin vəziyyəti və Urmiya, Xoy, Savucbulaq, Miyandoab şəhərlərində rus silahı ilə silahlanmış və təlim görmüş erməni əsgər və zabitlərinin müsəlmanlara qarşı törətdikləri soyqırım cinayətləri haqqında təfsilatlı məlumatlar verilir.[2]

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 1

[9 fevral 1915]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Şifre Kalemi
27 Kânûnusânî [1330]
Erzurum'dan Alınan Şifre

Kafkasya'nın Gence şehri ahâlîsinden Emîr Arslan Han, nâm-ı diğer Han Hoyski bir hafta evvel Erzurum'a gelmiş, İran kâr-perdâzına misâfir olarak Almanya Konsolosu ile sıkı temâsda bulunmuşdur. Dün bu adamla görüşdüm. Kafkasya'da Difâî Cemiyeti'nin kuvve-i icrâ'iye re'îsi olduğu, Üçüncü Kolordu'nun Alman kumandanları idâresinde bulunduğunu bilerek, bir fırka ile İran cihetinden Kafkasya'ya geçmek fikriyle geldiğini, İstanbul'da bu mes'ele için kimse ile görüşmediğini, kendisini Ahmed Ağayev ve Trabzon komiserlerinden İsfendiyar Bey'in tanıdıklarını söyledi. Bu adamın ifâdâtı Trabzon tarîkiyle gelmesi, İstanbul'da kimse ile görüşmemesi, Almanlarla doğrudan doğruya temâsı, Hükûmet-i Seniyye himâyesinde Gürcü ve Dağıstan prensliklerinin teşekkülüne çalışacağını söylemesi cây-ı dikkat görüldüğünden harekâtı taht-ı tarassuda alınmışdır. Bu adamın Ağayev ve İsfendiyar Beyler'den ta'yîn-i hüviyyeti müsterhamdır.

27 Kânûnusânî [1]330
Erzurum Vâlîsi
Tahsîn
DH.EUM, 2.Şb., no. 5/41, v. 4.

***** ***** *****

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2340/37, v. 1-2.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2341/55, v. 1, s. 1-4.

№ 2

[17 fevral 1915]
Emniyet-i Umûmiye
İstıtlâât Müdîriyeti

<table>
<tr><td>Tesvîdi</td><td rowspan="4">Hulâsa
Emîr Arslan Han
Nâm-ı Diğer Han
Hoyski Hakkında</td><td>Kısım</td><td>Sınıf</td><td>Â'idiyyet</td><td>Aded-i Husûsî</td></tr>
<tr><td>4/12/[1]330</td><td colspan="3">Dâ'ire Numarası</td><td>Husûsî</td></tr>
<tr><td>Tebyîzi</td><td colspan="4">Şu'be Numarası</td></tr>
<tr><td>4 minhû</td><td colspan="3">Mukaddem</td><td>Mu'ahhar</td></tr>
</table>

Tercümân-ı Hakîkat Gazetesi Başmuharriri Ağaoğlu Ahmed Bey'e

Kafkasya'da Difâî Cemiyeti Kuvve-i İcrâiye Reîsi olduğunu ve zât-ı âlîlerini tanıdığını ifâde eden ve el-yevm Erzurum'da bulunan Gence şehri ahâlîsinden Emîr Arslan ve yâhûd Han Hoyski ismindeki şahsın hüviyyet ve mesleği, şâyân-ı i'timâd bir adam olub olmadığının serî'an iş'ârına himmet olunması mütemennâdır efendim.

[imza]

DH.EUM.KLH, no. 1/22, v. 1.

***** ***** *****

№ 3

[18 fevral 1915]

Efendim Hazretleri,

Dün idâre-hâneye bendenize verilmek üzere irsâl buyurulan mektûba yalnız şimdi dest-res olabildim ve hemân cevâbına mübâderet eyliyorum. Difâî Cemiyeti 1906 senesinde Ermeni-Müslüman kargaşası esnâsında bendeniz tarafından Bakü'de teşkîl olunmuşdu. İki sene devâm etdikden sonra Rus Hükûmeti'nin ta'kîbât-ı şedîdesine binâen bu cem'iyet dağıldı ve bânîler ve rehberleri öteye beriye yayıldılar. Cem'iyetin mevcûd olduğu kana'âtinde değilim. Han Hoyski'ye gelince, Hoyski â'ilesi pek vâsi'dir. Bunlardan Bakü'de da'vâ vekâleti ile meşgûl olan zât benim arkadaşımdı ve mektûb-ı âlînizde kasdü'l-bahs olunan adam bu ise tamâmen i'timâd edebilirsiniz. Fakat Han Hoyski â'ilesine mensûb olanlar arasında Rus tarafdârlığını güdenler de vardır. O gibilerine bi't-tab'i i'timâd olunamaz. Ma'a-mâ-fîh Han Hoyski â'ilesi Gence eyâletinde pek meşhûr olduğundan ve beyne'l-ahâlî sâhib-i nüfûz bulunduğundan bunlardan ihtiyâta ri'âyet etmek şartıyla istifâde şâmildir. Bâkî arz-ı ihtirâmât ve meveddet eylerim.

Ağaoğlu Ahmed

DH.EUM.KLH, no. 1/22, v. 2, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 4

[20 fevral 1915]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti Kalemi
Umûmî
Husûsî
122
Erzurum Vilâyeti'ne
Şifre

C.: 27 Kânûnusânî [1]330: Hoyski â'ilesinin pek vâsi' olduğu ve eğer bildirilen şahıs vaktiyle Bakü'de da'vâ vekâleti etmiş ise kendisine tamâmen i'timâd edilebileceği ve bu â'ileden Rus tarafdârlığı güdenler de bulunursa da kendileri Gence'de pek meşhûr ve beyne'l-ahâlî sâhib-i nüfûz olduklarından ihtiyâta ri'âyet olunmak şartıyla istifâde kâbil olabileceği bi't-tahkîk anlaşılmışdır.

7 Şubat [1]330
Nâzır
[Mehmed Talat Paşa]
Keşîdesi: İsmâîl

DH.ŞFR, no. 50/44.

***** ***** *****

№ 5

[13 mart 1915]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Şifre Kalemi
Mahreci : Başkale
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyet-i Aliyyesi'ne

Genceli Emîr Arslan Han nâmında kumral bıyıklı, mâ'î gözlü, orta boylu bir şahıs buraya gelmişdir. İstanbul'a Kafkas murahhası olarak gitdiğini beyân ediyor. Hakkında hürmet-i mahsûsada bulunulmakdadır. Ancak yedinde bir vesîka görülmediğinden hüviyetinin kendisini tanıdığını ifâde etdiği Ahmed Ağayev Bey'den bi't-tahkîk işʻâr buyurulması.

28 Şubat [1]330
Vâlî Cevdet
DH.EUM, 2.Şb., no. 5/41, v. 2.

***** ***** *****

№ 6

[14 mart 1915]
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti
3/675

<table>
<tr><td>Evrâk Umûmî Numarası</td><td>Müsevvidi</td><td>Mübeyyizi</td><td rowspan="4">Müdîriyet'den Şifre</td><td colspan="2">Battâlının Kaleme Vürûdu Târîhi</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td>[imza]</td><td colspan="2"></td></tr>
<tr><td>Kalem Numarası</td><td>Târîh-i Tesvîd</td><td>Târîh-i Tebyîz</td><td colspan="2">Mukâbele Edenler</td></tr>
<tr><td>14</td><td>1 Mart sene [1]331</td><td>1 minhû</td><td></td><td></td></tr>
</table>

Van Vâlîsi Cevdet Bey'e

C.: 28 Şubat [1]330 gecesi Emîr Arslan hakkında Erzurum Vâlîsi Tahsîn Bey de îzâhât istemişdi. Ahmed Ağayev bu zâtın Hoyski â'ilesinden olduğunu ve eğer vaktiyle Bakü'de da'vâ vekâleti etmiş ise kendisine tamâmen i'timâd olunabileceğini ve bu Hoyski â'ilesinden Rus tarafdârlığı güdenler bulunursa da kendileri Gence'de pek meşhûr ve beyne'l-ahâlî sâhib-i nüfûz bulunduklarından ihtiyâta ri'âyet olunmak şartıyla istifâde kâbil olduğunu bildirmişdir.

DH.EUM, 2.Şb., no. 5/41, v. 1.

***** ***** *****

№ 7

[12 iyun 1917]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
1180

Fî 12 Haziran sene [1]917 Târîhiyle Musul'da Bulunan Tahran Sefâret-i Seniyyesi Maslahatgüzârlığı'ndan Vârid Olan 30 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.

Azerbaycan mücâhidlerinin Rus inkılâbından bi'l-istifâde Azerbaycan'ın istiklâlini i'lân edecekleri inkılâbı müte'âkib haber alındı. Birkaç gün sonra da Tebriz'de bir ihtilâl zuhûr ederek serdâr-ı reşîd ile diğer ba'zı me'mûrîn-i iraniye ihtilâlciler tarafından tevkîf olundu. Tahran Hükûmeti Meclis-i Mebûsân'ı ictimâ'a davet ile Azerbaycan'ın mukadderât ve istikbâli hakkında müsâ'ade-kârâne müzâkerâta başlayacağını va'd ile ihtilâlcileri muvakkatan iskât etdi ise de fırkalar arasındaki ihtilâfât meb'ûsân intihâbının icrâsına mâni' olmakda bulunduğundan intihâbâta başlanamadı. Rus nüfûzundan biraz kurtulmuş olan İran şimdi de İngilizlerin taht-ı te'sîrine girdi. Rus hükûmet-i hâzırası İran efkâr-ı umûmiyesini kazanmak için İran umûr-ı dâhiliyesine müdâhale etmeyeceğini Hükûmet-i İraniye'ye teblîğ etmiş ve evvelki müdâhalâtından kısmen sarf-ı nazar etmiş ise de Şimalî

İran mâzîsi lekeli Rus tarafdârı bir takım ricâl-ı iraniyenin ve Cenûbî İran dahi İngilizlerin taht-ı te'sîrinde bulunduğundan intihâbâtın matlûb vechle icrâsı te'mîn edilemiyor. Hükûmet-i merkeziyenin muhâfaza-ı âsâyiş husûsundaki ikdâmâtına rağmen Tebriz ihtilâlinin başka taraflara sirâyetinden ve ale'l-husûs Tahran'da ihtilâl zuhûrundan korkulmakdadır. Rus hâline nazaran intihâbât icrâ edilemeyecekdir ve Azerbaycan ihtilâli tevessü' ederek umûmî bir şekil alacakdır. Çünkü Azerbaycanlılarda bir azm ü ciddiyet görülmekde ve Kafkas Müslümanları da Azerbaycanlılara müzâheret etmekdedirler. İran'ın netîcesi mechûl ve mübhem olan şu vaz'iyet-i hâzırasının pîş-gâh-ı enzâr-ı devr-i bünyânelerine arzını vecîbeden add eyledim.

HR.SYS, no. 2340/37, v. 1.

***** ***** *****

№ 8

[30 iyun-2 iyul 1917]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
Mühimme Kalemi
2 Temmuz sene [1]333

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Kayıd Numarası</td><td>Târîh</td><td>Müsevvid</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr-i Umûmî</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td>162</td><td>30 Haziran sene [1]333</td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td>Tahran Telgrafnâmesi 12 Haziran sene [1]917 30</td><td colspan="6" rowspan="2">Nev'-i Müsvedde:
Sadâret-i Uzmâ'ya</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 98737
Husûsî Numara: 221
Târîh: 1 Temmuz sene [1]333 / [1]917</td></tr>
</table>

Azerbaycan mücâhidlerinin Rus inkılâbından bi'l-istifâde Azerbaycan'ın istiklâlini i'lân edeceklerinin inkılâbı müte'âkib haber alındığı, birkaç gün sonra da Tebriz'de bir ihtilâl zuhûr ederek serdâr-ı reşîd ile diğer ba'zı me'mûrîn-i iraniyenin ihtilâlciler

tarafından tevkîf olunduğu, Tahran Hükûmeti Meclis-i Mebûsân'ı ictimâ'a da'vet ile Azerbaycan'ın mukadderât ve istikbâli hakkında müsâ'ade-kârâne müzâkerâta başlayacağını va'd ile ihtilâlcileri muvakkaten iskât etmiş ise de fırkalar arasındaki ihtilâfât meb'ûsân intihâbâtının icrâsına mâni' olmakda bulunduğundan intihâbâta başlanılamadığı ve Rus nüfûzundan biraz kurtulmuş olan İran'ın şimdi de İngilizlerin taht-ı te'sîrine girdiği ve Rus hükûmet-i hâzırası İran efkâr-ı umûmiyesini kazanmak için İran umûr-ı dâhiliyesine müdâhale etmeyeceğini Hükûmet-i İraniye'ye teblîğ ederek evvelki gibi müdâhelâta kısmen sarf-ı nazar etmiş ise de Şimâlî İran Rus tarafdârı bir takım ricâl-ı iraniyenin ve Cenûbî İran dahi İngilizlerin taht-ı nüfûzunda bulunduğundan intihâbâtın matlûb vechle icrâsı te'mîn edilemediği ve hükûmet-i merkeziyenin muhâfaza-ı âsâyiş husûsundaki ikdâmâtına rağmen Tebriz ihtilâlinin başka taraflara sirâyetinden ve ale'l-husûs Tahran'da ihtilâl zuhûrundan korkulmakda olduğu ve Rus hâline nazaran intihâbâtın icrâ edilemeyeceği ve Azerbaycan ihtilâli tevessü' ederek umûmî bir şekil alacağı, çünkü Azerbaycanlılarda azm ü ciddiyet görülmekde ve Kafkas Müslümanları da bunlara müzaheret eylemekde olduğu Musul'da bulunan Tahran Sefâret-i Seniyyesi Maslahatgüzârı'ndan bâ-telgraf bildirilmiş olmakla keyfiyet ma'lûm-ı sâmî-i fehîmâneleri buyurulmak üzere arz kılındı. Ol-bâbda emr ü fermân.

HR.SYS, no. 2340/37, v. 2, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 9

[16 avqust-4 sentyabr 1917]

İstokholm'da Bulunan Abdürreşîd İbrâhîm Efendi'nin
16 Ağustos sene [1]917 Târîhli Mektûbu

Bu günlerde Rusya ahvâl-ı dâhiliyesi son derece karışık ve anarşi hâlinde olduğu cihetle doğrudan doğruya muhâbere tarîki güçleşdi. İhtimâl ki ikinci ve mühim bir inkılâb arefesindedir. Kadet partisi kemâl-ı ihtiyâtla kendisini toplamakda olub erkânı miyânında sık sık ictimâ'lar oluyor. Bir nâgehânî inkılâbdan bi'l-istifâde tekrâr idâre-i umûru elde edebilmek için her ne lâzımsa bütün kuvvetleriyle çalışmakda oldukları gibi, umûm Kadet gazeteleri son günlerde Rus efkâr-ı âmmesini gayr-ı Ruslar aleyhine hâzırlamakda olduğu dahi iş'âr ise de ne gibi terfîk ta'kîb edecekleri pek de anlaşılmıyor. Yalnız Kadetlerin 15/28 Temmuz ictimâ'larında verdikleri karâr ber-vech-i âtîdir:

Kendilerine bir coallition teklîf olunduğu takdîrde üç şartla kabûl olunacakdır:

1. Bütün kuvvet hükûmetde olub ricâl-ı hükûmet yalnız kendi vicdânıyla mü'essesân-ı kongreye karşı mesûl olacağı,

2. Muhârebenin devâmı veya sulh yalnız müttefiklerin muvâfakatıyla olacağı,

3. Esâs mes'eleler ve tanzîm-i hükûmet, reform-ı sosyal yalnız mü'essesân-ı kongrenin ba'dinde olacakdır.

İstokholm'a Rusya'dan kongre için gelen delegelerden ve Askerî ve Amele Komitesi erkânından Rosatov ale'l-'acele Petrograd'a avdet etdi. Sebebi hâlâ ma'lûm olamadı. Rivâyet muhtelif. Zann-ı gâlib, Krenski'nin hastalığı kesb-i vehâmet etmekde olduğundan hasbe'l-îcâb mûmâ-ileyhin yerini derhâl işgâl edebilecek adamın şimdiden

ta'yîni mes'elesini müzâkere için çağırmışlar. Diğer rivâyetde, "kongrenin matlûb netîceyi veremeyeceğine kanâ'at etdi ve gitdi" deniliyor. Hâlbuki kendi Raboçi gazetesinde yazdığı bir makâlede kongrenin büyük bir netîce ümid ederek, "harbe kat'î nihâyeti ancak kongre verilebilecekdir" diyordu. Bendeniz kendisini teşyî' eylediğim zamân son sözü, "bizim işler çok fenâ. Sen Rusya'[ya] gelmeli, orada görmelisin" dedi.

Bu sâ'at aldığım ma'lûmâta göre Asker ve Amele Komitesi efkâr-ı âmmeden sukût etdiği gibi kendi beyinlerinde de büyük ihtilâfların zuhûr ederek ikiye ayrılmak ihtimâlinden endîşe ediyorlarmış. Şu sebebden Rosatov'u da'vet etmişler. Eğer bu doğru ise gâyet mühimdir.

Rusya'da Gayr-ı Ruslar

Bu mes'ele gitdikce ehemmiyyet kesb etmekdedir. Bu günlerde Fransa'da dahi bu mes'ele nazar-ı i'tibâra alındığı zann olunuyor. Hattâ Fransa Hükûmeti Perograd Sefâreti vâsıtasıyla birinci Ağustos'da güşâd olunmuş Estonya Rada Meclisi'nin loyalitat telakkî olunması husûsunda tavsiyede bulunacakmış. İngilizlerin de Ukrayna ve Kafaysa cihetlerine fevka'l-'âde ehemmiyyet vermekde oldukları muhakkakdır. Bi'l-hâssa Kafkas'da Ermeniler vâsıtasıyla her tarafa el uzatdıkları, hattâ bizim Müslümanların da ba'zı adamları âlet etmekde oldukları zann olunuyor. Büyük paralar sarf etmekde oldukları gibi siyâsî maksadları tamâmiyle ma'lûm değil ise de milliyyet mes'elesine ehemmiyyet verdikleri şübhesizdir.

Kafkasya'da Ermeni Mes'elesi

Esâsen bu mes'elenin Kafkasya'ca ehemmiyyeti yokdur. Kafkasya'da ister Müslümanlar, ister Gürcüler Ermeni mes'elesine tamâmiyle Osmânlı mes'elesi diye bakıyorlar. Hattâ Kafkasya istiklâliyeti te'mîn olunduğu takdîrde Ermenilerin ekseriyet teşkîl eylediği İrevan vilâyetlerini tamâmiyle terk etmekden kat'iyyen çekinmezler. Fakat Avrupa'da Ermeni mes'elesi hâlâ en mühim mesâ'ilden biri add olunuyor. Hattâ bundan bir hafta mukaddem Londra Amele Komitesi ictimâ'ında Ermeni mes'elesini en mühim bir mes'ele şeklinde ileri sürüyordu. Bugün bî-taraf gazetelerin ekseri bile ikide bir Ermeni mes'elesinden bahs etdikleri hâlde lehü'l-hamd medeniyet sâyesinde dört milyon Gürcü, otuz milyon Ukraynalı ve dört yüz milyon Hindli hakkında kimsenin ağız açdığı yok. Müslüman mes'elesi ceffü'l-kalem.

Dâhilî Rusya Müslümanlarına gelince, bunların merkez-i fa'âliyetleri şimdilik Petrograd, Moskova, Kazan beldelerinde olub kendi vaz'iyetleri nisbetinde çalışmakda oldukları görülüyor. Teşkîlât-ı askeriyeleri Ukrayna, Estonya teşkîlât-ı askeriyesi derecesinde değilse de diğerlerinden de aşağı değildir.

17 Temmuz [1]917'de Kazan Müslüman Askerî Kongresi, Krenski'nin men'ine rağmen, in'ikâd ederek bütün kolordu kumandanları tarafından kongreye murahhas intihâbı men' olunduğu hâlde ictimâ' etmişdir. 260 kadar askerî murahhasları, zâbitân ve neferât iştirâk etmişdir. Mukarrerâta dâ'ir şimdilik ma'lûmât alınamadı.

20 Temmuz sene [1]917'de Kazan'da ulemâ kongresi in'ikâd ederek, şimdilik ma'lûm olduğuna göre 12 mes'ele müzâkereye vaz' olunacakdır:

1. Dîn ulemâsı ittifâkı nâmıyla bir cem'iyet te'sîsi
2. Ulemâ vezâ'ifini ta'yîn
3. Dînî, mahallî idâreler teşkîlâtı
4. Mahalle teşkîlâtı te'sîsi

5. Medreselerde ta'lîmât-ı dîniye tanzîmi
6. İntihâb zamânları için ulemâ vazîfesinin ta'yîni
7. Dînî bayram ta'tîlleri
8. Mecelle-i ahkâm-ı şer'iyye
9. Neşrîyât-ı dîniyye
10. Ulemâ miyânında dâ'imî alâkaların te'mîni çâreleri
11. Millî mü'esseselerin mahkeme-i şer'iyyelere rabtı
12. Ahlâk-ı dîniyyenin muhâfazası

Bu kongrenin mukarrerâtına â'id ma'lûmât daha gelmedi.

20 Temmuz sene [1]917: Umûm Rusya Müslümanlarının İkinci İctimâ'ı Kazan'da in'ikâd edecekdir. Bu kongreye murahhaslar her vilâyetleri Müslümanların nüfûs i'tibâriyle intihâb olunacağındna bin iki yüze karîn murahhas gelebilmek ihtimâli zann olunuyor. Tafsîlâtı alınacak ma'lûmâta göre vaktiyle arz olunur.

Şimdilik ma'lûm olan yalnız bir nezâret ve iki nezâret müsteşârlığı makâmını taleb edecekler. Bu husûsda hükûmet-i muvakkata erkânıyla da görüşmüşler. Kabûl olunacağı kaviyyen emîn olunuyormuş. (Enver Paşa Hazretleri'nin tavsiyesi üzereler).

Rusya'da Müslümanlar her tarafda ve her vilâyetde Osmânlı üserâsına gâyet büyük mu'âvenetlerde bulunuyorlar. Hattâ eyyâm-ı ta'tîliyyede yüzlerce adamı kefâlet ile alarak misâfir etdikleri gibi mühim derecede para ve atiyyeler ihsân ediyorlar. Bi'l-mukâbele bizimkiler de Bursa'da bulunan Müslüman esîrlerine hiç olmazsa câmi'lerde huzûr-ı kalb ile namâz kılacak kadar bir müsâ'adede bulunursak, zann ederim, şer'an ve aklen fazla görülmez. Müslüman esîri câmi'-i kebîrde namâz kılar ki halîfe-i islâm askeri süngü ile muhâfaza edilir. Âh, yâ Rabbî ne vakit öyle olacağız!

Ağustos bidâyetinde on beş gün müddet ile Rusya hudûdu kapanmışdı. On beş gün sonra Haparanda ve Torino kapılarından dühûl ve hurûc memnû' idi. Dün Ağustos on beşde iki gün için kapı açıldı. Yarın 17 Ağustos tekrâr kapatacaklar. Sebeb, esrâr-ı dâhiliyenin muhâfazası imiş; bu günlerde pek çok adamlar da i'dâm ediyorlar. Hükûmetin ağırlıkları Moskova'ya nakl ediliyor. Pâyitahtı da nakl edecekleri söyleniyor. Beheme-hâl büyük bir inkılâb arefesidir. Asker ve amele kuvveti sukût ederse re's-i kâra Kadetlerin gelmek ihtimâli akrabdır. Kadet Hükûmeti gelirse gâyet şiddet isti'mâl edecekleri muhakkak. O zamân Bolşevikler ile Menşevikler birleşerek bunları devirmeğe çalışacakları şübhesizdir. İnşâllâh dâhilî muhârebe başlanacakdır.

İstokholm Kongresi'ni tekrâra lüzûm yokdur. Kâtele-humüllâh bu bâbda Almanların fikri hatâ idi ve kendileri için de zarardan başka bir şey değildir.

Çar Nikola için Sibirya'ya yol göründü.

Kafkas Ermenilerinden Taşnaksütyun rü'esâsından gâyet ma'rûf bir da'vâ vekîli Yüzbaşı nâmında birisi bu günlerde Kafkasya'dan buraya geldi ise de kendisiyle hâlâ kimseyi görüşdüremedim. Ne için geldiği anlaşılamıyor.

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'nde Sefîr Ahmed Muhtâr Beyefendi Hazretleri'ne
Fî 4 Eylül sene [1]333

HR.SYS, no. 2373/2, v. 5, səh.1-4.

***** ***** *****

№ 10

[27 oktyabr 1917]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
2228

Tahran Sefâret-i Seniyyesi Maslahatgüzârı Nüzhet Bey'den fî 27 Teşrînievvel sene [1]917 Târîhiyle Vârid Olan 40 Numaralı Telgarf-nâme Hallidir.

Musul tarîkiyle:

İki miliyona karîb Kafkas Müslümanlarının Rus hükûmet-i hâzırasına i'lân-ı isyân için Ordu-yı Hümâyûn'un Enzeli'ye kadar vürûduna intizâr etmekde olduklarını ve mezkûr iki milyon kişinin kâffesi müsellah iseler de kâfî derecede fişekleri mevcûd olmadığı cihetle Ordu-yı Hümâyûn'un imdâdlarına vürûd edeceğine mutma'in olmadıkları cihetle mevcûd mühimmâtları ile işe başlamağı hayâtları için hatır-nâk gördüklerini bildiriyorlar.

Ermeni komiteleri kendilerine Hükûmet-i Seniyye ile müttefikleri tarafından her nerede olur ise olsun bir Ermenistan ta'ahhüd ve te'mîn ediyor ise Rus hükûmet-i hâzırasına karşı büyük bir ihtilâl çıkarabileceklerini te'mîn ediyorlar.

İran'da el-yevm mevcûd olan Rus kuvvetinin mecmû'u seksen bindir ve kısm-ı küllîsi harb aleyhinde ve kumandanlarına gayr-ı mutî'dirler.

HR.SYS, no. 2340/54, v. 1.

***** ***** *****

№ 11

[27 oktyabr 1917]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
2230

Altıncı Ordu-yı Hümâyûn Kumandanı Halîl Paşa Hazretleri'nden Nezâret-i Celîle'ye

Vârid Olan 27 Teşrînievvel sene [1]333 Târîhli Telgraf-nâme Hallidir.

An-Mûsul

İran Maslahatgüzârı Nüzhet Bey'den alınan şifre ber-vech-i âtîdir:

Bu şifreyi getiren sâ'î tekrâr Tahran'a avdet eyleyeceğinden cevâbının vâsıtamla sür'at-ı i'tası mercûdur.

Mûsul'dan gelen ve takdîm edilen Nüzhet Bey'in telgrafının sırrî olduğu ma'rûzdur.

[imza]

HR.SYS, no. 2340/54, v. 3.

***** ***** *****

№ 12

[3-4 noyabr 1917]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şube-i Mahsûsa
4 Teşrînisânî sene [1]917

<table>
<tr><th>Numara</th><th>Târîh</th><th>Müsevvid</th><th>Hulâsa</th><th>Melfûfât</th></tr>
<tr><td></td><td>3 Teşrînisânî sene [13]33</td><td>[imza]</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td colspan="3">Numara: 103730/16</td><td colspan="2" rowspan="3"></td></tr>
<tr><td colspan="3">Keşîdesi fî 3 Teşrînisânî sene [1]333</td></tr>
<tr><td colspan="3">Şifre ve irsâl olunmuşdur.</td></tr>
</table>

Musul'da Altıncı Ordu Kumandanı Halîl Paşa Hazretleri Vâsıtasıyla Tahran Sefâret-i Seniyyesi Maslahatgüzârı Nüzhet Bey'e Telgraf-nâme

C: 40

Kafkas Müslümanları ve Ermeni komiteleri hakkındaki ifâdâtınızın hangi menâbi'a istinâden vâki' olduğunun ve bunların derece-i mevsûkiyetinin hemân etrâfıyla tahkîk ve iş'ârı matlûbdur.

HR.SYS, no. 2340/54, v. 2.

***** ***** *****

№ 13

[28 yanvar 1918]
Ambassade
Impériale Ottomane
à Berlin

Petersburg Heyet-i Murahhasası A'zâsından Remzî Paşa Tarafından Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne Gönderilen 28/[0]1/[1]918 Târîhli Raporun Sûretidir.

Rusya'nın ahvâl-ı dâhiliyesini askerî nokta-ı nazardan bir dereceye kadar hulâsaten arz etmek isterim. İhtilâli müte'âkib harb cebhelerindeki ordular intizâmsızlık yüzünden dağılmağa başladı. Çünkü ihtilâl her şeyden evvel sulhu va'd etmiş idi. İhtilâl sosyal demokrasi prensipleri dâhilinde vukû'a geldiği cihetle imtiyâzlı sınıflar ya'nî zâbitân sınıfı memleketdeki burjuvazi ve kapitalist sınıfları misillü dağıtıldı. Zâbitlik vazîfesi ekseriyetle küçük zâbitâna tevdî' olundu. Dördüncü harb senesini cebhelerdeki siperlerde ve zeminliklerde geçirmek istemeyen efrâd vazîfesini ve mevki'ini terk ederek memleketine, evine avdete başladı. Bugün cebhelerde pek az kimselere tesâdüf olunuyor. Kıt'a hâlinde bir cüz'-i tâmm kalmış ise mevcûdu pek azalmışdır. Donaburg civârında hudûddan geçerken sözde cebhede bulunmakda olan ve fakat mevcûdu pek azalmış olan

bir alay kendisini tebdîl edecek olan diğer alay henüz gelmediği cihetle mevki'ini büsbütün terk edib geri gitmek tehdîdini yapmış idi. Buna mukâbil işbu cebhedeki alayı evvelâ tebdîl edecek Dionisk'deki alay da Almanlar ile muhârebeye sevk olunuyorlar diye cebheye gitmek istemiyordu. Dionisk istasyonunda cebhelerden çekilmiş başı boş dolaşan ve geceyi istasyon binası dâhilinde keyfî bir tarzda geçirmekde olan yüzlerce kişiye tesâdüf olunuyordu.

Kafkas gazetelerinden haber alındığına göre Anadolu cebhesindeki Rus kıt'aâtı da çekilmekdedirler. Hatta bu geri gidiş bir intizâm dâhilinde cereyân etmediği cihetle geçdikleri yerleri felâkete ma'rûz bırakıyorlar. Groznı'da, Vladikafkas'da intizâmsız bir alay zâbitlerini öldürdü. Kafkasya dâhilinde i'âşe zâten müşkilâtla ancak bir dereceye kadar te'mîn edilebildiği hâlde geriye giden Rus kıt'aâtının intizâmsızlıkları, yağmaları i'âşeyi büsbütün sekte-dâr etdi. Tiflis şehri ve civârı Novorosiysk ve sâ'ir limanlardan Batum'a gelen ve buradan içerilere nakl olunan erzâkla bi'l-hâssa dakîkle geçiniyor. Cebheyi terk eden Ruslar kısmen bu deniz yolunu ta'kîb etdiklerinden erzâk nakliyâtı mümkün olmuyor. Sâniyen üç sene devâm eden harb dolayısıyla gemi mürettebâtı istirâhat ihtiyâcından bahisle muntazaman nakliyât yapmıyor. Buna zamîmeten, Cenûb Kazaklarının hükûmet-i muvakkatası Novorosiysk ve Tuapse tarîkiyle buğday ihrâcına mâni' olmuşdur. Geri çekilmekde olan Rus kıt'aâtı dolayısıyla Tiflis'in bütün ibtidâ'î ve i'dâdî mekteblerini kapayıb talebeyi dağıtmağa ve şu sûretle konak ihzârına mecbûriyet hâsıl olmuşdur. Tiflis'den geçen Rus askeriyle yerli Kafkasyalı askerler arasında münâferet mevcûddur. İki taraf askeri birbiri aleyhine sevk ve tahrîk edenler de eksik değildir.

İ'tilâfcılar Kafkasya'da râhat durmuyorlar. Ermeniler Rus kıt'aâtının cebheden geri gitmelerini hoş görmüyorlar. Ermenistan âmâlını husûle getirmek için Rusları sonuna kadar âlet edeceklerini ümid ediyorlardı. Harb cebheleri hafîfleyince boşalan yerleri bi'l-hâssa Ermenilerden teşekkül edecek kıt'aâtın doldurması iktizâ ediyor. İhtilâlcilikle ve birkaç bin fedâ'î ile arkasında koca Avrupa hükûmetlerini görmeğe alışmış olan Ermeniler bugün Ermenistan'ın teşkîlinin ancak bir Ermeni ordusunun vücûda getirilmesi ve bunların harb cebhesinde karlar ve siperler içerisinde ikâme ve idâresi ile mümkün olabileceğini derk eyleyince geri giden Rus askerlerini hoş görmemeğe başladılar ve bi't-tab'i bugünkü Bolşevik Hükûmeti'nin aleyhinde bulunuyorlar. Kafkasya'da teşkîline teşebbüs edilen gönüllü ordusu hep aynı ihtiyâcın semeresidir. Böyle bir ordu teşekkül edecekse ancak Ermeni ve Gürcülerden mürekkeb bulunacak ve kuvveti de ehemmiyyetsiz olacakdır. Böyle bir gönüllü ordu teşkîl imkânı olsa idi harbin daha müsâ'id devrelerinde bu Ermeni ve Gürcü gönüllüleri Ruslar ile birlikde çalışmış olacaklardı. Zâten bu gibi gönüllü kıt'aâtı imkânın son derecesinde evvelce teşkîl edilerek harbe iştirâk etmişdir. Yeniden ehemmiyyetli bir gönüllü ordusunun Kafkasya'da teşkîlini pek de mümkün görmüyorum. Kafkasya'daki Ermeni gazeteleri mütârekenin hıtâmını müte'âkib akdi muhtemel olan sulh-ı münferidin şiddetle aleyhinde bulunuyorlar. Sulh-ı münferidin bütün Ermeni âmâlının mevki'-i fi'le konmasına mâni' olacağını iddi'â ediyorlar.

Rus milel-i muhtelifesinde el-yevm büyük bir meyl-i mahsûs görünüyor: Bolşevik Hükûmeti'nin prensipleri dâhilinde bir Rus cemâhîr-i müttefikası teşekkül edeceği cihetle her millet kendi cumhûriyeti arâzîsini şimdilik bir dereceye kadar ta'yîn ve tahdîd ederek kendi milletdaşları olan askerleri ve zâbitânı kendi mıntıkasına celbe ve millî kıt'aât

teşkîline çalışmakdadır. Ukraynalıların kendi kıt‘aâtını bir dereceye kadar topladıkları ma‘lûmdur. Kazaklar da Don havâlîsinde kısmen ictimâ‘ etmişlerdir. Kafkasya'da Gürcüler, Gürcü kıt‘aâtı teşkîl edebilmek için cebhelerdeki efrâdını celbe çalışıyor. Bu miyânda Kafkasya'da ve Vladikafkas'da Müslüman kıt‘aâtının teşkîline teşebbüs edildiği görülüyor. Bir dereceye kadar haber alındığına göre Dağıstan ve Terek müttehid bir idâre teşkîl etmişdir. Bunların ekserisi Dağıstan Müslümanları'yla Çeçen ve Çerkesler ve sâ'ir küçük kavimler teşkîl etmekdedir. Bunlardan ayrıca kıt‘aât teşkîl edildiği işidiliyor. Yalnız kuvvetleri ma‘lûm değildir. İdârelerinde bir intizâm ve inzıbât mevcûd olmadığı zann olunuyor. Başlarında evvelce İstanbul'da bulunmuş olan Kaplanov nâmında bir ulemânın bulunduğu söyleniliyor.

Kırım Tatarları da ayrıca bir idâre ve millî kıt‘aât-ı askeriye cem‘ etmişlerdir. Fakat Karadeniz donanması sevâhilde bunlarla muhârebe edib bi't-tab‘i dağıtmakdadır. Tatarlar şimdilik Kırım dâhilinde hâkimdirler. Bu günlerde Sivastopol ve Fedosia önlerinde Kırım Müslüman askerleriyle Bolşevik Rus kıt‘aâtı arasında ufak tefek musâdemeler vukû‘ bulduğu gazetelerden anlaşılıyor.

Rus Azerbaycan kısmında Bakü ve Şuşa cihetlerinde bir Müslüman cumhûriyeti teşkîl edildiği de söyleniyor. Kafkas gazetelerinin getirdiği haberlere göre Kafkas milel-i muhtelifesi yekdiğerinin hukûkuna ri‘âyet şartıyla müttehid bir idâre teşkîl etmekde imiş. Ben Rus, Ermeni ve Gürcülerin Müslümanları aldatmağa çalışacaklarını zann ediyorum. Çünkü Rus'un Ermeni ve Gürcü'nün esâslı eski teşkîlâtına karşı Kafkas Müslümanları henüz teşkîlât yapmakla meşgûldürler. Yalnız aralarında iyi tahsîl görmüş hamiyyetli gençlerin bulunması ümid edilmekdedir.

Tatarların en ziyâde müctemi‘ bulundukları mıntıka Kazan, Ufa ve civârıdır. Ufa'da ictimâ‘ eden bir Tatar Şûrâsı (Meclis-i Mebûsanı) Ufa ve Kazan vilâyetleriyle Orenburg, Perm, Simbirsk ve Samara eyâletlerinin ba‘zı aksâmını câmi‘ olmak üzere Volga-Ural müstakil hükûmetini teşkîle karâr vermişdir. Kazan'da ictimâ‘ etmekde olan Tatar Askerî Şûrâsı da bu hükûmetin umûr-ı askeriyesini tedvîr etmekdedir. Piyâde, topçu ve süvârî kıt‘aâtı kısmen teşkîl eylemişdir. Harb cebhelerinden silâhlarıyla memleketlerine dönen efrâd bu kıt‘aâtın esâsını teşkîl ediyor. Şimdilik teşekkül eden kıt‘aât hakkında kat‘î bir ma‘lûmât verilemiyor. Yalnız muhakkakdır ki Kırım'da olduğu gibi Ufa ve Kazan'da da birkaç alay teşkîl olunmuşdur. Kırım ve Ufa Tatarlarının en büyük ümidi ve Avusturya ve Almanya cebhelerinde sırf Müslümanlardan teşkîl edilmiş olduğunu haber verdikleri fırkalardır. Fi'l-hakîka silâh altındaki Müslüman efrâdın yekunu ziyâdedir. Bunlar silâhlarıyla memleketlerine avdet edince müstakil Müslüman hükûmetlerinin teşkîlâtının tesrî‘i ve te'mîni pek kolaylaşacakdır.

Müslüman Şûrâları (Meclis-i Millîleri) cebhe-i harblerdeki Müslüman kıt‘aâtının yine Rus cemâhîr-i müttefikasının emrine hâzır olmak üzere memleketlerine nakline müsâ‘ade edilmesini taleb etdiler. Fakat Bolşevik Hükûmeti bilâ-nizâm nakliyât için tren vermiyor. Bolşevikler Müslümanların hükûmât-ı müstakille teşkîli hakkını kabûl etmekle berâber bu Müslüman hükûmetlerinin ayrıca bir ordu vücûda getirmelerine muhâlefet ediyorlar. Ordunun kendi ellerinde bulunmasını istiyorlar. Geçen gün Orenburg civârında Kazaklarla Bolşevik kıt‘aâtı arasında musâdeme vukû‘ bulmuş, Bolşevikler Tatar kıt‘aâtının mu‘âvenetini taleb etmiş. İstihbârâta göre Tatar müfrezeleri bi'l-fi‘l musâdemeye iştirâk etmeyerek seyirci kalmışdır. Bütün bu ahvâl Rusya'da vaz‘iyet-i dâhiliyenin

ne merkezde olduğunu bir dereceye kadar gösterir. Bugün Don mıntıkasında ictimâ‘ etmiş olan Kaledin Kazak kıt‘aâtı hatırı sayılır bir kuvvet teşkîl ediyor. Zâbitlik mesleğinin Bolşevik prensibi mûcebince ortadan kaldırılması üzerine aç kalan zâbitân çoğunun Kaledin ordusuna iltihâk etdiği söyleniyor. Binâen‘aleyh bu ordu zâbit i‘tibâriyle zengindir ki Bolşevik kıt‘aâtının en büyük za‘fı bu noktadadır. Ufa ve Kar‘a'daki Müslüman kıt‘aâtı da zâbitân cihetinden kuvvetlidir. Müslüman zâbitler bu Müslüman kıt‘aâtına iltihâk etmekdedirler. Kaledin kıt‘aâtı zâbitânca zengin olmakla berâber Kornilov, Alekseyev gibi büyük kumandanlar da orada bulunmakda ve i‘tilâfcıların vermekde olduğu para ile kâbiliyetini artırmakdadır. Zâbitânın Kaledin ordusununa iltihâk etmesinin bir sebebi de işbu para mes'elesidir. Ma‘a-mâ-fîh Kaledin ordusunun şimdilik büyük mikyâsda bir hareketi görülmüyor. Bu ordunun ilkbaharda bir teşebbüsde bulunub bulunmayacağı hakkında henüz bir şey denemez.

Bugün pek karışık olan Rusya ahvâl-ı dâhiliyesine Rus-Romen münâsebâtının inkıtâ‘ını da ilâve etmelidir. Kalas, İbrail cihetlerinde bulunan iki Rus fırkası geriye gitmek teşebbüsünde bulununca Romenler mâni‘ olmak isterler. Bi't-tab‘i aralarında muhârebe başlar. Fakat bu musâdemeyi Rus Hükûmet-i Merkeziyesi'ne ve Başkumandanlığı'na ancak Avusturya Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyesi haber verir. Bu vak‘a üzerine zâten pek gergin olan Rus-Romen münâsebâtı büsbütün münkati‘ olur. Bu miyânda Bolşevik kıt‘aâtının Ukrayna kıt‘aâtıyla Ukrayna mıntıkasında ba‘zı noktalarda çarpışmakda olduğunu da der-hâtır etmeliyiz. Romen sefîrinin pasaportları verilerek Petersburg'dan İsveç tarîkiyle hârice sevk edildi. Beserebya'da muhârebe devâm ediyor.

Finlandiya'nın istiklâlini tanımış olan Bolşevik Hükûmeti, Finlandiya kıt‘asını Rus askerinden tathîr edeceğini va‘d etmişken va‘dini icrâ etmedi. Finlandiya dâhilindeki siyâsî cereyânlara karışarak bugünkü Finlandiya Hükûmeti aleyhine hareket ediyor.

Birçok yerlerde şimendifer intikâlâtı münkati‘dir. Helsingbor ve Viborg şehirlerinde musâdemeler devâm etmekdedir.

Bolşevik Hükûmeti'nin hükûmât-ı müstakille teşkîli husûsundaki esâsâtı bugün şu şekildedir: Teşekkül edecek hükûmetler Bolşevik prensipleri dâ'iresinde demokrasi esâsâtını müdâfa‘a ve himâye edecek hey'etler tarafından idâre edilmelidir. Bu esâsın hilâfında teşekkül edecek hükûmetlere karşı silâhla hareketden çekinmiyor. Bugün Romenlere karşı olan hareketi de bu sûretle te'vîl ediyor. Bugünkü Romen Hükûmeti düşer de yerine köylü, amele ve asker hükûmeti geçerse derhâl münâsebâtı i‘âde etmeği ve hatta Romenlerin hakkı olan Beserebya'nın Romanya'ya iltihâkına mâni‘ olmayacağını iddi‘â ediyor. Finlandiya'daki muhârebât da aynı maksadla yapılıyor. Yarın Müslüman hükûmetlerinin tarz-ı teşekkülünü kendi prensiplerine muhâlif görülürse aynı sûretle hareket etmek isteyecekleri şübhesizdir. Fakat bugün Ukrayna'da, Finlandiya'da, Beserebya'da, Volga cihetlerinde muhârebelerle meşgûl olan Bolşeviklerin harbi bitirmek isterken, yeni yeni harblere meydân vermeleri istikbâllerinin pek emîn olub olmadığına dâ'ir şübheler uyandırıyor.

Bugün müttehid bir elden idâre edilir bir Rus ordusu yokdur. Ordunun muhtelif aksâmının birbiriyle münâsebât ve temâsı da yokdur. Bir mıntıkadaki kuvvet diğer mıntıkaya erzâk göndermez, şimendiferler bir intizâma tâbi‘ değildirler. Bugün Rusya'da mebzûl erzâka mâlik mıntıkalar olduğu gibi Petrograd gibi kısmen samandan yapılmış ekmek yiyen açlığa mahkûm mıntıkalar da vardır. Türkistan'da Avusturya esîrlerine

Bolşevik Hükûmeti'nin silâh vererek Müslümanlara karşı ücretle istihdâm etdiğini duymuşdum. Açlıkdan ölen üserâ büyücek bir yevmiye mukâbilinde Bolşevik Hükûmeti'ne askerlik etmeği ehven görüyor. Bolşevik Hükûmeti'ne "garde rouge" olarak yazılan Avusturya üserâsı da vardır. Bunlar yevmiye on-onbeş ruble alıyorlar. Rus ahvâl-ı dâhiliyesinin bu derece perişân ve tahavvülle müsta'id olduğunu arz ederim.

HR.HMŞ.İŞO, no. 235/13.

***** ***** *****

№ 14

[16 fevral 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Baş Kumandanlığı Vekâleti
Şube : 2
Kısm-ı Siyâsî : 161
Numara : 1779
16 Şubat sene [1]334
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi Kalem-i Mahsûs Müdîriyeti'ne
Rüştü Bey'den alınan rapor sûreti berâ-yı ma'lûmât takdîm olundu.
Karârgâh-ı Umûmî
İstihbârât Şubesi Müdîri
[imza]
HR.SYS, no. 2448/23, v. 1.

***** ***** *****

№ 15

[16 fevral 1918]
[**RÜŞTÜ BƏYİN RAPORTU**]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Baş Kumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Sûret

Takrîben 2 ay evvel Bakü'ye vardım. Mühim simalar ile buluşduk. Tevhîd-i mesâ'î ederek işe başladım. Yakında umûm Kafkasya tarafından İstanbul'a murahhaslar gönderilmesi ve burada esâslı teşkîlât-ı askeriyeye başlanması için teşebbüsâtda bulundum. Muvaffakıyyet me'mûldür. Gelecek murahhaslar Kafkas ihtiyâcâtını resmen arz edecek ve Kafkas'ın Türkiye ile müşterek istikbâli hakkında kat'î projeler takdîm edecekdir. Buradaki teşkîlât-ı askeriyede Bakü karşısındaki Nargin adasından tedrîcen kaçırdığım Türk zâbitânı istihdâma başladım. Yalnız te'sîs olunan mekteb-i harbiyye ile ihtiyât-ı mektebden bizim zâbitlerin idâresine verdim. Umûr-ı askeriyeyi bendeniz buranın mühim simalarından Âşurbeyzâde Îsâ Bey ile berâber tedvîr etmekdeyiz. Burada vaz'iyetin müsâ'id olmakla berâber Müslümanlar Ermeni ve Gürcülere nisbetle daha az müttefikdâr olabilir. Kafkas, bütün Rusya'da gibi, sâhibsiz duruyorlar.

Elbette kapanın elinde kalacakdır. Cebhemizin ordunun Rus kısmı kâmilen geri döndü. Şimdi İran cebhesinden boşanıyor. Kafkas cebhesinde yalnız takrîben kırk bin kişilik Ermeni ve Gürcü kuvveti kalmış ki bu da kuvvet olmakdan pek uzakdır. Çünkü mühimmât ve geri hıdemâtı pek noksândır. Bugün Tiflis'de verilen karâra göre, Gürcü, Ermeni ve Müslümanlardan birer kolordu teşkîl etmek ve bu kuvvetle harbden evvelki hudûdu saklamak teşebbüsü vardır. Tabî'î bu teşebbüs Ermeni ve Gürcülerin arzularından çıkıyor. Yoksa Müslümanlar kat'iyyen bu emele iştirâk etmeyecekdir. Bi'l-'akis Müslümanların eline bir kolordu silâh ve cebhâneleri Ermeni ve Gürcülere verildiği hâlde henüz Müslümanlara verilmemişdir. O kuvveti Türkiye'ye yolu açmak için kullanabileceklerdir. Bütün Kafkas Müslümanları bizim orduya müntazırdırlar.

Herhâlde şimdi hudûdu geçecek bir küçük kuvvet ile bütün Kafkas sâhibi olacak vaz'iyetdeyiz. Böyle bir hareketi Rus milleti büyük bir lâ-kayd ile karşılayacakdır. Rus zâten Kafkasya'dan el çekmişdir. Şimâlî Kafkasya'daki Rus Kazakları bile şimdi Bolşevikler ile hâl-ı harbdedir.

Ordumuzun Kafkas toprağına girmesi yalnız Kafkasya değil, hattâ Türkistan bile ciddi işlere sevk edecek ve sûret-i kat'iyyede kurtaracakdır. Sulh müzâkerâtında Türkiye'nin Doksan Üç Seferi'ndeki hudûdu isteyeceği işitildi. Müslümanlar bu şâyi'adan memnûn olmadı. Çünkü bütün Müslümanlar Türkiye'nin lâ-akall ve Gence vilâyetine kadar uzanması ve Şarkî Kafkasya ile ya'nî büyük Müslümanın (…) temâsa gelmesini, halâs için çâreyi Müslümanların ekseriyet-i a'zamı Türkiye'ye ilhâk olunmalarını ve biz Türkiye bayrağı altında federasyon teşkîlini istemektedir. Herhâlde şimdiki sulh müzâkerâtında Türkiye bu maksadı te'mîn edemediği takdîrde sulha râzî olmayarak hemân Kafkas'a girmesini bütün Müsülmanlar temennî etmekdedir.

Böyle bir hareket ancak Ermeni ve Gürcülerin küçük bir mukâvemetine kalabilirse de Müslümanların (…) yapacakları ta'arruzla bu mukâvemet kendi kendine eriyecekdir.

Rus Sosyalistleri Türkiye'nin Kafkas Müslümanlarına mâlik olmasını tabî'î muhakk görmekdedir. Her yerde Müslümanlar büyük fiyatlarla kalîl silâh mübâya'a etmişlerse de cebhâneleri pek azdır. Fazla olarak Ermeni ve Gürcülerde birçok top ve mitralyöz bulunduğu hâlde Müslümanlarda yokdur. Bunun için de ordumuzla temâsa geçmelerini zarûrî görmekdedirler. Gürcüler Müslümanlara karşı hasımâne bir vaz'iyet almamışlarsa da Müslümanların kuvvetlenmelerini ve Türkiye ile birleşmelerini veya temâsa geçmelerini kendileri için tehlike telakkî etmekdedir. Kafkasya'da bütün Müslüman mesâ'îsine yalnız Ermenilerin yapdıkları ve yapmakda oldukları fecâyi' pek müdhişdir. İnsân bu fecâyi'i işitdikce Türkiye'de bir tek Ermeninin sağ kalmasına râzî olamıyor.

Nargin adasında yedi bin esîr vardır. Bunlardan üç bin Türk, mütebâkîsi Alman ve Avusturyalıdır. Şu kadar ki bunlar pek elîm bir sefâlet içinde günden güne kırılmakdadır. Biran evvel tahlîsleri çâresine bakılmalı.

HR.SYS, no. 2448/23, v. 2-4.

***** ***** *****

№ 16

[5-9 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şube-i Mahsûsa

<table>
<tr><th>Numara</th><th>Târîh</th><th>Müsevvid</th><th>Hulâsa</th><th>Melfûfât</th></tr>
<tr><td>425</td><td>5
Mart
sene
[1]334</td><td></td><td colspan="2" rowspan="2">Sadâret-i Uzmâ'ya</td></tr>
<tr><td colspan="3">106-2639
9 Mart sene [1]334/[1]918</td></tr>
</table>

Hâriciye Nâzır Vekîli Halîl Beyefendi'den Sadrazam Talat Paşa Hazretleri'ne

Turan mes'elesine dâ'ir Times gazetesinin 3 ve 5 ve 7 Kânûnusânî sene [1]918 târîhli nüshalarında münderic üç makâlenin hulâsaten tercümesi melfûfen pîşgâh-ı sâmî-i fehîmânelerine takdîm kılındı. Makâlât-ı mezkûre Rusya'da cereyân etmekde bulunan vekâyi'in ve ale'l-husûs Rusya'da mütemekkin Türk ve İslâm anâsırının Hükûmet-i Osmâniye ile ittihâd etmeleri ihtimâlâtının İngiltere efkâr-ı umûmiyesince ne derece bâdî-i endîşe olmakda bulunduğuna delâletleri i'tibârı ile câlib-i dikkat olduğu gibi bu anâsır beyninde husûle gelen tayakkuz ve intibâhın derecesini ve her birinin temâyülât-ı mahsûsasını da mu'ayyen bulunmak nokta-ı nazarından fevka'l-'âde şâyân-ı dikkat görülmüş oldukları ma'rûzdur.

HR.SYS, no. 2447/16, v. 17.

***** ***** *****

№ 17

[5 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şube-i Mahsûsa

Numara	Târîh	Müsevvid	Hulâsa	Melfûfât
	5 Mart sene [1]334			

Times Gazetesi'nin 3, 5 ve 7 Kânûnusânî sene [1]918 Târîhli Nüshalarında Münderic Silsile-i Makâlâtın Hulâsaten Tercümesidir.

Devlet-i Osmâniye şarkın ve büyük bir hükûmet-i islâmiyenin isti'lâya uğramış bir şekl-i mu'ahhiri olduğu gibi aynı zamânda millî bir Türk Hükûmeti'dir. Almanya ile

İttihâd ve Terakkî Cemiyeti şimdi Hükûmet-i Osmâniye'nin son teşekkülünü dahi yeni bir silâh istifâde olmak üzere isti'mâl ediyorlar. Sırblar, Romenler ve Bulgarlar nasıl Osmânlı kozasından çıkmışlarsa şimdi de Anadolu Türkleri o vechle üzerine çıkıyorlar. Bu hareket-i milliyye 1908 senesinde bed' etmiş ve Türklerin ıslâh-ı ahvâli, i'lân-ı mevki'i gâyesini istihdâf etmekde bulunmuşdur. Bu teşebbüse en evvel lisân cihetinden girişilmiş ve tahsîl-i ibtidâ'îye, hürriyet-i nisvâna ve köylerin terakkî-i ahvâline dahi peyderpey çalışmağa başlanmışdır. Bu mesâ'î kendi hâline bırakılmış olsa idi pek müfîd netîceler tevlîd edecek idi. Fakat Balkan Harbi'nden sonra işin şekli değişdi. Türkler İranîlerle Arablardan farklı olduklarını idrâk etdiler ve Türkçe mütekellim sâ'ir Türk akvâmının yüzde yetmişi Osmânlı ülkesi hâricinde bulunduğunu tahattur etdiler. Pantürklük bu sûretle serzede-i zuhûr oldu ve Turanî unvânını aldı. Uhûd-ı atîkanın ilgâsı, Lisân-ı Türkî'nin mecbûriyyü'l-isti'mâl olması hakkında bir kânûn vaz'ı, Arnavud, Rum, Ermeni ve Arapların şiddetle tazyîki ve Memâlik-i Osmâniye dâhilinde cebren Türkleşdirme siyâsetinin ta'kîbi, Panturan Cemiyeti'nin fa'âliyeti âsârındandır. Bu Panturan hareketi hâricindeki Türkler arasına bir fikr-i tecerrüd îfâsı gâyesine de ma'tûf bulunduğu için pek vâsi' mikyâsda îrâs-ı mazârr edebilecek bir mâhiyetdedir. İttihâd-ı İslâm gibi İttihâd-ı Turan da korkunç bir silâh-ı ta'arruzdur. Hükûmet-i Osmâniye bu silâhların ikisini de isti'mâl ediyor. Osmânlıların Sarıkamış, Süveyş ve Hemedan'da uğradıkları hezîmetler bu iki silâhın inhizâmını tazammun etdiyse de Rus ihtilâlinden sonra yeni yeni ümidler uyandı. Rusya'daki İslâmların mikdârı Memâlik-i Osmâniye'nin sekenesine mu'âdil, Rusya'daki Türkler ise Türkiye'deki Türklerden iki kat fazladır. Bu cihet İngiltere'nin nazar-ı dikkatinden kaçmamışdır. Hükûmet-i Osmâniye ise Rusya'nın kudret ve minnetine mebnî bu hâlden istifâde edememişdir. Şimdi hâl değişdi. Hasta adam komşusundan daha az hastadır.

İttihâd-ı Turan ile İttihâd-ı İslâm'ın muvaffakıyyet ve adem-i muvaffakıyyeti Rusya'daki Türklerle İslâmlara bağlıdır. Rus ihtilâli bu ahâlîye ilk def'a olarak bir siyâset-i zâtiye ta'kîbi fırsatını verdi.

Rusya'da takrîben yigirmi milyon İslâm vardır. Bunlar, Ukraynalılar müstesnâ olmak üzere, anâsır-ı sâ'irenin kâffesine adeden fâ'ikdir. Ma'a-mâ-fîh bu mukâyese-i ihsâ'iyye sâ'ik-i hatâdır. Ukraynalıların Rusya Hükûmeti'yle olan münâsebetlerinden kat'iyyen li'n-nazar bi'z-zât bir vahdet teşkîl edirler. Müslümanların ittihâdı ise Rusya Hükûmeti'nin vücûduna vâ-bestedir. Rusya onlar arasında bir nev'-i medâr-ı ittihâddır. Rusya mevcûd olmadıkca o yigirmi milyon adedleriyle mütenâsib bir kuvve-i siyâsiye teşkîl edemezler.

Rusya'da birçok müttefik İslâm grubları mevcûddur. Mâverâünnehir medeniyet-i islâmiyenin kadîm merkezleri olan cesîm şehirleri ile şark âlem-i medeniyetinin bir cüz'-i mütemmimini teşkîl eder. Şehirlerin irvâ etdiği vâha ve sâhalarda medenî köylüler, ovalarda ise bedevî aşîretler vardır.

Nüfûs-ı umûmî beş buçuk milyon râddesinde olub, yüzde seksen üç buçuğu Çağatayca konuşur.

Mâverünnehir ile Avrupa Rusyası arasında Gürcistan kâ'indir. Rusya'dan evvel Hıristiyan veya Müslüman hiçbir hükûmet bu kıt'aya hâkim olamamışdır. Gürcüler dahi Çağatayca tekellüm ederler ise de medeniyet ve hissiyât-ı iktisâdiye i'tibâriyle Mâveraünnehir Müslümanlarından farklıdırlar. Gürcüler bedevîdir ve Rusya'nın kalabalık

taraflarından hicret eden çiftçi köylüler arasında boğulub kalmak tehlikesine ma'rûzdurlar.

Avrupa Rusyası bu ovaların şimâl ve garbındadir. Bu memleketde, ovalarda, Volga nehri boyunca dört milyonluk başka bir sekene-i islâmiye mevcûddur. Bunlar dâ'ire-i mâdâr Ruslarla muhât olmakla berâber medeniyet i'tibâriyle onların mâdûnünde bulunduklarından muhâfaza-ı mevcûdiyet etmekdedirler. Merkezleri Kazan'dır. Türkçe Tatarcası konuşurlar. Zürrâ' sınıfından mâ-'adâ esnâfı, tâcirleri, istihbârât idâreleri ve gazeteleri vardır.

Kafkasya ile Kırım'da dahi cem'an dört buçuk milyon İslâm mevcûddur. Fakat mezheb-i medeniyet ve lisân nokta-ı nazarlarından bu İslâmlar yekdiğerinden farklıdırlar.

Çarlık devrinde bu İslâm hey'etleri arasında pek cüz'î bir râbıta mevcûd idi. Rus ihtilâli bunların hey'et-i mecmû'asından demokratik bir teşkîlât vücûda getirmek fikrini bir nebze tevlîd etdi. Seviyye-i irfân ve tekâmül-i iktisâdî nukât-ı nazarından sâ'ir Rus sekenesinin mâdûnünde bulunduklarını kendileri de idrâk etdikleri için bu hey'etler za'flarını vâsi' mikyâsda teşekkülât ile tevâzü etdirmeğe çalışıyorlar. Sünnilerle Şî'îler arasında i'tilâf peydâsına girişdiler. Rusya Müslümanlarının yüzde sekseni Türkçe mütekellim olmasına nazaran bu hatt-ı hareket pek selîm bir siyâset ise de Turanî esâs o kadar amelî değildir. Çünkü Çağatayca ile Tatarca ve Azerbaycan Türkçesi yekdiğerinden farklı lehcelerdir. Bundan dolayıdır ki 1917 senesinde Moskova'da mün'akid ilk islâm konferansında müzâkerâtın zabtı için Rusça kabûl edilmişdir.

Bu hareket ru'esâsı Sibirya'daki Buryalar, Burtaslar ve Volga ile Don arasındaki Kalmuklar gibi anâsır-ı gayr-ı müslime ile dahi peydâ-yı münâsebât etmişlerdir. Mahallî hey'etler ise en yakın komşuları ile teşrîk-i mesâ'îye mütemâyil bulunmakdadır: Kırım Türkleri, Ukraynalılarla Kafkasya Dağlıları, Kuban Kazakları ile birlik olmak istiyorlar. Ma'a-mâ-fîh asıl teşrîk-i mesâ'î arzusu hâricindeki ehl-i islâma müteveccihdir. Bu arzu tarafdârları dîndaşlarının âkıbeti ile pek ziyâde alâkadâr görünmekde olub, "milletlerin ta'yîn-i mukadderâtı" düstûrunun yalnız Avrupa'da değil, Asya ve Afrika'da dahi tatbîkini iltizâm ediyorlar. Bu da belki bir nev'-i İttihâd-ı İslâm ise de İttihâd ve Terakkî'nin İttihâd-ı İslâm gâyesinden pek farklıdır ve bu i'tibâriyle de i'tilâfât prensiplerine tamâmiyle muvâfıkdır. Çünkü Rusya'daki hareket-i islâmiye inkılâbın Rusya için bâ'is-i felâh olması gâyesini hâdim-i istihdâf etmekdedir. Ru'esâ-yı hareketin icrâât-ı evveliyyesinden beri de bütün Rusya için bir Meclis-i İslâm teşkîl olmuşdur. Bu meclisin altı a'zâsından biri kadındır. Âlem-i İslâm'ın terakkiyât-ı ictimâ'iyyesi için pek ziyâde hâ'iz-i ehemmiyyet olan mes'ele-i nisvân kemâl-ı cesâretle ele alınmışdır. Kadınlar bu husûsda pek mükemmel teşkîlât vücûda getirmişlerdir. Âlem-i İslâm'da uyanan harekâtın en mühimi bu olub netîcesi bütün ehl-i islâmın avâkıbı üzerinde kat'î bir te'sîr icrâ eyleyecekdir. İngiltere, Rusya'da tecellî eden bu harekete karşı bîgâne duramaz. Müttefik bir memleketdeki yigirmi milyon islâmın terakkîsini kendi selâmetimiz nâmına hüsn-i telakkî etmeliyiz. Çünkü – tekrâr ederiz – Rusya'daki hareket-i islâmiye Rusya'nın âtiyen mevcûdiyeti ile kâ'im olub, maksûduna ancak Rusya dâhilinde vâsıl olabilir. Rusya tecezzî eder ise Rusya'daki kitle-i islâm da dağılır. Bu ise hem Rusya için ve hem de ru'esâ-yı islâm ile berâber bizim için de dâ'imî felâket olur. Ya'nî Rus eczâsı Türk-Alman bedenine dâhil olur. Rusya'da İttihâd-ı İslâm'ın en gayretkeş tercümânları Kazan Tatarları'dır. Riyâset de şimdi bunlardadır. Şu kadar ki idâre-i umûr husûsunda Bakü

Kazan'a tafavvuk etmek isti'dâdını göstermekdedir. Kazan yalnız bir muhtâriyet-i fikriye ve medeniye ile iktifâ ediyor. Bakü ise muhtâriyet-i milliyye tarafdârıdır. Çağatay Türklerine gelince, bunlar Avrupa boyunduruğu altında kalmış şarklı bir kavim olduklarından Mâverâünnehir'in siyâseten Rus hasbinden tamâmiyle tecrîdini taleb edebilirler. Kazan Tatarları ise Avrupalı Müslümanlar'dır. Şarkiyyûnun Avrupa'ya karşı izhâr etdiği bu husûmet Buhara'daki ihtilâl esnâsında da tezâhür etmişdir.

Rusya inkısâm etmez ise Kazan ile Bakü merkezleri ehl-i islâmı bir kitle şeklinde ve Rusya lehinde muhâfaza eder. Fakat şimdi İslamlar da bugünkü hâl-ı fetret ilcâsı ile Finlandiyalılar ve Ukraynalılar misillü Rusya'dan ayrılmak üzeredirler. Bunları tevhîd için – iş işden geçdikden sonra – edilecek teşebbüsât İslâmları bütün Rusya'nın dâ'ire-i nüfûzu hâricine çıkarır. Türklerle Almanlar vukû'âtın bu sûretle cereyânına intizâr etmekdedirler. Bu takdîrde Berlin-Bağdâd hattı yerine Berlin-Buhara hattını vücûda getirmek tasavvuruna yol açılmış olur.

Arabların hareket-i milliyyesi siyâseten ve Irak ile Hicaz hutût-ı hadîdiyesi müntehâlarının İngilizler tarafından zabtıyla askerlik nokta-ı nazarından Bağdâd teşebbüsünü iflâs etdirdi. Bu iflâs Türk cebehâtının za'îf noktalarını, İttihâd-ı İslâm ile İttihâd-ı Turan'ın – muzafferiyyât-ı askeriyeden mahrûmiyeti hâlinde – aczini meydâna koydu. Fakat Türk-Alman ittisâ'ı cenûbda zevâla uğramakda iken, Rusya'nın teşebbüsü şimâl ile garbda daha câzibedâr bir râbıta mevcûd olduğunu isbât etdi.

Kafkaysa ile Mâverâünnehir şimendiferleri Rus şebeke-i hadîdiyesine bağlı Rostov-Bakü ve Orenburg-Taşkend hatları ile merbûtdur. Bu sâyede Kafkasya ile Mâverâünnehir akdemce müşterek bulundukları havâlîden tecrîd edilerek on dokuzuncu asra kadar münâsebetdâr olmadıkları bir havâlîye rabt olunmuşlardır.

Rusya tecezzî etdiği takdîrde bu şimendiferin inşâsından ma'kûd olan gâye mahv olacak, Kırgızlar Orenburg-Taşkend hattından ayrılacak, Rostov-Bakü hattı ise Dağıstan'daki aşâ'ir-i islâmiyenin taht-ı tehdîdinde kalacakdır. Bu hutût-ı esâsiye yekdiğerinden ayrılınca Kafkas ve Mâverâ-Hazar şebekeleri de infirâd etmiş olacaklar ve o zamân Türklerle Almanlar bunları Anadolu ana hattına bağlamağa çalışacaklardır. Bu vâsi' planın icrâsı için Türkler Kafkasya'yı murâkabe-i askeriye altına almak mecbûriyetindedirler. Ermenistan'ın karları ve bu cebhedeki asâkir-i osmâniyenin kuvve-i ma'neviyyeden mahrûmiyeti şimdilik bu murâkabeye hâmil ise de karlar eridiği ve kıt'aât-ı osmâniye birkaç Alman fırkası ile takviye olunduğu zamân, ihtimâl ki, istîlâ ordusu ile Tiflis arasına kimse giremeyecek ve Berlin-Buhara tasavvuru derece-i kemâle ermiş bulunacakdır.

Bu hâlin netâyic-i siyâsiyesi pek vahîmdir. Kafkasya'daki unsur-ı hâkim, İslâm ile milel-i hıristiyâniye idâre-i osmâniye altına girer. Mâverâünnehir'de Türkiye'ye meyyâl bir İslâm hanlığı te'essüs eder, İran dahi bir tarafdan Osmânlı Türkü'ne, taraf-ı diğerden de Çağatay Türkü'ne münkâd ve İngiliz-Rus idâresini aratdıracak bir tazyîke giriftâr olur.

Afganistan ile Belucistan dahi Türk ve Alman ihtirâsâtının fihristine dâhil olduğu gibi Hindistan'da Çarlık Rusya'sından daha büyük bir tehlikeye ma'rûzdur.

Berlin-Buhara hattı Merkezî Avrupa'nın Merkezî Asya'ya temdîdine bir mebde'dir. Merkezî Asya ile Merkezî Avrupa Rusya'yı garben ve cenûben çenber içine aldıkdan sonra Mâverâ-yı Sibirya'yı geçerek, Türkistan-ı Çinî'deki Çağatay Türkleri delâletiyle Çin'in içlerine bir kapı açar, Afganistan'da İngiliz nüfûzuna karşı icrâ-yı

tedvîrâta imkân bulur ve nihâyetü'l-emr şimâl-ı garb hudûdundan Hindistan'a doğru yol bulmak çârelerini taharrîye koyulur.

HR.SYS, no. 2447/16, v. 18-19.

***** ***** *****

№ 18

[5 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şube-i Mahsûsa
Aded : 484

"Frankfurter" gazetesinin 5 Mart [1]918 târîhli nüshasında "Kafkasya Ahvâli" serlevhası tahtında ve Dersaâdet'den mersûl bir mektûb şeklinde münderic bir makâlenin tercümesidir.

Kafkasya'da cereyân eden ahvâl hakkında pek az ma'lûmât tereşşüh etmekdedir. Rusya Hükûmeti en ağır darbeye orada giriftâr olmuş olsa gerekdir. Kafkasya Rusya'dan ayrılmış, istiklâlini i'lân eylemişdir. Rus hüküm ve nüfûzunun İran'a ve Anadolu'nun Basra körfezine kadar aksâm-ı şarkiyesine hulûl etmesine hâdım olan ve pek zengin hazâ'in-i tabî'iyeyi ihtivâ eden birtakım kıt'aât arasında bir vâsıta-ı ittisâl teşkîl eyleyen bu büyük mühr-i akvâm ba'de ez-în Rus ordularına mesdûd bulunacakdır. Müstakil Kafkasya Avrupa-Asya münâsebâtının tekemmülâtı için nâ-kâbil tahmîn bir ehemmiyyet-i siyâsiyeyi hâ'iz olabilir. Geçen sene Tiflis'de umûmî bir hükûmet-i mahalliye teşekkül etmiş idi. Kaledin'in bu hükûmetle temâsda bulunmağa ma'tûf teşebbüsât-ı adîdesi akîm kaldı. O zamânlar Mâverâ-yı Kafkasya cebhesi tamâmiyle bozulmuş idi. Ric'at eden Rus taburları sanki düşman memleketinde imişler gibi her tarafda icrâ-yı gâret ve tahrîbât ediyorlardı. Şahseven, Âlâr, Hârmân Dâlîn nâm aşâ'ir-i irâniye en evvel ref'-i livâ-yı isyân etmişler, Bakü ile Tiflis arasındaki şimendifer hattını onlar tahrîb etmişlerdir. Bunda maksad geri dönmekde olan Rusların havâlî-i islâmiye tarîkiyle ric'atlerini işkâl etmek idi ki buna da muvaffakıyyet-i tâmme elvermişdir. 1917 senesine doğru istiklâlini ilân eden İslâm ordusunun kuvve-i asliyesini "Fırka-yı Vahşiye" nâmı verilen fırkaya mensûb dört alay teşkîl etmekde iken, bi'l-âhare sekize bâliğ olmuşdur. Akdemce bir Rus generali olan İslâm Başkumandanı Bakü'de bulunmakdadır. Bu ordunun yanında İngiliz ve Amerika parası ve İngiliz ve Amerika mâlzeme-i harbiyyesi ile mücehhez müstakil bir Ermeni teşkîlâtı mevcûd olub mikdârı 30 ilâ 50 bin arasındadır. Bu teşkîlâta bir de Gürcü teşkîlâtı inzımâm etmişdir. Bunlar başlıca süvârîden mürekkebdir. Ermenilerin hilâfına olarak Gürcüler i'tilâfiyyûn ile münâsebâtdan müctenibdir. İslâmlar'la Gürcüler Mâverâ-yı Kafkasya'da müttehid bir hey'et-i cumhûriye teşkîli husûsunda müttefikü'r-re'ydir. Ermeniler bu temâyülât aleyhine çalışmakdadır. Bi'l-hâssa şimdi Trabzon, Erzurum ve Erzincan'da asâkir-i osmâniyenin kuvvetli Ermeni çetelerini püskürtmesi üzerine uğradıkları hezîmetler netîcesi olarak Ermeniler Kafkasya'daki nüfûzlarını zâyi' etdikden başka kendilerine pek mahdûd bir kıta' düşeceğini pek iyi anlamışlardır. Pek kuvvetli olan Ermeni sermâyedârânı ise bütün havâlîde muhâfaza-ı mevki' etmek gâyesini istihdâf etdiklerinden Osmânlı Anadolu-ı Şarkî havâlîsinin kendi dâ'ire-i nüfûzları dâhiline almak

maksadlarının terakkîsi nisbetinde bir gayretle bu gâyeye hasr-ı mesâ'î eyleyecekdir. Kafkasya'daki ahâlî-i islâmiyenin kâffesi Ermeniler misillü müsellahdır. Ermeniler Rusya'ya müzâherât ve teşkîli mutasavver hükûmât-ı müttehide cumhûriyetinin te'sîsine mâni' olmağa gayret etmekdedirler. Ma'mâ-fîh Kafkasya'dan alınan ma'lûmât-ı mevsûkaya bakılıyorsa Ermeniler bu hareketlerinde muvaffak olamayacaklardır. Müstakil Kafkasya'nın en yakın komşusu olan Türkiye ile münâsebâtının pek ziyâde ehemmiyyeti olacağı emr-i tabî'îdir. Hâriciye Nâzırı dün Meclis-i Mebûsân-ı Osmânî'de yeni Kafkasya Hükûmeti'nin Tiflis'e murahhaslar gönderilmesi için Bâb-ı Âlî'ye mürâca'at etdiğini beyân etdi. Bu haber meclisde pek büyük alkışlara mazhar oldu. Hükûmet-i Osmâniye Kafkasya'ya gûnâ-gûn münâsebât ile merbûtdur. Meb'ûsân ve Ayân Meclisleri a'zâsından bir hayli zevât an-asl Kafkasyalıdır. Henüz murahhas ta'yîn edilmedi. İhtimâl ki Brest-Litowsk ve Bükreş müsâlahalarına intizâr olunuyor. Herhâlde Kafkasya'daki Ehl-i İslâm'ın dîndâşları ve hem-ırkları olan Türk unsuru tarafından massedilmeğe teşne bulunduklarına zâhib olmak hata-âlûd ve meş'ûm bir farziyede bulunmakla siyândır. İslâmlar'ın maksadı Hükûmet-i Osmâniye ile siyâseten ve iktisâden sıkı bir münâsebet-i dostânede bulunmakdan ibâretdir. Ahâlî-i İslâmiye'nin fikrince Hükûmet-i Osmâniye, Kafkasya'nın istiklâlini kâfil olmalı ve bunun dolayısıyla yeni hükûmetde sûret-i kat'iyyede düvel-i merkeziyeye ittikâ ve istinâd eylemelidir. Kafkasya'da, Ermenistan'da ve İran'daki Rus cebhelerinin kendi kendilerine harâb olması üzerine yeni hükûmetin bir kısım ahâlîsi Türkiye'nin Kafkasya hakkında niyyât-ı hafiyye-perverde etdiğinden endîşe etdi. Bu endîşe hiç şübhesiz nâ-be-mahalldir. Talat ve Enver Paşalar gibi ricâl-ı devlet tâze prince el uzatmak istemezler. Yoksa diğer sûretle hareketleri Rusların ekmeğine yağ sürerdi. Siyâset-i Osmâniye programında 1878 senesi muhârebesinden evvelki hudûdu i'âdeden başka bir şey yokdur.

[imza]

A.VRK, no. 816/92, v. 3.

***** ***** *****

№ 19

[26 oktyabr 1918-10 fevral 1919]

20/7

Hulâsa

Azerbaycan-ı İranî Ahvâl-ı Umûmiyesi Hakkında

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Ma'rûz-ı çâkerleridir.

Rusya ihtilâl ve inkılâbı üzerine Rus kuvvetlerinin kısmen muntazam ve bir kısm-ı küllîsinin silâh, cebhâne ve sâ'ir levâzım-ı harbiyyelerini satarak veya bırakarak gayr-ı müretteb bir sûretde İran'ı ve bi'l-hâssa evvelden beri kuvâ-yı külliye bulundurdukları Azerbaycan-ı İran'ı tahliye etmelerini fırsat add eden Ermenilerle burada Âşûrî nâmıyla yâd olunan Nastûrîler Rus mekâtib-i harbiyyesinde ve ordusunda ta'lîm ve terbiye görmüş Ermeni zâbitân ve efrâd kumandasında ellerine geçirdikleri silâhlarla Azerbaycan eyâletinin garbında ve cenûbunda icrâ-yı vahşet ve melânete başlamışlar ve ma'a'l-esef bir takım menfa'at-perest Müslüman İranîlerin de müzâheretine nâ'il olmuşlardır. Sâha-ı vahşet olan Rumiye, Hoy, Savuçbulak, Miyandoab şehir ve kasabalarıyla civârındaki

köyler yakılmış, yıkılmış, müdhiş gâretler olmuş; mazrû'ât mahv edilmiş; Müslümanlar erkek, kadın, çocuk yüzde altmış, yetmiş derecesinde kesilmiş; nâmûslara tecâvüz vukû' bulmuşdur. Bu haşerât-ı matmah-ı nazarları olan Tebriz şehriyle civârına tasallut etmek üzere iken, İran'ın vaktiyle en ma'mûr ve müreffeh eyâleti olub ahîren sahne-i felâket olan Azerbaycan'ı hudûdumuzun garb ve şimâlinden işgâl eden kuvâ-yı askeriyemiz tarafından perîşân edilerek sağ kalanlar Karabağ cihetlerine ve İngilizlerin taht-ı istîlâsındaki mahallere firâra mecbûr olmuşdur. Takrîben üç yüz bin nüfûsu hâvî ve velî'ahd makarrı olan Tebriz bunların tecâvüzü tehlikesine ma'rûz kaldığı bir sırada çapulculukdan başka bir meziyyetleri olmayan ve Demokrat Fırkası'nın şerîr kısmından bulunan Tebrizli İsmâîl Nevberî ile avenesi Azerbaycan-ı İranî'nin bir cumhûriyet-i müstakille olacağını ileri sürerek ve şehirdeki müsellah Ermeniler ve milel-i gayr-ı müslime ile gizlice tevhîd-i mesâ'î ederek velî'ahd Mehmed Hasan Mirza Hazretleri'ni ve İran'ın istiklâline ve câmi'a-ı islâmiyete hâdım olanlarını tehdîd ve tazyîke başlamışlar ise de askerimizin vürûdü bu emellerine hâ'il olmuş ve İran Hükûmet-i Mahalliyesi'nin izhâr-ı aczi nâtık bir mürâca'at-ı resmiyesi üzerine merkûm Nevberî ile iki arkadaşı cihet-i askeriyece tevkîf ve Kars'a sevk ü teb'îd olunmuşdur.

Burada bi-hakkın müncî sıfatıyla yâd ve temcîd olunan askerimiz Azerbaycan'ı hemân kâmilen işgâl ve İngilizlerin elindeki Bağdad-Kirmanşah-Hemedan-Kazvin-Reşt-Enzeli ve Kirmanşah-Sîne-Hemedan yollarını Kazvin ile Sîne üzerinden tehdîd ve Tahran'a bile icrâ-yı te'sîr etmekde olduğu sıralarda halk kemâl-ı râhat ve emniyetde iken, vürûd-ı âcizânemden dört-beş gün sonra kolordumuzun – bi't-tab'i aldığı emre tevfîkan – yavaş yavaş Kafkas ve Van hudûdlarımıza doğru çekilerek Kazvin'e karşı ileri mevâzi'in tahliye edildiğini ve Tebriz'deki kuvvetin de gitdikce azaldığını gören ve duyanlar şehrin kâmilen tahliye edileceğinden ve Nevberî takımının şehir Ermenileriyle ve hâricden gelecek Âşûrî ve Ermenilerle bi'l-iştirâk katl ü gârete muhakkak sûretde başlayacağından korkuyorlar; bi'l-hâssa askerimizi hüsn-i kabûl etmekde ileri gidenler tehlikeye ma'rûz bulunuyorlar. Başşehbenderhânenin şu sırada tekrâr te'sîs ve – İngilizlerin Tebriz'e kuvvet sevk etmeleri ihtimâline karşı dâ'imâ müteyakkız bulunmakla berâber – şehrin askerimiz tarafından müsâlahadan evvel terk edilmeyeceği hakkında vermekde olduğumuzu te'mînât ve şehbenderhânenin i'âde olunan eşyâ ile tefrîş ve tezyîni gibi meşgalelerle bir yere gidilmeyeceğinin isbâtına çalışılması bir dereceye kadar halka teselliyet-bahş olur ise de ortada devrân eden sulh şâyi'alarının henüz fi'liyâta müncer olmadan askerimizin göz önünde çekilib gitmesi tevlîd-i endîşeden hâlî kalmıyor. Ma'âzallâh şehirde böyle bir ihtilâl zuhûrunda pek genc olan velî'ahdın da derhâl Tahran'a gitmeğe mecbûr olacağı muhakkakdır. Şehirde serbâz nâmıyla mevcûd kuvvet ve silâh hiçdir.

Nevberî takımının elinde Rusların Rumiye gölü iskelesi olan Şerefhâne'deki büyük depolarında ve mahâll-ı sâ'irede bırakdıkları ve yok bahâsına satdıkları iki top ile birkaç mitralyöz ve birçok silâh ve cebhâne bulunduğu mütevâtiren sâbitdir. Askerimiz gelmeden silâhlarını saklamağa lüzûm görmeyen haşerât-ı mezkûre şimdi bunları ayrı, belli olmayacak yerlerde hıfz eyliyorlar.

Şehirdeki Ermenilerde de külliyetli silâh ve cebhâne olduğu söyleniyor. Bunların harekât-ı muhtemelelerine karşı Tebriz'de ve Rumiye cihetlerinde millî teşkîlât yapmak üzere kolordu kumandanlığınca velî'ahd hazretlerine ve an-asl Rumiyeli olub Hükûmet-i

Osmâniye'ye merbûtiyet-i mahsûsası bulunan Hâkim Aka-yı Mecidüssaltana'ya bir mikdâr esliha verilmiş ve efrâdı ta'lîm için Osmânlı zâbitleri de ta'yîn olunmuş ise de her işi "leyte ve le'alle" ile geçişdirmeğe alışmış olan İran me'mûrlarından fa'âliyet-i azimkârâne beklemek abesdir. Velî'ahd ba'zı mülâhazât-ı indiye ile mu'allim zâbitânımıza tevdî'-i umûr etmekden tevekkî eylemiş; onlar da kıt'alarına avdet etmişdir.

Ve'l-hâsıl şehrin sükûn ve âsâyişi Osmânlı askerinin vücûduna medyûndur. Tebriz, kolordu karârgâhı iken hiç kimseden bir zerre-i şikâyet işidilmiyordu. Kuvvet azaldıkça, askerin erzâk toplaması, ebniyeyi işgâl eylemeleri, efrâd-ı askeriyemizin ba'zı harekâtı gibi ufak tefek şeyler bahâne edilerek, şikâyet ve i'tirâzlar resmî ve gayr-ı resmî sûretde tevâlî etmeğe başladı. Bunun ne gibi te'sîrât ve teltîfât eseri olduğu ma'rûzât-ı ânife ve âtiye ile ma'lûm olur.

Kısm-ı a'zamı parasız, pulsuz takımından ve eşrârdan olub terör teşkîlâtına da mâlik olan Tebriz Demokratları Azerbaycan-ı İran'ın istiklâli tarafdârıdırlar. Re's-i kârında Seyyid Celîl Erdebilî, Sertîbzâde gibi aklı başında ba'zı kimseler var ise de onlar da harîsî-câh ve servetdirler.

Seyyid Celîl Berlin'de toplanmış olan Alman tarafdârı İran Demokratları'nın ta'lîmâtıyla geçende İstanbul'dan buraya gelmişdir. Bunlar Alman Konsolos Vekîli sıfatıyla hareket eden, vaktiyle Şiraz, ahîren Musul Alman Konsolotları'nı vekâleten idâre eylemiş olan Mösyö Vostrov'dan mâddî ve ma'nevî müzâherete nâ'il olmakdadırlar. Mûmâ-ileyh nezd-i âcizîye gelerek Nevberî ve rufekâsının tahliyesi için teşebbüsde bulunmaklığımı ricâ etdi. Hâlbuki velî'ahd hazretleri bunların Kars'dan i'âdeleri mukarrer ise İran hudûduna muvâsalatlarında i'zâm edeceği me'mûrîne teslîm edilmelerini taleb ve tahte'l-hıfz Tahran'a sevklerini münâsib gördüğünü âcizlerine beyân eyledi. Müşârün-ileyhin arzusuna binâen bu husûsda Dokuzuncu Ordu Kumandanlığı'yla muhâbere etmekdeyim. Tebriz, Almanya Konsolosluğu'na ta'yîn edilmiş olan Mösyö Leiken henüz gelmemişdir.

Reşt'de İngilizlere karşı hareket etmekde iken son zamânlarda terk-i muhâsame eden Mirza Küçük Han'a gönderilmek üzere ahîren buradaki Almanlara gelen ve konsoloshâneye nakl olunan silâhların da el altından bu eşirrâya tevzî' olacağını zann ediyorum.

Mezkûr fırkadan İran'ın bilâ-teczî istiklâli ve memleketin nâ'il-i sükûn ve refâh olması tarafdârı olanlar ayrılarak "Sosyal Demokrat" ve ahîren "İttihâd" nâmlarıyla grublar teşkîl etmişlerdir. Sebât edebilirlerse belki idâme-i âsâyişe muvaffak olurlar. İttihâd Partisi'nin mü'essisi Hükûmet-i Osmâniye'ye merbûtiyet-i mahsûsasını mücâhedâtıyla isbât eden Hâcî Mirza Aka Billûrî'dir. Kendisi Hoy ve Selmas hâkimliğine ta'yîn olunmuşdur. Mûmâ-ileyhin emsâli pek az olması şâyân-ı te'essüfdür.

"İttihâd-ı İslâm" nâmıyla Mirza Alî Aka Heyet isminde münevverü'l-fikr bir zât tarafından teşkîl olunan diğer bir cem'iyet de memleketin refâh ve sa'âdeti ve ma'ârifi ve Hükûmet-i Osmâniye ile İran'ın ve her iki milletin münâsebât-ı vidâdiyelerinin tahkîmi gibi güzel emeller perverde etmekde ise de fa'âl uzvları yok gibidir. İş görmekden ziyâde konuşmak ve çay içmek için toplanıyorlar.

Bi'l-'umûm Azerbaycan'da husûsiyle Tebriz'de açlık, hastalık pek müdhişdir. Her gün sokaklarda, kulübelerde açlıkdan, tifüs ve hümmâ-yı tifüs ve emrâz-ı sâ'ireden yüzlerce kişi telef oluyor. Galâ-yı es'âr kaht derecesindedir. Hubûbât az değil, fakat köy

sâhibi müteneffiz zengînlerin eyâdî-i inhısâr ve ihtikârındadır. Kuvvetli ve teşkîlâtlı bir hükûmet yok ki bu sefâletlerin meh-mâ-emken izâlesine çâre-sâz olsun. Bir fakîr â'ilenin dereye atılmış bir at lâşesiyle tagaddîye çalışdıklarını bi'z-zât gördüm. Hulûl etmekde olan kış da tezyîd-i felâkete bâ'is olacakdır. Azerbaycan'ın şiddet-i bürûdetine karşı mahrûkât az ve bi't-tab'i çok bahâlıdır. A'yân nâmıyla yâd olunan zengînler kendi râhatlarından başka bir şey düşünmüyorlar. Kalblerinde zerre-i merhamet yokdur. Halkın sefâletini temâşâdan zevk alıyorlar denilebilir.

Şehrin idâme-i âsâyişi ve halkın tehvîn-i ihtiyâcâtı emrinde gerek velî'ahd hazretleri ve gerek me'mûrîn-i eyâleti her mülâkâtımda îkâzdan ve taleb eyledikleri müzâhereti îfâdan hâlî kalmadığımı ve ahvâl-ı mahalliye hakkında peyderpey arz-ı ma'lûmât etmekliğim tabî'î olmakla berâber Tahran Maslahatgüzârlığı ile sûret-i husûsiyede te'mîn-i muhâbereye çalışdığımdan oradan alacağım ma'lûmâtı da iş'âra müsâra'at edeceğimi arz eylerim. Emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 26 Teşrînievvel sene 1334
Tebriz Başşehbenderliği'ne Me'mûr
Şehbender
Alî Hüseyin

Mürâca'at Odası ma'rifetiyle Evrâk Odası'na vürûdu târîhi: 14 Kânûnusânî sene 1335
Takdîm: Fî 14/[0]1/[13]35
Mühimme'ye: Fî 10 Şubat sene [13]35
Kalem-i Mahsûs'dan mürûr
Hıfz

HR.SYS, 2341/55, v. 1, səh. 1-4.

***** ***** *****

1.2. Brest-Litovsk sülh konfransında Qafqaz müsəlmanlarının müstəqilliyi məsələsi

Birinci dünya müharibəsindəki rus-türk hərbi 1917-ci il 2 (15) dekabr Brest-Litovsk və 5 (18) dekabr Ərzincan barışıqları ilə sona çatdı.1917-ci il dekabrın 9-da (22-də) Sovet Rusiyası ilə Almaniya bloku ölkələri arasında Brest-Litovsk sülh konfransı öz işinə başladı və danışıqlara bir neçə dəfə ara verilməklə konfrans 1918-ci il martın 3-nə (fevralın 18-nə) qədər davam etdi. Bu dövrdə Osmanlı dövləti bütün nəzər diqqətini sülh danışıqlarına yönəltmişdi. Osmanlı dövlətinin Brest-Litovsk sülh konfransında reallaşdırmaq istədiyi Qafqazla bağlı istəklərini üç qismə bölmək olar:

1. Rusların işğalı altında olan Şərqi Anadolu vilayətlərinin boşaldılması (geri alınması);

2. 1877-1878-ci illər rus-türk müharibəsinin yekununa görə Osmanlı dövlətinin ödəyə bilmədiyi müharibə təzminatının bir qisminin əvəzi olaraq Rusiyaya vermək

məcburiyyətində qaldığı türk torpaqlarının – Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinin Osmanlı dövlətinə qaytarılması;

3. Sovet Rusiyasının elan etdiyi "xalqların öz müqəddəratını təyin etmək" hüququndan yararlanıb Qafqaz müsəlmanlarının müstəqilliyinə nail olmaq və Qafqazda Türkiyənin himayəsi altında bir müsəlman dövləti yaratmaq.

Bu arada Osmanlı hökuməti öz mövqeyində qəfil dəyişiklik edib Zaqafqaziya Komissarlığı ilə əlaqələr qurmaq qərarına gəldi. Artıq bu dövrdə Osmanlı dövləti nəyin bahasına olursa olsun Cənubi Qafqaz hökumətinin müstəqilliyini tanımaq və bununla da Rusiyanın Qafqaza hakim olmasının qarşısını almağa çalışırdı. Türkiyə ilə Rusiya arasında Qafqazda bufer rolunu oynayacaq bir dövlətin yaranması Osmanlı dövlətinin planlarına uyğun idi. Amma Osmanlı hakim dairələri bu dövləti erməni və gürcülərin üstünlük təşkil etdikləri Zaqafqaziya Komissarlığının timsalında deyil, Qafqaz müsəlmanlarının bir "İslam dövləti" kimi görmək istəyirdilər. Lakin Şərqi Anadolunun da bir hissəsi ruslar tərəfindən işğal edildiyindən türklər Qafqazdan uzaq düşmüşdülər və bölgədə baş verən hadisələrin gedişinə təsir etmək imkanında deyildilər. Bu səbəbdən Osmanlı dövləti reallıqla barışıb Zaqafqaziya Komissarlığı ilə əlaqə yaratmaq, onun "müstəqilliyi"ni tanımaq qərarına gəldi və 1918-ci il yanvarın 16-da (3-də) Komissarlığı rəsmən Brest-Litovska dəvət etdi. Lakin Zaqafqaziya Komissarlığı yanvarın 23-də (10-da) Vehib paşaya vurduğu teleqramda Brest sülhündə iştirak etməkdən imtina etdiyini və özünün Rusiyanın tərkib hissəsi olduğunu bildirdi.

1918-ci il fevralın 10-da Brest-Litovsk danışıqları növbəti dəfə kəsildi və Sovet nümayəndə heyətinin rəhbəri L.Trotski Petroqrada qayıtdı. Brest-Litovsk danışıqlarından bir nəticə hasil olmadıqda, Ənvər paşa Qafqaz cəbhəsindəki 3-cü ordu komandanı Vehib paşaya Ərzincan istiqamətində hücum etmək əmri verdi. Türk orduları 1918-ci il fevralın 12-də hərbi əməliyyatlara başladılar. Almanlar da fevralın 18-dən etibarən hərbi əməliyyatları bərpa etdilər. Bunun ardınca Almaniya fevralın 21-də Rusiyaya ultimatum verdi. Bununla da V.İ.Lenin hökuməti inqilabı ixrac etməklə bağlı fəaliyyətlərini bir qırağa qoyub, sülh imzalamağa məcbur oldu və Q.Sokolnikovun başçılığı ilə Brestə yeni bir heyət göndərdi.

Sovet heyətinin konfransı nəticəsiz tərk etməsi əslində Türkiyənin lehinə oldu. Bu vaxta qədər türk heyəti Sovetlər qarşısında maksimum tələblər irəli sürməkdən çəkinmişdi. Türklər bir tərəfdən almanlardan dəstək ala bilmir, digər tərəfdən də maksimum tələblər irəli sürməklə danışıqların kəsilməsinə səbəb olmaq istəmirdilər. İndi artıq sovet heyətinin göstərdiyi de-marş qarşısında danışıqlar yenidən başladıqda türklərin maksimum tələblərlə çıxış etməsi üçün əlverişli şərait yetişmiş olurdu.

Osmanlı hökuməti ruslara veriləcək yeni ultimatuma aşağıdakı türk tələblərinin salınmasını qərara aldı:

1. 1877-1878-ci illər müharibəsi nəticəsində Osmanlı dövlətinin ödəyə bilmədiyi müharibə təzminatının əvəzi olaraq Rusiyaya verməyə məcbur olduğu türk torpaqlarının – Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinin Osmanlı dövlətinə qaytarılması;

2. Türklərin məskunlaşdığı bu bölgələrin rus orduları və qızıl birliklər tərəfindən boşaldılması, bu ərazilərdə ictimai asayiş və qayda-qanun təmin edilənədək bölgənin türk qüvvələri tərəfindən işğal edilməsi;

3. 1878-ci il sərhədlərinin qarşı tərəfində olan Qafqaz ərazisindəki müsəlmanların Sovet Rusiyasının elan etdiyi "xalqların öz müqəddəratını təyin etmək" prinsipindən yararlanması və onlara da bu haqqın tanınması.

Bu qərar 24 fevral 1918-ci il tarixində Ənvər paşa tərəfindən Brestdə olan Zəki paşaya və onun vasitəsilə Almaniya Baş Komandanlığına bildirildi. General Lüdendorf da Almaniya Baş Komandanlığının Brest-Litovskdakı təmsilçisi general Hoffmandan bu türk tələblərinin sülh konfransında dəstəklənməsini və müdafiə edilməsini istədi.

Alman hərbi komandanlığının əksinə olaraq, xarici işlər naziri Külman bu yeni türk tələblərini uyğun görmürdü və bildirirdi ki, həddindən çox böyük olan bu tələblər sülhü təhlükəyə sala bilər və bəlkə də Osmanlı-Rus toqquşmasına səbəb olar. Bununla belə, Külman türk istəklərinə qarşı çıxmağı da münasib bilmirdi. Nəticədə, aşağıdakı türk tələblərinin alman ultimatumu ilə birlikdə ruslara verilməsinə qərar verildi:

1. Rusların işğalı altında olan Şərqi Anadolu vilayətlərinin dərhal rus orduları tərəfindən boşaldılması;

2. 1877-1878-ci illər müharibəsi nəticəsində Osmanlı dövlətinin ödəyə bilmədiyi müharibə təzminatının əvəzi olaraq Rusiyaya verməyə məcbur olduğu Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinin Rusiya ordu hissələri tərəfindən boşaldılması və bu ərazilərdə asayiş və qayda-qanun təmin edilənədək bölgənin türk qüvvələri tərəfindən işğal edilməsi;

3. İndiyə qədər Osmanlı dövləti ilə Rusiya arasında imzalanmış bütün müqavilələrin (xüsusilə iqtisadi sahədəki müqavilələrin) ləğvi.

İstanbul hökuməti Qafqazdakı bütün müsəlmanları Osmanlı dövlətinin himayəsi altında bir "İslam dövləti" halında birləşdirmək lazım idi. Bu məqsədlə Ənvər paşa tərəfindən Brestdəki türk nümayəndəsi İbrahim Hakkı paşaya da lazımi təlimat göndərilmişdi. 1918-ci il fevralın 27-də göndərilən təlimatda Qafqazla bağlı aşağıdakı tələblərin qəbul etdirilməsi istənilirdi:

"1. Qafqaz daxilində mövcud millətlərin öz müqəddəratlarını müstəqil təyin etməsi və heç bir halda daxili işlərinə müdaxilə edilməyəcəyinin təəhhüd olunması;

2. Rusiya daxilində təşəkkül edəcək digər müsəlman hökumətlərin də müqəddəratlarını təyində sərbəst olmalarının qəbul olunması".[1]

Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinin Osmanlı dövlətinə qaytarılması ilə bağlı türk tələbləri almanlar tərəfindən qəbul edilib ruslara verilən son ultimatuma daxil edildikdən sonra Brest-Litovsk konfransının son mərhələsində, 27 fevral 1918-ci il tarixində İbrahim Hakkı paşa Rusiya heyəti qarşısında yeni tələblərlə çıxış etdi: "Sovet Rusiyasının elan etdiyi "xalqların öz müqəddəratını təyin etmək" hüququ əsas tutularaq, Qafqazda müstəqil bir "İslam dövləti" qurulmalıdır, həmçinin Kazan, Orenburq, Türküstan və Buxara müsəlmanlarının milli hökumətləri tanınmalıdır".

Osmanlı nümayəndə heyətinin mövqeyinə görə, Qafqazda Türkiyəyə bitişik bir müsəlman dövləti qurulmalı, bu dövlət Rusiya ilə Türkiyə arasında bir bufer dövlət rolunu oynamalı idi. Bu dövlətə Azərbaycan və Dağıstanın daxil edilməsi nəzərdə tutulurdu. Sovet heyəti bu təklifə qəti etiraz etdi. Almanlar da öz mənafeləri baxımından belə bir müsəlman dövlətini müvafiq görmədiklərinə görə, türk təklifini dəstəkləmədilər. Nəticədə

---

[1] BOA, HR. SYS, no. 2296/1, v. 61-62.

bu təklif qəbul edilmədi. Bununla belə, ruslar Qafqaz müsəlmanlarına geniş hüquqlar verəcəklərini vəd etdilər.

Osmanlı dövləti Brest-Litovsk konfransında yalnız bu tələblərlə kifayətlənmirdi. Türk heyəti yalnız Qafqaz müsəlmanlarını deyil, Rusiyadakı bütün türk-müsəlmanların Osmanlı dövlətinin himayəsi altına keçirilməsini istəyirdi. Onlar Rusiyadakı türklərə geniş siyasi və mədəni haqların verilməsini tələb edir və bunların tətbiqinə bir növ Osmanlı dövləti tərəfindən nəzarət edilməsini nəzərdə tuturdular. Onu da qeyd edək ki, Rusiyadakı türk-müsəlmanların haqlarının tanınması məsələsi ilk dəfə idi ki, beynəlxalq müstəvidə müzakirə olunurdu. Bütün bunlara baxmayaraq, türk heyətinin Qafqaz və bütövlükdə Rusiyada yaşayan bütün türk-müsəlman xalqları ilə bağlı tələbləri almanlar tərəfindən məqbul hesab edilmədi və dəstəklənmədi. Avstriya-Macarıstan nümayəndələri də türklərin bu tələbini sülh üçün təhlükə kimi qiymətləndirdilər və dəstəkləmədilər. Sovet nümayəndələri də Almaniya və Avstriya-Macarıstanın mövqeyindən istifadə edərək türk tələblərini rədd etdilər.

Brestdəki Osmanlı heyətinin rəhbəri İbrahim Hakkı paşa 2 mart 1918-ci il tarixində Tələt paşaya göndərdiyi teleqramında yazırdı: "…Brest-Litovskdakı bu ikinci toplantının məqsədi rusların qəbul etdiyi ultimatum şərtləri daxilində sülh müqaviləsinin imzalanması idi… Ruslara verilən ultimatumun hüdudlarını genişləndirməyə … imkan yoxdur.

Bu arada, Qafqaz və digər xüsuslarla bağlı hökmlərin andlaşmaya daxil edilməsi yolundakı bir çox əmr və təlimatlara, bu əlavələri qəbul etdirməyin mümkünsüzlüyünü bildirərək, cavablar ərz etdim. Sülh müqaviləsi sabah imzalanacaqdır. Hər şey imzalanmışdır. Bunu nə dəyişdirməyə, nə də ertələməyə imkan olmadığından sabah Müttəfiq heyət nümayəndələri ilə birlikdə imza edəcəyimizi ərz edərim.

Qafqaz haqqındakı teleqrafnaməniz alınar-alınmaz bu mövzuda da təkrar nəsə etmək imkanı qalıb-qalmadığı xüsusu alman nümayəndələri ilə müzakirə edildi. İşin başından son gününə qədər olayların ortaya qoyduğu durum belədir: Rusiyaya sonradan bir ultimatum verilə bilməz. 21 fevralda bir ultimatum verilmiş, Rusiya da bunu verilmiş zaman içində qəbul etmişdir. Beynəlxalq hüquq əsaslarına görə, adı keçən ultimatumda yer alan şərtlərin sonradan ağırlaşdırılmasına heç bir imkan yoxdur… Almaniya ultimatumun dəyişdirilməsinə imkan olmadığını İstanbuldakı səfiri vasitəsilə Osmanlı hökumətinə bildirmişdir… Qafqaz haqqında yenidən təkliflərlə çıxış etməyin imkansızlığı müəyyənləşmişdir. Bunu digər heyətlərə qəbul etdirmək xəyal olduğu kimi, ruslara da təklif etmək yeni bir ultimatum deməkdir və artıq buna imkan yoxdur…"

İbrahim Hakkı paşanın bu teleqramına ədliyyə naziri və xarici işlər naziri vəkili Xəlil bəy tərəfindən göndərilən 3 mart 1918-ci il tarixli cavabda deyilirdi: "Ənvər paşa tərəfindən Zəki paşaya da bildirildiyi kimi, Qafqazın istiqlalı haqqındakı təklifimizdən vaz keçdiyimizdən sülh andlaşmasını qərarlaşdırılan son şəkildə imzalamağınız uyğundur əfəndim".[1] Artıq Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinin Osmanlı dövlətinə qaytarılması sülh şərtlərinə daxil edilmişdi. Osmanlı rəsmiləri də bununla kifayətlənib sülhü təhlükəyə salmamaq qərarına gəldilər. Qafqaz müsəlmanlarının müstəqilliyi məsələsi nəinki Rusiya, heç Osmanlı dövlətinin müttəfiqləri tərəfindən də dəstəklənmədi.

[1] BOA, HR.SYS, no. 2296/1, v. 97.

Nəhayət, 1918-ci il martın 3-də Brest-Litovskda Sovet Rusiyası ilə Almaniya, Avstriya-Macarıstan, Osmanlı dövləti və Bolqarıstan arasında 14 maddədən ibarət sülh müqaviləsi və bu müqaviləyə əlavə protokollar, həmçinin müttəfiqlərlə Sovet Rusiyası arasında ayrı-ayrılıqda sülh müqavilələri imzalandı.[1]

Brest-Litovsk müqaviləsinin Qafqazla bağlı IV maddəsində deyilirdi: "…Rusiya dövləti Şərqi Anadolu vilayətlərinin boşaldılması və Osmanlı dövlətinə müntəzəm bir şəkildə geri verilməsi üçün əlindən gələn hər şeyi edəcəkdir.

Ərdəhan, Qars və Batum vilayətləri Rusiya orduları tərəfindən dərhal boşaldılacaq. Rusiya dövləti bu ərazilərin yeni idarə formasına və hüquqi durumlarına qarışmayacaq. Bu bölgələrin gələcək idarə forması qonşu dövlətlər və xüsusilə Osmanlı dövləti ilə razılaşacaq yerli əhali tərəfindən müəyyən ediləcəkdir".[2]

Bununla da, Osmanlı dövləti Brest-Litovsk danışıqlarında qarşısına qoyduğu Qafqazla bağlı üç tələbindən ikisini – Şərqi Anadolu vilayətlərinin boşaldılması və Elviye-i Səlasənin Türkiyəyə qaytarılması məsələsini öz istəyinə uyğun şəkildə həll edə bildi.

Brest-Litovsk sülhündən sonra Osmanlı dövlətinin Qafqaz siyasətində yeni mərhələ başlandı. Bundan sonra Türkiyə Qafqazda daha fəal siyasət yeritməyə başladı. Həmçinin, Brest sülhünü imzalayıb müəyyən qədər nəfəs alan Sovet Rusiyası da bölgədə fəallaşdı. Artıq bu dövrdən başlayaraq Osmanlı dövləti Zaqafqaziya Seymi ilə Sovet Rusiyası arasında yaranmış gərginlikdən istifadə edərək, həmçinin Rusiya imperiyası ərazisində yaşayan türk-müsəlmanların, xüsusilə də Qafqaz müsəlmanlarının Rusiyaya qarşı apardıqları azadlıq mübarizəsini dəstəkləyərək bölgədə İstanbula bağlı rejimlər qurmağa girişdi.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 20

[17 yanvar 1918]
Ambassade Impériale Ottomane
à Berlin
S.E. Enver Pacha, Constantinople
à S.A. Talat Pacha, Brest Litowsk

№ g □ [1]

Objet:

Bolşeviklerin Kafkas cebhesinde vaz'iyete ve orduya hâkim olmadığı ve Brest-Litowsk'da düvel-i müttefika murahhaslarına bu cebhe için ta'ahhüdde bulundukları mevâddı tamâmen icrâya muktedir bulunmadıkları mezkûr cebhede ahvâl ve vekâyi'-i âhire ile sâbit olmakdadır. Bu hâlde bizim Kafkasya cebhemize â'id metâlibi Brest-Litowsk müzâkerâtındaki Rus murahhasları vâsıtasıyla istihsâl etmez isek Almanların metâlib-i hâliyelerini tahfîf için yapılacak teşebbüsün bize bir fâ'idesi olmayacakdır.

---

[1] BOA, HR. SYS, no. 2294/10; HR. HMŞ. İŞO, no. 107/10.

[2] BOA, HR. SYS, no. 2294/10; HR. SYS, no. 2296/1; HR. SYS, no. 2297/1, 4.

Buna mukâbil Almanlara bu bâbda mümâna'at belki Almanların bize mu'âvenetine sû-i te'sîr etmek bizim ileride çoğalacak metâlibimizin istihsâli husûsunda onların yardımını azaltır. Mütâla'a-ı sâmîleri de bu merkezde ise Kafkasya cebhemizde sulhun ve metâlibimizin te'mîn ve istihsâli için başka bir tarîk ve husûsî bir çâre-i hâl iktizâ edecekdir.

Enver

HR.SYS, no. 2397/5, v. 37.

***** ***** *****

№ 21

[19 yanvar 1918]

Hâriciye Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi'ne

Sûreti Enver Paşa Hazretleri'ne

Nesîmî Beyefendi dün sabâh Troçki ile uzun uzadıya görüşmüşdür. Seyâhatının esâsını mübeyyin ve rufekâsı tarafından imzâ olunub Pravda gazetesinin neşr eylediği ma'hûd dekere teşkîl eylemişdir. Ma'lûm olduğu vechle bu dekereye göre Türkiye Ermenistan'ında Ermeniler kemâl-ı serbestî i'ta-ı re'y edebilmek için Rus ordusu çekilince onun yerine bir Ermeni milisi ikâme edecek ve demokrasi esâsâtı dâ'iresinde müntehab, kezâlik Ermeni bir meclis tarafından icrâ-yı hükûmet olunacakdır.

Ermenilerin teslîh edildikden sonra bu sûretle arâzî-i meşgûlede hâkim kılınması bu yerlerde ekseriyyeti hâ'iz olan ahâlî-i islâmiyenin envâ'-ı mezâlime ve hattâ katl-i'âmmlere ma'rûz kalmasını intâc edeceğine asla şübhe edilmediğinden bunun mes'ûliyeti doğrudan doğru bugünkü Rus Cumhûriyeti'ne râzî olacağı, Rusya'ya mensûb olmayan bir memleketin ahâlîsini teslîh ederek i'lân-ı istiklâle sevk ve icbâr etmek Rus inkılâbının ileri sürüb, Rus murahhasları tarafından müdâfa'a ve îzâh edilmesi makâsid ve esâsâta dahi asla tevâfuk etmediği ve muhârebenin nihâyetine kadar hey'et-i müttefikamızın bütün hudûdları bir küll teşkîl edib, Rusya tarafından Asya'da bilâ-kayd ü şart bize i'âde edilecek arâzîye mukâbil Rusya'ya â'id olub, Avrupa'da Almanların taht-ı işgâlinde bulunan arâzînin kısm-ı a'zamı yine bilâ-kayd ü şart hemân Ruslara i'âde edileceği ve Türkiye ve müttefikleriyle sulh müzâkerâtına Rus Cumhûriyeti müdîrânı bu tarzda hareket etmekle pek âşikâr bir siyâset-i hasımâneye tevessül etmiş olacaklarından arzu edilen sulhun husûlünü işkâl ve hattâ tamâmen tehdîd edeceği ve esâsen bu mes'elelere yeni devlet hey'et-i murahhasalarınca tedkîk edilmeden mukaddem o havâlîdeki ahâlînin ekseriyyetine ve sâ'ir teşkîlât-ı ictimâ'iyye ve münâsebât-ı târihiyyelerine bakmaksızın mukadderâtını keyfiyeti bir daha doğru ve ciddî bir sûretde değişdirmeğe ve bizi bir emr-i vâki' önünde bulundurmağa kalkışmak netâyici pek mü'essif bir takım vekâyi'in zuhûruna sebebiyet vereceğini nazar-ı te'emmüle almak iktizâ eylediği bu kabîl teşebbüsâtdan hıfz ediliyor ise Rus inkılâbının i'lân edildiği perensiplere göre marzî, muvâfık olacağı daha bir hayli efkâr ve mülâhazat ilâvesiyle beyân ve asl-ı sebeb-i mülâkâtın dahi bu vekâyi'-i mü'essife hakkında nazar-ı dikkatini celb etmekden ibâret olduğu ilâve edilmişdir.

Troçki cevâben Ermenileri müsellah olan Kürdlere karşı kendilerini müdâfa'a edebilmek için teslîh etdiklerini ve bu sûretle Ermenilerin müsellah olduklarını ve onlara karşı bir şey yapamayacaklarını görecek olan Kürdlerin Ermeniler ile bir te'mîn-i i'tilâf aramağa ve onlar ile iyi geçinmeğe mecbûr olacaklarını ve ma'a-mâ-fîh bahs edilen

muhtemel vekâyi‘ hakkında nazar-ı dikkati celb olunduğundan dolayı teşekkür eylediğini ityân eylemişdir.

Muhârebeden beri o havâlîde ahvâlin tamâmiyle değişdiği ve Ermenilere karşı hareket edecek Kürdlere bundan sonra tesâdüf edilmeyeceği ve bu husûsda tamâmiyle müsterîh olabileceği ve Hükûmet-i Seniyye'nin Ermeniler hakkında gâyet hayır-hâhâne ba‘zı tedâbîr ittihâz etmek üzere olduğu cevâbı verilmişdir.

Buna karşı İstanbul'a â'id olub eski Çar Hükûmeti tarafından akd edilmiş olan mu‘âhedât-ı hafiyyeyi en evvel kendsi redd eylediğini ve bundan dolayı Fransa'dan bile teb‘îd edilmiş olduğunu ve Türkiye'ye karşı hesâbât-ı dostâne ile mütehassis olmakla berâber mübeyyen ve ma‘lûm olan prensiplerden dahi ayrılmak kâbil olmadığını ve aynı prensiplerin daha ağır şerâ'it tahtında ya‘nî asâkir-i işgâliye çekilmeksizin ta‘dîlâta ve arâzî-i ma‘lûma-ı sâ'irede müttefiklerimiz tarafından tatbîk olunmakda ısrâr edildiğini ve ma‘a-mâ-fîh bahs olunan muhtemel vekâyi‘-i mü'essife hakkında nazar-ı dikkati celb olunduğundan dolayı tekrâr teşekkür eylediğini söylemişdir.

Türkiye'ye karşı olan bu hissiyâtına teşekkür etdiği ve Rusya'dan tekrârlandığında iki hey'et-i murahhasa beyninde bu husûsda müzâkerât cereyân edeceği tabî‘î olduğundan derhâl ol-vakite kadar bu bâbdaki teşebbüslerini ta‘tîl etmek iktizâ etdiğinde ısrâr edildikden sonra mübâhase Kafkasya a‘dâsına nakl olunmuşdur.

Kafkasya'da bir hayli hükûmetler teşekkül etmek üzere ise de şimdiye kadar hiçbirini kabûl ve tasdîk etmediklerini ve ma‘a-mâ-fîh Kafkasya Ordusu'nda tehâsubün emrlerine mutî‘ olduğunu söylemişdir.

İşbu müzâkereden Enver Paşa Hazretleri'ne de cevâben yazıldığı vechle Rusya'dan arâzî-i meşgûlemizi teslîm etdirecek olan Ermenilere karşı kuvve-i askeriye sevk etmek mecbûriyetinde kalacağına hakîkat anlaşılmış olmakla şimdiden bunun esbâbını te'emmül ve inhısâr etmek ihtârındayız.

Dün sâ‘at onbirde Ukraynalılarla ictimâ‘ etdik. Cereyan eden müzâkerâtı ayrı bir telgrafla arz ederiz.

Troçki akşam Petersburg'a avdet etdi. Son ictimâ‘da Almanların bir takım nâmlar altında ilhâk-ı arâzî etmek niyetinde olduğunu anladığından bu ciheti rufekâsıyla müzâkere etmek mecbûriyetinde olduğunu beyân eylemişdir. Meclis-i Müessesân münâsebetiyle gitmek zarûretinde olduğu anlaşılıyor. Kânûnusânî'nin yigirmi dokuzunda avdet edecekdir. Bu müddet zarfında Ukraynalılarla görüşeceğiz. Müzâkere bir şekl-i kat‘î oldukdan sonra onların da Kiev'e gitmeleri ihtimâli vardır. Demek ki biz beş-altı gün Brest-Litowsk kal‘asında intizâr-ı mevki‘de kalacağız. Bu sabâh ubûriyetim hakkında uzun uzadıya düşündük. Almanlar ve Ruslar müzâkereyi kat‘ etmediler. Troçki avdetinde ya Almanların teklîfini kabûl edecek ve yâhûd yeni bir formül ile gelecek. Czernin, Kühlmann üzerinde her türlü tazyîki icrâ etdiği hâlde Almanların tebdîl-i fikr etmelerine muvaffak olamadı. Hükûmet bir karârgâh-ı ısrâr tarîkat-ı muvakkata olunacağında ittifâk etmiş olduğu görülmekdedir. Czernin'in ümidi iş kat‘-ı münâsebet derecesine getirilmeyeceğindedir. Şâyed o tehlikeyi görür ise feryâda başlayacağı anlaşılıyor. Viyana'da Brest müzâkeresinden dolayı grevler yapılmakdadır. Czernin'in feryâdı Troçki'nin avdetinden sonra başlayacakdır. Belki o vakit müttefikler arasında şiddetli münâkaşalar cereyân edecekdir. Biz şimdiye kadar bu mes'elede Almanlara karşı kat‘î bir lisân kullanmağı menâfi‘-i âtiyemize muvâfık bulmadık. Bu vazîfeyi Czernin hasta olacak derecede îfâ

etmekdedir. İşte son zamânda benim burada bulunmaklığıma Nesîmî Bey lüzûm görüyor. Diğer tarafdan arâzî-i meşgûlemizin te'mîn-i tahliyesi için de çalışmak îcâb ediyor. Burada kalmaklığım ancak bu esbâb[a] vârid-i mülâhazadır. Diğer tarafdan İstanbul'a avdet ederek bütün bu ihtimâlâtı birlikde düşünerek, oradan hâle göre îcâb eden te'sîri yapmak ve meclisin hıtâmesi takarrub etmekde olduğundan büdce-i âtî müzâkeremizde hâzır bulunmak ve meclis hakkında bir karâr vermek ciheti vârid-i mütâla'a olunuyor. Bu cihetleri sizin de arîz ve amîk düşünerek ve her husûsu nazar-ı dikkata alarak bana hulâsaten müzâkerâtınızı bildirmenizi ricâ ederim.

Fî 19 Kânûnusânî sene [1]334
Sadrazam
Mehmed Talat
HR.SYS, no. 2397/5, v. 42, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 22

[28 yanvar 1918]
Hotel Adlon, Berlin le
Vinter den Linden 1
am Pariser Platz
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Prens Maçabelli ile birlikde birkaç Gürcü bugün hotele bendenizi görmeğe geldiler. Kafkasya'nın ahvâline, Gürcistan'a dâ'ir müdâvele-i efkâr olundu. Mutâlebât-ı âtiyede bulundular:

"Biz Gürcüler Tiflis'de hükûmetimizi teşkîl etdik. Brest-Litowsk'a da bir delegasyon göndermek istedik. Demiryolları tahrîb edilmiş, bütün Kafkasya iğtişâş içinde bulunduğu için azîmetlerine imkân bulunamadı. Ermenilerle Türkler arasındaki mübâyenet, husûmet pek eski değildir. Fakat Ermenilerle Gürcüler hiçbir vakit uzlaşamamışlar. Aralarındaki münâferet-i husûmet asırlardan beri devâm ediyor. Ruslar bizi ezmek için Ermenileri âlet ederler. Ermeniler de Ruslara istinâden hukûkumuza ta'arruz ederlerdi. Şimdi de Amerika ve İngiliz acanları vâsıtasıyla teslîh olundular. Müslüman Gürcülere, sâ'ir İslâm ahâlîye, hattâ münferiden yaşayan Hıristiyan Gürcülere de etmedikleri zulüm kalmamışdır. Eğer Devlet-i Aliyye arzu eder, kaviyyen zann ederiz ki, menfa'ati de bunu istilzâm eyler, münâsib bir yerde Batum'da yâhûd Samsun'da Gürcistan'la müzâkerât-ı sulhiyyeye girişmek için delege irsâlini teklîf ederse, Gürcüler derhâl da'vete icâbet eylerler, çarçabuk müsâlaha akd olunur. Ermenilerin def'-i mazarratı için ittifâk da ederiz. Mu'âvenetinize istinâden Ermenilerin her türlü tecâvüzâtını def'-i kuvvet ve nüfûzlarını kesr ü mahv eyleriz. Buna bedel Batum, Çürüksu ve Acara'nın diledikleri tarzda bir otonomiye sâhib olmak şartıyla Gürcistan'dan ayrılmasına Devlet-i Aliyye çalışmamalıdır. Kars, Ardahan ve civârı ile Gürcü lisânını konuşmayan Lîvâne'nin ba'zı aksâmını ilhâka kanâ'at eylememelidir. Böylece tarafeyn arasında serî'an bir müsâlaha akd olunduğu takdîrde Gürcistan ile Memâlik-i Osmâniye beyninde mürâselât açılır, karadan denizden ticâret başlar, ahâlînin gaz ve sâ'ir ihtiyâcâtı tehvîn edilir. el-Yevm Brest-Litowsk'daki müzâkerât netîcelenmezse Devlet-i Aliyye için Gürcüleri Ruslara karşı isti'mâle bile muvaffakıyyet hâsıl olur. Teşkîl etdiğimiz hükûmet pek küçük, Devlet-i Aliyye gibi kavî

bir komşunun muzâheretine muhtâcdır. Batum, Acara'dan mahrûm edilirsek te'mîn-i sıyânet edemez. Devlet-i Aliyye bizi kendisine bağlamalı, minnetdâr etmelidir" dediler.

Bu bâbda daha ziyâde tafsîlât ve îzâhât taleb ve tensîb buyurulduğu takdîrde Maçabelli Brest-Litowsk'a kadar gelmeğe âmâde bulunduğunu ilâve eyledi. İstanbul'da da bir komisyon teşkîl ederek bu işin ta'kîb olunabileceğini söyletdik. Huzûr-ı fehîmânelerindeki karâr-ı vechle bu cum'a İstanbul'a avdet edeceğiz. O zamâna kadar işbu arîzama karşı bir emrinize intizâr edebilir miyim? Bâkî takdîm-i ihtirâmât eylerim efendimiz hazretleri.

Fî 28 Kânûnusânî sene 1918

Çürüksulu Ahmed

HR.SYS, no. 2397/6, v. 9, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 23

[7 fevral 1918]

Enver Paşa Hazretleri'ne

C.: 25-22-24 numaralı telgraf-nâmeden: İzzet Paşa Hazretleri'ne hitâben yazılan telgraf-nâme-i devletleri de mütâla'a edildi ve birlikde görüşüldü. 27 numaralı telgraf-nâme ile de arz olunduğu vechle mevcûd kuvvetimiz kâfî geldiği takdîrde arâzî-i meşgûlemizi istirdâd etmeğe hiçbir mâni'-i siyâsî mevcûd değildir. Yalnız işin resmiyete vaz'ı için Kühlmann'la Gzernin Ukraynalılarla sulh mu'âhedesinin imzâsına kadar intizâr edilmesini tavsiye etmişlerdi ki o da bu gün yarın netîcelenecekdir. Telgraf-nâme-i sâmîlerinde iş'âr buyurulan vekâyi'-i fecî'a karşısında daha ziyâde seyirci kalmak câ'iz olamayacağından verilen emrin musîbet-i emniyetde ordunun ilerlemesi keyfiyetini Ukraynalılarla sulh mu'âhedesi imzâsına kadar te'hîrini Kühlmann ve Gzernin tavsiye etmiş ve biz de kabûl etmiş olduğumuzdan hareket emrinin tarafımızdan iş'âr-ı vukû'una ta'lîki elzemdir. Esâsen iki güne kadar Ukraynalılar akd-ı müsâlaha etdirilerek Bolşevik-lere bir ültimatom verilecek ve bu sûret ile mütârekenin Almanlar tarafından ihlâli muhakkak olduğundan yeniden harbe sebebiyet vermiş olamayız. Yalnız burada gâyet mühim iki noktayı nazargâh-ı devletlerine ehemmiyyetle arz etmek mecbûriyetindeyim:

1. Ordu teveccüh etdiği her hangi bir istikâmetde maksadına muvaffak olmalı;

2. Ordunun istirdâd ve işgâl eylediği yerlerde ahâlî-i ma'sûmeye karşı görülmemiş bir sûretde te'min-i adâlet edilerek çeteciliğe ve yağmagirliğe sûret-i kat'iyyede meydân verilmemeli ve hattâ ahâlî-i hıristiyaniyenin bir kısmının tarafımıza celbine gayret olunmalı.

Gürcülerin Ermenilerle müttefikan hareket etdiklerine ve bizim arâzî dâhilinde ahâlî-i islâmiyeye tecâvüz eylediklerine dâ'ir elimizde ma'lûmat-ı hakîkiye yokdur. Gürcülerle anlaşarak ve birlikde hareket ederek Ermenistan mes'elesine ile'l-ebed nihâyet vermek imkânını tamâmen görmekdeyiz. Evvelce de arz olunduğu vechle buna hemân teşebbüs edelim. Prens Maçabelli ile uzun uzadı görüşdük, bu müzâkerede bu bâbdaki kanâ'at te'eyyüd eyledi. Cereyân eden müzâkere protokolünü zîre aynen derc ediyorum: Protokole bi't-tab'i imzâ-ı vaz' olunmamış ise de kendisine te'mînât-ı lâzıme verilmişdir. Prens bir haftaya kadar İstanbul'a hareket edecekdir. Muvâsalatından evvel esbâb-ı seyâhatine â'id tedâbîr-i lâzımenin ittihâz buyurulmasını istirhâm eylerim efendim.

7/[0]2/[1]918

HR.SYS, no. 2397/6, v. 14.

***** ***** *****

№ 24

[7 fevral 1918]
Ambassade Impériale Ottomane
à Berlin
S.E. Enver Pascha, Cons[tantino]ple
à.S.A. 52Talaat Pascha, Brest-Litowsk
le 7 Février 1918
Numara : 26

Kafkasya'dan gelen son havâdise göre, Ermenilerin Gürcülerle arası açılmağa başladığından Rusya dâhiline çekilmeğe başladıkları ve ahâlî-i islâmiye ve Gürcülerin yine müttehiden çalışdıkları anlaşılıyor. Binâen'aleyh Maçabelli ile Batum ve Kars hakkında şimdilik bir şey karârlaşdırılmayarak mûmâ-ileyhin buraya i'zâmı ve vaz'iyete göre hatt-ı hareket ta'yînini daha münâsib görüyorum.

Enver
HR.SYS, no. 2397/6, v. 15.

***** ***** *****

№ 25

[27 fevral 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
27 Şubat sene [1]918
707

Evveliyât ve Müzeyyelât		Kâtib	Mümeyyiz	Müdîr	Melfûfât
Hulâsa					
Müstenid Olduğu Evrâk		Nev'-i Müsvedde:			

Umûmî Numara: 2170 Husûsî Numara: 44 Târîh: fî 27 Şubat sene [1918	
Keşîde edildi	

Brest Litowsk’da Berlin Sefiri Hakkî Paşa Hazretleri’ne

107 numaralı telgraf-nâme-i âcizanem ile arz etdiğim teklîfâtımıza zamîmeten, sulh mu‘âhedesine derci Meclis-i Vükelâca tensîb edilmiş mevâdd ber-vech-i zîr arz olunur.

1. Kafkasya dâhilinde mevcûd milletlerin mukaderâtlarını müstakillen ta‘yîne ve hiçbir vesîleyle umûr-ı dâhiliyelerine müdâhale edilmeyeceğinin ta‘ahhüd olunması.

2. Rusya dâhilinde teşekkül edecek sâ’ir Müslüman hükûmetlerin de mukadderâtını ta‘yînde serbest olmalarının kabûl olunduğu.

Keşîdesi fî 27 Şubat sene 1334

HR.SYS, no. 2296/1, v. 61.

***** ***** *****

№ 26

[27 fevral 1918]

Zeyil Numara : 107

Berlin’e Şifre

Hakkî Paşa Hazretleri’ne

I – Kafkasya’nın istiklâlinin tanınması ve hiçbir vesîleyle umûr-ı dâhiliyesine müdâhale edilmeyeceğinin ta‘ahhüd edilmesi,

II – Rusya dâhilinde teşekkül edecek sâ’ir Müslüman hükûmetlerin mukadderâtlarını ta‘yînde serbest olmalarının kabûl ve tasdîki,

Bununla evvelki telgrafın Enver Paşa’ya bir sûretinin gönderilmesi.

HR.SYS, no. 2296/1, v. 62.

***** ***** *****

№ 27

[2 mart 1918]

Harbiye Nezâreti

Tahrîrât Dâiresi

Tahrîrât Kalemi

844

De S. E. Halil Bey

à S. A. Hakky Pacha

Brest-Litowsk

Le 2 Mars 1918

6 numaralı telgraf-nâmenizi aldım. Üç sancak hakkında takrîr edilen formulünüzü kabûl ederiz. Kafkasya'da mevcûd milletlere â'id teklîfimizde ısrâr ediyoruz. Alman sefîrine ben söylediğim gibi Enver Paşa Hazretleri de Lüdendorff'a yazdı. Zât-ı devletleriniz de müttefik murahhaslar nezdinde ısrâr buyurunuz ve müşterek teklîf olarak Ruslara teblîğ etdirmeniz müsterhamdır. Rusya dâhilindeki diğer Müslüman milletlere â'id teklîfimizde ısrâr etmiyoruz. Kafkasya'da teşekkül eden hükûmet-i cümhûriye de resmen bize müzâkere-i sulhiyye için teklîfde bulundu. Murahhasları da Trabzon'a Mart'ın on yedisinde geleceklerdir. Evvelce Troçki de Kafkasya'daki milletlerine mukadderâtlarını kendilerinin ta'yîn eylemesi esâsını kabûl etmiş idi. Himmet ve gayret-i devletlerinden mes'elenin marzîmiz dâ'iresinde hüsn-i int'acını cümlemiz ümid ve intizâr ediyoruz efendim.

Halîl

HR.SYS, no. 2296/1, v. 75-77.

***** ***** *****

№ 28

[3 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
3 Mart sene [1]918
722

<table>
<tr><td>Evveliyât
ve
Müzeyyelât</td><td></td><td>Kâtib</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid
Olduğu
Evrâk</td><td></td><td colspan="4" rowspan="2">Nev'-i Müsvedde:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara:
Husûsî Numara:
Târîh</td></tr>
</table>

Brest-Litowsk'da Hakkî Paşa Hazretleri'ne
Telgraf-nâme
İki mart târîhli telgraf-nâme cevâbıdır:

Enver Paşa tarafından Zekî Paşa'ya bildirildiği vechle Kafkasya'nın istiklâli hakkındaki teklîfimizden sarf-ı nazar etdiğimizden mu'âhede-i sulhiyyeyi takarrur eden son şekilde imzâ buyurunuz. Münâsibdir efendim.

Yazıldı: fî 3 Mart sene [1]334

Rûşen işâret ile keşîde edilmek üzere Karârgâh-ı Umûmî Telgraf-hânesi'ne gönderilmişdir.

Fî 3 minhû.

HR.SYS, no. 2296/1, v. 97.

***** ***** *****

№ 29

[29 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
748
Fî 29 Mart sene [1]918 Târîhiyle Berlin Sefîri Hakkî Paşa Hazretleri'nden
Vârid Olan 212 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.
Mahremdir.
Cevâb numarası : 40

İ'tâ buyurulan ma'lûmâtdan dolayı arz-ı şükrân ederim. Rusya Hükûmeti sözde ahâlînin ta'yîn-i istikbâl etmeleri hakkını tasdîk eylemiş ise de Finlandya ve Ukrayna haklarındaki mu'âmelâtdan anlaşıldığı üzere bu lafzî bir keyfiyetdir ve hakîkatde Bolşevikler dahi çarları kadar emperyalistdir. Biz de Rusya ile mu'âhid ve musâlih olduğumuzdan Rusya tasdîk etmeden evvel Kafkasya Hükûmeti'ni tasdîk eder isek Rusya'ya karşı pek dostâne bir hareket olmaz fikrindeyim. Bu tasdîkden te'ennî ve hiç olmazsa istiklâlin bir emr-i vâki' ve zâhir olmasına intizâr-ı muvâfık maslahat olur husûsuyla ki Rusların Finlandya ve Ukrayna'ya yapdıkları mu'âmeleyi Kafkasya'ya yapmamaları ve bu cumhûriyet-i cedîdenin tam Elviye-i Selâse'nin tagayyur-ı hâline i'tirâzı zamânında zuhûru ve Kafkasya'da ekseriyetle ahâlî Müslüman iken, bu hükûmetin Ermeni ve Gürcü anâsırıyla tezâhürü bu işde bize ve müktesebât-ı ahîremize karşı bir tertîb vücûdundan dahi şübhe etdirebiliyor. Buradaki mesmû'âtım esâsen kuvve-i teşebbüsece Ermeni ve Gürcülerden pek dûn olan Kafkas Müslümanlarının diğerlerinin taht-ı nüfûzunda olduklarını zann etdirecek sûretdedir. Bendeniz evvel ve âhir arz olunduğu üzere üç sancağın tedâbîr-i hakîmâne ile evvel-i emrde elde edilmesi ve orada kimseyi tevhîşi ve tedhîşi eylemeyecek pişkin ellerde bir idâre-i muvakkatanın vücûda getirilmesi ve Kafkasya Hükûmeti'ni tasdîkde eğer bu hükûmet bir nev' Ermeni devlet ise hiç isti'câl gösterilmemesi ve eğer İslâm nüfûzu gâlib ve hiç olmazsa mahsûs ise o zamân tasdîk-i resmî Rusya'ca keyfiyetin hiç olmazsa kabûl-ı fi'lîsine kadar bi't-ta'lîk fakat münâsebât-ı fi'liyyede bulunulması ve ma'a-mâ-fîh Batum ele geçince Karadeniz ticâreti açıldığından derhâl porfran i'lân edilmesi münâsib olacağını zann etmekdeyim.

HR.SYS, no. 2450/4.

***** ***** *****

1.3. Azərbaycanda xaotik vəziyyət və Nağı Şeyxzamanlının İstanbul səfəri

1917-ci il Oktyabr çevrilişindən sonra bütün keçmiş rus imperiyası ərazisində olduğu kimi Cənubi Qafqaz bölgəsində də anarxiya tüğyan edirdi. Mövcud şəraitdə müsəlmanlara qarşı erməni-bolşevik təcavüzünün genişlənməsi Azərbaycanın siyasi qüvvələrində müsəlman əhalinin təhlükəsizliyini qorumaq məqsədilə Osmanlı dövlətinin hərtərəfli yardımına üz tutmaq meylini gücləndirdi. Faktiki olaraq Azərbaycan xalqı təklənmişdi və mövcud olan erməni-bolşevik təhlükəsi ilə təklikdə mübarizə aparmaq mümkün deyildi. Bu obyektiv həqiqəti lazımınca qiymətləndirən Cənubi Qafqazın müsəlman əhalisinin nümayəndələri hələ 1917-ci ilin noyabrında Mosulda yerləşən 6-cı türk ordusunun qərargahına gəlmiş və türk hərbçilərindən quduzlaşan daşnak qüvvələrinə qarşı mübarizədə yardım göstərilməsini xahiş etmişdilər. Bir qədər sonra isə 6-cı türk ordusundan bir əsgəri heyət Gəncəyə gələrək vəziyyəti yerində tədqiq etmişdi.

Azərbaycan milli azadlıq hərəkatının liderləri də 1918-ci ilin əvvəllərindən etibarən Osmanlı hərbi yardımının əldə edilməsi istiqamətində əməli addımlar atmağa başlamışdılar. 1918-ci ilin yanvarında Gəncədə keçirilən Müsəlman Milli Komitəsinin iclasında Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən gələn nümayəndələr bu məsələni geniş müzakirə etdilər. Yığıncaqda çıxış edən Nəsib bəy Yusifbəyli mövcud vəziyyəti şərh edərək aşağıdakıları söylədi: “Xalqın qüvvəsi ilə görülən işlər xalqın gözünün önündə cərəyan etmişdir. Bütün hərəkətimiz zəfərlə nəticələnmişdir. Ancaq bu qəhrəmanca hərəkətlər nəticəni əldə etməkdən çox uzaqdır. Bir kərə Azərbaycan mərkəzi Bakı düşməndən təmizlənməlidir. Çünki başsız bədən olmaz və yaşamaz. Bizim xalq qüvvələrimiz bunun üçün kifayət deyildir. Böyük bir yardıma ehtiyac vardır və bu yardımı da bizə bircə Osmanlı imperatorluğu edə bilər. İndi qərar qəbul edib, Osmanlı imperatorluğuna səlahiyyətli bir heyət göndərək. Türkiyədən yardım istəyək”.

N.Yusifbəylinin bu sözləri sürəkli alqışlarla qarşılandı. Bu təşəbbüsün müsbət olacağına bütün toplantı iştirakçıları inanırdılar. Osmanlı imperatorluğuna səlahiyyətli heyət göndərilməsi üçün Milli Komitəyə tam səlahiyyət verildi. Milli azadlıq hərəkatının fəallarından olan Nağı bəy Şeyxzamanlı Azərbaycan xalqının istəyini Osmanlı rəhbərlərinə çatdırmaq üçün səlahiyyətli nümayəndə təyin edildi.

1918-ci ilin yanvarında Gəncədən yola düşən N.Şeyxzamanlı səfərinin məxfiliyini təmin etmək üçün təhlükəsizlik tədbirlərinə əməl etmək məcburiyyətində qaldığından İstanbula yalnız mart ayında çatdı.

Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının nümayəndələri kimi Osmanlı paytaxtına gedən Nağı Şeyxzamanlı və Ömər Faiq Nemanzadənin İstanbula çatana qədər keçdikləri Samsun, Sivas, Konya, Kayseri və Mudanya vilayətlərinin valiləri tərəfindən onların hərəkət marşrutu haqqında Osmanlı Daxili İşlər Nazirliyinə teleqramlar göndərilmişdir.[1] Valilərlə Osmanlı Daxili İşlər Nazirliyi arasında gedən teleqramlaşmalardan aydın olur ki, heyət

[1] BOA, DH.ŞFR, no. 578/23; DH.ŞFR, no. 84/100.

dörd nəfərdən ibarət olmuşdur. Amma N.Şeyxzamanlı və Ö.F.Nemanzadədən başqa heyətdə olan digər nümayəndələrin adları açıqlanmır. Teleqramlardan anlaşıldığına görə, bu heyət Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının arzu və istəklərini Osmanlı siyasilərinə çatdırmaq və öz ölkələrinə Osmanlı yardımını təmin etmək üçün İstanbula gəlmişdir.

Ö.F.Nemanzadə hələ İstanbula çatmamış Osmanlı sədrəzmi Tələt paşaya və hərbi nazir Ənvər paşaya Qafqazdakı vəziyyətə dair bir məktub göndərir. Məktubun üstündə yazılma tarixi qeyd olunmayıb. Amma bu məktubla bağlı gedən yazışmalardan anlaşılır ki, məktub 1918-ci ilin 20-23 fevral tarixləri arasında yazılıb və martın 2-də Sivas valisi Süleyman Nəcmi bəy tərəfindən teleqramla İstanbula göndərilmişdir.[1]

Məktubda qeyd edilir ki, "1918-ci ilin fevralında Cənubi Qafqaz Rusiyadan ayrılıb öz parlamentini təşkil etsə də, faktiki olaraq, Cənubi Qafqaz vilayətləri müsəlman, gürcü və erməni milli komitələri tərəfindən idarə olunur. Qafqazda böyük bir anarxiya hökm sürür. Bakı və Gəncə vilayətləri tamamən, Qars, İrəvan və Batum vilayətləri isə qismən müsəlmanların əlindədir. Qars və İrəvan şəhərləri hələlik ermənilərin, Batum isə xristian gürcülərin əlindədir. İngilislər ermənilər vasitəsilə Osmanlı ordularının Qafqaza daxil olmasının qarşısını almağa çalışırlar". Məktubda həmçinin, müsəlmanların cəbhədən dönən rus ordusunu Tiflis-Bakı dəmir yolunda tərkisilah etmələrinə diqqət çəkilir və hazırki vəziyyətdə Cənubi Qafqazda milli zəmində yaradılmaqda olan orduların potensialı müqayisə edilir və gürcü-erməni ittifaqından bəhs edilir. Məktubun sonunda Qafqaz Azərbaycanı ilə İran Azərbaycanını birləşdirmək üçün münasib zamanın yetişdiyi vurğulanır və Osmanlı siyasilərindən bu tarixi fürsəti qaçırmamaq xahiş edilir.[2]

Uzun yolçuluqdan sonra İstanbula çatan N.Şeyxzamanlı və Ö.F.Nemanzadə baş nazir Tələt paşa ilə görüşdülər. Bu görüşdə həmçinin, baş komandan vəkili və hərbi nazir Ənvər paşa və ədliyyə naziri Xəlil bəy də iştirak edirdilər. N.Şeyxzamanlı Müsəlman Milli Komitəsinin və eyni zamanda, bütün Azərbaycan xalqının arzu və istəklərini Osmanlı hökumət rəhbərlərinə çatdırdı. Söhbətin gedişində məlum oldu ki, bu qəbuldan bir gün əvvəl Tələt paşanın hökumət kabinəsində Azərbaycana yardım məsələsi müzakirə olunmuşdu.

N.Şeyxzamanlı yazır ki, Tələt, Ənvər və Camal paşalardan başqa digər Osmanlı rəsmiləri türk ordusunun Qafqaza göndərilməsini müdafiə etmirdilər. Amma bir qədər sonra, türk ordusunun Qafqaza girməsinə ehtiyatla yanaşan və bunun Rusiya ilə yeni müharibə təhlükəsi törədəcəyindən çəkinənlərdən biri – Vehib paşa, müsəlmanlara qarşı erməni-bolşevik təcavüzü özünün son həddinə çatdığı zaman, mövqeyində dəyişiklik edərək, 1918-ci ilin aprel ayında bildirirdi ki, "mən hesab edirəm Bakını tutmaq və müsəlmanları xilas etmək üçün türk ordusunun göndərilməsi zəruridir".

Qeyd etdiyimiz kimi, N.Şeyxzamanlının Tələt paşa ilə görüşündən bir gün əvvəl Osmanlı hökumətində Azərbaycana yardım göstərilməsi məsələsi müzakirə olunmuş və nəticədə türk ordularının Qafqaza göndərilməsi qərara alınmışdı. Tələt paşa ilə görüşündən bir gün sonra Ənvər paşa tərəfindən qəbul edilən N.Şeyxzamanlı bu barədə yazır: "Paşa sonra mənə qərar qəbul etdiyini, Qafqaz İslam Ordusunun yaradılmasına başlanmasını və bir əlavə rütbə ilə zabit qeyd ediləcəyi üçün komissiya təşkil olunduğunu anlatdı".

---

[1] BOA, DH.ŞFR, no. 579/20, v. 1-11.
[2] BOA, DH.ŞFR, no. 579/20, v. 1-11; DH.ŞFR, no. 578/115, v. 1-3.

Qafqaz İslam Ordusu komandanlığına Ənvər paşanın ögey qardaşı yarbay Nuru bəy təyin edildi. Belə bir rütbə ilə bir neçə diviziyadan ibarət olacaq bir orduya komandanlıq etməsi Nuru bəylə ona tabe olacaq zabitlər arasında bir rütbə uyğunsuzluğu yarada bilərdi. Bu uyğunsuzluğu aradan qaldırmaq üçün ona Sultan Mehmed tərəfindən feriqlik (general-leytenant) rütbəsi və bütün Qafqaz İslam Ordusuna komandanlıq vəkaləti verildi. Padşah tərəfindən verilən fərmanla Nuru paşa həm də padşah yavəri elan edilmiş və Qafqazda ona padşahın siyasətinin təmsilçisi səlahiyyəti verilmişdi.

İstanbulda təşkil edilən komissiya tərəfindən Qafqaz İslam Ordusunun qərargahı üçün 20 nəfərədək zabit seçildi. Komissiya işini bitirən kimi Nuru paşa təyyarə ilə Mosula yola düşdü. Onun seçdiyi zabit heyəti isə quru yolla hərəkətə başladı və 1918-ci il mart ayının 25-də Mosula çatdı. Nuru paşa burada 6-cı ordu komandanlığından Qafqazdakı mövcud vəziyyətin öyrənilməsi üçün bölgəyə göndərilmiş zabit Müzəffər bəyin qayıtdığını eşitdi və onunla görüşdü. Azərbaycandakı vəziyyət haqqında Müzəffər bəydən xəbər tutan Nuru paşa səfərini sürətləndirməyə çalışdı. Ancaq Mosulda da o, bir sıra təşkilati işlərlə məşğul olmalı idi. Hər şeydən əvvəl isə Qafqaz İslam Ordusunun təşkili üçün zəruri olan kadrları seçməli idi. Bu məqsəd üçün Mosulda 6-cı ordudan 149 zabit və məmur, 488 gizir və əsgər seçildi. Bütün bu şəxslər 1918-ci il aprelin əvvəllərində Azərbaycana yola salındılar. Seçiləcək digər zabitlər və hərbçilər isə sonradan Azərbaycana yola salınmalı idilər.

1918-ci il aprelin 5-də Ənvər paşa Qafqaz İslam Ordusunun təşkili və vəzifələrinə aid Təlimatnaməni təsdiq etdi. Aprelin 8-də Nuru paşa Mosuldan yola düşdü. Nuru paşanın zabit heyəti çətin yol şəraiti ilə irəliləyərək Rəvandüzdən keçib aprelin 26-da Pesvaya, aprelin 29-da Savucbulağa və mayın 9-da Təbrizə çatdı, mayın 12-də Savucbulağ-Təbriz-Alacücə yolu ilə Təbrizdən hərəkət edərək həmin ayın 20-də Araz çayını keçdi və Şimali Azərbaycan ərazisinə daxil oldu. Mayın 24-də Yevlaxda Nuru paşanın böyük qarşılanma mərasimi oldu. 1918-ci il mayın 25-də Gəncəyə daxil olan Nuru paşanı erməni-bolşevik təhlükəsi ilə üz-üzə qalan Azərbaycan xalqı "göydən enmiş xilaskar bir mələk kimi" qarşıladı. Nuru paşa Gəncəyə gələn kimi Qafqaz İslam Ordusunun qarşısında dayanan vəzifələrin həlli üçün dərhal əməli fəaliyyətə başladı.

Onu da qeyd edək ki, Gəncə Müsəlman Milli Komitəsinin nümayəndəsi olaraq ölkəyə Osmanlı hərbi yardımını təmin etmək üçün İstanbula göndərilmiş N.Şeyxzamanlı 1918-ci il aprelin 10-da Ənvər paşanın təqdimatı üzrə Osmanlı hökuməti tərəfindən yüksək xidmətlərinə görə Məcidi nişanının üçüncü dərəcəsi ilə təltif olundu.[1]

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 30

[17 fevral 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
42

[1] BOA, İ.DUİT, no. 67/90, v. 1-2.

Târîh : 17/[0]2/[13]34
Mahrec : Samsun
Numara : 266
Dâhiliye Nezâreti'ne
Şifre
Mahremdir.

İki bin beşyüz yetmiş altı umûm doksan sekiz, husûsî numara dört: Kafkasya'nın Tiflis, Ardahan, Acara, Gence milletvekillerinden dört kişinin me'mûriyet-i mahsûsa ile İstanbul'a gitmek üzere Trabzon tarîkiyle fî 15 Şubat sene [1]334 târîhinde Samsun'a gelerek, Suşehri'ne hareket etdikleri Giresun Kâymakâmlığı'nın iş'ârı üzerine ma'rûzdur.

Fî 17 minhû
Canik Mutasarrıfı
Râşid
DH.ŞFR, no. 578/23.

***** ***** *****

№ 31

[19 fevral 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti
Umûmî : 444
Husûsî:
Kalem-i Mahsûs
Şifre

Sivas, Ankara Vilâyetleriyle Kayseri, Kara-Hisâr-ı Sâhib ve Eskişehir Mutasarrıflıkları'na

Müst'aceldir.

Kafkasya'nın Tiflis, Ardahan, Acara ve Gence milletvekillerinden dört zâtın me'mûriyet-i mahsûsayla İstanbul'a gitmek üzere Giresun'dan Suşehri'ne hareket etdikleri Canik Mutasarrıflığı'nın iş'ârından anlaşılmışdır. Mûmâ-ileyhimin muvâsalat ve esnâ-yı seyâhatlerinde teshîlât ibrâzının îcâb edenlere serî'an teblîği.

Fî 19 Şubat sene [1]334
Nâzır
Mehmed Talat
Yazılmışdır.

DH.ŞFR, no. 84/100.

***** ***** *****

№ 32

[20-23 fevral 1918][1]

İstanbul'da Sadrazam Talat Paşa'ya
Harbiye Nâzırı Enver Paşa'ya

Kafkas'ın muhtelif Müslüman yerlerinden bir murahhas hey'eti Şubat 3'de Tiflis'den çıkıb 19'da Suşehri'ne gelerek, Vehîb Paşa ile görüşdükden sonra yoldaşlarım avdet edib ben İstanbul'a geleceğim. Şubat 5'de Tiflis'de Müslüman, Ermeni ve Gürcü a'zâsından ibâret Meclis-i Müessesân açılmakla Kafkas, Bolşevik Hükûmeti'nden tamâmiyle ayrılmışdır. Kafkas Hükûmeti'nin ise ancak resmî adı var. Müslüman, Gürcü, Ermeni vilâyetleri fi'len ayrılıb kendi komiteleri vâsıtasıyla idâre olunmakdadır. Bununla berâber Kafkas büyük bir anarşi içindedir. Bakü ve Gence vilâyetleri tamâmen, Kars, Revan ve Batum vilâyetleri kısmen Müslümanlar elindedir.

Kars ve Revan şehirleri helelik Ermeniler, Batum Hıristiyan Gürcülerdedir. Kafkas Hükûmeti sulh müzâkeresi için bir ay müddet istemesine başka bahâne getiriyorsa da asıl maksad Ermeni, Gürcü, Rum, Osetin ve Kafkaslı Ruslardan birer kolordu ve fırka teşkîl edib bu müddetde hudûda göndermek ve bu yol ile sulh müzâkeresine bir te'sîr vermekdir. Tiflis'de yüzden fazla bulunan İngiliz ve Fransız zâbit ve mühendisleri Gürcü paralar[ı] ve şahsî yardımlarıyla tâze yerli kolorduların sür'atle itmâmına fedâkârâne çalışıyorlar. İngilizlerin fikri Bağdad'la Van arasında Ermenilerle büsbütün Kafkas'ı ele geçirmek veya bu yolda bir nümâyiş gösterib Ermenileri aldatmakla Osmânlı ordularını Kafkas hudûdlarında tutmakdır. İngilizler Kafkas Hükûmeti ve ahâlîsini inandırıyorlar ki Osmânlı'nın hudûdda büyük kuvveti yokdur ve hudûdu muhâfaza etmek çok kolaydır. Bu ümide göredir ki bütün Ermeni milleti, hatta büyük piskopos, mu'allim ve edîblerin hepsi kendi oğul ve kızlarıyla Ermeni ordusuna girmekle berâber gâyet mü'essirâne makâleler yazıb bütün milleti silâha da'vet ediyorlar. Bununla berâber Ermeniler arkalarını tehdîd eden Müslümanlardan ziyâde endîşededirler. Müslümanlarla Ermeniler arasındaki gerginlik ise son dereceyi bulmuşdur. Fakat Müslümanlar Osmânlı'nın maksad ve planını gözleyib imdilik sabr etmekdedir. Müslümanlar Tiflis-Bakü demiryoluyla giden Rus askerlerinden zorla otuz bin tüfenk, yigirmi dört top, yigirmi makineli tüfenk alarak yolları kesdiklerinde Rus askeri imdi ancak Batum deniz yoluyla gidiyor. Rus askeri on, on beş güne kadar tamâmiyle Kafkas'dan çekilib kurtulur. Hiçbir Rus Kafkas'da kalmak istemiyor. Bu anda yetmiş, seksen bin silâhlı Müslüman yardıma hâzır. Eğer Kafkas'a tezlikle silâh ve sivil elbiseli zâbitler gönderilirse bu kuvveti yüz elli, iki yüz bine çatdırmak kolay. Ermenilerin büyük fedâkârlık göstermeleriyle berâber şimdilik ancak kırk, elli bin kuvveti var. Tezlikle Kafkas'a girilmeyib vakit verilirse kuvvetlerini yüz bine çıkarabilirler. Gürcü kolordusu ancak kendi yerlerini muhâfazaya çalışabilecekdir. Gürcülerin Osmânlı'ya karşı asker göndermemeleri dostluklarından değil, korkularındandır. Rusya'nın vaz'iyet-i siyâsiyesi değişdiği anda Gürcülerin de Osmânlı'ya karşı olan dostlukları düşmanlığa çevrilmişdir. Ve son aylarda müttefikleri müktezâsı olarak Osmânlı ve Kafkas Müslümanları aleyhinde Ermenilerle tedâfü'-i ittifâka girmişlerdir.

[1] Məktubun üstündə yazılma tarixi qeyd olunmayıb. Amma bu məktubla bağlı yazışmalardan aydın olur ki, məktub 1918-ci ilin 20-23 fevral tarixləri arasında yazılıb.

Ermeni ve Gürcü kolorduları sür'atle teşkîl olunmakla berâber itmâmı en az bir aya mütevakkıfdır. Buna mukâbil Müslümanlar da boş oturmayıb Osmânlı esîr zâbit ve küçük zâbitleri vâsıtasıyla milis kıt'aâtı ihzâr etmekdedir. Biz inanıyoruz ki Osmânlı mukad-derâtını ellerine alanlar hükûmet binâsını sağlam duran temeli üstüne kurmak için en mühim uzv olan Kafkas'la İran Azerbaycanı'nı birleşdirmeğe müsâ'id olan şu fırsatı elden çıkarmazlar. Ve bu ulu millî gâyeyi hiçbir husûsî fikir ve ihtiyâta kurbân etmezler.

Ömer Fâik Numânzâde

DH.EUM.5.Şb., no. 55/26, v. 3, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 33

[23-24 fevral 1918]

Devlet-i Osmâniye

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

Aded : 225

592

Vâsıta Merkezi: Samsun

Târîh : fî 24 Şubat sene [1]334

Mahrec : Kara Hisâr-ı Şarkî

Numara : 655

Dâhiliye Nezâreti'ne

Şifre

Kafkasya-Giresun tarîkiyle Kara-Hisâr-ı Şarkî'ye gelib Üçüncü Ordu Karârgâhı'na azîmet eden Müslüman hey'etinden Ömer Fâik Numânzâde tarafından Sadâret-i Uzmâ'ya, Harbiye Nezâreti'ne, Altıncı Ordu Kumandanı Halîl Paşa'ya, Ağaoğlu Ahmed Bey'e şifre telgraf ile yazılmak üzere makâm-ı mutasarrıfîme üç mektûb tevdî' edilmiş ve bu mektûbların merci'-i i'tibâriye posta ile Sivas Vâlîsi'ne gönderilmiş olduğu arz olunur.

Fî 23 Şubat sene [1]334

Kara-Hisâr Mutasarrıfı

Âsaf

DH.ŞFR, no. 578/72.

***** ***** *****

№ 34

[24-25 fevral 1918]

Devlet-i Osmâniye

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

460

Târîh : 24/[0]2/[13]34

Mahrec : Sivas

Numara : 6423

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

C.: 19 Şubat [13]34 şifre numara dört: Kafkasya'nın Ahıska şehrinden Ömer Fâik, Gence'den Nakî Efendiler nâmında iki zâtın dün Sivas'a gelib, bugün Kayseri tarîkiyle Dersaâdet'e hareket etdikleri ma'rûzdur.

24/[0]2/[13]34
Sivas Vâlîsi
[Süleymân] Necmî
Yazılmışdır.
25 minhû

DH.ŞFR, no. 578/83.

***** ***** *****

№ 35

[26 fevral 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti
Umûmî : 533
Husûsî
Kalem-i Mahsûs
Sivas Vilâyeti'ne
Şifre

Yigirmi İki, Emniyet-i Umûmiye: Telgrafla keşîde olunmak üzere Kafkasya Müslüman hey'etinden Ömer Fâik Numânzâde tarafından verildiği haber alınan mektûb mündericâtının şifre ile hulâsaten inbâsı.

Fî 26 Şubat sene [1]334
Nâzır
Mehmed Talat
Yazılmışdır.

DH.ŞFR, no. 84/162.

***** ***** *****

№ 36

[27 fevral 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
94
Mahreci : Sivas
Numarası : 6205
Târîh : 27 Şubat sene [13]34
Dâhiliye Nezâreti'ne
Şifre Telgraf-nâme
[Mahremdir]

C.: 27 Şubat sene [13]34 ve Yigirmi İki Emniyet-i Umûmiye: Ömer Fâik Numânzâde tarafından bir mektûb tevdî‘ edilmemişdir. Ancak esnâ-yı mülâkâtda Kafkasya Müslümanlarının hâl-ı hâzırda mevcûdiyetlerini müstakil, muhtelit, mu‘ayyen bir hâlde bulunmakla berâber esâs maksadları Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'ye ilhâk ile bir kitle hâlinde yaşamak istediklerini ve bu işlerinin hayz-ı husûsiye-i Saltanat-ı Seniyye tarafına bu bâbda ma‘rûf olacağı[nı], ümid etdikleri mu‘âveneti celb için Dersaâdet'e azîmet etdiklerini, Kafkasya'da meskûn sâ'ir milel-i 63müslime ile uyuşacak olabilecekler ise Ermeni unsuruyla bunların zîr-i mücâdele-i siyâsi[ye]ler[i] karîbe'z-zuhûr olduğu zannında bulunduğunu sarîh ve samîmî bir lisân ile ifâde etdiği ve Rusya dâhilindeki herc ü mercin gitdikce teşeddüd ve tezâyüd etmekde bulunduğunu tahmîn eylediği ol-vechle ma‘rûzdur.

Fî 27 Şubat sene 1334
Sivas Vâlîsi
Süleymân Necmî
DH.ŞFR, no. 578/115, v. 1-3.

***** ***** *****

№ 37

[27 fevral 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
233
Mahreci : Konya
Numarası : 4617
Târîhi : 27 Şubat sene [1]334
Dâhiliye Nezâreti'ne
Şifre Telgraf-nâme

Kafkasya milletvekîllerinden Şeyhzâde Nakî ve Ömer Fâik Beyler vürûd ederek, bu akşam sâ‘at beşde numaralı trenle Âsitâne'ye hareket edecekleri ve diğer ikisinin geride kaldığı ma‘rûzdur.

27 Şubat sene [13]34
Vâlî Muammer
DH.ŞFR, no. 578/109.

***** ***** *****

№ 38

[28 fevral 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti
Umûmî : 571
Husûsî
Sivas Vilâyeti'ne
Şifre

Yigirmi üç:

Heyet a'zâsından Şeyhzâde Nakî ve Ömer Fâik Beyler'den başkalarının isimleriyle nereli olduklarının bi't-tahkîk serî'ân inbâsı.

Fî 28 Şubat sene [1]334

Nâzır nâmına

Müsteşâr

Abdülhâlik

Yazılmışdır.

28 minhû.

DH.ŞFR, no. 84/178.

***** ***** *****

№ 39

[28 fevral 1918]

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti

Umûmî : 572

Husûsî

Sivas Vilâyeti'ne

Şifre

Yigirmi dört:

C.: 27 Şubat sene [1]334 Numânzâde Ömer Fâik tarafından Sadaret'e, Harbiye Nezâreti'ne, Altıncı Ordu Kumandanlığı'na ve Ağaoğlu Ahmed Bey'e şifre ile keşîde edilmek üzere üç mektûb tevdî' edildiği Kara-Hisar-ı Şarkî Mutasarrıflığı'nın iş'ârından anlaşılmışdır. Mezkûr mektûblar mündericâtının şifre ile hulâsaten inbâsı.

Fî 28 Şubat sene [1]334

Nâzır Nâmına

Müsteşâr

Mustafâ Abdülhâlık

Yazılmışdır.

DH.ŞFR, no. 84/179.

***** ***** *****

№ 40

[28 fevral 1918]

Devlet-i Osmâniye

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

465

Vâsıta Merkezi: Ankara

Târîh : 28/[0]2/[13]34

Mahrec : Kayseri

Numara : 3360
Târîh : 28 Şubat sene [13]34
Dâhiliye Nezâreti'ne
Şifre
C.: 19/[0]2/[13]34 târîhli şifreye numara dört:

Kafkasya milletvekillerinden Ömer Fâik Bey'le Genceli Nakî Bey şehr-i hâlin yigirmi sekizinci gününde Kayseri'ye muvâsalat edib tertîb-i ihzâr edilen dâ'ire-i mahsûsada ittihâz ve irâdeleri te'mîn edilerek bir gece kaldıkdan sonra Ulukışla'ya muteveccehen hareket ve muvâsalat eyledikleri ma'rûzdur.

Mutasarrıf Münîr
Yazılmışdır.
28 minhû.

DH.ŞFR, no. 578/113.

***** ***** *****

№ 41

[1 mart 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
317
Müsta'celdir.
Mahreci : Mudanya
Numarası : 1187
Târîh : 1 minhû
Dâhiliye Nezâreti'ne
Telgraf-nâme Şifre
Numara dört:

Kafkasya milletvekîllerinden Şeyhzâde Nakî ve Ömer Fâik Beyler vürûd ederek bu sabâh sâ'at dokuzu kırk geçe trenle Dersaâdet'e hareket etdikleri.

Mutasarrıf Zekâî
DH.ŞFR, no. 579/2.

***** ***** *****

№ 42

[1-2 mart 1918]
Sivas Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Kara Hisâr-ı Şarkî Mutasarrıflığı'na Yazılan 1 Mart [1]334 Târîhli
Şifre Telgraf-nâme Sûretidir.

Kafkasya Müslüman Heyeti tarafından şifre ile keşîde edilmek üzere verilen mektûb mündericâtının telgrafla hulâsaten iş'ârı hakkında Dâhiliye Nezâreti'nin vâki' olan teblîğine böyle bir mektûb tevdî' olunmadığı cevâbı verilmişdi. Nezâret-i müşârün-ileyhâdan bu kere alınan cevâb-nâmede hey'et-i mûmâ-ileyhâdan Numânzâde Ömer Fâik

tarafından Sadâret'e ve Hârbiye Nezâreti'ne ve Ağaoğlu Ahmed Bey'e şifre ile keşîde edilmek üzere üç mektûb tevdî' edildiğinin taraf-ı vâlâlarından vukû' bulan iş'ârdan anlaşıldığı îzâhen beyân buyrulmuşdur. Bu hey'etin oraya vürûduna ve hareketlerine dâ'ir bir gûnâ ma'lûmât verilmemekle berâber böyle mektûblar tevdî' olunduğu hâlde şimdiye kadar vilâyete ma'lûmât verilmemesi sebebinin muvazzahan ve ber-vech-i emr-i nezâret-penâhî mezkûr mektûblar mündericâtının hulâsaten hemân inbâ'ı ve oraya kaç zât geldiğinin ve Numânzâde Ömer Fâik ve Şeyhzâde Nakî Beyler'den başka refîkleri var ise buraya bu zâtlar gelmiş olduğundan diğerlerinin nerede kaldıklarının ve isimlerinin bildirilmesi müntazırdır.

Kara-Hisâr-ı Şarkî Mutasarrıflığı'nın 2 Mart sene [1]334 Târîh ve 164 Numaralı Telgraf-nâmesi Sûretidir.

C.: 1 Mart [1]334 şifreye mezkûr mektûblar fevka'l-'âde işâretli ve gâyet aceledir kaydını hâvî zarf derûnunda olarak 23 Şubat [1]334 târîhinde posta ile huzûr-ı vilâyet-penâhîlerine irsâl kılınmışdı ve aynı günde mektûbların makâm-ı vilâyete irsâl edildiği nezâret-i celîleye berâ-yı ma'lûmât arz olunmuşdu. Te'ahhurât postada vâki' olmaktadır efendim.

Mutasarrıf Âsaf

DH.EUM.5.Şb., no. 55/26, v. 2.

***** ***** *****

№ 43

[2 mart 1918]

Devlet-i Osmâniye

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

Telgraf-nâme

Suşehri'ne gelerek Vehîb Paşa ile görüşdükden sonra yerlerine avdet etmeyib, biz İstanbul'a geleceğiz. Beş Şubat'da Tiflis'de Müslüman, Ermeni ve Gürcü a'zâlarından ibâret Meclis-i Müessesân açılmakla Kafkas mileli Rus Hükûmeti'nden ayrılmışdır. Kafkas Hükûmeti'nin ise ancak resmî adı var. Müslüman, Gürcü, Ermeni Devletleri fi'len ayrılıb kendi millî komiteleri vâsıtasıyla idâre olunmakdadır. Bununla berâber Kafkas büyük bir anarşi içindedir. Bakü, Gence vilâyetleri tamâmen, Kars, Revan ve Batum vilâyetleri kısmen Müslümanlar elindedir. Revan şehri helelik Ermenilerdedir. Batum Hıristiyan Gürcülerdedir. Kafkas Hükûmeti sulh müzâkeresi için bir ay müddet isteme ricâsına başka bir bahâne gösteriyorsa da asıl maksad Ermeni, Gürcü, Rum, anarşist Kafkasyalı Ruslardan birer kolordu ve fırka teşkîl edib bu müddetde hudûda göndermek ve bu yol ile sulh müzâkeresine bir te'sîr vermekdir. Tiflis'de yüzden fazla bulunan İngiliz, Fransız san'at-kâr mühendisleri paraları ve yardımlarıyla tâze yerli kolorduların sür'atle inşâsına fedâkârâne çalışıyorlar. İngilizlerin fikri Bağdad'la Van arasında Ermenilerin birleşib Kafkas'ı ele geçirmek veya bu yolda bir temâşâ gösterib Ermenileri aldatmakla Osmânlı ordularını Kafkas hudûdlarında tutmakdır. İngilizler Kafkas Hükûmeti ve ahâlîsi ile Aleksandrapol'u - ki Osmânlı'nın hudûdda büyük kuvveti yokdur - hudûdunu muhâfaza etmek çok kolaydır. Bu ümide göre bütün Ermeni milleti hatta büyük piskopos, mu'allim ve edîblerin hepsi kendi oğul ve kızlarıyla Ermeni ordusuna girmekle berâber gâyet musavver makâleler yazıb milleti silâha da'vet ediyorlar. Bu

tehlikeyle berâber Ermeniler arkalarını tehdîd eden Müslümanlardan ziyâdesiyle endîşe ediyorlar. Müslümanlarla Ermeniler arasındaki gerginlik ise son dereceye bulmuşdur. Fakat Müslümanlar Osmânlı'nın maksad ve plânını görülüb şimdilik harb etmekdedir. Müslümanlar Bakü demiryoluyla giden Rus askerlerinden zorla otuz bin tüfenk, yigirmi dört top, yigirmi makineli tüfenk alarak yolları kesmişlerdir. Rus askeri şimdi ancak deniz yoluyla gidiyor. Rus askeri on-on beş gün kadar tamâmen Kafkasya'dan çekilib gidebilir. Hiçbir Rus Kafkas'da kalmağı istemiyor. Elde yetmiş, seksen bin silâhlı Müslüman yardıma hâzır. Eğer Kafkas'a sivil zâbitân gönderilse bu kuvveti ve yüz elli, iki yüz bine iblâğ kolay. Ermenilerin büyük fedâkârlık göstermeleriyle berâber şimdilik ancak kırk-elli bin kuvveti var. Sür'atle Kafkas'a girilmeyib, vakit verilirse kuvvetlerini yüz bine çıkarabilir. Bir Gürcü kolordusu ancak giderse yerlerini muhâfazaya çalışabilecekdir. Gürcülerin Osmânlı'ya karşı asker göndermemeleri dostluklarından değil korkularındandandır. Rusya'nın vaz'iyet-i siyâsiyesi düşünüldüğü anda Gürcülerin de Osmânlı'ya karşı dostluklarını düşmanlığa çevirmek olmuşdur. Ve son aylarda müttefikleri muktezâsı olarak Osmânlı Kafkas Müslümanları aleyhine Ermenilerle tedâfü'-i ittifâka girmişlerdir. Ermeni ve Gürcü kolorduları sür'atle teşkîl olunmakla berâber itmâmı en az bir aya mütevakkıfdır. Buna mukâbil Müslümanlar da boş durmayıb Osmânlı esîr zâbit, küçük zâbitleri vâsıtasıyla milis kıt'aâtı ihzâr etmişlerdir. Biz inanıyoruz ki Osmânlı mukadderâtını başlarına alanlar hükûmet niyâbesini sağlam toprak parçası üstüne kurmuş en mühim uzv olan tahkîkâtıma İran Azerbaycan'ı birleşdirmek müsâ'id olan şu fırsatı elden çıkarmazsa bu ulu millî gâyeyi hiçbir husûsî fikir ihtiyâta kurbân etmezler. Mûmâ-ileyhin Ağaoğlu Ahmed Bey'e, Altıncı Kolordu Kumandanı Halîl Paşa'ya olan telgraf-nâmeleri de sûret-i hâlden bahis ile kendisinin Sadrazam ve Harbiye Nâzırı Paşalara hakîrâne tanıtdırılmasına dâ'ir temenniyâtdan ibâret olduğu ma'rûzdur.

Fî 2 Mart [13]34
Sivas Vâlîsi
Süleymân Necmî
DH.ŞFR, no. 579/20, v. 1-11.

***** ***** *****

№ 44

[5 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti
Umûmî : 618
Husûsî :
Kalem-i Mahsûs
Sivas Vilâyeti'ne
Şifre
Yigirmi Altı Emniyet-i Umûmiye:

Kafkasya'dan gelen Nakî ve Fâik Beyler'in verdikleri açık mektûbun Kara-Hisar'dan şifre edilmesi kâbil iken livâca bu cihete ehemmiyyet verilmeyerek posta ile

merkez vilâyetine sevki ve buraya livâya tevdî'inden ancak on iki gün sonra keşîdesindeki te'ehhürât esbâbının tahkîk ve inbâsı.

Fî 5 Mart sene [1]334
Nâzır Vekîli
[imza]
DH.ŞFR, no. 85/34.

***** ***** *****

№ 45

[7 mart 1918]
Sivas Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded : 98461/130
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne
Mahremdir.
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti'nden muharrer 6 mart [1]334 târîhli ve yigirmi altı numaralı şifre telgraf-nâme-i âlî-i nezâret-penâhîleri arîza-ı cevâbiyesidir. Kafkasya Müslüman Heyeti'nden Numânzâde Ömer Fâik Bey'in zât-ı sâmî-i Sadâret-penâhî'ye ve Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne şifre ile arz olunmak üzere Kara-Hisâr Mutasarrıflığı'na tevdî' eylemiş olduğu mümzâ mektûbun aslı leffen arz ü takdîm kılınmışdır. Bu mektûbun mutasarrıflıkdan posta ile vilâyete 2 Mart [1]334 târîhinde vürûd etmiş ve o gün şifre ile huzûr-ı sâmî-i fehîmânelerine nakl olunmuşdu. Kara-Hisâr Mutasarrıflığı'na böyle bir mektûb tevdî' olunduğundan vilâyet ancak 28 Şubat [1]334 târîhli ve yigirmi dört numaralı şifre telgraf-nâme-i devletleri üzerine haberdâr olarak vilâyete ma'lûmât verilmemiş olması sebebi mutasarrıfiyet-i mezkûreden 1 Mart [1]334 târîhinde istifsâr ve ol-bâbdaki emr-i sâmîleri vechle mündericâtının hulâsaten inbâsı iş'âr ve buna mezkûr mektûbun fevka'l-'âde işâreti ve gâyet acele bir kaydı ile 23 Şubat [1]334 târîhinde posta ile vilâyete gönderilmiş ve aynı günde nezâret-i celîlelerine de arz-ı ma'lûmât edilmiş olduğu cevâbı alınmışdır. Vilâyetin menhûs isti'lâm-nâme-i telgrafisiyle mutasarrıflığın cevâbnâmesi sûretleri dahi meşmûl nazar-ı âlî hıdîvâneleri buyurulmak üzere leffen takdîm olunmakla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 7 Mart sene [1]334
Sivas Valisi nâmına
[mühür]
DH.EUM.5.Şb., no. 55/26, v. 1.

***** ***** *****

№ 46

[7-8 mart 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
541
Sıra Numarası : 74

Târîh : 7/[0]3/[13]34
Mahreci : Sivas
Numara : 1257
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne
Şifre
Fî 6 Mart sene [1]334 ve Yigirmi Altı, Emniyet-i Umûmiye:

Kafkasyalı Ömer Fâik Bey tarafından Kara-Hisar Mutasarrıflığı'na mektûb verildiği vilâyetime 28 Şubat sene [1]334 ve yigirmi dört şifre telgraf-nâme-i devletleri üzerine anlaşılan keyfiyetden vilâyetin haberdâr edilmemiş, mezkûr mutasarrıflıkdan berâ-yı hâli sorulmuş ve mektûbun fevka'l-'âde işâreti gâyet aceledir kaydı ile posta ile vilâyete gönderildiği, gönderene ve nezâret-i celîlelerinden arz-ı ma'lûmât verildiği cevâbı alınmışdır. İmdi 2 Mart sene [1]334 şifre ile me'mûr-ı sâmîlerine arz olunan mezkûr mektûbun aslı ile vilâyetin bu bâbdaki isti'lâmı ve mutasarrıflığın cevâb-nâmesi sûretleri de bu kere posta ile takdîm kılındığını arz ederim.

7 minhû
Sivas Vâlîsi nâmına
Necmî
Yazılmışdır.
8 minhû

DH.ŞFR, no. 579/92.

***** ***** *****

№ 47

[8 aprel 1918]
Harbiye Nezâreti
Muâmelât-ı Zâtiye Müdîriyeti
8/4984
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Gence eşrâfından murahhas Nakî Bey'e hıdemât-ı hasenesine mebnî üçüncü rütbeden Mecîdî nişânıyla taltîfi hakkında nuhsateyn olarak tanzîm kılınan irâde-i seniyye lâyıhası leffen takdîm kılınmakla iktizâsının îfâ ve netîcesinin emr ü inbâ buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 25 Cemâziyelâhir sene [1]336 / Fî 8 Nisan sene [1]334
Harbiye Nâzırı
Enver
İ.DUİT, no. 67/90, v. 2.

***** ***** *****

№ 48

[10 aprel 1918]
Harbiye Nezâreti
Muâmelât-ı Zâtiye Müdîriyeti
602

İrâde-i Seniyye

Gence eşrâfından murahhas Nakî Bey'e hıdemât-ı hasenesine mebnî üçüncü rütbeden Mecîdî nişânı i'ta edilmişdir. Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Harbiye Nâzırı me'mûrdur.

Fî 28 Cemâziyelâhir sene 1336 / Fî 10 Nisan sene 1334

Harbiye Nâzırı	Sadrazam	Mehmed Reşâd
Enver	Mehmed Talat	

İ.DUİT, no. 67/90, v. 1.

***** ***** *****

1.4. Trabzon konfransı və Azərbaycan

Petroqradda 1917-ci il oktyabrın 25-də bolşeviklərin silahlı çevrilişi nəticəsində Müvəqqəti hökumət devrildi. Müvəqqəti hökumətin devrilməsi ilə Fevral inqilabından sonra Cənubi Qafqazı idarə etmək üçün yaradılan Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin də fəaliyyəti sona çatdı. Fəaliyyəti sona çatan Xüsusi Zaqafqaziya Komitəsinin təşəbbüsü ilə, Cənubi Qafqazda fəaliyyət göstərən siyasi təşkilatların 1917-ci il noyabrın 11-də (24-də) Tiflisdə keçirilən müşavirəsində gürcü menşevikləri, Azərbaycan müsavatçıları, erməni daşnakları və sağ eserlərin nümayəndələri Rusiya bolşevik hökumətini tanımaqdan imtina etdiklərini bildirib, Müəssislər Məclisi tərəfindən hakimiyyət məsələsi həll edilənə qədər regionu idarə etmək üçün Zaqafqaziya hökuməti yaratmaq haqqında qərar qəbul etdilər. Noyabrın 15-də (28-də) Zaqafqaziya Komissarlığı yaradıldı.

Zaqafqaziya Komissarlığı Petroqraddakı Sovet hökumətini tanımadığını bəyan etsə də, Rusiya ilə əlaqələrini kəsməmişdi və özünü "Böyük Rus Dövləti"nin bir hissəsi olaraq görürdü. Komissarlığın 1917-ci il noyabrın 18-də (dekabrın 1-də) elan etdiyi bəyannaməyə görə, yeni iqtidar Ümumrusiya Müəssislər Məclisinin çağırılmasına qədər hakimiyyətdə olacaqdı.

Müəssislər Məclisinin toplanmasından çox şey gözləyən və hətta bunun üçün Osmanlı dövləti ilə Brest-Litovsk sülh danışıqlarına qatılmaqdan imtina edən Zaqafqaziya Komissarlığı bolşeviklərin əsl simasını gördükdən sonra Komissarlığın 1917-ci il 18 noyabr tarixli bəyannaməsi çərçivəsində bölgədə hakimiyyət məsələsini həll etmək üçün Cənubi Qafqazdan Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə seçilmiş nümayəndələri 1918-ci ilin fevral ayının əvvəllərində Tiflisə topladı. Toplantı iştirakçıları yaranmış hakimiyyətsizlik şəraitində yeganə çıxış yolunu Zaqafqaziya Seymini (parlamentini) yaratmaqda gördülər. Eyni zamanda, regionda heç bir nüfuzu və kifayət qədər güclü hakimiyyəti olmayan Zaqafqaziya Komissarlığı özünü buraxmaq məcburiyyətində qaldı. 1918-ci il fevralın 23-də (10-da) Cənubi Qafqazdan Ümumrusiya Müəssislər Məclisinə seçilmiş nümayəndələrin Tiflisdə keçirilən yığıncağında Zaqafqaziya Seyminin yaradılması və

bölgədə yerli hakimiyyətin bu orqana verilməsi haqqında qərar qəbul edildi. Beləliklə, Cənubi Qafqazın ali hakimiyyət orqanı kimi Seym öz işinə başladı və E.Gegeçkori başda olmaqla Zaqafqaziya hökuməti təşkil edildi. Zaqafqaziya Seymində Müəssislər Məclisinə seçilmiş nümayəndələrin sayını bərabər şəkildə üç dəfə artırmaq yolu ilə menşeviklər 33, Müsavat və bitərəf demokratik qrup 30, daşnaklar 27, Müsəlman Sosialist Bloku 7, eserlər 5, hümmətçilər 4, ittihadçılar isə 3 yer əldə etdilər.

Zaqafqaziya Seymi məcburiyyət qarşısında meydana gəlmiş bir orqan idi. Seymə daxil olan hər üç millət – gürcülər, azərbaycanlılar və ermənilər öz-özlüyündə tamamilə müstəqil idilər. Bunların hər biri öz milli maraqlarına ən uyğun şəkildə təşkilatlarını qurmuşdular və milli ideallarını gerçəkləşdirməyə çalışırdılar. Hər üç millətin milli maraqları çox zaman bir-biri ilə toqquşurdu. Ona görə də bunların hər biri onu dəstəkləyəcək bir qüvvə, bir böyük dövlət axtarışında idi. Bu şərtlər daxilində Zaqafqaziya Seyminin gerçəklikdən uzaq bir birlik olduğu və ilk böyük sarsıntıda bu Seymin dağılacağı göz qabağında idi.

Bununla belə, Seymin yaranması ilə faktiki olaraq Cənubi Qafqaz Rusiyadan ayrılmışdı. Artıq Cənubi Qafqaz qanuni seçilmiş nümayəndələrdən ibarət ali bir məclisə və onun qarşısında məsul olan hökumətə malik idi. Yaranmış bu tarixi fürsətdən istifadə edib Cənubi Qafqazın müstəqilliyini elan etmək Seymdən asılı idi. Lakin Seymə daxil olan partiyalar bu məsələdə yekdil deyildilər.

Zaqafqaziya Seyminin qarşısında duran əsas vəzifə Osmanlı dövləti ilə sülh müqaviləsinin bağlanması idi. Seymin martın 1-də (fevralın 16-da) keçirilən iclasında bir sıra müzakirələrdən sonra Osmanlı dövləti ilə sülh müqaviləsinin aşağıdakı təkliflər əsasında bağlanmasına dair qərar qəbul olundu:

“1. Seym sülh bağlamaq üçün səlahiyyətlidir;

2. Türkiyə ilə sülh müqaviləsinin bağlanmasını Seym özünün əsas vəzifəsi hesab edir;

3. Türkiyə ilə sülh müqaviləsi 1914-cü il sərhədlərinə əsaslanmalıdır;

4. Zaqafqaziya nümayəndələri Şərqi Anadolunun təyini müqəddəratına və Osmanlı dövləti daxilində Türkiyə Ermənistanına muxtariyyət verilməsinə çalışacaqlar”.

Seym sülh nümayəndə heyətinin Trabzona yola düşməsi ərəfəsində, 1918-ci il martın 2-də (fevralın 17-də) RSFSR xalq xarici işlər komissarının müavini, Brest-Litovskdakı Sovet nümayəndə heyətinin katibi L.Karaxandan alınan teleqram mürəkkəb bir vəziyyət yaratdı. Teleqramda deyilirdi: “…Biz hələlik müzakirədə olan müqaviləni imzalamaq qərarına gəldik. 21 fevral ultimatumunun ən ağır şərti Ərdəhan, Qars və Batumun təyini müqəddəratı adı altında Rusiyadan ayrılmasıdır”. Səhəri gün (3 mart 1918) Sovet Rusiyası Brest-Litovsk sülhünü imzaladı və bununla da Rusiya Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinin (bölgədə keçiriləcək referendumun nəticələrinə uyğun olaraq) Türkiyəyə keçdiyini təsdiq etdi.

Zaqafqaziya Seymi L.Karaxandan teleqram aldıqdan dərhal sonra başda Petroqrad olmaqla London, Paris, Vaşinqton, Roma, Tokio, İstanbul, Berlin, Vyana və Kiyevə teleqramlar göndərərək, Zaqafqaziya və onun sərhədləri barəsində ondan xəbərsiz və onun iştirakı olmadan imzalanmış Brest-Litovsk sülh müqaviləsini tanımadığını bildirdi. Halbuki, Osmanlı dövləti 1918-ci il yanvarın 16-da Zaqafqaziya hökumətini Brest-Litovsk danışıqlarına dəvət etmişdi, amma bu hökumət özünün Rusiyanın tərkib hissəsi

olduğunu bildirərək Brest danışıqlarında iştirak etməkdən imtina etmişdi. İndi isə, Zaqafqaziya hökuməti nəyin bahasına olursa olsun, Qars, Ərdəhan və Batumun Türkiyəyə keçməsinə mane olmaq istəyirdi. Osmanlı dövləti də Brest-Litovskda əldə etdiyi uğurları Seymə güzəştə getmək fikrində deyildi. 1918-ci il martın 10-da (fevralın 25-də) Vehib paşa Qafqazdakı rus ordusunun baş komandanı general Lebedinskiyə radioteleqram göndərərək, Rusiya ilə imzalanmış Brest-Litovsk müqaviləsinin şərtlərinə görə Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinin boşaldılmasını tələb etdi.

Belə bir vəziyyətdə 1918-ci il 14 (1) mart tarixində Osmanlı dövləti ilə Zaqafqaziya Seymi arasında Trabzon konfransı öz işinə başladı. Konfransın ümumilikdə 6 rəsmi iclası və 2 xüsusi müzakirəsi oldu.

Trabzon konfransında Akaki Çxenkelinin rəhbərlik etdiyi Zaqafqaziya nümayəndə heyətinə H.Abaşidze, M.H.Hacınski, İ.Heydərov, Q.B.Qvazava, R.İ.Kaçaznuni, Q.M.Lasxişvili, M.Y.Mehdiyev, X.Xasməmmədov, A.İ.Xatisov və Ə.Şeyxülislamov daxil idilər. M.Ə.Rəsulzadə də bu heyətin tərkibində müşavir kimi konfransda iştirak edirdi.[1]

Hüseyn Rauf Orbayın rəhbərlik etdiyi 9 nəfərlik Osmanlı nümayəndə heyətinə isə Mehmed Nüsrət bəy, Rıza bəy, Doktor Tevfik Salim bəy, Hüsrev bəy və başqaları daxil idilər.

Martın 13-də Osmanlı nümayəndə heyəti ilə Zaqafqaziya nümayəndə heyətinin müsəlman üzvləri və bu arada Trabzonda olan Dağıstan nümayəndələri arasında gizli görüş keçirildi. Bu görüşdə Azərbaycan və Dağıstan nümayəndələri bildirdilər ki, hansı firqəni təmsil etdiyindən asılı olmayaraq, Qafqaz müsəlmanları Osmanlı ordusunun Qafqaza daxil olmasını umurlar və gözləyirlər. Müsəlman nümayəndələri türk ordusunun Qafqaza girməsinin vacib olduğunu açıq-aydın bildirdilər və narahatlıqlarını ingilislərin erməniləri himayə edərək təşkilatlandırmaları və bolşeviklərin müsəlmanlar üçün yaratdığı təhlükələrlə əsaslandırdılar. M.Y.Mehdiyev bəyan etdi ki, "sülh danışıqları ancaq indiki Qafqaz hökumətinin özünü rəsmən müstəqil bir hökumət olaraq elan etməsi ilə mümkündür". Hüseyn Rauf bəy bu görüşü bəyənsə də, müsəlman, gürcü və ermənilərdən ibarət mürəkkəb bir "Qafqaz Cümhuriyyəti"nin təşəkkül tapmasını və yaşamasını mümkün hesab etmirdi.[2] Müsəlman nümayəndələr Rauf Orbaya, həmçinin onu da bildirdilər ki, "Zaqafqaziya hökuməti Rusiyadan yardım almaq ümidi ilə öz müstəqilliyini elan etməyə tələsmir, buna görə də Osmanlı dövləti Seymi rəsmən öz müstəqilliyini elan etməyə sövq etməlidir.[3]

Bundan başqa konfrans boyu Osmanlı nümayəndələri Seymin müsəlman nümayəndələri ilə bir neçə dəfə gizli görüş keçirib, Zaqafqaziya nümayəndə heyətinin məqsəd və məramı, həmçinin Qafqazda gedən siyasi proseslər haqqında ətraflı məlumatlar ala bildilər.[4] Müsəlman nümayəndələrin verdikləri məlumata görə, ermənilər Şərqi Anadoluda əvvəlki altı vilayət yerinə yalnız altı sancaqda onlara muxtariyyət verilməsini irəli sürür və Karsı Osmanlıya tərk etməyə razılıq verirlər, gürcülər isə Batumu əldə saxlamaq şərtiylə Kars, Ərdəhan və Artvini Osmanlıya verməyə razıdırlar. Müsəlman nümayəndələr heyə-

[1] BOA, HR.SYS, no. 2371/4, v. 9-10.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2371/4, v. 17-18.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2371/4, v. 17-18, 20-21.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2371/4, v. 25-26, 27, 60; HR.SYS, no. 2371/6, v. 6.

tin gürcü və erməni nümayəndələrinin məqsəd və məramları, ilkin və ehtiyat planları haqqında Rauf bəyə ətraflı məlumat verir və müsəlmanlara qarşı gürcü-erməni ittifaqının yaranmasına yol verməmək üçün Batumu gürcülərə güzəştə gedilməsini tövsiyyə edirlər.[1]

Trabzon konfransının elə ilk iclasında Osmanlı nümayəndələri Seym nümayəndələrinə Qafqazda yaranan yeni respublikanın idarəçilik forması, siyasi və inzibati quruluşu barədə sorğu ilə müraciət etdilər. Türklər öyrənmək istəyirdilər ki, Zaqafqaziya nümayəndə heyəti müstəqil bir dövləti, yoxsa Rusiyanın bir hissəsini təmsil edir. Zaqafqaziya nümayəndələri türkləri inandırmağa çalışırdılar ki, Zaqafqaziya "demək olar ki" müstəqil dövlətdir.

Konfransda Zaqafqaziya nümayəndə heyəti Brest-Litovsk müqaviləsinin Qafqaza aid maddələrinə etiraz etdi. Lakin türklər bu etirazı rədd edib bildirdilər ki, Zaqafqaziyanın Brest sülhündə marağı və mənafeyi olduğu üçün beynəlxalq hüquq normalarına cavab verən prinsiplər əsasında təşkil olunmalı və digər dövlətlər tərəfindən tanınması üçün tədbirlər görməli idi. Ona görə də Zaqafqaziya hökuməti indi tanınsa belə, əvvəlki beynəlxalq hüquqi prinsiplərə etiraz edə bilməz. Halbuki, həmin hökumət yanvarın 23-də Vehib paşaya vurduğu teleqramda özünün Rusiyanın tərkib hissəsi olduğunu bildirmiş və Brest sülhündə iştirak etməkdən imtina etmişdi. Türk nümayəndələrinin fikrincə, əgər doğrudan da Zaqafqaziya hökuməti beynəlxalq hüququn subyekti olmaq istəyirsə, onda tezliklə Rusiyadan ayrılmalı və öz müstəqilliyini elan etməlidir. Belə olan təqdirdə Türkiyə onunla mehriban qonşuluq münasibətlərinə girməyə hazırdır.[2]

Zaqafqaziya nümayəndə heyəti Brest sülhünün şərtlərini tanımaqdan imtina etməklə bərabər, Seymin 1 mart (16 fevral) tarixində qəbul etdiyi 4 bənddən ibarət tələbini türk nümayəndələrinə təqdim etdi. Türk heyəti bu tələbləri (xüsusilə də "Şərqi Anadolunun öz müqəddəratını təyin etməsi"ni) Osmanlı dövlətinin daxili işlərinə müdaxilə kimi qiymətləndirib rədd etdi və bildirdi ki, Zaqafqaziya hökumətinin Osmanlı imperiyası tərəfindən qəti və rəsmi şəkildə tanınması bağlanacaq müqavilədəki xüsusi vəziyyətin köməyi ilə mümkün ola bilər və bu sonuncu barədə danışıqlar yalnız Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinə ola biləcək hər hansı iddiadan imtina edildikdən sonra başlana bilər.

Trabzon konfransının gedişində Osmanlı nümayəndə heyətinin rəhbəri Rauf bəy Cənubi Qafqaz nümayəndə heyətinin rəhbəri Akaki Çxenkeli ilə də gizli görüşlər keçirmiş və bu görüşlərdə Qafqazdakı siyasi və hərbi məsələlər və türk tələbləri müzakirə edilmişdir.[3] Bu gizli görüşlərdə Çxenkeli bildirir ki, ermənilərin ingilislərin təsirinə düşüb Cənubi Qafqazı anarxiya meydanına çevirmələrindən ehtiyatlanaraq məcburiyyət qarşısında konfransa Osmanlı erməniləri ilə bağlı tələb təqdim etsək də, bu tələbin üzərində sonadək dayanmayacağıq. Çxenkeli Batumun Qafqaz, ələlxüsus da Gürcüstan üçün həyati əhəmiyyət daşıdığını önə çəkərək Osmanlı dövlətinin fədakarlıq edib Brest-Litovsk sülh müqaviləsinin Batumla bağlı qərarından imtina etməsi və bu şəhəri Gürcüstana güzəştə getməsi üzərində təkid edirdi.[4]

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2371/4, v. 25-26, 27.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2371/7, v. 48-49.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2371/4, v. 34.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2371/4, v. 34.

Brest sülhünü qəbul edib, Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərinin Türkiyəyə keçdiyini təsdiq etməklə bağlı Trabzondakı Zaqafqaziya nümayəndələri arasında, həmçinin Seymdəki fraksiyalar arasında birlik yox idi. Erməni və gürcülər Türkiyənin tələblərini rədd edib, onunla müharibə aparmağa çalışırdılarsa, Azərbaycan fraksiyası qarşılıqlı güzəştlər əsasında Osmanlı imperiyası ilə razılığa gəlməyi təklif edirdi. Ərazi məsələlərinin müzakirəsi son anda ona gətirib çıxartdı ki, gürcülər Batumu əldə saxlamaqla Qars və Ərdəhanın güzəştə gedilməsinə razı idilərsə, ermənilər Batum və Acariyanın güzəştə gedilməsinə tərəfdar olub, Qarsın Türkiyəyə verilməsinə razı deyildilər. Azərbaycan fraksiyası isə bu fikirdə idi ki, Qars və Ərdəhanın əhalisinin əksəriyyəti türklər olduğu üçün Brest-Litovsk müqaviləsinin bu iki vilayət haqqındakı maddələri yerinə yetirilməlidir. Onların fikrincə, Acariya Zaqafqaziyanın tərkibində ayrıca müsəlman respublikasına çevrilməlidir, əgər bu mümkün olmazsa, onda o, Türkiyəyə birləşdirilməlidir. Batum isə xaricə mühüm çıxış yolu kimi Zaqafqaziyanın tərkibində qalmalıdır.[1] Zaqafqaziya nümayəndə heyətinin tərkibində Trabzonda olan azərbaycanlı nümayəndələrdən M.Ə.Rəsulzadə, X.Xasməmmədov, M.H.Hacınski və Ə.Pepinov aprelin 8-də Batum məsələsi ilə bağlı Osmanlı heyətinə ayrıca bir memorandum təqdim etdilər. Memorandumda Rus inqilabından sonra Qafqazda cərəyan edən hadisə və proseslər şərh edilir və Qafqaz müsəlmanlarının Türkiyəyə münasibətdə yeritdiyi siyasətə aydınlıq gətirilir.[2] Daha sonra memorandumda "müsəlmanların əbədi düşməni və daimi rus dostu olan ermənilərin" Qafqazın istiqlalı üçün törətdikləri maneçilik, müsəlmanların təşkilat və hərbi təchizat cəhətdən bölgədə ən zəif durumda olmaları, bolşeviklərin Bakıdakı hərəkətləri, bolşeviklərdən müdafiə olunmaq üçün gürcülərin müsəlmanlara göstərdikləri yardım önə çəkilərək, Osmanlı dövlətinin Qafqazda rus və erməni düşmənlərinə gürcüləri də əlavə etməməsi və türklərə qarşı erməni-gürcü ittifaqının yaranmasına yol verilməməsi üçün Batumun gürcülərə güzəştə gedilməsi istənilirdi.[3]

Trabzon konfransındakı Osmanlı heyətinin rəhbəri Hüseyn Rauf Orbay və 3-cü ordu komandanı Mehmed Vehib paşa Türkiyənin Qafqaz istiqamətində hərəkəti qarşısında gürcü-erməni ittifaqının yaranmasına yol verməmək üçün yeganə çarənin Batumun gürcülərə güzəştə gedilməsi olduğu qənaətinə gəlsələr də, Ənvər paşa qətiyyətlə bunun əleyhinə çıxırdı və Batumda gürcülərə müəyyən iqtisadi güzəştlər verməyi düşünürdü. Brest sülhünün tətbiqi üzərində israrla duran Ənvər paşa bu dövrdə Qafqazda konfederasiya yaradılmasını uyğun görürdü, həmçinin gürcü-erməni ittifaqına yol verməmək üçün gürcülərə müsəlmanlarla eyni həcmdə yardım vəd edirdi.

Trabzon konfransında danışıqların uzanmasına baxmayaraq, türk tərəfi Brest-Litovsk sülhü əsasında sülh bağlamağa israr edir, Seym nümayəndələri isə inadla buna qarşı çıxıb Brest müqaviləsinin qanuniliyini qəbul etməkdən imtina edirdilər.[4] Belə olduqda Osmanlı hökuməti Trabzondakı nümayəndələrinə danışıqları dayandırmaq barədə göstəriş verdi. Buna görə də Osmanlı nümayəndələri aprelin 6-da (martın 24-də)

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2371/6, v. 6.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2371/6, v. 19.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2371/6, v. 19-20.
[4] Trabzon konfaransı protokollarının osmanlıca nüsxəsinin tam mətni üçün baxın: BOA, HR.SYS, no. 2371/7, v. 47-69; fransızca nüsxələri üçün baxın: HR.SYS, no. 2371/7, v. 9-46; HR.SYS, no. 2398/1, v. 1-38.

Zaqafqaziya nümayəndələrinə ultimatum verib, Brest-Litovsk sülh müqaviləsini tanıyıb-tanımamaq barəsində 48 saat ərzində cavab verilməsini tələb etdilər. Eyni zamanda, ultimatumda göstərilirdi ki, əgər Zaqafqaziya hökuməti Türkiyə ilə müqavilə münasibətlərinə girmək istəyirsə, öz müstəqilliyini elan etməlidir, yalnız bundan sonra diplomatik danışıqlar başlana bilər. Aprelin 7-də A.Çxenkeli alınmış ultimatum barədə Tiflisə məlumat verdi. Ölkədə anarxiyanın hökm sürdüyünə və cəbhənin dağılmasına istinad edərək, o, Batum istisna olmaqla, Brest müqaviləsinin tanınmasına və təcili surətdə müstəqilliyin elan edilməsinə çağırırdı.

Ultimatumda verilən müddət başa çatdıqda A.Çxenkeli Rauf Orbayla görüşüb Brest müqaviləsini tanımaq üçün öz hökumətindən icazə istədiyini, cavabın hələ gəlmədiyini, amma özünün fikrinin bu istiqamətdə olduğunu bildirdi. Ona görə də ultimatumun vaxtı aprelin 10-na qədər uzadıldı. Bu vaxt başa çatdıqda, aprelin 10-da Çxenkeli artıq Tiflisdən cavab gözləmədən Osmanlı nümayəndələrinə aşağıdakı məzmunda cavab verdi: "Zaqafqaziya nümayəndəliyi Osmanlı nümayəndə heyətinin 6 aprel 1918-ci il tarixli məktubuna cavab olaraq bildirir ki, o, Brest-Litovsk müqaviləsini qəbul edir və sonrakı danışıqları onun əsasında davam etdirməyə hazırdır". A.Çxenkeli türk ultimatumunu qəbul etsə də, Seymdə ultimatumla bağlı müzakirələr çox ciddi bir şəkil aldı və nəticədə Müsəlman fraksiyasına daxil olan müsavatçılar, demokratik bitərəf qrup və ittihadçıların kəskin müqavimətinə baxmayaraq, Seym 1918-ci il 13 aprel tarixli iclasında Osmanlı dövləti ilə müharibə etmək haqqında qərar qəbul etdi. Ölkədə hərbi vəziyyət elan edildi, Seymin fəaliyyəti iki həftəlik donduruldu. E.Gegeçkori, N.Ramişvili və X.Korçikyandan ibarət Ali Müdafiə Şurası yaradıldı. Azərbaycanlılar Türkiyə ilə müharibənin əleyhinə olduqları üçün onlar bu Şuraya daxil edilmədilər. Aprelin 14-də Trabzondakı heyət geri çağırıldı. Lakin bu tədbirlər türk qoşunlarının irəliləməsinin qarşısını ala bilmədi, səkkiz günlük müharibədən sonra Seym türklərin sülh təklifini qəbul etməyə məcbur oldu.

Onu da qeyd edək ki, türk hərbi komandanlığı Seymin müharibə haqqında qərar qəbul etməsindən bir qədər əvvəl hərbi əməliyyatları bərpa etmişdi. Trabzon danışıqlarında bir nəticə əldə edilmədikdə türk komandanlığı 25 mart 1918-ci il tarixində ermənilərin müsəlmanlara qarşı törətdikləri vəhşiliklərin qarşısını almaq adı altında yenidən hərbi əməliyyatlara başlamışdı.[1] Artıq 1914-cü il türk-rus sərhədini keçən türk orduları martın 25-də Oltunu, üç gün sonra Artvini, aprelin 3-də Ərdəhanı, iki gün sonra Sarıqamışı, aprelin 15-də Batumu, 25-də isə Qarsı ələ keçirib bir neçə gündən sonra 1877-1878-ci illər müharibəsinə qədərki Osmanlı-Rusiya sərhədinə çatdılar. Bununla da 1918-ci il aprel ayının sonlarında Osmanlı dövləti Qars, Ərdəhan və Batumu müharibə yolu ilə ələ keçirmiş oldu.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2885/47.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 49

[12-13 Mart 1918]
Devlet-i Aliyye-i Osmâniye
Telgraf İdâresi
Telgraf-nâme
Târîh : 13 Mart sene [1]334
Mahreci : Trabzon
Numara : 402
Müsta'celdir.
Hâriciye Nezâreti'ne

1. Kafkas Cumhûriyeti Sulh Heyeti Reîsi dâhil olduğu hâlde on biri a'zâ-yı murahhasa, sekizi askerî a'zâ, diğerleri mâlî, ticârî ve sınâ'î müşâvirler ve tercümânlar kendi icrâ zâbitleri olmak üzere kırk üç zâtdan ibâretdir. Bunlar miyânındaki Müslümanlar ber-vech-i âtîdir: Müşâvir Mehmed Emîn Resûlzâde, murahhas İbrâhîm Haydarov. Mûmâ-ileyh evvelce Duma'da Bakü meb'ûsu imiş. el-Yevm Dağıstan nâmına Meclis-i Müessesân a'zâsıdır. Murahhas Haydar Bey Abaşi[d]ze, murahhas Halîl Bey Hâcî Mehmedov,[1] murahhas Mehmed Hasan Hâcînski, murahhas Ekber Ağa Şeyhülislâmov, Mîr Yakûb Mehdiyev.

2. Kafkas Cumhûriyeti Dâhiliye Nâzırı olan Heyet Reîsi Çhenkeli'den alınan ma'lûmâta göre Kafkasya Meclis-i Müessesânı 12 a'zâdan mürekkeb olmak üzere hâl-ı in'ikâddadır. Eski komiserlik hükûmeti olan Gegeçkori ve rufekâsı isti'fâ' etmişlerse de bir müddet daha mevki'lerini muhâfaza eylemeleri ricâ olunduğundan el-ân hükûmeti idâre ediyorlar. Ma'a-hâzâ kuvvet ve irâde tamâmiyle Meclis-i Müessesân'ın elinde bulunuyor. Hükûmetin yeniden teşekkül edeceğini, o zamân kuvvet ve irâdenin tamâmen hükûmet eline tevdî' olunacağı anlaşılıyor. Hey'et re'îsinin i'timâd-nâmesi Meclis-i Müessesân Reîsi Nikola Çheydze tarafından imzâlanmışdır. Fermân

Fî 12-13 Mart sene [1]334
Miralay Raûf
HR.SYS, no. 2371/4, v. 9-10.

***** ***** *****

№ 50

[13-14 mart 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Şifre Kalemi
Trabzon'dan Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd Şifrenin Hallidir.
Fevka'l-'âde müsta'celdir.

---

[1] Osmanlı arxiv sənədlərində Xəlil Bəy Xasməmmədovun ad və soyadı əksəriyyət etibarilə "Halil Bey Hâcî Mehmedov" şəklində yazılmışdır.

Bugün 13/[0]3/[13]34 akşamı gizli bir sûretde Kafkas Heyet-i Murahhasası miyânındaki Müslüman a'zâlardan Dağıstan meb'ûsu Benderli İbrâhîm Bey Haydarov ile Mîr Yakûb Mehdîyev isminde bir zât ve Trabzon'da bulunmakda olan Şeyh Şâmil ahfâdından ve Dağıstan eşrâfından Mustafâ Bey'le görüşüldü. Cümlesinin beyânâtı hulâsaten bir noktada temerküz ediyor ki bu da Osmânlı Ordusu'nun dühûlüne intizârda bulunduklarıdır. İfâdelerinden bi'l-hâssa Mustafâ Bey'in îzâhâtından anladığımıza göre Kafkasya dâhilinde Müslümanlar arasında fırka ihtilâfâtı son derece şedîd bir hâlde cereyân etmekdedir. Gence'de bidâyet-i inkılâbdan beri bu yüzden on üçbin Müslüman birbirini telef etmiş imiş. Binâen'aleyh bir an evvel hükûmetimizin gücü varsa kuvve-i askeriye ile girerek Müslümanlarla meskûn olan mahallerde hükûmeti ele alması teferrü' edilmekdedir. Mustafâ Bey'in kanâ'atine göre İngilizlerin yardımıyla Ermeni teşkîlâtı kesb-i tevessü' eylemekde ve Hıristiyan Gürcülerin de bunlara mütemâyil olması, Kafkasya'da kalan Bolşevik nüfûzunun tevessü' eylemesi İslâmlar için ayrıca azîm bir tehlike hâzırlamakdadır. Ayrıca Mîr Yakûb Mehdîyev müzâkerâtın Kafkas Hükûmet-i Hâzırası'nın resmen i'lân-ı mevcûdiyet ve istiklâli lüzûmuna sevk edilmesini tavsiye eyledi. Bu ifâde bizde mechûl esbâbdan dolayı şimdiye kadar i'lân-ı mevcûdiyet ve istiklâliyet edemeyen Kafkas Cumhûriyeti'nin ihtilâfât-ı şedîde-i dâhiliyeden dolayı buna kadar kudret-yâb olamayacağı kanâ'atini hâsıl eyledi. Esâsen mûmâ-ileyhimin de Müslüman, Gürcü ve Ermenilerden mürekkeb bir Kafkas Cumhûriyeti'nin teşekkül ve devâmını mümkün görmedikleri ma'rûzdur.

Fî 14 Mart sene [13]34

Miralay

Raûf

HR.SYS, no. 2371/4, v. 17-18.

***** ***** *****

№ 51

[14 mart 1918]

Resûlzâde Mehmed Emîn Bey [Trabzon Konferansı'nın açılışında], Mâverâ-yı Kafkas Heyet-i Murahhasası Reîsi'nin bi'l-mukâbele îrâd etdiği nutuk-ı cevâbînin âtîde münderic sûret-i mütercimesini okumuşdur:

"Mâverâ-yı Kafkas Diet Meclisi Heyet-i Murahhasası nâmına şimdi îrâd buyurmuş oldukları hoş-âmedî nutkundan dolayı Heyet-i Murahhasa-ı Osmâniye Reîsi Raûf Beyefendi'ye arz ü şükrân ederim. Her şeyden evvel Osmânlı Heyet-i Murahhasası Reîsi'nin nutkuna hâtime olarak söylediği sözlerden hissetdiğim sürûr-ı vicdânîyi i'lân etmek istiyorum. Îfâ edeceğimiz mesâ'î-i mütekâbilenin muvaffakıyyetle nihâyet bulmasını temennî ederken, re'îs beyefendi bu mesâ'înin esâsını samîmiyet teşkîl edeceğini beyân etdiler.

Mâverâ-yı Kafkas Heyet-i Murahhasası bu sözleri i'timâd-ı mahsûs ile karşılıyor ve bi'l-hâssa her iki memleket arasındaki münâsebât-ı dostâne te'sîs teşebbüsünün en evvel Hükûmet-i Osmâniye'den sâdır olmuş bulunması bu i'timâdı bir kat daha takviye eder. Mâverâ-yı Kafkas akvâmına gelince, onlar da Mâverâ-yı Kafkas Diet Meclisi delâletiyle Türkiye ile en samîmî ve en dostâne münâsebâtın te'sîsi husûsundaki sarsılmaz arzularını i'lâm etmişlerdi.

Mâdâm ki bizleri selâmlamak için bu anın fevka'l-'âde müsâ'id olduğundan bahis buyurdunuz, o hâlde lütfen bizim de bu meserret-i fırsatdan bir kat daha müstefîd olmaklığımıza müsâ'ade buyurun. Zira biz Diet Meclisi nâmına salâhiyet-i kâmileyi hâ'iz olmak üzere ilk def'a olarak beyne'l-milel münâsebâta girişiyoruz. İşte bundan dolayıdır ki biz burada diplomasi îcâbâtını tatbîk etmek istiyoruz. Her türlü diplomasiden her türlü siyâset-i hafiyyeden âzâde olmak işte Mâverâ-yı Kafkas ihtilâlci akvâmının başlıca hatt-ı hareketleri budur.

Mukadderâtlarının temşiyetini kendi ellerine almış olan Mâverâ-yı Kafkas'ın hurmetleri hem memleketlerinin müdâfa'asına kâdir olacakları ve hem de o sûretle müdâfa'a edeceklerdir ki akvâm-ı mücâvire menâfi'i hiçbir vechle haleldâr olmayacakdır. Sizi tekrâr kemâl-ı hürmetle selâmlayarak nutkunuzu ikmâl etdiğiniz aynı sözle hatm-ı kelâm edeceğim: Biz sâde mesâ'îmizin muvaffakıyyetini temennî değil, aynı zamânda Türkiye ve Mâverâ-yı Kafkas akvâmı beyninde münâsebât-ı samîmiye-i dostâne te'sîsi için de olunca kuvvetimizle çalışacağımızı sûret-i kat'iyyede te'mîn ederiz."

HR.SYS, no. 2371/7, v. 48-49.

***** ***** *****

№ 52

[14-17 mart 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Şifre Kalemi
Trabzon'dan Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd Şifrenin Hallidir.

Bugün Kafkasya Heyet-i Murahhasası ile ilk ictimâ'-ı umûmî riyâsetimde in'ikâd etdi. Tarafeynin muhtasar bir nutuk-ı iftitâhî ve cevâbîsinden sonra i'timâd-nâmeler te'âtî olundu. Müslüman murahhasların verdiği gizli ma'lûmâta göre Kafkasyalılar daha şekl-i hükûmetlerini ta'yîn etmedikleri gibi âtiyen Ruslardan mu'âvenet ümidiyle şimdiden gücendirmemek için i'lân-ı istiklâl da etmiyorlarmış. Re'îslerinin ifâde-i husûsiyesinden henüz şekl-i hükûmetleriyle lisân-ı resmîlerinin ta'ayyün etmemiş olduğu da anlaşıldığından bu nokta te'yîd edilemiyor. Herhâlde Müslümanlar Hıristiyanlarla hükûmet te'sîs edemeyeceklerine esâsen kâni' bulunduklarından hey'etimize son derece teveccüh ve kendilerinin silâhları ve zâbitleri olmadığından ordumuzun da biran evvel hareketini temennî ediyorlar. Biz hem bunları idâre hem Hıristiyanlarla bozuşmamağa çalışıyoruz. Maksadımız kendilerine şekl-i hükûmetlerini söyletmek ve bizimle olan vaz'iyet-i hâzıralarını îzâh etdirmek ve buna göre müzâkerâtda ta'kîb edeceğimiz yolu ta'yîn etmekdir. Bu esâs üzerine su'âl-ı âtîyi kendilerine tahrîren tevdî' etdik:

"Heyet-i Murahhasa-ı Osmâniye, Hükûmet-i Seniyye'nin teşekkül etmekde olan ve Mâverâ-yı Kafkas Cumhûriyeti ile münâsebât-ı hasana-ı hem-civârî te'sîs etmek arzu-yı hâlisinde olduğunu beyân ile kesb-i fahr eyler ve cumhûriyet-i mezkûrenin hüviyyeti ve şekl ve teşkîlât-ı siyâsiye ve idâriyesi hakkında Kafkasya Heyet-i Murahhasası'nın beyânât-ı sarîhada bulunmasını ricâ ve hukûk-ı düvel kavâ'idince bir devlet için hâ'iz olması lâzım gelen şerâ'iti îfâ edib etmediğini sû'âl eder."

Fî 14-15 Mart sene [1]334

Miralay
Raûf
[arxa səhifə]:
Heyet-i Vükelâ'da okunmuşdur. Fî 16 Mart sene 1]334.
17 Mart sene [1]918 târîh ve 2926/1 numarayla cevâb yazılmışdır.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 20-21, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 53

[15-18 mart 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Trabzon'dan Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd 398 Numaralı Şifredir.
Müsta'celdir.
15-16/[0]3/[13]34 Târîh ve 9 Numaralı Şifreli Ma'rûzata Zeyildir.

1. Bugün 16/[0]3/[13]34: Kafkas Heyet-i Murahhasası Müslüman a'zâlarıyla hafî bir mahallde buluşuldu. Aramızda cereyân eden mahremâne müzâkerâtdan Ermenilerin Gürcüleri biran evvel kat'-ı müzâkerât ile avdete teşvîk etdikleri ve Gürcülerin Batum şehri ve Batum'un Gürcistan'la yolu hakkında sonuna kadar musırr bulunacaklarına kâni' olduklarını ve üç sancak için işi harbe kadar götürmeyeceklerini zann eylediklerini ve henüz i'lân-ı istiklâl etmemiş olan Kafkas Hükûmeti'ni istiklâli i'lâna mecbûr ederek Rusya'dan kat'iyyen ayrılmak elzem olduğunu söylediler.

2. Müzâkerâtın inkıtâ'ı hâlinde Müslüman meb'ûsları Tiflis'e avdet ederek Diet'de îzâhât verdikden sonra isti'fâ' ile memleketlerine dönmeğe mecbûr olacaklarını ve Gürcü ve Ermenilerle muhârebât-ı dâhiliyenin başlayacağını muhakkak görüyorlar.

3. Tarîk-i aksar olan deniz vâsıtasıyla techîzât i'tibâriyle za'îf olan Türklere silâh ve cebhâne sevki imkânını da ancak Gürcülerle i'tilâfda görüyorlar.

4. Gürcülük Hükûmet-i Seniyye ile hâl-ı harbe geçmeleri ihtimâlini derpiş ile şimdiden seferberlik teşebbüsâttında bulunduklarını ve bu miyânda Bolşevik elinde bulunan sefâ'in-i harbiyyeden ba'zılarını mübâya'aya teşebbüs eylediklerini ve kendilerini buraya getiren Romanya vapurunun bu mübâya'a işi için Batum'a avdet etdiğini söylediler. Vaz'iyet-i dâhiliyelerini nazaran uzun ve güç olmakla berâber berren silâh ve cebhâne sevkinin ancak Karakilise, Bayezid, Nahçıvan veya Sarıkamış, Kağızman, Aras vâdîsi tarîkiyle pek de emîn olmayarak mümkün olabileceğini ve herhâlde ne Gürcülere ve ne de Ermenilere i'timâd-ı mutlakaları olmadığından Türk kitlesinin istikbâlinin tahakkuku Osmânlı Ordusu'yla unsur-ı mezkûrun temâsa gelmesi ile mümkün olabileceğini ifâde eyledikleri ma'rûzdur.

16/[0]3/[13]34
Miralay
Raûf
Bir sûreti de Başkumandanlık Vekâlet-i Celîlesi'ne gelmişdir.

[arxa səhifə]:
18 Mart sene [1]918 târîh ve 3000/2 numarayla cevâb yazıldı.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 25-26, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 54

[17-18 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
18 mart sene [1]918
Sahife: 404

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Kâtib</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="4" rowspan="2">Nev‘-i Müsvedde:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 2966
Husûsî Numara: 1
Târîh: Fî 17 Mart sene [1]918</td></tr>
<tr><td colspan="2">17 Mart 1918
№ 450
Keşîde edilmişdir.</td><td colspan="4"></td></tr>
</table>

Trabzon’da Miralay Raûf Beyefendi’ye Şifre Telgraf-nâme
<u>Mahremdir.</u>
14 ve 15 Mart târîhli dört kıt‘a telgraf-nâmenize cevâbdır:
Kafkas Heyet-i Murahhasası’na tahrîren tevdî‘ etdiğiniz su’âl muvâfıkdır.

Evvel-i emrde Bâb-ı Âlî’ye teblîğ edilmek üzere bunun cevâbına intizâr etdiğimizi; sâniyen, şerâ’it-i sulhiyyenin neden ibâret olduğunu bilmek istediğimizi ve kendileri istiklâllerinin bi’t-tasdîk Hükûmet-i Seniyye ile akd-ı sulha tâlib bulunduklarından bu şerâ’itin evvelâ kendi taraflarından der-miyân edilmesi lâzım geldiğini ve Brest-Litowsk’da dahi müzâkerâta bu sûretle mübâşeret olunduğunu ve şerâ’itlerine kesb-i ittilâ‘ etdikden sonra Bâb-ı Âlî’nin dahi şerâ’it-i mukâbelede bulunacağını beyân buyurunuz.

İş‘ârât-ı aliyyenize nazaran Kafkas Müslümanları hâl-ı hâzırda müstakil bir mevcûdiyet gösterebilecek kuvveti hâ’iz olmadıklarından Hıristiyanları hüsn-i idâreye ma‘tûf olan hatt-ı hareketiniz pek musîbdir. Müslüman murahhaslarla ke-mâ fi’s-sâbık münâsebât-ı husûsiye ve mahremânede bulunarak maksadımızın husûlüne gayret etmekle

berâber ordunun bunlara zahîr olabilecek bir hâl ve vaz'iyet iktisâb etmesine intizâren Müslümanlarla Hıristiyanlar arasına bürûdet ve adem-i emniyet îfâ edebilecek ahvâle meydân verilmemesi ve Müslümanlara da bu dâ'irede nasîhatde bulunulması ve bi'l-hâssa Hıristiyan Gürcülere hüsn-i niyetimiz hakkında te'mînâtda bulunulması ve tarafımıza celbe muvaffakıyyetleri bendenizden müntazırdır.

Kafkas Heyet-i Murahhasası'nı teşkîl eden a'zânın yalnız beşi Müslüman olduğu iş'âr buyurulmuş olduğundan bunlar hakkında daha mufassal ma'lûmât i'tası ve Müslüman Gürcülerin devlete merbûtiyetleri i'tibâriyle diğer Müslümanlardan farklı olub olmadıklarının ve a'zâ miyânında Ermeni dahi bulunub bulunmadığının ber-tafsîl iş'ârını ricâ ederim.

Vazîfe-i aliyyeniz i'tibâriyle Hâriciye Nezâreti'ne merbût bulunduğunuzdan ve selâmet-i maslahat yalnız nezâret-i müşârün-ileyhâ ile muhâbereyi istilzâm etdiğinden zât-ı âlînize verilecek ta'lîmât ve sâ'ire husûsunda teşvişe meydân verilmemesi için muhâberâtınızı Hâriciye Nezâreti'ne musırr etmeniz mercûdur efendim.

Hemân şifre edilmesi fî 17 Mart sene 1]334

HR.SYS, no. 2371/4, v. 27, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 55

[17-18 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
634

Nezâret-i Celîle'ye Trabzon'da Bulunan Miralay Raûf Bey'den Vârid Olan fî 18 Mart sene [1]334 Târîhli ve 13 Numaralı Telgraf-nâme Hallidir.

Gâyet müsta'celdir.

C.: 17 Mart [1]918. Kafkasya Heyet-i Murahhasası'yla müzâkerâtımızda beyânâtlarının Bâb-ı Âlî'ye arzıyla gelecek cevâbı kendilerine teblîğ edeceğimiz tarzında idâre-i kelâm etmek vazîfe ve salâhiyetimiz hakkında Gürcü murahhaslarına şübhe telkîn edib müzâkerâtı kat'a çalışan Ermeni murahhaslarının mesâ'îsini de teshîl edeceğinden bizce câ'iz görülememekdedir. Bu tarzda idâre-i kelâm edilmemekle berâber cereyân-ı hâlin her noktası nezâret-i celîlelerine arz edilmekdedir. Bununla berâber kendilerine karşı hâlen ve âtiyen dâ'imâ aynı derecede salâhiyetdâr görünmek mecbûriyetindeyiz.

Kafkasya Hükûmeti'yle akkd-ı sulh ve müsâlemete evvelâ Üçüncü Ordu Kumandanlığı'nın 9 Kânûnusânî [1]334 târîhli mektûbu ile Hükûmet-i Seniyye tâlib olmuş bulunduğundan irâde-i devletleri vechle teklîf vaz'ı muvâfık görülememişdir. Ma'a-mâfîh Kafkasya şerâ'it-i sulhiyyesinin 15-16 Mart sene [1]334 târîhli telgraf-nâmede arz olunan mevâdd-ı mevsûkadan ibâret olduğu Heyet Reîsi Mösyö Çhenkeli ile dünkü mülâkât-ı münferide ve mahremânem ile de te'yîd etdi. Mûmâ-ileyhin ricâsı üzerine nukât-ı nazarlarını dûr ve dirâz ve berâber tedkîk ve tenkîd etdik. Netîcede Ermenilerle Ermenistan hakkındaki nokta-ı nazarlarının Kafkasya istiklâli hakkında âtiyen pek vahîm olduğuna ve menâfi'-i hakîkalarının Kafkas Türkleri ile ittihâdda bulunduğuna ve

Kafkasya Ermenilerinin ancak Kafkasya Hükûmeti teb'ası olmak ve hiçbir imtiyâza mâlik olmamak şürûtuyla hakk-ı hayâtı olabileceğine kâni' oldu. Bu sebeble şu aralık Ermenilerin İngilizlerce nâ'il oldukları mu'âvenet-i nakdiye ve fikriye sâyesinde âsâyiş-i memleketi ihlâl ve anarşi tevlîd edebilecekleri endîşesiyle Ermenilik hakkındaki mâddeyi teklîfe mecbûr kaldıklarını ve ma'a-mâ-fîh bu husûsda sona kadar musırr bulunmayacaklarını ihsâs etdi. Hattâ Kafkasya istiklâlinin ancak Kafkasya'da mütemekkin Türklerle ittihâd edib garben Hükûmet-i Osmâniye ve şarkan akvâm-ı türkiyye ile pek sıkı münâsebât-ı dostâne te'sîs ederek, kâbil olabileceğine îmân etdiğinden dolayı vâki' olan işâ'ât ve ısrâra rağmen İngilizlerin Hükûmet-i Osmâniyye aleyhinde teklîf eylemekde oldukları mebâliğ-i mühimme ve tevhîd-i mesâ'îyi redd etdiklerini de ifâde etdi. Bununla berâber Batum'un ale'l-'umûm Kafkasya ve ale'l-husûs Gürcistan için ehemmiyyet-i hayâtiyesi olduğundan Brest-Litowsk Mu'âhedesi'nin bu hakkı nez' etmesi efkâr-ı umûmiye için gayr-ı kâbil-i kabûl olduğunu ve bu husûsda fedâkârlıkda bulunmasının hem kendi, hem mes'ûl milletvekîlleri için imkânsızlığı ve ma'a-mâ-fîh bekâ ve istiklâllerinin Hükûmet-i Osmâniyye ile muhâdenet ile kâbil olacağından rufekâsıyla müttehid bulunduğunu te'mîn eyledi. Taraf-ı âcizîden de cevâben mevcûdiyetimiz bahâsına harbe girerek Rusya İmparatorluğu'nun inhilâlinde başlıca âmil oldukdan sonra Doksan Üç Harbi'nde tazmînât-ı harbiyyenin bir kısmına mukâbil-i fedâsına mecbûriyet hâsıl olan icrâ-yı memâlikimizi Rusya Cumhûriyet-i Hâzırası'yla mün'akid müsâlahada istirdâda muvaffak olmuşken, yine tamâmiyle ve aynen başka bir devlete terk etmenin de bizim efkâr-ı umûmiye-i milliyyemiz için muhâl olduğu serd ve tafsîl olundu. Bi'l-hâssa mes'elenin Kafkasya Hükûmeti'ne sulh teklîfi şeklinde ve bir i'âde-i münâsebât tarzında değil Rusya İmparatorluğu ile muhârebe ve cumhûriyetiyle müsâlahamız üzerine teşekkül eden Kafkasya Hükûmet-i Müstakillesi'nin bir te'sîs-i münâsebet teklîfi sûretinde telakkî etmekle hall ve tesrî' edilebileceği ve şu hâlde Batum hakkındaki nokta-ı nazarlarının ticâret mukâvelâtı akd edilirken daha sâlim sûretde te'emmülü mümkün olacağı arzında idâre-i lisân ve bu tarzı tefekkür etmelerini de tavsiye etdiğimden te'emmül için zamân isteyerek mükâlemeye hıtâm verdi.

Müslüman meb'ûsândan bizimle temâs edenlerin bilâ-istisnâ hepsi Gürcülerin Batum hakkındaki nokta-ı nazarları tatmîn edilirse Devlet-i Osmâniye himâyesinde bir hükûmet-i muhtâra teşkîl etmeleri imkân gâlibinde müttehiddir. 16-17 Mart sene [1]334 târîhli telgraf-nâme ile arz olunan son su'âl-ı tahrîrîmize bugün tahrîren verilecek cevâbı da arz edeceğiz. Murahhaslar miyânında Müslüman Gürcülerden ve Türkî Beyzâdelerden Haydar Bey Abaşi[d]ze varsa da tamâmiyle Hıristiyan milletdaşlarına merbût ve onlarla müttehidü'l-efkârdırlar. Hey'et-i müşâvereden Müsâvât Fırkası Reîsi Bakülü Resûlzâde Mehmed Emîn Bey ise bize muhibb ve merbûtdur. Hey'et-i kâtibe miyânında bulunan Albayrak gazetesi sâhibi Ahıskalı Ahmed Efendi Pepinov da diğer Müslüman murahhaslar gibi bize iltihâk tarafdârıdır. Müslüman murahhaslardan bizim ile mahrem temâs edenler bu hey'etle gelmelerinin Gürcü âmâlına hıdmet zannını verdiğinden dîndaşları nezdinde mühim vaz'iyetde kaldıklarını kemâl-ı te'essürle beyân ediyorlar.

Heyet-i Murahhasa miyânında Ermenilerden ve Taşnaksütyun ru'esâ-ı mühimmesinden Hatissov ile Kaçaznuni ve hey'et-i tahrîriyede baş kâtib Prens Tomanov ve kâtib-i husûsî Ter-Minasyan ile Morfi Leo ve diğer bir şahıs daha bulunduğu ve sâlifü'l-'arz ahvâle ve Kafkas Hükûmeti'nin tekâlîf-i sulhiyyesinin ma'lûm-ı sâmîleri olmasına

nazaran Bâb-ı Âlî'nin tekâlîf-i mütekâbilesi sûretinin âcilen teblîğine müsâ'adeleri mütemmem ve bu bâbda bizi salâhiyetdâr kılmakda li-sebeb mine'l-esbâb mahzûr mutasavver ise bu vazîfe ile tevzîf buyurulacaklarının derhâl i'zâmıyla Kafkas hey'etine teblîğât-ı münâsibe îfâsı için âcizlerine de keyfiyetin irâdesi ehemmiyyet-i kat'iyye ile müsterhamdır. Fermân.

HR.SYS, no. 2371/5, v. 3-4.

***** ***** *****

№ 56

[19 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
643
Fî 19 Mart sene 1]918 Târîhiyle Trabzon'da Bulunan Raûf Beyefendi'nden
Vârid Olan 15 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.

Kafkasya'da on altı fırka-ı siyâsiye vardır. Bunların te'mîn etdikleri ekseriyete nazaran ber-vech-i âtî sıra ile arz olunur:

1. Sosyal Demokrat Menşevik Fırkası: Meclisde otuz iki a'zâsı vardır. Kısm-ı a'zamı Gürcü ve bir-iki tanesi de Ermeni ve Rus'dur.
2. Müsâvât ve Bî-taraf Fırkası: Otuz Müslüman a'zâdan mürekkebdir.
3. Taşnaksütyun Fırkası: Yigirmi yedi Ermeni a'zâdan mürekkebdir.
4. Müslüman Sosyalistler: Yedi a'zâdır.
5. Sosyalist Revolyunistler: Beş kişi olub, ikisi Gürcü, ikisi Rus ve biri Ermeni'dir.
6. Sosyal Demokrat Fırkası'nın dört Müslüman a'zâsı vardır.
7. Rusya'da İttihâd-ı İslâm Fırkası: Üç Müslüman a'zâdan mürekkebdir.
8. Kadet Fırkası'nın bir Rus a'zâsı vardır.
9. Nasional Demokratik Fırkası'nın bir Gürcü a'zâsı vardır.

Diğer yedi fırka hakkında henüz ma'lûmât olmadığı ma'rûzdur. Fermân.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 33.

***** ***** *****

№ 57

[19-20 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
647

Fî 19-20 Mart sene [1]918 Târîhiyle Trabzon'da Bulunan Miralay Raûf Beyefendi'den Vârid Olan 16 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.

Bugün tekrâr Kafkas Heyeti Reîsi Mösyö Çhenkeli ile mahremâne görüşdüm. Dünkü cevâb-nâmelerinde şekl-i hükûmetlerinin cemâhîr-i müttehide gösterilmesinin

Ermeniliğe müstakbel bir şekil vermek sûretinde istitmâm edilebileceği ve İngiliz mu'âvenetiyle bu unsurun Kafkas akvâmı için musîbet ve istiklâlleri için de tehlike teşkîl edeceği tasrîh edildi. Mûmâ-ileyh Ermenilerin Kafkasya'da mütasaddık bulunmalarından mühim bir kesâfet teşkîli müstefîd bulunduğunu ve ekseriyeti Gürcü ve Müslüman olan hükûmet-i merkeziyyenin bunları doğru yolda tutabileceğini ve iktisâden hâmî ve tahrîkci Ermenilerin Kafkasya Hükûmeti hesâbına kazanmak için mumâşât mecbûriyetini îzâh etdi. Kezâ aynı cevâb-nâmede Kafkas'ın Hükûmet-i Seniyye'ye nazaran vaz'iyet-i hâzırasını tevzî'an kullandıkları hâl-ı harb ve hâl-ı müzâkere ta'bîrâtını tenkîden hükûmetimizin ne Gürcüler ve ne de Kafkasya'da mütemekkin Türklerle hâlen ve sâbıken hâl-ı harbde bulunmadığı âşikâr olduğu ve ancak Ermeni âsîlerini tenkîl mecbûriyetinde kalmasından Kafkas Hükûmeti bu tarz-ı telakkîyi mûceb olmasında Ermenilerin te'sîr-i muzırrının gâlib bulunduğuna iştibâh hâsıl etdiği ve bu sûretle Ermeniler i'tilâfımızı mümkün olduğu kadar te'hîr ve bu sırada teslîhât ve teşkîlât ve İngiliz mu'âvenetine kuvvet ve vüs'at vererek Gürcü ve Müslümanlara hâkim olmak için ta'vîk gâyesini istihdâf eyledikleri berâhîn-i mukteziye ile îzâh edildi. Hükûmet-i Seniyye'mizin Kafkasyalılar hakkındaki âmâl-ı hayır-hâhânesinden ve kesb-i kuvvet ve istiklâl eylemelerindeki menfa'at-ı ma'neviyyesinden bahs ederek Belika gazetesinde münteşir ve evvelki mülâkâtımızda kendisi tarafından tasdîk edilen şerâ'it-i i'tilâfiyelerine nakl-ı kelâm ederek hükûmetinin ilk temâsından beri umûr-ı dâhiliyemize müdâhale ve diğeri hakk-ı kemterimize tecâvüz sarîh olan ve Ermeni muhtâriyeti ve üç sancak hakkındaki metâliblerine â'id bulunan mevâddın ne derece nâ-bemahal ve sû-i te'sîr ve tefsîri mûceb olacağında müdellelen anlatıldı. Mûmâ-ileyh cevâben mevâdd-ı mezkûrenin Diet Meclisi tarafından takarrur etdirilmiş olmasına nazaran aynen iblâğa mecbûr olduklarını söyledi. Tarafımdan şu hâlde hey'etimizin umûr-ı dâhiliyemize müdâhale ve hakk-ı hayrîmize îrâs-ı halel etdirmeğe müsâ'id bulunulması imkânsızlığına karşı hâsıl olacak vaz'iyetin müşkilâtını beyân ve mes'ûliyetin azemetini ityân eylemekle Mösyö Çhenkeli fi'l-hakîka bu hâl karşısında memleketlerine avdete mecbûr kalacaklarını ve Diet Meclisi ile hükûmet-i hâzıranın dağılmağa ma'rûz ve bütün Kafkasya'nın anarşiye dûçâr ve hattâ bi'z-zât kendilerinin de perîşân olacaklarını kemâl-ı te'essürle beyân ve çünkü Kafkasya'daki bütün akvâmın nazarları kendilerine teveccühle sulh ve salâh getirmelerine müntazır bulunduklarını ve aks-i takdîrde ihtilâllerinin felâketle netîceleneceğini sûziş ile anlatdı ve buradaki müzâkerâtımızı hüsn-i tahiyyeye iktirân ederse istiklâllerini i'lân ve mukâvele mevâddı miyânında Hükûmet-i Seniyye'ye ve bu vâsıtayla müttefiklerimize tasdîk etdirmekle istiklâllerinde ümid-i hayât gördüğünü îzâh ve bu bâbda hâlisâne tecdîd-i teşebbüsâtda bulundu. Hulâsa, bugünkü mülâkâtımızdan hâsıl olan ihsâsât, Kafkas Heyet-i Murahhasası Gürcü erkânı dîndaşlarımız yanında ve bu en buhrânlı ve âciz günlerinde mevcûdiyet ve istiklâllerini te'mînen Hükûmet-i Seniyye'nin hayırhâhâne mu'âvenet-i samîmiyânesine sığınıyorlar. Bu hâlet-i rûhiyenin en müsâ'id devresinde Hükûmet-i Seniyye'mizin ta'kîb buyuracağı hatt-ı hareket ile te'mîn edeceği minnetdârâne dostluğun âtî için bir zamân-ı muvaffakıyyet teşkîl edeceği şübhesizdir. Yarın dördüncü ictimâ'-ı umûmî akd olunacak ve tarafımızdan cevâb-nâmelerine mukâbil ihtisâr edilen evliye-i hukûkiye serd edilecekdir. Ancak müzâkerâtın bu nâzik devresinde vaz'iyeti hakkıyla idâre için şerâ'it-i umûmiyemizin en kısa bir mühlet zarfında yedimize vüsûlü elzem bulunduğundan biran evvel irâdesi bi't-tekrâr müsterhamdır. Fermân.

[arxa səhifə]:

25 Mart sene [1]918 ve 3250/3 numara ile Trabzon'a Miralay Raûf Bey'e telgraf çekilmişdir.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 34, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 58

[22 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
680
Trabzon'da Miralay Raûf Bey'den fî 22 Mart sene [1]918 Târîhiyle
Vârid Olan 21 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.
Müsta'celdir.

Heyet-i Murahhasa'dan İbrâhîm Bey Haydarov ile Georgi Letşisvili ve Ermeni Kaçaznuni Tiflis'de Diet Meclisi'ne îzâhât i'tasıyla ta'lîmât-ı cedîde ahzı zımnında ve Kafkas Hükûmeti İ'âşe Nezâreti'ne ta'yîn edildiliği istihbâr edilen Ermeni [H]atissov ile Demiryolları Nezâreti'ne ta'yîn edildiği mervî Mehmed Hasan Bey Hâcînski römorkörle bu gece Batum'a hareket edeceklerdir. Aynı vâsıta ile lehimizde propaganda icrâsı zımnında Mehmed Emîn Bey Resûlzâde ve Mîr Yakûb Mehdîyev de azîmet etmekdedirler.

Bugün Batum'dan vürûd eden Kafkas Heyet-i Murahhasası kuryesinin ifâdesiyle Müslümanların Ardahan, Artvin, Oltu, Ardanuç'u işgâl eylediklerini ve Kars üzerine yürümekde bulunduklarını ve Ermenilerle Rumların mukâbeleye hâzır bulunduklarını Türk murahhasları beyân etdiler. Hey'eti Trabzon'a îsâl eden Romanya'nın Bolşevikler idâresinde dört kıt'a oniki santimetrelik topu hâmil Karol vapurunun Sohum'u bombardıman etdiği ve Gürcüler tarafından zabt olunduğu ve Batum'da iki, Sohum'da bir torpido muhbirinin Gürcüler tarafından musâdere olunduğu istihbâr edilmekle ma'rûzdur.
Fermân

HR.SYS, no. 2371/4, v. 42.

***** ***** *****

№ 59

[24 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
688
Fî 24 Mart sene [1]918 Târîhiyle Trabzon'da Bulunan Raûf Beyefendi'den
Vârid Olan 23 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.
Gâyet müsta'celdir.

Bugün Kırım eşrâfından Seyyid Ahmedoğlu Cafer Bey Trabzon'a geldi. Mûmâ-ileyh İstanbul, Paris, Petersburg'da tahsîl etmiş, umûmî seferberlikde ihtiyât zâbiti olarak Romanya cebhesinde Birinci Kolordu Erkân-ı Harbiyesi'nde hıdmet eylemiş. Bidâyet-i ihtilâlde Kırım'a avdetle dînine çalışmış ve Umûr-ı Hâriciye ve Harbiye Müdîriyeti'ni idâre etmiş ve Erzurum sâbık mektûbcusu İrfan Bey ve Petersburg'da Gâlib Kemâlî Bey vâsıtasıyla Kırımlıların takdîm etdiği arz-ı münhasıra o sıfatla imzâ eylemiş, Bolşeviklerin Kırım istiklâlini imhâ-ı fâci'asına şâhid olmuş bulunduğundan meclisin vaz'iyetini mümkün mertebe sükûnet ve bî-tarafî ile tedkîk edebilecek kâbiliyetde münevver bir genc olarak görülmüşdür. Kırım hakkındaki ifâdesi hulâsası ber-vech-i âtîdir:

"Sene-i sâbıka Ağustos'unun nihâyetinde ilk def'a olarak Kırım Diet Meclisi ve altı gün devâm edebildi. Milletvekîllerinden ve fırka mümessillerinden bir sovyet teşkîl olundu. Bu hem kuvve-i icrâ'iyye ve hem de kuvve-i teşrî'iyyeyi câmi' idi. Aynı zamânda Kırım Meclis-i Müessesânı'nın toplanmasına karâr verildi. Bu iş de sovyete havâle edilmişdi. Bunu müte'âkib Bolşevikler ile musâdeme başladı. Kuvvetimiz 1800 süvârî, 3500 piyâde, 4 sahrâ topundan ibâret. Bu da âsâyiş-i dâhiliyeyi te'mîn maksadıyla dâhil-i memleketde dağınık idi. Bu sebebden Teşrînisânî ibtidâsından ortasına kadar Bolşeviklerle Kırımlılar arasında devâm eden musâdemât Kırımlıların mağlûbiyetiyle netîcelendi.

Fî 13 Teşrînisânî'de Akmescid karârgâhından çıkarak 24'de Kiev'e girdim. Orada Sentral Rada'nın Reîsi Profesör Gruşevski ile mülâkâtımda Almanların gerek Kırım'ın ve gerek Besarabya'nın ilhâkını kabûl etmeyib Ukrayna'nın himâyesinde görmek istediklerini anladım. Ve Gruşevski bana Enver Paşa'nın teşebbüsü üzerine Tiflis'de bir Şubat'da Kafkas Hükûmeti'yle sulh müzâkerâtı görüşüleceğinden orada görüşmeği tavsiye eyledi. Bi'l-âhare Harkov ve Rostov arasındaki Yekaterinoslav'da gazetelerde Kırım'daki Müslüman zâbitlerin öldürülmelerini, gazetelerin sedd edildiğini haber aldım. Vladistok, bi'l-âhere Petrovsk ve oradan Bakü-Tiflis-Batum-Hopa tarîkiyle Trabzon'a geldim.

Bakü'de Müslümanlarda heyecân varsa da fırka ihtilâfı çokdur. Müslümanlar müsellah iseler de bu teslîhât umûmî bir şerâ'it-i müdâfa'aya ma'tûfdur. Ermenilerin küçük bir kuvvetleri var ise de i'âde-i âsâyiş ve idâreyi ele almışlar ve Bolşevikler ile birleşmek arzı ediliyor. Müslümanların zamân geçdikce hâlleri fenâlaşıyor. Bankalar da Bolşeviklerin elindedir. Rus efrâdından iki alay teşkîl etmişler. Şavona'da, Bakü'de, Astarhan'da Müslümanlar ile Bolşevik arasındaki musâdemede Bolşevikler kazanmışdır. Volga nehrinin buzları çözülünce ve Volga tarîkiyle Astarhan'a Rus askeri getirerek, oradan Kafkas'a ta'arruz etmek istiyorlar. Bakü'de Hokand'dan firâra muvaffak olan Türkistan[lı] Müftî Behbûdî Efendi'yi gördüm. Mûmâ-ileyh Bolşeviklerin Hokand'da on binden fazla Müslüman öldürdüklerini, kolordu kumandanlığı erkânının kaçıb gizlendiklerini, Orenburg'un da Bolşeviklerin eline geçdiğini, Türkistan'ı ele alan Bolşeviklerin Buhara'nın nîm-i istiklâlini de tanımadıklarını ve 40 milyon ruble tazmînât istediklerini ve Osmânlıların Bakü'ye muvâsalatlarında ve Türkistan'a dahi gönderildikden sonra hakk-ı hayât kesb edilebileceklerine kâni' olduğunu kemâl-ı te'essürle ifâde eylemişdir.

Gence Müslümanları teşkîlât-ı askeriye i'tibâriyle en kuvvetli olanlarıdır. Genceliler lüzûmunda Bakü'ye yardımı tasavvur ediyorlar.

Tiflis'de Alî Efendi Hoyski ile görüşdüm. Teşkîlât-ı askeriye merkezlerini Bakü'ye nakl etmekle meşgûl idi. Mûmâ-ileyh Kafkas Hükûmeti'nin Müslüman teşkîlât-ı askeriyesine her husûsda muhâlefet etmekde ve müşkilât îkâ' eylemekde bulunduğunu ve düşman mu'âmelesi etdiğini kuvvet vermediğini, zâbitleri ve paraları olmadığını söyledi. Bakü'den Tiflis'e iki istasyon kalıncaya kadar Osmânlı bayrağı olmadıkca ve Müslümanlardan rehber bulunmadıkca (…) mümkün değildir.

Gence Dârülfünûn talebesi kıt'a teşkîl etmekdedir. Gence'de şehir dâhilinde Ermeni, Müslüman mıntıkaları arasında siperler kazılmış ve ihtilât münkat'i olmuşdur. Erivan'daki Ermeni ta'arruzâtı üzerine Gence Müslümanları Tiflis Diet'ine telgraf çekerek, ta'arruzâta mâni' olmalarını taleb eyledi ve te'sîri görülerek Diet tarafından müsâra'aten murahhaslar gönderildi. Kafkas Hükûmeti esliha ve mühimmât tevzî'inde Müslümanlara karşı bîgâne kaldığından bunlar da Ermenileri açlıkla tehdîd ediyorlar. Tiflis Diet'inin Müslüman a'zâları ictimâ' akd etdiler. Riyâset merhûm İsmâîl Gasprınski'nin damadı Nasîb Yûsufbeyov'da idi. Karârları Trabzon sulh müzâkerâtından bir netîce çıkmamalıdır. Ve (…) Hükûmet-i Osmâniye ile harb hâlinde Müslümanların iştirâk etmeyeceklerini müttehiden beyân etmek ve Gence'ye avdet ile Dağıstan'dan vekîller çağırarak, Müslümanların Gürcü ve Ermeniler ile bir meclis-i idâre teşkîliyle vukû'a gelecek harb-ı dâhilîyi idâre etmek merkezindedir. Nasîb Bey Gürcülerin Batum, Kars ve Ardahan'ın Hükûmet-i Seniyye'ye ilhâkına, Batum limanının serbest idâre edilmesine bi'n-netice râzî olacaklarına kâni'dir.

Tiflis'de İngilizler parayla Rus zâbitleri cem' ediyorlar, Gürcü ve Ermenilere para veriyorlar. Bunlar müştereken güya altı kolordu ihzâr edebileceklermiş. Ermenilerin el-yevm müteferrik kırk bin mevcûdlu kuvvetleri olduğu meznûndur. Gürcüler de diğer orduyu müsâra'aten teşkîle çalışıyorlar. Cebheden avdet eden Gürcüler Bolşeviklik ile ma'lûldür. Teşkîlâta girmek istemiyorlar. İngilizler i'tilâf efrâdı ağzından harbe devâmın meşrû'iyet ve lüzûmuna dâ'ir beyân-nâmeler keşîde ederek, bunları cem'e çalışıyorlar. (…)'deki ma'lûmâta nazaran İngilizler evvelce İran'da bir Rus Kolordu tevkîf eylemişlerse de yüzde sekseni durmamış dağılmışdır. İran'da Rus zâbitleri kalmamışdır. Bunların idâresinde İranîlerden teşkîlât yapmağa çalışıyorlar. İran'da matbû'ât İngiliz ve Osmânlı tarafdârıdır. Enzeli'de Küçük Han gitdikce kesb-i kuvvet ediyor. Ruslardan mübâya'a ve musâdere sûretiyle hayli esliha ve top tedârik etmişdir. Zâbit ihtiyâcı vardır. Bunun da maksadı (…) üstüne yürümek imiş. Fî 14 Mart'da Batum'a vâsıl oldu. Aynı gün idâre-i örfiye i'lân edildi.

Gürcü unsurları başsız ve siyâsî cereyânlara kapılmış inzıbâtdan mahrûmdur. Batum yollarını ele alan Acaralılar ile müzâkereye giden Gürcülerin Acara nehrinin sağ sâhilini kendilerine terkini ricâ etmişler. Buna mukâbil Acaralılar Batum tabyalarından birinin kendilerine terkini şehir dâhilinde Müslüman bir kıt'anın bulundurulmasını el-yevm Batum Vâlîsi bulunan Hıristiyan Gürcünün azliyle şehirden ihrâcı, Batum'da kalan esliha ve erzâkın nisbet dâ'iresinde taksîmi, şehirde silâh taşımak için Acara şaykasının da mu'teber olmasını, Batum'da Müslüman hânelerinde taharriyât icrâ edilmemesini teklîf etmişler. Netîce ma'lûm değildir. Batum'da Bolşevik berriye ve bahriye efrâdı ile 4 nakliye, 1 hastahâne gemisi ile 4 iyi, 5 ufak gambot vardır.

Cafer Bey Kırım hakkındaki ifâdesine devâmla Kırım'da Müslümanlardan gayri anâsır-ı fırka ve vaz'iyet-i coğrâfiye i'tibâriyle dağınıkdır ve birleşmeleri mümkün

değildir. İdâreyi elde tutmak için Müslümanların vaz'iyetleri en müsâ'id Meclis-i Müessesân açılır ise birinci rol Müslümanlara kalacakdır. Yalnız ve kuvvetli bir kuvvete istinâd etmedikce bu emelin yaşaması mümkün değildir. Biz Hükûmet-i Seniyye'nin mu'âvenetini istirhâm ediyoruz. En ziyâde Ukrayna'dan korkuyoruz. Çünkü hırsî siyâsîleriyle Kırım'a da sarkacaklarını görüyoruz. Ukraynalıların ilk kânûn-ı esâsîlerinin i'lânında Kiev'de idim. Rada hâl-ı ictimâ'da idi. Taverski vilâyeti dâhil olduğu hâlde dokuz vilâyeti kendilerinin add ediyorlardı. Hâlbuki Taverski vilâyetinin kısm-ı mühimmi Kırım'dır. Protesto etdik. Bunun üzerine mezkûr vilâyetin Kırım'dan gayri üç sancağıyla iktifâ etdiler. Bir aralık Yaş'daki Fransız Heyet-i Askeriyesi para vermek ve teşkîlât-ı askeriye yapmak için bize mürâca'atda bulundular. Redd etdik. Ukraynalılar bize hiç mu'âvenet etmediler. Yegâne arzumuz Kırımlıların her gün geçdikce ilerikinden müttefik asâkir el-yevm Kırım'a girmediyse berren ve bahren biran evvel tahlîs edilmemizdir. Gâye-i siyâsetimiz umûr-ı hâriciyemiz Hükûmet-i Seniyye'nin elinde istiklâl-ı dâhilîmizdir."

Cafer Bey İstanbul'a hareket etmek arzusundadır. Emr-i sâmîlerine müntazırım. Fermân.

Takdîm fî 24 Mart sene [1]334
Karârgâh-ı Umûmî'ye cevâb gönderildi.
Fî 26 [Mart sene 1334]
Meclis-i Vükelâ'da okunmuşdur.
Fî 28 [Mart sene 1334]
Hıfz.

HR.SYS, no. 2371/5, v. 31, səh. 1-4.

***** ***** *****

№ 60

[24 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
706
Fî 24 Mart sene [1]918 târîhiyle Trabzon'da Miralay Raûf Beyefendi'den
Vârid Olan 24 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.
Gâyet müsta'celdir.

1. Fî 22 Mart târîhli telgrafımla hareketleri arz edilen Kafkas Heyet-i Murahhasası a'zâsından Ermeni Hatissov ile Mehmed Hasan Efendi Hâcînski kendilerine teklîf edilen vezâ'ifi kabûl etmeyerek burada kaldıkları,

2. Romanya'nın Karol vapuru Batum'da Gürcüler tarafından zabt edilerek derunundaki on beş bin tüfenk ve sekiz yüz bin rublenin musâdere edildiği,

3. Teşekkül etmekde olan Gürcü alaylarının şimdilik Batum'da bulunan otuz üç-otuz dört bine kadarı müstesnâ olmak üzere Kafkas Hükûmet-i Askeriyesi'nin aleyhine kıyâm ile silâhları ile köylerine dağılmakda oldukları, Kafkasya'da anarşi her gün mütezâyid bulunduğu mevsûken istihbâr edilmekle ma'rûzdur.

Bir sûretinin hemân Karârgâh-ı Umûmî'ye bildirilmesi: Fî 25 Mart sene [1]334.
Heyet-i Vükelâ'ya
Bu nev' Üçüncü Ordu'ya da ma'lûmât
[arxa səhifə]:
Sûreti gönderildi. 27 minhû.
31 Mart sene [1]918 ve 3488/5 numara ile Trabzon'da Miralay Raûf Bey'e telgram çekilmişdir.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 71, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 61

[25 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
709
Nezâret-i Celîle'ye Trabzon'da Bulunan Miralay Raûf Bey'in Takdîm Eylediği 25 Mart sene [1]918 Târîhli ve 26 Numaralı Telgraf-nâme Hallidir.

Buraya gelerek bize mürâca'at eden "Müdâfaa-ı Mazlûmân Cemiyeti" baş mübelliği Erivanlı Abdülhamîd Efendi Hâtımzâde'nin ifâdâtı ber-vech-i âtî arz olunur:

Revân vilâyetinde Ermeniler Müslümanlara mezâlim yapmakdadırlar. Bu mezâlim ve i'tisâfât Açmiyazin, Aleksandrapol, Gümrü ve Noba mıntıkasında ve Iğdır havâlîsinde oluyor. Bu husûsda bi'l-hâssa Taşnaksütyun âmildir. Zâyi'ât-ı mâddiye yigirmi beş milyon kadardır. Tiflis Diet'ine vâki' olan mürâca'at bir semere vermedi. Ermeniler kıtâlda devâm ediyor. Erivan Müslümanlarının yüzde ellisi tüfenk ile müsellahdır. Yalnız cebhâne cihetinden sıkıntıları vardır. Top ve mitralyözleri yokdur. Katl ve gasb çok azdır. Erivan'da ahâlîye yetişecek kadar erzâk vardır. Cihet-i askeriye için Şirik kazâsının Noraşin köyünde Takî Bey Sığıyev her vakit çok mikdârda erzâk tedârik edebiliyor. Erivan'da ulemâdan Mirza Hüseyin Hasanzâde ile mühendis Halîl Bey Kâsımbeyzâde şâyân-ı i'timâd adamlardır. Müdâfaa-ı Mazlûmân Cemiyeti merkezi de Hükûmet-i Seniyye'nin emrine âmâdedir.

Gence vilâyetinin en meşhûr kazâsı Kazak'dır. Cesûr Türk cemâ'atine mâlikdir. Erzâk son derece boldur. Ahâlî tamâmen Müslüman'dır. Kars ve Batum alınınca Tiflis üzerine yürümeğe ve yâhûd Ermenilere hücûma hâzır imişler. Borçalı kazâsında Müslüman ahâlî çok ve müsellahdır. Yalnız cebhâne azdır. Ahıska tarîkiyle cebhâne göndermek kâbildir. Kazak şehrinde oturmak üzere bir erkân-ı harb ile dört, beş zâbit istiyorlar. Kazak ile Borçalı'da yetmiş bin kadar müsellah genc var. Bunlar ne muhtâriyet ne de adem-i merkeziyet istiyorlar. Türkiye ilhâk etmezse biz Türkiye'ye hicret edeceğiz diyorlar. Kazak'da meşhûr ve mu'teber zevât Hâcî Âhûnd, Caferzâde Eyyûb Eyyûbov, Mustafâ Eyyûbov, Meşhedî İbrâhîm Efendi'lerdir.

Müdâfa'a-ı Mazlûmân Fırkası bin dokuz yüz yedi senesinde teşekkül etmişdir. İbtidâ cem'iyet-i hayriye hâlinde imiş. Bi'l-âhare fırka şekline geçmişdir. On sekiz yerde şu'besi varmış. Bu fırkanın fikri İttihâd ve Terakkî nâmını alarak orada İttihâd ve

Terakkî’nin bir şu‘besi hâlinde çalışmakdır. İttihâd ve Terakkî’ye son derece merbût-durlar ve Mahmûd Şevket Paşa’nın kâtillerinden Fuâd Nazmî’yi Bakü’de bu fırkanın i‘dâm etdiği ma‘rûzdur.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 59.

***** ***** *****

№ 62

[25 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
714
Trabzon’da Bulunan Miralay Raûf Bey’den fî 25 Mart sene 1]918 Târîhiyle
Vârid Olan 27 Numaralı Telgraf-nâme Hallidir.
Müsta‘celdir.

Kafkas murahhaslarından Ermeni Hatissov Kafkas ve Ermeni mes’eleleri hakkında mahremâne görüşmek arzusunu bi’l-vâsıta ihsâs ediyor. Memâlik-i Osmâniye’den firâren el-yevm Kafkasya’da bulunan dört yüz bin Ermeninin gün geçdikce kendilerini tazyîk ve ısrâr etmekde olduklarını ve buna bir çâre-i hall bulamazlar ise Kafkasya Ermenilerinin hâlen ve âtiyen dâhilen ve hâricen râhat yüzü görmeyecekleri kanâ‘atini hâsıl etdiklerini ve yegâne çâre-i hallin Hükûmet-i Seniyye cânibinden merkûmların eski yerlerine avdetlerini ve hakk-ı hayât-bahş etmesiyle kâbil olabileceğini ve bu sûretle Kafkasya Ermenilerinin de üç sancağın Memâlik-i Şâhâne’ye ilhâkına tarafdâr olarak Gürcüler nezdinde icrâ-yı nüfûz edeceklerini ifâde ediyor imiş. Bu husûsda tensîb buyurulduğu takdîrde ale’l-‘umûm Ermeni mes’elesi hakkındaki evâmir-i devletlerine müntazır bulunduğum ma‘rûzdur.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 58.

***** ***** *****

№ 63

[25 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
723

Nezâret-i Celîle’ye Berlin Sefîri Hakkî Paşa Hazretleri’nden Vârid Olan 25 Mart sene [1]918 Târîhli ve 184 Numaralı Telgraf-nâme Hallidir.

Berlin’de Hâriciye Nezâreti’nde Kafkasyalıların birisi Gürcü ve Ermeni’den mürekkeb Hıristiyan ve merkezi Tiflis ve diğeri Kafkasya’nın Müslüman aksâmından mürekkeb ve merkezi Batum olmak üzere iki hükûmet teşkîl etdikleri veya edecekleri ve her ikisinin dahi Rusya ile mu‘âhede-i sulhiyyeyi ve üç sancağın Devlet-i Aliyye-i Osmâniye’ye ilhâkını kabûl etdikleri ve Hükûmet-i Seniyye’nin bunlarla müzâkereye

girişdiği veya girişeceği yolunda haberler ve Rusya ile muâ‘hede-i sulhiyyede Kafkasya Rusya’nın olarak tanınmış bulunduğuna göre şimdi Devlet-i Aliyye-i Osmâniye’nin Kafkasya’yı müstakil add eylemesi Rusya’ca mûceb-i şikâyet olabileceği yolunda mütâla‘alar işitmekdeyim. Hakâyik-i ahvâle ve Hükûmet-i Seniyye’nin nokta-ı nazarına dâ’ir ma‘lûmâtım olmadığından bu bâbda ma‘lûmât i‘ta buyurulmasını ricâ ederim.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 62.

***** ***** *****

№ 64

[28 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
28 Mart sene [1]918
592

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td>Ta‘mîm: 3222/40
Fî 24 Mart sene [1]918</td><td>Kâtib</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="4" rowspan="3">Nev‘-i Müsvedde:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 3335
Husûsî Numara: 176
Târîh: Fî 28 sene [1]918</td></tr>
<tr><td colspan="2">Bâ-emr-i nezâret-penâhî keşîdesi fî 28/[0]3/[13]34
Şevkî 28 Mart 1918
№ 540 Keşîde yapıldı.</td></tr>
</table>

Berlin Sefîri Hakkî Paşa Hazretleri’ne
Şifre Telgraf-nâme
184 numaralı telgraf-nâme-i fehîmânelerine cevâbdır.

Kafkasya delegeleriyle Heyet-i Osmâniye beyninde Trabzon’da vukû‘ bulan teklîfât-ı mütekâbile 24 Mart sene [1]918 târîh ve 40 numaralı telgraf-nâme-i âcizî ile arz edilmiş olmakla bunun hâricinde ma‘lûmâta lüzûm görüldüğü takdîrde iş‘ârı müsterhamdır.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 61.

***** ***** *****

№ 65

[28 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
741
Trabzon'da Bulunan Miralay Raûf Bey'den Mevrûd fî 28 Mart sene [1]918 Târîhli ve 30 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.
Müsta'celdir.

Bugün Kafkas Heyet-i Murahhasası Müslüman a'zâsıyla mahremâne görüşüldü. İ'tâ eyledikleri son ma'lûmat ber-vech-i âtîdir:

1. 26 Mart sene 1334'de Mâverâ-yı Kafkas'da yeni hükûmet tarz-ı âtîde teşekkül etmişdir:

Gegeçkori Reîs-i Vükelâ ve Harbiye Nâzırı; Gürcülerden Ramişvili Dâhiliye, Çhenkeli Hâriciye; Homeriki Zirâ'at, Goyeci Bahriye Nezâretleri'ne; Ermenilerden Garaçikyan Mâliye, Ter-Gazariyan Mesâ'î, Şavoyan Mü'essesât-ı Hayriye; ismi tahkîk edilemeyen bir Rus Me'âdin; Müslümanlardan Han Hoyski Adliye, Mehmed Hasan Bey Hâcînski Ticâret ve Sanâyi', Lütfalî Bey Behbûdov Posta ve Telgraf, Hüdâdâd Bey Melik Arslan Turuk ve Me'âbir Nezâretleri'ne; İbrâhîm Bey Haydarov Müfettiş-i Umûmîliğe; Ermeni Hatissov İ'âşe Nezâreti'ne ta'yîn ve Kaçaznuni de Meclis-i Vükelâ'ya me'mûr edilmişlerdir.

2. Tiflis'e azîmet eyledikleri fî 22 Mart sene 1]334 târîhli şifre ile arz edilen murahhasların bu akşam avdetine intizâr edilmekdedir.

3. Buradaki Heyet Reîsi Çhenkeli Diet Reîsi Çheydze'den sûreti âtîde münderic telgrafı almışdır:

"Avdet eden murahhasların ma'rûzâtıyla hükûmetin îzâhâtı üzerine Diet âtîdeki karârı ittihâz etmişdir:

Türkiye ve Kafkasya arasında karâr-ı sâbık vechle her iki taraf için şerefli bir sulh akdi için Mösyö Çhenkeli'ye müstakillen tekâlîfde bulunmak üzere salâhiyet-i fevka'l-'âde verilmişdir."

4. Gegeçkori de ayrıca keşîde etdiği telgraf-nâmeyle re'îs-i hükûmet sıfatıyla bâlâdaki karârı tasdîk etdiğini bildirmişdir.

5. Odessa'nın müttefikler tarafından işgâlinin şüyû'u üzerine Batum'a Almanların asker ihrâcı ihtimâline karşı buradaki hey'et arasındaki Gürcüler ile Ermeniler Hükûmet-i Seniyye ile arzuları dâhilinde sulh akdi imkânsızlığı husûlünde Almanlar ile anlaşmak ve bunun için de doğrudan doğruya müzâkerâta girmeği te'mînen biran evvel istiklâllerinin i'lânını Diet'e teklîf etmek husûsunu te'emmül etmekde bulundukları sâlifü'l'arz zevâtın ifâdelerinden anlaşıldığı berâ-yı ma'lûmât ma'rûzdur. Fermân.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 60.

***** ***** *****

№ 66

[29 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
755

Fî 29 Mart sene [1]918 Târîhiyle Bükreş'de Bulunan Reşâd Hikmet Beyefendi Tarafından Vârid Olan 5 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.

Kafkasya Hükûmeti'yle akd edilecek mu'âhedeye Bakü'deki petrol ve neft ve sâ'ire ma'denlerinin ke-mâ fi's-sâbık Batum limanına isâle ve oradan ihrâc edilmesi hakkında bir mâdde-i mahsûsa derc etdirilib bu husûsun taht-ı te'mîne alınması gerek Batum limanının ehemmiyyet-i ticâriyesinin idâmesi ve gerek Osmânlılara geçdikden sonra masmûriyeti Türkler tarafından izâle edildiği yolunda bir fikir ve zehâba meydân verilmemesi i'tibâriyle ehemmiyyet-i iktisâdiye ve siyâsiyeyi hâ'iz bir mes'ele olduğu vârid-i hâtır olduğu ma'rûzdur.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 64.

***** ***** *****

№ 67

[29 mart 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
746

Fî 29 Mart sene [1]918 Târîhiyle Trabzon'da Bulunan Raûf Beyefendi Tarafından Vârid Olan 31 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.

Fî 22 Mart sene [1]334 târîhli ve 21 numaralı şifre ile Tiflis'e gitdiği arz olunan Kafkasya murahhaslarından ve hükûmet-i cedîde müfettiş-i umûmîsi İbrâhîm Bey Haydarov ile bugün mahremâne icrâ eylediğimiz mülâkâtda mûmâ-ileyh ber-vech-i âtî husûsâtı bildirmişdir:

1. Yeni kabinede Müslümanlara verilen mevki'lerin bir kıymet-i hakîkîsi yokdur. İcrâât Gürcülerle Ermenilerin elindedir.

2. Bakü'de bir Müslüman Kolordusu'nun teşkîline Diet tarafından karâr verildiği hâlde oraya giden Müslüman zâbitân ve efrâdı Ermeniler Bolşeviklerle müştereken tevkîf eylemekdedirler. Kuvvet ma'a't-te'essüf bunların elindedir.

3. Ermeniler Sarıkamış yolunda çalışan beş yüz Osmânlı esîr-i askeri katl eylemişlerdir.

4. Umûm Kafkasya Müslümanları Osmânlı Ordusu'nun biran evvel Kafkas'a girerek anarşiyi itfâ etmesini arzu ediyorlar. Ermeni ve Gürcüler ise Osmânlı Ordusu'nun geleceğine Alman Ordusu'nun gelmesini tercîh ediyorlar.

5. Tiflis'de hükûmet erkânı Hükûmet-i Seniyye'den isteyecekeri a'zamî ve asgarî metâlibi ta'yîn etmek istemişlerse de şüyû'undan ihtirâzen Heyet-i Murahhasa Reîsi Çhenkeli'ye salâhiyet-i kâmile vermeğe karâr vermişlerdir.

6. Osmânlı Ermenileri Erivan'da Müslümanların arâzîlerini zabt ederek yerleşiyorlar. Şimâlî Kafkasya'da Kazaklar, Hıristiyan Osetinler, Bolşevikler ile İnkuşlar ile Çerkesler aleyhinde tasarruflarda bulunuyorlar.

7. Vladikafkas Bolşevikler eline geçmişdir. İnkuşlar mezkûr şehri istirdâd için ta'arruz eylemekdedirler.

8. Kafkas Hükûmeti'nin i'lân-ı istiklâli lüzûmunu Müslümanlar ileri sürmekde, Gürcüler ile Ermeniler de bu i'lânda hudûdlarının ta'yîni lâzım geleceğinden ittifâk-ı mürabba'a karşı i'lân-ı harb şeklini alacağından nâ-be-mevsim add eylemekdedirler.

9. Kafkasya'da kalan Rus umerâsı Osmânlı Ordusu'nun za'fiyetinden ve i'âşesinin ve elbise ve vesâ'itinin noksânından bahs ile Gürcülerle Ermenileri teşkîlât-ı milliyyenin ilerletilmesini teşvîk ve müdâfa'aya terğîb etmekdedir.

10. Müslümanlar Kafkasya'da Gence vilâyetinden geçen trenleri mu'âyene ederek ele geçirdikleri İngiliz zâbitlerini tevkîf eylemekdedirler.

11. İran'dan, Erivan'dan gelen ve İngilizler tarafından gönderilen İranîler Müslümanları Hükûmet-i Seniyye aleyhine teşvîk ediyorlar. Mûmâ-ileyh Tiflis'de Diet Meclisi'nde bulunan Müslüman fırak-ı muhtelifesi re'îs-i umûmîsi Resûlzade Emîn Bey riyâsetinde bin dokuz yüz on sekiz Martı'nın on ikisinde ittifâk-ı ârâ ile ittihâd eyledikleri, karârın musaddak sûretini bize tevdî' etdi. Âtîye aynen nakl edildiği ma'rûzdur:

Fî 29 Mart [1918]

Sûret

Mâverâ-yı Kafkasya Türkleri ile Osmânlı Türklerinin menâfi'-i hayâtiye ve siyâsiyeleri yekdiğerine bağlı olduğundan Mâverâ-yı Kafkas'ın mukadderât-ı siyâsiyesini hall ederken, Osmânlı siyâseti ile tevfîk-i hareket etmek lâzımdır. Ortada bulunan sulh müzâkerâtına gelince, Türkler ile Gürcüler dostluğuna menâfi'-i hakîka-ı milliyye nokta-ı nazarından ehemmiyyet verildiğinden Gürcülerle Türklerin diğer sûretde Mâverâ-yı Kafkas ile Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin menâfi'ini barışdırmağa sa'y ederek Batum mes'elesinin cihet-i askeriyece Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'ye ve cihet-i iktisâdiyece Mâverâ-yı Kafkas (…)sına nokta-ı nazarındakilere bulunmalıdır.

HR.SYS, no. 2371/4, v. 65.

***** ***** *****

№ 68

[2 aprel 1918]

Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezâreti

Şifre Kalemi

792

2 Nisan [1]918 Târîhiyle Trabzon'da Bulunan Raûf Beyefendi'den

Vârid Olan 36 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.

1. Bugün 2 Nisan sene [1]334, Kafkas Heyet-i Murahhasası Müslüman a'zâlarından üç zât ile mahremâne olarak görüşüldü. Son teklîfimiz üzerine hey'etde cereyân eden müzâkerât ve mesâ'ile dâ'ir ma'lûmât alındı. Hulâsa, Ermeniler Şarkî Anadolu'da eski altı vilâyet yerine yalnız altı sancakda Ermenilere âdetâ Rumeli Şarkî

gibi bir şekl-i idâre bahşini ileri sürmüşler ve Kars'ı Hükûmet-i Seniyye'ye terke muvâfakat eylemişler. Fakat Erivan ve Gümrü demiryolunu muhâfaza edebilmek için garba doğru bir tashîh-i hudûd lüzûmunu der-miyân eylemişlerdir. Gürcüler ise Batum'u kat'iyyen muhâfaza etmek şartıyla Kars ve Ardahan ve Artvin'i terke muvâfakat eylemişlerdir. Batum için Gürcüler kendi Meclis-i Millî'leriyle Hükûmet-i Seniyye arasında hafî bir mu'âhede-i askeriye akdini düşünüyorlarmış.

2. Netîce-i müzâkerâtda teklîfimize verecekleri ilk cevâbda Kafkasya Heyet-i Murahhasa Reîsi Ermenileri de tatmîn etmek üzere Kars'ı Ermenilere bırakmak ve Batum sancağını kâmilen muhâfaza eylemek ve Aradahan şehri Osmânlılar'da bırakılmak üzere Ardahan sancağının Ahıska sancağına mücâvir olan ve Gürcülerle meskûn bulunan şimâlî aksâmı da ilhâk eylemek şartıyla Ardahan şarkı, Kars garbı ve Kağızman şarkından geçeceği bir hudûd teklîfine karâr vermişdir. Şu kadar ki tarafımızdan bu teklîf redd edildiği takdîrde ikinci teklîf olmak üzere Kars sancağını ve Ardahan sancağının şimâlî kısmını terke râzî olacakları ve fakat Batum'dan hiçbir sûret ve sebeb ile vaz geçmeyeceklerdir. Reîs Çhenkeli verecekleri ilk cevâb üzerine tarafımızdan kat'-ı müzâkerât ihtimâlinden son derece mütehâşî imiş.

3. Âlî tahsîl görmüş ve sâbık Düma Meclisi'nde meb'ûs olmuş olan Halîl Bey Hâcî Mehmedov netîce olarak dedi ki büyük bir hükûmet olan Hükûmet-i Seniyye'nin ta'kîb edeceği siyâset hakkında beyân-ı mütâla'a salâhiyetimiz ve iktidârımız hâricindedir. Yalnız Kafkasya'nın istiklâlini arzu eden ve bu arzusunun da sarf-ı nâ'il-i hürriyet olan dîn kardaşlarının refâh ve sa'âdetlerini istihsâle istikbâllerini ma'tûf olan Hükûmet-i Seniyye'nin Kafkas siyâsetinde Gürcüler ile Ermenilerin tevlîd etmemesini şiddetle arzu ederiz. Bu da Gürcülerin Batum hakkındaki âmâlının tatmîni husûsunda bir tarz-ı tesviye bulunmakla mümkündür. Gürcülerin Ermenilerle ittihâdı Kafkas Müslümanları'nın mevcûdiyetlerini silâh ile tehdîd ve bi'n-netîce sıfat-ı ticâret ve netîce-i i'tibâr ile tehlikeye ilkâ eyleyecekdir. Halîl Bey'in bu mütâla'asına diğer refîklerinin de iştirâk eyledikleri berâ-yı ma'lûmât ma'rûzdur.

HR.SYS, no. 2371/6, v. 6.

***** ***** *****

№ 69

[5 aprel 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
821
Fî 5 Nisan sene [1]918 Târîhiyle Trabzon'da Bulunan Miralay Raûf Beyefendi'den Vârid Olan 48 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.

Müslüman fırkalarının dînde hâ'iz-i ekseriyet Müsâvât Fırkası Reîsi olub bütün Müslümanların hürmet ve i'timâdını kazanmış ve bu kere Kafkas Hükûmeti'nce Turuk ü Me'âbir Nezâreti'ne ta'yîn kılınmış olan Kafkasya murahhaslarından Mehmed Hasan Bey Hâcînski ahîren fırkalarının makâsidini doğrudan doğruya Hükûmet-i Seniyye'ye arz

etmeğe me’mûr edilmiş ve İstanbul’a azîmet arzusunu izhâr eylemekde bulunmuşdur. Müsâ‘ade-i aliyye-i nezâret-penâhîlerine muntazırım. Fermân.

Cevâb-ı muvâfakat yazılmak üzere.

Kalem-i Mahsûs fî 7 Nisan [sene 1918]

HR.SYS, no. 2371/6, v. 23.

***** ***** *****

№ 70

[7 aprel 1918]

Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezâreti

Şifre Kalemi

845

Trabzon’da Miralay Raûf Bey’den Vârid Olan

44 Numaralı ve 7 Nisan sene [1]918 Târîhli Telgraf-nâmenin Hallidir.

Müsta‘celdir.

Fî 5 Nisan [1]918 târîhli ve 40 numaralı telgraf-nâme-i âcizleriyle Bakü’de vukû‘ bulduğunu arz eylediğim Ermeniler ile Bolşeviklerin müştereken Müslümanlar aleyhindeki hareketleri hakkında dün Tiflis’den avdet eden Müslüman murahhaslardan Resûlzâde Emîn Bey tafsîlât-ı âtiyeyi i‘ta etmekdedir:

“Bakü’de teşkîl edilmekde olan Müslüman Kıt‘aâtı Erkân-ı Harbiyesi’ne mensûb bir zâbit Tiflis’den Bakü’ye avdetinde Bolşevikler tarafından tevkîf edilmiş ve Müslümanlar arasında hâsıl olan heyecân dolayısıyla birkaç gün sonra tahliyesine mecbûr olmuşlardır. Sâlifü’l-‘arz kıt‘aâtdan Bakü civârında Lenkeran kasabasında ictimâ‘ eden 300 kişilik müfrezeye mensûb Müslüman zâdegânından biri kazâen telef olmuş ve cenâzesi rufekâsından altmış kişi ile Bakü’ye getirilmiş ve merâsim-i tedfîniyyeden sonra musellah olan mezkûr takımın mahallerine avdetinde Bolşevikler tarafından tevkîflerine teşebbüs edilmesi üzerine 31 Mart’da Ermenilerle musâdeme başlamış ve Bolşeviklere İran’dan ve sâ’ir mevâki‘den gelerek Bakü’de tecemmü‘ etmiş Ermeni efrâdının iltihâkı üzerine musâdeme umûmîleşmiş ve bir gün bir gece şedîden devâm eylemişdir. Bolşevikler ve hem-pâları top, mitralyöz, zırhlı otomobil, zırhlı tren ve Bakü ta‘lîmgâhındaki deniz tayyârelleriyle vâki‘ olan hücûmları şehrin en mugnâ aksâmını tahrîb ve Müslüman ahâlîden birçoklarının itlâfını mûceb olmuşdur ve bu miyânda Müslüman milyonerlerinden Muhtârov ve Esedullayev de maktûl düşmüşdür. Bi’n-netîce Müslümanlar Bolşevik Hükûmeti’ni kabûle, teşekkül etmekde olan Müslüman kıt‘aâtının terhîsine, silâhların teslîmine, Tiflis’e olan yolların, âsâyişin te’mînine muvâfakata mecbûr olmakla kısmen sükûnet i‘âde edilebilmişdir. Bakü’deki Bolşevikler Volga-Krasnovodsk’dan ve Astarhan’dan kuvâ-y mu‘âveneye intizâr etmekde imişler. Kezâ Bolşevikler Türkistan ve Buhara’yı tamâmiyle inki‘âda almışlardır.

Bakü vak‘ası üzerine Tiflis Diet’i İbrâhîm Bey Haydarov da dâhil olduğu hâlde Müslüman, Gürcü ve Ermenilerden mürekkeb bir hey’et-i nâsıhanın i‘zâmına ve Tiflis’deki kızıl hâssalardan üç yüz kadarıyla iki bin kadar silâh, bir mikdâr top ve mitralyöz i‘tası sûretiyle Gence şehrinde bir kuvvet cem‘iyle Bakü’nün istihlâsına karâr

vermiş ve teşebbüs etmeğe ise de ne derece mü'essir olacağı henüz takrîr edilememekdedir."

Emîn Bey Bakü ve Gence'deki Müslümanların vaz'iyet-i ahîresinin pek ziyâde tehlikeli bulunduğunu ve Bolşeviklik kendi köylerine de sirâyet edebileceğini ve ancak Hükûmet-i Seniyye'nin mu'âvenet-i mü'essire ve serî'ası vaz'iyeti kurtaracağını söylemekdedir. Bakü Bolşevik Hükûmet Meclisi'nde hükûmet tarafından gönderilen ma'rûf Ermeni Şamuyan Kafkas Diet'inin Müslüman elinde bulunduğunu ve hey'et-i umûmiyenin mürtec'i olduğunu ve Müslümanlar Kafkas'ı Osmânlılara teslîm edecekleri muhakkak olduğunu ifâde ederek Kafkas Hükûmeti'ne i'lân-ı harb lüzûmunu teklîf etmiş ve Bolşevikler tarafından kabûl edilmişdir. Berâ-yı ma'lûmât ma'rûzdur. Fermân.

HR.SYS, no. 2371/6, v. 17.

***** ***** *****

№ 71

[8 aprel 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
851
Fî 8 Nisan sene [1]918 Târîhiyle Trabzon'da Bulunan Raûf Beyefendi Tarafından Vârid Olan 100 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.
Gâyet müsta'celdir.

Müddet-i mu'ayyen hıtâm bulduğu hâlde Reîs Mösyö Çhenkeli'den henüz cevâb vürûd etmedi. Kafkas Heyet-i Murahhasası Müslüman a'zâsından Mehmed Hasan Bey Hâcînski, Halîl Bey Hâcî Mehmedov, Ahmed Bey Pepinov ve Mehmed Emîn Bey Resûlzâde'nin bugün sâ'at beşden sonra Bâb-ı Âlî'ye arz edilmek üzere imzâları tahtında tevdî' etdikleri muhtıranın nukât-ı esâsiyesi ber-vech-i âtî ma'rzûdur:

"Muhtıranın ilk kısmında Rus inkılâbını müte'âkib Kafkasya Müslümanları'nın ta'kîb etdikleri hatt-ı hareket tafsîl ediliyor. Müslümanlar Türkiye'ye müteveccih olub herhangi bir mes'ele-i siyâsiyede Hükûmet-i Seniyye'nin menâfi'ini ta'kîb etmek azmindedirler. Fakat müstakil bir hükûmet te'sîs veya başka bir şekl-i siyâsî sûretiyle bu gâyeye vüsûl emeli Kafkas'ın akvâm-ı muhtelife ile meskûn olmasından dolayı dûçâr-ı müşkilât olmakdadır. Ermeniler Türkiye siyâsetine tamâmen aleyhdârdır. Gürcüler Rusluk içinde perverde ve Rus demokrasisi ile şiddetle münâsebetdâr olmakla berâber hâl-ı hâzırda Bolşeviklere karşı durmak ve aralarında Müslüman tarafdârânı olmak dolayısıyla Türkiye'ye mütemâyil iseler de bunun bilâ-kayd ü şart olmayıb âmâl ve izzet-i nefs-i millîlerinin mütekebbir olmamasıyla meşrûtdur. Müslümanları gâye-i millîlerine vüsûldan men' eden esbâb miyânında teşkîlât ve vesâ'it-i harbiyyelerinin noksânına inzımâm eden mevki'-i coğrâfîleri de vardır. Kafkasya'dan vaz geçmeyecek olan Rusların Bolşevik veya sâ'ir her ne nâm altında olursa olsun istîlâsına ilk ma'rûz kalan Müslümanlar olacakdır.

Bakü vaka'-ı ahîresi ve Erivan civârındaki Türk köylerinin Ermeniler tarafından imhâsı bunun ilk alâmeti, derhâl-ı hâzırda Kafkasya'da Müslüman mevcûdiyeti tehli-

kededir. Dâhilen Ermeni, hâricen Rus ve Kazak tehlikesine ma‘rûz olan Kafkas Müslümanları yalnız başına bu tehlikelere karşı duramayacaklarından Gürcüler ile ittihâd etmeleri zarûrîdir. Aks-i takdîrde Gürcüler ile Ermeniler Müslümanlara karşı birleşecek-lerdir. Hâlbuki Gürcü dostluğu Müslümanlar için pek lâzımdır ve Hükûmet-i Seniyye’nin de bu fikirde olduğunu zann ederiz. Bu dostluk mes’elesi Batum mes’elesidir. Batum’un Hükûmet-i Seniyye’ce ehemmiyyet-i bahrîsi olduğu gibi Gürcüler için de Osmânlı ve Gürcü dostluğunun lâzım-ı gayr-ı mufârıkıdır. Batum Gürcülere alâ’ik-i mâddiye ve ma‘neviye ile merbût olduğu bir Gürcü şehridir. Aynı zamânda Rusya’dan kat‘î sûretde rû-gerdân olacak olan Gürcülerin elinde bulunacak Batum Türkiye’ye karşı bir tehlike teşkîl etmez. Osmânlıların Batum’u alabileceği bizce muhakkakdır. Ma‘a-mâ-fîh bunun da Gürcülerin kalbini kıracağı ve şu zamânda Gürcülerin kalbini kazanmak Batum’u almakdan daha mühim olur ve istikbâli Kafkas’da olan bir hükûmetin Ermeni ve Ruslardan mâ-‘adâ üçüncü bir düşman kazanması da (…) değildir. Batum mes’elesinin Gürcüler memnûn edilerek hall edilmesi ahvâl-ı hâzıra sebebiyle müsta‘celen lâzım geliyor. Müslüman (…)lerini tahrîble Bakü’yü elde eden Bolşevik belâsının önünü almak için Türkiye’nin üç sancak hudûdunda durması kâfî olmayıb, Kafkasya Müslümanları’nı kurtarmak için sür‘at-ı mümkine ile Kafkasya’ya atılması îcâb eder. Vekâyi‘ öyle bir sür‘at-ı berkiyye ile tevessü‘ ediyor ki iki haftaya kadar mu‘âvenet edilmezse Şarkî Kafkasya Müslümanları katl-i‘âmma mahkûm ve mevcûdiyetleri tehlikeye ma‘rûzdur. Hükûmet-i Seniyye’ce böyle âcil bir mu‘âvenet mümkün müdür? Değilse Müslümanları kızgın Rus ve Ermeni tecâvüzâtına karşı müdâfa‘a edecek bir vaz‘iyete koymak iktizâ eder. Bugün Bolşeviklere karşı Bakü’yü müdâfa‘a etmek için Gürcüler bize mu‘âvenet ediyor. Batum mes’elesi kendi arzularına hall olunmaz ve Kafkasya Türkiye ile ismen de olsa harbe girecek olursa Gürcüler bu mes’elede bî-taraf kalmamakla iktifâ etmeyerek Ermeniler ve hattâ Bolşeviklerle ittifâk ederek Şarkî Kafkas Müslümanları’nı felâkete ilkâ edeceklerdir. Böyle bir felâketin önünü almak ve Müslümanların âmâl-ı milliyesine doğru ve mukaddemâ tarîhî olan müstakil Kafkasya Hükûmet-i Müstakıllesi’ni te’sîs etdirmek Gürcüleri kat‘î sûretde Rusya devletinden çevirerek Türklere ısındırmak Ermeni entrikalarını kökünden kesmek için Gürcülerin Batum hakkındaki istid‘âlarını Şarkî Kafkas Müslümanları’nın menâfi‘-i ticâriye ve mâliyeleri ve Gürcülerin bizim ile müttehiden Bolşeviklere karşı muhârebelerini te’mîn etmek şartıyla kabûl eylemek lâzımdır. Böyle bir zarûret karşısında bulunduğumuzu söylemeği vazîfe add ve bunu îfâ etmez isek millet ve târîhe karşı mes’ûl olacağımızı hiss eyleriz. Bundan mâ-‘adâ Kafkasya istiklâlinde Kafkasya Müslümanları kendi işlerini yoluna koyabilmek için Türkiye’nin mu‘âvenet-i askeriyesine de muhtâcdır. Garbî Kafkasya ve Ermeniler kendilerini müdâfa‘a edebildikleri hâlde Müslümanların kâfî derecede mücehhez olmaması ve askerleri yetişmemiş olması hasebiyle Şarkî Kafkasya’nın âsâyişini te’mîn için Osmânlı kuvve-i askeriyesi tarafından işgâl edilmesi lâzımdır. Şu arîzamızı milletimize ve târîhe karşı vazîfemizi îfâ için takdîm eyliyoruz. Hükûmet-i Seniyye tarafından başka bir tarz-ı hareket ihtiyâr buyuruluyorsa muhabbet-i hüsn-i kabûl ve itâ‘atimiz hâşâ halel-dâr olur telakkî buyurulmamasını istirhâm eyleriz.

HR.SYS, no. 2371/6, v. 19-20.

***** ***** *****

№ 72

[9 aprel 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
9 Nisan sene [1]334

<table>
<tr><td>Evveliyât
ve
Müzeyyelât</td><td></td><td>Kâtib</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid
Olduğu
Evrâk</td><td></td><td colspan="4" rowspan="3">Nev‘-i Müsvedde:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 3801
Husûsî Numara: 10
Târîh: Fî 9 Nisan sene [1]918</td></tr>
<tr><td colspan="2">Keşîdesi fî 9 Nisan sene
[1]918
İrsâl olundu.</td></tr>
</table>

Trabzon'da Miralay Raûf Beyefendi'ye Şifre Telgraf-nâme
48 Numaralı Telgraf-nâmeye Cevâbdır:
Mehmed Hasan Bey Hâcînski'nin İstanbul'a gelmesi tensîb edilmişdir.

HR.SYS, no. 2371/6, v. 22.

***** ***** *****

№ 73

[15 aprel 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
918
Trabzon'da Miralay Raûf Bey'den fî 15 Nisan sene [1918 Târîhiyle
Vârid Olan 57 Numaralı Telgraf-nâme Hallidir.
Fevka'l-‘âde müsta‘celdir. Dakîkatan te'hîri câ'iz değildir.

1. Telgraf-nâme-i devletleri bu gün 15 Nisan sene [1]334 sabâhı vâsıl oldu. Dersaâdet'e azîmeti irâde buyurulan [Mehmed] Hasan Efendi Hâcînski ile refîki Ahmed Efendi Pepinov'dan başka Mösyö Çhenkeli ile diğer rufekâsı dün akşam avdet eylediler.

Ma‘a-mâ-fîh evâmir-i devletleri tarzında olmamakla berâber aynı gâyeyi istihsâl için îcâb eden teşvîkâtda bulunulduğu gibi husûsî ba‘zı te’mînât da verildi.

Esâsen dün Ordu-yı Hümâyûn’un gazanferâne mühâcemâtı karşısında Gegeçkori Hükûmeti’nin binâ-yı ümid eylediği son derecede müstahkem Batum kal‘alarıyla şehrinin avn-ı ilâhî ile iskât edilmesi Mösyö Çhenkeli ile rufekâsının re’y ü karârlarındaki isâbeti Tiflis Hükûmeti’ne de isbât etmiş olacağı ve ale’l-husûs Tiflis Hükûmeti mu‘âvenet ümid etdiği Bolşeviklerin Dağıstanlı ve Genceli Müslümanlar tarafından münhezim edilerek taht-ı işgâllerinde bulunan Bakü şehrinin istirdâd edilmesi Kafkas Heyet-i Murahhasası’nın karârlarını Tiflis Heyet-i İcrâiyyesi Diet’ine kabûl etdirmek için kâfî te’sîri hâ’iz bulunacağı kaviyyen me’mûl bulunmakdadır. Şu hâle nazaran ya Tiflis Hükûmeti Diet’i de Kafkas Heyet-i Murahhasası’nın ta‘ahhüdâtını kabûl eyleyecek ve yâhûd isti‘fâya mecbûr olarak arzu-yı devletleri vechle umûr-ı idâre esâsen nokta-ı nazarımızı kabûl etmiş bulunan ve vatanın selâmeti Hükûmet-i Seniyye’mizin siyâsetine imtisâl ile kâbil olacağına iknâ‘ edilmiş bulunan Mösyö Çhenkeli ile rufekâsı taraflarından işgâl edilecekdir.

2. Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn Kumandanlığı’ndan, hey’etimiz a‘zâsından bulunan murahhas-ı askerîlerin bi’z-zât kendilerine vazîfelerinin hıtâm bulduğu ordugâha avdet etmeleri lüzûmu teblîğ edildi. Muhâberâtla arz ü ifâdeden âciz kaldığım ve bu güne kadar şeref-telakkî eylediğim evâmir-i cevâbiyyelerinden anladığım esâsa merbûtiyet-i mutlakası olan ba‘zı nukâtın îzâhı için avdete şu son mu‘âmele üzerine artık muftır kaldım. Yarınki salı günü hareket mecbûriyetindeyim. Vâki‘ olacak evâmirinizi teblîğ zımnında burada me’mûr bulundurulması arzu-yı devletleri iktizâsından ise nezâret-i celîleleri me’mûrîn-i asliyesinden Nusret Beyefendi’nin ve rufekâsının ibkâ veya avdetleri hakkında emr-i serî‘alarına muntazırım. Fermân.

HR.SYS, no. 2371/6, v. 39.

***** ***** *****

II FƏSİL

BATUM KONFRANSI VƏ MÜSTƏQİL AZƏRBAYCANIN TƏŞKİLİ

2.1. Azərbaycanda ilhaq zehniyyətinin təşəkkülü və ilhaqnamələr

Cənubi Qafqazda 1917-ci ilin sonlarından başlayaraq tüğyan edən anarxiyadan istifadə edən erməni-bolşevik alyansının müsəlman əhaliyə qarşı təcavüzü genişləndi. Yaranmış vəziyyətdə faktiki olaraq Azərbaycan xalqı təklənmişdi və erməni-bolşevik təhlükəsi ilə təklikdə mübarizə aparmaq mümkün deyildi. Azərbaycanın milli siyasi qüvvələri müsəlman əhalisini qırğın və talanlardan qorumaq üçün Osmanlı dövlətinə yardım üçün müraciət etməli oldular.

Genişlənən erməni-bolşevik təcavüzündən əziyyət çəkən Cənubi Qafqaz müsəlmanları bu təcavüz qarşısında yeganə çıxış yolunu Osmanlı dövlətindən yardım istəməkdə görürdülər. Azərbaycanın milli siyasi qüvvələri müsəlman əhalisini erməni-bolşevik təhlükəsindən qorumaq və ölkənin gələcək taleyini müəyyənləşdirmək məsələsində bir-birinə alternativ olan iki qrupa bölünmüşdülər: istiqlalçılar və ilhaqçılar.

Birinci qrupu təmsil edən Azərbaycan milli azadlıq hərəkatı liderlərinin böyük əksəriyyəti belə hesab edirdilər ki, Osmanlı türkləri dil və din birliyi ilə bağlı olduqları Azərbaycan xalqına yardım etməklə onu erməni-bolşevik təcavüzündən xilas edəcək və Azərbaycanın öz müstəqilliyini əldə etməsində ona yardımçı olacaqlar. İkinci qrupu təmsil edən ittihadçılar isə Azərbaycanın xilasının yeganə yolunu onun Osmanlı dövlətinə birləşdirilməsində görürdü və xalq kütlələri arasında bu istiqamətdə təbliğat aparırdı.

1918-ci ilin yanvarında Gəncədə keçirilən Müsəlman Milli Komitəsinin iclasında Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən gələn nümayəndələr "Osmanlı hərbi yardımının əldə edilməsi" məsələsini geniş müzakirə etdilər və yekunda milli azadlıq hərəkatının fəallarından olan Nağı Şeyxzamanlının Azərbaycanın yardım istəyini Osmanlı rəsmilərinə çatdırmaq üçün İstanbula göndərmək haqqında qərar qəbul edildi. Bu toplantıda ittihadçıları təmsil edən Doktor Xudadat bəy Rəfibəyli öz çıxışında ittihadçıların mövqeyini ortaya qoydu: "Türk ordusu gəlsin, padşah istəsə Azərbaycana muxtariyyət verər, istəsə Azərbaycanı ilhaq edər. Özü bilər". Amma istiqlalçılar bu fikri qəbul etməyib buna əks bir mövqe ortaya qoydular. İstiqlal tərəfdarlarının fəallarından olan Nəsib bəy Yusifbəylinin Nağı Şeyxzamanlını İstanbula yola salan zaman ona verdiyi tövsiyələr onun Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan arasında qurulacaq əlaqələrin mahiyyətinə münasibətini açıqlayır: "Nağı, sən İstiqlal Komitəsinin üzvüsən. Bütün vəziyyəti Osmanlı dövlətinə anlat, de ki, xalqımız müstəqil yaşamağa əzm etmişdir, bu yolda hər cür fədakarlıq gös-

tərmişdir. Azərbaycanın dörddə üçü bu gün rusların hakimiyyətindən qurtarmış vəziyyətdədir. Onlar bizim ehtiyacımız olan hərbi qüvvələri ilə kömək etsinlər. Bizə qardaş əli uzatsınlar, əlimizdən tutsunlar, istiqlalımızı elan etməyimizə kömək etsinlər. Ancaq bizi özlərinə ilhaq etmək istərlərsə, onda gəlməsinlər. Biz öz yağımıza qovrulub, başımıza çarə taparıq". Azərbaycanın milli azadlıq hərəkatının liderləri ölkədə hökm sürən gərgin vəziyyətə baxmayaraq milli istiqlaliyyəti hər şeydən uca tutmuş, Azərbaycanın ehtiyac duyduğu yardım müqabilində onun Osmanlı dövlətinə ilhaq olunmasına qarşı sərt mövqe nümayiş etdirmişdilər.

1917-ci ilin Oktyabr çevrilişi Osmanlı siyasi dairələrində turançılıq siyasətinin gerçəkləşməsi yolunda yeni ümidlər yaratdı. Osmanlı hökumətində, daha doğrusu, İttihad və Tərəqqi partiyasının Mərkəzi Təşkilatında gedən müzakirələrin nəticəsində ilk hədəf kimi Azərbaycan və bütövlükdə Qafqazda Türkiyənin lehinə fəaliyyət göstərəcək bir təşkilatın qurulması qərara alındı. Bu məqsədlə İttihad və Tərəqqi partiyasının "Qafqaz Şöbəsi" adlı bir təşkilat yaradıldı və Həsən Ruşeni bəy bu təşkilatın başına gətirilərək 1918-ci ilin əvvəllərində gizli yolla Bakıya göndərildi. H.Ruşeni bəy təkcə Azərbaycanda deyil, Şimali Qafqaz və Türküstanda da Türkiyə lehinə aparılacaq fəaliyyətləri idarə etməli idi.

İttihad və Tərəqqi partiyasının "Qafqaz Şöbəsi" avam xalq kütlələri arasında "Azərbaycanın xilasının yeganə yolu onun Osmanlı dövləti ilə birləşməsi olduğu" istiqamətində geniş təbliğat aparırdı. Bu təbliğatın nəticəsində Qafqaz İttihad və Tərəqqi partiyası da Türkiyə yardımına münasibətdə Azərbaycanın Osmanlı dövlətinə birləşdirilməsinə tərəfdar çıxdı. Bu partiyanın fəalları özlərinə çoxlu tərəfdar toplayaraq Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatına təsir edə biləcək bir qüvvə əldə etmişdilər. Türkiyə İttihad və Tərəqqi partiyasının "Qafqaz Şöbəsi" və Qafqaz İttihad və Tərəqqi partiyasının təşkilatçılığı ilə Azərbaycanın ayrı-ayrı bölgələrindən Osmanlı hökumətinə "Azərbaycanın ilhaq edilməsi" ilə bağlı müraciətlər göndərildi.[1]

Azərbaycanın müxtəlif bölgələrindən göndərilən bu himayə tələbləri və ilhaqnamələrdə bolşevik-erməni birləşmələri tərəfindən müsəlmanlara qarşı həyata keçirilən qırğınlardan, nahaq axıdılan qanlardan bəhs edilərək fəryad edilir və birmənalı olaraq bildirilir ki, biz Türkiyə təbəəliyini qəbul edirik və bu gündən etibarən Türkiyədən başqa heç bir hökuməti tanımamağa qərar verdik və bu qərarımızı Osmanlı dövlətinə ərz etmək üçün öz nümayəndələrimizi göndəririk.[2]

Bu himayə tələbləri və ilhaqnamələr 1918-ci ilin aprel ayının sonlarından başlayaraq iyun ayının əvvəllərinədək olan dövrdə göndərilib. Bunlar həm də Batum sülh konfransının gedişi ilə də əlaqəlidir. Hər bir bölgə, qəza və nahiyyə bu ilhaqnamələri Osmanlı rəsmilərinə çatdırmaq üçün öz nümayəndələrini müəyyən edib Batum sülh konfransına göndərir.

Sənədlərdən anlaşılır ki, bunlar bir növ müəyyən dairələr tərəfindən təşkil edilmiş müraciətlərdir. Məsələn, Ağdaşın Hüsrev, Şıxlı, Şəkili, Haldan və Əlikənd nahiyyələrindən göndərilən müraciətlərin hamısının mətni eynidir və ilhaq arzularını Osmanlı dövlə-

[1] BOA, HR.SYS, no. 2398/4; HR.SYS, no. 2373/1; HR. SYS, no. 2448/23.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2398/4, v. 3-7; HR.SYS, no. 2373/1, v. 59.

tinə çatdırmaq üçün Ağdaş Milli Müsəlman Şurasının sədri Muxtar Əfəndi Əfəndizadəni və Ağdaş Ənvəriyyə Taboru doktoru Fikri bəyi nümayəndə seçirlər.[1]

Bakı quberniyasının Şirvan nahiyyəsinin Kürdəmir mahalının Axtaçı, Əlvənd, Şakırlı, Ərəb Mehdibəy, Taylan-köyü, Bor-bor Nəvahi, Qaraqoyunlu, Ağsu, Şeyxməzid, Cavanşir, Kaşad, Talış və Kürdəmir kənd və qəsəbələrinin və Kürdəmirdəki Şamaxı qaçqın və köçkünlərinin himayə tələbləri və ilhaqnamələrinin də mətnləri demək olar ki, eynidir. Müraciətnamələrdə adı çəkilən kənd və qəsəbələrin əhali nümayəndələri onların ərz-hallarını Osmanlı rəsmilərinə çatdırmaq üçün Kürdəmir Mahal Milli Komitəsini vəkil seçirlər. Bu müraciətnamələrin altında onlarla, bəzilərində isə iki yüzə yaxın imza var. Daha sonra bu müraciətnamələrin doğru-dürüst olduğu Kürdəmir Müsəlman Milli Komitəsinin Məslis sədri Manaf Məlikov, məclis üzvləri Əhməd Hacı Abbasoğlu Məlikzadə, Nəsrullah Hacı Heydəroğlu, Ağa Məhəmməd Mehdiyev və katib Əhməd Mahmudzadə tərəfindən təsdiqlənərək Kürdəmir Müsəlman Milli Komitəsinin möhürü ilə möhürlənib.[2] Zaqatala, Nuxa və Samurdan göndərilən müraciətnamələr də eyni məzmunludur.[3]

Azərbaycanın Gəncə, İrəvan, Nuxa, Zaqatala, Qarabağ, Cəbrayıl, Cavanşir, Ağdaş, Qazax, Şamaxı, Göyçay, Naxçıvan, Borçalı, Axıska və Axalkələk bölgələrinin ittihadçıları tərəfindən Osmanlı sədrəzəmi Tələt paşaya göndərilən 9 may 1918-ci il tarixli beş maddəlik müraciətnamənin isə xarakteri bir qədər fərqlidir. Burada Cənubi Qafqaz Seymində olan müsəlman nümayəndələrin Duma qanunlarına görə seçildiyi önə çəkilərək onlara etimadsızlıq göstərilir və ölkədə yaranmış hakimiyyətsizlik şəraitinin ağırlığı, erməni və bolşeviklər tərəfindən müsəlmanlara qarşı həyata keçirilən qətliamların genişləndiyi diqqətə çatdırılır və Azərbaycanın Osmanlı dövlətinə ilhaq edilməsi istənilir.[4] Maraqlıdır ki, bu sənədə Seymdəki Müsəlman fraksiyası nümayəndələrindən də imza atanlar vardır.

Zaqafqaziya şeyxülislamı Axund Məhəmməd Pişnamazzadə başda olmaqla Azərbaycanın Şəki, Zaqatala və Gəncə bölgələrindən olan nümayəndələrin Osmanlı hökumətinə ünvanladıqları 8 iyun 1918-ci il tarixli müraciətnamədə isə Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinə etimadsızlıq nümayiş etdirilir və boşeviklərin artan təcavüzləri qarşısında bölgənin türk-müsəlman əhalisinin Osmanlı dövlətinə ilhaqdan başqa heç bir idarəçiliyi qəbul etməyəcəyi vurğulanır.[5]

1918-ci ilin Mart qırğınından sonra artiq "Bakı məsələsi"nin Zaqafqaziya Seyminin gücü ilə həll etmək cəhdlərinin əbəs olduğunu görən Seymin Müsəlman fraksiyası yeganə çıxış yolunu Osmanlı qoşunlarının ölkəyə çağırılmasında gördü. M.Ə.Rəsulzadə bu barədə yazır: "Bu surətlə həyat təbiyyəsini təhdid edən bir təhlükəyə qarşı hakimiyyətini qəbul eyləmiş Tiflis hökumətindən laqeydlik görən Azərbaycan əfkari-ümumiyyəsində pək təbii olaraq bir iman doğyordu. Bu müşkül vəziyyətdən milləti qurtaracaq yeganə bir çarə vardı: Türkiyə!

Ümidlər həp oraya mətuf idi. "O qardaş millət gələcək, bizi düşmən əlindən qurtaracaq!" Xəlqin bundan başqa bir ümidi qalmamışdı".

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2398/4, v. 3-7.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 57-60, v. 62-66, v. 68.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 52, v. 54-56.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2398/4, v. 8.
[5] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 67.

1918-ci il may ayının əvvəllərində bolşevik-erməni təcavüzü ilə əlaqədar vəziyyət o qədər ağırlaşmışdı ki, Azərbaycanın ayrı-ayrı yerlərindən nümayəndələr Batuma gedib Osmanlı dövlətindən kömək istəmək qərarına gəlmişdilər. Mayın 13-də Yelizavetpol quberniyasının qəzalarından gələn nümayəndələrlə Seymin Azərbaycan fraksiyasının birgə iclası oldu. İclasda göstərildi ki, Seym üzvləri M.Ə.Rəsulzadə və M.H.Hacınski Batumda bütün Azərbaycan xalqının mənafeyini müdafiə etdiyi halda ayrı-ayrı nümayəndələrin Batuma getməsinə ehtiyac yoxdur. Nümayəndələrin təkidindən sonra qərara alındı ki, Türkiyə tərəfindən yardım almağı sürətləndirmək üçün M.Y.Cəfərov, N.Yusifbəyli və X.Xasməmmədov Batuma və İstanbula ezam olunsunlar. Bu qərarın qəbul olunmasına baxmayaraq yenə də Azərbaycanın müxtəlif ictimai-siyasi qüvvələrinin, ayrı-ayı bölgələrin nümayəndələri Batuma yollandılar. Onlar türk nümayəndə heyəti ilə görüşərək Türkiyənin Azərbaycana hərbi yardımının sürətləndirilməsi, bir qisim isə Azərbaycanın Türkiyəyə ilhaq olunmasının "vacibliyi" ilə bağlı öz mövqelərini bildirdilər.

Artıq bu dövrdə Osmanlı dövləti Qafqazda xristianlara qarşı müsəlmanları qorumaq və "öz təhlükəsizliyi baxımından" bölgədə uyğun bildiyi bir "İslam dövləti" qurmaq xəttini götürmüşdü. Amma "İslam dövləti" qurulacaq bölgələrdə müsəlmanlara qarşı davam edən erməni-bolşevik təcavüzü və bu təcavüzdən əziyyət çəkən yerli müsəlman əhalisi nümayəndələrinin, eyni zamanda milli-azadlıq hərəkatı liderlərinin yeganə çıxış yolu kimi Osmanlı dövlətinə yardım üçün müraciət etmələri Osmanlı siyasi dairələrində ilhaqçı meyllərin güclənməsi və "Turançılığ"ın önə keçməsi ilə müşayiət olunurdu.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 74

[20 aprel 1918]
Karyagin Uyezdi'nin
Müslüman Millî Şûrâsı'nın
İcrâî Komitesi
20 Aprel 1918

№ 182

İ'tibâr-nâme

Karyagin Uyezdi'nin Müslüman Millî Şûrâsı'nın İcrâî Komitesi'nin tarafından veriliyor şu i'tibâr-nâme Şuşa Uyezdi'nin sâkinleri Azîz Han Şekevî ve Mirza Dâvûd Ağamirzazâde hazretlerine, bu üzere ki, mezkûr cenâblar fevkîde yazılan şûrâ tarafından intihâb bulunublar Batum şehrinin müsâlaha ve mu'âhede konferansına.

Sadr	Mu'âvin	Avez-i Kâtib
Asker Osmânov	Behbûd Esedov	Hüseyin Ahundov

[arxa səhif□]:

Uhdeme tevdî' edilen vekâlet mûcebince Batum tarafına müteveccihen hareket ederek, Bulah istasyonunda hastalandığımdan kendi vekâletimi arkadaşım Mîzâ Dâvûd Ağamîrzâzâde cenâblarına muhavvel ediyorum.

Fî 27 Receb sene [1]336
Azîz Han Şükrî

HR.SYS, no. 2398/4, v. 1, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 75

[23 aprel-2 may 1918]
Cevanşir Mahâl Millî Komitesi
Terter'de
23 Aprel sene 1918
Şehâdet-nâme

Bununla bu şehâdet-nâme verilir Doktor Cemîl Bey Lemberanski'ye ve Hidayet Tanrıverdiyev'e ve Kerîm Bey Kalabeyov'a ondan ötürü ki Türkiye Hükûmeti ile her bir barede nümâyendelik sıfatı ile ihtiyâr veriliyor lâzım olan mes'elelerde danışığa girişmeğe Türkiye Hükûmeti'nin Kafkas haklarında gelecek lâzımî su'âllere bu nümâyendelere ihtiyâr veriliyor ki cevâb versinler.

Sadr	Kâtib
Seyyid Aliş İsmâîlzâde	Şahbaz Ahundov

[arxa səhif□]:

Uhdemize tevdî' edilen vekâlet mûcebince Batum'a müteveccihen Tiflis şehrine kadar gelerek burada nazara aldığımız bir takım mülâhazadan nâşi hâ'iz bulunduğumuz vekâleti Şuşa ve Karyagin nümâyendesi Mirza Dâvûd Ağamîrzazâde cenâblarına muhavvel ediyoruz.

Fî 2 Mayıs sene [1]918

Cevanşir Kazâsı Vükelâsı		
Cemîl Lemberanski	Hidâyet Tanrıverdiyev	Kerîm Bey Kalabeyov

HR.SYS, no. 2398/4, v. 2, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 76

[26 aprel 1918]
Müslüman Millî Şûrâsı'nın
İcrâiye Komitesi
26 Aprel 1918
Sayı : 904
Ağdaş
Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye
Ma'rûz-ı kemterâneleridir.

Bugün biz Ağdaş sancağına tâbi‘ Hüsrev nâhiyesi ictimâ‘ ederek ba‘de’l-müşâvere doğrudan doğruya Türkiye tab‘iyetini kabûl etdik. Ve bugünden i‘tibâren Türkiye’den başka hiçbir hükûmeti tanımamağa karâr koyduk ve bu karârımızı Devlet-i Aliyye-i Osmâniye’ye arz etmek için Ağdaş Millî Müslüman Şûrâsı’nın Sadrı Muhtâr Efendi Efendizâde’yi ve Ağdaş Enveriye Taburu doktoru Fikrî Bey’i bi’l-intihâb o tarafa gönderiyoruz. Mezkûr vekîllerimizin arz edecekleri gibi dört seneden beri uğradığımız felâketlerin nihâyetinde uzun zamânlardan beri arzusunda bulunduğumuz Hilâfet-i Uzmâ’ya mülhak olamaz isek mahviyetimiz muhakkak olduğundan Ordu-yı Osmânî’nin biran evvel Kafkasya’ya girmesi için emr verilmesini umûm ricâl-ı devletden bi’l-hâssa Halîfe-i Müslimîn Hazretleri’nden istirhâm ederiz.

Hüsrev	Aral	Müskürlü	Tevfîkî	Şemsâbâd	Emîr-Mahmûd
Karagan Sadî İkinci	Şor-dehne	Karagan Sadî Birinci	Karagan Şıhlar	Yukarı Kasil	Aşağı Kasil
Orta Kasil	Bulağ-otağı	Huşun	Arab	Kukel	
Hüsrev Mahkemesi’nin Kâtibi Sirâc Hâcîyev					

HR.SYS, no. 2398/4, v. 3.

***** ***** *****

№ 77

[26 aprel 1918]
Müslüman Millî Şûrâsı’nın
İcrâiye Komitesi
26 Aprel 1918
Sayı : 905
Ağdaş
Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî’ye
Ma‘rûz-ı kemterâneleridir.

Bugünden biz Ağdaş sancağına tâbi‘ Şıhlı nâhiyesi ictimâ‘ ederek ba‘de’l-müşâvere doğrudan doğruya Türkiye tab‘iyetini kabûl etdik. Ve bugünden i‘tibâren Türkiye’den başka hiçbir hükûmeti tanımamağa karâr koyduk ve bu karârımızı Devlet-i Aliyye-i Osmâniye’ye arz etmek için Ağdaş Millî Müslüman Şûrâsı’nın sadrı Muhtâr Efendi Efendizâde’yi ve Ağdaş Enveriye Taburu doktoru Fikrî Bey’i bi’l-intihâb o tarafa gönderiyoruz. Mezkûr vekîllerimizin arz edecekleri gibi dört seneden beri uğradığımız felâketlerin nihâyetinde uzun zamânlardan beri arzusunda bulunduğumuz Hilâfet-i Uzmâ’ya mülhak olamaz isek mahviyetimiz muhakkak olduğundan Ordu-yı Osmânî’nin biran evvel Kafkasya’ya girmesi için emr verilmesini umûm ricâl-ı devletden ve bi’l-hâssa Halîfe-i Müslimîn Hazretleri’nden istirhâm ederiz.

Nimetâbâd	Hâcîlı	Şıhlı	Karasu Kumlak
Dâvûdlu	Malay	Mürsel	

Ben Karasu Kumlak cemâ'ati kol yazdım.
Davudlu cemâ'ati avezinde kol yazdım ben Molla Îsâ İsmâîl Efendizâde.
Ben Mürsel cemâ'ati kol yazdım.
Ben Karasu cemâ'ati kol yazdım.

HR.SYS, no. 2398/4, v. 4.

***** ***** *****

№ 78

[26 aprel 1918]
Müslüman Millî Şûrâsı'nın
İcrâiye Komitesi
26 Aprel 1918
Sayı : 906
Ağdaş
Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye
Ma'rûz-ı kemterâneleridir.

Bugün biz Ağdaş sancağına tâbi' Şekili nâhiyesi ictimâ' ederek ba'de'l-müşâvere doğrudan doğruya Türkiye tab'iyetini kabûl etdik. Ve bugünden i'tibâren Türkiye'den başka hiçbir hükûmeti tanımamağa karâr koyduk ve bu karârımızı Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'ye arz etmek için Ağdaş Millî Müslüman Şûrâsı'nın sadrı Muhtâr Efendi Efendizâde'yi ve Ağdaş Enveriye Taburu doktoru Fikrî Bey'i bi'l-intihâb o tarafa gönderiyoruz. Mezkûr vekillerîmizin arz edecekleri gibi dört seneden beri uğradığımız felâketlerin nihâyetinde uzun zamânlardan beri arzusunda bulunduğumuz Hilâfet-i Uzmâ'ya mülhak olamaz isek mahviyetimiz muhakkak olduğundan Ordu-yı Osmânî'nin biran evvel Kafkasya'ya girmesi için emr verilmesini ricâl-ı devletden bi'l-hâssa Halîfe-i Müslimîn Hazretleri'nden istirhâm ederiz.

Arab-Ocağı	Pirkeke	Koşa-Kavak	Cuva
Kür-arh	Yukarı-Kolkatı	Aşağı-Kolkatı	Şekili
Yukarı-Ağcayazı	Aşağı-Ağcayazı	Dehne	

HR.SYS, no. 2398/4, v. 5.

***** ***** *****

№ 79

[26 aprel 1918]
Müslüman Millî Şûrâsı'nın
İcrâiye Komitesi
26 Aprel 1918
Sayı : 907
Ağdaş
Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye
Ma'rûz-ı kemterâneleridir.

Bugün biz Ağdaş sancağına tâbi‘ Haldan nâhiyesi ictimâ‘ ederek ba‘de’l-müşâvere doğrudan doğruya Türkiye tab‘iyetini kabûl etdik. Ve bugünden i‘tibâren Türkiye’den başka hiçbir hükûmeti tanımamağa karâr koyduk ve bu karârımızı Devlet-i Aliyye-i Osmâniye’ye arz etmek için Ağdaş Millî Müslüman Şûrâsı’nın sadrı Muhtâr Efendi Efendizâde’yi ve Ağdaş Enveriye Taburu doktoru Fikrî Bey’i bi’l-intihâb o tarafa gönderiyoruz. Mezkûr vekîllerimizin arz edecekleri gibi dört seneden beri uğradığımız felâketlerin nihâyetinde uzun zamânlardan beri arzusunda bulunduğumuz Hilâfet-i Uzmâ’ya mülhak olamaz isek mahviyetimiz muhakkak olduğundan Ordu-yı Osmânî’nin biran evvel Kafkasya’ya girmesi için emr verilmesini ricâl-ı devletden bi’l-hâssa Halîfe-i Müslimîn Hazretleri’nden istirhâm ederiz.

Haldan	Selâm-âbâd	Bucak	Şilyan
Lembeti	Han-âbâd	Öcek	Ekşem
Mingeçevir	Hâcî-sallı	Karaoğlan	Bala-yenice
Kulişe	Beydilli	Acemli	Arab-basara

Han-âbâd cemâ‘atinin mühürü olmamasına göre kol yazdım Molla Muhammed, Molla Seyyid Ali, Molla Irza Molla Reşîdoğlu.

Öcek cemâ‘ati mühürü avezinde kol yazdım Muhtâr Efendi Efendizâde.

Ermeni-bazar cemâ‘atinin mühürü olmamasına göre kol yazdım Molla Rıza, Molla Ahmedoğlu.

Selâm-âbâd cemâ‘atinin mühürü olmamasına göre avezine kol yazdım Molla Mustafâ.

Arab-basara cemâ‘atinin peçatı olmamağ[ın]a göre ben kol yazdım Hâcî Muhammed Alî Efendi Hâcî Yûsufoğlu.

HR.SYS, no. 2398/4, v. 6.

***** ***** *****

№ 80

[26 aprel 1918]
Müslüman Millî Şûrâsı’nın
İcrâiye Komitesi
26 Aprel 1918
Sayı : 908
Ağdaş
Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî’ye
Ma‘rûz-ı kemterâneleridir.

Bugün biz Ağdaş sancağına tâbi‘ Alîkend nâhiyesi ictimâ‘ ederek ba‘de’l-müşâvere doğrudan doğruya Türkiye tab‘iyetini kabûl etdik. Ve bugünden i‘tibâren Türkiye’den başka hiçbir hükûmeti tanımamağa karâr koyduk ve bu karârımızı Devlet-i Aliyye-i Osmâniye’ye arz etmek için Ağdaş Millî Müslüman Şûrâsı’nın sadrı Muhtâr Efendi Efendizâde’yi ve Ağdaş Enveriye Taburu doktoru Fikrî Bey’i bi’l-intihâb o tarafa gönderiyoruz. Mezkûr vekîllerimizin arz edecekleri gibi dört seneden beri uğradığımız felâketlerin nihâyetinde uzun zamânlardan beri arzusunda bulunduğumuz Hilâfet-i

Uzmâ’ya mülhak olamaz isek mahviyetimiz muhakkak olduğundan Ordu-yı Osmânî’nin biran evvel Kafkasya’ya girmesi için emr verilmesini umûm ricâl-ı devletden bi’l-hâssa Halîfe-i Müslimîn Hazretleri’nden istirhâm ederiz.

Kâdî-kumlak	Rammal	Alîkend	Şâhlık
Kardağlı	Melik-ballı	Alpaut	Çigni

HR.SYS, no. 2398/4, v. 7.

***** ***** *****

№ 81

[29 aprel 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Huzûr-ı Âlîleri’ne İstid‘â-nâmedir.

Hemîn 1336’ımcı senenin Recebü’l-mürecceb ayının 18’imci gününde bizler zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası’nın Şirvan nâhiyesinin Kürdemir Mahâlı’nın Ahtaçı Evvel vlastının ahâlîsi öz rûhânîmiz ve kendhüdâmız başda olarak mescidimize cem‘ olub ve meşveret edib hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile böyle taht-ı karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye’den iltimâs-ı âcizâne olunsun ki nice ki bizler hâl-ı hâzırda sâhibsiz ve hükûmetsiz yaşamağımızdan nâşî memleketimizin her bir cihetinde iğtişâş ve herc-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan ahâlî-i müslimîn her bir yerde, husûsen bizim Bakü Guberniyası’nda Bolşeviklerden ve umûmen anarhist partiyaların ve milletlerin tecâvüz-i bî-rahîmânelerine dûçâr olub cânen ve mâlen külli zâyi‘âta ve telefâta uğramakdadırlar. Merhamet-i şâhânelerin bizlerde dirîg etmeyib ale’l-‘acele bizleri öz taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb‘a ve ra‘iyetliğine kabûl buyursunlar ve hemîn istid‘â-nâmemizi takdîm etmeğe vekîl edirik Kürdemir Mahâl Millî Komitesi’ni ki o dahi kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta‘yîn eylesin.

Ben Ahtaçı-ı Evvel cemâ‘atinin mollası Molla Muhammed Alî Molla Ferecullah-oğlu Ahtaçı-ı Evvel cemâ‘atinin avezlerinde kol yazdım.

Akabey Hüseyin Bey oğlu Ahtaçı Salyan cemâ‘atinin avezlerinde kol yazdım Molla Abdullah Abdülbâkîoğlu.

Ahtaçı-ı Evvel cemâ‘atinin vlast yüzbaşısı Şirmemmed Meşhedî İsrâfîloğlu’nun avezinde ben Îsâ Bey Akabeyov kol yazdım.

Ben Molla Alî Nakî Molla Alîoğlu Ahtaçı-ı Evvel cemâ‘atlerden avezlerinde kol koydum.

Hemîn istid‘â-nâmenin doğru ve dürüst olmağını Kürdemir Millî Komitesi tasdîk ederek kendi mühür ve imzâsını sebt etdi. Sene 1336 fî 30 mâh-ı Recebü’l-mürecceb.

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
Uzvlar	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	Ahmed Mahmûdzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 59, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 82

[29 aprel 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Huzûr-ı Âlîleri'ne İstid'â-nâmedir.

Hemîn 1336'ımcı senenin Recebü'l-mürecceb ayının 18'imci gününde bizler zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası'nın Şirvan nâhiyesinin Kürdemir Mahâlı'nın Elvend vlastının ahâlîsi öz rûhânîmiz ve kendhüdâmız başda olarak mescidimize cem' olub maslahat ve meşveret etdikden sonra hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile böyle taht-ı karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'den iltimâs-ı âcizâne olunsun ki nice ki bizler hâl-ı hâzırda sâhibsiz ve hükûmetsiz yaşamağımızdan nâşî memleketimizin her bir cihetinde iğtişâş ve herc-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan ahâlî-i müslimîn her bir yerde husûsen bizim Bakü Guberniyası'nda Bolşeviklerin ve umûmen anarhist partiyaların ve milletlerin tecâvüz-i bî-rahîmânelerine dûçâr olub cânen ve mâlen küllî zâyi'âta, telefâta ve hasârâta uğramakdadırlar. Merhamet-i şâhânelerin bizlerden dirîg etmeyib ale'l-'acele bizleri öz taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb'a ve ra'iyetliğine kabûl buyursunlar ve hemîn istid'â-nâmemizi takdîm-i huzûr etmeğe vekîl edirik Kürdemir Mahâl Millî Komitesi'ni ki o dahi kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta'yîn eylesin.

Elvend Rûhânîsi Molla Hamza Hüseyin Efendioğlu cemâ'at-ı Elvend râzî olub kol yazdım.

Elvend Hâkimiyyesinin Yüzbaşısı Muhammed İrza Hâcî Emîroğlu tasdîk ederim bi'n-nisbe telgrafımızı sebt eylemek ile Muhammed İrza Hâcî Emîroğlu.

Hemîn istid'â-nâmenin doğru ve dürüst olmağını Kürdemir Millî Komitesi tasdîk ederek kendi mühür ve imzâsını sebt eder. Sene 1336 fî 30 mâh-ı Recebü'l-mürecceb.

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
Uzvlar	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu
	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	Ahmed Mahmûdzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 63.

***** ***** *****

№ 83

[1 may 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Huzûr-ı Âlîleri'ne İstid'â-nâmedir.

Hemîn 1336'ımcı senenin Recebü'l-mürecceb ayının 20'mci gününde bizler zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası'nın Şirvan nâhiyesinin Kürdemir Mahâlı'nın Sakırlı vlastının ahâlîsi öz rûhânîmiz ve kendhüdâmız başda olarak mescidimize cem' olub hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile meşveret edib böyle taht-ı karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'den iltimâs-ı âcizâne olunsun ki nice ki bizler hâl-ı hâzırda sâhibsiz ve hükûmetsiz yaşamağımızdan nâşî memleketimizin her bir cihetinde iğtişâş ve

herc-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan ahâlî-i müslimîn her bir yerde husûsen bizim Bakü Guberniyasın'ın Bolşeviklerinden ve anarhistlerden ve gayr-ı partiya ve milletlerden mütecâviz bî-rahîmânelerine dûçâr olub cânen ve mâlen büyük zâyi'âta ve telefâta uğramakdadırlar. Merhamet-i şâhânelerin bizlerden dirîg etmeyib ale'l-'acele bizleri öz taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb'a ve ra'iyetliğine kabûl buyursunlar ve hemîn istid'â-nâmemizi takdîm-i huzûr etmekle vekîl edirik Kürdemir Mahâl Millî Komitesi'ni ki o dahi kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta'yîn eylesin.

Kürdemir Mahâlı'ndan İsmâîlli cemâ'atinin bî-savâd olub, tevakki'lerine göre hemîn protokolü imzâ etdim ben İsmâîlli Mollası Hâcî Molla Mehdî Ganîzâde.

Okudum ve ziyâde hoşnûd ve râzî oldum Samed Bey Alî İskenderzâde, Muharrem Hâcî Muhammedoğlu.

Ben Meşhedî Dedekulu Hâcî Velîhanoğlu kol yazdım.

Ben Sakırlı vlasti komiseri Muhammed Alî Ferzalîyev kol yazdım.

Sakırlı cemâ'ati bî-savâd olub, tevakki'lerine göre avezlerinde kol yazdım Alî Îsâ Ferzalîyev.

Hemîn istid'â-nâmenin doğru ve dürüst olmağını Kürdemir Millî Komitesi tasdîk ederek kendi mühür ve imzâsını sebt eder. Sene 1336 fî 30 mâh-ı Recebü'l-mürecceb.

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
Uzvlar	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu
	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	Ahmed Mahmûdzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 57, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 84

[4 may 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Hazretlerine Huzûr-ı Âlîleri'ne İstid'âdır.

Hemîn 1336 senenin Recebü'l-mürecceb ayının 23'ümcü gününde zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası'nın Şamâhî şehrinin Bolşeviklerin dehşet-i mezâliminden hânümânları vîrân olan kaçkın ve felâket-zedeleri Kürdemir kasabasında kendi rûhânî ve ru'esâmız başda olarak mescid-i câmi'e yığılıb hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile meşveret edib böyle taht-ı karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'den iltimâs-ı âcizâne olunsun ki nice ki ma'lûmdur bizler hâl-ı hâzırda sâhibsiz ve hükûmetsiz yaşamağımızdan nâşî memleketimizde iğtişâş ve herc-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan ahâlî-i islâmiye her bir yerde husûsen Bakü Guberniyası'nda Bolşeviklerin ve umûmen anarhist partiyaların ve milletlerin tecâvüz-i gaddârânesine dûçâr olub cânen ve mâlen büyük zâyi'ât ve telefâta uğramakdadırlar. Merhamet-i şâhânelerini bizlerden dirîg etmeyib ale'l-'acele bizleri kendi taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb'a ve ra'iyetliğine kabûl buyursunlar. Ve hemîn istid'â-nâmemizi

takdîm-i huzûr etmeğe vekîl edirik Kürdemir Millî Komitesi'ni ki o dahi her kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta'yîn buyursun.

Kürdemir'de mevcûd Şamahı kaçkınlarının mikdârı, nüfûsu 3500 ve mezkûr kasabada hemîşelik sükûnet eden Şamahı ahâlîsinin adedi 1500 candan ibâretdir.

Ağa Mûsâ Kadîrzâde	İsmâîl Güllüoğlu	Necef Necîboğlu
Hâcî Baba Kerîmov	Muhammed Abdullahzâde	Alî Eşref Necefzâde
Aka Muhammed Hâcî Mustafâoğlu	Abdulhâlik İbrâhîmov	Meşhedî Aka Hüseyin Ahmedov
Hâcî Cârullâh Abdurrahîmoğlu	Ebü'l-Kâsım Hâcî Muhammed Hüseyinoğlu	Tâceddîn Mehdîyev
Muhammed Emîn Ahmedzâde	Molla Celâl Molla Ahadoğlu Kolkoyduyev	Muhammed Abdülkerîmoğlu
Hâcî Hüseyin Molla Yûsufoğlu	Gafûr Abdülkerîmoğlu	Eşref Kuluyev
Semender Hâcî Timuroğlu	Muhyiddîn Efendizâde	Hâcî Kerîm Azîzoğlu
Alî Murtezâ Azîzov	Timur Azîzov	Alî Hasan Hasanov
İsmâîl Rahîmoğlu	Kerîm Hasanoğlu	Sanân Cârullahoğlu
Sâdık Selîmoğlu	Hidâyet Kadîroğlu	Latîf Adîloğlu
İsmâîl Adîloğlu	Şerîf Efendiyev	Alî Merdân Kerîmoğlu
Meşhedî Nûreddîn Cevâdoğlu	Alîasker Adîloğlu	Meşhedî İbrâhîm Meşhedi Kuluoğlu
Aka Îsâ Efendiyev	Mustafâ Efendiyev	Hâlid Atakişioğlu
Alî Merdân Atakişioğlu	Sirâceddîn Hâcî Sadîoğlu	Ahad Muhammedoğlu
Aka Abdullah Timuroğlu	Aka İsmâîl Abdurrahîm Efendioğlu	Latîf Şerîfoğlu
Timur Abdullahoğlu	Aka Cebrâîl Hâcî Akaoğlu	Seyyid Celâl Seyyid Ekberoğlu
Sultân Mecîd Hâcî Akaoğlu	İbâd Esedoğlu	Hâcî Nimet Hasanoğlu
Meşhedî Resûl Hüseyinov	Kardaş Hâcî Nimetoğlu	Ahmed Mustafâoğlu
Sâdık Kerîmoğlu	Abdulalî Hâcî Babaşoğlu	Muhammed Nebîoğlu
Hüseyin Hayrîoğlu	Ahmed Nakîoğlu	Timur Sultânoğlu
Şükür Hüseyinoğlu	Şükür Muhammedoğlu	Nebî Fetîoğlu
Can Rahmân Yûsufoğlu	Han Hüseyin Muhammedoğlu	Abdullah Ahmedoğlu
Kâsım Samedoğlu	Mikâîl Hâcî Kadîroğlu	Hâcî Ahad Muhammedoğlu

Muhammed Ahmedoğlu	Manâf Ahmedoğlu	Ahmed Hüseyinoğlu
Mehdî Ahmedoğlu	Hâcî Timur Hâcîoğlu	Hüseyin Nasroğlu
Şahbâz Kâzımoğlu	Abdülkadîr Hâcî Safderoğlu	Hâcî Muhammed Muhtâroğlu
Şâkir Kâsımoğlu	Resûl Molla Ahadoğlu	Hamîd Hâcî Yahyâoğlu
Hâcî İsmâîl Muhammedoğlu	Fahreddîn Ahmedoğlu	Emîn Süleymânov
Paşa Molla Mahmûdoğlu	Rüşdü Alî Cabbâr Hâcîbeyoğlu	Han Can Rüşdüoğlu
Aka Mustafâ Hâcî Yarmuhammedoğlu	Muhammed Selîm Hâcî Yarmuhammed Bey oğlu	İsmâîl Bey Cebrâîl Bey oğlu
Seyfullah Muhammedoğlu	Hayrullah Kerbelâyı Muhammed Hüseyinoğlu	Alî Hâcî Mûsâoğlu
Ağa Abdullah Alîoğlu	Ağa Cebrâîl Abdurrahmânoğlu	Sultân Alî Caferoğlu
Muhsin Bey Cabbârkuluyev	Aka Yûsuf Sâdıkbeyov	Aka Halef Cabbârbeyov
Aka Sâlih Sâdıkalîyev	Muhammed Abdullahoğlu	Süleymân Halîlbeyoğlu
Muhammed Halîlbeyoğlu	Meşhedî Resûl Hüseyin Alîoğlu	Meşhedî Sürhay Hüseyin Alîoğlu
Ömer Hüseyinov	Ağalar Aliyev	Selîm Baloğlanoğlu
Ahmed Hüseyinov	Ahmed Ayâsov	Selîm Mehdîyev
Mecîd Mehdîoğlu	İbrâhîm İlyâsoğlu	İbrâhîm Yûsufoğlu
Murâd İlyâsoğlu	Yûsuf İlyâsoğlu	Süleymân Yûsufoğlu
Alîbaba Hâcî Babaoğlu	Latîf Yûsufoğlu	Muhammed Sâdık Yûsufoğlu
Kerîm Selîmoğlu	Aka Mustafâ Muhammed Emînoğlu	İsmâîl Seyyid Caferoğlu
Alî Osmân Eyyûboğlu	Gülabi Şîrîn Şîrînoğlu	Abdülhâlik Şîrînoğlu
Hayrullah Nevrûzoğlu	Abdülazîz Muhammed Sâdıkoğlu	Hasan Hâcî Molla Ahmedoğlu
Cevâd Zeynâloğlu	Ağa Hüseyin Hüseyinov	Ağa Hasan Hâcî Abdülhâlikoğlu
Hâcî Alî Yarmuhammedoğlu	İsrâfîl Kadîroğlu	Hâcî Kâsım Hakverdioğlu
Şamhal Hâcî İbrâhîmoğlu	Meşhedî Rahîm Aka Rahîmoğlu	Aka Mustafâ Muhammed Efendioğlu
Yûnus Hâcî İsrâfîloğlu	Şa[h] Murâd Nûr Muhammedoğlu	Allahverdi Abdurrahmânov
Şah Melik Abdurrahmânov	Beğiş Velîmuhammedov	Kalemşah Nasîrov

Bâkî Hâcî Muhammedoğlu	Ganî Hankişioğlu	Ağa Hüseyin Abdülhâlikzâde
Murâd İlyâszâde	Süleymân Hasanoğlu	Abdülhâlik Şîrînoğlu
Kerîm Selîmoğlu	Mustafâ Girâyoğlu	Nasrullâh Sultânzâde
Hâcî Abdulhâlik Kurbânzâde	Yûsuf Kurbânoğlu	Asker Salâhoğlu
Abdülalî Ahadoğlu	Ağa Alî Askerzâde	Alî Osmân Abbâsoğlu
Rahîm Azîzoğlu	Molla Osmân Hüseyin Efendioğlu	Aka Kerîm Resûloğlu
İsmâîl Ahadoğlu	Mecîd Molla Hâcîoğlu	Eşref Hasanoğlu
Eşref Saferov	Molla Abdullah Hüseyinov	Baba Meşhedî Hasanoğlu
Mecîd Molla Hamîdoğlu	İbrâhîm Yûsufoğlu	Muhammed Sâdık Ganîyev
Alîbaba Kerîmoğlu	Ağa Kerîm Yûsufoğlu	Abdülahad Mürşidoğlu
Ağa Muhammed Habîboğlu	Mustafâ Settâroğlu	Süleymân Rahîmoğlu
Emîrastan Hâcî Mikâiloğlu	Resûl Resûlov	Melik Mürşid Hâcî Ahadoğlu
Meşhedî Ağa Alî Meşhedî Abdullahoğlu	Alî Cabbâr Rahîm Efendizâde	Molla Abdullah Hüseyinzâde
Meşhedî Aliş Kerbelâyî Abdülazîzoğlu	Meşhedî Hâcî Kulu Hâcî Mustafâoğlu	Safder Haydaroğlu
Eşref Meşhedî Hasanoğlu	Hâcî Abdullah Zeynelzâde	

Ben Zeynel Kerbelâyı Bâkîoğlu kol koydum.

Şamahı şehrinin İmâmlı mahallesinin cemâ'atinin imâmı ve cemâ'at mollası Mahmûd Efendi Rahîm Efendizâde.

Kürdemir vağzalının mescid rûhânîsi Hasan Efendi Nûr Alîzâde.

Hemîn istid'â-nâmenin Kürdemir Millî Komitesi doğru ve dürüst olduğunu tasdîk ederek kendi mühür ve imzâsını sebt eder. Sene 1336 fî 30 mâh-ı Recebü'l-mürecceb

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
Uzvlar	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu
	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	Ahmed Mahmûdzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 58, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 85

[6 may 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Huzûr-ı Âlîleri'ne İstid'âdır.

Hemîn 1336'ımcı senenin Recebü'l-mürecceb ayının 25'imci gününde bizler zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası'nın Şirvan nâhiyesinin Arab Mehdibey vlastının ahâlîsi öz rûhânî ve re'îslerimiz başda olarak mescid-i câmi'e cem' olub hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile meşveret edib böyle taht-ı karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'den âcizâne tevekki' olunsun ki nice ki bizler hâl-ı hâzırda hükûmetsiz yaşamağımızdan nâşî memleketimizin her bir tarafında iğtişâş ve hecr-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan Müslüman ahâlî her bir yerde husûsen bizim Bakü Guberniyası'nda Bolşeviklerin ve umûmen anarhist partiyaların, milletlerin tecâvüz-i gaddârânesine dûçâr olub cânen ve mâlen büyük zâyi'âta ve telefâta dûçâr olmakdadırlar. Sâye-i şâhânelerin bizlerden dirîg etmeyib mevlâ aşkına ale'l-'acele bizleri kendi taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb'a ve ra'iyetliğine kabûl buyursunlar ve hemîn istid'â-nâmemizi takdîm-i huzûr ve sûret-i hâlimizi beyân etmeğe vekîl eyledik Kürdemir Mahâlı'nın Millî Komitesi'ni ki o dahi kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta'yîn eylesin.

Mustafâlı prihodunun 400 nüfûsu râzîlık ile rûhânî mollası Molla Kanber Girayoğlu kol koydum.

Güllülü-bazar Geraybeyli min beş yüz nüfûsu râzîlık ile rûhânî mollası Molla Efendi Yûsuf Efendioğlu kol koydum.

Babadedeli vlastı Merdân Bey prihod mollası imzâ ederim, bu mikdâr yedi yüz nefer nüfûsu râzîlık ile ben vlastos Merdân Bey ve Dedeli rûhânî mollası Meşhedî Molla Hasan Molla Ekberoğlu kol koydum.

Kurt Bayrambey nüfûsu altı yüz nefer râzılık ile rûhânî mollası Molla Muzaffer Giray Rüstemoğlu kol koydum.

Biz Arab Mehdîbey nüfûsu yetmiş beş nefer râzîlık ile ve rûhânî mollası Hâcî Molla Şeyhalî Meşhedî Ahmedoğlu kol koydum.

Selîm Bey Abdurrahîm Sultanov, Abbâs Bey Resûlbeyov.

Celîlli karyesiyle ve Kâsımbeyli beş yüz elli nefer avezinde ben Molla İsmâîl Hâcî Mustafâzâde kol koydum.

Ben Karalıhan rûhânîsi Hâcî Muhammed Efendi Efendizâde, ben Hâcî Elmeddîn Bey Sultân Mahmûd Bey oğlu kol yazdım.

Ben Mahmûd Sultân Kâsım Beyzade kol yazdım.

Ben Arab Mehdîbey vlastos komiseri yukarıda yazılanı kol altında tasdîk ederim. Kol yazmak ile Hamîd Sultân Kâsımbeyov.

Hemîn istid'â-nâmeni Kürdemir Millî Komitesi tasdîk ederek kendi mühür ve imzâsını sebt eder. Sene 1336 fî 30 mâh-ı Recebü'l-mürecceb.

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
[Uzvlar]	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu
	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	Ahmed Mahmûdzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 60, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 86

[6 may 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Huzûr-ı Âlîleri'ne İstid'âdır.

Hemîn 1336'ımcı ilin Recebü'l-mürecceb ayının 25'imci gününde bizler zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası'nın Şirvan nâhiyesinin Taylan-köyü vlastının ahâlî-i islâmiyesi mescid-i câmi'e yığılıb kendi rûhânî ve re'îslerimiz başda olduğu hâlde hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile meşveret edib böyle karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'den iltimâs-ı âcizâne olunsun ki nice ki ma'lûmdur bizler hâl-ı hâzırda sâhibsiz ve hükûmetsizlikden nâşî memleketimizde iğtişâş ve herc-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan Müslümanlar her bir yerde husûsen bizim Bakü Guberniyası'nda Bolşeviklerin ve umûmen anarrhist partiyaların ve milletlerin tecâvüz-i gaddârânesine dûçâr olub cânen ve mâlen büyük zâyi'âta uğramakdadırlar. Merhamet-i şâhânelerini bizlerden esirgemeyib mevlâ aşkına ale'l-'acele bizleri kendi taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb'a ve ra'iyetliğine kabûl buyursunlar. Ve hemîn istid'ânı takdîm-i huzûr etmeğe vekîl eyledik öz millî komitemizi ki o dahi her kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta'yîn eylesin.

Taylan köyü cemâ'atinin avezinde ben prihod mollası ben Mîr-Kerîm Molla Nakîoğlu kol koydum.

Hemîn kâğızı biz Taylan-köyü cemâ'atinin Kahramanbeyli beyzâdeleri tasdîk etdik ve vekîl eyledik öz avezimizde Meşhedî Melik Mahmûd Beyi kol yapsın.

Kahramanbeyli beyzâdesinin ve öz avezinde ben Meşhedi Melik Mahmûd Bey Kerbelâyi Abbâs Bey oğlu kol koydum.

Biz Carlı Dehnesi Taylan-köyü cemâ'atinin beyzâdeleri ricâen bu kâğızı kabûl edib kol koyduk, avezimizde Aslan Bey Meşhedî Sultan Bey oğlu kol koydu ve öz avezimde Aslan Bey Meşhedî Hüseyin Bey oğlu kol koydum.

Ben Taylan-köyü yüzbaşısı Meşhedî Paşa Meşhedî Esedoğlu kol koydum.

Hemîn istid'â-nâmenin doğru dürüst olmağını Kürdemir Millî Komitesi tasdîk ederek kol koymaklık ile mühür sebt etmeklik ile 30 mâh-ı Receb 1336.

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
Uzvlar	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	[Ahmed Mahmûdzâde]

HR.SYS, no. 2373/1, v. 64, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 87

[6 may 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Huzûrları'na İstid'â-nâmedir.

Hemîn 1336'ımcı senenin Recebü'l-mürecceb ayının 25'imci gününde bizler zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası'nın Şirvan nâhiyesinin Pervâ-yı Nevâhî karyesinin aslü's-seyyid ahâlîsi öz rûhânîlerimiz ve re'îslerimiz başda olarak mescid-i câmi'e cem' olub hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile meşveret edib taht-ı karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâni'den iltimâs-ı âcizâne olunsun ki nice ki bizler hâl-ı hâzırda sâhibsiz ve hükûmetsiz yaşamakdan nâşi memleketimizin her bir cihetinde iğtişâş ve herc-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan ahâlî-i müslimîn her bir yerde husûsen bizim Bakü Guberniyası'nda Bolşeviklerden ve umûmen anarhist partiyaların ve milletlerin tecâvüz-i gaddârânesine dûçâr olub cânen ve mâlen büyük zayî'âta ve telefâta uğramakdadırlar, merhamet-i şâhânelerin bizlerden dirîg etmeyib ale'l-'acele bizleri öz taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb'a ve ra'iyetliğine kabûl buyursunlar ve hemîn istid'â-nâmemizi takdîm-i huzûr etmeğe vekîl edirik öz millî komitemizi Kürdemir Mahâl Millî Komitesi'ni ki o dahi kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta'yîn etsinler.

Muharrem Ekber Kuluoğlu	Seyyid Alî Orucoğlu	Avâz Kerîmoğlı
Müslim Hâcî Hamîdoğlu	Tapdık Ahmedoğlu	Mayıs Kurbânoğlu
Hâcî Cebrâîloğlu	Hâcî Esed Cebrâîloğlu	Mir Alkas Alîoğlu
Arzuman Mir Alîoğlu	Muzaffer Gafaroğlu	Gülalî Alîoğlu
Hüseyin Muharremoğlu	Alîcan Şahsuvâroğlu	

Fevka'z-zikr adamların bî-savâd olub tevek'î etmelerine göre avezlerinde kol yazdım ben Nevâhî prihodunun mollası Yûsuf Efendi Kâsımoğlu.

Birimci Nevâhî'nin ahâlîsi nüfûsu beş yüz fakîrdir.

Nevâhî prihodunun mollası Yûsuf Efendi Kâsımoğlu.

Hemîn istid'â-nâmenin doğru ve dürüst olmağını Kürdemir Millî Komitesi tasdîk ederek kendi mühür ve imzâsını sebt eder. Sene 1336 fî 30 mâh-ı Recebi'l-mürecceb

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
Uzvlar	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlı
	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	Ahmed Mahmûdzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 62, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 88

[6 may 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Huzûrları'na İstid'â-nâmedir.

Hemîn 1336'ımcı senenin Recebü'l-mürecceb ayının 25'imci gününde bizler zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası'nın Şirvan nâhiyesinin Karakoyunlu vlastının ahâlîsi öz rûhânîlerimiz ve re'îslerimiz başda olarak mescid-i câmi'e cem' olub hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile meşveret edib böyle taht-ı karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'den iltimâs-ı âcizâne olunsun ki nice ki bizler hâl-ı hâzırda sâhibsiz ve hükûmetsiz yaşamağımızdan nâşî memleketimizin her bir cihetinde iğtişâş ve herc-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan ahâlî-i müslimîn her bir yerde husûsen bizim Bakü Guberniyası'nda Bolşeviklerin ve umûmen anarhist partiyaların ve milletlerin tecâvüz-i gaddârânesine dûçâr olub cânen ve mâlen büyük zâyi'âta ve telefâta uğramakdadırlar. Merhamet-i şâhânelerin bizlerden dirîg etmeyib ale'l-'acele bizleri öz taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb'a ve ra'iyetliğine kabûl buyursunlar ve hemîn istid'â-nâmemizi takdîm-i huzûr etmeğe ve sûret-i hâlimizi beyân etmeğe vekîl eyledik Kürdemir Mahâl Millî Komitesi'ni ki o dahi kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta'yîn eylesin.

Karakoyunlu prihodunun mollası ve Bazarlı prihodunun Kürdemir mollası Hâcî Mustafâ Alîzâde kol koydum.

Muhammed Alî Hamzaoğlu	Selmân Bey Hâcîbeyoğlu	Hâcî Gül Muhammed Tâhiroğlu
Murâd Han Nebîoğlu	İzz Muhammed Tâhiroğlu	Maksûd Abdürrahmânoğlu
Azîz Murâdoğlu	Muhammed Zamânoğlu	Esad Molla Mûsâoğlu
Mecîd Molla Nasîroğlu	Hâcî Mutallim Rüstemoğlu	Mihmân Ebû Bekr Bey Mustafâoğlu
Resûl Mustafâoğlu	Ahmed Molla Allahverdioğlu	Hâcî Kacar Kerîmoğlu

Fevka'z-zikr adamların bî-savâd olub, tevekk'ilerine göre avezlerinde kol koydum Hâcî Mustafâzâde.

Hakîkatü'l-hâl ben Karakoyunlu vlastı komiseri Sadîk Kâsımoğlu tasdîk ederim, kol çekmek ile Sadîk Kâsımoğlu bîsavâd olmağına göre vekîl edib avezinde kol yazdım Hâcı Mahmûd Efendi Efendizâde.

Hemîn istid'â-nâmenin Kürdemir Millî Komitesi doğru ve dürüst olmağını tasdîk eder imzâ ve mühür sebt etmekle.

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
[Uzvlar]	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	Ahmed Mahmûdzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 65.

***** ***** *****

№ 89

[6 may 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Huzûr-ı Âlîleri'ne İstid'âdır.

Hemîn 1336'ımcı senenin Recebü'l-mürecceb ayının 25'imci gününde bizler zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası'nın Şirvan nâhiyesinin Kürdemir Kasabası'nın ahâlî-i islâmiyesi öz rûhânîlerimiz ve ru'esâlarımız başda olarak mescid-i câmi'e cem' olub hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile meşveret edib böyle taht-ı karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'den iltimâs-ı âcizâne olunsun ki nice ki bizler hâl-ı hâzırda sâhibsiz ve hükûmetsiz yaşamağımızdan nâşî memleketimizde iğtişâş ve herc-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan ahâlî-i müslimîn her bir yerde husûsen bizim Bakü Guberniyası'nda Bolşeviklerin ve umûmen anarhist partiyaların ve milletlerin tecâvüz-i gaddârânesine dûçâr olub cânen ve mâlen büyük zâyi'âta ve telefâta uğramakdadırlar. Merhamet-i şâhânelerini bizlerden dirîg etmeyib ale'l-'acele bizleri öz taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb'a ve ra'iyetliğine kabûl buyursunlardır ve hemîn istid'â-nâmemizi takdîm-i huzûr etmeğe vekîl edirik öz millî komitemizi ki o dahi her kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta'yîn eylesin.

3'ümcü prihod rûhânîsi Hâcî Mahmûd Efendi Efendizâde, Atakişi prihodunun rûhânîsi Molla Şeyh Azîz Efendizâde, Dermanlı prihodunun mollası Molla Muhammed Hâcî İbrâhîm Efendizâde, Atakişi mahallesinin nümâyendesi ben Muhammed Sultânoğlu kol koydum.

3'ümcü kend prihodunun rûhânîsi Molla Seyfeddîn Cebrâîl Efendioğlu kol yazdım.

Karabakkâl cemâ'atinin mollası Molla Hanalî Molla Bahışoğlu kol yazdım.

Mûsâ kendinin mollası Molla İbrâhîm Hâcî Mustafâzâde, 2'mci Karacalı prihodunun rûhânîsi Molla Abbâskulu Efendizâde, Zakafkazya Seymi'nin uzvu Mustafâ Mahmûdov, Babalı Nûroğlu kol yazdım.

Es-Seyyid Hâcî Mahmûd, ben Ahmed Pepinov, ben Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu, ben Himmet Pirizâde, Firuz Yasinoğlu, Bahtiyâr Nûhoğlu, Nasîb Resûloğlu, ben Timur Muhammedoğlu, İskender İskenderov kol koydum.

Cebrâîl Muharremoğlu, Necîb Efendi Muhammedalioğlu, ben Seyfeddîn Abdurrahmânoğlu, Molla Bende Celîloğlu, Yûsuf Güllüoğlu, ben Murâd Bey Hasan Beyoğlu kol yazdım.

Yûsuf Efendi Kâsımoğlu kol yazdım.

Ağalar Ağakişioğlu kol koydum.

Selîm Allahverdioğlu kol yazdım.

Mûsâ Âdiloğlu, ben Molla Sâlih Hâcî Emîroğlu kol yazdım.

Ben Sultân Mâhmûd Hâcî Sultânoğlu kol koydum.

Aslan Mahmûdov, Molla İsrâîl Zeynâloğlu, ben Molla Nasîb Hâcî Bahışoğlu kol yazdım.

Yûsuf Veysoğlu, Yemîn Hâcî Abdullahoğlu, Şerîf Abbâs Efendioğlu, Ahad Rasîmoğlu, Hamza Kâsımoğlu, Abdurrahîm Azîz Efendioğlu, Babalı Zâhid Ali Karahâcîoğlu, ben Hüseyin Hâcî Mecîdoğlu, Îsâ Hâcî Muhammedoğlu, Resûl Melikov, ben Ekber Mahmûdoğlu, Kerîm Bey Hasanoğlu.

1918'imci ilin May ayının 30'umcu gününde ben Kürdemir vlastı yüzbaşısı Halef Hâcî Alîoğlu hemîn istid'â-nâmeni kâğızlayıb ve memnûniyet ile ve küllî cemâ'atımızın irzâ-ı yemînde taht-ı karâra aldık, gelib tasdîk eyledim kol çekmeklik ile ve mühür-i cemâ'atimiz sebt etmeklik ile dest-i hatt bilmediğime göre avezimde vekîl ile öz kendlim Hüseyin Hâcî Muhammed Alîoğlu'na ki kol çeksin.

Vlast komiseri Halef Hâcî Alîoğlu'nun avezinde kol çekdim ben Hüseyin Hâcî Muhammed Alîoğlu.

Hemîn istid'â-nâmenin Kürdemir Millî Komitesi doğru ve dürüst olmağını tasdîk ederek kendi mühür ve imzâsını sebt eder. Sene 1336 fî 30 mâh-ı Recebü'l-mürecceb

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
[Uzvlar]	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	Ahmed Mahmûdzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 68, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 90

[8 may 1918]

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Huzûrları'na İstid'â-nâme

Hemîn 1336'ıncı senenin Recebü'l-mürecceb ayının 27'nci gününde bizler zeyilde imzâ eden Bakü Guberniyası'nın Şirvan nâhiyesinin Ağsu ve Şeyhmezîd ve Cevânşîr ve Kaşad ve Talış karyelerinin ahâlîsi öz rûhânîlerimiz ve re'îslerimiz başda olarak câmi'lere cem' olub hamımız kemâl-ı hoşnûdî ve tamâm-ı râzîlık ile meşveret edib böyle taht-ı karâra aldık ki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'den iltimâs-ı âcizâne olunsun ki nice ki bizler hâl-ı hâzırda sâhibsiz ve hükûmetsiz yaşamakdan nâşî memleketimizin her bir cihetinde iğtişâş ve herc-i merclik hüküm-fermâdır ve diğer tarafdan silâhsız olan ahâlî-i müslimîn her bir yerde husûsen bizim Bakü Guberniyası'nda Bolşeviklerin ve umûmen anarhist

partiyaların ve milletlerin tecâvüz-i gaddârânesine dûçâr olub cânen ve mâlen büyük zâyi‘âta ve telefâta uğramakdadır, merhamet-i şâhânelerin bizlerden dirîg etmeyib ale’l-‘acele bizleri öz taht-ı himâyesine alıb da ebedî olarak kendi teb‘a ve ra‘iyetliğine kabûl buyursunlar ve hemîn istid‘â-nâmemizi takdîm-i huzur etmeğe ve sûret-i hâlimizi beyân etmeğe vekîl eyledik Kürdemir Mahâl Millî Komitesi’ni ki o dahi kimi lâyık ve şâyeste bilir ise ta‘yîn etsinler.

Ağsu rûhânîsi Hâcî Molla Abdullah Hâcî Askeroğlu
Şeyhmezîd nümâyendesi Latîf Babaoğlu
Ağsu nümâyendesi Hâcî Baba Abdullahoğlu
Kaşad nümâyendesi Kaşadlı Bilâl Mustafâoğlu
Cevânşîr nümâyendesi
Talış nümâyendesi Alî Muhammedoğlu ve Muhammed Yüzbaşıoğlu
[Talış nümâyendesi] Meşhedî Ağalar Meşhedî Hâcî Kuluoğlu
Ağsu nümâyendesi Hâcî Safder Mustafâoğlu
Ağsu nümâyendesi Muhammed Fethullahoğlu

Hemîn istid‘â-nâmenin doğru ve dürüst olmağını Kürdemir Millî Komitesi tasdîk ederek kendi mühür ve imzâsını sebt eder.

Sadr-ı Meclis	Manâf Melikov
Uzvlar	Nasrullâh Hâcî Haydaroğlu
	Ahmed Hâcı Abbâsoğlu Melikzâde
	Ağa Muhammed Mehdîyev
Kâtib	Ahmed Mahmûdzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 66.

***** ***** *****

№ 91

[9 may 1918]
Şuşa Kazâsı Millî Müslüman
Şûrâsı’nın İcrâiye Komitesi
Fî 28 Receb 1336
Numara : 58
Merkezi : Ağdam
İ‘tibâr-nâme

Şuşa Kazâsı Millî Müslüman Şûrâsı’nın İcrâiye Komitesi, Batum şehrinde in‘ikâd edecek konferansın ehemmiyyet-i siyâsiyesini nazara alarak, bu kazâda yaşayan Müslümanların ihtiyâcât-ı dîniye ve ictimâ‘iyesini lâzım gelen mehâfil-i siyâsiyeye umûmen Batum Konferansı’na, husûsen alenen ma‘rûzâtda bulunmak, bu kazâda yaşayan Müslümanların menâfi‘i hâssaten Türkiye Devlet-i Aliyyesi’ne ilhâk olunmakla mümkün olacağını şifâhen söylemek maksadıyla komite kendi hey’et-i sâbitesi uzvlarından Azîz Han Şekevî ve Mirza Dâvûd Ağamirzazâde’ni ahâlîden Mirza Yusuf Alîzâde, Seymûr Hâcîzâde, Huduş Mirzazâde, Alî Ekber Alîzâde’den müteşekkil bir hey’et-i vükelâ

i'zâmına karâr vermekle bu i'tibâr-nâmeni mûmâ-ilyehim yedine i'ta etmişdir. 26 Receb [1]336

Sadr	Abdurrahîm Müctehidzâde
Mu'âvin	Hâcî Mîr Fettâh Mîr Haydarzâde
Kâtib	Dâvûd Ağamirzazâde

[arxa səhifə]:

Uhdemize tevdî' edilen vazîfeyi îfâ etmek maksadıyla Tiflis şehrine kadar gelerek, burada Kafkasya Hükûmeti icâzet-nâme vermediğinden kendi vekâletimizi arkadaşımız Mîrzâ Dâvûd Ağamirzazâde'ye muhavvel ediyoruz. Fî 2 Mayıs sene [1]918

Yusuf Alîhânî	Alî Ekber Alîzade
Seymûr Hâcîzade	Hudûş Mirzayev

HR.SYS, no. 2398/4, v. 9, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 92

[9 may 1918]

9/[0]5/[13]34

Batum

Osmânlı Atabeyi (Sadrazamı) Talat Paşa Hazretleri'ne

1918'de Nisan'ın dokuzunda Zakafkaz'ın müstakil i'lân olunduğunu duyan Gence, İrevan, Nuhu, Zakatal[a] ve Karabağ vilâyet ahâlîsinin Millî Şûrâları ictimâ' ile ahvâl-ı hâzırayı bi'l-müzâkere kabûl eyledikleri aşağıdaki mukarrerâtı Hükûmet-i Osmâniye'ye arz etmeğe biz aşağıda imzâ edenleri vekîl eylediler.

1. Zakavkaz Diet'inde olan Müslüman meb'ûsları Rus Meclis-i Müessesânı'nın Duma kânûnlarına göre intihâb edildiklerinden hâzırki hak ve ihtiyâcımızı milletin dileklerine uygun müdâfa'a edemedikleri ve bu sûretle onların efkâr-ı umûmiyeye tercümân olamadıkları,

2. Rus inkılâbının Kavkaz'da töretdiği anarşiyanın bir yıldan beri yalnız istirâhat-ı umûmiyeyi değil mevcûdiyet-i milliyemizi bile tehlikeye bırakdığı müdâfa'a-ı nefs uğrunda verdiğimiz binlerce kurbân, milyonlarca mâddî zararlarımızla ma'lûm ve müsbet olduğundan hâlâ şiddetle devâm eden hükûmetsizliğe bundan sonra sabır ve tahammül etmemeğe kudretimiz olmadığı,

3. Rusya inkılâbı anından bugüne kadar çekdiğimiz belâlardan gördüğümüz ciğer-hon felâketlerden başka bugün Bakü, Şirvan ve Salyan şehirlerinin Ermenilerle müttefik Bolşevikler tarafından zabt ve yağma, binlerce Müslüman ahâlîsinin katl-i'âmm edilib zulüm-i tecâvüzlerinin günü günden artırıldığı,

4. Son günlerde gerek yerli ve gerek Osmânlı'dan firar eden Ermenilerin askerleriyle birlikde İrevan, Aleksandrapol, Karabağ ve Ahılkelek havâlîsinden iki yüze kadar Müslüman köylerini top ve mitralyözlerle dağıtıb ahâlîni kısmen firâra mecbûr ve kısmen katl eyledikleri ve bu kanlı cinâyetlerden el-ân el çekmeyib teşkîl edecekleri "müstakil Ermenistan" hudûdu miyânında Müslüman köyü bırakmamaya azim eyledikleri,

5. Hükûmetssizlik netîcesi olarak bir yıldan fazla çekdiğimiz felâketlerin binde birini teşkîl edib de bir numûne olarak zikir etdiğimiz yukarıdaki mevâdda anlaşılacağı vechle Zakavkaz Hükûmeti'nin ister cumhûriyet sûretiyle Rusya hudûdu dâhilinde, isterse müstakil hâlde olsun Zakavkaz ahâlîsinin husûsuyla Müslümanların can ve mâllarının anarşiya vahşet ve helâketden kurtarmaya kendisinde isti'dâd ve kudret olmadığı Kafkas'da bir yıldan beri dökülen kanlar, yıkılan köy ve şehirlerden âşikâr olduğundan mevcûdiyet-i hayâtiyemizin ma'rûz kaldığı ölümden halâsı için komşumuz olan Osmânlı Hükûmeti'ne mürâca'atla bizi idâre ve himâyesine alması istirhâmında bulunduğumuz ma'rûzdur efendim.

Zakafkaz Müslüman Millî Merkezi Şûrâsı Vekîli	Hüsrev Paşa Sultânov
Gence Vilâyeti Millî Şûrâsı Vekîli	Cevâd Ahundzâde
	Doktor Hudâdâd Bey Refibeyli
İrevan Vilâyeti Millî Şûrâsı Vekîli	Abdülhamîd Hâşimzâde
Şuşa, Zengezur, Cebrâîl ve Cevânşîr Millî Şûrâları Vekîlleri	Âzâd Emîrov
	Yûsufzâde Alî
	Müseyyib İlyâszâde
Zakatala Vilâyeti Millî Şûrâsı Vekîlleri	Bayrâm Küçükhanzâde
	Mustafâ Bey Kabûlov
	Sefer Efendizâde
Şeki (Nuhu) Millî Şûrâsı Vekîlleri	Abdülalî Efendizâde
	Yakûb Caferoğlu
	Rûşen Efendizâde
Ağdaş Millî Şûrâsı Vekîlleri	Mahmûdzâde Abbâskulu
	Yûsufzâde Yûsuf
Kazak Millî Şûrâsı Vekîlleri	Haydar Cabbârzâde
	Abdülhamîd Hâşımzâde
Şamahı-Göyçay Millî Şûrâsı Vekîlleri	Şirin Bey Molla Alîbeyov
	Ali Asker Bey Mahmûdbeyov
Nahçıvan Millî Şûrâsı Vekîli	Alî Sarıyev
Borçalı Millî Şûrâsı Vekîlleri	Büyük Ahundov
Ahıska ve Ahılkelek Millî Şûrâsı Vekîli	Ömer Fâik [Numânzâde]

HR.SYS, no. 2398/4, v. 8, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 93

[9 may 1918]
Закаталский Окружный
Исполнительний Комитетъ
9 May 1918

№ 73

гор. Закаталы

1918’imci senede May 4 ayında Zakatala Nâhiye Müslümanlarının ictimâ‘ında 3’ümcü def‘a olarak kat‘ etdiler, bundan mukaddem zübde ve ta‘yîn edilib gönderilen vekîlleri te’yîden zeyilde adları yazılan üç nefer şahsı ki: Molla Abdülazâz Bayrâmoğlu, Hâcî Îsâ Damsilu ve İbrâhîm Hâcî Rûşânzâde’dirler, zübde ve ta‘yîn etdiler doğru Batum’a gitsinler, azemetlü, haşemetlü Halîfe-i İslâm, Kâ’im-makâm-ı Seyyidü’l-enâm aleyhi efdalü’t-tahiyye ve’s-selâm hazretlerinin Batum’a teşrîf getiren sulh vekîl ve murahhaslarına sâ’ir Kafkas ahâlîsi gibi bizler Zakatala’nın yüz minlik Müslümanları sa‘âdetlü kuvvetlü Türkiye İslâm Hükûmeti’nin taht-ı himâyesine, belki hâlis teb‘ası sırasına dâhil olmağı can ve dilden istediğimizi ve bu arzu uğurunda canımızı, kanımızı fedâ etmeğe hâzır olduğumuzu bildirsin ve tez olarak sâye-i hümâyûnlarını üzerimize salıb da bizleri bu hâl-ı âşuftegi ve bozgunlukdan kurtarmalarını taraf-ı âcizânemizden ilhâh ve ricâ etsinler. Ve böyle özbaşımıza kalırsak az vakitde mahv ü mütekarrız olub gideceğimizi onlara alenen söylesinler.

Hemân kat‘nâmeyi tasvîb ve tasdîk ba‘dında Zakatala Nâhiyesi Müslüman Komitesi mezbûrü’l-esâmî vekîl efendilere hemîn şehâdet-nâmeyi i‘ta etdi.

Sadr	Kâtib
Nûrullâh Kâdîzâde	İbrâhîm Hakkî Efendizâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 55, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 94

[11 may 1918]
İttifâk ve İlhâk-nâme

Sene 1918 (sene 1334)’de May ayının 11’inci gününde bizler Zakatala nâhiyesinin ahâlîsi bu gün cem‘ ve ittifâk olub bu ilhâk-nâmeyi takdîm edirik âlî cenâb-ı halîfe-i rû-yi zemîn şevketlü mehâbetlü Sultân Mehmed Reşâd – halledellâhu mülkehû ve edâme devletehû ve kahhere a‘dâehû (âmîn) – Hazretleri’nin huzûr-ı şâhânelerine ol-husûsda ki bizler bu gün öz rızâ ve rağbetlerimiz ile özümüze vâcib bilib ilhâk olduk Türk Hükûmet-i Seniyyeleri’ne ve bu günden i‘tibâren her şahıs kendisini her bir hukûk ile Türk teb‘ası olmağını hesâb edib ve bu hakda vâlîmizden sâdır olan ve tâkatımız yetişen hiçbir fedâkârlıkdan dala durmadığımızı sübût etmeğe hâzır olduklarımızı arz etmekle berâber biz kemînelerini teb‘alığa kabûl etmeği ricâ edirik ve bu ilhâk-nâmemizi yerine yetirmeğe vekîl etdik İbrâhîm Yüzbaşı Hâcî Hoşânoğlu’nu, Molla Abdülazîz Bayrâmoğlu’nu, Hâcî Îsâ Damsilu ve Molla Bayrâm Küçükhanoğlu’nu.

İmzâlar

Alîâbâd cemâ'ati 800 hâne sâhiblerinin bütün avezlerinde kol yazdım Hâcî Murâd Efendi Fettâhoğlu; Kol yazdım Hâcî Abdülkerîm Efendi Hâcî Takîoğlu.

Kumur-Çobankol üç yüz hânesinin eşhâsları avezinde kol yazdım ben Çobankollu Molla Murtezâ Alî Hâcı Ahmed Alîoğlu.

Muğanlı kendinde cemâ'at 300 hâneden ibâret olub, gösterdikleri vekîller tasdîkinde kol yazdım ben Hâcî Yûsuf Efendi Hâcî Cevâdoğlu kol yazdım; ben Ömer Hâcı Mûsâoğlu kol yazdım.

Tala cemâ'atinin 1500 hâne sâhiblerinin avezinde kol yazdım ben Hâcî Abdülmecîd Bilâl Efendioğlu, Fırat Şerîfoğlu.

Kötük sovyetinin 200 ev sâhiblerin[in] avezlerinde kol yazdım Kötük Rûhânîsi Hâcî Abdullâh Efendi Hâcî Şirîn Efendioğlu. Sovyetliğin yüz elli ev sâhiblerinin avezlerinde kol çekdim ben Bilâl Efendizâde.

Çardahlı sovyetinin 500 evinin sâhibinin avezinde ben Abdülkâdir Ahadoğlu kol yazdım; Hâcî Bayrâmalî Cafer Bey oğlu kol çekdim.

Muhah sovyetinin 600 evinin avezinde kol çekdim ben Molla Kurbân Alî Sultân Alî, ben Molla Abdullah Nûrîoğlu.

Şıhlar sovyetliğinin cemâ'atinin 36 hânesinin avezlerine kol çekdim Cemâl Hayrullahoğlu.

Mosul sovyetliğinin cemâ'atleri 332 hâne sâhibleri avezlerine kol çekdim kâtib Molla Muhammed Alîoğlu.

Verhiyan sovyetliğinin cemâ'atleri 400 hâne sâhibleri avezlerine kol çekdim Celîl Alîoğlu; Molla Ağakişi Ahmedoğlu.

Mosul sovyetliğinin yerine Mahmûd Hâcî Mahmûdoğlu, Molla Cafer Süleymânoğlu, Elmalı sovyetinin üç yüz elli ev sâhiblerinin avezlerinde kol çekdim ben Bilâl Efendizâde.

Karagan sovyetliğinin yüz yetmiş ev sâhiblerinin avezlerine kol çekdim ben Bilâl Efendizâde.

Kıpçak sovyetliğinin iki yüz yetmiş ev sâhiblerinin avezlerinde kol çekdim ben Bilâl Efendizâde.

Kumur istarşinası Ahmed Manâfov; Marsan istarşinası Ahmed Hâcî Muhammedov.

Suvagil sovyetliğinin 500 hâne sâhibinin avezlerine kol yazdım ben Hâcı Muhammed Hâcı Kâzımoğlu.

Tasmalu kendinin vekîli Fırat Şerîf kol yazdım.

Alîâbâd kendinin sâkini Molla Alkâs Hâcî Mûsâ Efendi Bilâl İbrâhîmoğlu.

HR.SYS, no. 2373/1, v. 56, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 95

[13-14 may 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

Mahrec : Batum
Numara : 703
Târîh : 14 Mayıs [13]34
81
Sadrazam Talat Paşa Hazretleri'ne

Rus asâkiri Mâverâ-yı Kafkas hudûdlarını tahliye ile çekildikleri esnâda esliha-ı harbiyyelerinin kısm-ı küllîsi Kafkas Ordusu dâhilinde bulunan Ermeni çete ve alaylarına kolaylıkla geçmiş ve bunlar ma'rifetiyle eli silâh tutan tekmîl Ermeniler silâhlanmışlardır. Ahâlî-i İslâmiye ise henüz iktisâb-ı kuvvet ve kudret edemeyen Mâverâ-yı Kafkas Hükûmeti'nden silâh alamaması yüzünden bir yıldan fazla devâm edegelmekde olan kanlı anarşi içerisinde her yerde dûçâr-ı zulüm ve felâket olmakdadırlar. Bu müsellah Ermeniler ellerindeki silâh ve mıntıkamızdaki hükûmetsizliğin tevlîd etdiği anarşiden bi'l-istifâde hükûmet-i mutasavvere ve müstakbelelerinin hudûdlarını şimdiden çekerek ve bu hudûd dâhilinde teşkîl edecekleri Ermenistan içerisinde Ermenilerden başka hiçbir anâsır bırakmamağa azmederek muhît-i mutasavvereleri dâhilinde yüzlerce İslâm köylerini mahv etmekdedirler. Ez-cümle son aylar zarfında Revan vilâyetinde yüz otuz İslâm karyesi ahâlîsini kısmen firâra icbâr ve bakıyyesini katl ile tahliye etdikleri köylerde Ermeni mühâcirleri yerleşdirmişlerdir. Bu vilâyetde mütebâkî anâsır-ı islâmiye ise Ermenilerin muntazam usûl ve siyâseti olduğu arz olunan maksadlarına ve güçlü kuvvetlerine karşı mukâvemetden âciz oldukları için tahlîs-i nefs yolunda bütün emlâk ve hayvânâtlarını bırakıb etrâfdaki dağ ve kurâlara firârda mütevattin kalmakdadırlar. Ve çekilmez felâketimizi Mâverâ-yı Kafkas Hükûmeti'ne def'aâtle bildirib mu'âvenet istirhâmında bulunduk ise de hükûmet-i mezkûrenin şimdilik bizi kurtaracak kuvvet ve iktidârı olmadığından çokdan beri Ermeni cânîlerinin eyâdî-i felâketlerine terk edilmiş olan mukadderât-ı hayâtiyemiz mutasavver Ermenistan dâ'ire-i hudûdları içerisinde bulunmak i'tibâriyle mahkûm, zavâllı ve perişan görülmekdedir. Bu maksadın istihsâlı için son günlerde tecâvüzlerini artıran bu törediler Nahçıvan şehrini tahrîb, Karabağ ve Revan şehirlerini muhâsara edib, kuvvetli müfrezelerle ihrâka başlayarak önlerine geçen bi'l-cümle köy ve mahsûlâtı mahv ve yağma eylemekdedirler. Ma'rûz kaldığımız felâket-i ma'rûzanın şu sûretle yüzde birini tasvîr eden mezâlim ve tecâvüz-i vâkı'anın nihâyetlendirilmesi can ve mâlımızın muhâfazası için komşumuz olan Hükûmet-i Osmâniye'ye mürâca'ata mecbûr olduğumuz ve mütecâviz Ermenilerden sıyânetimiz için lâzım gelen mu'âvenet ve tedâbîr-i müsta'celenin ittihâz ve irâdesi istirhâmında bulunduğumuz ma'rûzdur.

Fî 13 Mayıs sene [13]34
Gence Millî Şûrâsı Vekîli a'zâsından Mu'allim Cevâd
Erivan Vilâyeti Meclis-i Millî a'zâsından Mu'allim Alî Hayrî Abdülhamid
Gence Vilâyeti Meclis-i Millî a'zâsından Doktor Hüdâdad [Refibeyli]
Mâverâ-yı Kafkas Müslüman Merkezi Komite a'zâsından Doktor Hüsrev Sultânov

HR.SYS, no. 2371/6, v. 77-78.

***** ***** *****

№ 96

[18 may 1918]
Büyük Türkiye ve İttihâd-ı İslâm
Kafkas İttihâd ve Terakkî Fırkası
Merkez-i Umûmî
18 Mayıs 1334
Aded : Fevka'l-'âde
Dağıstan'ın Samur Kazâsı'ndan Makâm-ı Celîl-i Sadâret-i Uzmâ'ya
Devletlü Fehâmetlü Efendim Hazretleri,

Asrlardan beri İslâm ta'assubu ve hilâfet aşkı ile galeyânda olan Dağıstan, hiçbir vakit Rus hâkimiyetine alışmamış ve fırsat buldukca halîfe-i mu'azzamın kucağına atılmak için kanlı isyânlar yaparak binlerce kurbânlar vermişdir. Hakka çok şükür şu son aylarda Rusya'nın mahviyle Kafkas'ın başından kâbûs zulüm ve vahşet zâ'il olunca, Dağıstan ve Şimâlî Kafkas hilâfet bayrağını kaldırmış ve birkaç gün zarfında aramızdaki yüz binlerce Rus enkâzını def' ü tard eylemişdir. Yalnız bir seneden beri devâm eden Kazak hücûmlarıyla şu son aylarda baş gösteren Bolşevik ve Ermeni ta'arruzları İslâmları yormuş ve âkıbet-i silâh ve cebhâne noksanından birçok felâketlere sebebiyet vermişdir. Bi'l-hâssa Bakü ve Şirvan fâci'alarını ta'kîb eden Derbend ve Petrovsk hezîmetleri büsbütün İslâm kuvve-i ma'neviyesini kırmış ve düşmanın barbarlığını artırmışdır. Bu sûretle nüfûs ve kuvvet i'tibâriyle Kafkas'ın hâkim-i mutlakı olması lâzım gelen Müslümanlar; tedbîrsizlik ve himâyesizlik yüzünden bir avuç Ermeni ile birkaç serseri Bolşevik'e mağlûb olmuş ve birçok dâhilî hastalıklarıyla da vatanı tehlikeye düşürmüşdür. Bir tarafdan rü'esâ-yı rûhâniyemiz ağrâd-ı şahsiyelerine kapılarak milleti müte'addid aksâma ayırmış ve diğer tarafdan birçok menfa'at-perest münevverlerimiz de Bolşeviklere koşularak câhil ahâlîyi sosyal cereyânlarına sürüklemişdir. el-Hâsıl Kafkas'ın ukde-i hayâtı ve müstakil Türkiye'nin demirkolu olmağa kâdir olan Dağıstan ile Şimâlî Kafkas; elîm günler geçirmekde ve her an üfula doğru serî' adımlar atmakdadır. Binâen'aleyh Dağıstan ile Şimâlî Kafkasya halîfe-i mu'azzamın üç milyon sâdık evlâdı ellerinde kalan boş tüfenkleriyle ye'se gelmiş ve son ümid ile yüzünü hilâfete çevirmişdir.

Evet; Bugün Kafkas Müslüman semâsına yalnız bir sedâ ve bir in yükselmekdedir: "Aman Pâdişâhım kurtar! Ordun nerede?"

HR.SYS, no. 2373/1, v. 54.

***** ***** *****

№ 97

[may 1918]
Büyük Türkiye ve İttihâd-ı İslâm
Kafkas İttihâd ve Terakkî Fırkası
Merkez-i Umûmî
Fehâmet-me'âb!

Eğer Kafkas'da akan ma'sûm kanın rengi İstanbul ufkuna aks etmez ve buralardan esen bâd-i hazîn feryâdımızı derbâr-ı hilâfete götürmez ise Allah aşkına zât-ı devletleri âh

ve inimizi hâk-ı pâ-yı şâhâneye is‘âd ederek Ordu-yı Hümâyûn’un Bakü’ye ve Şimâlî Kafkas’a yürümek emrini istihsâl buyurunuz. Ol-bâbda ve herhâlde emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Ahtı Şubesinin Müfettişi	Süleymân Ahmed Orduhan
Ahtı Şubesinin Kasadârı	-
Ahtı Şubesinin Defterdârı	Niyâmeddîn
Ahtı Şubesinin Müfettişi	Ebû Bekir
Kâtib nâmına	Ebû Bekir
Ahtı İttihâd ve Terakkî Fırkası’nın Nümâyendesi	Mülâzım-ı Sânî Câvid Kâmil,
Ahtı İttihâd ve Terakkî Fırkası’nın Muvakkat Reîsi	Câvid Kâmil
A‘zâ	Abdülmennâr Celâlzâde
Müfettiş	Abdülfettâh Abdülkerîm Efendizâde
Müfettiş	Abdülmutallib
Katib	Şerefeddîn
İcrâiye Komitesi’nin Reîsi	Akâ Eyyûb Efendizâde
A‘zâ	Alî Murâd Hâcî Zekeriyazâde
Müfettiş	Hâcî İbrâhîm Efendi
Kâtib	İsmâîl Efendizâde
İâne Komitesi’nin Reîsi	Mirza Muhammed Bey Hamzâzâde
A‘zâ	Kadîr Pirseyyidzâde
Müfettiş	Kâdir Pirseyyidzâde
Müfettiş	Eyyûb Kuluzâde
Kâtib	Muhammed Zekî
Millî Komitenin Reîsi	Ramazânzâde
A‘zâ	Selîm Kanberbeyzâde
A‘zâ	Timur Ağa Demiroğlu
Müfettiş	Mirza Muhammed Hâcîzâde
Kâtib	Azîzullah Abdullahzâde
Köyler İktisâdî Komitesi	Rızâ Reşîd Bey Efendizâde
A‘zâ	Ebû Bekir
A‘zâ	Abdurrahîm Efendizâde
Kâtib	Rahîm Han Alîhanov
Nâhiye Mahkeme Reîsi	Kâdî İbrâhîm Celâl Efendi

HR.SYS, no. 2373/1, v. 53.

***** ***** *****

№ 98

[25 may 1918]

Kafkasya İttihâd ve Terakkî Fırkası'nın

Programını Kabûl Etmiş Millî İslâm Komitesi

25 Mayıs sene 1918

Numara : 1187

Şehir : Nuha

Makâm-ı Celîl-i Sadâret-i Uzma'ya

Nezd-i fehîmânelerine gelmekde olan "Kafkas İttihâd ve Terakkî Fırkası" Heyet-i Murahhasası a'zâsından işbu i'timâd-nâmeyi hâmil Emîrcanzâde Abdülalî Bey aynı zamânda kazâmızın da vekâletini hâ'izdir. Kazâmız ahâlîsi; bütün Kafkas Müslümanları gibi, din ve kan kardeşlerimize karışmasını ve sevgili Kafkas'ımızın mukaddes Anavatanımıza ilhâkını taleb etmekdedir. Onun için kazâmız, Türkiye'deki muhterem İttihâd ve Terakkî Fırkası'nın bir şu'besi sıfatıyla birkaç aydan beri teşekkül eden ve bütün Kafkas'ın bilâ-kayd ü şart Türkiye'ye ilhâkına çalışan Kafkas İttihad ve Terakkî Fırkası'nın programını kabûl etmiş ve bi'l-'akis sosyal ve adem-i merkeziyet kılıflarını ta'kîb eden muzırr fırkaları kemâl-ı nefretle redd eylemişdir. İlhâk mu'âmele-i resmiyesinin sür'at-ı ikmâli için Kafkas İttihâd ve Terakkî Fırkası derhâl intihâbâta başlamak ve biran evvel Kafkas meb'ûslarını İstanbul Meclis-i Mebûsânı'na göndermek azmindedir. Kazâmız, bu muhterem fırkanın mücâhedesine bütün mevcûdiyetiyle iştirâk eder ve meb'ûslarımızın Meclis-i Mebûsân'a kabûllerini şimdiden teferrü' ve niyâz eyler. Olbâbda ve herhâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Re'îs	Kâtib
Azak Mustafâoğlu	Yûnus Vahâbzâde

HR.SYS, no. 2373/1, v. 52.

***** ***** *****

№ 99

[8 iyun 1918]

Sa'âdetlü Paşa Hazretleri Huzûr-ı Aliyyeleri'ne

Sa'âdetlü Paşam Hazretleri!

[1]334 sene-i mâliyesi Mayıs evâhirinde Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin siyâseti muktezayâtından olarak Cenûbî Kafkasya Türkleri müstakil bir Azerbaycan Hükûmeti i'lân etmek mecbûriyetinde imişler.

Hâlbuki i'lân-ı istiklâliyetden akdem halkımızın ahvâl-ı rûhiyesini mübeyyin Cenûbî Kafkasya'nın muhtelif cihetlerinden ilhâkı mutazammın i'timâd-nâmelerle gönderilmiş murahhasların imzâları tahtında istid'â-yı muhlisânemizi Cemâl Paşa Hazretleri vesâtatıyla huzûr-ı aliyyelerine takdîm etmekle kanâ'at etmeyib telgraf dahi etmekle mütecâsir olduyduk. Ma'a-mâ-fîh sulh müzâkeresinin imtidâdını, dâhilimizde de Bolşevikler işkencelerinin kesb-i şiddet etdiğini görüb, anlayarak milletin tercümânı sıfatıyla gönderildiğimizden bugün kendisinin İslâm ve bütün mezâsıyla bir Türk olduğunu anlayan umûm ahâlîmiz an'anâtı büyük o mukaddes ma'neviyâta mâlik asırlardan beri

kavuşmağına susadığı Türk kardeşlerine ilhâkdan başka hiçbir şeyi tanımayacağı gibi bu uğurda bütün mevcûdiyetiyle her bir şeyini fedâya âmâde ve hâzır olduğunu, aks-i takdîrde anarşinin hiçbir vâsıtayla önü alınamayıb, Allahu-a‘lem milletin istikbâli daha nelere müncer olacağını arz etmek mecbûriyetinde olduğumuzu müş‘ar ikinci def‘a olarak Vehîb Paşa Hazretleri’ne bir istid‘â daha takdîm etdiydik.

Ma‘a-hâzâ her nedense hükûmete, daha doğrusu kendini intihâb etmiş hükûmet-i hâzıraya i‘timâd olunmadığından şimdilik Cenûbî Kafkasya Hükûmet-i Hâzırası’na tâbi‘ olmak, mürûr-ı zamânla da ilhâka mümkün olabilmek gibi millete karşı beyânâtda bulunub da iknâ‘ etdirmek en büyük tehlike teşkîl edeceğine îmânımız ber-kemâl olduğunu arz-ı huzûr etmek en mukaddes vazîfe-i milliyemiz olduğundan şu varak-pâreyi takdîmden kendimizi alamadık. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Fî 8 Haziran sene [1]334

Zakafkas Şeyhülislâmı Ahund Muhammed Pişnamazzâde

<u>İmzâlar</u>

Abdülkâdir İsmâîl Efendizâde Şekili	Yakûb Saferalîoğlu Şekili
Bayrâm Niyâzî Küçükhanzâde Zakatalalı	İsmâîl İsmâîlzâde Genceli
Hâcî Seyyid Ahmed Hâcî Sırrıoğlu Fahrîzâde/Genceî	Muhammed Alî İsmâîlzâde
Hâcî Behlûl İbrâhîmov/Genceî	Hasan Hâcî Mustafâoğlu Adıgüzelov

HR.SYS, no. 2373/1, v. 67.

***** ***** *****

№ 100

[1 avqust 1918]

Azerbaycanlıların kendilerini doğrudan doğruya Türkiye’ye ilhâklarını istid‘â eden ahâlînin intihâb etdikleri re’îs-i rûhânî ve millîleri mühürlerini hâvî istid‘â-nâmeler taraf-ı nezâret-penâhîlerine takdîm.

1 Ağustos sene 1918

On altı kıt‘a

HR.SYS, no. 2373/1, v. 51.

***** ***** *****

№ 101

[7 avqust 1918]

Harbiye Nezâreti

Tahrîrât Dâiresi

Tahrîrât Kalemi

142

15 nüsha

Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Azerbaycanlılardan kendilerinin doğrudan doğruya Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniye'ye ilhâkları temennîsinde bulunan ahâlînin intihâb eylemiş oldukları re'îs-i rûhânî ve millîler tarafından temenniyât-ı vâkı'ayı iblâğ sadedinde i'ta kılınan on beş kıt'a istid'âname matviyyen huzûr-ı sâmî-i fehîmânelerine takdîm kılınmış olmakla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 28 Şevvâl sene [1]336 ve fî 7 Ağustos sene [1]334

Harbiye Nâzırı

Enver

HR.SYS, no. 2373/1, v. 71.

***** ***** *****

2.2. Batum konfransı və Azərbaycan

Trabzon danışıqlarında bir nəticə əldə edilmədikdə türk komandanlığı 25 mart 1918-ci il tarixində ermənilərin müsəlmanlara qarşı törətdikləri vəhşiliklərin qarşısını almaq adı altında yenidən hərbi əməliyyatlara başladı. Artıq 1914-cü il türk-rus sərhədini keçən türk orduları martın 25-də Oltunu, üç gün sonra Artvini, aprelin 3-də Ərdəhanı, iki gün sonra Sarıqamışı, aprelin 15-də Batumu, 25-də isə Qarsı ələ keçirib bir neçə gündən sonra 1877-1878-ci illər müharibəsinə qədərki Osmanlı-Rusiya sərhədinə çatdılar. Bununla da 1918-ci il aprel ayının sonlarında Osmanlı dövləti Qars, Ərdəhan və Batumu müharibə yolu ilə ələ keçirmiş oldu.

Türk ordularının hücumları qarşısında tab gətirə bilməyən Zaqafqaziya Seymi Osmanlı dövlətinin tələblərini qəbul etməyə məcbur oldu. Aprelin 22-də Türkiyə tərəfi sülh təşəbbüsü ilə çıxış etdi. Elə həmin gün Seymin iclasında Zaqafqaziya Müstəqil Demokratik Federativ Respublika elan olundu. Həmçinin burada Türkiyə ilə sülh danışıqlarının davam etdirilməsi və tezliklə sülh müqaviləsinin bağlanması haqqında qərar qəbul edildi. Yeni hökumətin yaradılması sülh tərəfdarı olan Akaki Çxenkeliyə tapşırıldı. Aprelin 23-də A.Çxenkeli Vehib paşaya məlumat verib bildirdi ki, öz müstəqilliyini elan etmiş Zaqafqaziya Respublikası Türkiyənin tələblərini qəbul edir və Brest-Litovsk sülhü əsasında danışıqları davam etdirməyə hazırdır. Çxenkeli, həmçinin xahiş etdi ki, sülh danışıqları Batumda davam etdirilsin. 1918-ci il aprelin 28-də Osmanlı dövləti Zaqafqaziya Respublikasının müstəqilliyini tanıdı və sülh danışıqlarının Batumda keçirilməsinə razılıq verdi.

Osmanlı dövləti ilə Zaqafqaziya Respublikası arasında Batum konfransı 1918-ci il may ayının 11-də açıldı və fasilələrlə iyunun 4-nə qədər davam etdi. Konfransda 10 nəfərlik Osmanlı nümayəndə heyətinə ədliyyə naziri və xarici işlər naziri vəkili Xəlil bəy Menteşə rəhbərlik edirdi. Qafqaz cəbhəsinin komandanı Ferik Mehmed Vehib paşa da bu heyətdə təmsil olunan əsas simalardan biri idi.

A.Çxenkelinin rəhbərlik etdiyi Zaqafqaziya nümayəndə heyətinə Seymdəki fraksiyalararası qarşılıqlı inamsızlıq səbəbindən 45 nəfər daxil idi. Lakin nümayəndəlik 6 həlledici üzvdən ibarət idi. Buraya gürcülərdən A.Çxenkeli və N.Nikoladze, azərbaycanlılardan M.Ə.Rəsulzadə və M.H.Hacınski, ermənilərdən R.İ.Kaçaznuni və A.İ.Xatisov daxil edilmişdi.

Konfransda Rusiyadan ayrılmağa qərar vermiş Şimali Qafqaz dağlılarının nümayəndələri də H.Bammatovun rəhbərlik etdiyi bir heyətlə iştirak edirdilər.[1] Dağlılar İttifaqının Batum konfransında iştirakına Türkiyə və Almaniya razılıq vermişdi.

Trabzon konfransından fərqli olaraq Batum konfransında Almaniya da müşahidəçi qismində iştirak edirdi. Almaniyanın İstanbuldakı hərbi attaşesi general Otto von Lossovun rəhbərlik etdiyi alman heyətinə Tiflisdəki keçmiş alman konsulu qraf Şulenburq və Yaxın Şərq üzrə mütəxəssis, diplomat von Vesendonk daxil idi. Almaniya Brest sülhünə qədər Qafqaz siyasətini birbaşa deyil, İstanbul vasitəsilə həyata keçirirdi. Alman hərbi komandanlığının müharibə üçün xammal ehtiyacları ilə bağlı digər cəbhələrdə qarşısına qoyduğu məqsədlər iflasa uğradıqda, almanlar Brest sülhündən sonra Qafqazın təbii sərvətləri və xüsusilə Bakı nefti ilə birbaşa maraqlanmağa başladılar. Bu dövrdə Türkiyə Qafqaz istiqamətində təkbaşına irəlilədikdə, alman siyasi dairələri türklərin bölgədəki uğurlarına qısqanclıqla yanaşır və buna mane olmağa çalışırdılar. Buna görə də Almaniya Qafqazda gedən proseslərdən kənarda qalmamaq, həmçinin bölgədə özünün mənafeyini təmin etmək məqsədilə Batum konfransına qatıldı.

Almanlar bu dövrdə Batuma sərbəst liman statusu verilməsini istəyirdilər. Bu istək gerçəkləşmədiyi təqdirdə Potiyə alman əsgərlərinin çıxarılması planlaşdırılmışdı. Almaniya bir tərəfdən Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqaza nüfuz etməsinin qarşısını almaq, digər tərəfdən də bölgənin təbii sərvətləri və dəmir yolları üzərində öz hegemonluğunu qurmaq istəyirdi.

Almaniyanın Cənubi Qafqazda fəallaşmasına baxmayaraq, Osmanlı dövlətinin bölgə ilə bağlı öz planları vardı və bu planlarında hər hansı bir güzəştə getmək fikrində deyildi. Cənubi Qafqaz hökuməti ilə Osmanlı imperatorluğu arasında imzalanacaq müqavilənin layihəsi mayın 2-də İstanbul hökuməti tərəfindən Batumdakı Osmanlı heyətinə göndərildi.[2] Konfrans ərəfəsində Ənvər paşa da, Osmanlı imperatorluğu üçün məqsədəmüvafiq bilib Cənubi Qafqaz Respublikasına qəbul etdirmək istədiyi yeni sərhəd xəttini xırda detallarına qədər izah edib 1918-ci il mayın 4-də və 5-də Batumdakı Osmanlı heyətinə göndərdi. Ənvər paşanın Batum konfransında Cənubi Qafqaz hökumətinə qəbul etdirmək istədiyi bu yeni sərhəd xəttinə görə Axıska, Axalkələk, Gümrü, Alagöz dağı, Sürməli, Şərur və Naxçıvan (Ordubad istisna olmaqla) Osmanlı dövlətinə verilməli idi.[3] Bir qədər irəli gedərək qeyd edək ki, Osmanlı dövləti Batum konfransında Cənubi Qafqaz Respublikasına qəbul etdirmək istədiyi sərhəd xəttini bu respublikanın süqutu nəticəsində yaranan Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan respublikalarına qəbul etdirdi.

Batum konfransı 1918-ci il mayın 11-də öz işinə başladı. Konfransın ilk və son ümumi toplantısı olan bu iclası Osmanlı nümayəndə heyətinin rəhbəri Xəlil bəy Menteşə giriş sözü ilə açdı və Türkiyənin tələblərini şərh etdi. Nitqin qısa mahiyyəti ondan ibarət idi ki, əgər iki dövlət arasında Brest-Litovsk müqaviləsindən sonra qan axıdılmışsa həmin müqavilənin şərtləri indiki danışıqlar üçün əsas ola bilməz.[4] Ənvər paşanın Batumdakı Osmanlı heyətinə göndərdiyi, qeyd etdiyimiz təlimatlar əsasında hazırlanmış on iki mad-

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/3, v. 9-10.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2372/3, v. 2-4.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2399/1, v. 1-2.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2372/3, v. 9-10.

dədən və üç əlavədən ibarət olan “Osmanlı imperiyası ilə Zaqafqaziya Konfederasyon Respublikası arasında sülh və dostluq haqqında” müqavilə layihəsi müzakirə üçün Zaqafqaziya nümayəndələrinə təqdim edildi. Bu layihədə artıq Türkiyə hərbi əməliyyatlar meydanında verdiyi qurbanların əvəzi olaraq bir sıra yeni ərazilər və imtiyazlar tələb edirdi.

Bu tələblərə Tiflis quberniyasının Axıska və Axalkələk qəzaları, İrəvan quberniyasının Aleksandropol (Gümrü) və Sürməli qəzaları, Eçmiədzin qəzasının Sərdarabad hissəsi, İrəvan qəzasının cənub və cənub-qərb hissəsini təşkil edən Kəmərli (Gərnibasar), Uluxanlı (Zəngibasar) və Vedibasar bölgələri, Şərur-Dərələyəz qəzasının Şərur hissəsi və Ordubad istisna olmaqla Naxçıvan qəzası, habelə Qars-Aleksandropol-Culfa dəmir yolu daxil idi. Bundan əlavə, İngiltərəyə qarşı müharibə davam etdiyi müddətdə Türkiyəyə Zaqafqaziyanın bütün dəmir yol şəbəkəsindən istifadə etmək hüququ verilməli idi.

Zaqafqaziya nümayəndəliyi isə Brest-Litovsk müqaviləsi əsasında sülh bağlamaq üçün Batuma gəlmişdi. Türk tələbləri ilə bağlı nota Zaqafqaziya nümayəndə heyətinə təqdim edildikdən sonra nümayəndəlikdə gərgin bir vəziyyət yarandı və Zaqafqaziya heyətində, həmçinin Seymdə onsuz da mövcud olan fikir ayrılıqları və ziddiyyətlər daha da dərinləşməyə başladı. Bu da öz növbəsində heyətdə təmsil olunan azərbaycanlı, gürcü və erməni nümayəndələrinin ayrı-ayrılıqda Türkiyə və Almaniya ilə danışıqlar aparmasına gətirib çıxartdı.

Osmanlı hökuməti Batum konfransına təqdim etdiyi tələblərinin yerinə yetirilməsində qəti və israrlı idi. İstanbuldan Batuma göndərilən təlimatlarda türk heyətindən tələb edilirdi ki, danışıqları çox qısa, qəti və ultimatum şəklində aparsın. Bununla paralel olaraq, Ənvər paşa Türk Qafqaz Ordularının Qrup Komandanı Yaqub Şövqi paşaya göndərdiyi teleqramlarında, hərbi əməliyyatlara başlayıb, erməni vəhşiliklərinin qarşısını almağı və strateji Gümrü-Culfa dəmir yolunu ələ keçirməyi, daha sonra Zaqafqaziya hökumətini türk tələblərini qəbul etməyə məcbur etmək üçün Tiflis üzərinə hücuma keçməyi əmr edirdi.

May ayının ortalarından başlayaraq Batum danışıqlarında xeyli fəallaşan Lossovun rəhbərlik etdiyi alman nümayəndələri türklərin yalnız bir – Zaqafqaziya dəmir yolundan ordu daşınması üçün istifadə etmək tələbini müdafiə edir və göstərirdilər ki, dəmir yolunun idarəsi yalnız türklərə deyil, Almaniya, Osmanlı və Zaqafqaziya nümayəndələrindən ibarət qarışıq bir komissiyaya verilməlidir.[1] Almanlar həm də təklif edirdilər ki, Batumda Brest sülhü əsasında ilkin saziş imzalansın, qalan müqavilələr isə İstanbulda Dördlər İttifaqının nümayəndələrinin iştirakı ilə imzalansın. Türklər bu təkliflərin heç birini qəbul etmədilər.

Batum danışıqlarında meydana çıxan ziddiyyətlər Azərbaycan nümayəndələrinin Türkiyəyə, gürcü və erməni nümayəndələrinin isə Almaniyaya sığınmasına gətirib çıxartdı ki, belə şərtlər daxilində Zaqafqaziya Federasiyasının mövcudluğu sual altında qaldı.

Gürcülər türk tələbləri qarşısında çıxış yolu kimi Almaniyaya sığınmaq qərarına gəldilər. Gizli aparılan gürcü-alman danışıqları “Poti razılaşması” ilə nəticələndi ki, bu razılaşma ilə Gürcüstan Federasiyadan çıxıb öz müstəqilliyini elan edir və Almaniyanın qəyyumluğunu qəbul edirdi.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/3, v. 27-32.

Hələ Zaqafqaziya Federasiyası dağılmamışdan əvvəl Batumdakı türk nümayəndələri gürcü-alman danışıqlarından xəbərdar idilər və bu haqda mütəmadi olaraq İstanbula məlumat göndərirdilər. Batum konfransındakı Osmanlı heyətinin rəhbəri Xəlil bəy, konfransdakı son vəziyyət, Cənubi Qafqaz heyətinə veriləcək ultimatum və Qafqaz konfederasiyası məsələləri haqqında sədrəzəm Tələt paşaya göndərdiyi 24 may 1918-ci il tarixli şifrəli teleqramında federasiyanın dağılması halında erməni dövlətinin yaradılmasının zərurətə çevriləcəyindən şikayətlənir, bu işdə görüləcək yarımçıq tədbirlərin gələcəkdə böyük fəsadlar verəcəyini diqqətə çatdırır və Osmanlı dövlətinin Qafqaz siyasəti ilə bağlı aydın bir proqramının olmamasından gileylənirdi. O, Rusiyanın bu gün əski dəhşətiylə mövcud olmasa da sabah mövcud olacağını nəzərə almağı tövsiyyə edərək, hər şeydən əvvəl Qafqazın beynəlxalq vəziyyətini aydınlaşdırmağı və burada üç hökumətdən ibarət konfederasiya yaratmağı uyğun hesab edir və bildirir ki, bu formulda Qafqazın beynəlxalq aləmdə tanınması mümkün olacaq, yox əgər, ilhaqa tələssək, məhrumiyyətlərə düçar olacağımıza şək-şübhə yoxdur.[1]

Sədrəzəm Tələt paşa Xəlil bəyə göndərdiyi cavab teleqramında hazırki vəziyyətdə Rusiyanın əski dəhşətiylə mövcud olmadığını və buna görə də siyasətin göstərdiyi inkişaf dairəsində hərəkət etməyin vacib olduğunu diqqətə çatdırırdı. Sədrəzəm bölgədə erməni dövlətinin yaradılmasına imkan verməməyi və bu mümkün olmadığı təqdirdə yaşamayacaq dərəcədə çox zəif bir Ermənistanın təşəkkül etməsini zəruri hesab edirdi.[2]

Artıq Federasiyanın dağılacağına şübhə etməyən Ənvər paşa mayın 25-də Vehib paşaya göndərdiyi təlimatda bildirirdi: "…Cənubi Qafqaz hökumətinə iyirmi dörd saatlıq bir ultimatum veriləcəyindən bəhs etmişdim. Xəlil bəydən aldığım məlumata görə, əgər ermənilər bu ultimatumu qəbul etməyərək dağılarsa, onda gürcülər dərhal müstəqil bir hökumət təşkil edərək bizimlə sülh bağlayacaqlar. Hər hansı bir ehtimala qarşı da lazımi etimadnamələrini gətirmişlər. Qüvvələrin bir yerə yığılmasını tövsiyə etməkdə məqsədim belə bir sülh bağlanıldığı halda sərbəst qalacaq qüvvələrdən Bakıya və ya cənuba qarşı istifadə etmək imkanını yaratmaq üçün, bu qüvvələrin toplu halında və istirahət etdirilmiş olaraq saxlanılmasını bildirmək idi. Bununla yanaşı, bu mütalaanın bir tərəfdən Gəncə, digər tərəfdən də İrəvana toplu sövq edilərək, bir an əvvəl hədəflərinə çatması mühüm olan qüvvələrin hərəkatına icra-yı təsir etməməsi lüzumunu da əlavə eylərim".

1918-ci il mayın 26-da Zaqafqaziya Seymi özünü buraxmış və Gürcüstanın müstəqilliyi elan edilmişdi. Artıq baş verən bu son hadisələr haqqında hələ xəbərsiz olan Ənvər paşa elə həmin gün Vehib paşaya göndərdiyi təlimatında yazırdı: "Gürcülər istiqlallarını elan etdikləri halda Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının da mərkəzi Gəncə olmaq üzrə istiqlal elan edərək, Osmanlı dövləti ilə bir ittifaq müqaviləsi bağlamaq arzusunda olduqlarını Xəlil bəyəfəndiyə müraciətlə hökumet-i Səniyyəyə təbliğ eyləmələri ən müvafiq olur. Şimali Qafqaz müsəlmanları da əsasən bu şəkildə müstəqil olaraq istədikləri formada Cənubi Qafqaz müsəlmanları ilə birləşərək, daha güclü bir müsəlman kütləsi vücuda gəlmiş olur. Ermənilərə gəlincə, bunların Qafqaz və gürcü hökumətləri arasında bölüşdürülməsini və əllərində cüzi bir əsgəri qüvvənin belə qalmamasını uyğun görürəm. Bununla belə, bu mənim şəxsi fikrimdir, Xəlil bəyə hökumət tərəfindən bu haqda təlimat

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2398/5, v. 119-120.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2398/5, v. 113-115; HR.SYS, no. 2372/3, v. 73 a-b.

veriləcəkdir. Gürcülərlə sülh danışıqlarının davamı dövründə də Tiflisə doğru hərbi hərəkatın dayandırılmamasını, bununla yanaşı, gürcülərlə əvvəlki şərtlər daxilində tezliklə müqavilə bağlanmasını əhəmiyyətlə rica edirəm". Buradan Ənvər paşanın mövqeyi açıq-aydın görünür. Cənubi və Şimali Qafqaz müsəlmanlarını birləşdirib bölgədə Osmanlı dövlətinin himayəsi altında bir müsəlman dövləti yaratmaqla bağlı Ənvər paşanın bir qədər əvvəlki planları yenidən gündəmə gəlmiş olurdu. Ermənilərlə bağlı Ənvər paşanın planları isə Tələt paşanın mövqeyi ilə tam üst-üstə düşürdü.

1918-ci il may ayının 26-da Zaqafqaziya Seyminin sonuncu iclası keçirildi və burada Gürcüstanın Federasiyadan çıxmaq haqqında bəyanatı dinlənildikdən sonra Zaqafqaziya Seymi özünü buraxmaq haqqında qərar qəbul etdi. Elə həmin gün Gürcü Milli Şurası tərəfindən Gürcüstanın müstəqilliyi elan edildi.[1]

Seymin buraxılması ilə yaranmış böhranlı siyasi vəziyyətlə əlaqədar Seymdəki Azərbaycan nümayəndələri mayın 27-də toplaşaraq Azərbaycanın idarə olunması vəzifəsini öz üzərinə götürdülər və özlərini Azərbaycanın Müvəqqəti Milli Şurası elan etdilər.[2] Azərbaycan Milli Şurası mayın 28-də keçirdiyi ilk iclasında geniş müzakirələrdən sonra 24 səslə (iki nəfər – S.M.Qəniyev və C.Axundov bitərəf qalmışdı) Azərbaycanın istiqlaliyyətinin elan olunması haqqında qərar qəbul etdi və altı bənddən ibarət "İstiqlal Bəyannaməsi"ni elan etdi. Bu tarixi aktda deyilirdi: "Böyük Rusiya inqilabının cərəyanı ilə dövlət vücudunun ayrı-ayrı hissələrə ayrılması ilə Zaqafqaziyanın rus orduları tərəfindən tərkinə mövcub bir vəziyyəti siyasiyyə hasil oldu. Kəndi qəvayi-məxsusələrinə tərk olunan Zaqafqaziya millətləri müqəddəratlarının idarəsini bizzat kəndi əllərinə alaraq Zaqafqaziya Qoşma Xalq Cümhuriyyətini təsis etdilər. Vəqayi-siyasiyyənin inkişaf etməsi üzərinə gürcü milləti Zaqafqaziya Qoşma Xalq Cümhuriyyəti cüzindən çıxıb da müstəqil Gürcü Xalq Cümhuriyyəti təsisini səlah gördü.

Rusiya ilə Osmanlı imperatorluğu arasında zühur edən müharibənin təsviyyəsi üzündən hasil olan vəziyyəti-hazıreyi-siyasiyyə və məmləkət daxilində bulunan misilsiz anarşi Cənubi-Şərqi Zaqafqaziyadan ibarət bulunan Azərbaycana dəxi bulunduğu xarici və daxili müşkülatdan çıxmaq üçün xüsusi bir dövlət təşkilatı qurmaq lüzumunu təlqin ediyor.

Buna binaən arai-ümumiyyə ilə intixab olunan Azərbaycan Şurayi-Milliyeyi-İslamiyyəsi bütün cəmaətə elan ediyor ki:

1. Bu gündən etibarən Azərbaycan xəlqi hakimiyyət həqqinə malik olduğu kibi Cənubi-Şərqi Zaqafqaziyadan ibarət olan Azərbaycan dəxi kamil-əl-hüquq müstəqil bir dövlətdir.

2. Müstəqil Azərbaycan dövlətinin şəkli-idarəsi xalq cümhuriyyəti olaraq təqərrür ediyor.

3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti bütün millətlər və bilxassə həmcüvar olduğu millət və dövlətlərlə münasibəti-həsənə təsisinə əzm edər.

4. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti millət, məzhəb, sinif, silk və cins fərqi gözləmədən qələmrovində yaşayan bütün vətəndaşlarına hüquqi-siyasiyyə və vətəniyyə təmin eylər.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2398/7, v. 52.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2398/7, v. 52.

5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ərazisi daxilində yaşayan bilcümlə millətlərə sərbəstanə inkişafları üçün geniş meydan buraxır.

6. Məclisi-Müəssisan toplanıncaya qədər Azərbaycan idarəsinin başında arai-ümumiyyə ilə intixab olunmuş Şurayi-Milli və Şurayi-Milliyə qarşı məsul hökuməti-müvəqqətə durur". Bununla da Milli Şura Azərbaycan xalqı qarşısında çox şərəfli və tarixi bir missiyanı yerinə yetirmiş oldu.

Gürcüstan və Azərbaycanın ardınca mayın 28-də erməni Milli Şurası tərəfindən Ermənistanın da müstəqilliyi Tiflisdə elan edildi.

Tiflisdə baş verən son hadisələrdən xəbərsiz olan Batumdakı Osmanlı nümayəndə heyətinin rəhbəri X.Menteşə 26 may 1918-ci il tarixində Zaqafqaziya nümayəndə heyətinə son ultimatumunu verdi. Ultimatumda Türkiyənin may ayının 11-də irəli sürdüyü əsas tələbləri ilə yanaşı bir sıra yeni tələblər də yer almışdı ki, bunların da qəbul edilib-edilməyəcəyi ilə bağlı 72 saat ərzində cavab verilməsi tələb edilirdi. Bu ultimatum verilən vaxt artıq Zaqafqaziya Federasiyası mövcud deyildi. 1918-ci il may ayının 26-sı saat 15-də Zaqafqaziya Federativ Respublikası özünü buraxmışdı və elə həmin gün saat 17-də Gürcüstan öz müstəqilliyini elan etmişdi. Türk ultimatumu isə saat 20-də verilmişdi. Bu səbəbdən Türkiyə Zaqafqaziya Federasiyası ilə başladığı Batum danışıqlarını bu federasiyanın parçalanması nəticəsində yaranan Gürcüstan, Azərbaycan və Ermənistan respublikaları ilə ayrı-ayrılıqda davam etdirməli oldu. Tiflisdə baş verən son hadisələrlə əlaqədar ultimatumun müddəti daha bir gün uzadıldı və may ayının son günlərindən başlayaraq ayrı-ayrılıqda Osmanlı-Gürcüstan, Osmanlı-Azərbaycan və Osmanlı-Ermənistan danışıqları başladı. Bu danışıqlar da Osmanlı dövlətinin hələ konfransın əvvəlində irəli sürdüyü və üzərində israrla durduğu bütün tələblərinin qəbul edilməsi ilə sonuclanan 4 iyun 1918-ci il tarixli Batum müqavilələrinin imzalanması ilə nəticələndi.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 102

[2 may 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
2 Mayıs [1]334
Üçüncü Ordu Kumandani Vehîb Paşa Hazretleri'ne

Cenûbî Kafkas Hükûmeti ile konuşulacak şerâ'it-i sulhiyyemizi âtîye yazıyorum. Bu şerâ'it bilâ-kayd kabûl edildiği hâlde hiçbir müşkilât ve mes'ele kalmaz. Kabûl olunmadığı hâlde bu şerâ'itin silâh kuvvetiyle istihsâl edilmesi tabî'î ve mecbûrî olur.

Adliye Nâzırı Beyefendi Hazretleri de müzâkerâtı esâsen gâyet kısa ve kat'î yapacakdır. Bu husûsu Halîl Beyefendi ile görüşüldükden sonra netîce-i müzâkerenizi de bildirmenizi ricâ ederim. Üçüncü mâddede muharrer ittifâkı şimdiden akd etmek de muvâfıkdır.

Kafkas Hükûmeti ile Akd Olunacak Mu'âhede-i Sulhiyye Müsveddesi

1. Kafkas Hükûmeti askerini der-'akeb-i hâl-ı hâzıra vaz' edecekdir. Bu askerin mikdârıyla sûret-i ikâmesi Hükûmet-i Aliyye ile bi'l-i'tilâf ta'yîn edilecekdir.

2. Kafkas Hükûmeti Osmânlı Ordusu veya Devlet-i Osmâniye tarafından tertîb edilecek Müslüman kıt'aâtı için gönüllü kaydına müsâ'ade edecekdir.

3. Hükûmet-i Osmâniye intizâm ve âsâyiş-i dâhiliye te'sîsi ve i'âdesi husûsunda Kafkas Hükûmeti`ne lede'l-îcâb silâh kuvvetiyle mu'âvenetde bulunacakdır.

Diğer tarafdan Kafkas Hükûmeti Ermeni çeteleriyle olan muhârebâtda kuvve-i osmâniyeye mu'âvenetde bulunmağa mecbûrdur.

4. Hükûmet-i Osmâniye Kafkas Hükûmeti`nin hudûdlarını düşman-ı hâricîye karşı te'mîn edecekdir.

5. Kafkas Hükûmeti, memleketi dâhilinde mevcûd bi'l-cümle İngiliz, Fransız, Amerika, İtalya ve Rus zâbitlerini derhâl hârice teb'îd ve âtiyen bu gibileri derece ve hükûmet me'mûriyetlerinde kullanmamağı ta'ahhüd eder. Devlet-i Osmâniye ile İngiltere, Fransa ve İtalya arasında harb devam etdiği müddetce bu devletler teb'asının Kafkas Hükûmeti dâhilinde ikâmetleri men' edilecekdir.

6. Osmânlı Ordusu Başkumandanlığı mukarrerât-ı âhireye değin Kafkas Hükûmeti dâhilinde mevcûd demiryollarında her türlü nakliyât-ı askeriye (kıt'aât, ikmâl efrâdı, menâfi'-i askeriyeye hâdim eşyâ ve malzeme) icrâ etmek hakkını hâ'izdir. Bu maksada binâen Osmânlı Ordusu Başkumandanlığı me'mûrîn-i mâliyesiyle birlikde bir askerî şimendifer hey'eti teşkîl edecekdir ki bu hey'et hatların kâbiliyetleri hakkında mütemâdiyen istihsâl-ı ma'lûmâtla mükellef olub nakliyât-ı askeriyeyi ihbâr ve icrâ etmek ve bu nakliyâtı taht-ı nezâretde bulundurmak ve işletme husûsâtı için ta'lîmât vermek hakkını hâ'izdir.

Kafkas Hükûmeti bi'l-cümle eşhâs ve malzemesini işbu nakliyâta âmede edecekdir. Osmânlı Şimendifer Heyeti'nin bulunacağı mahall Hükûmet-i Osmâniye'ce ta'yîn edilerek Kafkas Hükûmeti'ne bildirilecekdir. Nakliyât-ı askeriyenin hîn-i tanzîminde memleketin menâfi'-i iktisâdiyesi imkân derecesinde nazar-ı dikkate alınacakdır. Hükûmet-i Osmâniye'ce icrâ edilen nakliyât masârifinden Kafkas Hükûmeti`ne sûret-i tesviyesi mukarrerât-ı mahsûsaya nazaran vukû' bulacakdır.

7. Hükûmet-i Osmâniye 6`ncı mâdde mûcebince hâ'iz olduğu hakkı kâmilen veya kısmen müttefiki bulunan başkumandanlıklardan birine tevdî' ve ale'l-husûs işbu müttefik devlet sevkıyât-ı askeriyesini de icrâ etdirmeğe salâhiyât-dârdır.

8. Kafkas Hükûmeti, Devlet-i Osmâniye'ce taleb vukû'unda Bakü limanındaki mü'essesâtla Bahr-ı Hazar'daki Kafkas Hükûmeti'ne â'id vesâ'it-i nakliyeyi mekâsid-i askeriye uğurunda Hükûmet-i Osmâniye'nin taht-ı emrine vaz' edecekdir.

9. Kafkas Hükûmeti, Devlet-i Osmâniye harbde bulunduğu müddetce devlet-i müşârün-ileyhânın düşmanlarıyla diplomasi veya siyâsî hiçbir türlü irtibâtda bulunmayacakdır.

10. Devlet-i Osmâniye ile muhâsımları beyninde sulh akd edildiği zamân hükmü cârî olmak üzere Devlet-i Osmâniye ile Kafkas Hükûmeti beyninde her iki devletin siyâset-i hâriciyeleriyle istihbârât-ı askeriyelerindeki müşâreketi te'mîn edecek ve tarafeynin menâfi'-i iktisâdiyelerine muvâfık düşecek bir ittifâk husûsu nazar-ı mütâla'aya alınacakdır.

11. İ’tilâfât-ı lâzıme-i kat‘iyyenin akdine değin Kafkas Hükûmeti memleketi mahsûlâtını Memâlik-i Osmâniye’ye veya onunla müttefik hükûmetlere ihrâc husûsunda bütün kuvveti ile mu‘âvenetde bulunacak ve bu memleketlere gönderilmek üzere Kafkasya’dan geçen eşyânın mürûru husûsunda teshîlât gösterecekdir. Devlet-i Osmâniye buna mukâbil Kafkas Hükûmeti’nin muhtâc olduğu eşyânın idhâli husûsunda yardım edecekdir.

2 Mayıs [1]334

Üçüncü Ordu Kumandanı’na Başkumandanlık Vekâleti’nden çekilen şifre telgrafın aslına mutâbık olduğu tasdîk olunur.

Karârgâh-ı Umûmî

İstihbârât Şubesi Müdîri

[imza]

HR.SYS, no. 2372/3, v. 2-4.

***** ***** *****

№ 103

[7 may 1918]

Gâyet müsta‘celdir.

Numara : 5

7 Mayıs [13]34

Bir Sûreti Hemân Sadrazam Paşa'ya

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne

Şifre

Bugün sâ‘at yedide Çhenkeli nezdime geldi. Husûsî olarak görüşdüm. Sâhib-i sükûnet ve dirâyet bir zâtdır. Müzâheretimize nâ’il olur ise dâ’imâ Hükûmet-i Osmâniye’nin siyâsetine muzâhır bir hükûmet te’sîsine muvaffak olabileceklerini, aks-i takdîrde Kafkasya’da büyük bir anarşiye meydân verileceğini, bu hâlin kendileri için mûceb-i felâket ve Hükûmet-i Osmâniye için de bâdî-i müşkilât olacağından bahsetdi. Ben de muzâheretimizden emîn olmasını ve Kafkasya’da kuvvetli bir hükûmet teşkîli bizim için hayâtî bir mes’ele olacağını fakat ma‘a’t-te’essüf Ermenilerin dîvâneliği Kafkasya’nın tahrîbâtını intiyâc eylemesinden endîşe etdiğimi söyledim. Erivan’da Müslüman köylerinden ahâlîyi kovarak yerlerine Ermeniler yerleşdirmeğe devâm etdiklerini ve Kafkasya’dan gelen murahhasların ahvâli pek mü’lim sûretde tasvîr etdiklerini, halkın tazallumü ordunun sabrını tüketebileceğini îzâh etdim. Evet, bu hâller olmuşdur. Fakat teskîn-i ahvâle teşebbüs eylediklerini ve Ermenilerin de Kars muvaffakıyyetinden sonra tecâvüzâtdan sarf-ı nazar ederek te’lîf-i beyn için gayret etmekde oldukları, Müslüman ve Ermenilerden mürekkeb muhtelit bir komisyonun da bu maksadla Erivan’a gönderildiğini ma‘a’t-te’essüf Müslümanların Ermeni murahhaslarını öldürdüklerini, biran evvel sulh yapılır ise, emniyeti takrîr için Gürcü askeri göndereceklerini ve Ermeni murahhaslarına aynı sûretle teblîğâtda bulunmamı ricâ etdi. Ben de yapacağım. Fakat evvel-i emrde size îzâh-ı keyfiyeti daha muvâfık buldum. Zira evvelce Ermeni murahhaslarına söylemiş osla idim, bunların bu ifâdeleri nezdinizde sû-i te’vîl ederdi. Hudûdu tecâvüz için vesîleler aramakda olduğumuza dâ’ir teblîğâtda bulunabilirlerdi dedim. Ve hîn-i netîceye dâ’ir kendisine te’mînât verdim. Birlikde Cemâl Paşa’nın ziyâfetine gitdik.

Vehîb Paşa yemekde ok yaydan çıkdı, Enver Paşa'dan hemân Erivan'a hareket etmek üzere emir almış olduğunu, kendisinin de emrin icrâsı için teblîğâtda bulunmakla berâber kumandanlıkdan isti'fâ' etdiğini ve iki güne kadar yerine birilerinin ta'yîn buyurulmasını yazdığını söyledi. Vehîb Paşa bu hareketin netâ'icinin ordu için mühlik olacağı kanâ'atindedir. Ve bu kanâ'atine erkân-ı harbiyesi de iştirâk ediyor. Bundan evvelki telgrafımda îzâh etdiğim vechle hatâlı vaz'iyete düşmemek için Enver Paşa ile görüşdüm. Maksad-ı hakîkî Kafkasya'nın işgâl-ı askerî altına almak ise beyhûde yere İstanbul'dan hareket etdirilmekliğimi ve vaz'iyet-i hâzıranın tebdîlî îcâb eder ise benim de esbâbından haberdâr edilmekliğimi ricâ etmiş idim. Te'mîn buyurmuşlar idi. Karşıdaki murahhaslara ihsâs-ı emniyet edemez isem müzâkerâta muvaffak olmaklığım müşkül olur. Kafkasya şimendiferlerinden askerî maksad için istifâde eyleyebilmekliğimizi ma'lûm olan şekilde teklîf edeceğim. Çabuk işi bitirmek istediğimizi husûsen söyledim. Birkaç güne kadar muvâfık veya red cevâblarını alacağım. Kabûl ederler ise o hâlde Kafkas dâhilinde hemân sevkıyâta başlanabilir. Tecâvüzâtlarında şâyân etdikleri hâlde Ermenileri te'dîb için daha müsâ'id bir vaz'iyet ihdâs edilmiş oalcakdır. Redd etdikleri hâlde o zamân hey'et-i vükelânın vereceği karâr dâ'iresinde hareket edilir.

Muhâlif fırkalar Çhenkeli aleyhinde, "Türklere aldandı, i'lân-ı istiklâl etdi. Rusya'dan ayrılalım derken milleti Türklerin boyunduruğuna düşürecekdir" diye propaganda etdiklerini işitdim. Bu derece te'mînât ve mevâ'îdden sonra yapacağımız bu hareket Gürcülerle Ermenileri sıkı sûretde birleşdirecekdir. Harekâtda muvaffak olamaz isek Kafkas Müslümanları için âkıbet pek fecî' ve elîm olacakdır. Kafkasya'yı büyük bir haşîd-i akvâmın mümkünü olan kıt'ayı ilhâk etmeği devletim için fâ'ideli bir iş göremem. Büyük Rusya ile aramızda müstakil bir hükûmet olarak teşkîlini ve bu sûretle takviyesini herhâlde daha müfîd ve sâlim telakkî ederim. Burada teşekkül edecek hükûmet dâ'imâ bizim ile berâber olacakdır. Zira eskeriyetini Müslümanlar terkîb ediyor. Hattâ devlete ba'zı şerâ'it dâ'iresinde irtibâtını te'mîn eylemek de mümkün olacakdır. Fakat bu yolla hall-ı mes'eleye çalışmak akvâma emniyet ve i'timâd telkîn edib de maksada varmak lâzımdır. Bir haftacık evvelden sabr edilmesini pek ricâ eder, cevâbınızı sür'at ile intizâr ederim.

Halîl

HR.SYS, no. 2398/5, v. 12-15.

***** ***** *****

№ 104

[10 may 1918]

10 Mayıs sene [13]34

Batum

10/[0]5/[13]34

Batum'da Adliye Nâzırı ve Birinci Murahhas Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

Devletlü Efendim Hazretleri,

1. Başkumandan Vekîli Enver Paşa Hazretleri'nden aldığım 4/[0]5/[13]34 ve 5/[0]5/[13]34 târîhli iki kıt'a şifreli telgraf-nâmede maksadımıza en muvâfık olan hudûd kısmının zîrde arz olunduğu üzere tasrîh edildiği iş'âr ve bu hudûdun müsta'celen murahhaslara kabûl ve tasdîk etdirilmesi izbâr buyurulmakda olduğunu arz eylerim.

2. İş‘âr buyurulan hatt-ı hudûd ber-vech-i âtî muharrerdir:

a. Culfa istasyonu bizde kalarak hudûd Culfa’nın on yedi kilometre şarkında Aliçin mevki‘inden i‘tibâren şimâle doğru Karanlık dağına kadar Reliyan çayını ta‘kîb Karanlık, Araçin, Karaturna, Aktaban dağları hatt-ı taksîmi üzerinden Kayid çayına ve mezkûr çayı ta‘kîb ederek Kayalı mevki‘inde isimsiz nehirle birleşib, işbu nehirle garbe teveccüh eder ve Arpa mevki‘ine gelir. Buradan i‘tibâren şimâl-ı garbîye doğru giderek Cankurtaran dağı üzerinden Hosrov dağına ve buradan hatt-ı bâlâyı ta‘kîben Bogamili mevki‘ine ve ba‘dehû Aras nehri şimâlini ta‘kîben bir müddet giderek tamâm-ı şimâle teveccüh ile Açmiyazin kasabasının yedi kilometre garbından şimâle doğru Alagöz dağının şarkından cenûba akan isimsiz dereyi Burak mevki‘ine kadar ta‘kîb eder. Burak mevki‘inden i‘tibâren şimâl-ı garbî istikâmetinde Bogokoli, Hanvâlî, Hasur mevki‘lerine civâr olan hatt-ı taksîm-i miyâh üzerinden Akbulak mevki‘inin beş kilometre kadar garbında şimendifer hattını kat‘ ederek doğru şimâle Nûrurrahmân dağı-Başkıran dağına kadar dâ’imâ haytt-ı taksîm-i miyâhlar üzerinden geçer. Başkıran dağından i‘tibâren Ahılkelek ve Ahıska kazâlarının şark ve şimâl hudûdlarını ta‘kîben Ahıska’nın şimâl-ı garbîsinde Gommissin dağında Doksan Üç’den evvelki hudûdla birleşir ve buradan ma‘lûm hudûd hattını ta‘kib ile denize iner. Ahılkelek ve Ahıska kazâlarının şark ve şimâl hudûdlarını Edirne Mu‘âhedesi’nden evvelki şeklini Ruslar aynen îfâ ederek bu sûretle kendi harîtalarına geçirmişlerdir ki güzergâhı muhtasaran şu vech iledir:

Başkıran dağından sonra şimâle Açikar, Devekıran silsilesinin hatt-ı taksîmleri üzerinden garbe döner ve kezâ Kızıldağı, Şavnabud dağı, Tavkoneli dağlarının taksîm-i miyâhlarını ta‘kîb ile Tapishoriska gölünü garb-ı cenûbî istikâmetinde nısfen kat‘ eder. Ba‘dehû garbe doğru Caridli dağ, Mağarabaşı dağı ve şimâl-ı garbîsinde Lamaori, Sağalanlarbaşı dağı hatt-ı taksîmlerinden geçer. Tamâmen garb istikâmetinde Beyaz Kayadağ, Sallor dağı, Ceberidağı hatt-ı taksîmleriyle Gommissin dağında 1293’den evvelki hudûd ile birleşir.

b. Küçük Ararat dağından i‘tibâren Culfa’nın şarkında Aliçin mevki‘ine kadar İran ile hudûdumuz dahi evvelce İran’ın Rusya ile olan hudûd hattından ibâret olacakdır.

c. Hatt-ı bâlâlardan geçen hudûdlar hattı bizde bırakılacak hatt-ı bâlânın beş kilometre Kafkasya içerisinden geçecekdir. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Üçüncü Ordu Kumandanı
Ferîk
Mehmed Vehîb
HR.SYS, no. 2399/1, v. 1-2.

***** ***** *****

№ 105

[10 may 1918]
Numara : 22
Pangaltı : 10 Mayıs sene [1]334 (Ba‘de’z-zühr beşi on geçe çekilmişdir.)
Gâyet müsta‘celdir.
Batum’da Adliye Nâzırı ve Heyet-i Murahhasa Reîsi Halîl Beyefendi Hazretleri’ne
Şifre Halli

Şimdi Enver Paşa Hazretleri'yle birleşdik ve telgraflarını birlikde tekrâr okuduk. Kendisinin ordu kumandanına yazdığı telgrafda ta'yîn edilen hudûdda Gürcülerin hiçbir alâkası yokdur. Ve askerlikce hâlen ve âtiyen bu hudûda şiddetle ihtiyâc vardır. Binâen'aleyh kat'î olarak bu hudûdu teklîf buyurunuz. Ermenilerle aramızda husûmet ne yapsak devâm edecekdir. Azurguni'yi tahliye edeceğimizi Gürcülere şimdiden va'd ederek sırf İslâm olan mevzû'-ı bahs hudûdu te'mîn etmek mümkündür.

General Lüdendorff Bakü cihetinde İngilizlerin fi'len çalışmağa başlamış olmasından ve Kazvîn ve Enzeli'ye ufak İngiliz kıt'aâtının gelmeğe başlamış olmasından bahisle teklîfâtımız dâ'iresinde müzâkerenin biran evvel hıtâma erdirilerek Kafkasya'da serbestî-i harekâtımızın te'mînini ricâ etmekdedir. Ve bu yolda Lossow'a ta'lîmât da verilmişdir. Binâen'aleyh 23 sâ'at müddetle olarak bir teklîf yapılacak olur ise muvaffakıyyet kat'îdir ve Almanların da bu fikirde bulundukları Lüdendorff'un telgrafından anlaşılarak ötesi (…) ve fetânet-i aliyyelerine muhavveldir. Müzâkerenin der-kâr olan ehemmiyyetine binâen tafsîlen ma'lûmât i'tası müsterhamdır.

Mehmed Talat

HR.SYS, no. 2398/5, v. 23.

***** ***** *****

№ 106

[12 may 1918]

Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezâreti

Şifre Kalemi

1174

Fî 12 Mayıs sene [1]918 Târîhiyle Batum'da Bulunan Halîl Beyefendi'den Vârid Olan

8 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.

Bugün ba'de'z-zevâl sâ'at dörtde riyâsetim tahtında ilk ictimâ' vukû' buldu. Kafkas âfâkında parlayan necm-i hürriyet ve istiklâlin füyûzâtından Kafkasya'nın biran evvel mustefîd olması ve hukûk-ı insâniyeyi kâfî şerâ'it-i mes'ûdenin ahd-ı karîbde te'sîsi ve mesâ'îmiz netîcesinde tarafeyn menâfi'-i mütekâbilesini te'mîn eyleyecek esâsâtın ihzârına muvaffak olunması temenniyâtını izhâr ile murahhasları selâmlayarak konferansı güşâd etdim. Ruhsat-nâmeler tedkîk edilerek muvâfık bulundu. Şimâlî Kafkas Hükûmeti murahhasları ruhsat-nâmeleri dâhilde kalmış olduğunu söylediklerinden bunların hemân getirilmesine karâr verildi. Müte'âkiben riyâsetin müte'mâdiyen icrâsı ve mu'âhade-nâme metin-i aslîsinin Fransızca tahrîri karâr-gîr oldu. Bunun üzerine Çhenkeli söz aldığından Trabzon'da cereyân etmiş olan müzâkerâtdan muhtasaran bahisle o zamân Hükûmet-i Seniyye tarafından Brest-Litowsk Mu'âhede-nâmesi'nin müzâkerâta esâs ittihâz edilmesi hakkında vukû' bulan husûsâtı Cenûbî Kafkasya Hükûmeti murahhaslarının kabûl etmiş olduklarını ityân, ancak mezkûr mu'âhede-nâme metn-i sahîh ve resmîsine destres olamadıklarından bunun kendilerine tevdî'î arzusunu der-miyân etdi. Cevâben Cenûbî Kafkasya murahhasları re'îsinin maksadı mu'âhede-nâme metn-i resmîsini taleb ise bunu tevdî' ederiz. Cereyân edecek müzâkerâtda Brest Mu'âhede-nâmesi'nin esâs ittihâz edilmesi kasd ediliyor ise bu bâbda teklîfimizin vukû'undan beri şerâ'itin büsbütün

değişmiş olduğuna nazar-ı dikkati celb ederim. Fi'l-hakîka o zamândan beri ordu mütekâbilen Cenûbî Kafkasya Hükûmeti askerleriyle harb etdi. Ma'a'l-esef kan dökdü, bi'n-netîce yeni şerâ'it te'essüs ve yeni hukûk tahaddus etdi. Binâ-berîn münhasıran Brest Mu'âhedesi'ne istinâd edilmesi kat'iyyen mevzû'-ı bâhs olamaz dedim.

Çhenkeli iki asker arasındaki harbin sû-i tefehhümden ibâret olduğunu, hükûmetlerinin harb edecek hâlde bulunmadığını söyleyerek beyânâtını tebdîl etmek istemiş ise de her türlü müdde'iyyâta rağmen vukû'ât meydândadır. Brest Mu'âhedesi'nden sonra Rus ordusu çekilmişdi. Askerimiz Cenûbî Kafkas askeriyle harb etdiler. Mukâbelesinde bulunarak mülâhazât-ı sâbıkam tevsî' ve tavzîh ve kat'iyyetle tekrâr eyledim. Mûmâileyh esâsı muhâfaza ile berâber prensip vesîlesiyle müzâkerâtı beyhûde uzatmak arzusunda bulunduğunu ifâde etmekle biran evvel müzâkerâtı bir netîceye îsâl etmek lâzımdır. Ben bir sulh ve dostluk mu'âhede-nâmesi projesi ihzâr etdim. Bunu şimdi size tevdî' edeyim. Tedkîk ediniz. Bu siyâsî, iktisâdî, hukûkî ve askerî mevâddı şâmildir. İktisâdî, hukûkî, askerî mevâddı şâmil olan teknik aksâmı yarından i'tibâren komisyonlarda mütehassısları tarafından müzâkere edilmeğe başlansın. Mevâdd-ı mühimmeyi muhtevî siyâsî kısmını dahi ben Cenûbî Kafkas murahhasları re'îsi ile sûret-i husûsiyede müzâkere ederim. Bi'l-âhere ta'yîn edeceğimiz bir günde ictimâ'-ı umûmî akd olunarak netâyici tesbît ederiz dedim. Çhenkeli cevâbında müzâkerenin sür'atle icrâsı lüzûmunu teslîm ve teknik mevâddın yarından i'tibâren müzâkeresine başlanılmasını da kabûl eyledi. Yalnız siyâsî kısmın müzâkeresi üç re'îsin müzâkeresi ya'ni Osmânlı, Alman ve Cenûbî Kafkas hey'et-i murahhasaları re'îslerinin huzûruyla vukû' bulmasını teklîf etdiği, Brest Mu'âhedesi'nin mûceb-i muhassenât olduğunu ve misâl teşkîl eylediğini ileri sürerek iki hükûmete â'id mesâ'ilin, yalnız bunların konferans günleri arasında müzâkere edilmesini taleb etdim. Bu esâs kabûl edildi. Bi'l-âhere General Lossow'suz aldığımız Brest Mu'âhedesi hakkındaki Osmânlı ve Cenûbî Kafkas hey'et-i murahhasa re'îslerinin beyânâtı Alman Heyet-i Murahhasası'nın takyîd etmiş olmadığını ve Osmânlı Heyet-i Murahhasası Reîsi hey'ete tevdî' edilen mu'âhede-nâme projesinin müzâkeresini kabûl etmekle berâber içinde Alman nokta-ı nazarını dahi îzâh ve biraz sonra menâfi'ini müdâfa'a eylemek hakkını muhâfaza eyleyeceğini der-miyân etdi. Yarın komisyonlar işe başlayacakdır. Ben de Çhenkeli ile husûsî müzâkereye girişeceğim. İctimâ'dan biraz evvel Lossow'dan bir mektûb aldım. Kendi ta'lîmâtının bizim mu'âhede projesiyle tamâmen tenâkuzu olduğunu Brest Mu'âhedesi esâsından kat'iyyen ayrılmayacağını yazıyor. Şimdi Fransızca telgrafla şâyân-ı dikkat olan bu mülâhazâtın mevâdd-ı mühimmesini bildiriyorum. Ta'lîmâtlarımızın tevhîdi mühim olduğundan Lossow'a Berlin'den serî'an ta'lîmât verdirilmesini ehemmiyyetle ricâ ederim. General teklîf etdiğimiz mevâdda muhâlif mülâhazât der-miyân ederse Kafkasya murahhasları müvâcehesinde yekdiğerini nakz eden iki müttefik murahhasın vaz'iyeti nâ-hoş olacakdır.

HR.SYS, no. 2372/3, v. 9-10.

*****   *****   *****

№ 107

[13 may 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
1176

Batum'da Bulunan Heyet-i Osmâniye Reîsi Halîl Beyefendi'den Nezâret-i Celîle'ye Vârid Olan 13 Mayıs sene [1]334 Târîhli (...) Numaralı Telgraf-nâme Hallidir.

Gâyet müsta'celdir.

Ordu Kumandanı evvelki gün Erivan'ı işgâl etmek üzere orduya emr verdi. Brest hudûdunun ötesindeki arâzîyi işgâl etmek mes'elesi evvel-i emrde siyâsî bir mes'eledir. Enver Paşa Hazretleri'nin verdiği bu emrden nezâret-i celîlenin ma'lûmâtı var mıdır? Var ise esbâb-ı karârın lütfen iş'ârını ricâ ederim. Lossow tarafından bana vukû' bulan teblîğât-ı tahrîriye ve şifâhiyeye nazaran Almanya Devleti Brest Mu'âhedesi'ni ihlâlden son derecede müctenib bulunuyor. Zira bu mu'âhedenin istinâd etdiği emr-i vâkı'ları umûmî sulh esnâsında mevzû'-ı bâhs etdirmemeğe azm etmiş ve hasımlara mu'âhedenin kendi tarafından ihlâl edilmiş olduğuna dâ'ir delîl vermeği tehlikeli addediyor. Ve bi'l-hâssa İngilizlere irâdesini kat'iyyen dikte edebileceğinden ümidvar değildir. Îcâbında ileri hareketin te'mîn-i âsâyiş ve inzıbât zarûretiyle vâki' olduğunu der-miyân edebilmesi için hükûmetin bunu müsbet vesâik ile techîz etmesini lüzûmlu görüyorum. Bendeniz buraya peyderpey gelmekde ve Sadrazam Paşa Hazretleri'ne takdîm edilmek üzere şikâyât-nâmeler tevdî' etmekde olan hey'etlere telgrafla İstanbul'a mürâca'at eylemelerini tavsiye ediyorum. Vürûd edecek şikâyât-nâmelerin ajans ile orduya da verilmesini fâ'ideli telakkî ederim. Burada cereyân eden müzâkerâtın hıtâmına kadar bu bâbda matbû'âta teblîğât îfâ olunmaması ilk ictimâ'da karâr-gîr olduğunu dünkü telgraf-nâmeye zeylen arz olunur.

HR.SYS, no. 2372/3, v. 11.

*****   *****   *****

№ 108

[14 may 1918]
Devlet-i Aliyye-i Osmâniye
Telgraf İdâresi
Telgraf-nâme

Devletin en mühim bir mes'elesini idâreye beni me'mûr ederek büyük bir i'timâd gösterdiğiniz, kanâ'atimce, hürmetde bu i'timâdın eserini görmek arzu ederim. Gürcüler Ahıska'da her mes'eleden ziyâde alâkadâr görünüyorlar. Bizi Ahıska'ya mâlik olanın, Tiflis'e hâkim olacağı kanâ'atindeler. Bunun ötesinde ben de Enver Paşa Hazretleri gibi alâkadâr olmadıklarını kabûl ederim. Bunun için Ahıska ve Ahılkelek kazâlarını şimdilik müstakil ve Kafkas Konfederasyonu'na dâhil bir hükûmet olarak teşkîl etmeği evvelce teklîf etdim. Ahâlî ilhâk tarafdârı olduklarına ve muttasıl olacaklarına nazaran ilhâkın bi'l-âhere de tahakkuku pek kâbildir. Gürcüler Ermenilerin teşebbüs-i cür'etlerinden telaş etdiklerinden ve Gürcü hudûdu dâhilinde bi'l-hassa Tiflis'de pek çok Ermeni bulunduğundan dolayı bunları kendi hâlleriyle terk edecekleri pek de muhtemel değildir. Burada Kafkasyalı akvâmın tahâyülâtını ve coğrafî vaz'iyet-i tabî'iyyesinden doğan

münâsebetlerini tedkîk için pek ciddî meşgûl olduğuna da emîn olmanızı ricâ ederim. Enver Paşa'nın kanâ'atine hürmet ederim. Fakat ben Kafkasya'nın yakında azîm bir mes'ûliyet omuzlarımda olduğu hâlde bulunuyorum. Kafkasya harben işgâl edilmek maksadı ta'kîb ediliyor ise bir mikdâr arâzî kazanmak mulâhazasıyla müzâkereyi harbe sürüklemekden tevekkî olunmasını tavsiyede sebât ederim. Ma'a-mâ-fîh müttefikimiz ültimatomun bütün mes'ûliyet-i siyâsiye ve fi'liyesine iştirâk eder ise bu tehlikeyi ben de göze aldırmakdan çekinmem. Sulh akd eder, Kafkasya'nın vaz'iyet-i düveliyyesini takrîr edebilirsek büyük Rusya ile aramızda yedi milyon Türk ve Müslümanlardan mürekkeb on milyonluk bir kitle-i mu'azzamdan müteşekkil bir devlet teşkîl ediyoruz. Öyle bir devlet ki Kafkas silsile-i cibâlini bizim ile birlikde gayr-ı kâbil mürûr bir hâle ifrâğ edecekdir. Bu devletin bizim siyâsî ve askerî pîşdârımız olacağına kanâ'at-ı tâmmem vardır. Rusya bu inhilâlden toplanıncaya kadar Bahr-ı Hazar'ın öte tarafındaki ırk ve dîndaşlarımız içerisinde Rus boyunduruğundan kurtulmak ümidi canlanacakdır. Bunun için Kafkasya'da emniyet ve huzûr içinde yaşayabilecek bir devlet te'sîs etmelidir. Kafkasya'da böyle mu'azzam bir binâ-yı istikbâl kurulurken, pek çok ihtiyâtlı davranmalı ve bizler arâzî bahâsına Kafkasya'da yeni bir Makedonya'nın tohumları ekmemeliyiz. Böyle mühim bir mes'ele hallederken bugünkü kazanclara istikbâlin menâfi'-i mühimmesini fedâ etmeğe hakkımız yokdur ra'yindeyim. Şu sırada târîh yazmakda olduğumuz pek hâtırlatma arzu ederim. Ültimatom kabûl edilir ise ne olacak? Kazanclarımıza bir mikdâr daha arâzî ilhâk etmiş olacağız. Kabûl edilmediği hâlde Kafkasya'da mukâtelât-ı umûmiye başlayacak, biran evvel te'sîs etmek istediğimiz binâ-yı muhteşem yıkılacak, akvâm birbirine girecek, binlerce Müslüman hânümânı sönecek, yeniden kurmak kâbil olsa bile Gürcülerle Ermeniler ve Bolşevikler birlikde hareket edecekleri muhakkak olduğuna göre Müslümanlar ile Gürcüler beyninde hûnîn-i mücâdelât izâlesi gayr-ı kâbil-i kin ve gayzler tevlîd edecekdir. İşte ben böyle görüyorum. Bilmem neye istinâd eden Enver Paşa Hazretleri'nin kanâ'ati yoluna bütün ihtilâlât-ı müdhişeyi bertaraf etmeğe iştirâk edemem. Ma'a-mâ-fîh işi bozmaksızın evvelce arz etdiğim şekilde tashîh-i hudûd istihsâli de kâbildir. Almanlar zâbit göndermeği, Gücüler ve Ermenilerin arzuları üzerine, taleb ediyorlar. Bizim Kafkasya'da şimendiferlere yalnız tesâhub etmemizden çekiniyorlar. Gürcülerin zâbitleri kendilerine kâfî ve belli fazladır. Müslümanların Alman zâbiti istemeyeceklei bedîhîdir. Yalnız hâl-ı harb esnâsına â'id bir te'mînâtdan ibâret olacakdır. Israr etmezler zannederim. Bu mühim karâra diğer nâzırarkadaşlarımızın da hakk-ı iştirâki vardır. Yazdıklarım Heyet-i Vükelâ'da okunur, Enver Paşa Hazretleri de mütâlâ'at ü kanâ'atlerini îzâh buyururlar. Ekseriyete her ikimiz de iltihâk ederiz. İşi çabuk bitirebilmek için teklîfâtımızın ta'dîl etmekliğimiz kanâ'atindeyim. Teklîfâtımızın aynen kabûl etdirilmesi için Alman delegesi bana iştirâk ederse tamâmiyle kabûlüyle mes'eleyi bitirmek belki kâbil olur. Fakat yalnız ültimatom verirsek bundan mütefa'il olacak olan Alman murahhasın Gürcü ve Ermenileri redde de ısrâr için teşbîh edeceğine kanâ'atim vardır. Bu hâlde hem Kafkasya'da yeni bir harb güşâd eder. Müttefikimiz ile münâsebâtımızda şimdiye tahmînî kâbil olamayacak netâyic-i vahîme tevlîd edebilir. Bütün bu mes'ûliyeti biraz arâzî kazanmak bahâsına devletimin sırtına yükletmekden tevekkî olunmasını bizim için bir vecîbe bilirim efendimiz.

HR.SYS, no. 2372/3, v. 12-16.

***** ***** *****

№ 109

[14 may 1918]
837
14 Mayıs [13]34
10:40 evvel
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Bir Sûreti Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

Konferansın güşâd etdiği ve ilk müzâkerenin safahâtını arz etmiş idim. Dün Kafkas murahhasının mukâbil bir teklîfini aldım. Bunda mu'âhede akdi ile berâber istiklâllerinin de dört müttefik tarafından tasdîki ve müzâkerenin Brest-Litowsk dâ'iresinde intâcı teklîf edilmekle berâber şimendiferlerden makâsid-i askeriye nâmına istifâde edilmesi ve fazla-ı mahsûlâtın iştirâsı için mukâvele akdini ve sâ'ir teklîfâtımızı kabûl etdiklerini bildiriyor. Yalnız bunların dost ve müttefik nâmına yapılmasını ricâ ediyor.

Bu tahrîrî teklîfi müte'âkib Çhenkeli geldi. Uzun uzadı görüşdük. Son dakîkaya kadar kumandanlıkca verilen te'mînât-ı tahrîriye ve şifâhiyyeye i'timâden müzâkereye geldiğini, teklîf edilen tashîh-i hudûd ile müstakil bir Kafkasya'nın teşkîli gayr-ı mümkün olduğunu ve ısrâr edilir ise Tiflis Hükûmeti ve Diet'in dağılacağını kat'î bir lisân ile beyân etdi. Ben de, "ifâdâtını İstanbul'a yazacağım. Fakat ordunun Culfa şimendiferinden derhâl geçmesi zarûret-i askeriye îcâbâtından olduğunu ve bugün için kat'î bir cevâb verilmesini dostâne bir sûret-i tesviye takarrur etmez ise cebren geçmek üzere hareketin başlayacağını" söyledim. Nezdimde bulunan Vehîb Paşa Hazretleri de te'yîd buyurdular.

Tashîh-i hudûd mes'elesi ile bunu ayırmak müşkül olduğunu der-miyân ile berâber Ermeni murahhaslarının benim ile mülâkât arzu etdiklerini ve kendilerinin kabûlüyle bu mes'elenin onlarla da görüşülmesini ricâ etdi. Kabûl etdim.

Yemekden sonra sâ'at onda mûmâ-ileyhimâ da nezdime geldiler. Evvelce bizden firâr eden üçyüz bin Ermeniye Kars'dan ilticâ eden yüz elli bin de inzımâm etdiğinden ve yurdsuz ve yuvasız olan bu yüz binlerce mültecilerin anarşiyi günden güne artırmakda ve İran'dan Rusya'nın sâ'ir cihetlerinden Bakü'ye gelib de Müslümanların musellehan muhâlefetleri üzerine orada tevakkufa mecbûr kaldıklarını ve Bolşevikler cereyânına kapıldıklarından bahseylediler. Ben de Müslüman köylüleri yurdlarından çıkarmak ve Ermenileri yerleşdirmek kasdıyla devâm eden tecâvüzâta karşı kollarımız bağlı kalmayacağımızı mü'essir ve kat'î bir lisân ile kendilerine anlatdım. Ve askerin Culfa şimendiferlerinden geçmesini kabûl etmelerini, eğer yarına kadar bir cevâb-ı muvâfık verilmez ise ordunun harekete başlayacağını Vehîb Paşa ile birlikde kat'î sûretde bildirerek, cevâben, "biz Rusya ile birleşerek Türkiye'ye karşı harb açdık. Siz nakl-ı hükûmet-i merkeziye ile birleşmeği Türkiye'nin mevcûdiyeti için elzem görmüş iseniz, biz de Rusya ve müttefikleri ile birleşmeği öylece telakkî etmiş idik. Bugün Rusya mahv olmuşdur. İngilizlerden de dûçâr olduğumuz felâketin âmil-i mü'essiri oldukları hâlde arzu etdiğimiz mu'âveneti şimdiye kadar göremediğimiz gibi bundan böyle de göremeyeceğimize kanâ'at getirdik. Da'vâyı gâ'ib etdik. Bundan sonra Türkiye ile i'tilâf etmeği ve onun cinâh-ı âtıfetine sığınmağı komitemizce kat'iyyen karâr verdik. Namuslu bir adam ve fedâkâr bir komiteci sıfat-ı vasfıyla size bunu arz ü iblâğ ediyoruz. Siyâsî makâsid ile vukû' bulan hareketlerde hissiyâtın değil mantıkın hâkim olması lüzûmunu İttihâd ve Terakkî Fırkası Bulgarlarla ittifâk etmek sûretiyle âyân etmişdir. Kendilerine vekâyi'-i

fecî‘anın te’sîrâtı zâ’il olabilmek için zamâna ihtiyâc olduğunu, bu zamânı kısaltmak da kendi ellerinde bulunduğunu, bizde de mevcûd olan i’tilâf tarafdârlarına fikirlerini diğer tarafa kabûl etdirebilmek için delâ’il ihzâr ve vesâ’ik tedârik etmek kendilerinin vazîfe-i ûlâları olmak lâzım olduğunu îzâh etdim ve şimendiferlerden askerin geçmesi hakkında teklîfimizi kabûl ederler ise İngilizlerle râbıtalarını kat‘ etmiş oldukları husûsunda İstanbul'a en kat‘î bir delîl ibrâz etmiş olacaklarını da ilâve etdim.

Tashîh-i hudûd teklîfi ortada mevcûd iken şimendiferden serbest mürûr mes’ele-sin[i] dostâne halletmek ve bunu komitelerine kabûl etdirmek müşkül ve gayr-ı mümkün olduğunu ve Hükûmet-i Osmâniye Aleksandrapol ve civârı ile en kesîf bir Ermeni nüfû-sun sâkin olduğu yerlerdir. İlhâkda ısrâr eder ise bizim için şimdiki hâlinde de ciheti ber-hayât olan Kafkasya dâhilinde mezbûhâne ve tedmîrâne bir mücâdele-i hûnînin muhak-kak olduğunu ve eğer mukarrer ise bu felâketi de bi'z-zarûr kabûl edeceklerini ve vaz‘iyeti olduğu gibi îzâh ve arz ü iblâğ etmiş olduklarından Hükûmet-i Osmâniye’nin eslem-i tarîki ihtiyâr edeceğinden ve hîn-i va‘din nazm-ı umûr olanların muhâkemesinde nihâyet galebe edeceğinden ümidvar olduklarını da ilâve etdiler.

Müslüman murahhaslardan Resûlzâde’nin ifâdesi de şudur:

"Tashîh-i hudûd hakkında metâlib bizim mevki‘mizi tevhîm etdi. Bir tarafdan milletimiz mü’essir bir sûretde yardım edemediğimizden dolayı bizi ta’n ediyor, diğer tarafdan Müslümanları himâye için Hükûmet-i Osmâniye’nin âlî-cenâbâne hareket edeceğini diğer fırkalara te’mîn etmiş iken şimdi onları da aldatmış oluyoruz. Bu teklîfde Hükûmet-i Osmâniye ısrâr eder ise muhakkak sûretde hükûmet-i hâzıra düşecek, umûmi diet dağılacak. Ermenilerin Ordu-yı Osmânî önünde firârları dâhile doğru tevessü‘ edecek. Rus ordusunun bütün silâh depolarına bunlar vaz‘-ı yed etdiler. Kumandan Gürcü bulunduğundan Gürcüler de hissedâr oldular. Müslümanlar da Rus askerlerinden satın alabildikleri cebhâneleri noksan bir mikdâr silâhlar ile mücehhezdirler. Bu vaz‘iyet karşısında Müslümanların dûçâr olacakları elîm ve fecî‘ ahvâli Heyet-i Murahhasa Müslüman A‘zâları nâmına arz ederim. Ordu-yı Osmânî’nin bütün Kafkas sâhasını taht-ı işgâle alabileceğini ümid etsek biraz mütesellî olabilirdik" dedi.

Lossow’un bana yazmış olduğu mektûbları şifre ile aynen teblîğ etmiş idim. Almanya Hükûmeti Brest-Litowsk hudûdu dâ’iresine kalmağı ve tevsî‘-i hudûd mes’ûliyetine kat‘iyyen iştirâk etmemeği meslek ittihâz etmişdir. Bu teklîfimizin reddi dolayısıyla harekât-ı askeriye başlar ise Kafkas Hükûmeti’nden ziyâde Rusya’ya karşı açılacak olan yeni harbde bütün mes’ûliyeti devlete kalacakdır, Brest Mu‘âhedesi’nin ihdâs etdiği emr-i vâkı‘ları Umûm Sulh’da mevzû‘-ı bahs etdirmemek için hâsımın eline silâh vermemeği müttefikimiz kendisine iş‘âr etmişdir.

Mülâhaza-i şahsiyeme gelince, hudûdu cenûbdan Aras nerhinden çizmeliyiz. Ahıska ve Ahılkelek kazâlarını da şimdilik Kafkas Konfederasyonu’na dâhil müstakil bir devlet olarak teşkîle sa‘y etmeliyiz. Şimendiferlerden sevkıyâta ibtidâr ederiz. Ordu Kafkas içine girdikden ve Müslüman kuvvetlerini teslîh ve tanzîm etdikden sonra siyâsetimizin muktezâsına tevfîk-i hareket etmeliyiz. Müstakil olarak teşekkül edecek bi’l-hâssa Müslüman hükûmetlerle revâbit-i siyâsiyemizi dilediğimiz gibi tanzîm edebiliriz. Vehîb Paşa Hazretleri de mütâla‘atıma tamâmiyle iştirâk ediyor. Cevâb.

Halîl
İki sûreti de Pangaltı'da Rızâ Efendi'ye fî 14 minhû, 12:15 s[abâh].
[imza]
HR.SYS, no. 2398/5, v. 46-50.

***** ***** *****

№ 110

[14 may 1918]
Devlet-i Aliyye-i Osmâniye
Telgraf İdâresi
Telgraf-nâme
Sadrazam Talat Paşa Hazretleri'nden Halîl Beyefendi'ye

Gözlerinden öperim. Evde cümlesi âfiyetdedir. Akşam bizde hâneden telefonla görüşdünüz.

Lossow ta'lîmât aldı mı? Müzâkere ne oldu? Pek merak ediyoruz.

Halîl Beyefendi'den Sadrazam Bey Hazretleri'ne

Â'ilem hakkında sabk eden lütf-i devletlerinden dolayı arz-ı teşekkürât eder, ellerinizden öperim. Harekât-ı askeriye başladı. Arz etdiğim vechle bunun bir hareket-i hasımâne telakkî olunmaması ve orduya silâh çekilmez ise dostâne geçileceği Kafkas murahhasına teblîğ edildi. Çhenkeli, Hâriciye Nâzırı sıfatıyla, protesto gönderdi. Hâriciye Nezâreti'ne bildirdim. Fakat musâdeme vukû' buldu. Dünkü hareketin muvaffakıyyetle cereyân etdiğini Vehîb Paşa Hazretleri dün akşam bildirmiş idi. Odişelidze, Vehîb Paşa Hazretleri'ne gelmiş, kendi arzuları hilâfına ve herhâlde bir sû-i tefehhüm netîcesi olarak musâdemenin vukû' bulduğunu der-miyân ve inkitâ'ı için müsâra'atla ittihâz-ı tedâbîr olunacağını der-miyân eylemiş, Vehîb Paşa da Gürcüler tarafından sebebiyet verilmez ise diğer cebhelerde sükûnetin muhâfaza olunacağını ve Ermenilere yardım edilmemesinin şart olduğunu söylemişler. Gürcü kumandanı Ermenilere yardım edilmeyeceğini, aksi olarak bize yardım edileceğini söylemiş. Evvelce arz etdiğim vechle teklîfâtımıza tahrîrî cevâb verilmiş ve Brest Mu'âhedesi hudûdu dâ'iresinde dört müttefik ile mu'âhede akdi arzusu der-miyân edilmiş idi. Bendeniz de Hükûmet-i Osmâniye'nin müzâkerât için münhasıran Brest Mu'âhedesi'ne istinâd edilemeyeceği hakkında umûmî celsede beyân edilen nokta-ı nazarında sâbit-kadem olduğunu mesâ'il-i müştereke ile yalnız Devlet-i Osmâniye ile Kafkas Hükûmeti'ne â'id mesâ'ili tefrîk ve takdîr etmek müttefiklere â'id bir mes'ele olub Kafkas Hükûmeti'ne te'alukku olmadığını bildirdim. Lossow'un ta'lîmâtı için su'âl buyurulacağını tahmîn etdiğinden şimdi Lossow'dan ta'lîmât alıb almadığını istifsâr etdim. Hiçbir ta'lîmât almamış olduğunu bildirdi. İşi intâc için müşârün-ileyh serî'an maksadımız dâ'iresinde ta'lîmât verdirilmesini istirhâm ederim. Lossow'un Hâriciye Nezâreti'ne takdîm etdiğim mektûblarının cevâb-ı lâzımî tarafımdan verilmişdir. Almanlar, Kafkasyalıların istiklâlini Rusya tasdîk etmeksizin tasdîk etme-mekde musırr görünüyorlar. Şansölye tarafından gelib de bana bu sabâh bildirilen bir teblîğin Rusya'daki Alman sefîrinin Rusya Hükûmeti'yle görüşmek üzere emr almış olduğunu bildiriyorlar. Bence, bu lüzûmsuz ve hatâlı bir yoldur. Ruslar tanımazlar ise ve protesto ederler ise bunu kendimiz celb etmiş olacağız. Kafkasya i'lân-ı istiklâl etmiş,

Diet'ini ve hükûmetini teşkîl ve iki buçuk aydan beri de bizim ile müzâkerede devâm etmiş olduğu hâlde Rusya'nın sükûnet eylemesi delâletine tanımış olduğunu kat'iyyen mukayyeddir. Bu mülâhazamı tahrîren Lossow'a da bildirdim. Rusya'nın alenî protestosunu celb etdirmemek için hemân müdâhale olunmasını muvâfık bulurum. Meğer ki Almanlar protestoya rağmen de tasdîk-i istiklâle karâr vermiş olsunlar, Ermenilerin arkasından sürüklenmemelerini ve iktizâ ederse şimâlî ve cenûbî Müslümanlar hükûmetleriyle bir hükûmet-i müttehide teşkîl edeceklerini Gürcülere îzâh ile Hükûmet-i Osmâniye'nin kendileri hakkında gâyet hayır-hâhâne âmâl ile mütehassis olduğunu ve bugünkü vaz'iyetde Ermenilerin çılgınlıkları sebebiyet vermiş olduğunu bildirerek te'mîne sa'y ediyorum.

Ahıska'nın ilhâkında ısrâr etmekliğimizden pek mü'essir bulunuyorlar. Zira Ahıska'nın Tiflis'e hâkim bir mevki' olduğu kanâ'atindedirler. Batum ve Ahıska cerîhalarıyla mecrûh kalacak Gürcü milletine te'mînâtımızın hüsn-i kabûl etdirilmesi gayr-ı kâbil olduğunu der-miyân ediyorlar. Batum'un ma'mûriyet ve terakkiyâtını te'mîn etmek bizim için yalnız menfa'at mes'elesi değil, aynı zamânda nâmûs mes'elesi olduğundan limandan geniş sûretde istifâdelerini te'mîn için hâkimiyetimiz kâbil-i te'lîf her türlü müsâ'adâtda bulunmağa âmâde olduğumuzu bildirerek teselliye ve metâlibimizi kabûl için ihzâra çalışıyorum. Batum'un serbest liman yapılması hakkında ba'zı mülâhazâtı hâvî Hâriciye Nezâreti'ne bugün telgraf gönderiyorum. Şifâhî te'mînât ve tesellîde bulunabilmek üzere bu telgraf cevâbının tesrî'atını da ricâ ederim.

HR.SYS, no. 2372/3, v. 22-26.

***** ***** *****

№ 111

[14 may 1918]
Devlet-i Aliyye
Posta ve Telgraf ve elefon Nezâreti
Mahreci : Batum
Halîl Beyefendi'den Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

Dün akşam telgraf başında şu bendi ilâveye müsâ'ade buyurunuz. Trabzon'a çıkdığımız zamân Vehîb Paşa'dan, "Kars'da esîr edilen Ermenileri ne yapdınız?" demişdim. Müşârün-ileyh, "cebhemizi za'îf tarafından yardılar ve cümlesi de silâhları ve toplarıyla kurtulub gitdiler" demiş idi. "Kaç kişi idiler?" dedim. "Yigirmi bini mütecâviz" dedi.

Enver Paşa Hazretleri'nin tevsî'an teklîfini arzu edib de ordu tarafından bana bildirilen hudûd-ı Mâverâ-yı Kafkas'ın şimâliyle cenûbunu rabt eden yegâne şimendifer hattının büyük bir kısmını bizde bırakıyor. Bir tarafdan Batum, diğer tarafdan memleketin şimâl ve cenûbunu rabt eden şimendiferi taleb etmekliğimiz Kafkas akvâmını esâret-i iktisâdiye almak istediğimizi göstereceğinden Gürcüler ile Ermenileri harekât-ı mezbûhâneye sevk edebilmesi pek ziyâde muhtemeldir.

Bizim mesâ'ilin müzâkeresine Almanları iştirâk etdirmek istedim. Teklîfâtımızın nelerden ibâret olduğunu bilmek arzusunu izhâr eden bir menfûr bir murahhasa ben cevâbı veremezdim. Lossow Brest-Litowsk Mu'âhedesi dâ'iresinde müzâkere emri almış olduğunu, taleb etdiğimiz tashîh-i hudûd bu dâ'irenin hâricinde bulunduğunu ve bu

teklîfimiz kabûl edilmediği takdîrde harben Brest hudûdu tecâvüz edilmiş olacağını, bir de şimendierlerden serbest mürûr mes'elesiyle fazla-ı mahsûlâtın satın alınması teklîfini müştereken teklîf edilmesinin lâzım olduğunu söyledi. Ve bunlar hakkında ta'lîmâta intizâra mecbûr olduğunu ilâve etdi. Ben konferansın güşâdına iştirâk etmemesini iyi bulmuyorum. Zira bu hâl Almanlarla Kafkas mes'elesinde ihtilâf zehâbını tevlîd edecek ve Ermenilerle Gürcüleri teşcî' ederek teklîfimizin reddini mûceb olacağını zann ediyorum. Bir de Alman murahhası iştirâk etmez diyeceğimiz ültimatom kabûl edilmez de, harekât-ı askeriye başlarsa mâhiyet ve hukûk Rusya'ya i'lân-ı harb demek olan bu hareketin mes'ûliyetini yalnız olarak der-'uhde ediyoruz demekdir. İstanbul da bu mes'ûliyete müttefiklerimizin iştirâk etdirilmesini muvâfık bulmuş ve böylece karâr vermişdir. Bu değişmiş ise esâsını hey'et-i hükûmet olmak sıfatıyla bilmeği arzu ederim. Gelen telgraflarda Musul hareketi sebeb gösteriliyor.

Kafkasyalılarla sulh yapılıyorsa şimendiferlerden makâsid-i askeriye için istifâdemizi Çhenkeli husûsî görüşmemizde kabûl edeceğini bildirmiş olmakla sâhib-i imzâsını müte'âkib Kafkas şimendiferlerinden derhâl harekât-ı askeriyeye başlanabilecekdir. Tashîh-i hudûd için İstanbul'da takarrur eden sûretin kabûl etdirilmesi belki mümkün olur. Fakat Enver Paşa'nın sonradan ilâve etdiği kısmın kabûl etdirilebileceğini zannetmiyorum. Bu hâle göre yarın konferansa Lossow dahi iştirâk etdiği hâlde güşâd edib teklîfâtımızı ültimatom şeklinde der-miyân edeyim mi? Bir de şurasını nazar-ı dikkat-ı devletlerine arz etmeği vazîfeden add ederim: "Gürcüler Rus ordusunda bi'l-fi'l kumandanlık etmiş pek çok münevver zâbitâna mâlikdir. Bunlardan dört yüz tanesi elimizde esîr bulunuyor. Kafkas ordusunun sâbık baş kumandanı da bir Gürcü'dür. Bugün bi'l-fi'l Harbiye Nâzırı'dır. Bu millet pek çok mütefennin zevâta, birçok muharrirlere mâlikdir. Vicdân-ı millîsini duymuş ve onun yolunda birçok mücâhid yetişdirmişdir. Şimdiye kadar Ermenilerden müteneffir Müslümanlara muhibb olan, yarın için de Müslümanlarla birleşerek Ermeni tehlikesinden korunmak lüzûmunu kâni' bulunan bu milleti dost olarak kazanmak bizim için gâyet mühim bir mes'eledir. Müslümanlarla Gürcüleri birleşmiş bir Kafkasya dâ'imâ bizim siyâsetimizin ve ordumuzun pişdârı olacakdır. Esâsen azlık ve dağınık olub her tarafdan bizimle ve Kafkas Gürcü ve Müslümanlarıyla sarılmış olan Ermenilerin bir teb'a-ı mutî' olmakdan gayri kârı kalmayacakdır. Bu menâfi'-i hâtıra ilgâ ve Rusya ile yeni bir hâl-ı harb ihdâsına sebebiyet verirken, mulâhazâtımı tamâmiyle arz etmeği vecîbeden add etdim.

Halîl

HR.SYS, no. 2372/3, v. 27-32

***** ***** *****

№ 112

[15 may 1918]

Bir tarafdan Kafkasya Cebhesi Osmânlı Orduları Umûm Kumandanı Ferîk Vehîb Paşa Hazretleri'yle diğer tarafdan Cenûbî Kafkasya Hükûmeti nâmına Ferîk Odişelidze cenâbları arasında userâ mübâdelesine müte'allik mevâdd-ı âtiye takarrur ve sûretleri te'âtî edilmişdir:

1. Tarafeyn userâsı Batum müzâkerât-ı hâzırasının netîcesine tâbi' olmaksızın sür'at-ı mümkine ile mübâdele edilecekdir. İlk Osmânlı userâ treni 4-7 gün ve nihâyet bir

hafta zarfında Batum'a muvâsalat edecek ve bütün üserâ mübâdelesi işbu mukâvelenin târîh-i imzâsından nihâyet dört hafta zarfında bitecekdir.

2. Osmânlı ordusu kendi nezdinde bulunan Cenûbî Kafkasya Hükûmeti'ne mensûb bi'l-cümle esîr zâbitân ve efrâdı, buna mukâbil Cenûbî Kafkasya Hükûmeti de memleketinde bulunan bi'l-cümle Osmânlı esîr zâbitân ve efrâdı i'âde edeceklerdir. Cenûbî Kafkas Hükûmeti Osmânlı üserâsından olub da el-yevm işbu hükûmetin nüfûzu henüz te'sîs ve i'âde edilemeyen Bakü havâlîsinde bulunan üserâyı ilk fırsat hulûlünde kurtarıb Osmânlı ordusuna i'âde ve şimdiden taraf-ı lâzımeye bâ-tevessül bunların diğerleri misillü teslîmlerini ta'ahhüd eder.

Osmânlı ordusu dahi henüz nezdinde kalan ve Kafkasya ahâlîsinden bulunan Rus esîrlerini Kafkasya Hükûmeti'ne i'âde edecekdir.

3. Her iki taraf nezdlerinde bulunan üserânın mikdârını nihâyet üç gün zarfında biribirine bildirecek ve iki taraf üserânın mübâdelesini aynı zamânda hıtâma erdirmek için Cenûbî Kafkasya Hükûmeti'nden i'âde olunacak üserâ kâfilesine mukâbil Osmânlı ordusu tarafından iki taraf üserâsı yekûnunun biribirine nisbeti derecesinde üserâ i'âde olunacakdır. Cenûbî Kafkas'dan Osmânlı üserâsını getiren trenlere bâlâdaki nisbet vech ile üserâ tahmîl ve sevk olunacakdır.

4. Bir tarafa mensûb olub da işbu mukâvelenin târîh-i akdinden evvel esîr olan ordu mensûbîni ileride dahi zuhûr etdikde veya tarafeyn-i âkideynden birinin memleketine geldiklerinde yine işbu mukâvele mûcebince ve sür'at ile memleketlerine i'âde edileceklerdir.

5. Osmânlı ordusu kendi nezdinde bulunan Cenûbî Kafkas Hükûmeti'ne mensûb zâbitândan hıdmet-i muvazzafadan bulunanları tamâmen i'âde edecekdir. Müteka'idîn avdet edib etmemekde serbestdir. Avdet etmeyenlerin bir listesi Hükûmet-i Seniyye tarafından Cenûbî Kafkas Hükûmeti'ne gönderilecekdir.

Cenûbî Kafkas Hükûmeti Osmânlı zâbitân ve küçük zâbitândan olub da Kafkasya'dan avdet etmek istemeyenlerin bir listesini Osmânlı Ordusu Kumandanlığı'na gönderecek ve Cenûbî Kafkas Hükûmeti Ordu Kumandanlığı'nın tensîb etdiklerinin kalmasına mümâna'at etmeyecek diğerlerini i'âde eyleyecekdir. Bir ordudan diğerine firâr etmiş olan zâbitân ordu-yı aslîne mecbûrî olarak i'âde olunacakdır.

6. Her iki taraf için üserâ mübâdele istasyonu Batum olacakdır. Bu istasyonda üserâ mübâdelesi ve devr ü teslîm mu'âmelesini îfâ ve ikmâl etmek üzere bir muhtelit komisyon ta'yîn edilecekdir.

7. Cenûbî Kafkasya Hükûmeti mübâdele istasyonuna göndereceği üserânın mezkûr istasyona kadar, Hükûmet-i Osmâniye Cenûbî Kafkas üserâsının Tiflis'e kadar i'âşesini te'mîn edecekdir.

Üserâ tatayyur edilmiş hâlde teslîm olunacakdır.

8. Üserâ esâsen birer hüviyyet varakasıyla sevk edilecek, buna imkân olmadığı zamân üserâ kâfilesi bir umûmî liste ile gönderilecek ve üserânın ayrı ayrı hüviyyetleri mâdde 6'da zikir olunan komisyon ma'rifetiyle tesbît olunacakdır.

9. Vefât eden üserânın esâmîsi ve zamân ve sûret ve esbâb-ı vefâtları ve mahall-ı definleri hakkında musaddak cedâvil ile iki taraf biribirilerine ma'lûmât verecekdir.

10. Üserâdan hasta olanlar için hasta trenleri tertîb olunacakdır. Kâbil-i nakl olmayan hastalar için îcâb ederse adedlerine göre münâsib mikdârda me'mûrîn-i sıhhiyye terk edilecekdir.

11. Devlet-i Osmâniye müttefikleri arzu etdikleri takdîrde Devlet-i Osmâniye ile Cenûbî Kafkas Hükûmeti arasında akd edilen işbu mukâvele ahkâmından müstefîd olabileceklerdir.

12. İşbu mukâvele imzâ edildiği andan i'tibâren tatbîk olunacakdır.

13. Batum müzâkerâtı münkat'i olsa dahi işbu mukâvele-nâmenin ahkâmı mer'î olacakdır.

14. İşbu mukâvele-nâme nüshateyn olarak tanzîm ve Batum'da te'âtî olunmuşdur.

HR.SYS, no. 2399/1, v. 6-7.

***** ***** *****

№ 113

[16 may 1918]

Devlet-i Osmâniye

Posta ve Telegraf ve Telefon Nezâreti

16 Mayıs [1]334

Telgraf-nâme

Teklîfâtımızın aynen kabûl etdirilmesi için Almanların tamâmen bize iştirâk etmekdedirler ve Lossow'a da o yolda ta'lîmât gidecekdir. Bu mes'elede Gürcülere kanâ'at vermek mühimdir. Ahıska ve Kars ve Culfa'da onlar doğrudan doğruya alâkadâr değildirler. Gürcüleri elde ederek işi bitirmek mümkündür. Enver Paşa yanımda, gözlerinden öpüyor ve ültimatom verildiği takdîrde derhâl kabûl edeceklerini büyük bir kanâ'atle musırran söylüyor.

HR.SYS, no. 2398/5, v. 57.

***** ***** *****

№ 114

[18 may 1918]

18 Mayıs [13]34

Gürcüleri elde etmek için Müslüman murahhaslarına Gürcüleri biraz arâzî vererek memnûn etmelerini tavsiye etdim. Biz de Ahılkelek kazâsından biraz bir şey kendilerine verirsek Gürcüleri tamâmiyle kazanacağımızı ve Ermenileri yalnız bırakacağımızı ve işimizi sühûletle göreceğimizi ümid ediyorum. Ne buyuruluyor?

Makâm-ı Sadâret-i Uzmâ'da Rızâ Efendi'ye yazılmışdır. Fî 18 Mayıs [1]334. S[abâh]: 6:20.

[imza]

HR.SYS, no. 2398/5, v. 79.

***** ***** *****

№ 115

[20 may 1918]

20 Mayıs sene [13]34

[Sadrazam Paşa Hazretleri'ne]

Lossow ta'lîmâtı ta'rîf-i devletleri vechle alır ise emr-i devletleri vechle işin intâcına sarf-ı mesâ'î olunacakdır. Aksi takdîrde yine telgraf başında tebhîr ederim.

Çhenkeli ile görüşdüm. İstanbul'dan ültimatom için emir almaklığım gâyet muhtemel olduğunu gerek Kafkas Cumhûriyet-i Müttehidesi ve gerek Gürcü nokta-ı nazarından ültimatomun vukû'unda ittihâz edilmesi îcâb edecek hatt-ı hareket hakkında şimdiden düşünmesi için evvelden haber vermeği muvâfık bulduğumu söyledim. Memnûn oldu. Uzun uzadıya görüşdük. Şâyed Ermeniler yanaşmaz ise Müslümanlar ile birlikde konfederasyonu muhâfaza eylemelerini ve teklîfâtımızı kabûl eylemelerini tavsiye etdim. Ermenileri gayr-ı memnûn bir vaz'iyetde bırakarak Müslümanlar ile ittihâdı muhâfaza etmekliğin kendileri için gayr-ı mümkün olduğunu bildirdi. Sebeb olarak da, "Ermeniler Kafkasya'nın içinde yayılmışlardır, kendilerine pek büyük müşkilât ihdâs edebileceklerinden mütehâşîdirler. Siz büyük bir devlet olduğunuz hâlde Ermenilerle bunca sene uğraşdınız. Biz herhangi kuvvetimizle gayr-ı memnûn Ermenileri dâ'ire-i itâ'ata alabiliriz?" dedi.

İstanbul teklîfâtının aynen kabûlünde arz olunduğuna göre Gürcülerin Ermeniler yoluna kendilerini tehlikeye atmaları kâr-ı âkıl olamayacağını, bir de Ermeniler dolayısıyla Gürcülerle yeniden muhâsamaya girişilir ise pek çok müte'essif oluruz dedim. Ermeni Hükûmeti husûsuyla böylece bir arâzî üzerinde te'essüs eder ise ahâlî komitelerin ileride de taht-ı nüfûzunda bulunacakdır ve dünyânın her tarafında bulunanlar da orada toplanmağa çalışacaklardır. Bu âtiyen Kafkas için de büyük bir tehlikedir. Hâlbuki hükûmet sâhibi olamazlar ise bu musîbet-i müdhişeye rağmen millete bir mükâfât te'mîn edemediklerinden dolayı komiteler nüfûzlarını gâ'ib edecek ve Ermeniler de evvelce olduğu gibi gerek sizde ve gerek bizde kânûna mutî' vatandaş olarak cân-güzâr olacaklardır dedim.

Gürcülerle müttehid bu kadar milyon Müslümandan müteşekkil Kafkas Hükûmeti ve bizim tarafdan kuşatılmış bir Ermenistan'dan tehlike gelmeyeceğine dâ'ir uzun uzun sözler söyledi. Ermeniler mezbûhâne bir mukâvemete karâr verirler ise Gürcüler konefederasyonun dağıldığını i'lân ederek kendilerini bu herc ü mercden muhâfazaya musırr-ı mesâ'î edeceklerini zannediyorum. Ma'a-mâ-fîh hiçbir nüfûzun hâkim olmadığı anarşinin bir memleketde nâgehâ-ı nâ-zuhûr hâdisâta da intizâr edilebilir.

Gürcü gazeteleri gâyet heyecân-âmîz makâlelerle halkı aleyhimize tahrîk etmekdedirler.

Ermeniler Tiflis'den yeni bir takım adamlar göndermişler. Ziyâretime geldiler. Uzun uzadıya görüşdük. Trabzon müzâkerâtını kat' etmek sûretiyle başlayan çılgınlığın ahâlî-i islâmiyeyi köylerinden çıkarmak üzere devâm eden tecâvüzâtın müzâkereyi bu hâle getirdiğini ve netîcesine tahammül etmeleri lâzım olduğunu ve ültimatom vermek üzere kat'î bir emir almaklığım gâyet muhtemel bulunduğunu kat'î bir lisân ile bildirdim. Kendilerini müdâfa'a etmeğe ve kuvvetimizi sû-i isti'mâl etmeyeceğimizden ümidlerini henüz kesmemiş olduklarını beyân ederek kendileri yeni gelmiş olduğundan biraz vakit bırakmaklığımızı ricâ edib gitdiler.

Müslüman murahhaslarla da görüşdüm. Onlar da Ermeniler inâd ederler ise ordunun önünden kaçacak yüz binlerce eli silâhlı ve yurdsuz yuvasız Ermeniler Müslüman köylerinde yapacakları tahrîbâtdan pek mütedehhiş bulunuyorlar. Gürcülerin askerleri ve top ve tüfenkleri vardır. Onlar kendilerini muhâfaza edebileceklerdir. Kendileriyle sulhen tesviye-i maslahat olunur ise ordunun derhâl mu'âvenetlerine şitâb edeceğini, olmaz ise harben bu vazîfeyi îfâya çalışacağını, büyük mes'ele halleder iken fedâkârlığa tahammul etmek lâzım geldiğini söyledim. Bizim alacağımız arâzînin öte tarafında da Ermenilere biraz yer ayrılabilir ise mukâvemetden sarf-ı nazar etdirmek kâbil olabileceğini Müslümanlara söylediğim gibi Çhenkeli'ye de bildirdim.

Şimâlî Kafkas ahâlîsinin yeni murahhasları geldi. Vaz'iyetlerini pek elîm tasvîr etdiler. Müzâkerâtın netîcesine intizâr edilmeksizin Şimâlî Kafkasyalılara biraz cebhâne ve silâh sevkine müsâ'ade olunmasını Çhenkeli'den ricâ etdim. Hem konfederasyonu dağıtmamak hem teklîfâtımızı kabûl etdirmek, aks-i takdîrde Ermeniler ile Gürcüleri ayırmak ile meşgûlüm. Geçen zamânın bizim için çalışmasından emîn olunuz. Muhâsama tecdîd edilmeksizin mevcûd hükûmet ile arzumuz dâ'iresinde işi hıtâma erdirebilir isem pek bahtiyâr olacağım. Mevcûd anarşiyi tezyîd edecek bir cereyân müşkilâtımızı pek ziyâde artıracak ve Müslümanlara pek yazık olacakdır.

Halîl

HR.SYS, no. 2398/5, v. 89-91.

***** ***** *****

№ 116

[23 may 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
1253
23 Mayıs sene [1]918
Batum'da Halîl Beyefendi Hazretleri'nden Huzûr-ı Sâmî-i Sadâret-penâhî'ye
Vârid Olan Şifrenin Hallidir.

Lossow'un bendenize icrâ edilen teblîğâtı tahrîrîdir. Evvelce de arz olunduğu üzere husûsî siyâsete meydân vermemek için bunu kendisinden taleb etmiş idim. Binâen'aleyh imzâsı tahtında hilâf-ı vâki' birşey yazacağını zannetmiyorum.

Almanya Hükûmeti esâs i'tibâriyle tashîh-i hudûda muvâfakat etmişdir. Fakat buraya verilen ta'lîmât ufak mikdârda kat'iyyen tazyîk icrâ edilmeksizin vukû' bulacak tashîhde murahhasın bize muzâheret eylemesi tarzındadır. Lüdendorff'un bugün bana tahrîren teblîğ edilen ta'lîmâtı ise Batum tarafından Gürcülere yer vermek, Ahıska ve Ahılkelek kazâlarını da bizde bırakmak sûretiyledir. Alman Karârgâh-ı Umûmîsi ve sefîri harîta üzerinde bizim istediğimiz tashîh-i hudûdu görmüş müdür? Görmemiş ise irâ'esi, görmüş ise o dâ'irede sarîh ve kat'î ta'lîmât verilmesini istirhâm ederim. Kafkasya'da ihdâs edilecek emr-i vâkı'ın tâli'ini Almanların Rusya'nın garb ve cenûb hudûdunda te'sîs eyledikleri emr-i vâkı'lar ile birleşdirmeliyiz. Yoksa netîceden emîn olamayız. Ya'nî bunun Sulh-ı Umûmî'nin intâc-ı kat'îsine kadar müdâfa'asına müttefiklerimizi de teşrîk etmeliyiz. Alman murahhası burada mevcûd iken, ona rağmen benim ültimatom vermekliğim kendisini istihfâf olur. Uzun müzâkerelerden ve işi bu dereceye kadar

getirdikden sonra bir gün evvel işi bitirmek için müttefik murahhasın ve onun vâsıtasıyla temsîl etdiği hükûmetin haysiyetini rencîde eylemeği muvâfık bulamam.

Şimendifer ve hudûd mes'elesini parafa eyledikden sonra teferru'âta â'id müzâkerâtı İstanbul'a nakletmek için hiçbir lüzûm ve sebeb yokdur. Zira teferru'âtdan add edilen bunların hâricindeki mes'elelerin müzâkeresi bitmiş gibidir. Şimendifer mes'elesi mukâvelenin müzâkeresi dahi Vehîb Paşa ile Odişelidze tarafından ikmâl edilmişdir. Yalnız muhtelit komisyona Almanların sûret-i iştirâki mes'elesi kalıyor. Lossow'un sulh mukaddemesi için mübelliğ mukâvelesinden anladığıma nazaran Almanlar riyâset mes'elesini ber-taraf eylemek için Gürcü hudûdundan geçen şimendiferlerin nezâretini kendilerine, diğer kısımları da bize bırakmak istiyorlar.

Kafkasya'ya girdikden sonra Gürcülerle Müslümanları birleşdiririz buyuruyorsunuz. Gürcüler senelerce istiklâlleri uğuruna Ruslarla mücâdele etmiş ve son Rus İhtilâl-ı Umûmîsi'nde de Çheydze ve Çeratelli gibi ricâl-ı mücâhidîn yetişdirmiş bir milletdir. İhsânât ve tatyîbât ile mukarrerât-ı siyâsiyesine müte'allik karâr verdirmek mümkün değildir. Tazyîkden ise kuvvetimiz müsâ'id olsa da ictinâb etmeliyiz. Zarar-ı millîsinde hâsıl edeceğimiz cerîhanın bedelini herhâlde bize ödetdirir.

Ermenilere gelince, onlar da Erivan'ın kalan kısmında teşekkül edebilirler buyuruluyor. Bundan zât-ı fehîmânelerinin Kafkas Konfederasyonu dâhilinde bir Ermeni mevcûdiyet-i siyâsiyesine aleyhdâr olmadığınızı anlayarak memnûn oldum. Bu bir zarûret-i siyâsiyedir. Kafkasya'da kuvvetli ve muntazam bir hükûmet teşkîli başka sûretle kâbil değildir. Zira orada bir buçuk milyon Ermeni vardır. Öyle bir millet ki mefkûresi yüksek ve vicdân-ı millîsi kavî, ateşli. Bunları tek bir neferi kalmayıncaya kadar imhâ etmek kâbil olmayınca, nısfını bugün istenilen tashîh-i hudûd ile bizde, diğer nısfını Kafkasya'da bırakmak sûretiyle hall-i mes'ele eylemek Kafkasya'yı dâ'imâ gemirecek ve yıkacak, emniyet ve intizâmdan mahrûm edecek bir tahrîkât ocağı hâline getirecek demekdir. Kafkasya şimâlden Kazak, cenûbdan Ermeni tehdîdi arasında idâre-i mevcûdiyet edemeyecekdir. Kafkasya'da Ermenilerin en mütekâsif bulunduğu mahaller bizim istediğimiz yerlerdir. Ondan ötede Müslümanlar arasında gâyet dağınık bir hâlde bulunuyorlar. Alacağımız hudûdun öte tarafında Ermenilerin vahdet-i siyâsiyelerini teşkîl bir mıntıka tefrîki kâbil olub olmadığını Müslüman murahhaslar ile uzun uzadıya müzâkerelerde bulunduk. Bunun netîcesinde gayr-ı kâbil olduğu tahakkuk etdi.

Ağaoğlu Ahmed Bey ile Hüseyinzade Ali Bey de dâhil olduğu hâlde arzu etdiğimiz sûret-i hâllin netâyic-i vahîmesinden bi'l-cümle Kafkas Müslümanları mütehâşîdirler. Bu noktada Gürcülerle Müslümanlar müttehidü'l-fikirdirler. Mûmâ-ileyhimâ da fikirlerini Enver Paşa Hazretleri'ne yazacaklardır.

Gürcüler ile Ermenilerin devlet teşkîli için lâzım olan anâsırları vardır. Müslümanların ise yokdur. Kafkasya müttehid bir hükûmet hâlinde teşekkül ve te'essüs eder ise Gürcüler ile Ermenilerin ricâli arasında bulunacak Müslümanların mahdûd münevverleri işe yarayabilirler. Kendi anâsırı ile ayrı hükûmet teşkîl ve te'sîs eylemeleri müsteb'addir. Bizim yardımımızın derecesi ise mahdûddur. Kendi memleketimizin ikmâl-ı teşkîlâtı için daha binlerce me'mûrîn ve hükemâ' ve erbâb-ı fen ve san'ata muhtâc olduğumuzu tahmîn etmekliğimiz lâzımdır. Bir cihete dahi nazar-ı dikkat-ı fehîmânelerini celbe müsâ'ade buyurmanızı istirhâm ederim. Müslüman ve Gürcü ve Ermeni Hükûmetleri'nden muteşekkil müttehid bir Kafkasya devletinin Sulh-ı Umûmî zamânında bütün dünya müdâfi'i olacakdır. Kafkasya'nın istiklâli, Polonya gibi bi'l-cümle İ'tilâf Devletleri tarafından kabûl ve müdâfa'a edilecekdir. Her tarafından kavî Türk devlet ve milletleri tarafından kuşatılmış ve onların müzâheretiyle mefkûre-i siyâsiyesine kavuşmuş bir Ermeni Hükû-

meti'nden herhâlde pek uzun zamân için mazarrat gelmeyeceğine kâni'im. Çibanı kökünden izâle etmek za'mıyla bulunduğumuz sûret-i hall onu daha zehir-nâk ve etrâfındakiler için daha imhâkâr bir hâle getirmek olacakdır. Kanâ'atlerimizin bu derece ayrıldığı bir mes'ele tahattur etmiyorum. Cismin bu vazîfeyi der-'uhde etmek için beni icbâr edişi ne kadar doğru imiş. Arzum hilâfında da olsa da bi't-tab'i vazîfemi yapacağım. Fakat zarûret ile koyacağım bu imzâ hayâtımın en acı bir safhası olacakdır. Devlet işi devlet esâsâtına tevfîkan hallediliyor. Böyle mühim bir mes'elede hissiyâtıma hâkim olamazsam bir recül-i devlet sıfatıyla der-'uhde etdiğim vazîfeme mugâyir hareket etmiş olurum.

Fî 23 Mayıs sene [1]334

Halîl

HR.SYS, no. 2372/3, v. 55-57.

***** ***** *****

№ 117

[24 may 1918]

24 Mayıs sene [1]334

Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

Şifre

Lossow'a ta'lîmât-ı kat'iyye vürûdunda ültimatom derhâl verilecekdir. Netîceyi derhâl arz ederim. Hükûmetin nokta-ı nazarını karşımdaki Çhenkeli'ye söyler ve onları Ermenilerden ayırmağa çalışırken, neler söylemiş olduğumu yazdım. Diğer tarafdan hakîkî düşüncelerimi de zât-ı devletlerine arz etdim. Binâen'aleyh mes'elenin her iki cihetini düşünerek karâr verdim. Çibanı kökünden izâle edemeyince, yapacağımız yarım tedbîr herhâlde âtî için çok tehlikeli olacağı kanâ'atindeyim. Ermeniliğin istediğimiz hudûdun hâricinde gâyet za'îf bir hâlde dahi teşkîli kâbil olamayacağına kâni' oldukdan sonra Aleksandrapol'dan sarf-ı nazar etmek tavsiyesinde bulundum. Esbâbı da evvelce îzâh etdiğimden dolayı tekrâr etmek istemiyorum. Yalnız Rusya'nın eski dehşetiyle mevcûd olmaması benim nokta-ı nazarımı takviye edecek avâmilden olduğu beyâna müsâ'ade buyurmanızı ricâ ederim. Kafkasya hakkında vaktiyle bir program takrîr etmekliğimizi teklîf etmiş idim. Kabûl buyurmamış idiniz. O zamân bu mes'eleler arîz ve amîk beynimizde görüşülür, bugünkü ihtilâfa meydâna kalmaz idi. Kafkasya'nın vaz'iyet-i beyne'l-milelini takrîr ve te'sîs eylemek bendenizce her şeyden mühimdir. Bunu te'mîn edemez isek yapacağımız şeyler nakş-ı bir âb nev'inde olacakdır. Üç hükûmetden mute-şekkil konfederasyon şekli bütün dünyâyı tarafdâr olarak kazanacak bir şekl-i müsteh-sindir. İrâdemizi düşmanlara tamâmiyle dikte edememiş olsak bile, hattâ Almanların emr-i vâkı'ları bozulsa bile, bekâ bulabilecek bir hâdise-i siyâsiyedir. Kafkasya'yı evvel-i emrde konfederatif bir şekilde te'sîs ederek, vaz'iyet-i beyne'l-milelini takrîr eylemeli ve bizim ile olacak irtibât husûsunu bi'l-âhere düşünmelidir. İlhâka doğru acele edersek mahrûmiyetle mu'âteb olacağımıza şek ü şübhe yokdur. Hâliyle meşgûl olduğumuz mes'ele gâyet mühimdir, istihdâf eden gâyeyi iyi ta'yîn ve ona mevsıl yolları da iyi inti-hâb etmeliyiz. Şu muhâberâtımızı tedkîk edecek ahlâf, bu kadar mühim bir mes'elenin hallinde programsız yürüdüğümüzden dolayı bizi ne kadar tahti'e eylese gerekdir.

Ağaoğlu Ahmed Bey'i işe karışdırmayacağım tabî'îdir. Kendisi buraya gönderilmemeli idi. Geldikden sonra Kafkasyalı hemşehrileriyle münâsebetde bulunmasına mâni' olamaz idim. Enver Paşa Hazretleri tarafından gönderilmiş olduğuna göre Müslüman murahhaslar ve hey'etlerle görüşerek müzâkerâtdan haberdâr olmuş ve ihsâsâtını yazmak arzusunu izhâr eylemişdir.

HR.SYS, no. 2398/5, v. 119-120.

***** ***** *****

№ 118

[24 may 1918]
Bâb-ı Âlî
24 Mayıs sene [13]34
Batum'da Adliye Nâzırı ve Heyet-i Murahhasa Reîsi Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

Enver Paşa ile Nesîmî Bey'in sefîre gitdiklerini gece arz etmiş idim. Sefîr-i müşârün-ileyh ültimatoma muvâfakat etmiş ve Lossow'a da o yolda ta'lîmât i'ta edeceğini ifâde eylemişdir. Binâen'aleyh yigirmi dört sâ'atlik bir ültimatom i'tasına müttefikimiz tarafından mâni' kalmamış olduğundan derhâl icrâ-yı îcâbına inâyet buyurursunuz. Almanların muvâfakatı olmak şartıyla tashîh-i hudûd mes'elesinde diğer rüfekâ da müttehiddirler. Mülâhazât-ı devletlerini tekrâr tekrâr okudum. Eğer Rusya eski dehşetiyle mevcûd olsa idi buyurduğunuz Kafkasya'yı teşkîl etmek için her türlü fedâkârlığın icrâsı mûceb olurdu. Fakat bugün bizim düşüneceğimiz cihet o civârda kuvvetli olmak vesâ'it-i umrâniyeden istifâde etmek ve Kafkasya tâli'-i siyâsetinin göstereceği inkişâf dâ'iresinde hareket etmekdir. Ermenilerin bir hükûmet hâlinde teşekkül etmesine kat'î tarafdâr değilim. Küçük bir Ermeni muhtâriyeti beş sene sonra beş milyon nüfûslu bir Ermeni devleti hâline gelecek ve bütün Kafkasya'ya hâkim olacak ve şarkın Bulgaristan'ı hâline gelecekdir. İran'da, Amerika'da bulunan bütün Ermeniler orada ictimâ' edecek ve buyurduğunuz gibi İngiliz-Amerikan ve Fransızlar tarafından her sûretle mazhar-ı mu'âvenet olarak ve ileride Hıristiyan Gürcülerle ve pek sühûletle Acemlerle aleyhimize hareket eyleyeceklerdir. Şu hâlde mümkün olsa çıbanı kökünden temizlemek en hayırlı cihetdir. Mümkün olmadığına göre gâyet za'îf ve yaşamayacak şekilde teşekkül etmesi zarûrîdir. Bendeniz bu kadar ayrı ictihâdda bulunamayacağımızı ve fakat ayrılığın buna mâni' olduğu kanâ'atindeyim. Yoksa biribirimizi muhakkak iknâ' eder idik. Ültimatom üzerine verecekleri cevâba makine başında intizâr olunacağını arz ile gözlerinden öperim. Ağaoğlu Ahmed Bey bence şâyân-ı i'timâd olmadığından müzâkereye müdâhale etdirilmemesi muvâfık olur.

Fî 24 Mayıs sene [1]334
Sadrazam Mehmed Talat
HR.SYS, no. 2398/5, v. 113-115.

***** ***** *****

№ 119

[24 may 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
35
24 Mayıs sene [1]918
Mahrec : Batum
Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

General Lossow teblîğât-ı devletleri vechle sefîrden henüz ta'lîmât almamışdır. Sefîrden şimendifer mes'elesine dâ'ir bir mukaddeme-i sulh imzâ edilerek hudûd ve sâ'ire mesâ'ilinin İstanbul'da müzâkere edilmesi ve Kafkas murahhaslarını da birlikde alarak İstanbul'a avdet edilmesi için ta'lîmât almış, bendenize bildirdi. Ta'lîmâta mugâyir olduğundan dolayı iştirâk edemeyeceğimi bildirdim. Bi'l-âhare Lüdendorff'dan acâyib bir telgraf almış, General Seeckt'e de aynı telgraf çekilmiş, ma'lûmât-ı fehîmâneleri elbetde vardır. Lossow'dan kat'î ta'lîmât verilmesini mü'eyyid telgraf çekmiş, bendenizin istidlâ'âtıma nazaran Lossow evvelce Brest-Litowsk hudûduna ve Gürcülere hoş görünmek üzere ta'lîmât almış olduğundan şimdi teklîfâtımızı tamâmiyle kabûl etdirmek üzere bana iştirâk etmekden çekiniyor. Mukaddeme-i sulh mes'elesi bundan neş'et ediyor. Lüdendorff'un telgrafı da yine kendi tarafından yazılmış bir sûret-i tesviyeye muvâfakat cevâbı olsa gerekdir. Zira Lossow bir hafta mukaddem bendenize böyle bir teklîfde bulunmuş ve tarafımdan kat'iyyen reddedilmiş idi. Binâen'aleyh Lossow'a serî'an kat'î ta'lîmât verdirilmesi musterhamdır. Bu müddet zarfında Gürcü, Ermeni ve Müslüman murahhasları ile dâ'imî sûretde temâsda bulunuyorum. Gürcüler evvelce de arz etdiğim gibi Ermenileri gayr-ı memnûn bırakmakdan mütehâşîdirler. Binâen'aleyh Ermeniler muvâfakat etmediği hâlde Müslümanlar ile birlikde yine Kafkas konfederasyonunda kalmamağa kat'iyyen karâr vermişlerdir. Ermeniler mukâvemet-i me'yûsâneye karâr verirler ise Gürcüler, tahmînim, bu mukâvemete iştirâk etmeyeceklerdir. Fakat umûmî hükûmetden ve Diet'den çekilecekler ve kendi hudûdları dâhilinde ihtilâlâtdan masûn kalmağa çalışacaklardır. Ermeniler de teklîfâtımız dâ'iresinde sulh imzâ etmemeğe karâr vermişler. Mukâvemet veya teslîmiyyet mes'elesinde ârâya muhâlif görünüyor. Başlıca komiteler uzlaşmak kâbil olamazsa mukâvemet tarafdârıdır. Yalnız Gürcüler Ahıska'nın terkine ve Ermeniler de Aras ve civârı tashîh-i hudûduna muvâfakat edeceklerdir. Müslüman murahhaslar dün Enver Paşa'ya göndermek üzere tahrîrî bir istid'â getirdiler. Pek uzundur. Telgraf ile çekmek kâbil değildir. Bunun mühim fıkralarını aynen âtîye nakl ediyorum:

"Kafkasya mes'elesinin kat'î bir sûretde hall alacağı böyle mühim bir zamânda biz zîrde vaz'-ı imzâ eden Cenûbî Kafkasya İslâmlarının nümâyendeleri bir takım mesâ'il-i mühimme-i siyâsiye hakkındaki mütâla'ât-ı âcizânemizin huzûr-ı devletlerine arzını vazîfeden add ederiz. Hükûmet-i Osmâniye'nin tashîh-i hudûd hakkındaki teklîfi müttehid Kafkasya fikrini mahv ediyor. İki kantonlu müttehid Kafkasya Hükûmeti'ne gelince buna da Gürcüler kat'iyyen rizâ değildirler. Onlar işin böyle müşkil bir şekle müncer olacağı ile hâsıl olacak ihtilâlât-ı dâhiliyeyi kâmilen takdîrde kendi yüklerini sudan çıkarmak için îkâ' olunacağını tahmîn eyledikleri yangına iştirâk etmemek, Ermenilerle alâkayı kötüleşdirmemek ve aynı zamânda da kendileri arâzîlerini bir sel gibi

gelecek olan Ermeni muhâceretine karşı müdâfa‘a eylemek üzere kendi istiklâllerini i‘lân ile Kafkasya vahdâniyetinden hâric müstakil bir siyâset ittihâzına karâr vermişlerdir. İş bu dereceye gelince tabî‘îdir ki biz de Şimâlî Kafkasya ile birlikde İslâmlığın istiklâlini i‘lân etmeliyiz. Fakat şimdiki hâlde mes’elenin böyle bir şekil alması muvâfıkdır. Bize öyle geliyor ki bu Trabzon’da irâ’e olub da, Batum’da bir daha tevezzüh eden mülâhazât ile pek muvâfık olamaz. Acabâ Türkiye küçük kardeşi bulunan Azerbaycan ve ale’l-‘umûm büyük Türk siyâsetinden ötürü bakalım hangi tarîk daha muvâfıkdır? Kendi dâhilinde hiss-i intikâmla meşyû‘ dâ’imâ fırsat ardından kaçan ve ilk imkân bulunca arkamızdan hancerle [v]urmak zihniyetinde kalan emeli arzu-yı millîsi münker ve her zamân Türk siyâseti aleyhinde müdâhalât-ı ecnebiyeyi ihtâr eden entrikalara vâsıta olacak bir buçuk milyonluk bir Ermeni kitlesi bulunduğunu mu, yoksa Türk akvâmı muhât sevke’l-ceyş nazarınca zararsız ve âmâl-ı milliyesince te’mîn olunmuş küçücük bir Ermeni kantonu mu? Siyâset-i milliyemiz nokta-ı nazarından bizce ikinci şekil daha fâ’ideli ve daha münâsib olsa gerek. Ermeni kantonu te’sîsinden basetdikde maksadımız Ermenileri müdâfa‘a değil kendi siyâsetimiz Türk siyâset-i umûmiyesi nokta-ı nazarından bakıyor ve mes’eleyi bu siyâset fâ’idesine hall etmek istiyoruz. Ermeni kantonunun taksîmi hakkındaki karâr-ı kat‘î ve lâ-yetağayyar olduğu takdîrde büyük bir istid‘âmız vardır. Bâb-ı Âlî’ye Cenûbî Kafkas İslâmlarının bulundukları ahvâl-ı müşkilesi hakkında defa‘larla ihbârâtda bulunmuşuz. Kıt‘aât-ı askeriye teslîhât-ı disipliniye ve teşkîlât yokluğu yüzünden bura İslâmları yardımsız bir hâlde bulunuyorlar. Binâen‘aleyh mu‘âvenet-i serî‘a ve kat‘iyye-i askeriye taleb ve istirhâm ederiz.”

HR.SYS, no. 2372/3, v. 64-68.

***** ***** *****

№ 120

[24 may 1918]

Devlet-i Osmâniye

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

Şimendifer ve fazla-ı hâsılât komisyonlarının sûret-i teşkîli hakkında Almanya Hükûmeti nâmına sefîr ile bir karâr ittihâz edilmemiş midir? Sefîr ile takarrur etdiği bildirilen mesâ’il neden ibâretdir? Orada sefîr ile veya Karârgâh-ı Umûmî ile bu mes’eleler hall edilmemiş ise burada Lossow ile hall-i mes’ele kâbil olamaz. Lossow’un ifâdelerini arz etdim. Tashîh-i hudûd teklîfinde tamâmiyle bana iştirâk etmesi için ta‘lîmât almadığından bahsetdi. Kendisinin husûsî siyâset ta‘kîb etmesine meydân vermemek için ta‘lîmâtını tahrîren bildirmesini teklîf etdim. Arz etdiğim Kühlmann’ın telgrafına ta‘lîk etdi. Âyende bu akşam alınca vaz‘iyet ta‘ayyün edecekdir.

“Gürcüleri kazanmak için Ahılkelek kazâsını tamâmiyle verelim” demedim. “Bu kazâdan biraz arâzî verirsek işimizi sühûletle bitirebiliriz” dedim. Ahılkelek Ahıska’dan ayrıdır ve bu kazâ dâhilinde ahâlînin ekseriyet-i azîmesi Ermeni’dir. Binâen‘aleyh sırf Türk ile meskûndur diye bilmekliğim mümkün değildir.

Lossow’un tahrîren bildirieceği ta‘lîmât, tashîh-i hudûd teklîfimizin tamâmiyle kabûl etdirilmesi için bana iştirâkı emri ise hemân ültimatomu vermeğe tereddüd etmem. Yarın yine îzâh-ı keyfiyet ederim.

Kafkas Hükûmeti, “Brest Mu‘âhedesini kabûl ediyorum, o esâs dâ’iresinde müzâkereyi kabûl ediyorum” sûretinde notamıza cevâb verdiği zamân bu cevâb sû-i te’vîle müsâ‘iddir. Cevâbları notamızda olduğu gibi üç sancak hakkında her türlü müdde‘iyyâtdan sarf-ı nazar etdiklerini ve Brest Mu‘âhedesi’nde kendileri için müdde‘iyyü’l-hükm olduğunu tasdîk etmeleri sûretinde olmalıdır demiş idim. Zât-ı devletleri herhâlde tahattur buyuruyorlar zannederim. Cevâbları kabûl edilmiş müzâkerâta da girilmişdir. Ma‘a-mâ-fîh verdiğim cevâblarda Enver Paşa Hazretleri’nin son zamâna kadar üç sancak hudûdu dâhilinde sulh yapılacağına ve sözlerine bilâ-kayd ü şart i‘timâd edilmesi lüzûmuna dâ’ir Vehîb Paşa’ya yazıb da, Kafkas murahhasına teblîğ edilen telgraflarına rağmen yeni şerâ’it der-miyânında haklı olduğumuzu gayr-ı kâbil-i efkâr bir sûretde isbât etdim ve bunun bir sûretini Lossow’a gönderiyorum. Brest Mu‘âhedesi mes’elesi en ziyâde Rusya için vâriddir. Onu ihlâl etmekde olduğumuzu Rusya her zamân der-miyân edebilir. Diğer su’âllerimin cevâblarını şimdi vermek kâbil değilse tesrî‘ etdirilmesini ricâ ederim.

Halîl

HR.SYS, no. 2372/3, v. 80-82.

***** ***** *****

№ 121

[24-25 may 1918]

Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezâreti

Şifre Kalemi

1060

Fî 24 Mayıs sene [1]918 Târîhiyle Batum’da Bulunan Halîl Beyefendi'den Vârid Olan Telgraf-nâmenin Hallidir.

Kaleme vürûdu: Fî 25 Mayıs sene [1]918

Gâyet mühim ve müsta‘celdir.

Sadrazam Paşa Hazretleri’ne

Ültimatom verdikden sonra mes’elenin iktisâb edeceği mâhiyet hakkında şimdiden ba‘zı mülâhazâtımı arz-ı müsâ‘ade-i fehîmânelerini istirhâm eylerim. Gürcüler bu hâlde Kafkasya’nın kendi hudûdlarına ta‘alluk eden kısmı hakkında ayrıca sulh yapacaklardır. Bunun için karârlarını vermişler ve buradaki murahhaslarının ruhsat-nâmelerini de o sûretle bâ-tebdîl ve yâhûd başka zevâtı me’mûr etmişlerdir. Ermeniler kaviyyen zannetdiğime göre mu‘âhede-i sulhiyye akdinden sarf-ı nazar edecekler ve işlerini âtîye ta‘lîk edeceklerdir. Şu hâle nazaran Kafkas’ın Gürcülere ayrılacak aksâmından fazlası için de Müslüman murahhaslarla sulh akd edeceğiz. Yâhûd sulhden vaz geçerek mütebâkî aksâmı taht-ı işgâle alacağız. Ahâlî-i islâmiye esâsen ilhâk tarafdârı olduğundan bu karârımızı memnûniyetle karşılayacaklar ve Bolşevik ve Ermeni tasallutundan ordunun kendilerini muhâfaza eyleyeceğini büyük bir ni‘met sayacaklardır. Bu iki şıkdan hangisi ihtiyâr buyurulacak ise şimdiden ta‘lîmâta intizâr ederim. Müslüman murahhaslar ile sulh yaparsak yâhûd ahâlînin sürûrları içinde Kafkasya’yı işgâl edersek, her iki sûretde ahâlî-i islâmiye ile Ermeniler arasındaki gayz ve husûmet fırsat vukû‘unda gâyet şedîd olarak inkılâb edecekdir. Kuvvetli bir zâbita te’sîs imkânsızlığı göz önüne getirilince gerek bizde

kalacak, gerek öte tarafa bırakılacak kısımlardan Ermeni bulunan yerleri Sulh-ı Umûmî'nin sonuna kadar işgâl-ı askerî altında bulundurmak zarûretinde kalacağımızı şimdiden hesâb etmeliyiz. Bu gün bana ziyârete gelen Kafkasyalı Şevkî Efendi de bu ciheti gâyet hâlis ve sâf bir lisân ile ifhâm etdi. Rus tahakkumü ahâlînin ahlâkını bozmuşdur. Siz bi'z-zât vaz'-ı yed edib de bize zâbitlik vazîfesini îfâ etmezseniz biz kendi kendimizi toplayıb bir kuvvet teşkîl ve hâl ve âtîmiz taht-ı te'mîne alamayız diyor idi. Ne zamân biteceği ma'lûm olmayan bu haraket-i umûmî esnâsında ordumuzdan ne mikdârını ve ne kadar müddetle buralarda tutabiliriz, bilemiyorum. Benim buradaki edindiğim ma'lûmâta nazaran büyük bir tazyîk ve cebr isti'mâl ve idâme edilmedikce şimdiye kadar âzâde-ser geçinmiş, gâyet câhil bırakılmış ahâlî-i islâmiyeden teşkîl edilecek kıt'aâtı uzun zamân silâh altında tutmak kâbil olamayacakdır. Aksini tasavvur etmek herhâlde beyhûde bir iş olur. Burasını yakından ve ciddî tedkîk etmek lâzımdır. Bolşevik ve Ermeni tasallutâtından bunalmış halkın tezâhurâtına aldanılmamalıdır. Yerli teşkîlâta i'timâd edilerek yâhûd ordumuzu tamâmen buradan çekmek zarûretinde kalarak, burayı bir gün boşaldır isek Kafkasya'nın bir mahşer-i kıyâmet-tahavvün hâlini iktisâb edeceğine de hiç şübhe yokdur. Hem ahâlî-i islâmiyeye yazık olur, hem de Kafkas silsilesinde kurmak istediğimiz binâ-yı mustahkem yıkılır, Türklüğün ve Müslümanlığın i'timâdını ebediyyen gâ'ib ederiz. Zât-ı fehîmâneleri son telgraf-nâmelerinde benim tasavvur etdiğim gibi bir Kafkas kurmağı Rusya eski kuvvet ve şiddetini gâ'ib etmiş olduğundan dolayı lüzûmlu add buyurmuyorlar. Ve öyle bir lüzûm olsa benim mülâhazalarıma tevfîk-i hareket edileceğini de te'mîn buyuruyorlar. Bu fikirinizi müzâkerenin son safhasında öğrenmiş olmaklığım bir fazla bedbahtlıkdır. Rusya mahv olmamışdır. Müdhiş bir inkılâbın kuvâ-yı nâfize ve mütekâmilesinin Rusya'da tesbît etmek ile meşgûl olduğu esâsâta istinâden yeniden daha feyyâz bir sûretde dirilmek üzere devre-i tekâmülünü yaşıyor. Rusya kalacak ve Karadeniz ve Baltik'de yine hüküm sürecekdir. Böyle düşünür ve ona göre tedbîrlerimizi alır isek mantık-ı vukû'âta ve kavânîn-i tabî'iyeye tevfîk-i hareket etmiş olacağımıza kat'iyyen kanâ'atim vardır. Ondan dolayı Kafkas konfederasyonu hayât-ı devlet i'tibâriyle binâ-yı muhteşem diyorum. Ve yarım tedbîrlerle bunun temelini müheyyâ-ı infilâk bombalarla doldurmakdan sakınıyorum. Pek uzak âtîde mütesavvurü'l-husûl ihtimâlâtın te'sîrinde kalıb doğmak üzere olan yedi sekiz milyonluk bir Türk ve Müslüman yavrunun beşiğine zehir akıtmakdan tevekkî eylemek istiyorum. Ültimatom vukû'unu müte'âkib tahaddüs edecek vaz'iyete dâ'ir sâlifü'l-'arz mülâhazalarım tahakkuk etdiği hâlde ne sûretle hareket etmekliğim arzu buyuruluyor ise ol-vechle ta'lîmât-ı devletlerine intizâr ederim. Fermân.

HR.SYS, no. 2372/3, v. 71-72.

***** ***** *****

№ 122

[24-25 may 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâire-i Sadâret
Kalem-i Mahsûs
Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

C.: Sefîr pazarertesi günü Sadâret'de Enver Paşa da hâzır bulunduğu hâlde gerek şimendifer ve gerek hudûd mes'elesinde teklîfâtımıza iştirâk etmesi için Lossow'a ta'lîmât vereceğini söyledi. Hattâ bana gelmezden evvel Harbiye Nezâreti'nden General Seeckt'i gördüğünü ve kendisinden Alman Karârgâh-ı Umûmîsi'nin hangi noktaları kabûl etdiğini su'âl eylediğini ve Seeckt'in dahi Karârgâh-ı Umûmî gerek şimendifer ve gerek hudûd mes'elesini kabûl eylediği cevâbını verdiğini ifâde eyledi.

Sefîr işin dostca hall olunacağına emîn olduğundan yalnız derhâl ültimatom i'tasına muvâfakat etmiyor idi. Ben de dostca hall edilemez ise ültimatom i'tası zarûrî olacakdır. Ma'a-mâ-fîh dostca hallini de tecrübe edelim demiş idim ve onun üzerine zât-ı devletlerine yazdım. Sefîr gerek şimendifer ve gerek hudûd mes'elesi parafa edildikden sonra teferru'âta â'id müzâkerâtın İstanbul'a naklini dün gece bana da söyledi. Ben de muvâfakat etdim.

Lossow aldığı ta'lîmâtın doğrusunu size söylüyor, diğeri sefîrin bize başka, ona başka beyânât ve teblîğâtda bulunduğuna kâni' değilim. Binâen'aleyh zât-ı devletleri artık ültimatomu verir ve Lossow'a da iştirâk etmesini söylersiniz. Şâyed Lossow iştirâk etmez ve protestoya kalkar ise bize yazarsınız.

Ordumuz Kafkasya'ya girdikden sonra Gürcülerle Müslümanların ittihâdını te'mîn eder. Ermenilere gelince, onlar da Erivan'ın kanton kısmında teşekkül edebilirler. Hulâsaten işi fazla uzatmağı muzırr görüyorum.

Talat

HR.SYS, no. 2372/3, v. 69.

***** ***** *****

№ 123

[25 may 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâire-i Sadâret
Kalem-i Mahsûs
Halîl Beyefendi'ye

Zeyildir: Mufassal şifre telgraf-nâmeleri dahi mütâla'a edildi. Gürcülerle ayrı ve Müslümanlarla ayrı muhâdenet mu'âhedesi yapmak müreccehdir. Müte'âkiben ordumuz intizâmı te'mîn ve hükûmeti teşkîl etmek üzere gider ve hükûmet teşekkül etdikden sonra Devlet-i Aliyye ile münâsebâtı ta'yîn ederiz efendim.

Fî 25/05/[1334]

HR.SYS, no. 2372/3, v. 75.

***** ***** *****

№ 124

[25 may 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâire-i Sadâret
Kalem-i Mahsûs
Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

Bugüne kadar vâki‘ olan muhâberâtımızdan son şifrenizi Meclis-i Umûmî'de okuduk ve uzun uzadıya müzâkere etdik. Son arz etdiğim şekilde ittifâk hâsıl oldu. Ya‘ni derhâl ültimatom vermek ve kabûl etmedikleri teklîfâtımızı kuvvetle kabûl etdirmek.

Eğer Gürcüler ayrı ve müstakil bir hükûmet teşkîl ederler ise onlarla ayrıca müzâkere ederiz. Şimâli ve Cenûbî Kafkas Müslümanları’nın ayrıca müstakil bir hükûmet teşkîl etmesi derece-i istiklâl ve irtibâtlarının ta‘yînini bi’l-âhere düşünülüyor.

Gürcülerle Müslümanların Ermeni mes’elesi halledildikden sonra birleşmeleri imkânı vardır. Zât-ı devletleri şimdiden bu cihete çalışabilirsiniz.

Sefîr Lossow’a ta‘lîmât-ı sarîha verdiğini evvelki gün Enver Paşa ile Ahmed Nesîmî Bey’e söylediği gibi dün bana da tekrâr etdi ve Lossow istifsârına cevâb almış olacakdır. Almadığını beyân ediyor ise te‘allül ediyor demekdir. O hâlde zât-ı devletleri ültimatomu i‘ta ve bir sûretini de berâ-yı ma‘lûmât Lossow’a da verirsiniz. Mûmâ-ileyhin protesto veya i‘tirâzına imkân yokdur. Cevâb-ı âlîlerine intizâr ediyorum.

Fî 25 Mayıs sene [1]334

Mehmed Talat

HR.SYS, no. 2372/3, v. 77.

***** ***** *****

№ 125

[26 may 1918]

Devlet-i Osmâniye

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

Sıra Numarası : Bilâ

Târîh : Fî 26 Mayıs sene [1]334

Mahrec : Batum

Sadrazam Paşa Hazretleri’ne

Telgraf-nâme-i fehîmânelerini aldım. Ültimatom da hazırlanmışdır. Şimdi verylecekdir. Müddeti için ba‘zı ma‘rûzâtım vardır. Müslüman murahhaslar bugün sabâh nezdime geldiler. Bakü vaz‘iyetinden pek endîşe-nâkdırlar. Zira şehr-i mezkûr Ermenilerin elindedir. Bunun için bize terk edilecek arâzînin ötesinde Ermenileri kısmen muhavven edecek bir kanton kendilerine ayırmak istediler. Bi’l-âhare Taşnaksütyunların hâricinde olub da bugün Tiflis’de kesb-i ehemmiyyet eden diğer bir Ermeni fırkasının re’îsi geldi. O da bu sûret-i tesviyenin tarafdârı göründü. Bize evvelce vukû‘ bulan iş‘âr-ı devletlerine istinâd ederek Hükûmet-i Osmâniye’nin böyle bir kantonun tefrîkine mu‘ârız olmadığını bildirdim. Bunun için birkaç gün müddet istedi. Ve ültimatom verilecek ise bunun hiç olmaz ise üç gün müddet ile verilmesini ricâ etdi. Bu böyle bir i’tilâf tahakkuk-pezîr olur ise mûmâ-ileyh İstanbul’a bir hey’et gönderilerek Hükûmet-i Seniyye’ye arz-ı sadâkat edileceğini de ilâve ederek biraz da bizim tarafa lütf ve müsâmaha gösterilmesini istirhâm etdi. Ermeniler tarafına bu sûretle vukû‘ bulacak tezâhürün Avrupa ve Amerika’da yapacağı te’sîr pek iyi olacakdır. Cevâb-ı devletlerine intizâr ediyorum. Fermân.

Fî 26 Mayıs sene [1]334

Halîl

HR.SYS, no. 2371/6, v. 82-83.

***** ***** *****

№ 126

[26 may 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
Mahrec : Batum
Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

C.: Şimendiferden ordunun mürûru mes'elesi için esâsen bir i'tilâf yapılmışdır. Binâen'aleyh ta'yîn edilecek müddetin azlığı veya çokluğu harekât-ı askeriyeye te'sîri olmayacakdır zann ediyorum. Ma'a-mâ-fîh ültimatomda bu ciheti tasrîh ederim. İkiyüz bin Bakü şehri Müslümanları on bine yakın esîrimizin ve milyarlarca servetin Ermenilerin elinde bir rehîne bulunduğunu ve Bakü'de talanı ve tahrîbâtı yapacak olanların Bahr-ı Hazar tarîkıyle savuşub gideceklerini de nazar-ı dikkate almak zarûrîdir. Zann ediyorum sırf Müslümanları mülahhas kılacak bu derece azîm zâyi'âta ehemmiyyet vermediğimizi Müslümanlara ihsâs etdirmek de pek garîb olur. Müsâ'ade-i devletlerinden dolayı arz-ı teşekkür eylerim. Fermân.

Fî 26 Mayıs sene [1]334
Halîl
HR.SYS, no. 2371/6, v. 84-85.

***** ***** *****

№ 127

[28 may 1918]
28 Mayıs sene [13]34
Osmânlı Heyet-i Murahhasası Reîsi Devletlü Halîl Beyefendi'ye

1334 senesi Mayıs 27 târîhiyle alınan ma'lûmâta göre Mayıs-ı mezkûrun 26'sında gündüz sâ'at 3'de Mâverâ-yı Kafkas Seym'i kendisinin fesh edildiğini i'lân ederek, o günü sâ'at 5'de Gürcü Şûrâ-yı Millîsi Gürcistan istiklâlini i'lân ile kendi hükûmetini teşkîl eylemiş. Bunu müte'âkiben Seym'deki Müslüman fraksiyonları dahi kendilerini Azerbaycan Meclis-i Millîsi i'lân ederek makâm-ı riyâsete Resûlzâde Mehmed Emîn Efendi'yi intihâb eylemişlerdir. Meclis-i Millî hemân Fethalî Han Hoyski Efendi'nin taht-ı sadâretinde Azerbaycan Hükûmeti'ni teşkîl eylemişdir. Hâriciye Nezâreti ile Ticâret Nezâreti âcizlerine havâle edilmişdir.

Keyfiyet-i mezkûreyi huzûr-ı âlîlerine arz etmekle kesb-i şeref eyler, Devlet-i Aliyye ile te'sîs-i muhâdenet eylemek üzere mu'âhedât-ı kat'iyyede bulunmak için evâmir-i lâzıme intizârında bulunduğumu ilâve ederim efendim.

Azerbaycan Hâriciye Nâzırı
Mehmed Hasan Hâcînski
Batum
28 Mayıs 1334
Numara : 1

HR.SYS, no. 2398/7, v. 52.

***** ***** *****

2.3. Osmanlı imperatorluğu ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında imzalanan Batum müqavilələri

Batum danışıqları 1918-ci il iyunun 4-də Osmanlı imperatorluğu ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında "Dostluq", Osmanlı imperatorluğu ilə Gürcüstan və Ermənistan respublikaları arasında isə "Sülh və Dostluq" müqavilələrinin imzalanması ilə nəticələndi.

"Səltənət-i Səniyyə-i Osmaniyyə ilə Azərbaycan Hökumət-i Cümhuriyyəsi arasında Dostluq Müqaviləsi"ni Osmanlı hökuməti adından ədliyyə naziri və Dövlət Şurasının sədri Xəlil bəy Menteşə və Osmanlı Orduları Qafqaz Cəbhəsinin komandanı Ferik Mehmed Vehib paşa, Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti adından xarici işlər naziri Məmməd Həsən Hacınski və Milli Şuranın sədri Məhəmməd Əmin Rəsulzadə imzaladılar. Müqavilə 11 maddə, iki əlavə və bir keçici (müvəqqəti) əlavədən ibarət idi.[1]

Müqavilənin birinci maddəsinə görə, Osmanlı hökuməti ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti arasında daimi sülh və möhkəm dostluq bərqərar olacaqdı.

İkinci maddə Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan arasında sərhəd xəttini müəyyən edirdi. Bu maddə Osmanlı dövlətinin Batumda Gürcüstan və Ermənistan respublikaları ilə imzaladığı müqavilələrin ikinci maddələri ilə eyniyyət təşkil edirdi və Türkiyənin bütövlükdə Cənubi Qafqaz ilə sərhədini təsbit edirdi. Osmanlı dövləti Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanla imzaladığı Batum müqavilələrinin ikinci maddələrində təsbit edilən sərhədlərlə Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərindən əlavə Tiflis quberniyasının Abastuman və Askueri (Askur) istisna olmaqla, Axıska və Axalkələk qəzalarını, İrəvan quberniyasının Aleksandropol (Gümrü) və Sürməli (İğdır) qəzalarını, Eçmiədzin qəzasının Sərdarabad hissəsini, İrəvan qəzasının Kəmərli, Uluxanlı və Vedibasar bölgələrini, Şərur-Dərələyəz qəzasının Şərur hissəsini və Ordubad istisna olmaqla Naxçıvan qəzasını əldə etdi.

Osmanlı imperatorluğu ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında imzalanan müqavilənin üçüncü maddəsində qeyd edilirdi ki, "Azərbaycan və Ermənistan respublikaları hökumətləri arasında sərhədin müəyyən edilməsinə dair imzalanan protokol barədə Osmanlı hökumətinə məlumat veriləcək və həmin protokol bu müqavilənin bir hissəsini təşkil edəcəkdir".

Azərbaycan üçün ən önəmli olan dördüncü maddədə göstərilirdi ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən tələb edildiyi təqdirdə Osmanlı hökuməti ölkədə qayda-qanunu və daxili asayişi təmin etmək və möhkəmləndirmək üçün Azərbaycana zəruri hərbi yardım göstərməyi öz öhdəsinə götürür.

Beşinci maddəyə görə, Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti öz sərhədləri daxilində heç bir quldur dəstənin formalaşmasına və silahlanmasına imkan verməməyi və bura sığınacaq bütün quldurları da tərksilah etməyi və onları dağıtmağı öz üzərinə götürürdü.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2373/4, v. 1-3, 5; HR.SYS, no. 2297/4, v. 11-15; HR.SYS, no. 2372/2, v. 7-19; HR.HMŞ.İŞO, no. 124/13, v. 1-13; HR.HMŞ.İŞO, no. 107/7, v. 3-15.

Altıncı maddəyə görə, tərəflər dəmir yolu daşınmalarında azaldılmış tariflər müəyyənləşdirmək və tətbiq etməklə bir-birinə hər cür şərait yaratmalı idilər.

Yeddinci maddəyə görə, Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti iqtisadi və hüquqi münasibətlərini tənzimləmək üçün konsul konvensiyası, ticarət müqaviləsi və digər aktlar bağlamalı idilər.

Səkkizinci maddəyə görə, sazişə girən tərəflərin birinin ərazisindəki əhali və ya şəxsləri sərhədin digər tərəfində qalmış mal və mülkünə sahib olmağa, istifadə edə bilənlərin bunlardan istifadəsinə, onlardan faydalanmağa və yaxud birinə verməyə, onları özləri və yaxud vəkilləri vasitəsilə satmağa haqları olacaqdı. Heç kim, ümumi mənfəət xaricində, təzminat ödənmədən qeyd olunan bu daşınmaz əmlakdan məhrum edilməməli idi. Əhali və onların qeyd olunan vəkilləri sərhədin digər tərəfində təsdiq olunmuş yol vəsiqəsini göstərdikdən sonra, onların sərhədi keçməsinə heç bir maneə törədilməməli idi.

Doqquzuncu maddəyə görə, Azərbaycanın beynəlxalq poçt-teleqraf ittifaqına girməsinə qədər iki ölkə arasında poçt-teleqraf münasibətləri bu müqavilənin təsdiqnamələrinin mübadiləsindən etibarən beynəlxalq ittifaqın poçt-teleqraf konvensiyalarına, sazişlərinə və nizamnaməsinə uyğun olaraq təsis edilməli idi.

Onuncu maddəyə görə, Brest-Litovskda Osmanlı dövləti və onun müttəfiqləri ilə Rusiya arasında imzalanan müqavilələrin indiki müqaviləyə zidd olmayan şərtləri Türkiyə ilə Azərbaycan arasında qüvvədə qalacaqdı.

On birinci maddəyə görə, bu müqavilə ratifikasiya edilməli, təsdiqnamələr bir ay və yaxud mümkün olduğu qədər daha tez bir müddətdə İstanbulda mübadilə edilməli idi.[1]

Eyni şəxslər elə həmin tarixdə "Dostluq Müqaviləsi"nə iki əlavə və bir keçici (müvəqqəti) əlavə müqavilə də imzaladılar.

Birinci əlavə müqavilə 9 maddədən ibarət idi və iki ölkə arasında ticarət və sərbəst gediş-gəliş əlaqələrinin qurulmasına aid idi. Bu müqavilə ilə tərəflər dərhal ticarət əlaqələrinə girməyi və bunun üçün lazımi şərait yaratmağı, sərbəst tranzitə icazə verməyi və iki ölkə arasında ticarətdə aşağı gömrük rüsumları tətbiq etməyi öhdələrinə götürürdülər. Müqavilə müharibənin sonunadək (belə nəzərdə tutulmuşdu ki, 31 dekabr 1919-cu ilədək) qüvvədə olmalı idi.[2]

"Sərhədə yaxın yerlərdə ticarətə xüsusi icazə" adlanan ikinci əlavə müqavilə 3 maddədən ibarət idi. Bu müqaviləyə görə, hər iki tərəfdən sərhəd xəttindən 15 kilometrə qədər aralıqda yerləşən sərhədboyu ərazi daxilində lazımi tələbatı ödəmək məqsədi ilə əhalinin gündəlik ticarəti üçün bir sıra imtiyazlar tətbiq edilirdi. Sərhəd rayonlarında ticarət edənlər (qatarla olan keçidlər istisna olmaqla) gömrük rüsumlarından, o cümlədən digər vergi və rüsumlardan azad edilirdilər. Sərhəd ərazilərin sakinləri yerli icra orqanları tərəfindən verilmiş və gömrük orqanları tərəfindən təsdiq edilmiş sərhədi keçmək icazəsi verən sənədlər (pasavanlar) vasitəsilə digər tərəfin ərazisinə sərbəst şəkildə keçə bilərdilər. Bu pasavanlar on beş gün müddətində qüvvədə idi.[3]

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2373/4, v. 3, səh. 1-3; HR.HMŞ.İŞO, no. 107/7, v. 10-15; HR.HMŞ.İŞO, no. 124/13, v. 1-6; HR.SYS, no. 2297/4, v. 11-15; HR.SYS, no. 2372/2, v. 7-12.

[2] BOA, HR.SYS, no. 2373/4, v. 5; HR.HMŞ.İŞO, no. 107/7, v. 3-4; HR.HMŞ.İŞO, no. 124/13, v. 7-8; HR.SYS, no. 2372/2, v. 16-17.

[3] BOA, HR.SYS, no. 2373/4, v. 2; HR.HMŞ.İŞO, no. 107/7, v. 5-6; HR.HMŞ.İŞO, no. 124/13, v. 9-10; HR.SYS, no. 2372/2, v. 18-19.

Keçici (müvəqqəti) əlavə müqavilə müharibənin doğurduğu bir sıra hərbi məsələləri həll etmək məqsədilə bağlanmışdı. Müqavilə 6 maddədən ibarət idi.

Birinci maddəyə görə, Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti Osmanlı imperatorluğu və ya onun müttəfiqləri ilə müharibə vəziyyətində olan dövlətlərin və onların müttəfiqlərinin əsgər və zabitlərini öz ərazisindən çıxarmağı və müharibə davam etdiyi müddətdə bu kimilərini yenidən hərbi və hökumət qulluğuna qəbul etməməyi öz üzərinə götürürdü.

Yeddi bənddən ibarət olan ikinci maddəyə görə, Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti öz sərhədləri daxilində Osmanlı ordusunun hər cür hərbi yüklər, əsgəri birliklər, əşya və hərbi ləvazimat, ərzaq və cəbhəxana və s. daşımasına icazə verirdi. Bu məqsədlə Osmanlı Ordusu tərəfindən təyin olunacaq bir komissiya Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən yaradılacaq komissiya ilə hərbi yüklərin daşınması məsələlərini müştərək həll etməli idi. Komissiyalar bu müqavilənin imzalanmasından bir həftə sonra hələlik Gəncədə fəaliyyətə başlamalı idi. Azərbaycan hökuməti dəmir yollarının vəziyyətinə dair bütün məlumatları təqdim etməli, həmçinin yolları lazımi vəziyyətdə saxlamalı, dağıntıları və ziyanları tez bərpa etməli idi. Azərbaycan hökuməti öz silahlı qüvvələri ilə dəmir yollarını hər hansı mümkün hücum və dağıntılardan qorumalı idi. Əgər Azərbaycan hökuməti dəmir yollarını öz gücü ilə qoruya bilməzdisə, onda əsgəri qoruma Osmanlı ordusu tərəfindən həyata keçiriləcəkdi. Osmanlı ordusu mümkün olduğu qədər Azərbaycan dəmir yollarında nəqliyyat problemi yaratmamağa çalışacaqdı.

Üçüncü maddəyə görə, Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti Osmanlı imperatorluğu tərəfindən tələb edildiyi təqdirdə Bakı limanındakı müəssisələri, Xəzər dənizində olan ona aid gəmiləri və digər nəqliyyat vasitələrini hərbi məqsədlərlə istifadə etmək üçün Osmanlı hökumətinin əmrinə verməyi öz üzərinə götürürdü.

Dördüncü maddəyə görə, Osmanlı hökuməti II və III maddələrdə əldə etdiyi hüquqlardan onunla müttəfiq olan dövlətlərin ordularına da istifadə etdirə bilərdi.

Beşinci maddəyə görə, Osmanlı hökuməti Azərbaycan Cümhuriyyətinin bütün yollarından hərbi məqsədlər üçün istifadə edə bilərdi.

Altıncı maddəyə görə, bu müqavilənin təsdiq və təsdiqnamələri bir ay və ya mümkün olan daha tez bir zamanda İstanbulda mübadilə edilməli idi.[1]

Osmanlı imperatorluğu ilə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan respublikaları arasında imzalanmış 4 iyun 1918-ci il tarixli Batum müqavilələrinə əlavə olaraq, elə həmin gün Türkiyəyə bir sıra imtiyazlar verən daha iki saziş (itilafnamə) də bağlandı. Birinci saziş Bakı ilə Batum arasında neft axınının davamlılığını təmin etməklə bağlı idi və Osmanlı imperatorluğu ilə Azərbaycan və Gürcüstan respublikaları arasında imzalandı. Sazişə görə Bakı ilə Batum arasında neft məcraları (neft boru xətləri) hal-hazırki vəziyyətlərində qorunmalı idi. Neftin daimi olaraq axması üçün tərəflərin hər biri öz ərazisindəki neft boru xəttini mütəmadi mühafizə etməyi təəhhüd edirdi. Neftin nəqli üçün münasib bir vergi müəyyənləşdirilməli və bu vergi sazişdə iştirak edən tərəflər arasında hər bir ölkənin ərazisindən keçən boru xəttinin uzunluğuna uyğun olaraq bölüşdürülməli idi. Sazişin sonunda o da qeyd edilirdi ki, "bu maddələrə və hökmlərə aid təfərrüat, yuxa-

[1] BOA, HR.SYS, no. 2373/4, v. 1; HR.SYS, no. 2372/2, v. 13-15; HR.HMŞ.İŞO, no. 107/7, v. 7-9; HR.HMŞ.İŞO, no. 124/13, v. 11-13.

rıda qeyd olunan hökumətlərin təyin etdikləri nümayəndələrdən təşkil olunacaq bir komissiya tərəfindən qərarlaşdırılacaqdır”.[1] Sazişi Türkiyə tərəfdən X.Menteşə və M.Vehib paşa, Azərbaycan tərəfindən M.H.Hacınski və M.Ə.Rəsulzadə, Gürcüstan tərəfindən N.Ramişvili, Q.Qvazava, İ.Odişelidze və Q.Rçxiladze imzaladılar.

İkinci saziş Cənubi Qafqaz dəmir yollarına aid idi və dörd dövlət – Osmanlı imperatorluğu, Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan respublikaları arasında imzalandı. Sazişi Türkiyə, Azərbaycan və Gürcüstan tərəfdən yuxarıda qeyd olunan birinci sazişə imza atan nümayəndələr və Ermənistan tərəfdən A.Xatisov, M.Papacanov və R.İ.Kaçaznuni imzaladılar. Sazişdə qeyd edilirdi ki, “əvvəllər Rusiya dövlətinin mülkiyyəti olan Cənubi Qafqaz dəmir yol nəqliyyat vasitələrinin hamısı müqavilə imzalayan tərəflərin ərazi hüdudlarına uyğun olaraq dörd tərəf arasında bölüşdürüləcək”.[2]

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 128

[4 iyun 1918]

Bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm
Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniye ile Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Beyninde Mün‘akid Muhâdenet Mu‘âhede-nâmesi

Bir tarafdan Hükûmet-i Osmâniye ve diğer tarafdan ahîren i‘lân-ı istiklâl eden Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi siyâsî, hukûkî, iktisâdî ve fikrî sâhalarda memleketleri arasında münâsebât-ı dostâne ve hem-civârî te’sîsi husûsunda ittifâk etdiklerinden murahhasları olmak üzere Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniye: Adliye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Reîsi Devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri’yle Kafkas Cebhesi Osmânlı Orduları Kumandanı Ferîk Devletlü Vehîb Paşa Hazretleri’ni ve Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi: Hâriciye Nâzırı Mehmed Hasan Bey Hâcînski Hazretleri’yle Meclis-i Millî Reîsi Resûlzâde Mehmed Emîn Beyefendi Hazretleri’ni ta‘yîn etmişler ve müşarünileyhim ale’l-usûl tanzîm olunan ruhsat-nâmelerini tedkîk ve te‘âtî etdikden sonra mevâdd-ı âtiyeyi karârlaşdırmışlardır:

Birinci mâdde

Hükûmet-i Seniyye ile Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi arasında dâ’imî müsâlemet ve müstekarr muhâdenet hüküm-fermâ olacakdır.

İkinci mâdde

Âtîdeki hatt-ı hudûd Memâlik-i Osmâniye ile Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan Cumhûriyetlerinin memâlikini tefrîk eyler:

Hudûd, Karadeniz’de Çoluk nehri mensabından başlayarak Şavnabud dağına kadar [12]93 – [18]78 harbinden evvelki hudûdu ta‘kîb eder. Şavnabud dağından sonra hatt-ı bâlâları ta‘kîben Halhama dağına, oradan Mepiskaro dağına gelir. Buradan cenûba done-

---

[1] BOA, HR.HMŞ.İŞO, no. 123/74, v. 1-2; HR.HMŞ. İŞO, no. 106/8, v. 107; HR.SYS, no. 2375/8, v. 7.

[2] BOA, HR.HMŞ.İŞO, no. 124/19, v.1, 7; HR.SYS, no. 2375/8, v. 8.

rek Pirsagad dağından ve Abastuman'ın iki kilometre cenûbundan geçer. Buradan şimâl-ı şarkîye geçerek Karhul dağına ve oradan beş kilometre şimâl-ı şarkîye, ba'dehû cenûb-ı şarkîye dönerek Gurkel üzerinden Atshori'nin iki kilometre cenûbundan Kura nehrini geçer ve hatt-ı bâlâlar üzerinden Kayabaşı, Ortatay dağlarının zirvelerine gelir. Buradan sonra yine hatt-ı bâlâlar üzerinden Karakaya dağı üzerinden Molita kilisesi cenûbunda Tapishorska gölüne mülâkî olur. Molita manastırının hemân cenûbundan mukâbil sâhilde gölün şimâl ucunun birbuçuk kilometre cenûb-ı şarkîsinde kâ'in bir noktaya vasıl olunan hattın cenûbunda kalan gölün kısmı arâzî-i osmâniyede kalmak üzere mezkûr gölü bi'l-mürûr Tavkoteli dağına gelir. Buradan cenûba inerek Şavnabud dağı – Karakuzu dağı – Samsar dağının zirvesine gelir. Buradan şarka dönerek ve hatt-ı bâlâları ta'kîb ederek Devekıran silsilesi üzerinden Açrikar dağına gelir. Hudûd bundan sonra hatt-ı bâlâları ta'kîben Başkıran, Nûrrahmân dağlarının hatt-ı bâlâlarını ta'kîb eder. Nûrrahmân dağından sonra cenûb istikâmetini ta'kîbe devâm ederek ve dâ'imâ hatt-ı bâlâlardan geçerek Akbulak mevki'inin beş kilometre garbında Aleksandrapol-Tiflis şimendiferini kat' eder. Burada yine hatt-ı bâlâları ta'kîb ederek Hanvâlî mevki'ine gelir. Hanvâlî mevki'inden sonra bir hatt-ı müstakîm istikâmetinde olarak Alagöz dağının en mürtefi' noktasına ve yine bir hatt-ı müstakîm ta'kîb ederek Açmiyazin'in yedi kilometre garbında Açmiyazin – Serdarabad caddesine mülâkî olur ve Açimyazin'in yedi kilometre etrâfından dolaşarak ve Aleksandrapol-Culfa şimendifer hattının takrîben altı kilometre şimâlinden bu şimendifer hattına müvâzî olarak gider ve Başkıran mevki'inin on altı kilometre cenûb-ı garbîsinde Başkıran mevki'inden şimendifer hattına gelen câddeyi kat' eder. Hudûd bundan sonra cenûb-ı şarkîye dönerek Aşağı Karabağlar köyünün bir kilometre garbından Şagablu, Karahaç, Aşağı Çanakçı mevki'lerinden geçerek Alpin çaya mülâkî olu ve bu çayı ta'kîb ile Arpa mevki'ine gelir. Arpa'dan sonra hudûd şark istikâmetinde Arpa çayını ta'kîb ederek Kayalı mevki'ine ve Kâyid çayını ta'kîben Aktaban dağının zirvesine gelir. Bundan sonra hudûd Karaturna, Araçin, Karanlık dağlarının hatt-ı bâlâlarını ta'kîben Reliyan çayı vâdîsine gelir ve bu çay mecrâsını ta'kîb ederek Aza mevki'inin cenûbunda Aliçin mevki'inde eski Rus-İran hudûduna mülâkî olur.

Üçüncü mâdde

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi ile Ermeni Hükûmet-i Cumhûriyesi beyninde hudûdların ta'yîni için akd olunan protokol Hükûmet-i Seniyye'ye teblîğ olunacakdır ve bu protokol işbu mu'âhedenin bir cüz-i lâ-yenfekki'ni teşkîl edecekdir.

Dördüncü mâdde

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi tarafından taleb vukû'unda Hükûmet-i Osmâniye intizâm ve âsâyiş-i dâhiliyenin te'mîn ve i'âdesi için lede'l-îcâb silâh kuvvetiyle mu'âvenetde bulunacakdır.

Beşinci mâdde

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi kendi hudûdu dâhilinde hiçbir çetenin teşkîl ve teslîhine meydân vermemeği ve oraya ilticâ edecek bütün çetelerin silâhlarını almağı ve onları dağıtmağı ta'ahhüd eyler.

Altıncı mâdde

Tarafeyn-i âkideyn tenzîlâtlı ta'rifeler vaz' ve tatbîki sûretiyle demiryollar nakliyâtı husûsunda yekdiğerine teshîlât-ı mümkine ibrâz etmeği ta'ahhüd ederler. Husûsiyle demiryolların inşâsına ve işledilmesine ve ta'mîrât-ı mütemâdiyesine ve yâhûd diğer

umûr-ı nâfi‘anın kâffesine muktezî levâzımın nakli husûsunda tenzîlâtlı mahsûs ta‘rifeler tatbîk olunacakdır. Tarafeyn-i âkideyne â’id demiryollarda edevât-ı müteharrikenin mübâdelesi bu bâbda beyne’d-düvel mer‘î kavâ‘ide tevfîkan icrâ olunacakdır. Tarafeyn-i âkideyn ahkâm-ı ânifenin teferru‘âtını karârlaşdırmak üzere hemân müzâkerâta girişeceklerdir.

Yedinci mâdde

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi arasında bir gûnâ mu‘âhede, mukâvele, sûret-i tesviye-i i’tilâf-nâme ve sâ’ire mevcûd bulunmamasına binâen tarafeyn-i âkideyn bir şehbenderlik mukâvele-nâmesiyle bir ticâret mu‘âhede-nâmesi ve münâsebât-ı hukûkiye ve iktisâdiyelerinin tanzîmi için lâzım add edecekleri senedât-ı sâ’ireyi akd etmek husûsunda ittifâk etmişlerdir.

Şehbenderlik mukâvele-nâmesi işbu mu‘âhede-nâme tasdîk-nâmelerinin te‘âtîsi târîhinnden i‘tibâren iki sene zarfında akd olunacakdır. İşbu devre-i muvakkata zarfında tarafeyn-i âkideynin başşehbenderleri, şehbenderleri ve şehbender vekîlleri imtiyâz-ı vazîfelerince hukûk-ı umûmiye-i düvel ve mu‘âmele-i mütekâbile esâslarına tevfîkan en ziyâde nâ’il-i müsâ‘ade-i millet mu‘âmelesinden müstefîd olacaklardır. Kezâlik hukûk-ı umûmiye-i düvel esâsına müsteniden bir ticâret mu‘âhede-nâmesinin akdi için vâki‘ olacak müzâkerât bir tarafdan Devlet-i Aliyye ve diğer tarafdan kendisiyle hâl-ı harbde bulunan diğer devletler beyninde müsâlahanın akdini müte‘âkib başlayacakdır. O zamâna ve herhâlde 1335 senesi Kânûnuevvel’inin otuz birinci gününe kadar işbu mu‘âhedeye merbût bir işâretli melfûf her iki taraf cânibinden tatbîk olunacakdır. Mezkûr melfûfun 30 Haziran sene [1]335 târîhinden i‘tibâren mefsûhiyeti i‘lân olunabilecek ve bunun netâyici altı ay sonra cereyân edecekdir.

Berren muvâredât işbu mu‘âhede-nâme tasdîk-nâmeleri te‘âtî olunur olunmaz başlayacakdır.

Sekizinci mâdde

Tarafeyn-i âkideynden birisine mensûb ahâlî ve nevâhîden hudûdun diğer tarafında kâ’in emvâl-ı gayr-ı menkûle üzerinde hakk-ı temellük ve intifâ‘ı bulunanların bunlardan intifâ‘ etmeğe, onları işletmeğe ve yâhûd iltizâma vermeğe, onları idâre ve yâhûd bi’z-zât veya vekîlleri ma‘rifetiyle bey‘ etmeğe hakları olacakdır.

Hiç kimse menfa‘at-ı âmme olmadıkca ve evvelce tazmînât verilmedikce mezkûr emvâl-ı gayr-ı menkûle üzerindeki hakk-ı temellükünden mahrûm edilemeyecekdir. Ahâlî ve mârrü’z-zikr nevâhî vekîlleri mukîm bulundukları mahaller devâ’iri tarafından mu‘tâ ve taraf-ı diğer devâ’iri cânibinden musaddak yol tezkereleri ibrâz etmek şartıyla hudûdun öbür tarafına geçmelerine asla mümâna‘at edilmeyecekdir.

Hudûddan mürûr ve hudûda civâr yerlerdeki ahz ü i‘ta husûsunda teshîlât ve müsâ‘adât-ı mahsûsa ibrâz olunacakdır.

Ahkâm-ı ânifenin teferru‘âtı işbu mu‘âhede-nâmeye merbût iki işâretli melfûf ile tanzîm olunmuşdur.

Dokuzuncu mâdde

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi’nin beyne’l-milel posta ve telgraf ittihâdları mukâvelâtına dâhil olmasına intizâren Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi arasında posta ve telgraf münâsebâtı işbu mu‘âhede tasdîk-

nâmelerinin te'âtîsinden i'tibâren beyne'l-milel ittihâdın posta ve telgrafa müte'allik mukâvelât, i'tilâfât ve nizâmâtı mukarrerâtına tevfîkan te'sîs edilecekdir.

Onuncu mâdde

Brest Litowsk'da Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ve müttefikleri ile Rusya arasında akd olunan muâ'hedât-ı müştereke ve munzamma ahkâmından işbu mu'âhede-nâmeye muhâlif olmayanlar âkideyn beyninde mu'teber olacakdır.

Onbirinci mâdde

İşbu mu'âhede-nâme tasdîk olunacak ve tasdîk-nâmeleri bir ay ve yâhûd müddet-i kasîre-i mümkine zarfında Dersaâdet'de te'âtî olunacakdır.

Tasdîkan li'l-makâl murahhaslar işbu mu'âhede-nâmeyi imzâ ve mühürleriyle tahtîm etmişlerdir.

4 Haziran 1334

Mehmed Hasan Hâcînski	Halîl
Mehmed Emîn Resûlzâde	Mehmed Vehîb

HR.SYS, no. 2373/4, v. 3, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 129

[4 iyun 1918]

Melfûf 1

Müsâlaha-ı umûmiyenin in'ikâdına ve herhâlde 31 Kânûnuevvel 1335 târîhine kadar tarafeyn-i âkideynden her biri diğer taraf teb'asına ticâret ve seyr-i sefâ'in husûsâtında en ziyâde nâ'il-i müsâ'ade millet mu'âmelesini tatbîk etmeği ta'ahhüd eyler.

Birinci mâdde

Tarafeyn-i âkideyn hiçbir sûretle ticâret-i mütekâbileyi idhâlât veya transit memnû'iyetleriyle ihlâl etmemeği ve serbest transite müsâ'ade eylemeği ta'ahhüd ederler. Yalnız tarafeynden birinin memâlikinde devlet inhisârı altında bulunan veya bulunacak olan kezâlik haklarında gerek sıhhat ve gerek zâbita-ı sıhhiyye-i hayvâniye veya âsâyiş-i umûmî mülâhazâtıyla yâhûd diğer esbâb-ı mühimme-i siyâsiye ve iktisâdiyeden nâşî bi'l-hâssa harbi ta'kîb eden devre-i muvakkata zarfında fevka'l-'âde tedâbîr-i mâni'a ittihâzını îcâb eden eşyâ müstesnâdır.

İkinci mâdde

En ziyâde nâ'il-i müsâ'ade millet usûlü devâm etdiği müddetce tarafeyn-i âkideyn-den hiçbiri hudûd-ı memâlikinin herhangi bir kısmında hudûdunun aksâm-ı sâ'iresinde istîfâ etdiği idhâlât ve ihrâcât resmlerinde daha ağır rüsûm istîfâ etmek hakkını hâ'iz olmayacakdır.

Üçüncü mâdde

Tarafeynden hiçbiri diğer tarafın başka bir devlet ile mevcûd bulunan veya bi'l-âhare mevcûde getirilecek olan gümrük ittifâkından münbe'is müsâ'adâtdan, küçük hudûd ticâretine dâ'ir bahş etmiş olduğu veya edeceği müsâ'adelerden istifâde iddi'âsında bulunamayacakdır.

Dördüncü mâdde

Tarafeynden birinin memâlikinde transit edilecek her nev'-i eşyâ transit resminden mu'âf olacakdır. Gerek bilâ-tevakkuf imrâr edilsin ve gerek esnâ-yı imrârda ihrâc, depoya vaz' ve yeniden tahmîl edilsin, eşyâ-yı mezkûrenin nezâretine müte'allik kavânîn-i mahalliye ahkâmı bi't-tab'i haklarında tatbîk olunacakdır.

Beşinci mâdde

Tarafeyn-i âkideyn derhâl mütekâbilen münâsebât-ı ticâriyeye girişmeği ve ahkâm-ı âtiyeye tevfîkan eşyâ mübâdelesini tanzîm etmeği ta'ahhüd ederler.

Altıncı mâdde

1335 senesi Kânûnuevvel'inin otuz birinci gününe kadar en mühim olan mahsûlât-ı zırâ'iye ve sınâ'iyenin fazlası ihtiyâcât-ı mevcûdeyi tatmîn için yedinciden dokuzuncu mâddeye kadar olan mâddeler ahkâmı dâ'iresinde mütekâbilen mübâdele edilecekdir.

Yedinci mâdde

Mâdde-i ânifede mübâdelesi mevzû'-ı bahs olan mahsûlâtın mekâdîr ve envâ'ı her iki tarafca bir komisyon ma'rifetiyle ta'yîn edilecek ve bu komisyon tarafeyn-i âkideynden müsâvî mikdârda ta'yîn olunmuş a'zâdan teşekkül eyleyib muhâdenet mu'âhedesinin imzâsını müte'âkib îfâ-yı vazîfeye ibtidâr edecekdir.

Sekizinci mâdde

Mâdde-i ânifede beyân olunan eşyânın mübâdelesi esnâsındaki fiyatları bir i'tilâf-ı mütekâbil esâsı üzerine ve bir komisyon ma'rifetiyle ta'yîn olunacak ve işbu komisyon her iki tarafdan müsâvî mikdârda intihâb olunmuş a'zâdan terekküb edecekdir.

Dokuzuncu mâdde

Yedinci mâddede zikredilen komisyon tarafından ta'yîn olunan eşyânın mübâdelesi devletin teşkîlât-ı mahsûsa-ı merkeziyesi ve yâhûd devlet mürâkabesine tâbi' teşkîlât tarafından icrâ edilecekdir.

4 Haziran 1334

Mehmed Hasan Hâcînski	Halîl
Mehmed Emîn Resûlzâde	Mehmed Vehîb

HR.SYS, no. 2373/4, v. 5.

***** ***** *****

№ 130

[4 iyun 1918]

Melfûf 2

Hudûda Yakın Yerlerdeki Ticârete Mahsûs Müsâ'adât

Tarefeyn-i âkideyn hatt-ı hudûdun iki tarafında on beş kilometre imtidâd eden bir sâha dâhilinde ticâret-i yevmiyenin îcâb etdiği teshîlâtı bahş etmek üzere mevâdd-ı âtiyeyi karârlaşdırmışlardır:

Evvelen: âtiyü'z-zikr mevâdd ve eşyâ ve hayvânât bir memleketden diğerine esnâ-yı imrârında idhâlât ve ihrâcât resmlerinin veya diğer herhangi bir vergi ve resmden mu'âf olacakdır. Şimendiferle vâki' olan nakliyât bundan müstesnâdır.

1. Her def‘asında beşyüz guruş (80 ruble) kıymeti mütecâviz etmemek üzere her nev‘-i hubûbât ve otlar,

2. Yolcu, arabacı ve amelenin camaşır, esvâb, yol eşyâsı ile kendi isti‘mâllerine mahsûs âlât ve edevât,

3. İnsân ve eşyâ nakline mahsûs arabalar, yük arabaları, sepet ve nakliyâta mahsûs diğer vesâ’it, binek ve yük hayvânları,

4. Ev eşyâ ve levâzımı tarafeyn-i âkideynden birinin teb‘asının diğer taraf memleketinde birleşmek üzere geldikleri vakit idhâl etdikleri ev eşyâsı ile âlât ve edevât, nişanlanmış veya tarafeynden birinin teb‘asından diğer taraf memâlikinde akd-ı izdivâc eden veya yeni müte’ehhil kadınların cihâz takımları da bu mu‘âfiyet-i rüsûmiyeden istifâde edecekdir.

5. Hudûda civâr kazâlar ahâlîsinin hem-civâr memlekete nakl etmek üzere mahsûlât-ı zirâ‘iyelerini meselâ hubûbât ve diğer mahsûlât-ı zirâ‘iye ve hayvâniyeyi müskirât ve diğer mübâya‘âtı ve hudûd ticâretine mahsûs diğer eşyâyı koydukları ve aynı yoldan boş olarak geri getirdikleri çuval ve kablar,

6. Otlamak üzere mer‘âlara sevk olunan hayvânât ile onun mahsûlâtı, ma‘a-hâzâ hayvânâtın mu‘âyene masrafı altı ay müddet hıtâmında istîfâ olunabilecekdir.

Sâniyen: Gümrük rüsûmuna tâbi‘ olan eşyânın ânifü’z-zikr mâddelerde zikr olunan mu‘âfiyet-i rüsûmiyeden istifâde etmeleri için berâberlerinde bunların hem-civâr mıntıkadan geldiklerini mübeyyin me’mûrîn-i mahalliye cânibinden mu‘tâ ve muhrec gümrüğünden musaddak şehâdet-nâmeler bulunması lâzımdır.

İşbu şehâdet-nâmeler diğer âkidin memleketinde damga resmine veya diğer resme tâbi‘ olmayacaklardır.

Sâlisen: Hem-civâr mıntıka ahâlîsi nevâhî me’mûrîni tarafından ale’l-usûl verilmiş ve me’mûrîn-i rüsûmiye-i müte‘allikası tarafından vize edilmiş pasavanları hâmil oldukları hâlde diğer taraf arâzîsinde serbestce seyâhat edebileceklerdir. İşbu pasavanlar on beş gün için mu‘teber olacakdır.

4 Haziran 1334

Mehmed Hasan Hâcînski	Halîl
Mehmed Emîn Resûlzâde	Mehmed Vehîb

HR.SYS, no. 2373/4, v. 2.

***** ***** *****

№ 131

[4 iyun 1918]

Bismillâhi’r-rahmâni’r-rahîm

Hükûmet-i Seniyye ile Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi harbden mütevellid ve doğrudan doğruya kendilerine müte‘allik ba‘zı mesâ’il-i askeriyeyi hall etmek arzusunda bulunduklarından muvakkat bir mu‘âhede-i munzamma akdine karâr vermişlerdir ve bu bâbda murahhasları olmak üzere Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniye: Adliye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Reîsi Devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri’ni ve Kafkas Cebhesi Osmânlı Orduları

Kumandanı Ferîk devletlü Vehîb Paşa Hazretleri; Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi: Hâriciye Nâzırı Mehmed Hasan Bey Hâcînski Hazretleri'yle Meclis-i Millî Reîsi Resûlzâde Mehmed Emîn Bey Hazretleri'ni ta'yîn etmişler ve murahhasân-ı müşârün-ileyhim ale'l-usûl tanzîm olunan me'zûniyet-i kâmile vesîkalarını tedkîk etdikden ve usûlüne muvâfık bulundukdan sonra mevâdd-ı âtiyeyi karârlaşdırmışlardır:

Birinci mâdde

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi ve Devlet-i Aliyye veya müttefikleriyle muhârib bulunan hükûmetlerin ve yâhûd onlarla akd-ı ittifâk etmiş olan devletlerin zâbitân ve me'mûrîn-i mülkiyesini memleketinden teb'îd etmeği ve Harb-ı Umûmî'nin devâmı müddetince yeniden bu gibileri ordu ve hükûmet hıdmetlerine almamağı ta'ahhüd eder.

İkinci mâdde

1. Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi bi'l-cümle hutût-ı hadîdiyesi üzerinde Osmânlı ordusunun her türlü nakliyât-ı askeriye (kıt'aât, ikmâl-ı efrâdı, eşyâ ve malzeme-i harbiyye, erzâk ve cebhâne ve ilh.) yapmasına muvâfakat eder.

2. Osmânlı ordusu tarafından ta'yîn olunacak bir komisyon Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi'nin bir komisyonuyla müştereken Azerbaycan hutûtunun a'zamî kâbiliyetine nazaran birinci fıkrada zikredilen nakliyât-ı askeriyenin esâsât ve teferru'âtını ihzâr ve takdîr edecekdir. Bu nakliyât-ı askeriye Osmânlı Komisyonu Reîsi'nin Osmânlı Ordusu Kumandanlığı'ndan alacağı emr üzerine vereceği ta'lîmât mûcebince Azerbaycan Şimendifer İdâresi'nin me'mûru ve malzemesi vâsıtasıyla icrâ olunacakdır.

3. İki taraf şimendifer komisyonlarının müştereken ta'yîn edecekleri mühim istasyonlarda nakl olunan Osmânlı kıt'aâtının i'âşe ve istirâhatlerinin te'mîni ve nakliyât hakkında verilmiş olan seyr ü sefer cedveli ve ta'lîmâtın Osmânlı ordusu mensûbînine te'mîn ve tatbîki vazîfesiyle muvazzaf bir Osmânlı zâbiti ve ma'iyyetine lüzûmu kadar me'mûr ve efrâd ta'yîn olunacakdır. Bu zâbit istasyon me'mûrunun vazîfe ve işlerine müdâhale etmeyecekdir. Nakl olunan Osmânlı kıt'aâtının i'âşesi için mûmâ-ileyh zâbitin mümkün olan yerlerde icrâ edeceği mübâya'âtı Azerbaycan Hükûmeti teshîl ve mûmâ-ileyh zâbite mu'âvenet edecekdir.

4. İki ve üç numaralı fıkralarda zikrolunan komisyonlar işbu mu'âhedenin târîh-i imzâsından nihâyet bir hafta sonra şimdilik Gence'de îfâ-yı vazîfeye başlayacaklardır.

Azerbaycan Hükûmeti Şimendiferler İdâresi bu zamâna kadar şimendifer komisyonlarına lâzım olan ma'lûmâtı bi'l-hâssa hutûtdan a'zâmi istifâdeyi te'mîn edebilmek için hutût üzerinde bulunan bi'l-cümle malzeme-i müteharrike mikdârıyla hutûtun ahvâlî ve malzeme-i sâbitesi hakkında lâzım gelen ma'lûmâtı cem' ve ihzâr etmiş bulunacakdır.

5. Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi gerek bi'z-zât hattı ve gerek malzeme-i sâbite ve müteharrikesini dâ'imâ hüsn-i hâlde bulundurmağı ve bunları gerek müte'addî ve gerek ârızî her türlü tahrîbâta karşı muhâfaza ve avârızı sür'at-ı mümkine ile izâle ve telâfî etmeği ta'ahhüd eder.

6. Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi kendisinin dahi marzîsi hilâfında olarak herhangi bir sû-i kasdın zâyi'ât ve tahrîbâta sebeb vermemesi için Osmânlı nakliyâtı icrâ edilecek olan hutûtun îcâb eden noktalarını askeri ile taht-ı te'mîne alacakdır. Bu muhâfaza hutûtunun her hangi bir kısmında herhangi bir sebeble Azerbaycan Hükûmeti

için mümkün olamadığı takdîrde işbu muhâfaza-ı askeriye hükûmet-i müşârün-ileyhâ ile bi'l-i'tilâf Osmânlı ordusu tarafından der-'uhde olunacakdır.

7. Osmânlı ordusu nakliyât-ı askeriyesinin müsâ'adesi nisbetinde Azerbaycan Hükûmeti hatları üzerinde hükûmet-i müşârün-ileyhânın her türlü nakliyâtına halel getirmemeğe çalışacakdır.

Üçüncü mâdde

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'ce taleb vükû'unda Bakü limanındaki mü'essesât ile Bahr-ı Hazar'da bulunub kendisine â'id olan sefâ'in ve diğer vesâ'it-i nakliyeyi makâsid-i askeriye uğurunda isti'mâl edilmek üzere Osmânlı Hükûmeti'nin emri altına vaz' etmeği ta'ahhüd eyler.

Dördüncü mâdde

Hükûmet-i Osmâniye ikinci ve üçüncü mâddeler mûcebince hâ'iz olduğu hakdan müttefiki bulunan hükûmetlerin ordularını da istifâde etdirebilir.

Beşinci mâdde

Hükûmet-i Osmâniye Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi dâhilinde bulunan yollardan nakliyât-ı askeriye için istifâde edebilecekdir.

Altıncı mâdde

İşbu mu'âhede-nâme tasdîk ve tasdîk-nâmeleri bir ay veya müddet-i kasîre-i mümkine zarfında Dersaâdet'de te'âtî olunacakdır.

Tasdîkan li'l-makâl murahhaslar işbu mu'âhede-nâmeyi imzâ ve mühürleriyle tahtîm etmişlerdir.

İşbu mu'âhede-nâme iki nüsha olarak Batum'da tanzîm olunmuşdur.

4 Haziran 1334

Mehmed Hasan Hâcînski	Halîl
Mehmed Emîn Resûlzâde	Mehmed Vehîb

HR.SYS, no. 2373/4, v. 1, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 132

[4 iyun 1918]

ARRANGEMENT SUR LES CONDITIONS DE PETROLE EXISTANT ENTRE BAKOU ET BATOUM

En vue d'assurer l'écoulement permanent du pétrole entre Bakou et Batoum, les soussignés, plénipoteniaires de l'Empire Ottoman, de la République de l'Azerbaidjan et de la République de la Géorgie, dûment autorisés á cet effet, sont convenus de ce qui suit:

Les conduites de pétrole entre Bakou et Batoum conserveront leur position actuelle.

Les Parties contractantes prennent réciproquement l'engagement de maintenir en parfait état les conduites se trouvant sur leurs territoires respectifs de façon á assurer l'écpulement permanent du pétrole.

Une taxe convenable sera perçue pour l'écoulement du pétrole, laquelle sera répartie entre les Gouvernements des Partes contractantes proportionnellement á longueur des conduites se trouvant sur leurs territoires.

Les détails de ces dispositions seront arrêtés par une commission composée des membres qui seront nommés par lesdits Gouvernements.

Fait á Batoum lle 4 Juin 1918.

N. Ramichvily	M. Hadjinsky	Halil
G. Gvazava		
J. Odichelidze	M. E. Rassoul-zade	Vehib
G. Rtkhiladze		

HR.HMŞ.İŞO, no. 123/74, v. 1.

***** ***** *****

№ 133

[4 iyun-27 avqust 1918]

Bâb-ı Âlî Hâriciye Nezâreti Tercüme Müdîriyeti	Mütercim	Mümeyyiz	Müdîr	
	[imza] 24 Ağustos sene 1334	[imza] 27 Ağustos sene 1334		

Bakü ile Batum Arasında Mevcûd Petrol Şerâ'iti Hakkında İ'tilâf-nâme

Bakü ile Batum arasında petrolün sûret-i dâ'imede te'mîn-i seyelânı maksadıyla bu husûsda ale'l-usûl me'zûniyet ve salâhiyeti hâ'iz olan zîrde vâzi'ü'l-imzâ Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile Azerbaycan ve Gürcistan Cumhûriyetleri murahhasları husûsât-ı âtiyeyi karârlaşdırmışlardır.

Bakü ile Batum arasındaki petrol mecrâları vaz'iyet-i hâzıralarını muhâfaza edeceklerdir. Müte'âkıdîn petrolün sûret-i dâ'imede te'mîn-i seyelânı için kendi toprakları üzerinde bulunan mecrâların sûret-i mükemmelede muhâfazasını mütekâbilen ta'ahhüd ederler.

Petrolün seyelânı için münâsib bir vergi vaz' edilecek ve bu vergi âkid olan taraflar hükûmetleri beyninde toprakları üzerinde bulunan mecrâların tûlü nisbetinde taksîm olunacakdır.

İşbu mevâdd ve ahkâma â'id teferru'ât, a'zâsı marrü'z-zikr hükûmetler cânibinden ta'yîn bir komisyon tarafından karârlaşdırılacakdır.

Fî 4 Haziran sene 1918 târîhinde Batum'da tanzîm edilmişdir.

N. Ramişvili	M.Hâcînski	Halîl
G. Gvazava		
J. Odişelidze	M.E.Resûlzâde	Vehîb
G. Rtkiladze		

HR.HMŞ.İŞO, no. 123/74, v. 2, s. 1-2.

***** ***** *****

№ 134

[4 iyun 1918]

ARRANGEMENT
SUR LA RÉPARTITION DU MATÉRIEL ROULANT DES VOIES FERRÉES DE LA TRANSCAUCASIE

En vue de résoudre la question de la répartition du matériel roulant des voiés ferrées de la Transcaucasie, les soussignés, plénipotentiaites de l'Empirè Ottoman, de la République de l'Arménie, de la République de l'Azerbaidjan et de la République de la Géorgie, dûment autorisés á cet effet, sont convenus de ce qui suit:

La totalité du matériel roulaut des voies ferrées, ci-devant propriété de l'Etat russe, de la Transcaucasie sera répartie entre les quatre Parties contractantes proportionnellement à la longueur des lignes ferrées qui se trouvont sur lour territoires respectifs.

Fait à Batoum, le 4 Juin 1918

M. Ramichvily	M. Hadjinsky	Halil	Al. Khatissoff
G. Gvazava			M. Papadjanoff
J. Odichelidze	M.E. Rassoul-Zade	Vehib	O.R. Kadjaznouni
G. Rtkhiladze			

HR.HMŞ.İŞO, no. 124/19, v. 1.

***** ***** *****

№ 135

[4 iyun-27 avqust 1918]

Bâb-ı Âlî Hâriciye Nezâreti Tercüme Müdîriyeti Numara	Mütercim	Mümeyyiz	Müdîr	
	[imza] 24 Ağustos sene 1334	[imza] 27 Ağustos sene 1334		

Mâverâ-yı Kafkas Şimendiferleri

Levâzım-ı Müteharrikesinin Taksîmine Dâ'ir İ'tilâf-nâme

Mâverâ-yı Kafkas şimendiferleri levâzım-ı müteharrikesinin taksîmi mes'elesini hall ve fasl etmek maksadıyla bu husûsda ale'l-usûl me'zûniyet ve salâhiyeti hâ'iz olan zîrde vâzi'ü'l-imzâ Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Cumhûriyetleri murahhasları âtiyü'z-zikr husûsatı karârlaşdırmışlardır:

Rusya Devleti'nin akdemce taht-ı tasarrufunda olan Mâverâ-yı Kafkas şimendiferleri mevâdd-ı müteharrikesinin mecmû'u mezkûr şimendiferlerin müte'akıdînin toprakları dâhilindeki imtidâdı nisbetinde dört taraf-ı âkid beyninde taksîm edilecekdir.

Fî 4 Hazran sene 1918 târîhinde Batum'da tanzîm olunmuşdur.

N. Ramişvili	M. Hâcînski	Halîl	Al. Hatissov
G. Gvazava			M. Papacanov
J. Odişelidze	M.E. Resûlzâde	Mehmed Vehîb	O. R. Kaçaznuni
G. Rtkhiladze			

HR.HMŞ.İŞO, no. 124/19, v. 7.

***** ***** *****

№ 136

[4 iyun 1918]
80/202
7/30
Hâk-ı Pâ-yı Şâhâne'ye

Tevfîkât-ı ilâhiyeye mazhar olan zât-ı şevket-simât hazret-i şehriyârîlerinin yemîn-i muvaffakıyyet-i hümâyûnları eseri olarak bugün Devlet-i Aliyyeleri ile Azerbaycan Hükûmet-i İslâmiyesi arasında muhâdenet ve Gürcü ve Ermeni Hükûmetleri arasında sulh ve muhâdenet mu'âhedeleri ve teferru'âtı imzâ olundu. Ve mu'âhedât-ı mezkûre netîcesi olarak Gümrü, Nahçıvan, Sürmeli, Ahıska ve Ahılkelek sancak ve kazâları Memâlik-i Mahrûse-i Şâhânelerine ilhâk olundu.

Celâ'il-i âsâr-ı mülûkânelerinden olan şu vak'a-ı mübtehiceden dolayı hâk-ı pâ-yı şâhânelerine tebrîkât-ı ubûdiyetkârânemizi takdîm ve asr-ı celîl-i humâyûnlarının daha nice nice muvaffakiyâte masdar olmasını cenâb-ı Hak'dan teferrü' eyleriz.

Heyet-i Mürahhasa Reîsi Adliye Nâzırı	Murahhas-ı Askerî ve Üçüncü Ordu-yı Humâyûnları Kumandanı
Halîl Bey	Ferik Hacı Vehîb Mehmed

4 Haziran sene [1]334
Dersaâdet'de Ali Efendi'ye: Fî 4 Haziran [13]34, sâ'at 8:11 sonra.
[imza]

HR.SYS, no. 2398/5, v. 164.

***** ***** *****

№ 137

[9 iyun 1918]

[Batum'da İmzalanan Osmanlı-Azerbaycan Mukavelelerinin Protokolü]

Mâverâ-yı Kafkas Hükûmeti'yle sulh akd etmek için Dersaâdet'den Batum'a i'zâm kılınmış olan Osmânlı Heyet-i Murahhasası sâlifü'z-zikr hükûmetin inhilâli üzerine i'lân-ı istiklâl eden Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Heyet-i Murahhasası'yla temâsa geçmiş ve me'zûniyet-i kâmile vesîkaları usûlüne muvâfık görülmekle bunlar hükûmeteyn beyninde bir muhâdenet mu'âhedesi akd eylemek için müzâkerâta girişmişlerdir.

Müzâkerât husûsî komisyonlarda cereyân edib mu'âhedât-ı mutevennî karâr-gir olmuşdur.

İhzâr edilen senedât imzâ ve te'âti edilmek üzere 4 Haziran 1334 sabâhı sâ'at on birde Osmânlı murahhası devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri'nin taht-ı riyâsetinde celse-i

umûmiye akd edilmişdir. Bunda **Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniye cânibinden** Heyet-i Murahhasa Reîsi Adliye Nâzırı devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri, Murahhas-ı Askerî Kafkas Cebhesi Osmânlı Orduları Kumandanı devletlü Vehîb Paşa Hazretleri, Nâfi'a Nezâret-i Celîlesi Müsteşârı Muhtâr Beyefendi Hazretleri, İstişâre Odası Müdîri Nusret Bey, Sefâret-i Kübrâ Baş Kâtibi Orhan Bey, Sefâret Kâtibi Nizâmeddîn Bey, Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn Sıhhiyye Müfettiş-i Umûmîsi Doktor Miralay Tevfîk Sâlim Bey, Altıncı Kolordu Erkân-ı Harb Reîsi Binbaşı Yûsuf Bey ve **Azerbaycan Hükûmeti cânibinden** Heyet-i Murahhasa Reîsi Mehmed Hasan Bey Hâcînski Hazretleri, Murahhas Emîn Bey Resûlzâde Hazretleri, Heyet-i Murahhasa Baş Kâtibi Ahmed Cevdet Bey Pepinov hâzır bulunmuşlardır.

Reîs Halîl Beyefendi Hazretleri celseyi güşâd ederek ber-vech-i âtî îrâd-ı nutuk etmişdir:

"Murahhas Efendiler, Gürcü Hükûmeti'nin ahîren Kafkas Cumhûriyet-i Müttefikası'ndan ayrılarak ayrıca i'lân-ı mevcûdiyet eylemesi üzerine cumhûriyet-i mezkûre ile ibtidâr eden müzâkerât-ı sulhiyye intâc edilememiş ve hey'et-i müttefika a'zâsından olan hükûmetlerle ayrı ayrı mu'âhede akdi zarûreti tahaddus etmişdir. Bugün Kafkas devletlerinden Azerbaycan Cumhûriyeti'yle Devlet-i Osmâniye arasında müzâkerât-ı evveliyesi komisyonlarda ikmâl edilmiş olan mu'âhede-i muhâdene imzâ-ı vaz' eylemekle müşerref oluyoruz. Irk ve dîn kardaşlarımızdan terekküb eden devlet-i cedîdenin hayât-ı beyne'l-milelde ilk hüccet-i mevcûdiyet ve istiklâlinin bi'l-cümle Müslümanların peder-i ma'nevîsi olan Halîfe-i Mu'azzamımız ve Pâdîşâhımız Efendimiz Hazretleri'nin nâm-ı nâmî-i hilâfet-penâhîlerine olarak akd ve tanzîm edilmesi hem gâyet tabî'î hem de zarûrî idi. Bu vazîfe-i mukaddesin ikmâline muvaffakıyyetimizin gerek bendeniz ve gerek refîk-i dirâyetimden Üçüncü Ordu-yı Hümâyûn Kumandanı Vehîb Paşa Hazretleri için pek ziyâde mûceb-i şeref ve bahtiyârî olduğuna i'timâd buyurmanızı ricâ ederim. Bugünün Azerbaycanlı kardaşlarımız için feyz ü sa'âdetin, devletlerimiz için de ebedî muhâdenetin mebde'i olmasını temennî ederim."

[Mehmed] Hasan Bey Hâcînski Hazretleri şu vechle mukâbelede bulunmuşdur:

"Efendiler, yeni doğmuş bir Türk ve İslâm Hükûmeti işbu konferansda temsîl etmek şerefini bana kısmet etdiği için cenâb-ı Hakk'a teşekkür ederim. Harb-ı Umûmî te'sîrâtı ile Kafkasya ufuklarına karanlık bulutlar çökmüşdü. Bu karanlık ufuklardan çakacak yıldırımlar dökülecek, burçaklardan Kafkasya'daki Türk hayâtının târümâr olacağı korkusunda iken, havâ aydınlaşdı, kesîf bulutlar arkasından yıldızlar parladı. Bu yıldızlardan birisi yurdum Azerbaycan'dır. Azerbaycan ateşin bulunduğu mekân demekdir. Bu ateşi Rus çarizmi yüz seneden beri söndürmeğe çalışdı. Fakat söndüremedi. Evet, bu ateş küller altında kaldı. Görünmez oldu, fakat yine sönmedi. İşte Efendiler, bugün büyük birâderimiz Osmânlıların sâyesinde kahramân Türk ordusunun reşâdeti ve ulu hakanın teveccühü netîcesinde bu ateş tekrâr parladı. Emînim ki, bu sa'âdet yalnız Azerbaycan'a münhasır kalmayıb bütün Türk ve İslâm dünyâsı kendi istiklâl ve hürriyetini bulacak. Merkez-i millîleri bulunan Türkiye etrafında toplanacaklardır. İşte ben toplu ve kuvvetli büyük bir Turan görüyorum. Böyle büyük emellerden aldığım kavî bir ümid ile bütün arkadaşlarımla berâber bugünkü sa'âdetli günü hür Azerbaycan nâmına tebrîk etmekle müftehirim, efendim."

Müte‘âkiben mu‘âhedâtın imzâsına başlanarak, bir muhâdenet mu‘âhede-namesi ve 1 ve 2 işâretli iki melfûf, bir mu‘âhede-i munzamma, Mâverâ-yı Kafkas şimendiferleri mâlzeme-i müteharrikesinin sûret-i taksîmine dâ’ir bir mukâvele-nâme, Bakü ile Batum arasındaki gaz borusunun hâll-i aslinin hüsn-i muhâfazasına dâ’ir bir mukâvele-nâme imzâ ve te‘âtî olundu.

Sâ‘at on ikiye doğru ictimâ‘ya nihâyet verilib celse hıtâm buldu.

Tasdîkan işbu protokol tarafımızdan imzâ olundu.

Batum fî 9 Haziran sene 1334

Orhân	Ahmed Cevdet Pepinov

HR.SYS, no. 2398/2, v. 3, s. 1-2.

***** ***** *****

2.4. Cənubi Qafqazda ərazi-sərhəd problemləri

Dördlər İttifaqı ilə yeni yaranan Qafqaz resspublikaları arasında əlaqələrin qurulması məqsədilə 1918-ci ilin yayında İstanbulda bir konfransın keçirilməsi məsələsi ortaya atılmışdı. Konfrans ideyasını gürcülər irəli sürmüşdülər. Batum müqavilələrinin imzalanmasından iki gün sonra Gürcüstan hökuməti Almaniyaya verdiyi notasında Dördlər İttifaqı ilə Gürcüstan arasında əlaqələr yaratmaq məqsədilə konfrans keçirilməsi ideyasını irəli sürdü. İyunun 9-da Almaniya Gürcüstana verdiyi cavab notasında konfrans çağırılması ideyasına tərəfdar çıxdı, amma konfransın təkcə Gürcüstanla deyil, Qafqazdakı yeni respublikalarla birlikdə keçirilməsini mümkün hesab etdi. Bir sıra məsləhətləşmələrdən sonra konfransın İstanbulda keçirilməsi qərarlaşdırıldı. Konfransın keçirilməsində təşəbbüsçü kimi çıxış edən Almaniya öz müttəriqlərini və Qafqaz respublikalarını Osmanlı dövləti vasitəsilə konfransa dəvət etdi. Artıq iyunun sonlarına doğru konfransda iştirak edəcək dövlətlərin, o cümlədən Azərbaycan Cümhhuriyyətinin nümayəndələri İstanbula toplaşdılar. M.Ə.Rəsulzadənin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyətinə X.Xasməmmədov, A.Səfikürdski və digər nümayəndələr daxil idilər.

Qafqaza münasibətdə Almaniya ilə Osmanlı dövləti arasında mövcud fikir ayrılıqlarının dərinləşərək ziddiyyətlərə çevrilməsi, eyni zamanda dünya müharibəsinin gedişində baş verən dəyişikliklər səbəbindən İstanbulda keçirilməsi nəzərdə tutulan konfransın rəsmi açılışı gecikdi və son nəticədə bu konfrans keçirilmədi. Lakin konfransa gəlmiş nümayəndələr arasında bir sıra ikitərəfli görüşlər keçirildi, müzakirələr aparıldı, memorandumlar və qarşılıqlı notalar təqdim edildi. Hər bir ölkənin bu konfransdan gözləntiləri və məqsədləri aydın oldu. Bu mənada İstanbulda keçirilmiş görüşlər və aparılmış müzakirələr faydalı oldu.

1918-ci ilin iyun ayının sonlarında İstanbulda olan Dağlılar İttifaqı hökumətinin nümayəndələri Dağlılar İttifaqı Respublikasının sərhədləri haqqında bəyanatla çıxış etmişdilər.[1] Sənəddə Dağlılar İttifaqı ilə Azərbaycan və Gürcüstan arasında sərhəd xətti

[1] BOA, HR.SYS, no. 2303/3, v. 16-17.

göstərilmişdir. Bəyanatda dağlar, çaylar və qatar stansiyaları kimi yerlərlə işarələnən sərhəd xəttinə görə, Dağlılar İttifaqının qərb sərhədi Kiliazi qatar stansiyası ilə Bakı-Petrovsk dəmiryolu xəttindən başlayıb Kameninin son xəttinə qədər uzanmışdır. Gürcüstan ilə sərhəd Qafqaz dağları üzərindən keçərək Tiflis vilayəti və Zaqatala qəzasına qədər irəliləyir. Azərbaycanla sərhəd Babadağ kimi yüksəkliklərdən başlayıb Xəzər dənizinə qədər gəlməkdədir.

Konfrans ərəfəsində Osmanlı Şərq Orduları Qrupunun komandan vəkili Əsəd paşa, Ermənistanda qalan müsəlmanların ümumi vəziyyəti ilə bağlı Doqquzuncu Ordu Komandanlığından aldığı teleqramı Hərbiyyə Nazirliyinə göndərir. Teleqramda Ermənistan Respublikası ərazisində qalan müsəlmanlara qarşı ermənilər tərəfindən irqi, milli və dini zəmində həyata keçirilən qırğın və talanlardan bəhs olunur və bildirilir ki, bütün bunlar ermənilərin monoetnik dövlət qurmaq arzuları ilə bağlıdır; belə bir vəziyyətdə artıq ermənilərlə müsəlmanların birgə yaşaması mümkün deyildir.[1] Daha sonra Ermənistanda qalan müsəlmanların Osmanlı ərazilərindəki ermənilərlə mübadilə edilməsi üçün Gümrüdə erməni nümayəndələri ilə aparılan danışıqlar haqqında məlumat verilir və qeyd edilir ki, ermənilər zahirən müsəlmanlarla ermənilərin mübadilə edilməsi təklifinə razı oldular, amma bunu əhalinin arzusu ilə etməyi şərt qoydular; bu şərt qəbul edilərsə əgər, o zaman Osmanlı ərazilərindəkı ermənilər İrəvan ərazisinə getmək istəməyəcək, amma oradakı müsəlmanlar məhv olmaqdan qurtulmaq üçün Osmanlıya hicrət edəcəklər; onsuz da müsəlmanlar hicrət etməkdədirlər. Teleqramın sonunda Ermənistandakı müsəlmanlarla Osmanlı ərazisindəki ermənilərin mübadilə edilməsi məsələsinin İstanbulda toplanacaq konfransda müzakirə edilməsi və yekun bir qərara gəlinməsi xahiş edilir.[2]

İstanbul konfransı ərəfəsində Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyi Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri M.Ə.Rəsulzadədən Azərbaycan Cümhuriyyətinin əhatə etdiyi ərazilər və sərhədlərini əks etdirən xəritə tələb etmişdi. Bu tələbə uyğun olaraq M.Ə.Rəsulzadə Azərbaycan Cümhuriyyətinin sərhədlərini xırda detallarına qədər izah edib və bunu xəritə üzərinə köçürüb iyulun 12-də Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə təqdim etmişdi.[3] Rəsulzadənin "Azərbaycan Hökuməti Hüdudları" başlığı ilə təqdim etdiyi bu sənəddə Azərbaycanın Türkiyə, Ermənistan, Gürcüstan və Dağıstanla olan sərhədləri dağ zirvələri və mühüm məntəqələrlə təsbit edilir, ölkənin şərq sərhədinin Xəzər dənizi, İranla sərhədin isə Xəzər sahilindəki Astara şəhərindən Aza mövqeyinə qədər əski Rusiya-İran hüdudu olduğu bildirilir.

M.Ə.Rəsulzadə eyni zamanda Azərbaycanın ərazisi və əhalisi, təbii sərvətləri, habelə ölkədəki ümumi vəziyyətlə bağlı türk və fransız dillərində ümumi bəyanatla da çıxış etmişdi.[4] Bəyanatda deyilirdi: "1918-ci il mayın 28-də istiqlalını elan edən Azərbaycan Bakı və Gəncə əyalətlərini, Zaqatala qəzasını və Tiflis və İrəvan əyalətlərinin bir hissəsini əhatə edir, ümumi ərazisi 100.600 kvadrat-kilometrdir. Əhalisi 3.400.000 nəfərdir. Bundan 470.000-ə qədəri erməni, 270.000-i digər millətlərin nümayəndələridir. Əhalinin 75%-i türk və müsəlmanlardır.

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/1, v. 30.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2372/1, v. 30.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2372/1, v. 24-25.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2303/4, v. 10-11.

Azərbaycanın Milli Məclisi 44 nəfərdən ibarətdir, Fətəli Xan Xoyskinin rəyasətində 12 nəfərdən ibarət hökumət kabineti hazırda ölkəni idarə edir. Azərbaycan hökumətinin idarə şəkli cümhuriyyətdir. Müvəqqqəti hökumətin 6 aydan gec olmayaraq çağıracağı Müəssislər Məclisi Azərbaycanın gələcəyini müəyyənləşdirəcəkdir. Hazırda Osmanlı təlimatçılarının yardımı ilə ordu, polis və jandarma qüvvələri yaradılır.

Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhəridir. Amma Bakı bolşeviklərin əlində olduğu üçün hökumət müvəqqəti olaraq Gəncədə fəaliyyət göstərir. Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında Batumda imzalanan 4 iyun müqaviləsinə görə Gəncədə olan Osmanlı qoşunları ilə Azərbaycan qoşunları Bakını azad etmək üçün hərəkətə başlamışlar.

Azərbaycan Cənubi Qafqazın ən məhsuldar və zəngin bölgəsidir. Neft, pambıq, mis və balıq ən mühüm məhsullardır. Əhali aktiv, çalışqan və ticarətlə məşğul olandır.

Azərbaycanlılar müharibənin əvvəlində bəri Türkiyənin dəstəkçisi və müttəfiqidirlər. İndi də artıq öz müqəddəratlarını müttəfiqlərin müqəddəratlarına bağlamışlar”.[1]

Dördlər İttifaqı ölkələri ilə yeni yaranan Qafqaz respublikaları arasında keçiriləcək İstanbul konfransı ərəfəsində Osmanlı paytaxtında olan Ermənistan nümayəndə heyəti tərəfindən də İstanbul hökumətinə “Cənubi Qafqazın milli zəmində bölüşdürülməsi və sərhədlərin təyini haqqında” nota təqdim olunmuşdu.[2] 20 iyul 1918-ci il tarixli notada Cənubi Qafqaz ərazisində yaşayan millətlər və onların sayı ermənilərin xeyrinə saxtalaşdırılmış şəkildə verilərək Ermənistanın ərazi-torpaq iddiaları əsaslandırılmağa cəhd edilir. Bu saxtalaşdırma o qədər bəsit şəkildə edilib ki, cədvəllərdəki rəqəmlər arasındakı əlaqəyə belə fikir verilməyib. Belə ki, bir sonrakı cədvəldə verilən rəqəmlər özündən əvvəlki rəqəmləri təkzib edir.

Ermənistan nümayəndə heyətinin notasına görə, hazırda Ermənistanın ərazisi 9 min kv. km., Azərbaycanın ərazisi 94 min kv. km., Gürcüstanın ərazisi isə 61,5 min kv. km-dir. Ermənilərin ərazi-torpaq tələbləri ondan ibarətdir ki, Türkiyə, Gürcüstan və əsasən də Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistanın ərazisi 52,5 min kv. km-ə çatdırılsın.[3]

İstanbul konfransı ərəfəsində Osmanlı dövləti Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə Şimalı Qafqaz Dağlılar İttifaqı Respublikasının ittifaqının yaradılmasına da cəhd edib və bu ittifaqla bağlı ilkin müqavilə layihəsini hazırlamağı Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri M.Ə.Rəsulzadəyə tapşırmışdı.[4] Rəsulzadə adı keçən ittifaq müqaviləsi layihəsini hazırlayıb 1918-ci il iyulun 29-da Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə təqdim edir.[5] On fəsildən (maddədən) ibarət olan müqavilə layihəsinə görə Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə Şimalı Qafqaz Dağlılar İttifaqı Respublikası arasında strateji olaraq daimi siyasi, iqtisadi və hərbi ittifaq bağlanır; hər iki dövlətin hərbi təşkilatlarının idarəsi vahid bir mərkəzdə birləşdirilir; bu mərkəz hər iki dövlətin hüdudlarını, hakimiyyətlərini, istiqlallarını qorumaq və hər iki ölkədə baş qaldıra biləcək iğtişaşları yatırmaq və asayişi təmin etmək üçün məsuliyyət daşıyır; hər iki ölkənin xarici siyasət idarələri vahid müştərək bir idarəyə həvalə olunur və s.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2303/4, v. 10-11.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2372/1, v. 59, 60-64.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2372/1, v. 60-64, 65-74.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2371/5, v. 28.
[5] BOA, HR.SYS, no. 2371/5, v. 28, v. 27, səh. 1-3.

Müqavilə layihəsinin onuncu maddəsi məxfi idi. Bu maddəyə görə, Şimali Qafqaz Dağlılar İttifaqı ilə Azərbaycan Cümhuriyyətinə məxsus birləşmiş hərbi qüvvələrlə Türkiyə hərbi qüvvələri bir baş komandanın rəhbərliyi altında vahid bir idarədə birləşirlər; xarici siyasət idarələri də bu şəkildə Türkiyə ilə vahid bir idarədə birləşdirilir; Dağlılar İttifaqı və Azərbaycandan hər hansı biri Türkiyə ilə ittifaqı qəbul etməzsə bu, Şimali Qafqaz Dağlılar İttifaqı ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında imzalanan müqavilənin ləğvinə səbəb olacaqdır.[1]

M.Ə.Rəsulzadə İstanbulda olarkən eyni zamanda, Azərbaycanla Gürcüstan arasında mövcud ərazi-sərhəd mübahisələri və Gürcüstanın əsassız ərazi iddiaları ilə bağlı 11 avqust 1918-ci il tarixində ayrıca bəyanatla da çıxış etmişdir. Rəsulzadə Gürcüstanla Azərbaycan arasında mövcud ərazi-sərhəd mübahisələri və bununla bağlı iki hökumət arasında yaranan ciddi fikir ayrılıqları və qarşıdurma haqqında məlumat verir, Gürcüstanın 1783-cü ildə Rusiya himayəsinə qəbul olunan zaman malik olduğu sərhədləri bərpa etmək uğrunda mübarizə apardığını və hətta bu sərhəddi də aşdığını diqqətə çatdırır və bildirir ki, Gürcüstan hökuməti gürcülər yaşamayan, bütünlüklə azərbaycanlıların məskunlaşdığı Azərbaycan əraziləri olan Borçalı, Qazax, Zaqatala və Sığnax qəzalarına ərazi iddiaları irəli sürməkdədir.[2] Sənəddə daha sonra, Gürcüstan hökumətinin 17 iyul 1918-ci il tarixində Azərbaycana nota verib hərbi birləşmələrini Qarayazıdan çıxarmasını tələb etməsi, Azərbaycan hökumətinin isə ərazi-sərhəd məsələlərinin danışıqlar stolu arxasında həll edilməsinin vacibliyini bildirən cavab notasından sonra Tiflis hökumətinin iyulun 20-də Azərbaycana ultimatum verərək 24 saat ərzində hərbi birləşmələrini Qarayazıdan çıxarmazsa bunun silah gücünə çıxardılacağını bildirməsi və bu məsələ ətrafında alman generalı fon Kresslə gedən danışıqlardan bəhs edilir.

Dördlər İttifaqı ölkələri ilə yeni yaranan Qafqaz respublikaları arasında keçiriləcək İstanbul konfransında Rusiya nümayəndəsinin də iştirak etməsi məsələsi gündəmə gəlmişdi. Bu təklif Almaniya tərəfindən ortaya atılmışdı və almanlar bu fikirdə idilər ki, konfransda Rusiyanın iştirakını təmin etməklə Almaniya gedən proseslərin mərkəzində olacaq, bu yolla Osmanlı dövlətinə istədiyi kimi təsir edəcək və nəticədə özünün Qafqazla bağlı planlarını reallaşdıra biləcək. Sokolnikovun rəhbərlik etdiyi Rusiya nümayəndəliyinin konfransda iştirak etməsi məsələsi ilə bağlı Rusiya-Almaniya-Osmanlı və Avstriya diplomatları arasında gedən danışıqlarda Osmanlı tərəfi öz mövqeyini açıq şəkildə ortaya qoydu. Bu mövqe ondan ibarət idi ki, Rusiya Brest-Litovsk sülhündən sonrakı dövrdə Qafqazda yaranan mövcud siyasi dəyişiklikləri qəbul etdiyi təqdirdə Osmanlı dövləti onun İstanbul konfransında iştirakına etiraz etmir.[3]

Dördlər İttifaqı ölkələri ilə yeni yaranan Qafqaz respublikaları arasında keçiriləcək İstanbul konfransının açılması ərəfəsində Almaniya ilə Osmanlı dövləti arasında Qafqazda nüfuz uğrunda gedən kompromissiz mübarizə, habelə müharibənin gedişindəki bir sıra digər problemlərdən dolayı konfransın açılması 1918-ci ilin sentyabr ayına qədər gecikdi. Bu dövrdə də artıq dünya müharibəsində üstünlüyün Antantanın tərəfinə keçməsi ilə bağlı olaraq haqqında bəhs edilən konfrans keçirilmədi, buna heç lüzum da qalmamışdı.

[1] BOA, HR.SYS, no. 2371/5, v. 27, səh. 1-3.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2371/1, v. 83, səh. 1-3.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 69, səh.1-3.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 138

[iyun 1918]

Description des frontières de la République des Montagnards réunis du Nord du Caucase

Frontières avec la Russie du côté de l'Est, du Nord-Est, du Nord et du Nord-Ouest

La frontière orientale de la République commence à la station Kiliazi sur la ligne de chemin de fer Bakou-Petrowsk et suit les bords de la Mer Caspienne dans la direction Nord-Ouest pour aboutir à l'embouchure de la rivière Ghaidouk dans le golf Koumsk (Mer Caspienne). De la frontière suit le cours de cette rivière jusqu'à sa source au point où se trouve la station des contributions directes sur le sel Majorskafa Solenaia Zastava. De ce point la frontière suit une ligne droite dans la direction Sud-Ouest pour aboutir à la rive gauche du Kouma au point où se trouve la mosquée Icheuch Djamboulat. De la dite mosquée la frontière suit la rive gauche du Kouma jusqu'au point où la rivière Mokraïa Bouïvala se jette dans le fleuve Kouma. Du confluent de ces deux rivières la frontières suit une ligne droite de l'est à l'Ouest passe à travers le village Kitaïskaïa au sud des Monts Glavnaïa(côte 2218),traverse la rivière Kalaous vers sa source et se termine à la Stanitza kara-sou, sur la rive droite du fleuve Kouban.au delà de ce dernier point la frontière suit le cours du fleuve Koiban toujours la rive droite à une distance de 5 verstes des bords de la rivière durant les hautes eaux, jusqu'à la station du chemins de fer Kawkazskaïa et passant à 5 verstes au Nord de cette station. De ce dernier point la frontière suit une ligne parallèle à la ligne de chemin de fer Kawkazskaïa-Ickaterino-Dar, toujours à une distance de 5 verstes au Nord de la ligne ferrée, jusqu'à la ville Ikaterino-Dar laquelle ville sera contourné par la frontière à 5 verstes au Nord des limites des terres de la ville ; de cette dernière ville la ligne frontière suit toujours la rive droite du fleuve Kouban à une distance de 5 verstes des rives du fleuve des grandes crues, jusqu'à l'endroit où la route Crimsk Timruk coupe le fleuve ; après la frontière se dirige en ligne droite dans la direction Nord-Ouest jusqu'à la baie Kourtchanski Luriau (Mer d'Azov). De ce dernier point la frontière suit la rive méridionale de la baie jusqu'au cap Kamenii.

Frontières Occidentales et frontières avec la Géorgie

La frontière occidentale de la République commence du Cap Kamenii suit les rivières de la lagune Kassio Tuzlak, les rives de la Mer Noir pour aboutir à l'embouchure de la rivière Ingur dans la Mer Noir, là où se trouve le poste militaire Anaklia. De ce dernier point la frontière suit le cours du fleuve Ingur jusqu'à sa source dans les montagnes du Caucase .Au-delà de ce point la frontière suit le cours de la rivière Nakra jusqu'à sa fin pour aboutir au point culminant du défilé Dougouz Oroun (côte 10493). De ce dernier point la frontière passe par la crête de la chaine de montagne en touchant les points culminants des défilés, Begoïskï (côte 11012), MestiÏski (côte 12012) Sanero (côte 13060) et arrive au point culminant du pic Schkhara (côte 17038) ; de là la frontière suit la crête des montagnes AÏlama (14847), Chariftzek (11179) Loboda (14168), passe par les défilés Ghezev-Tzek (11388) Ghoutzic-tzek (11955) jusqu'au sommet du Mont

Kara-Ghoum (14083) ; de la ligne frontière passe par le défilé Manissovski (9282) et les sommets des Monts Kazi-Hoch (12099) Saouhoche (12180).

De là la ligne passe à travers le village Tchasso-Vale en le laissant dans le territoire géorgien pour arriver au sommet du Mont Sarich-Leberta (9383) ; de ce point elle suit le court de la rivière BolchaÏalachwa jusqu'au village Kemmerta d'où elle va en ligne droite au Sud-Est, jusqu'au village Belotti, puis dans la direction Sud et Sud-Est elle passe par le village Medji-Krischva jusqu'au village Schoi- Khaw. Au-delà de ce point la ligne frontière suit la ligne de partage des eaux entre la rivière Ksanka et la rivière Aragwa, dans la direction Nord jusqu'à la station Melletti sur la route militaire géorgienne .De cette dernière station la ligne passe à travers le défilé Gondamakarski (7798) pour arriver su sommet du Mont Tzroll. Plus loin la ligne prend la direction Sud-Est passe à travers la source de la rivière Tchapti-Argoun, les défilés Atzirita,Tiboula, le sommet Diklos-Mta. Apres ce point la frontière coupe la source de la rivière Andiôskï-Koï-Sou en ligne droite et aboutit à la frontière administrane russe séparant les provinces du Daghestan, de Tiflis, et de Zakatoly, laissant cette dernière province à l'intérieure de la République Nord-Caucasienne.

La frontière avec la République d'Azerbaidjan

Sera indiqué d'une façon approximative par une ligne commençant par le sommet Sed-Iourt(12094) et passant la crête de montagne jusqu'au défilé Solavat (11062), à travers le sommet du Mont Baba-Dagh (11934) et le sommet du Mont Dibrar (7252) pour aboutir à la station de chemin de fer Kiliazi au bord de la mer Caspienne, sur la ligne de chemin de fer Bakou-Petrowsk.

HR.SYS, no. 2303/3, v. 16-17.

***** ***** *****

№ 139

[4-5 iyul 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Tahrîrât Kalemi
Üçüncü Ordu'dan Başkumandanlık Vekâleti'ne Mevrûd 5/[0]7/[13]34 Târîhli
Şifre Telgraf-nâmenin Sûretidir.
Zâta mahsûsdur.

Mündericâtıyla tamâmen mutâbık bulunduğum Dokuzuncu Ordu Kumandanlığı'nın telgrafı ber-vech-i âtî aynen takdîm ediyorum. İslâm ve Ermenilerin mübâdelesi keyfiyetinin Dersaâdet Konferansı'nca bir netîce-i sâlimeye rabtına müsâ'ade-i devletlerini istirhâm eylerim.

Harekât: 3676
5/[0]7/[13]34
Şark Ordular Grubu Kumandan Vekîli
Esad

1. Yeni mu'âhedeye göre teşekkül eden Ermeni Cumhûriyeti arâzîsi dâhilinde birçok İslâm köyleri kaldı. Nüfûsları da pek çokdur. Ermeniler öteden beri ve el-ân bu

İslâmlara ezâ ve cefâ ediyorlar. Katl ve ihrâk, gasb ve tahrîb şiddetle devâm ediyor. Ermenilerin maksad-ı umûmî ve gâyeleri İslâmları mahv etmek, kendi arâzîlerinden çıkarmak ve emvâl ve arâzîlerine sâhib olmakdır. Mahdûd bir mıntıkaya inhisâr etmiş olan Ermeni Cumhûriyeti'nin o mıntıkadaki nüfûsundan başkaca olarak memâlik ve menâtık-ı muhtelifeden hicret ve firâr etmiş ve o dar mıntıkaya ictimâ' etmiş olan dört yüz bin kadar Ermeni nüfûs pek perîşân ve âdetâ aç ve kat'iyyen iskân ve i'âşe ve râhat edemeyecek bir hâlde bulunduklarından bu sebeble dahi Ermeniler biraz genişlemek fikir ve mecbûriyetindedir.

2. İslâmların şu hâl-i pür-meâline çâre-sâz olmak maksadıyla ve esâsen bundan sonra Ermeni ile İslâm'ın yan yana yaşaması artık kâbil olamayacağı kat'iyyet ve vaz'iyeti te'emmül olunarak Osmânlı mülkü olan arâzî dâhilinde kalmış İslâmların mübâdelesini düşünmüş idim. Bu düşüncemin fi'le îsâlı için Gümrü'de hayli müzâkerede bulunan Ermeni hey'etine böyle bir teklîf yapmış idik. Ermeni hey'eti zâhiren râzî oldu. Fakat mübâdeleyi ahâlînin arzusuna hasr ve ta'lîk etmeği şart koydu. Bu şart kabûl ediliyor ise biz de Ermenileri Erivan arâzîsine gitmeyecek ve fakat o mıntıkadaki İslâmlar mahv olmakdan kurtulmak için hemân bize hicret edeceklerdir. Bu hâlde mübâdele de hakîkî olarak vâki' olmamış kalacakdır. Ermeni hey'eti başka sûretle i'ta-yı arâzîye yanaşmadılar ve bunu da el-yevm Dersaâdet'de bulunan müzâkere (…) hey'etlerine arz ve tevdî' eylediler.

3. Hâlbuki İslâmların sabr ve tahammülleri kalmamış olduğundan hicrete başladılar ve şu birkaç gün zarfında birkaç yüz nüfûs geldi. Kars kazâsı dâhiline yerleşdirmeğe mecbûr olduk. Fakat bu mühâceretin mübâdele şeklinde icrâsına muvaffak olmak için İslâmların gerek nokta-ı mühâceretinden vaz geçmesini ahâlî-i islâmiyeye teblîğ ve iknâ'a çalışıyorum.

4. Bu mübâdele mes'elesinin Dersaâdet'de serî'an müzâkere ve tesbîtiyle her iki tarafa evâmir ve ta'lîmât-ı lâzıme i'tası esbâbının istikmâlini arz ve istirhâm eylerim.

4/[0]7/[13]34
Harekât: 2911

HR.SYS, no. 2372/1, v. 30.

***** ***** *****

№ 140

[13 iyul 1918]
Bâb-ı Âlî
Sadâret-i Uzmâ
Mühimme Kalemi
Umûmî : 339159
Husûsî : 201
İslâm ve Ermenilerin Mübâdelesi Hakkında Melfûfât
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

İslâm ve Ermenilerin mübâdelesi keyfiyetinin Dersaâdet Konferansı'nca bir netîceye rabtı hakkında Dokuzuncu Ordu Kumandanlığı'nın telgraf-nâmesini hâkî Şark

Orduları Grubu Kumadan Vekîli Ferîk Esad Paşa tarafından vârid olub Harbiye Nezâret-i Celilesi'nden bâ-tezkere-i üserâ olunan telgraf-nâme sûreti matviyyen taraf-ı devletlerine tesyâr kılınmakla iktizâ-yi hâlin îfâ ve inbâsına himmet buyurulması siyâkında tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim.

4 Şevvâl [1]336 / 13 Temmuz [1]334
Sadrazam Nâmına
Müsteşâr
Emîn
HR.SYS, no. 2372/1, v. 31.

***** ***** *****

№ 141

[12 iyul 1918]
İstanbul Konferansı'na Me'mûr
Azerbaycan Hükûmeti Heyet-i Murahhasası
12 Temmuz 133[4]
Numara : 5
Kafkasya dosyasında hıfzı
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

İlk def'a müşerref olduğum esnâda Azerbaycan hudûdunun harîta üzerinde çizilmiş olduğunu görmek meylini izhâr buyurduklarından leffen bir kıt'a harîta ile hudûdun geçdiği noktaları musarreh bir hudûd-nâmeyi huzûr-ı âlîlerine takdîm etmekle kesb-i şeref diler ve tecdîdât-ı muvâlât ederim efendim.

Azerbaycan Heyet-i Murahhasası Reîsi
Mehmed Emîn Resûlzâde
[arxa səhifə]:
Takdîm fî 12 Temmuz sene [1]334

HR.SYS, no. 2372/1, v. 24.[1]

***** ***** *****

№ 142

[12 iyul 1918]

Azerbaycan Hükûmeti Hudûdları

Cenûbî hudûd – Bahr-ı Hazar sâhilinde kâ'in Astara tahaddudundan başlayarak Âzâ mevki'ine kadar imtidâd eder. Culfa'nın takrîben yigirmi beş verstliğinde eski Rus-İran hududuyla tahdîd ediliyor.

Garbî hudûd – Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ve Ermenistan Hükûmet-i Cumhûriyesi'yle tahdîd ediliyor.

Türkiye ile hudud – Eski Rus-İran serhadinde kâ'in Alîçin mevki'inin cenûbundan başlayarak Âzâ'nın şimâlinden geçiyor. Bundan sonra Giliyan çayı ile giderek

[1] Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin İstanbul konfransı dövründə Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə təqdim etdiyi Azərbaycan xəritəsi üçün baxın: HR.SYS, 2372/1, v. 26-27.

Karanlık-Arazba (10425) – Kara-toprak (9527) ve Ak-taban (10194) dağlarından geçerek Kefeçayı nehrine yetişerek oradan hemân çayla giderek Kayalı mevki'ine iner. Buradan Arpaçayı ile garb-ı şimâle giderek, Arpa mevki'ine çıkıyor. Sonra Alpin çayı ile garb-ı şimâlîye giderek Çal dağının zirvesine çıkıyor.

Ermenistan ile hudûd – Çal dağından şarka dönerek Top dağı (9548), Soğanlı dağı (9660) dağlarından hatt-ı bâlâlarını ta'kîb ederek Selimgediği, Karakaya (11178), Soğanlı (10986), Güzeldere (11606), Dikpillekan (11410) dağlarının üstünden geçerek bundan sonra şimâle kalkarak Karnıyarık (9579) dağından Kızılharabe, Kızılvank, Diyârduzlu köylerinden geçerek Gökçe gölünün sâhiline çıkar. Sivanık adasının şarkından doğru hatla Gökçe gölünü kat' ederek Simonoka köyüne çıkar. Simonoka köyünden başlayarak Büyükyamak (8701) dağından geçmekde, şarka dönerek Koşavank, Gügerçin, Viksamot dağından (7217) geçerek şimâle dönüyor. Ve Kırkyanak silsileleri üzerinden Kaçaznuni (6829) dağından geçerek Sarımsaklı dağına çıkıyor (6678). Buradan şarka dönerek Kumuk dağından Nucalı ve Kuleli köylerinden geçer ve şimâle dönerek Çuratan, Muslukend, Tâzekend, Kara-bulak, Tatlu, Lâle-kend – dâ'imâ garba giderek – köylerinden geçer. Kazak, Karvansaray yolunu kat' eder. Bundan sonra hudûd Kızılhacılı, Ferruhlu, Kuvvetkend, Kurumsu köylerinden geçiyor. Buradan garba dönerek Kalaça, Balakend köylerini geçerek, Şimâl dağına (2465) gelir. Buradan garb-ı cenûbîye dönerek Şahalem dağından geçer ve Tiflis-Aleksandrapol demiryolunu Ayrım mevki'inde kat' eder. Sonra Şahtaht ve Lalivar (8386) dağlarının bâlâlarından (7252) irtifâ'ından Krasnovaya (6488) dağı Volçi, Varata gediği (5810), Osinovaya dağı, Luk dağı (7538), Luk gediği, Muğanlı, Şahnazar; Soğukbulak köylerinden geçib Akçala dağına çıkıyor (10500). Akçala dağından – Türkiye ile serhad – hudûd şimâle dönüyor. Leylidağ (10504), Delidağ, Keçeltepe (9247), Memlikli (1017), Ağrıkar (9795) ve Divkıran silsilesi (9233) ve (9254), Koyundağ (7538), Piketelidağ (8624) dağlarından geçiyor.

Şimâl hudûdu – Gürcistan ile Delidağ (8624)'dan başlayarak hudûd şarka döner ve İnekdağ (6356) ve Bulakdağ (6317) dağlarından geçerek Aleksandrskilef köyüne çıkıyor. Buradan Haramçayı ile Araklu köyüne kadar gidiyor. Sonra şimâl-ı şarka dönerek Büyük Tikyataş tepelerinden geçiyor ve Aleksandrapol-Tiflis yolunun garbında mezkûr yoldan üç verst mesâfeli bir hatt-ı müvâzîyi ta'kîb ederek mezkûr yol Gence-Tiflis demiryolunu Naftaloh istasyonunun beş verstliğinde kat' eder. Buradan şarka dönerek Karadere, Sarıyer, Karvantepe ve Taomari (3185) dağlarından ve Muğanlı, Tollar, Yuraçayı üstünde köylerinden Lamiyeli (2537) dağından Kateri silsilesine ve Milaşlı, Bilinta (3052), Nikorasihi (3290) dağlarından geçiyor, sonra şimâle dönerek Karaağaç köyünden geçib Tarankoli çayının Alazan çayına döküldüğü mevki'ine gelir. Bundan sonra hudûd şimâle dönerek Zakatal[a] okurugunun eski hudûduyla Tarankoli, Ab-jit, Mazim çaylarıyla giderek Tinorosu dağına çıkıyor (11104). Buradan şarka dönerek Büyük Kafkas silsileleri ile Dağıstan oblastı ve Gence, Bakü guberniyalarının eski mülkî hudûdları, Bakü-Derbend demiryolunun Yalama mevki'inden şimâle Bahr-ı Hazar sâhiline çıkıyor.

Şark hudûdu – Yalama mevki'inden başlayarak, eski İran-Rus hudûdunda vâki' olan Astara şehrine gibi Bahr-ı Hazar (sâhiline çıkıyor) ile hem-hudûd bulunuyor.

HR.SYS, no. 2372/1, v. 25.

***** ***** *****

№ 143

[17 iyul 1918]
LA SUBLIME PORTE
MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
Section Spéciale
693
17 Temmuz sene [1]918

Le président de l'assemblée Nationale de la république d'Azerbaïdjan Rassoulzadé Mehmed Emin Bey qui se trouve à Constantinople en qualité de premier délégué a bien voulu accorder une interview à un de nos collaborateurs.

Voici une partie de ses déclarations:

La République de l'Azerbaïdjan septentrionale qui a proclamé son Independence en date de 28 mai comprend les provinces de Bakou d' Elisabetpol, le district de Zacatala, et une partie des provinces de Tiflis et d'Erivan. La superficie est de 100.600 kilomètres carrés. La population totale atteint environ 3.400.000 dont 470.000 sont arméniens, 270.000 de nationalités diverses, et le reste soit 75% entièrement turcs et musulmans.

L'assemblée Nationale constituée par les 44 députés d'Azerbaïdjan qui étaient précédemment membre de la dite Caucase du Sud sous la présidence de Fetih Alikhan Khoiski du cabinet de douze membres. C'est ce cabinet qui dirige en ce moment le gouvernement du pays .Une assemblée constituante se réunira dans le délai de six mois au plus tard, et décidera de la forme ultérieure de la République d'Azerbaïdjan. Des instructeurs ottomans sont occupés en ce moment à achever notre organisation militaire. La police et la gendarmerie sont également en voie d'organisation.

Le siège gouvernemental d'Azerbaïdjan est Bakou, mais comme cette ville est entre les mains de bandes bolcheviks, le gouvernement se trouve provisoirement à Elisabetpol. L'armée ottomane qui se trouve à Elisabetpol a commencé avec les forces militaires d'Azerbaïdjan les opérations nécessaires pour délivrer Bakou.

La population Azerbaïdjan est très active et commerçante. Dès la guerre, ses sympathisants ont été du côté de la Turquie fraternelle et de ses alliés.

HR.SYS, no. 2303/4, v. 10, səh. 1-4.

***** ***** *****

№ 144

[17 iyul 1918]
İstanbul Konferansı'na Me'mûr
Azerbaycan Hükûmeti Heyet-i Murahhasası
133[4]
Numara

Kendisine mürâca'at eden nümâyendemize İstanbul Konferansı'na iştirâk etmek için ahîren şehrimize vârid olan fakr-ı zuhûr Azerbaycan Cumhûriyeti Baş Murahhası ve Meclis-i Millî Reîsi Resûlzâde Mehmed Emîn Bey aşağıdaki beyânâtda bulunmuşlardır:

Mayıs'ın 26'sında Azerbaycan Cumhûriyeti[1]Cenûbî Kafkasya vahdetinden çıkdıkdan sonra Cenûb-ı Şarkî Kafkasya'da Bahr-ı Hazar sâhilinde vâki' olan Şimâlî Azerbaycan dahi Mayıs'ın 28'inde kendi istiklâlini i'lân etdi. İstiklâlini i'lân etmiş bulunan Azerbaycan Bakü vilâyeti ile Gence vilâyetlerini, Zakatala sancağı ile Tiflis ve Erivan vilâyetlerinden bir kısmını ihtivâ ederek mesâhace 100.600 kilometre murabba' olub, nüfûs-ı umûmîsi 3.400.000'e karîbdir. Bundan 470.000 kadarı Ermeni, 270.000 kadar gayr-ı cinslere â'id olub mutebâkîsi - yüzde 75'i kâmilen Türk ve İslam'dır.

Cenûbî Kafkasya Diet Meclisi'nde a'za bulunan 44 Azerbaycanlı meb'ûslar tarafından teşkîl olunan Meclis-i Millî Fethalî Han Hoyski riyâsetinde 12 kişiden ibâret bir hey'et-i vükelâ ta'yîn eylemişdir ki, şimdiki hâlde memleketi idâre eylemekdedir. Cenûbî Kafkasya Cumhûriyet-i Muttefikası'ndan tecerrüd şekli ile teşekkül eden Azerbaycan Hükûmeti'nin şekli cumhûriyetdir. 6 aydan geç olmamak üzere hükûmet-i muvakkata ârâ-yı umûmiye istinâden Meclis-i Müessesân toplayacakdır. Meclis-i Müessesân Azerbaycan'ın şekl-i âtîsi ile kavânîn-i esâsiyesini tedvîn ve tanzîm edecekdir.

Azerbaycan ordu teşkîlâtının esâsı daha Rus inkılâbı zamânında kıt'aât-ı askeriyenin melîle-i şedîdesi zamânında vaz' edilmişdi. Şimdiki hâlde Osmânlı mu'allim zâbitlerinin mu'âveneti ile teşkîlât-ı askeriye tekmîl ve tevsî' olunmakdadır. Aynı zamânda polis ve jandarma teşkîlâtına da başlanmışdır.

Azerbaycan'ın merkez-i hükûmeti Bakü'dür. Bakü hâl-ı hâzırda Bolşevik çetelerinin elinde olduğundan hükûmet muvakkaten de Gence'de bulunuyor. Gence Azerbaycan'ın Bakü'den sonra ikinci mühim bir noktasıdır.

Batum'da Haziran'ın 4'ünde Azerbaycan Cumhûriyeti ile Devlet-i Aliyye miyânında akd olunan muhâdenet mu'âhedesinin ahkâmı mûcebince Gence'de bulunan Ordu-yı Osmânî ile birlikde Azerbaycan kuvâ-yı askeriyesi Bakü'nün çetelerden tathîri için harekete başlamışlardır. Yakında Bakü'nün istihlâsını ümid ediyoruz.

Azerbaycan Cenûbî Kafkasya'nın en hâsıl-hayiz ve zengîn bir kıt'asıdır. Petrol, pamuk, bakır ve balıkçılık en mühim îrâdlarını teşkîl eder. Ahâlîsi çalışkan, müteşebbis ve tüccârdır.

Azerbaycanlıların Harb-ı Umûmî esnâsındaki temâyülleri her zamân büyük birâder makâmında tutdukları Türkiye ile müttefikleri tarafında bulunmuşdur. Şimdi de artık kendi mukadderâtlarını müttefiklerin mukadderâtına rabt eylemişlerdir.

HR.SYS, no. 2303/4, v. 11, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 145

[20 iyul 1918]

Mâverâ-yı Kafkas Kıt'asının Millî Bir Sûretde Tahdîd ve Taksîmi Hakkında Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın Notası

Mâverâ-yı Kafkas kıt'asının i'lân-ı istiklâli netîcesi olarak bu havâlîde yaşamakda olan milletler topraklarının sâhibleri olmuşlardır. Cenûbî Kafkasya'nın – Dağıstan

---

[1] Mətndə səhvə yol verilmişdir, "Gürcistan Cumhûriyeti" yazılmalı idi.

müstesnâ – şimdilik mesâha-ı sathiyyesi 210000 kilometre murabba'î olub ber-vech-i âtî inkısâma uğrayan 7.100.000 nüfûsa mâlikdir.

Müslüman (Müslüman Gürcüler hâric)	2.650.000
Ermeni	1.825.000
Gürcü (Bu mikdâra 150.000 Müslüman Gürcü dâhildir)	1.750.000
Muhtelif ırklara mensûb	900.000

Brest-Litowsk Mu'âhede-nâmesi'nde tasrîh olunan Kars ve Batum sancaklarının mesâha-ı sathiyyesi 25.500 kilometre murabba'î olub nüfûsu dahi 600.000'dir.[1]

Bu adedler tenzîl olundukdan sonra Cenûbî Kafkasya'da kalan arâzînin mesâha-ı sathiyyesi 184.000 kilometre murabba'î olub nüfûsu dahi 6.500.000 kadardır.

Müslüman	2.450.000
Gürcü	1.600.000
Ermeni	1.650.000
Muhtelif ırklara mensûb	800.000

Cenûbî Kafkasya milletleri mâlik oldukları arâzîyi aralarında taksîm etmek mecbûriyetinde kalmışlardır. Müstakil ve siyâsî bir mevcûdiyete mâlikiyyet arzusunu besleyemeyen küçük milletler müstesnâ olmak şartıyla üç milletin hükûmet tarzında teşekkül etmeleri hakkı kabûl edilmişdir.

Hakk-ı ittifâk murâ'î devletleri tarafından te'yîd olunmuşdur.

Bu üç millet ber-vech-i âtîdir: Müslümanlar, Gürcüler, Ermeniler.

Bu hâlde ilk vârid-i hâtır olan mes'elenin bu müşterek arâzîler hîn-i taksîminde ne gibi esâsâta ri'âyet olunmak lâzım geleceğini ta'yîn mâddesi olacağı ve bu esâsâtın da müttehiden Rusya'dan ayrılmağa karâr veren Mâverâ-yı Kafkas milletlerinin aynı derecede olmak üzere Kafkasya memâliki üzerinde bilâ-kayd ü şart ve kat'î hukûka mâlik olduklarını tadîkden ve binâen'aleyh Mâverâ-yı Kafkas kıt'asının ırk esâsâtı üzerine coğrafî ve iktisâdî şerâ'it dahi nazar-ı dikkate alınmak şartıyla sâlifü'z-zikr milletler arasında taksîmi lüzûmundan ibâret bulunacağı derkârdır. Mâverâ-yı Kafkas milletleri bir şahıs-ı sâlisden herhangi bir hak iktisâbı için ve aynı hukûku hâ'iz olmak üzere ittihâd ve umûmî ittifâk akd eylemiş oldukları cihetle daha evvelden onların ayrı ayrı olarak o şahıs-ı sâlis ile yapmış oldukları mu'âhedât ahkâmının diğerleri için mecbûriyyü'l-icrâ olamayacağı bedîhîdir.

Irk esâsâtı hakkındaki nokta-ı nazar, Rus hâkimiyeti zamânında olduğu gibi Rusya'dan iftirâkdan sonra dahi, arâzînin tahdîd-i hudûdu hakkında müzâkerâtda bulunmak için ictimâ' eden komisyonlar ve Kafkasya'yı idâre eden fırak-ı siyâsiyeler

---

[1] Batum sancağı: mesâha-ı sathiyyesi 2900 kilometre murabba'î olub nüfûsu 100.000'dir. 20.000 Türk, 20.000 Ermeni, 15.000 Hıristiyan Gürcü.
Ardahan ve Oltu kazâları: mesâha-ı sathiyyesi 8000 kilometre murabba'î olub nüfûsu 105.000 Müslüman, 5000 Rum, 8000 Ermeni'dir.
Kars ve Kağızman kazâları: mesâha-ı sathiyyesi 10200 kilometre murabba'î olub nüfûsu 120.000 Ermeni, 75050 Müslüman, 45.000 Rum, 85.000 Yezîdi'dir.

tarafından müttehiden ve dâ'imâ tasvîb edilmişdir. 1917 senesi yazında, Mâverâ-yı Kafkas kıt'asının idârî teşkîlâtında tebeddülât vücûda getirmek için Petrograd'da husûsî sûretde ictimâ' eden komisyonun teşkîl eylediği tâlî komisyon riyâsetinde hâl-ı hâzırda Gürcistan Hâriciye Nâzırı mu'âvini olan hukûk-ı hükûmet mu'allimi Prens Zurab Avalov ve a'zâlıklarında el-yevm Azerbaycan Hükûmeti Reîsi bulunan Fethalî Han Hoyski, Dersaâdet'de Ermeni Sulh Heyeti müşâviri J. Hatissov, Gürcü Federalist Fırkası'nın[1] resmî mümessili olan Prens Lordki Pançe ile sâ'ir zevât bulunmakda idi. Gerek birinci ve gerek sânî komisyon hey'etleri ırk düstûrunu kabûlde ittifâk etmişlerdir.

İşte bu esâsa istinâden tâlî komisyon Borçalı kazâsının 5/4 kısmını ve Akhalkalak kazâsının tamâmını Tiflis Hükûmeti'nden tefrîk ve yeni teşkîl olunan Aleksandrapol Hükûmeti'ne iltihâk etmişdir.

Yine bu prensibe intibâen Elizabetpol Hükûmeti dahi ikiye taksîm edilmiş ise de tâlî komisyonun Müslüman a'zâları bu karâra i'tirâz eylediler ve muhâlefetlerine sebeb olmak üzere de salâhiyet-i kâmileyi hâ'iz olmadıklarını beyân ve bu tebeddülâtın suların tevzî' ve taksîminde ve yaz mevsiminde cibâl-ı mürtefi'adaki ba'zı mer'âlardan istifâde husûsunda birçok mehâzîr tevlîd edeceğini ilâveten iddi'â eylemişlerdir.

Bu bâbda tanzîm olunmuş olan proje berâ-yı tasdîk Mâverâ-yı Kafkas Hükûmeti'ne arz olunması üzerine, sâlifü'z-zikr hükûmetce dahi arâzînin sûret-i tevzî'i hakkında birçok müzâkerâtda bulunduğu gibi müte'addid komisyonlarda ictimâ' etdirmiş ve bu komisyonlarda Gürcü fırkaları rü'esâsından Gürcistan Hükûmeti Reîsi Ramişvili, Gürcistan Meclis-i Millî Reîsi Jordanya, Dersaâdet'de bulunan Gürcü Sulh Heyeti Reîsi Çhenkeli ilh ilh (…) bulunmuşlardır.

Sâlifü'z-zikr rü'esânın teklîfi üzerine arâzînin tevzî' ve taksîminde ırk düstûru esâs olarak müttehiden kabûl edilmişdir. Yalnız Gürcistan ile Rusya arasında 1783 senesinde akd edilmiş olan bir mu'âhede-nâmeye istinâd eden Nasiyonal-Demokratlar bu karâra i'tirâz eylemişlerdir. Bu son zamânlarda dahi, Cenûbî Kafkasya'da üç hükûmet teşekkülünden ve Batum Mu'âhede-nâmesinin imzâsından sonra ya'nî 1918 senesi Haziran'ında Gürcü Meclis-i Millîsi ve hükûmet mümessilleri re'îsleri vesâtatıyla bütün arâzînin ırk düsûru esâs olmak üzere taksîmine mübâşeret ve Borçalı kazâsının aynı düstûra istinâden tefrîk edileceği hakkında Ermeni Hükûmeti'ne teblîğâtda bulunmuşlardır. Fi'l-hakîka ırk düstûru bütün memâlik-i mütemeddinede çok zamândan beri intişâr eylemiş ve ilmen kabûl edilmiş olduğu gibi (R.V.Herrnritt, Nationalität und Recht, 1899 Vien, Clapir, VII) hukûk-ı esâsiyede ilmî sûretde terevvüh edilmişdir. (Avusturya Kânûn-i Esâsîsi'nin 19'uncu mâddesi), işbu Harb-ı Umûmî'de dahi aynı düstûrluğu – bütün milletlerin kendi mukadderâtlarını ta'yîn hakkını hâ'iz olduklarının ve şübheden âzâde olarak bi'l-'umûm düvel-i mu'azzama tarafından te'yîd edilmişdir.

Binâen'aleyh Ermeni murahhasları tarafından arâzînin sûret-i taksîmi hakkında takdîm kılınan projede münhasıran bu ırk düstûruna istinâd edilmekde ve Ermenilerin meskûn oldukları arâzî hakkında başka milletler cânibinden der-miyân olunan müdde'iyâta i'tirâz olunmakdadır. Bizim projemiz Erivan vilâyetinin bütün aksâmına,

[1] Gürcü Federalist Fırkası'nın neşretmiş olduğu programa nazaran Borçalı ve Akhalçik kazâları cihetinde Gürcistan hudûdu hakîkî Gürcü ahâlîce tesâdüf olunabilecek arâzîye kadar imtidâd edecekdir.

Tiflis vilâyetinin cenûb kısmına ve Elizabetpol vilâyetinin cenûb-ı garbîsinde bulunan kısmına şâmildir. Mesâha-ı sathiyyesi 52.500 kilometre murabba'î olub, ber-vech-i âtî aksâmdan terekküb eden 1.762.000 nüfûsa mâlikdir.

Ermeni	1.154.000
Müslüman (Bu mikdâra (61.000) Kürd dâhildir)	526.000
Yezîdî	25.000
Gürcü	7.000
Muhtelif ırklara mensûb	50.000

Gürcüler Aleksandrapol vilâyetinin bir kısmı ile Borçalı kazâsı hakkında müdde'iyatda bulundukları gibi, Ermenistan'ın şimâlinde kâ'in olan hudûdunda hiçbir Gürcü mevcûd olmayan ve yalnız 171.000 Ermeni sâkin bulunan ve Ermeniler tarafından teklîf olunan taksîmde arâzî kâ'idesince Ermenistan'a kalması lâzım gelen Kazak sancağı hakkında dahi mutâlebât der-miyân etmekdedirler.

Batum müzâkerâtından sonra Türkiye tarafından istîlâ edilen ve 7.000 Gürcü'ye mukâbil 90.000 Ermeni bulunan Akhalkalak kazâsıyla oraya mücâvir Ermeni Halika kazâsı hakkında aynı müdde'iyata tesâdüf edilmekdedir. Şu hâlde Gürcü mutâlebâtı, Akhalkalak kazâsı dâhil, 13.000 kilometre murabba'î arâzîye ve 260.000 Ermeni ve 7.000 Gürcü nüfûsa ta'alluk ediyor. (II ve IV numaralı merbûtâta mürâca'at).

Müslümanların Şarkî Ermenistan hakkındaki müdde'iyatını dahi ırk düstûruna istinâd etdirmek kâbil değildir. Misâl olmak üzere 200.000 nüfûsdan 160.000 Ermeni bulunan Şuşa-Cevanşir (Karabağ) kazâsını zikretmek kifâyet eder. Müslümanların Ermeni yerlerine ta'alluk eden mutâlebâtı 16.500 kilometre murabba'î arâzîyi ve nüfûs olmak üzere 322.000 Ermeni ve 145.000 Müslümanı (bu adede 23.000 Kürd dâhildir) ihtivâ etmekdedir. Bu havâlîde Ermeniler nüfûs-ı umûmiyenin 3/2'sini teşkîl etmekdedir. (III numaralı merbûtâta mürâca'at). Bu kıt'alardan mâ-'adâ Brest-Litowsk Mu'âhede-nâmesi hâricinde olmak üzere Türkiye'nin işgâl etmiş olduğu Ermeni yerlerini zikretmek kalıyor. Bunlar bi'l-hâssa Akhalkalak kazâsıyla Aleksandrapol, Açmiyazin, Erivan, Sürmeli, Şerur ve Alagöz ve Nahçıvan kazâlarının ba'zı aksâmından müteşekkildir.

Bu yerlerin mesâha-ı sathiyyesi 17.600 kilometre murabba'î olub nüfûsu ber-vech-i âtîdir:

Ermeni	431.000
Müslüman (Bu mikdârda (23.000) Kürd dâhildir)	272.000
Yezîdî	15.000
Gürcü	7.000

Nokta-ı nazarımıza muvâfık olarak teşkîli teklîf olunan Ermenistan'dan, Gürcülerle Müslümanlar ve Ermeniler arasında münâzi'-fîh olan yerlerle Türkiye'nin Brest-Litowsk Mu'âhede-nâmesi'nden hâric olarak işgâl etdikleri arâzî ihrâc edilecek olur ise Ermenistan'a 9.000 kilometre murabba'î mesâha-ı sathiyye ve 230.000 Ermeni ve 80.000 Müslüman nüfûsu hâvi bir kıt'a kalır (V numaralı merbûtâta mürâca'at).

Bu küçük kıt'a başlıca bir kâfî arâzîden müteşekkil olub sath-i bahirden (2.000) metre irtifâ'ındadır. Mâverâ-yı Kafkas kıt'asında yaşamakda olan Ermeni milletinin ancak 8/1'i bu havâlîde meskûndur. Bu kıt'a Mâverâ-yı Kafkas kıt'asının mesâha-ı

sathiyyesinin yalnız % 5'ini temsîl etdiği hâlde Cenûbî Kafkasya'da yaşamakda olan milletlerin (Müslüman, Ermeni, Gürcü) % 29'unu Ermeniler teşkîl etmekdedirler. Mesâha-ı sathiyyesi 52.500 kilometre murabba'î olmak üzere bir Ermenistan tasavvur eden Ermeni Heyet-i Murahhasası takdîm eylemiş olduğu projede Ararat'dan Zengezur'a kadar bütün Araks vâdîsinin dâhil olduğunu beyân etmeği kendisine bir vazîfe add eder. Yegâne Ermeni nehri olan Araks, Aras vâdîsini taleb eylemek pek tabî'î bir esâsa istinâd etmekdedir. Çünkü bu vâdîyi ta'kîb eden şimendifer hattı Şuşa-Erivan şehirleri arasında binâen'aleyh şarkî ve garbî Ermenistan miyânesinde en müsâ'id vâsıta-ı münâkaledir. Bu vâdînin mesâha-ı sathiyyesi 7.000 kilometre murabba'î olub Ermenistan'ın yegâne münbit kısmını teşkîl eder. Nüfûsuna gelince tahmînen 100.000 Ermeni ve 160.000 Müslüman'dan ibaretdir.

Ermenistan'ın şimâlinde Elizavetpol vilâyetinde Ermeniler bi'z-zât yerlerinin tamâmiyetini ihlâle hâzırdırlar. Ermeniler mukaddemâ bu vilâyetin cenûb kısmı hakkında mutâlebât der-miyân etmekde ve buralarını iki müsâvî parçaya taksîm etmekde oldukları hâlde uzlaşma fikrini en âlî mertebeye çıkarmak arzusuyla mütehassis olan Ermeni Hey'et-i Murahhasası muhtelif ırklara mensûb milletleri hâvî Elizavetpol vilâyetinin Ermenistan'a geçecek olan kısmından bütün Müslüman ahâlî hâric bırakılmış oluyor.

Ermenilerin uzlaşma arzularına diğer bir misâl olmak üzere Ermeniler Tiflis havâlîsinde ekseriyeti hâ'iz oldukları hâlde işbu projede mezkûr kıt'anın dâhil olmamasını zikretmek kifâyet eder. (VIII numaralı merbûtâta mürâca'at)

Temsîl etmiş olduğumuz Ermenistan kuvve-i inbâtiye nokta-ı nazarından Mâverâ-yı Kafkas kıt'asının en çorak ve en fakîr memleketi olacak ve büyük şehirlerden, her türlü sanâyi'den, denize bir mahrecden mahrûm bulunacak ve bi'l-'akis gayr-ı kâbil-i zer'-i toprak cihetinden pek vâsi' olacakdır. Mâverâ-yı Kafkas'daki 1.650.000 Ermeni nüfûsuna mukâbil teşkîli arzu olunan şu Ermenistan kıt'ası ancak 1.154.000 Ermeni ihtivâ edecekdir. Bu sûretle 500.000 Ermeni ya'nî nüfûsun 3/1'i Gürcistan ve yâhûd Azerbaycan'da kalacakdır. Ermeniler Ermenistan nüfûs-ı umûmiyesinin % 65'ini (X numaralı merbûtâta mürâca'at), Azerbaycan'da Müslümanlar nüfûs-ı umûmiyesinin % 77'sini (XI numaralı merbûtâta mürâca'at), Gürcistan'da Gürcüler ise % 64'ünü teşkîl edeceklerdir. Azerbaycan lehine olarak vücûda gelen bu farkın kıymet-i hakîkiyesini idrâk edebilmek için Azerbaycanîlerin dînî bir takım prensiplere istinâd etmekde oldukları hâlde Ermenistan'ın şu teşkîlâtında ancak ırk esâsâtı nazar-ı dikkate alındığını bilmek kâfîdir. Fakat Ermenistan'da dahi aynı düstûr tatbîk olunduğu takdîrde Hıristiyanların adedi Azerbaycanîlerin mikdârına takarrub edeceği bedîhîdir. Mâverâ-yı Kafkas kıt'asında yaşayan Müslüman, Gürcü ve Ermenilerin mecmû'-ı nüfûsunun % 29'unu teşkîl eyleyen Ermeniler Kafkasya'nın mesâha-ı arâzîye i'tibâyile % 28'ine mu'âdil bir kıt'aya nâ'il oluyorlar.

Müslümanlar nüfûs-ı umûmiyenin % 43'ünü oldukları için mesâha-ı sathiyye-i umûmiyenin % 40'ına nâ'il olmakdadırlar. Gürcüler ise nüfûs-ı umûmiyenin ancak % 28'ini teşkîl etdikleri hâlde mesâha-ı sathiyye-i umûmiyenin % 32'sini alıyorlar (61.500 kilometre murabba'). Fakat şu keyfiyet dahi nazar-ı dikkate alınmalıdır ki Gürcüler ve bi'l-hâssa Müslümanlar bizim kıt'amızla kıyâs kabûl etmeyecek derecede münbit ve her nokta-ı nazardan daha zengîn bir kıt'aya nâ'il oluyorlar.

Batum’da imzâlanmış olan tarz-ı tesviyenin takdîrâtı ve Gürcü ve Müslümanların a‘zamî mutâlebâtı tahakkuk edecek olur ise Gürcü, Müslüman, Ermenilerin Mâverâ-yı Kafkas kıt‘asının mesâha-ı sathiyyesinden nâ’il olacakları mikdâr ber-vech-i âtîdir:

Gürcüler	% 42
Müslümanlar	% 53
Ermeniler	% 5

Yukarıda zikrolunan tafsîlâtdan Mâverâ-yı Kafkas kıt‘asının taksîmine dâ’ir serd etmiş olduğumuz efkârın ne kadar doğru ve hakka mukârib olduğu bedâhet derecesinde tezâhür eder.

Bâlâda nakil ve beyân olunan esâsâta istinâden Ermenistan arâzîsinin tarz-ı teşekkülüne dâ’ir tanzîm eylemiş olduğumuz şu projeyi, Ermeni Heyet-i Murahhasası, Kafkas Hükûmetleri arasında hudûd ta‘yîn edildiği sırada Ermeni menâfi‘-i hayâtiyesinin muhâfaza edileceği gibi mücâvir diğer hükûmâtın dahi hukûku nazar-ı i‘tibâra alınacağından emîn olduğu hâlde takdîm eder.

Bu mes’elenin şâyân-i kabûl bir tarzda halli ancak komşuların hayâtî menfa‘atlerinden mülzem olarak mütekâbil müsâ‘adâtda bulunmak şartıyla kâbil olabileceği bedkârdır.

Ermeni Heyet-i Murahhasası, Kafkas milletlerinin menâfi‘-i hayâtiyelerini nazar-ı dikkate alarak, bu hürmet ve müsâ‘ade yolunu ta‘kîb etmeğe müheyyâdır.

HR.SYS, no. 2372/1, v. 60-64.

***** ***** *****

№ 146

[20 iyul 1918]

I

Ermeni Heyet-i Murahhasası’nın Projesine Nazaran Ermenistan

Mesâha-ı sathiyyesi Kilometre murabba‘	Nüfûsu				
	Ermeni	Müslüman	Gürcü	Yezîdî	Muhtelif
52.500	1.154.000	526.000[1]	7.000	25.000	50.000
	1.762.000				

HR.SYS, no. 2372/1, v. 65.

***** ***** *****

[1] Bu mikdâra 61.000 Kürd dâhildir.

№ 147

[20 iyul 1918]
II
Gürcüler Tarafından Taleb Olunan Kafkas Vilâyeti

	Mesâha-ı sat-hiyye Kilometre murabba‘	Nüfûsu			
		Ermeni	Müslüman	Gürcü	Muhtelif
1. Borçalı-Aleksandrapol Kazâsı dâhilinde yaşayanın bir kısmı	6.000	105.000	15.000	420	13.000
2. Kazak	3.400	66.000	14.000	-	-
	9.400	171.000	29.000	420	13.000
		213420			

HR.SYS, no. 2372/1, v. 66.

***** ***** *****

№ 148

[20 iyul 1918]
III
Tatarlar Tarafından Taleb Olunan Kafkas Ermeni Vilayetleri

	Mesâha-ı sathiyye kilometre urabba‘î	Nüfûsu		
		Ermeni	Müslüman	Muhtelif
1. Cevanşir	3.700	22.000	15.000[1]	-
2. Şuşa	2.300	130.000	30.000	-
3. Zengezur (ba‘zı aksâmı)	6.000	100.000	50.000[2]	-
4. Nahçıvan	5.000	10.000	12.000	-
5. Ganzak (Elizavetpol)	2.000	25.000	5.000	1.000
6. Basargeçer (Yeni Bâyezîd sancağının bir kısmı)	600	-	25.000	-
7. Derelegöz	1300	10.000	10.000	-
8. Karyagin (bir kısmı)	100	25.000	-	-
	16500[3]	322.000	145.000[4]	1.000
		468.000[5]		

HR.SYS, no. 2372/1, v. 67.

***** ***** *****

[1] Tamâmiyle Kürd.
[2] Bu mikdârda 8.000 Kürd dâhildir.
[3] Hesablama xətalıdır. Yekun miqdar 21.000 olmalıdır.
[4] Mecmû‘an 23.000 Kürd. (Hesablama xətalıdır. Müsəlman əhalinin yekun miqdarı 147.000 olmalıdır).
[5] Hesablama xətalıdır. Yekun miqdar 470.000 olmalıdır.

№ 149

[20 iyul 1918]
IV
Brest-Litowsk Mu‘âhede-nâmesi Hâricinde Olmak Üzere
Türkiye Tarafından İşgâl Olunan Ermeni Vilâyâtı

	Mesâha-ı sathiyye kilometre murabba‘	Nüfûsu				
		Ermeni	Müslüman	Gürcü	Yezîdî	Muhtelif
1) Akhalkalak[1] (Calika dâhil) Tapikor gölü havâlîsi dahi dâhil	3.400	89.000	8.000	7.000	-	17.000
2) Aleksandrapol (bir kısmı)		1600	150.000	3.000		
3) Açmiyazin (bir kısmı)	2.300	55.000	35.000[2]	-	-	-
4) Sürmeli	3.500	35.000	50.000[3]	-	15.000	-
5) Erivan (bir kısmı)	1.000	45.000	45.000[4]	-	-	3.000
6) Şerur – Derelegöz	1.800	13.000	67.000[5]	-	-	-
7) Nahçıvan (bir kısmı)	4.000	44.000	64.000	-	-	-
	176.000[6]	431.000[7]	272.000[8]	7.000[9]	20.000[10]	20.000
		760.000[11]				

HR.SYS, no. 2372/1, v. 68.

***** ***** *****

---

[1] Sâlifü’z-zikr Ermeni vilâyâtı i‘âde edildiği takdîrde Gürcüler Akhalkalak kazâsı hakkında müdde‘iyâtda bulundukları gibi Sürmeli, Açmiyazin, Aleksandrapol kazâları müstesnâ olmak üzere diğerleri Müslümanlar tarafından taleb edilmekdedir. Bir kıt‘ası Borçalı kıt‘asının şimâl-ı garbî kısmı ve Tapikori gölü Gori kazâsında Türkiye tarafından işgâl edilmişdir. Fakat Ermenistan Akhalkalak kazâsına nâ’il olduğu hâlde Calika ve Tapikor bu kazâya merbûtdır.

[2] Bu mikdârda 10.000 Kürd dâhildir.

[3] Bu mikdârda 15.000 Kürd dâhildir.

[4] Bu mikdârda 5.000 Kürd dâhildir.

[5] Bu mikdârda 3.000 Kürd dâhildir.

[6] Hesablama xətalıdır. Yekun miqdar 16.000 olmalıdır.

[7] Hesablama xətalıdır. Yekun miqdar 282.600 olmalıdır.

[8] Bu mikdârda 33.000 Kürd dâhildir. (Hesablama xətalıdır. 419.000 olmalıdır.).

[9] Hesablama xətalıdır. 10.000 olmalıdır.

[10] Hesablama xətalıdır. 15.000 olmalıdır.

[11] Hesablama xətalıdır. Hesablamaların yekun miqdarı 750.000 olmalıdır. Ümumi cədvəldə verilən rəqəmlərin dəqiq yekun miqdarı isə 746.600 olmalıdır.

№ 150

[20 iyul 1918]

V

Hiçbir Millet Tarafından İ'tirâz Olunmayan Ermenistan Hudûdları

Yeni Bâyezîd kazâsıyla (Basargeçer tesmiye olunan cenûb-ı şarkî kısmı hâric) ve Erivan, Açmiyazin ve Aleksandrapol kazâlarının kalan aksâmı (Gürcüler tarafından mutâlebât der-miyân edilen Aleksandrapol kazâsının itmâmı hâricdir.)

Mesâha-ı sathiyye kilometre	Nüfûsu				
	Ermeni	Müslüman	Gürcü	Yezîdî	Muhtelif
9.000	230.000	80.000[1]	-	5.000	6.000
	321.000				

HR.SYS, no. 2372/1, v. 69.

***** ***** *****

№ 151

[20 iyul 1918]

VI

Gürcüler ve Tatarlar Tarafından Taleb Olunan Kafkas Ermeni Kazâlarından Müteşekkil Ermenistan

	Mesâha-ı sathiyye	Nüfûsu				
		Ermeni	Müslüman	Gürcü	Yezîdî	Muhtelif
İ'tirâz der-miyan Olmayan Ermenistan: V Numaralı Merbûtâta Mürâca'at	9.000	230.000	80.000[2]	-	5.000	6.000
Tatarlar Tarafından Mutâlebâtda Bulunan Kazâlar: III Numaralı Merbûtâta Mürâca'at	16.500	322.000	145.000[3]	-	-	1.000
Gürcüler Tarafından Mutâlebâtda Bulunan Kazâlar: II Numaralı Merbûtâta Mürâca'at	9.400	171.000	29.000	-	-	13.000

[1] Bu mikdârda 5.000 Kürd dâhildir.
[2] Bu mikdârda 5.000 Kürd dâhildir.
[3] Bu mikdârda 23.000 Kürd dâhildir.

	34.900	723.000	254.000[1]		5.000	20.000
		1.002.000				

HR.SYS, no. 2372/1, v. 70.

***** ***** *****

№ 152

[20 iyul 1918]

VII

Türkiye Tarafından Brest-Litowsk Mu'âhede-nâmesi'ne Muhalif Olarak İşgâl Etmiş Oldukları Arâzî ile İ'âde Olunan Ermenistan Kıt'ası

(Tatarlar ve Gürcüler Tarafından Mutâlebât Der-miyân Edilen Kazâlar Hâric)

	Mesâha-ı sathiyye Kilometre murabba'a	Nüfûsu			
		Ermeni	Müslü-man	Yezîdî	Muhtelif
İ'tirâz Edilmeyen Ermenistan	9.000	230.000	80.000[2]	5.000	6.000
Türkiye Tarafından İşgâl Edilmiş Olub İ'âde Edildiği Takdîrde Hiçbir Komşumuz Tarafından Mutâlebât Der-miyân Edilmeyen Kazâlar	7.400	240.000	88.000[3]	20.000	10.000
	16.400	470.000	168.000[4]	25.000	16.000
		679.000			

HR.SYS, no. 2372/1, v. 71.

***** ***** *****

№ 153

[20 iyul 1918]

VIII

Tiflis Şehrine Kadar Mümtedd ve Cenûb-ı Garbî Cihetinden Şimâlî Ermenistan'a Hemhudûd Tiflis Havâlîsi

Nüfûsu	
Ermeni	15.000
Gürcü	8.000
Muhtelif Irklara Mensûb	5.000

[1] Bu mikdârda 28.000 Kürd dâhildir.
[2] Bu mikdârda 5.000 Kürd dâhildir.
[3] Bu mikdârda 25.000 Kürd dâhildir.
[4] Bu mikdârda 30.000 Kürd dâhildir.

Tiflis şehrinin nüfûsu 350.000 olub ber-vech-i âtî aksâma ayrılıyor:

Ermeni	140.000
Rus	85.000
Gürcü	80.000
Müslüman	25.000
Muhtelif	20.000
350.000	

HR.SYS, no. 2372/1, v. 72.

***** ***** *****

№ 154

[20 iyul 1918]

IX

Tasavvur Eylediğimiz Azerbaycan Kıt‘ası

Mesâha-ı sathiye Kilometre murabba‘a	Nüfûsu			
	Müslüman	Ermeni	Gürcü	Muhtelif
70.700	1.795.000	214.000	15.000	380.000[1]
	2.324.000[2]			

Azerbaycan ve Gürcistan hakkında ba‘zı erkâm verebilmek için bu iki hükûmet arasındaki hudûd olarak Tiflis ve Elizavetpol vilâyetlerinin hudûdları nazar-ı i‘tibâra alınmışdır.

HR.SYS, no. 2372/1, v. 73, səh. 1.

***** ***** *****

№ 155

[20 iyul 1918]

X

Tatarlar Tarafından Mutâlebâtda Bulunan Ermeni Kazâları'yla Birlikde Azerbaycan

	Mesâha-ı sathiyye Kilometre murabba‘a	Nüfûsu			
		Müslüman	Ermeni	Gürcü	Muhtelif
Azerbaycan – IX Numaralı Merbûtâta Mürâca‘at	70.700	1.795.000	214.000	15.000	300.000[3]
Tatarlar Tarafından Taleb Olunan Ermeni Kazâları – III Numaralı Merbûtâta Mürâca‘at	16.500	145.000	322.000	-	1.000

---

[1] X nömrəli cədvəldə müxtəlif millətlərin miqdarı 300.000 göstərilmişdir.

[2] Hesablama xətalıdır. Yekun miqdar 2.404.000 olmalıdır.

[3] X nömrəli cədvəldə müxtəlif millətlərin miqdarı 380.000 göstərilmişdir.

Türkiye Tarafından Brest-Litowsk Mu'âhede-nâmesi Hilâfına Olarak İşgâl Edilmiş Olub İ'âde Edildiği Takdîrde Tatarlar Tarafından Taleb Olunan Kazâlar	6.800	176.000	102.000	-	2.000
	94.000	2.116.000	638.000	15.000	303.000
		3.072.000			

HR.SYS, no. 2372/1, v. 74.

***** ***** *****

№ 156

[20 iyul 1918]
XI
Gürcistan

Mesâha-ı sathiye Kilometre murabba'a	Nüfûsu			
	Gürcü	Ermeni	Müslüman	Muhtelif
61.500	1.600.000	275.000	150.000	480.000
	2.500.000[1]			

XII
Gürcüler Tarafından Taleb Olunan Vilâyetler Dâhil Olduğu Hâlde Gürcistan (Akhalkalak Kazâsı Dâhil)

Mesâha-ı sathiye	Nüfûsu			
	Gürcü	Ermeni	Müslüman	Muhtelif
76.000 Kilometre murabba'î	1.607.000	535.000	300.000	510.000
	2.952.000			

HR.SYS, no. 2372/1, v. 73, səh. 2.

***** ***** *****

№ 157

[29 iyul 1918]
İstanbul Konferansı'na Me'mûr
Azerbaycan Hükûmeti Hey-et-i Murahhasası
29 Temmuz 1334
Numara : 15
Paşa Hazretleri!

[1] Hesablama xətalıdır. Yekun miqdar 2.505.000 olmalıdır.

Son def'a teşerrüf etdiğim esnâda Şimâlî Kafkasya ile ittifâk ahidnâmesi lâyıhasının sûretini zât-ı devletlerine takdîm edeceğimi va'd etmişdim. Fakat takdîr-i ispanyola dûçâr olarak bir boyuna bir hafta yatmak mecbûriyetini hâsıl etdiğimden, lâyıha-ı mezkûreyi yalnız bugün zât-ı devletlerine gönderebiliyorum.

Îcâbını îfâ eylemek üzere, melfûf bulunan lâyıha-ı mezkûreye â'id fikr-i âlîlerini ve bu husûsda Hükûmet-i Seniyye'nin nokta-ı nazarını öğrenmek için mu'ayyen bir vakit tahsîs etmek lütfünü de ayrıca iltimâs ile arz-ı ihtirâmât eylerim efendim.

Azerbaycan Heyet-i Murahhasası Reîsi

Mehmed Emîn Resûlzâde

HR.SYS, no. 2371/5, v. 28.

***** ***** *****

№ 158

[29 iyul 1918]

İstanbul Konferansı'na Me'mûr

Azerbaycan Hükûmeti Heyet-i Murahhasası

133[4]

Numara

Sırrîdir.

Kafkasya Cibâliyyûn İttihâdı ile Azerbaycan Cümhûriyeti Hükûmetleri Miyânında Akdi Mutasavver Bulunan İttifâk Mu'âhede-nâmesinin Lâyıhası

Bir tarafdan Azerbaycan Cumhûriyeti, diğer tarafdan Kafkasya Cibâliyyûn İttihâdı iki cumhûriyet beyninde müşterek bulunan revâbit-i dîniye, medeniye, ahlâkiye ve târîhiyeyi derk ederek ve mülâhazât-ı sevka'l-ceyşiye, iktisâdiye ve siyâsiyeyi nazarda tutarak aşağıdaki mevâdd üzerine akd-ı ittifâk etmişlerdir:

1'inci Fasıl

Azerbaycan ile Kafkasya Cibâliyyûn İttihâdı arasında dâ'imî ve esâslı bir ittifâk akd olunuyor.

2'inci Fasıl

Her iki – Azerbaycan ve Kafkasya Cibâliyyûn İttihâdı – devletin teşkîlât-ı askeriyesi ile umûrât-ı askeriyesinin idâresi için vâhid bir idâre-i müştereke te'sîs olunuyor. Bu müşterek idâre-i askeriyenin uhde-i mes'ûliyetine her iki devletin hudûdlarını muhâfaza, hâkimiyet-i millîye istiklâllerini müdâfa'a ve iktizâ eylediği zamân her iki memleketin hangi noktasında zuhûr eden ihtilâlleri basmak ve âsâyişi te'min eylemek vazîfeleri terettüb eder.

3'üncü Fasıl

Her iki memleket siyâset-i hâriciye idâresinin nümâyendeliği dahi müşterek bir idâreye havâle olunuyor. Müttefiklerin ayrı olarak yalnız umûr-ı iktisâdiyede müstakil nümâyendelik hakkı ibkâ olunur.

4'üncü Fasıl

Her iki memleket umûr-ı mâliyesinin idâresi, müşterek bulunan idâre-i askeriyenin tahsîsâtı ile masârif-i askeriye ve sâ'ire idârât-ı müşterekenin tahsîsâtı ve her iki müttefik memleketin tanzîm-i nukûdu gibi mes'elelere bakmak üzere kezâ müşterek bir idâreye havâle olunuyor.

5'inci Fasıl

Müslümanların umûr-ı mezhebiyelerini idâre eden mü'essesât başda Şeyhülislâm olmak üzere kezâ o vâhid bir idâre-i müştereke hâlinde bulunuyor. Aynı zamânda dahi Türkiye Hakan-ı Mu'azzamı bütün Müslümanların halîfesi olarak kabûl olunuyor.

6'ıncı Fasıl

Fevka'z-zikr husûsât-ı müşterekeye â'id olan kavânîn-i hükûmeteyn-i âkideyn mecâlis-i teşrî'iyesi tarafından mütesâvî bir nisbetde intihâb olunacak nümâyendelerden mürekkeb ve şûrâ-yı ittifâk nâmıyla müşterek bir mü'essese-i teşrî'iye tarafından vaz' olunacakdır.

7'inci Fasıl

6'ıncı fasılda gösterilen şûrâ-yı ittifâk husûsât-ı mezkûreyi idâre için bir kuvve-i icrâ'iye (hey'et-i nüzzâr) teşkîl ediyor. Hey'et-i mezkûre şûrâ-yı ittifaka karşı mes'ûldur.

8'inci Fasıl

Hükûmeteyn tarafından ta'yîn olunan murahhaslar tarafından işbu mu'ahede-nâmenin imzâsını müte'âkib fevka'z-zikr esâsât dâhilinde Kafkasya Cibâliyyûn İttihâdı ile Azerbaycan Hükûmetleri'nin ittihâdları ile hâsıl olan münâsebât-ı dâhiliye teferru'âtını tanzîm etmek üzere tarafeynce mütesâvî a'zâdan mürekkeb bir komisyon intihâb olunuyor.

9'uncu Fasıl

İşbu mu'ahede-nâme ile geçen fasıllarda musarrah ittifâkın teferru'ât-ı dâhiliyesine â'id bulunub da mahsûs bir komisyonca tertîb olunacak mu'âhede-i mütemmime işbu mu'âhede-nâmenin imzâsından altı ay geç olmamak üzere her iki cumhûriyetin salâhiyetdâr mü'essesât-ı kânûniyelerinin (Cibâliyyûn İttihâdı İctimâ'-ı Tavâ'ifi ile Azerbaycan Meclis-i Müessesânı'nın) tasdîkine iktirân etmelidir.

10'uncu Fasıl sırrîdir

Her iki taraf, bir tarafdan kitle-i nâsın gâyet tabî'î bulunan arzusuna tab'iyet ederek diğer tarafdan da kendileri bunun lüzûm ve fâ'ide-i uzmâsına kâni' olarak Türkiye ile ittihâdı elzem görerek işbu ittihâdın esâslarını ber-vech-i âtî vaz' ediyorlar:

a) Cibâliyyûn İttihâdı ile Azerbaycan'a mahsûs olan kuvâ-yı müttehide-i askeriye ile Türkiye kuva-yi askeriyesi bir idâre-i vâhide altına alınıb bir baş kumandana tâbi' oluyor ki gerek hazarda ve gerek seferde bütün ordunun emr-i kumandası ona â'iddir.

b) Siyâset-i hâriciyeye â'id husûsât dahi bir idâre-i vâhideye muhavvel oluyor.

t) Bu şerâ'iti Cibâliyyûn İttihâdı ile Azerbaycan hemân Türkiye'ye teklîf ediyorlar ve Türkiye'nin râzîlığı takdîrinde hemân lâzım gelen mu'âhede-nâmeyi imzâ ediyorlar.

p) Türkiye ile müzâkerât esnâsında Azerbaycan ile Cibâliyyûn'dan her hangi birisi Türkiye ile i'tilâf hâsıl edemezse, bu keyfiyet, Cibâliyyûn ile Azerbaycan miyânında akd olunan ittifâk mu'âhedesinin feshini mûceb sebeblerden add olunacakdır.

HR.SYS, no. 2371/5, v. 27, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 159

[5-7 avqust 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Kâtib</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="4" rowspan="2">Nev‘-i Müsvedde:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara:
Husûsî Numara:
Târîh:</td></tr>
</table>

5 Ağustos 1918 pazartesi günü Almanya Sefîri nezdime geldiğinde Rusya Hükûmeti'nin Almanya'daki sefîri Mösyö Joffé'nin Almanya Hükûmeti'ne İstanbul Konferansı'na Mösyö Sokolnikov nâmında bir murahhas göndermek teklîfinde bulunduğunu ve Almanya Hükûmeti'nin cevâben müttefikleriyle bu husûsda görüşeceğini bildirdiğini söylemişdir. Herhâlde Rus murahhasının iştirâkı kabûl olunsa bile daha evvelden müttefik arasında nukât-ı esâsiye hakkında bir i'tilâf te'mîni için müzâkerât-ı husûsiyenin akdi lüzûmunda Almanya'nın kâni‘ olduğu sefîr tarafından ilâve edilmişdir.

Almanya'nın Kafkas mes'elesi hakkında ahîren verdiği muhtıraya cevâben Hükûmet-i Osmâniye'nin Almanya Sefîri'ne tevdî‘ eylediği muhtıraya dâ'ir Almanya Hükûmeti'nden intizâr eylediğimiz cevâbın vürûd edib etmediğini su'âl eyledim. Buna dâ'ir şimdiye kadar birkaç telgraf keşîde etmiş olduğu hâlde henüz bir cevâb almadığını sefîr hazretleri söylemişdir. Bugünkü teklîfe gelince, Rusya Hükûmeti'nin İstanbul Konferansı'nda bir murahhas bulundurmak istemesinden Brest Mu‘âhedesi'nden beri Kafkasya'da cereyân eden vekâyi‘-i târîhiyeyi kabûl etmek niyetinde olduğu istidlâl ediliyor. Evvelen, sizinle başladığımız müzâkerât netîcesinde ve müttefiklerimizle beyân eylediğiniz vechle nukât-ı esâsiyede i'tilâf hâsıl eyledikden sonra Rusya Hükûmeti'nin murahhas bulundurmak husûsundaki niyeti keşf ve istidlâl edilib, Kafkas vekâyi‘-i târîhiyesini kabûl etmeğe râzî olduğu tebeyyün eyledikden sonra Rus murahhasının iştirâkini kabûl edebiliriz cevâbını verdim. Binâen‘aleyh bu şerâ'ite tâbi‘ olmak şartıyla esâsen Rus murahhasının iştirâkine muhâlefet etmeyeceğimizi beyân eyledim.

7 Ağustos 1918 çeharşenbe günü Avusturya Maslahatgüzârı Mösyö Stilasşi dahi nezdime gelerek Rusya tarafından vukû‘ bulub, Almanya Sefîri tarafından der-miyân olunan teklîfi te'kîd etmek üzere hükûmet-i metbû‘asından ta‘lîmât aldığını söylemişdir. Almanya Sefîri tarafından Rus murahhasının konferansa iştirâki için akdem olan teklîfi tekrâr eyledikden ve nukât-ı esâsiyede müttefikler arasında daha evvel bâ-i'tilâf te'mîni için müzâkerât-ı husûsiye icrâsı lüzûmunu der-miyân etdikden sonra bu teklîfi müdâfa‘aten, "çünkü form memoirel Kafkasya Rusya memleketinin eczâsındandır." cümlesini dahi sarf eylemişdir.

Mösyö Stilasşi'ye Almanya Sefîri'ne verdiğim cevâbı tekrâr eyledim ve Rusya Hükûmeti Kafkasya'da Brest Mu'âhedesi'nden beri cereyân eden vekâyi'i kabûl etmek istemezse Rus murahhasının konferansa iştirâkinin tarafımızdan kabûlü kâbil olmadığını ve çünkü böyle bir iştirâk bir hayli ihtilâfâta mü'eddî olub, müşkilât-ı hâzırayı terhîm eylemekden başka bir netîceye müncer olmayacağını îzâh eyledim. Yeniden verdiğim îzâhâtı def'aâtla ağzımdan işitdiğini ve nokta-ı nazarımızı hükûmetine yazmış olduğunu ve ma'a-mâ-fîh bu sefer dahi tekrâr yazacağını va'd etmesiyle mülâkâta nihâyet verildi.

HR.SYS, 2373/1, v. 69, səh.1-3.

***** ***** *****

№ 160

[11 avqust 1918]
İstanbul Konferansı'na Me'mûr
Azerbaycan Hükûmeti Heyet-i Murahhasası
11 Ağustos 1334
Numara : 22
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Hükûmet-i metbû'amdan huzûr-ı âlîlerine takdîm için aldığım Gürcistan ültimatomuna karşı protestoyu mutazammın bulunan mürâca'at-nâmeyi melfûfen takdîm etmekle berâber mes'ele-i mebhûs-anhânın teferru'âtı ile dahi zât-ı nezâret-penâhîlerini âşinâ etmeğe lüzûm hiss etdim.

1334 senesi Haziran'ının 4'ünde Batum'da akd olunan mu'âhedât ile Devlet-i Aliyye ile Cenûbî Kafkasya Cumhûriyetleri'nin hudûdu ta'yîn olunmuş, mezkûr cumhûriyetlerin kendi aralarındaki hudûdlarının ta'yîni ise zamân-ı âhire ta'lîk edilmişdi.

Gürcüler birçok târîhîye istinâd ederek 1783 senesinde Rusya himâyesine girdikleri zamân mâlik bulundukları hudûdu i'âde etmek dâ'iyesiyle ekseriyet-i azîmesi Türk ahâlî-i islâmiyesi ile meskûn bulunan ve bir akalliyet-i kalîle hükmünde olsa da Gürcü sekenesi bulunmayan sancakları, o cümleden olarak Azerbaycan'ın arâzîsinin kısm-ı mütemmimi bulunan Borçalı, Kazah, Zakatala sancakları ile Tiflis ile Sığınah sancaklarının Türk ve İslâm ahâlî ile meskûn bulunan kazâları üzerine dahi iddi'â-yı temellük etdiler. Bu iddi'âlarını Borçalı'yı kuvve-i cebriye ile istîlâ eyledikleri ile te'yîd etdiler. Ma'a't-te'essüf bu teşebbüslerinde Alman kuva-yı askeriyesinin müzâheretini dahi te'mîn edebildiler. Bu sûretle Borçalı'nın bir kısmını fi'len yed-i işgâllerinde bulunduran Gürcüler bu kere de Tiflis sancağından Karayazı kazâsına vaz'-ı yed etmek istediler. 1334 senesi 17 Temmuz târîhli bir notası ile Gürcistan Hükûmeti Karayazı'daki Azerbaycan müfrezesinin oradan çıkarılmasını Azerbaycan Hükûmeti'nden taleb eyledi. Azerbaycan Hükûmeti taleb-i vâkı'ı redd ederek def'alarla vâki' olub da Gürcü Hükûmeti tarafından cevâbsız bırakılan teklîfini bu kere de tekrâr etdi. Hudûd mes'elesini tarafeyn tarafından intihâb olunmuş bir komisyon hall edebilir dedi. Karayazı'da meskûn 35 bin ahâlînin kâmilen Türk ve İslâm olduklarını, bu ahâlînin Azerbaycan Hükûmeti'ne mürâca'atla kazâlarının Gürcistan'a ilhâk olmamak azm-i kat'îsinde bulunduklarını, Azerbaycan'dan cebren infikâk etdirdikleri takdîrde kuvâ-yı müsellaha ile mukâvemet edeceklerini, Karayazı'daki müfreze-i askeriyenin daha Cenûbî Kafkasya Hükûmeti tarafından tensîb

edildiğini, Cenûbî Kafkasya Hükûmeti'nin hadd-ı zâtında aynı Gürcüler tarafından idâre olunduğunu dahi Karayazı'nın Azerbaycan kıt'asından olmasını te'yîd eden birer sübût olarak zımnen bildirdi. Bu cevâbla kâni' olmayan Gürcistan Hükûmeti 1334 senesi Temmuz'unun 20'sinde Azerbaycan Hükûmeti'ne bir ültimatom göndererek 24 sâ'at zarfında Karayazı'daki müfrezenin oradan geri alınmasını, aks-i sûretde ise silâh kuvvetiyle müfreze-i mebhûs-anhânın tahliye-i silâh etdirileceğini teblîğ eyledi. Azerbaycan Hükûmeti Temmuz'un 20'sinde işbu telgrafı protesto ederek (protesto melfûftur) mes'elenin halli için evvelce de teklîf eylediği komisyon intihâbından başka bir sûret-i halli tasavvur edemediği fikrinde ısrar eyledi. Bunun mukâbilinde Gürcistan Hükûmeti Alman Heyet-i Murahhasası baş murahhası bulunan von Kress cenâblarının tavassutuna mürâca'at eylediğini 23 Temmuz târîhli notası ile bildirdi. Von Kress cenâbları ise Nûrî Paşa Hazretleri'ne yazdığı mektûbda bir çâre-i hall olmak üzere Karayazı'da Azerbaycan müfrezesi avezine Alman müfrezesinin ikâmesini teklîf eyledi. Azerbaycan Hükûmeti Temmuz'un 27'sinde von Kress cenâblarına gönderdiği notasında teklîf-i vâkı'ı mülâhazât-ı âtiyeye nazaran kabûl edemeyeceğini teblîğ etdi: Son iki ay zarfında bi'l-hâssa Borçalı'da zuhûr eden hâdisât ahâlî-i islâmiye arasında Almanların Gürcüleri himâye eylediği hakkında bir fikr-i kavî hâsıl etdiği gibi efkâr-ı âmmede Türkler'le Almanlar arasında bir ihtilâf çıkdığına dâ'ir dahi endîşeler tevlîd etmişdir. Buna göre de yalnız Alman müfrezesinin Karayazı'ya idhâli ahâlî tarafından hemân Karayazı'nın kat'î sûretde Gürcülere terki gibi telakkî olunacak ve ihtimâl ki yerli ahâlî ile müfreze arasında bir takım gayr-ı me'mûl ve şâyân-ı te'essüf hâdiselere de sebebiyet verebilecekdir. Bu mahzûru ref' etmek her nev'-i sû-i te'vîlâta mahall vermemek için Azerbaycan Hükûmeti kendi müfrezesinin Karayazı'dan çıkarılmasına o şartla muvâfakat eder ki onun avezine yalnız Alman müfrezesi değil, müşterek Almanya-Türkiye müfrezesi ikâme etdirilsin. Bu cevâbı aldıkdan sonra von Kress Azerbaycan Hükûmeti'nin Gürcistan nezdinde bulunan vekîli Mehmed Yûsuf Cafer Bey'e demiş ki Azerbaycan Hükûmeti'nin son teklîfi Gürcistan Hükûmeti'nce şâyân-ı kabûl görülmediğinden statükonun ibkâsı daha münâsib-i hâldir.

Karayazı kazâsı üzerine Azerbaycan ile Gürcistan miyânında cereyân eden müzâkerât-ı siyâsiyenin hulâsa-ı târîhiyesini huzûr-ı âlîlerine arz etmek vesîlesiyle arz-ı ihtirâmât ve tecdîd-i muvâlât eylerim efendim.

Azerbaycan Heyet-i Muharrasası Reîsi
Mehmed Emîn Resûlzâde
HR.SYS, no. 2373/1, v. 83, səh. 1-3.

***** ***** *****

2.5. Müstəqil Azərbaycanın doğurduğu əks-səda və beynəlxalq aləmdə tanınma problemi

1918-ci il mayın 28-də özünün müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Cümhuriyyətinin dövlətlərarası münasibətlər sisteminə daxil olması və özünün müstəqilliyinin beynəlxalq aləmdə təsdiq etməsi dövrün diqtə etdiyi şərtlər daxilində asan məsələ deyildi. Bir tərəfdən Osmanlı hakim dairələri

Azərbaycanı ilhaq etmək fikrindən əl çəkməyib və ölkənin müstəqilliyinin xarakterinə müdaxilə etmək niyyətlərini reallaşdırmaq istəyir, digər tərəfdən neft Bakısına sahib olmaq uğrunda həm qruplaşmalararası, həm də qruplaşmalardaxili mübarizə özünün son həddinə çatmaqda və bu mübarizədə Azərbaycan heç nəzərə alınmamaqda idi. Belə ağır şərtlər altında Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti nəinki neft Bakısı və Azərbaycanla bağlı gedən mübarizədən kənarda qaldı, əksinə çox çevik manevr edərək bir çox hallarda bu mübarizənin mərkəzində yer ala bildi.

Almaniya Osmanlı dövlətinin Qafqaza doğru genişlənməsindən və neftlə zəngin olan Azərbaycanda təkbaşına müstəsna imtiyazlar qazanmasından məmnun olmamışdı. Ona görə də, Almaniya iyunun 7-də Osmanlı dövlətinin Cənubi Qafqaz respublikaları ilə imzaladığı müqavilələri, 28 sentyabr 1916-cı il tarixli Almaniya-Osmanlı müqaviləsinin üçüncü maddəsinə istinadən tanımayacağını bəyan etmişdi. Bu maddəyə görə, "tərəflər qarşılıqlı olaraq ümumi düşmən dövlətlər ilə təkbaşına andlaşma imzalamamağı təəhhüd edirdilər". Buna görə, Osmanlı dövlətinin təkbaşına imzaladığı andlaşmalar Almaniya tərəfindən tanınmadığı təqdirdə etibarsız sayılırdı. Qafqazla bağlı Almaniya və Osmanlı dövlətləri arasında olan fikir ayrılıqları artıq bu dövrdə əməlli-başlı ziddiyyətlərə çevrilmişdi və iki dövlət arasında münasibətlər kəsilmə həddinə çatmışdı. Lakin Almaniya istinad etdiyi 28 sentyabr 1916-cı il tarixli müqavilənin üçüncü maddəsini özü Osmanlı dövlətindən əvvəl pozaraq 1918-ci il mayın 28-də Gürcüstanla birtərəfli qaydada bir sıra müqavilələr imzalamışdı.

Batum müqavilələrinin imzalanmasından az sonra Osmanlı hökuməti də açıq-aydın bəyan etdi ki, "Qafqaz hökumətləri ilə sülh bağlamaq qətiyyən onların istiqlallarını tanımaq anlamına gəlməməlidir. Qafqaz hökumətlərinin istiqlallarını tanımağa nə hüquqi, nə də feli imkan yoxdur".[1]

Batum müqaviləsinin imzalanmasından iki aydan artıq bir zaman keçməsinə baxmayaraq Osmanlı hökuməti bu müqavilənin ratifikasiyası ilə bağlı hüquqi prosedurları da hələ yerinə yetirməmişdi. Batum müqaviləsi birtərəfli olaraq yalnız Azərbaycan Cümhuriyyəti tərəfindən Milli Şuranın 17 iyun 1918-ci il tarixində Gəncədə keçirilən toplantısında ratifikasiya edilib, iyulun 2-də ratifikasiya sənədləri Azərbaycan hökuməti tərəfindən Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə təqdim edilmişdi. Osmanlı dövləti tərəfindən ratifikasiya edilməyən bu müqavilə hüquqi cəhətdən qüvvəyə minməmişdi. Bab-ı Ali Hüquq Müşavirliyi tərəfindən Tabiyet Müdiriyyətinə göndərilən 14 avqust 1918-ci il tarixli məlumatda açıq-aydın qeyd edilirdi ki, "Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti ilə imzalanan müqavilənin qeyd edilən hökumətin Milli Şurası tərəfindən təsdiq edilmiş olduğu Milli Şura sədri M.Ə.Rəsulzadənin imzası olan qərarnamə surətindən aydınlaşsa da, bu müqavilənin təsdiqnamələri indiyədək mübadilə edilmədiyindən Hökumət-i Səniyyəcə Azərbaycan hökuməti hələ ki rəsmən tanınmış deyildir".[2]

Bu dövrdə İran hökuməti də cümhuriyyətimizin adının "Azərbaycan" olması ilə bağlı narahatlıq keçirməyə başlamışdı. İranın İstanbuldakı səfirliyi 1918-ci ilin avqustun 28-də Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə rəsmi müraciət edərək Qafqazda yaranan cümhuriyyətin adının "Azərbaycan" olmasından İranın heyrətini və narahatlığını dilə gətirmiş və

---

[1] BOA, HR. SYS, no. 2373/1, v. 35.
[2] BOA, HR. HMŞ. İŞO, no. 107/7, v. 16; HR. HMŞ. İŞO, no. 124/13, v. 17.

bildirmişdi ki, "Azərbaycan" İranın mərkəzi Təbriz olan əyalətlərindən biridir və indiyə qədər tarixdə bu adda hökumət olmamışdır.[1] İranın narahatçılığı onunla bağlı idi ki, bu gün Azərbaycanın şimalında təşəkkül edən və "Azərbaycan" adlandırılan bir dövlət bu gün olmasa da sabah ölkənin cənubunun da şimala birləşdirilməsi uğrunda mübarizəyə başlayacaq və eyni zamanda Azərbaycanın cənubunda gedən milli azadlıq hərəkatına güclü təkan verəcək. Məhz bu səbəbdən İran Azərbaycan Cümhuriyyətinin adından narahat olmağa başlamış və bir qədər sonra bu məsələ Paris Sülh konfransındakı İran və Azərbaycan nümayəndə heyətləri arasında da müzakirə obyektinə çevrilmiş, nəticədə İranla münasibətlərini korlamaq istəməyən Azərbaycan heyəti bir çox sənədlərdə ölkənin adını "Qafqaz Azərbaycanı" şəklində işlətmişdi.

Osmanlı və Azərbaycan hərbi hissələrindən ibarət Qafqaz İslam Ordusunun 1918-ci ilin iyunundan başlayaraq Bakı istiqamətində irəliləməsi Azərbaycan neftinə sahib çıxmaq istəyən Almaniya hökuməti tərəfindən qısqanclıqla qarşılandı və almanlar müttəfiqləri olan türklərə xəyanət edərək Bakı nefti ilə bağlı Rusiya ilə separat danışıqlara başladılar. 1918-ci ilin iyunundan başlayaraq Berlində davam edən alman-rus danışıqları avqustun 27-də Almaniya ilə Sovet Rusiyası arasında Brest müqaviləsinə əlavə müqavilənin imzalanması ilə nəticələndi. Səkkiz fəsildən və 17 maddədən ibarət olan müqavilənin dördüncü maddəsinə görə, Almaniya Rusiya dövləti və onun ayrı-ayrı vilayətləri arasındakı münasibətlərə qarışmayacaq və buna görə də o, bu vilayətlərdə müstəqil dövlət qurumlarının təşkilini nə dəstəkləyəcək, nə də buna çalışacaqdı. On üçüncü maddəyə görə, Rusiya, Almaniyanın Gürcüstanı müstəqil dövlət kimi tanımasına öz razılığını bildirirdi. Müqavilənin on dördüncü maddəsi isə bilavasitə Azərbaycana aid idi. Burada göstərilirdi: "Almaniya Qafqazda Gürcüstanın hüdudlarından kənarda gedən hərbi əməliyyatlarda hər hansı üçüncü bir dövləti dəstəkləməyəcəkdir. O təsir göstərəcəkdir ki, Qafqazda üçüncü dövlətin hərbi qüvvələri Kür çayının mənsəbindən Petropavlovsk kəndinə qədər, Şamaxı qəzasının sərhədləri boyunca Əyrioba kəndinə qədər, Bakı, Şamaxı və Quba qəzalarının sərhədəri boyunca Bakı qəzasının şimal sərhədlərində dənizə qədər olan ərazilərə keçməsin. Rusiya da Bakı vilayətində neft və neft məhsullarının çıxarılmasını bütün imkanları daxilində artıracaq, hər ay çıxarılan neftin dörddə bir hissəsini, lakin yaxın vaxtlarda razılaşdırılacaq müəyyən miqdardan az olmamaq şərtilə Almaniyaya verəcəkdir". Müqaviləni Rusiya tərəfindən Berlindəki rus səfiri Adolf İoffe, Almaniya tərəfindən isə, Xarici İşlər Nazirliyinin stats-sekretarı, imperatorun məxfi müşaviri, istefada olan kontr-admiral Paul von Hintze və Xarici İşlər Nazirliyində rəis, imperatorun gizli müşaviri İohanes Kriege imzaladılar. Müqavilənin Qafqaza aid olan hissəsi ilk növbədə, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünə qarşı yönəlmişdi. Öz müttəfiqlərindən gizli olaraq Sovet Rusiyası ilə razılığa gələn Almaniya Avstriya-Macarıstanın mənafeyini nəzərə almamış, Osmanlı imperiyasına qarşı isə əslində xəyanət etmişdi. Müqavilədə adı çəkilməyən həmin üçüncü dövlət Türkiyə idi ki, o, müəyyənləşdirilmiş demarkasiya xəttini Azərbaycan hərbi hissələri ilə birlikdə artıq keçmişdi.

27 avqust tarixli alman-rus müqaviləsinin imzalanmasından bir gün sonra İstanbuldakı alman səfiri Bernsdorf bu barədə Osmanlı rəsmilərinə məlumat verdi. Bu xəbər İstanbulda böyük bir gərginlik yaratdı. 27 avqust müqaviləsi İttihad və Tərəqqi partiyası-

[1] BOA, HR.SYS, no. 2456/29, v. 1.

nın Baş Məclisində, həmçinin Osmanlı Parlamentində geniş müzakirələrə yol açdı. Osmanlı dövlətinin sədr-əzəmi Tələt paşa Almaniya hökumətindən bu müqaviləni ratifikasiya etməməyi istədi. Eyni zamanda, Osmanlı hökuməti yaranmış gərginliklə bağlı danışıqlar aparmaq üçün sədrəzəm Tələt paşanın 1918-ci il sentyabrın 3-də Berlinə getməsi haqqında qərar qəbul etdi.

27 avqust tarixli alman-rus müqaviləsinin imzalanmasından sonra Osmanlı dövlətinin Berlindəki səfiri Rıfat paşa Almaniyanın xarici işlər naziri P.Hintze ilə görüşərək bu məsələ ilə bağlı öz etirazını bildirdi. Hintze, Türkiyəni öz üzərinə götürdüyü müqavilə öhdəliklərinə əməl etməməkdə günahlandırdıqda, Rıfat paşa Almaniyanın faktiki mövcud vəziyyətlə barışmasının vacib olduğunu bildirdi. Rıfat paşanın Almaniyanın 27 avqust müqaviləsini təsdiq etməmək tələbi isə Hintze tərəfindən nəzakətlə rədd edildi.

Bu arada İstanbulda olan M.Ə.Rəsulzadənin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyəti 27 avqust müqaviləsi haqqında məlumat alan kimi buna öz kəskin etirazını bildirdi və mətbuatda bu məsələ ilə bağlı sərt bəyanatlarla çıxış etdi. M.Ə.Rəsulzadə mətbuata verdiyi açıqlamalarında alman-rus sövdələşməsinə sərt bir şəkildə etirazını bildirərək, Bakının milli, tarixi, coğrafi, irfani, ictimai və siyasi tellərlə Azərbaycana bağlı olmasını isbat edir və 27 avqust müqaviləsinin təkcə Azərbaycan üçün deyil, regionda böyük maraqları olan Osmanlı dövləti üçün də təhlükəli olduğunu bəyan edirdi.[1] Osmanlı siyasi dairələrinin həyati əhəmiyyət kəsb edən bu məsələyə ciddi bir şəkildə yanaşacağına ümid edən M.Ə.Rəsulzadə, incə bir üslubda İstanbul hökumətinin indiyə qədər Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması ilə bağlı hüquqi prosedurları həyata keçirməməsini dilə gətirməkdən də çəkinmirdi. O, “İkdam” qəzetinə verdiyi müsahibəsində “Azərbaycanın istiqlalı Almaniya, Rusiya və hətta Osmanlı dövləti tərəfindən tanınmasa da, Azərbaycan hökumətinin öz müstəqilliyini sonadək müdafiə edəcəyini” bəyan etmişdi.[2]

M.Ə.Rəsulzadə 27 avqust müqaviləsi ilə bağlı eyni zamanda sentyabrın 12-də İstanbuldakı Almaniya səfirliyinə də nota verdi.[3] Notada alman-rus müqaviləsində Bakının Rusiyanın nəzarətinə verilməsinə kəskin etiraz edilirdi. Rəsulzadə, Almaniya tərəfindən Bakının kağız üzərində Rusiyaya verilməsindən narahatlığını ifadə edir və Bakının tarixi kökləri ilə kimə məxsus olması xüsusunda aşağıdakı arqumentləri ortaya qoyurdu: 1. Bakının tarixi baxımdan ruslara heç bir aidiyyəti yoxdur, Suraxanı məbədi kimi tarixi məkanlar bunu konkret göstərir; 2. Bakı coğrafi baxımdan birmənalı olaraq Azərbaycana bağlıdır; 3. Bakı mədəni baxımdan Azərbaycanın intellektual mərkəzidir. Bütün bu səbəblərdən dolayı Bakı Azərbaycana aiddir və Bakısız Azərbaycanın müstəqilliyi mümkün deyildir. Digər ölkələrin Bakı ilə bağlı planları isə sırf iqtisadi məqsədlidir. Notanın sonunda, Almaniya hökumətindən Bakı ilə bağlı Azərbaycan xalqının və hökumətinin həyati maraqlarının nəzərə alınması tələb edilirdi.[4]

27 avqust müqaviləsi ilə bağlı Ermənistanın xarici işlər naziri Al. Xatisyan da 12 sentyabr 1918-ci tarixində Osmanlı dövlətinə və Dördlər İttifaqının digər üzvlərinə etiraz məktubu təqdim etdi. Məktubda bildirilir ki, Ermənistanın gözləntiləri dörd müttəfiq döv-

[1] İkdam, 2 Eylül 1334/1918, № 7745; Yeni Gün, 28 Eylül 1334/1918, № 24.
[2] İkdam, 2 Eylül 1334/1918, № 7745.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2303/6, v. 11, 12-15.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2303/6, v. 12-15.

lət tərəfindən onun müstəqilliyinin tanınması idi. Lakin, 27 avqust 1918-ci ildə Almaniya ilə Rusiya arasında imzalanan müqavilə ilə sadəcə Gürcüstanın müstəqilliyi tanınmışdır. Gürcüstanla birlikdə Azərbaycan və Ermənistanın da müstəqilliyinin tanınması lazım idi.[1] Sonda Azərbaycan və Ermənistanın müstəqilliyinin tanınmasının gecikməsindən dolayı imperial güclərə etiraz bildirilir.

Bu arada Osmanlı sədrəzəmi Tələt paşa da "Bakı məsələsi" ilə bağlı Almaniya ilə Türkiyə arasında yaranmış gərginliyə aydınlıq gətirmək üçün Berlinə getmişdi. Artıq indi "Bakı" və bütövlükdə "Azərbaycan" məsələsi bir qədər kənarda, Berlində aparılan türk-alman-rus danışıqlarında öz həllini tapmalı idi.

Berlində aparılan türk-alman danışıqlarının ilkin dövrü çox gərgin keçdi və iki müttəfiq Azərbaycan məsələsində uzlaşa bilmirdi. 1918-ci il sentyabrın 10-da Tələt paşa Osmanlı dövlətinin Qafqaz siyasəti ilə bağlı Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinə bir memorandum təqdim etdi. Memorandumda Brest-Litovsk müqaviləsindən sonrakı dövrdə Cənubi Qafqazda gedən hərbi və siyasi proseslər, Seymin dağılmasından sonra yaranan milli respublikalarla münasibətdə Osmanlı dövlətinin qarşısına qoyduğu məqsədlər və yeritdiyi siyasət genişliyi ilə şərh edilir və alman hökumətindən aşağıdakı maddələrin qəbul və təsdiq edilməsi istənilirdi:

1) Bakını da öz tərkibinə alan Azərbaycan Respublikası ilə Gürcüstan və Ermənistanın müstəqil dövlətlər kimi Almaniya tərəfindən tanınması; 2) Sərhədləri ayrıca təsbit ediləcək Şimali Qafqaz Respublikasının müstəqil bir dövlət kimi Almaniya tərəfindən tanınması; 3) Türkiyə, özünün və müttəfiqlərin mənafeyi naminə Qafqazdakı və Türküstandakı geniş insan kütləsindən istifadə etməyi nəzərdə tutub ki, bu işdə ona tam sərbəstlik verilməsini və Almaniya hökumətinin geniş və məhsuldar yardımını istəyir.

Almaniya hökuməti Azərbaycan, Ermənistan və Şimali Qafqazın müstəqil dövlət kimi tanınmasının qeyri-mümkünlüyünü bəyan edir və bildirirdi ki, əgər bu məsələdə beynəlxalq hüquq normalarının tətbiqini mümkün edəcək şərtlər yaranarsa, onda Almaniya Bakı şəhərinin də daxil olduğu Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini tanımağa hər an hazır olacaqdır. Bunun üçün isə hər şeydən əvvəl, türk qoşunlarının 27 avqust tarixli alman-rus əlavə müqaviləsində təsbit edilən demarkasiya xəttinin gerisinə çəkilməsi şərt kimi irəli sürülürdü.

Müzakirələrin ilkin dövrü dalana dirənsə də, Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən Bakının alınması xəbəri danışıqların gedişinə müsbət təsir etdi. Almaniya artıq Qafqaz və Bakı ilə bağlı maraqlarını təmin etmək üçün Osmanlı dövləti ilə uzlaşmaq yolunu tutdu. Nəticədə Berlin müzakirələrinin yekunu olaraq sentyabrın 23-də 7 maddədən ibarət gizli "Osmanlı-Alman protokolu" imzalandı. Sənədi Türkiyə tərəfindən Tələt paşa, Almaniya tərəfindən isə P.Hintze imzaladı.[2]

Tərkibində Cənubi Qafqazdan başqa Şimali Qafqaz, Türküstan və İrana aid maddələrin də olduğu "Osmanlı-Alman protokolu"nun əsas obyekti Azərbaycan idi. Protokola görə, Osmanlı dövləti Batum müqaviləsi ilə əldə etdiyi imtiyazların bir qismini Almaniya ilə paylaşmalı olsa da, Türkiyənin Qafqazda fəaliyyət sərbəstliyini və Bakının Azərbaycana aid olmasını almanlara qəbul etdirə bildi. Osmanlı dövlətinin Qafqaz respublikalarının

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 99, 98; HR.SYS, no. 2374/1, v. 37.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2303/14, v. 5, səh. 1-4.

müstəqilliyini tanımaq istəyinə qarşı Almaniya sadəcə Gürcüstanın müstəqilliyini tanımağa hazır olduğunu bildirirdi. Bununla belə, Almaniya öz üzərinə öhdəlik götürürdü ki, Osmanlı dövlətinin Qafqaz respublikalarının müstəqilliklərini tanımasından dolayı Rusiya ilə Türkiyə arasında ixtilaf yaranarsa, bu ixtilafı aradan qaldırmaq üçün əlindən gələn hər şeyi edəcək və Azərbaycanla Ermənistanın müstəqilliyinin Rusiya tərəfindən tanınmasına səy göstərəcək.[1]

Bakının türk orduları tərəfindən alınmasından sonra Sovet Rusiyası Osmanlı dövləti ilə münasibətlərini kəsmək qərarına gəldiyini Almaniyaya bildirdi və eyni zamanda, sentyabrın 20-də bu barədə İstanbul hökumətinə nota verdi. Notada, türk ordularının "Rusiya Respublikasının çox mühüm şəhərlərindən biri" hesab edilən Bakını tutması Sovet Rusiyasının ərazisinə təcavüz kimi qiymətləndirilir və buna kəskin etiraz edilirdi. Sovet hökuməti 20 sentyabr tarixli notası ilə Rusiya ilə Türkiyə arasında diplomatik münasibətlərin kəsildiyini və Brest-Litovsk müqaviləsinin Türkiyəyə aid hissəsinin qüvvədən düşdüyünü bəyan edirdi.[2]

Sovet Rusiyasının Osmanlı dövlətinə ünvanladığı bu nota sentyabrın 21-də "İzvestiya" qəzetində çap edildi və radio ilə oxundu. Osmanlı dövlətinin Moskvada, Rusiyanın da İstanbulda səfiri olmadığı üçün Sovet hökuməti notanı Rusiyanın Almaniyadakı səfirinə göndərdi. A.İoffe Berlindəki türk səfiri vasitəsilə bu notanı Osmanlı hökumətinə çatdırmalı idi. Amma Berlində Bakı məsələsi ilə bağlı rus-türk danışıqları getdiyindən bu notanın Osmanlı dövlətinə rəsmən təqdim olunması oktyabrın 3-nə kimi yubadıldı.

Tələt paşa və xarici işlər naziri Əhməd Nəsimi bəy 21-24 sentyabr tarixlərində rus səfiri İoffe ile apardıqları danışıqlarda Azərbaycanın müstəqilliyinin Rusiya tərəfindən tanınması şərtilə türk qoşunlarının Brest sülhü ilə təsbit edilən sərhədə çəkiləcəyi ilə bağlı ortaya mövqe qoysalar da, İoffe Bakının türk qoşunları tərəfindən dərhal boşaldılıb Sovet hakimiyyət orqanlarına təhvil verilməsini və işğal zamanı dəymiş ziyanın Türkiyə tərəfindən ödənilməsini tələb edirdi.

Uzun danışıqlardan sonra Tələt paşa "Türkiyənin Qafqaz işlərinə heç bir şəkildə qarışmayacağına dair rəsmi yazılı bir zəmanət verməyə hazır olduğunu" bildirdi. Osmanlı sədr-əzəmi onu da bəyan etdi ki, "Türkiyənin Rusiya hesabına heç bir ərazi ilhaq etmək niyyəti yoxdur və Qafqazda olan türk qoşunları dərhal geri çəkiləcəkdir". Tələt paşa İoffe ilə aparılan danışıqlarda nəyin bahasına olursa-olsun, Azərbaycanın müstəqilliyinin Sovet hökuməti tərəfindən tanınması üçün maksimum dərəcədə səy göstərirdi. İoffe də öz növbəsində, buna cavab olaraq qəti şəkildə bəyan edirdi ki, Sovet hökuməti tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyi tanındığı təqdirdə belə, Rusiya iqtisadiyyatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən neft Bakısı azərbaycanlılara verilməyəcəkdir.

Berlində aparılan türk-rus danışıqlarında Osmanlı dövləti, Azərbaycanın müstəqilliyi Sovet Rusiyası tərəfindən tanındığı təqdirdə, öz qoşunlarını Cənubi Qafqazdan çıxarmağa hazır olduğunu bildirsə də, bölgəyə öz ərazisi kimi baxan və xüsusilə də neft Bakısını heç kimə güzəştə getmək istəməyən Sovet hökuməti qeyri-konstruktiv mövqe tutdu və onun bu mövqeyi Osmanlı-Rusiya münasibətlərinin kəsilməsi ilə nəticələndi. Sovet

[1] BOA, HR.SYS, no. 2303/14, v. 5, səh. 1-4.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2374/2, v. 2, səh. 1-3.

Rusiyasının belə bir mövqe tutmasında Dünya müharibəsində Almaniya-Osmanlı blokunun məğlubiyyətinin artıq göz qabağında olması da az rol oynamadı.

Ənvər paşa, Tələt paşa hökumətinin istefasından sonra, Mudros barışığı ərəfəsində Azərbaycanın istiqlalının İngiltərə tərəfindən tanınmasına da cəhd etdi. Lakin bu, uğursuzluqla nəticələndi.

1920-ci il yanvarın 11-də Azərbaycanın müstəqilliyinin Paris Sülh konfransında tanınması İstanbulda böyük coşqu ilə qarşılandı. Yanvarın 22-də Osmanlı Məclisi-Məbusanı Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqilliyinin Paris Sülh konfransında de-fakto səviyyəsində rəsmən tanınmasını böyük uğur kimi qiymətləndirdi, bu münasibətilə Azərbaycana təbrik göndərilməsi haqqında qərar qəbul etdi və təbrik məktubu fevralın 2-də Azərbaycan Cümhuriyyətinin İstanbuldakı nümayəndəliyinə təqdim olundu.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 161

[20-28 iyul 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara

Üçüncü Ordu Kumandanlığı'ndan Mevrûd Tezkere Sûretidir.

Kafkas ahvâli hakkında mevsûkan âtîdeki ma'lûmât elde edilmişdir:

1. Almanlar Ermenileri bu aralık himâyeye başlamışlardır. Karabağ cihetinde Müslümanlar ile Ermeniler arasında mukâtele devâm etmekde imiş; Şâyed Osmânlılar bu Müslümanları himâye için ilerlemek isterlerse Almanların bu harekâtına mâni' olacakları söyleniyor.

2. Almanlar Dersaâdet'deki konferansın hıtâmına kadar Osmânlıların Kafkas dâhilinde bir hareket-i tecâvüziyede bulunmalarına mâni' olmak isteyeceklerdir.

3. Almanların maksadı Gürcistan, Azerbaycan, Şimâlî Kafkas ve Ermenistan'dan mürekkeb Cemâhîr-i Müttehide-i Kafkas nâmıyla bir cumhûriyet te'sîs etmek, umûr-ı dâhiliyede her cumhûriyet istediği gibi hareket edecek, umûr-ı hâriciyede tekmîl Kafkas Cumhûriyetin'de Gürcistan tanınacakdır.

4. Gürcüler ile Ermenilerin arası pek iyi değilmiş; Gürcüler Ermenileri himâye eden Almanlara kızmakda imiş ve Osmânlıların Ermenileri mahv etmelerine tarafdâr imişler.

5. Şimâlî Kafkasyalılar ile Gürcistan'ın arası iyi değil imiş.

6. Gürcistan'da Bolşeviklik tevessü' etmekde, Rus Bolşevikleri tevâliyeden tard edilirken, dâhildeki Gürcüler Bolşevikliğe daha ziyâde ehemmiyyet vermekde imişler.

7. 28/[0]7/[13]34 târîhinde Dağıstan Hükûmeti'nin Gürcistan Hükûmeti'ne ültimatom verdiğini Gürcü gazeteleri yazıyor.

8. Lehçom cihetinde ve Osetinlere giden büyük câdde tarafında 27/[0]7/1918 gecesi Gürcüler tarafından Osetinlere karşı vâki' olan ta'arruzda Gürcüler iki köy zabt etmişlerdir. Gürcülerden bu muhârebede bir maktûl ile üç mecrûh var imiş.

9. Garbî Gürcistan'da isyânlar vâsi' mikyâsda ilerlemekde imiş.

General Şumyanasşuvili 28/[0]7/[13]34 târîhinde Ahıska ile Kutayis arasındaki mıntıkada askerleriyle Bolşevikler arasında bir muhârebe vukû‘ bulmuş olduğunu ve bu muhârebede Bolşeviklerin mağlûb edilerek üçyüz tüfengin iğtinâm edildiğini Gürcistan Harbiye Nâzırı’na yazmış.

10. Gürcü gazetelerine nazaran Bahr-ı Hazar sevâhilindeki Bakü ve civârı Bolşevikler tarafından tahliye edilmekde imiş.

11. 28/[0]7/[13]34 târîhinde General Marniyasşuvili’nin Gürcistan Harbiye Nâzırı’na ber-vech-i âtî telgraf-nâmeyi çekildiği Gürcistan gazetelerinde okunmuşdur:

Şecî‘, kahraman Gürcü dilâverleriyle Bolşevikler arasında Tavayise civârında vukû‘ bulan muhârebe-i hûnzîrânede Bolşevikler münhezimen Armavira istikâmetine ric‘at etmişlerdir. Bolşeviklerden dört top ile on iki makineli tüfenk iğtinâm edilmişdir. Askerlerimiz düşmanı ta‘kîb ediyor. Tarafımızdan on maktûl, bir mecrûh vardır.

12. Almanlar Tiflis’de şeker, un, hayvân nâmına bir şey bırakmadıkları gibi şimdi de yapağı yün ve pamuk toplamakda imişler. Her gece Tiflis’de beş on hâne soyulduğu gibi Kutayis ve havâlîsini inzıbât ve âsâyiş kat‘iyyen mefkûd imiş, isyân Azurgeni civârına sirâyet etmişdir.

20/[0]7/[13]34 târîhinde Azurget civârına Gürcüler bir yüzbaşı ve sekiz nefer göndermişlerse de bunlar ahâlî-i mahalliye tarafından itlâf edilmiş imiş.

20/[0]7/[13]34 târîhinde Sosyal Demokrat Fırkası – rü’esâsından Cugasviyi Raça Bolşevik Komitesi re’isine âtîdeki mektûbu göndermişdir:

“Ey Bolşevikler!

Biz birbirlerimizi niçin boğuyoruz? Hepimiz hâlüsu’d-dem Gürcüyüz. Gürcülerin böyle birbirleriyle uğraşmaları Gürcüleri birbirlerinden Ukrayna’da olduğu gibi ayıracakdır. Metâlibiniz nedir? Bildiriniz. Hemân müzâkereye âmâdeyiz.”

Bu mektûb Bolşevikleri daha ziyâde cesâretlendirmiş ve isyân tezâyüd etmiş.

Ahâlî bu tevâlî eden isyândan o kadar usanmış ve bıkmışlardır ki herhâlde ileride Sosyal Demokratların sukût edeceği ve halkın Osmânlı himâyesini taleb edeceği işidilmişdir.

13. Bakü’de Bolşevik Komitesi’nin Reîsi Ermeni Şamuyanov aleyhine kıyâm vukû‘ bulmuş ve bu kıyâm Bolşevikler tarafından basdırılmışdır.

14. Bakü’de İngilizlerin teşvîkiyle Bolşeviklerin aleyhinde gizli bir ictimâ‘ da vukû‘ bulmuş ve bu ictimâ‘a amele ve kızıl hâssalardan kırk kadar murahhas iştirâk etmişdir. Bu ictimâ‘dan maksad Bolşeviklerin Reîsi Şamuyanov’u sukût etdirmek ve Bolşevik idâresine hıtâm vermekdi. Bolşevikler bu ictimâ‘ı vaktiyle haber alarak a‘âsını tevkîf etmişler.

15. Şamuyanov Moskova Hükûmeti’nden kuvve-i imdâdiye taleb etmiş ve Moskova Hükûmeti cevâben Çariçin, Astarhan, Şimâlî Kafkas gibi üç Bolşevik düşmanı hükûmetlerden geçerek asker göndermenin imkânı olmadığı ve yalnız Moskova’da hükûmetinin Almanya’nın Moskova Sefîri, Çiçerin’le Moskova’nın Berlin Sefîri Joffe yapdığı teblîğâtda Alman Hükûmeti’nin Osmânlıların Bakü’yü işgâle mâni‘ olmalarını ricâ etdiğini ve Bakü Osmânlıların eline geçerse bunu İngilizlere karşı muhâfaza edemeyeceklerini ilâve etmişdir.

Üçüncü Ordu Kumandanı

Ferîk
Esad
HR.SYS, no. 2372/2, v. 38-41.

***** ***** *****

№ 162

[14 avqust 1918]
Bâb-ı Âlî Hukûk Müşâvirliği

Numara	Târîh	Nev'-i Müsvedde	Mu'âvin	Müdîr	Müşâvir	Müşâvir	Hulâsa	Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi ile akd olunan mu'âhede ve mukâvele-nâmelerin hükûmet-i mezkûre tarafından tasdîk edildiğinin iş'âr olunmasına nazaran ora ahâlîsine tâbi'iyetce yapılacak mu'âmelenin istifsârına dâ'ir Tâbi'iyet Müdîriyeti Müzekkeresi: 59692. Fî 14 Ağustos sene [1]334.
39011	Fî 4 Kânûnu sânî sene [1]336	Der-kenâr	[imza]	[imza]	[imza]	[imza]		

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi ile akd olunan müsâlaha-nâmenin hükûmet-i mezkûre Şûrâ-yı Millîsi tarafından tasdîk edilmiş olduğu her ne kadar şûrâ-yı müşârün-ileyhâ reîsi Mehmed Emîn Resûl[zâde] imzâlı karâr-nâme sûretinden müstebân olmakda ise de mu'âhede-i mezkûrenin tasdîk-nâmeleri henüz te'âtî edilmemiş olduğundan Hükûmet-i Seniyye'ce Azerbaycan Hükûmeti resmen tanınmış denilemeyeceği cihetle ora ahâlîsinin tâbi'iyeti husûsunda hâl-ı sâbıkından farklı bir mu'âmele yapılamayacağı der-kârdır. Ancak hükûmet-i mezkûrenin sulh-ı umûmîde vaz'iyeti sûret-i kat'iyyede ta'ayyün edinceye kadar ahâlîsinin menşe'i nazar-ı i'tibâra alınarak bunlara karşı Rus teb'asından daha müsâ'ade-kârâne mu'âmelede bulunulması muvâfık olacağının Tâbi'iyet Müdîriyeti'ne teblîğ buyurulması menût-ı müsâ'ade-i âsafâneleridir.

HR.HMŞ.İŞO, no. 124/13, v. 17.

***** ***** *****

№ 163

[28 avqust-23 oktyabr 1918]

Sefâret-i Kübrâ-yı Devlet-i Aliyye-i İran
İslambul
Numara : 2029/103
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Hükûmet-i Seniyye ile Rusya arasında vukû' bulan akd-ı sulh netîcesinde Kafkasya'da "Azerbaycan" nâmı altında bir hükûmet teşekkül eylediği ve Azerbaycan ise ma'lûm olduğu üzere devlet-i aliyye-i metbû'ama â'id eyâletlerden biri ve merkezi dahi Tebriz şehri olduğu ve şimdiye kadar tevârîhde bu isimde bir hükûmet görülmediği hâlde eyâlet-i mezkûrenin bir cüz'-i kalîli olarak Kafkasya'da bulunan parçasının Azerbaycan nâmıyla ayrıca bir hükûmet olarak meydâna çıkarılması Sefâret-i Kubrâ'nın hayretini mûceb olmakla beyân-ı hâl tecdîd-i vüdd ü muhâlesete zerî'a ittihâz kılındı.

Fî 21 Zilkade sene [1]336 ve fî 28 Ağustos sene [1]334
Sefîr-i Kebîr
[imza]
[arxa səhifə]:
Takdîm fî 29/[0]8/[13]34.
Makâm-ı Müsteşârî'ye fî 3 Eylül sene [1]918.
Elde tutulması irâde buyuruldu. Fî 4 minhû.
Mühimme'ye hıfzı tensîb buyurulmuşdur. Fî 23 Teşrînievvel sene [1]334.

HR.SYS, no. 2456/29, v. 1.

***** ***** *****

№ 164

[12 sentyabr 1918]
İstanbul Konferansı'na Me'mûr
Azerbaycan Hükûmeti Heyet-i Murahhasası
12 Eylül 1334
Numara : 46
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Hükûmetimden aldığım emr-i mahsûs üzerine Alman Sefâret Vekâleti'ne teblîğ etdiğim notanın bir sûretini melfûfen huzûr-ı âlîlerine takdîm ve bu vesîle ile tecdîd-i muvâlât ve arz-ı ihtirâm eylerim, efendim.

Azerbaycan Heyet-i Murahhasası Reîsi
Mehmed Emîn Resûlzâde
HR.SYS, no. 2303/6, v. 11.

***** ***** *****

№ 165

[12 sentyabr 1918]

Monsieur le Chargée d'Affaire,

Me conformant aux instructions de mon Gouvernement qui a été fort ému des dispositions concernant Bakou du traité conclu entre l'Empire Allemand et la Grand-Russie, j'ai l'honneur de porter ce qui suit à votre connaissance :

Le peuple d'Azerbaïdjan , en usant du droit , proclamé par la Révolution russe et affirmé par le Gouvernement russe à Brest-Litowsk, à chaque peuple de disposé de ses destinés, à secouer un joug séculaire et à proclamer son Independence dans une ferme conviction de pouvoir compter sur les sympathies de la Quadruple alliance : aussi ,a -t-il été très péniblement impressionné en apprenant que d'après les closes du traité additionnel susvisé, le Gouvernement Imperial Allemand accordait son adhésion à ce que la ville de Bakou qui forme la Capitale naturelle, le centre intellectuel, économique et politique de l'Azerbaïdjan, resta sous la domination russe.

Le Khanat de Bakou qui forme depuis des temps très ancien, un centre important des turcs de l'Azerbaïdjan, n'a été annexé par la Russise qu'en 1813, à la suite des guerres de l'époque; il a constitué pendant de longues années les territoires des Etats musulmans indépendants et parfois semi-indépendant de l'Azerbaïdjan.

L'ancienne forteresse qui sépare les vieux quartiers de la ville appelles "Itchéri-Chehir" des nouveaux quartiers dénommés "BaЇr-Chehir" a résisté plusieurs fois aux assauts des armées moscovites et a abrité les défenseurs opposé à l'envahisseur sur le dernier Khan.

La mosquée et le palais des khans, construit dans l'enceinte de la forteresse et conservé jusqu'à nos jours, sont des monuments historique de l'époque turco-musulmane bâtit par le Chah "Houda-Bendé" de la dynastie des chirvanchahi qui régnèrent sur l'actuelle province de Bakou (ancien Chirvanat).

Ces monuments datant de deux siècles font preuve des liens historiques qui attache Bakou à notre peuple. L'ancien Gouvernement russe craignant que ce palais, vestige des temps de l'Independence ne fut cause du réveil du sentiment national, en avait fait un grenier et malgré toute les démarches s'était refusé à charger de son entretien la municipalité ou les instituts archéologiques. C'est seulement après la révolution russe que les musulmans ont pris possession de ce monument, en glorifiant cette journée par de grandes démonstrations d'allégresse ce qui établit leur attachement aux souvenir de leur grandeur passée.

D'autre monument parmi lesquels les plus importants sont les "Kiz Koulesi" et le "temple du feu"sis à Sourahani, attestant aussi les droits historiques de notre peuple sur Bakou. Une de ces tour est situé à Bakou, sur les rivages et les autres aux environs du faubourg "Chaholan".

Le temple de Sourahani est le plus célèbre de tous ceux se trouvant dans l'Azerbaïdjan.

Ce temple que l'on considérait comme sacré et dont le feu, entretenu par un gaz jaillissant de la terre, ne s'éteignait jamais, attirait des visiteurs des contres les plus éloignés. C'est ce temple qui a donné au pays le nom d'Azerbaïdjan (endroit rendu florissant par le feu).

Les tombeaux de plusieurs saints de l'islam, d'antiques monuments funéraires, des sculptures en pierres ciselés avec art démontent qu'avant l'arrivée des russes, la population du pays possédait une culture et une civilisation florissante.

En outre ces liens historiques qui date des siècles des mages et de l'islamisme, Bakou est intimement attaché à l'Azerbaïdjan par sa situation géographique. Un regard jeté sur la carte suffit à établir que Bakou est inséparable de l'Azerbaïdjan, de même nos droits ethnographiques sur la ville sont indiscutables.

La majorité de la population et des mineurs sont musulmans. Les villages suburbains sont entièrement turco-musulmans. Les propriétés bâtis et non bâtis appartiennent pour la plus part aux musulmans. Les capitalistes musulmans indigènes détiennent le major parti des richesses du pays et des centaines de firmes musulmanes plus ou moins importantes s'occupent de l'industrie pétrolière.

Du point de vue de la culture et de la civilisation Bakou appartient également à l'Azerbaïdjan. Toutes l'organisation politique, économique et sociale, les établissements religieux, scolaire et bienfaisances; les centres culturelles, les centres culturelles les imprimeries musulmanes sont concentré à Bakou qui est en même temps le centre de réunion de tous nos intellectuels.

C'est ce centre qui réunit toutes nos forces matérielles et morales capable d'organiser l'indépendance du pays.

Pour tous ces motifs, le peuple d'Azerbaïdjan, qui n'a jamais abandonné l'idée de reconquérir l'Independence de son pays, ne peut aussi renoncer à la volonté de reprendre Bakou.

Cette question constitue pour l'Azerbaïdjan non pas une question d'agrandissement territoriale, mais bien une condition de viabilité.

Au contraire, pour la Russie et pour les autres peuples qui estime que Bakou leur est nécessaire, cette ville ne représente qu'une importance économique et cette condition qui peut être invoqué pour tout centre économique important, ne peut en aucune façon dépouiller l'Azerbaïdjan de ces droits légitimes.

D'ailleurs, mon Gouvernement ne nourrit point l'intention de négliger commerciaux et économiques des pays qui entretiendront avec lui des relations amicales, surtout ceux d'une grande puissance industrielle comme l'Allemagne.

En me basant sur les considérations qui précèdent je me permets d'attirer l'attention du Gouvernement Imperial Allemand sur le fait que les dispositions dont-il s'agit du traité additionnel russo-allemand qui prévoit l'abandon de Bakou à la Russie, lèsent les intérêts vitaux de l'Azerbaïdjan.

Par conséquent, le Gouvernement national et le peuple de l'Azerbaïdjan, très affecté de constater qu'avec le consentement d'une grande puissance amie, ils sont menacés d'être privé de la possession d'un centre qui est pour eux d'une importance vitale, espèrent fermement que leurs droits imprescriptibles sur cette ville seront pris en sérieuse considérations par le Gouvernement impérial Allemand.

Je saisie cette occasion pour réitérer, monsieur le chargée d'affaire, l'assurance de ma parfaite considération.

HR.SYS, no. 2303/6, v. 12-15.

***** ***** *****

№ 166

[12 sentyabr 1918]
RÉPUBLIQUE ARMÉNIENNE
DÉLÉGATION DE PAIX

№ 137

Constantinople, le 12 Septembre 1918
à Son Excellence Ahmed Nessimy Bey,
Ministre des Affaires Etrangères,
Constantinople
Excellence,

Le Gouvernement de la République Arménienne était convaincu que la reconnaissance de l'indépendance de l'Arménie de la part de l'Empire Ottoman, eprimée dans un certain nombre d'actes, avait eu lieu de par le consentement des Alliés de la Turquie, et aurait pour conséquence la même reconnaissance de la part de ces Alliés.

Ainsi que la chose a été éclaircie maintenant, d'après les traités supplémentaires signés le 27 Août dernier entre l'Allemagne et la Russie, parmi les Etats nouvellement formés dans la Transcaucaise, il n'y a que la Georgie que l'Allemagne reconnaît comme indépendante.

La formation d'une Georgie indépendante, conjointement avec la non reconnaissance de l'indépendance de l'Arménie et de l'Azerbaidjian, ne peut guère faciliter l'établissement de l'ordre dans le pays; tout au contraire, cela amènera indubitablement les plus grandes complications, et contribuera beaucoup à tendre les relations entre les nationalités de la Transcaucasie. Il en sera de même si la question de la reconnaissance de l'indépendance de l'Arménie et de l'Azerbaidjian n'est que temporairement tenue en suspens.

Considérant ce qui précède, j'ai l'honneur de protester au nom de la République Arménienne contre la non reconnaissance de l'indépendance de l'Arménie, priant Votre Excellence de porter cette protestation à la connaissance du Gouvernement Imperial, tout en ajoutant qu'une protestation analogue sera incessament présentée par Nous aux Autres Puissances de la Quadruple Alliance.

Veuilles croire,
Excellence,
à l'assurance de ma très haute considération.
Al. Khatissian
Ministre des Affaires Etrangères
de la République Arménienne,
Membre de la Délégation de Paix
HR.SYS, no. 2372/2, v. 99, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 167

[16 sentyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Kâtib</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="4" rowspan="3">Nev‘-i Müsvedde:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 10034
Husûsî Numara: 579
Târîh: fî 16 Eylül sene [1]918</td></tr>
<tr><td colspan="2">Keşîdesi fî 16 Eylül sene [1]918</td></tr>
</table>

Berlin Sefîri Rıfat Paşa Hazretleri'ne
Şifre Telgraf-nâme

Ermeni Cumhûriyeti ile Azerbaycan Hükûmeti tarafından nezârete verilen takrîrde Hükûmet-i Seniyye'nin mukaddemâ kendileriyle akd etdiği mu‘âhedâtda istiklâllerini tasdîk eylemesi müttefiklerinin inzımâm-ı muvâfakatıyla olduğuna kâni‘ bulunmuş olduklarını ve hâlbuki Almanya'nın Rusya ile ahîren akd eylediği mu‘âhedât-ı munzammada yalnız Gürcistan'ın istiklâlini tanıdığını beyân ile Hükûmet-i Seniyye'nin kendilerine karşı ta‘ahhüdünü îfâ etmediğini iş‘âr ve istiklâlleri tanınmadığı ve hattâ te'ehhur eylediği takdîrde birçok teşevvüşât zuhûra geleceğini ilâve ederek, istiklâllerinin Almanya tarafından tasdîk edilmemesinden dolayı Hükûmet-i Seniyye nezdinde protesto etmekdedirler.

Aynı protestoyu müttefiklerimize dahi verdiklerini ilâve etmekdedirler.

HR.SYS, no. 2372/2, v. 98, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 168

[20 sentyabr 1918]
AMBASSADE IMPÉRIALE
OTTOMANE
Berlin, le 19[18]
Copie
Moscou,
Le 20 Septembre 1918

Par le traité du paix conclu le 3 mars de cette annéc à Brest-Litowsk de nouvelles relations territoriales et politiques furent isntitueès entre la Russie et la Turquie.

L'article 4 du traité de Brest-Litowsk accordait à la population des provinces de Kars, Ardahan et Batoum qui faissient précédemment de la République russe le droit "d'instituer un nouveau régime d'accord avec les États voisins, particuliérement avec la Turquie." Le sort des ces régions, leur situation internationale devait être fixee par l'exspression de la volonte de leur population. Cependant, des la signature du trait de paix des distircts furent occupés par les troupes ottomanes et le règime de l'occupation militaire y fut introduit accompagné de pillage et dêprédations intollérables et d'actes de violences envers la population paisible. Simultanément avec l'introduction de l'administratiın turque le recrutement forcé de la population mâle au-dessus de 19 ans fut effectué dans ces provinces. La population dont la libre expression de la volonté devait statuer sur le nouvel ordre de choses à y introdure fut d'avance terroriséè et placeè dans des conditions dans lesquelles le droit qui lui ètait accordè ètait transofrmé en une comédie et en une insulte. La veulle du vote, les citoyens notables dont l'influence pouvait se faire jour au dètriment de la Turquie, furent expulsès ou arrétès et dans beaucoup de cas même fusillés. Le vote eut lieu sous le contrôle direct et ostensible des autorités turques qui y signalaient les victimes pour les actes de vengeance et de répression à accomplir par elles. Dans ces conditions, les résultats du vote ètaient acquis.

Considèrant ces violences pèrpètreès envers la population des provinces séпareés de la Russie comme une violation essentielle de l'article 4 du traitè Brest-Litowsk le Gouvernement des Soviets dèclare ici qu'il ne peut d'être d'accord avec le résulat de la soi-disant consultation des habitants des provinces de Kars, Ardahan et Batoum et qu'il considère que leur population n'a point fait usage du droit qui lui est accordé de fixer elle-même son sort et que la question de l'ordre de choses à y établir est et demeure non-résolue.

Suivant le traitè de paix, les opérations militaires entre la Russie et la Turquie devaient être terminées et cependant aprè la signature du traité leshostilitès furent renouvelées de la part de la Turquie et continuent jusqu'à prèsent. Les troupes régulières turques conjointement avec des bandes de brigands occupent des territoires appartmenant à la République russe, soumettent les villes et les villages au pillage et à la dévastation, massacrent la population chrètienne y compris les femmes et les enfants et se livrent sur elle à tous les actes de violence imaginables. Le Gouvernement des Soviets a maintes fois protesté contre la cotinuation des hostilités de la part de la Turquie, mais toutes ces protestations restèrent sans résultat. Enfin au mois de Juillet de cette anneè l'armeè ottomane entreprit une expédition contre Bakou et après une resistance-héroïque de la

part des troupes des Soviets contre les forces ĕcrasantes de l'adversaire elle s'ouvrit la voie de Bakou, une des citès les plus importantes de la République Russe. A toutes les protestations du Gouvernement des Soviets, les rerésentants du Gouvernement Ottoman répondirent par la nègation pure et simple du fait même de l'invasion turque ou bien mirent en avant l'allégation que soi-disant des bandes irrégulières locales opérent seules devant Bakou tandis qu'en réalitè l'armèe régulière turque attaquait Bakou et le 30 Juillet le Gènèral Chèvket Pahsa and adressa aux habitants de la ville la proposition de se rendre sans conditions. Actuellement quand la cité de Bakou est prise et quand l'armèe turque se trouve au coeur de la ville, quand la population sans défense et toute la cité sont l'objet jour après jour de toutes les horreurs du pillage, des massacres et des actes de violence de la part des troupes turques conjointement avec les bandes tartares qui se sont jointes à elles. L'allégation des représentants ottomans que soi-disant l'attaque dirigée contre Bakou ne fut l'oeuvre que de brigands locaux ne peut être considérée que comme une manoeuvre contraire à la vérité destineé à couvrir les actes de violence de la Turquie sous le voile de laquelle la violation systèmatique de traité de Brest-Litowsk a lieu ainsi que le part direct et le pillage des territoires de la République Russe.

Le Gouvernement Ottoman durant les six mois qui viennent de s'écouler a constamment violé le traité de Brest-Litowsk malgré toutes les protestations du Gouvernement des Soviets. Et maintenant enfin, pour couronner ces actions, il a saisi et il a soumis à une ruine affreuse une des cités les plus importantes de la République Russe. Par celal e Gouvernement Ottoman a démontré que le traité de Brest-Litowsk entre la Ruossie et la Turquie n'est plus en vigueur. Le Gouvernement de la République Socialiste Fédérative Russe des Soviets est obligé à reconnaître que les actes du Gouvernement Ottoman ont de fait annulé l'action du traité de Brest-Litowsk entre la Russie et la Turquie qui instituait les relations de paix entre ces deux États.

(signè): Tschitscherine

Au Gouvernement Impèrial Ottoman,

Constantinople

HR.SYS, no. 2374/2, v. 2, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 169

[21 sentyabr 1918]

Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezâreti

Şifre Kalemi

2875

Berlin Sefâret-i Seniyyesi'nden Vârid Olan fî 21 Eylül sene [1]918 Târîhli [28 Numaralı] Telgraf-nâmenin Hallidir.

Müsta'celdir.

Almanlarla olan müzâkere hâlâ netîcelenmedi. Azerbaycan ve Ermeni Hükûmetleri'ni Ruslardan evvel tanımak mümkün olamayacağını beyân ve ısrâr ediyorlar. Bizim tanımaklığımıza ve hattâ Şimâlî Kafkasya ve Türkistan'da hükûmet

teşkîl ve onlarla ittifâk etmekliğimize i‘tirâz etmediklerini tahrîren ityân eyliyorlar. Kırım ve Karadeniz mesâ’iline de bir şekil veriyorlar. Ben de bunları kabûl etmekle berâber, "şâyed bu yüzden Rusya ile aramızda bir ihtilâf zuhûr ederse Almanya Hükûmeti vazîfe-i ittifâkı îfâ edecekdir" diye bir ta‘ahhüd almakda ısrâr eyliyorum. İş bu ta‘ahhüde kalmışdır. Üç günden beri bunun formülü ile meşgûlüz. Biz sarîh yazarak veriyoruz. Onlar da, "mümkün olanı yapacakdır" şeklinde tashîh ve i‘âde ediyorlar. Kat‘î bir ta‘ahhüd vereceklerini ümid edemiyorum.

Dün gece bu üç devletin tasdîk-i istiklâline delâleti için Joffé ile görüşdüm. Müzâkereye girişmek için Azerbaycan’daki Türk kuvvetlerinin çekilmesini teklîf etdi. Derhâl kabûl etdim. "Tard olunanlar ve bizim hıdmetimizi terk edecekler müstesnâdır" dedim.

Bulgar sefîri evvelki gün geldi. Dobruca’nın kat‘î olarak Bulgaristan’a ancak Sulh-ı Umûmî’den sonra ilhâkı takarrur etdiğini ve hâlbuki bugün bize verecekleri arâzînin kendi mâl-ı müktesibleri olduğunu söylüyor ve Sulh-ı Umûmî’de Dobruca Bulgaristan’a kat‘iyyen kaldığı şartıyla bir şey yapabileceklerinden bahs ediyor. Bendeniz bin dokuz yüz on beş hudûdunun tamâmı için bunu kabûl edeceğimi söyledim. Sefîr bugün Meriç’den başka bir şey istihsâline imkân görmüyor. Rozenburg hâlâ Bulgarların onu da yapamayacağını söylüyor. Ya’nî Karaağaç ve Meriç için şimdiden ta‘ahhüd almak a‘zamî ta‘lîmâtları gibi görüyor. İşi âtîye ta‘lîk eden ve Dobruca’nın tamâmı şartını kabûl eylemek bugünkü vaz‘iyete göre hiçbir şey almamak demekdir. Ben Meriç’i alarak işi hall etmek tarafdârıyım. Bu ciheti hiç aramızda görüşmemiş idik. Beyne’r-rufekâ görüşülerek, netîce-i müzâkerenin pazar günü akşamı just aparat ile bana yazılmasını ricâ ederim. Salı günü kat‘iyyen hareket edeceğim. Almanlara söyledim. Joffé ümid-bahş bir cevâb vermez ise arz etdiğim esâs dâ’iresinde bir şey imzâ ederek avdet niyetindeyim efendim.

Mehmed Talat

HR.SYS, no. 2374/1, v. 27.

***** ***** *****

№ 170

[23 sentyabr 1918]

PROTOCOLE SECRET

Les soussignés

Son Altesse Talaat Pascha, Grand-Vézir de l’Empire Ottoman,

et

Son Excellence Monsieur von Hintze, Secrétaire d’Etat des Affaires Etrangéres de l’Empire Allemand,

s’étant réuni pour un échange de vues sur les questions du Caucase, déclarant ce qui suit:

1°) Le Gouvernement Impérial Ottoman déclare vouloir reconnaître dés à présent les Républiques d’Azerbaydjan du Caucase, de Géorgie et d’Arménie comme Etats indépendants.

Le Gouvernement Impérial Allemand, tout en étant prêt à reconnaître la Géorgie, regrette de ne pas être en mesure, à l’heure qu’il est, d’en faire autant par rapport á

l'Azerbaydjan et á l'Arménie. Vu les engagements pris d'accord avec le Gouvermenet Impérial Ottoman vis-á-vis des Géorgiens, le Gouvernement Impérial Allemand ne saurait plus ajourner longtemps la reconnaissance de la République de Géorgie. Cependant il n'y procédera pas avant d'être entré en rapports avec les Gouvernements de fait qui se sont formés en Azerbaydjan et en Arménie, en déléguant des consuls dans ces pays.

Dans les cas oû des complications surgiraient entre la Turquie et la Russie du fait de la reconnaissance des Républiques caucasiennes par le Gouvernement Ottoman, le Gouvernement Impérial Allemand fera tout ce qui est en son pouvoir pour écarter le un conflit et amener une entente entre son allié et la Russie.

Le Gouvernement Impérial Ottoman retirera sans délai les troups ottomanes de l'Azerbaydjan et de l'Arménie. Le Gouvernement Impérial Allemand de son côté, offrira ses bons offices á l'effet que la Russie reconnaisse les Républiques d'Azerbaydjan et d'Arménie, dés que les troupes ottomanes auront été retirées des territoires, revenant á ces deux Républiques, sauf les gardes nécessaires pour garantir la sécurité du service sur la ligne Alexandropole-Djoulfa.

2°) Le Gouvernement Impérial Ottoman déclare qu'il a l'intention de travailler á la formation des Etats indépendants au Nord de la Caucasie et dans le Turkestan et de faire son possible pour assurer une alliance avec ces Etats et pour utiliser dans l'intérêt des alliés les nouvelles forces qu'on pourrait se procurer ainsi.

Le Gouvernement Impérial Allemand tout en regrettant de ne pas pouvoir dans les circonstances actuelles, prêter son concours au Gouvernement Impérial Ottoman dans ces entreprises, n'y soulèvera pas non plus d'objections.

3°) Le Gouvernement Impérial Ottoman et le Gouvernement Impérial Allemand useront de leur influence auprès des différents Gouvernements du Caucase et feront eux-mêmes tout ce qui dépend d'eux pour que, pendant la guerre, les Puissances de la Quadruple Alliance puissent s'assurer le maximum de profit de toutes les ressources économiques des dites régions.

Le Gouvernement Impérial Ottoman s'engage á user de son influence auprés du Gouvernement d'Azerbaydjan et á faire tout ce qui dépend de lui en ce qui concerne son propre territoire pour que, sans préjudice des droits privés, l'administration des champs pétroliféres et de l'industrie de pétrole ainsi que du chemin de Tiflis-Bakou et de la conduite de pétrole Bakou-Batoum soit confiée au Gouvernement Impérial Allemand pendant toute la durée de la guerre.

Le Gouvernement Impérial Allemand fera bénéficier l'Empire Ottoman, comme ses deux autres alliés, ainsi que la Russie et les différents Gouvernements du Caucase pour une part équitable á déterminer d'un commun accord entre les parties intéressées, des huiles, qui seront produites dans le district de Bakou.

4°) Le Gouvernement Impérial Allemand reconnaît que la situation des musulmans en Crimée, comme en Russie en général, en ce qui concerne la conservation de leur charactére national, de leur religion et de leur culture, est d'une importance particuliére pour le Gouvernement Impérial Ottoman.

Sans préjudice á la forme politique future de la péninsule, le Gouvernement Impérial Allemand, en tant que cela dépend de lui, est d'accord que l'Etat de choses

existant dans ce pays (un cabinet mixte avec un Président du Conceil Musulman) soit maintenu.

5°) Lee Gouvernement Impérial Allemand reconnaît que la question de la flotte russe de la Mer Noire est d'une importance particulière pour le Gouvernement Impérial Ottoman.

Lors du règlement définitif de cette question, le Gouvernement Impérial Allemand s'engage á faire tout son possible pour assurer le renforcement de la flotte ottomane.

6°) Le Gouvernement Impérial Ottoman fera tout son possible auprés du Gouvernement de l'Azerbaydjan pour assurer aux colons allemands établis sur son territoire le même traitement qui leur sera accordé dans les autres parties de l'ancien Empire russe.

7°) Le Gouvernement Impérial Allemand et le Gouvernement Impérial Ottoman sont tout-â-fait d'accord pour maintenir, conformément aux dispositions de l'Art. VII du traîté de Brest, l'intégrité territorriale et politique de la Perse.

Le Gouvernement Impérial Ottoman retirera ses troupes de la Perse, aussitôt que les opérations contre les Anglais seront finies. Il facilitera de toute façon la communication entre l'Allemagne et la Perse pendant le temps de l'occupation militaire.

Fait á Berlin, en double expédition
le 23 Septembre 1918.

Talat	Hintze

HR.SYS, no. 2303/14, v. 5, səh. 1-4.

***** ***** *****

№ 171

[3 oktyabr 1918]
Ambassade Impériale
Ottomane
No. A615
Le 3 Octobre 1918
Copie
Monsieur l'Ambassadeur,

Votre Excellence est renseignée qu'après la prise de Bakou par lea troupes ottomanes, le Gouvernement des Ouvriers et des Paysans s'est adressé au Gouvernement Impérial Ottoman avec une note par laquelle il considérait que l'état de paix est interrompu entre la Russie et l'Empire Ottoman.

Après quoi Son Altesse, Mr. le Grand Vizir Talat Pacha a émoigné le désir d'entrer en pourparlers avec moi dans le but d'arranger a l'amiable le conflit qui s'est produit. Après de longs entretiens j'ai exposé a Son Altesse les points suivants comme uniquement acceptables pour la Russie:

1) Le Gouvernement Ottoman retire jusqu'au dela des frontières établies par la traifé de Brest-Litowsk toutes ses forces armées, régulières comme irrégulières, avec tout

leur équipement et leur muntion, ainsi que toutes les bandes de volontaires turques et les employés civils, et remet toute la région indiquée aux pouvoirs russes.

2) Dans le but d'établir les dégats occasşonés à la Russie par les actions des troupes turques au détriment de la paix de Brest Litowsk une commission internationale doit être nommée.

3) Les deux parties s'adressent au Gouvernement Impérial Allemand en le priant de garantir 'ex écution desdits engagements.

Son Altesse m'exposa qu'il n'est pas en état de me donner la réponse sans avoir consulté ses collègues et avant le départ de Son Altesse pour Constantinople il était décidé que la réponse du Gouvernement Ottoman me serait remise par Votre Excellence lundi' le 30 Septembre 1918.

D'après la dépêche de Son Altesse, le Grand Vizir, qui n'a pas eu le temps de conférer à propos de ces questions à Constantinople le terme de la réponse fut nomia jusqu'a mercredi le 2 Octobre 1918. Aujourd'hui, Votre Excellence, vous venez de m'informer, que le Gouvernement Ottoman a donné l'ordre à ses troupes de se retirer vers les frontières étabiles par le traité de Brest Litowsk et que ce moment a déjà commencé.

Mais Votre Excellence n'étiez pas en état de me préciser que cette réponse contienne en elle la retraite des troupes irrégulières et l'exécution de toutes les autres conditions vu l'absence des instructions relatives du Gouvernement Ottoman.

En considération de quoi je dois compter les pourpariers conduits selan le désir de Son Altesse, le Grand Vizir, comme terminés et exécutant les ordres de mon Gouvernement, je remets à Votres Excellence la note ci-incluse du Gouvernement des Ouvriers et des Paysans au Gouvernement Impérial Ottoman.

(signé Joffé)

HR.SYS, no. 2374/2, v. 7-8.

***** ***** *****

№ 172

[10 oktyabr 1918]
Bevollmächtigter Vertreter
der Russischen Sozialistischen
Föderativen Sowjets Republik
Moscou,
le 10 octobre 1918
A Son Excellence
Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères
du Gouvernement Impérial Ottoman

Le commissairiat du peuple des affaires étrangères a eu l'honneur de recevoir le télégramme de monsieur le ministre ottoman des affaires étrangères daté le 6 octobre contenant la réponse du gouvernement ottoman au radiotélégramme du commissariat du peuple du 20 septembre. A son grand regret le commissariat du peuple se voit obligé de déclarer que les considérations développées par monsieur le ministre ottoman des affaires étrangères ne peuveat point être reconnues comme étant suffisamment concluantes pour amener le commissariat du peuple à abandonner les idées émises par lui relativement aur agissements de la Turquie et aux résultats qui en découlent. Le commissariat du peuple

croit de son devoir d'indiquer les divergences considérables qui se produisent entre les affirmations de monsieur le ministre ottoman des affaires étrangères et l'état des choses réel existant au Caucase. La question de savoir si le Gouvernement soviétiste a exécuté dans tous leurs détails les stipulations du traité de Brest concernant la remise aux autorités turques des provinces de Kars, Ardahan, et Batoum n'a aucune importance après que les troupes turques sans prêter aucune attention à quelques stipulations contractuelles que ce soient ont envahi prématurément en dehors de tous les termes qui auraient pu être convenus dans ce but et sans le moindre accord avec les autorités russes à ce sujet les provinces de Kars, Ardahan et Batoum, où elles se livrent aux actes de violence les plus barbares contre la population locale. Le commissariat du peuple de son côté se voit obligé de reconnaitre que dans les localités géorgiennes de la Transcaucasie pendant la période qui suivit la conclusion de la Paix de Brest-Litowsk une force considérable fut acquise par les rebelles contre le pouvoir soviétiste qui formèrent contre la volonté des grandes masses populaires un soit-disant gouvernement séditieux et qui entre autres refusèrent au commencement de se conformer au traité de Brest-Litowsk. Le gouvernement soviétiste indiqua à ce-moment là aux rebelles établis à Tiflis qu'il répudie toute responsablité pour les résultats auxquels leur attitude pourrait mener. Mais ce n'est point le gouvernement ottoman qui pourrait avoir le droit pour la justification de ses actions de se référer à l'activité illégitime des rebelles de Tiflis. Car ce fut le gouvernement ottoman qui le premier accorda un appui à ces rebelles dans l'ordre politique en commençant avec eux des nĕgociations régulières et en reconnaissant à ce groupe séditieux la qualité de partie contractante souvraine contrairement à ce que des relations anicales avec la Russie auraient dû réclamer. Le gouvernement ottoman n'est aucunement intitulé pour rejeter sur le gouvernement soviétiste la responsabilité pour l'activité des groupements de la population transcaucasienne en révolte contre le pouvoir soviétiste, aprés que ce fut le gouvernement ottoman lui-même qui soutint et même provoque ce mouvement de révolte. De nombreux délégués de différentes parties du Caucase méridional ainsi que septentrional accouraient auprès du gouvernement russe en exprimant leur imignation et en protestant énergiquement contre les imposteurs quifrauduleusement s'érigeaient en soit-disant gouvernements locaux et qui s'adressaient à Constantinople d'où ils étaient soutenues de toutes façons. Il n'est pas non plus possible de considérer comme justifié le point de vue du ministére ottoman des affaires étrangères selon lequel le droit est refusé au gouvernement russe d'exprimer son appréciation du soit-disant vote, émis par la population des provinces de Kars, Ardahan et Batoum. Le traité de Brest a stipulé d'une façon indubitable que la population de ces districts devait elle-même fixer son sort futur d'accord avec les Etats voisins, en particulier avec la Turquie, mais nullement avec la Turquie seule. La non-intervention que le traité de Brest demande de la part du gouvernement russe à l'égard du vote de ces populations veut dire uniquement que ce vote doit procéder en dehors de toute pression et de toute influence de la part du gouvernement russe ou de ses agents, stipulation qui fut fidèlement observée par lui. Ce furent justement les représentants de la population musulmane locale qui adressèrent au gouvernement russe des plaintes amères, sérieusement motivées, avec des preuves à l'appui een grande quantité relativement à la falsification intolérable de l'expression de la volonté populaire que présenta le soit-disant vote de la malheureuse population de ces régions sur leur sort futur. D'une façon générale toute l'activité des autorités turques dans ces localités ainsi que tous les agissements d'ordre politique et toutes les actions militaires des Turcs dans la Transcaucasie furent d'un bout à l'autre une violation

ininterrompue du traité de Brest et des relations pacifiques et amicales avec la république russe. Quant à l'expédition de l'armée turque contre Bakou elle ne peut être justifiée par aucune référence à des actions de quelques groupements que ce soient de la population des provinces limitrophes de la Turquie, car la situation à Bakou n'y est en rien reliée. La mention faite par monsieur le ministre ottoman des affaires étrangères de l'apparition à Bakou d'un détachement anglais n'est pas plus convaincante pour la simple raison que l'invasion de l'armée turque sur la Presqu'île d'Apcheron précéda de beaucoup la venue du premier anglais dans ces parages et au mois de juillet le général turc Chevket Pacha exigeait déjà la capitulation sans conditions de la cité, tandis que le petit détachement anglais qui y vint n'y arriva qu'au mois d'août. Plus encore, ce fut justement l'approche de l'armée turque et le danger mortel qui en conséquence menaçait la population de Bakou qui eurent pour résultat que cette localité jusqu'alors inébranlablement fidèle au pouvoir soviétiste commença à prêter l'oreille aux fallacieuses exhortations des rebelles à la solde des puissances de l'Entente, qui après cela purent introdduire un petit nombre d'Anglais dans Bakou. Le détachement anglais qui y entra était suffisant pour y créer un prétexte que le gouvernement ottoman et ses agents purent metre en avant pour leur acte de violence envers Bakou, mais pour des hostilités contre les Turcs il était absolument insuffisant et il abandonna précipitamment la ville, dès que les Turcs en commencèrent l'assaut.

Monsieur le ministre ottoman des affaires étrangères déclare que les forces turques procèdent dé jà à l'évacuation des régions occupées par elles. Malheureusement aucun résultat tangible de cette mesure n'est visible jusqu'à présent et aucun point n'y est encore évacué par les forces régulières turques et par les bandes irrégulières opérant conjointement avec elles. Aucun fait n'est parvenu à la connaissance du gouvernement russe qui aurait pu prouver le désir du gouvernement ottoman d'observer les traités conslus avec la Russie et de maintenir des relations amicales avec elle. Le gouvernement ottoman pourrait démontrer ce désir seulement dans le cas où il réparait le mal inoui causé à la république russe et cela aurait lieu seulement si les autorités turques remettaient formellement la cité de Bakou occup par elle de façon illégitime et tout le territoire en deçà de la frontiĕre stipulée à Brest aux autorités soviétistes russes et en particulier à nos fondés de pouvoir que nous indiquerons dans ce but avec la condition additionelle qui s'impose d'elle-même, que les dégats causés par l'invasion turque doivent être réparés par un dédommagement complet. Dans ce cas, et dans ce cas seulement, le gouvernement russe pourra considérer comme prouvé ce que monsieur le ministre ottoman des affaires étrangères affirma à la fin de son télégramme. En remettant à nos autorités Bakou et toute la Transcaucasie jusqu'à la limite de la Géorgie reconnue par l'Allemagne et jusqu'à la frontière de l'empire ottoman défşnşe à Brest, le gouvernement ottoman, cela va sans dire, éloignera de ces régions toutes ses forces régulières ainsi que les bandes irrégulières qui y opèrent avec tous leurs instructeurs et leurs chefs. Alors seulement l'état de choses, institué par le traité de Brest dans ces régions, pourra être considéré comme rétabli.

(Signé) Tschitscherine

HR.SYS, no. 2293/8, v. 1, 3.

*****   *****   *****

№ 173

[13-15 oktyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
Mühimme Kalemi
15 Teşrînievvel sene 1918

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Kayıd Numarası</td><td>Târîh</td><td>Müsevvid</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr-i Umûmî</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td>1441
1444</td><td></td><td></td><td></td><td>[imza]</td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="2">Nev‘-i Müsvedde:
Berlin’den Mâ-‘adâ Kiev de Dâhil Olmak Üzere Bi’l-cümle Süferâ’ya Tahrîrât</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî: 112-10913
Husûsî: 76-10914
Târîh: Fî 14 Teşrînievvel sene [1]918</td></tr>
</table>

Elviye-i Selâse hâricinde asâkir-i osmâniyenin icrâ-yı harekât ibrâz ile Tiflis’e yetişmesinden dolayı Rusya Hükûmeti’nin pek ziyâde mugber olduğu Berlin’de bulunan Sadrazam Paşa Hazretleri tarafından haber alınması üzerine bir sûret-i tesviye bulmak üzere Mösyö Joffe ile müzâkerâta ibtidâr olundukda mûmâ-ileyh zât-ı sâmî-i sadâret-penâhîye Elviye-i Selâse mes’elesinin târîhe karışdığını ve bu babda hiç program der-miyân etmeyeceğini, hiçbir ta‘ahhüdde bulunmamakla berâber Ermenistan ve Azerbaycan hükûmetlerinin tasdîk-i istiklâli mes’elesini hükûmete arz edeceğini fakat Bakü tekmîl Cenûbî Rusya sanâyi‘i için gâyet mühim menâbi‘i muhtevî olduğundan Azerbaycan’a terkine hükûmet-i metbû‘asının kat‘iyyen muvâfakat edemeyeceğini, Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan Hükûmetleri’nin tasdîk-i istiklâli Rusya’nın umûr-ı dâhiliyesin-den olduğundan Hükûmet-i Osmâniye’nin müdâhaleye hakkı olamayacağını, buralara asker gönderilmesi ve hattâ bu hükûmetlerle münâsebâta girişilmesi Brest-Litowsk Mu‘âhedesi ahkâmına münâfî bir mu‘âmele-i gayr-ı dostâne telakkî edildiğini, Kafkas hükûmetlerinin tasdîk-i istiklâli veya sâ’ir sûretle hareket edilmesi hakkında bir karâr itihâzından evvel asâkir-i osmâniyenin bu havâlîden çekilmesi derece-i vücûbda idüğünü, bu bâbdaki talebin bi’l-cümle gönüllüler, me’mûrlar, mu‘allimler, mühimmât-ı harbiyye ve sâ’ire ile berâber tahliyeyi mutazammın bulunduğu ifâde edilmişdir.

Tarafımdan nezâret-i senâverîye bildirilen Rusya Hükûmeti’nin metâlibi ber-vech-i âtîdir:

1. Askerî mu‘allimler ve me’mûrîn dâhil olmak üzere Brest Mu‘âhedesi’nin dördüncü mâddesinin üçüncü fıkrasında üç elviyeden mâ-‘adâ bi’l-‘umûm Kafkas arâzîsinden bütün mühimmâtıyla birlikde asâkir-i osmâniye der-hal geri çekilecekdir. Protokolün imzâsından i‘tibâren dört hafta zarfında tahliye ikmâl edilmiş bulunacakdır.

2. Kafkasya’daki Osmânlı harekât-ı askeriyesinden dolayı Rusya Hükûmeti’nin Türkiye’den talebe kendisini haklı zann etdiği tazmînât metâlibi bi’l-âhere akd olunacak daha mufassal bir mukâvele-nâme mûcebince te'sîs edilecek muhtelit bir komisyon tarafından tedkîk olunacakdır.

3. Hükûmet-i Osmâniye ile Rusya Hükûmeti birinci ve ikinci noktaların mu‘ayyen şerâ'itinin icrâsını ve gayr-ı zarar tarîkiyle vukû‘ bulacak İngiliz hücûmlarına karşı asâkir-i osmâniyenin emniyeti tekeffül ve ta‘ahhüd eylemesini Almanya’dan temennî edecekdir.

Cevâben Mösyö Joffe’ye beyânât-ı âtiyenin teblîği Berlin Sefâretimize buyurulmuşdur.

(Îcâbât-ı askeriye ve bi’l-hâssa Bakü’nün İngilizler tarafından işgâli dolayısıyla Kafkasya’da arâzîde bulunan asâkirimizin kâmilen çekilmesi için Başkumandanlığımca emr verilmişdir. el-Hâletü hâzihî askerin bir kısmı bile çekilmişdir.)

Mes’ele bu dâ’irede müzâkere ediliyor. Ma‘lûmât süferâya lâhik olmak üzere beyânı keyfiyetine ibtidâr kılındı.

Keşîdesi: Fî 13 Teşrînievvel sene [1]334

HR.SYS, no. 2303/9, v. 4, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 174

[26 oktyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
Mühimme Kalemi

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Kayıd Numarası</td><td>Târîh</td><td>Müsevvid</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr-i Umûmî</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="2">Nev‘-i Müsvedde:
Sadâret’e</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 11537
Husûsî Numara: 479
Târîh: 26 Teşrînievvel sene [1]918</td></tr>
</table>

Elviye-i Selâse hâricinde asâkir-i osmâniyenin icrâ-yı harekât etmesinden dolayı Rusya Hükûmeti tarafından vukû‘ bulan şikâyât ve i‘tirâzât üzerine hükûmet-i müşârün-ileyhâ ile cereyân eden müzâkerâtın safahât-ı muhtelifesi ma‘lûm-ı sâmî-i fehîmâne-leridir.

Almanya Hükûmeti’nin tavassutuyla Berlin Sefîr-i Kebîri Rıfat Paşa Hazretleri ve Rusya Sefîri Mösyö Joffé mu‘âyenesinde cereyân eden işbu müzâkerâtda Rusya murahhası, Hükûmet-i Osmâniye tarafından ahkâmı ihlâl edilmiş olan Brest Müsâlaha-nâmesi’ni “ke’en lem-yekun” add eden kendi hükûmetinin ancak ba‘zı şerâ’it dâ’iresinde mu‘âhede-nâme-i mezbûru tekrâr mer‘î add edebileceğini ifâde ve der-miyân etmiş ve bu bâbda mevâdd-ı seleseyi muhtevî bir protokol tanzîm olunmuşdur. Mevâdd-ı mezkûreden birincisi Brest-Litowsk Mu‘âhede-nâmesi hâricinde kuvâ-yı osmâniye tarafından işgâl edilmiş mahallerin muntazam ve gayr-ı muntazam bi’l-cümle kuvâ-yı osmâniye tarafın-dan tahliyesine müteferri‘ olduğundan işbu arâzînin dört hafta zarfında tahliyesi devletce kabûl olunarak Rıfat Paşa Hazretleri’ne o yolda ta‘lîmât verilmişdir. Kafkasya’daki Osmânlı harekât-ı askeriyesinden dolayı Rusya Hükûmeti’nin talebe kendisini haklı zann etdiği tazmînât metâlibinin bir muhtelit komisiyon tarafından tedkîkini mutazammın olan ikinci mâdde kâbil-i kabûl görülememişdir. Keyfiyet-i tahliyeye nezâret etmek üzere hükûmeteyn tarafından Almanya’nın vesâtatına mürâca‘at edilmesine dâ’ir olan üçüncü mâdde kısmen kabûl edilmiş ise de Bahr-ı Hazar tarîkiyle vukû‘ bulacak bir İngiliz ta‘arruzuna karşı asâkir-i osmâniyenin emniyetini Almanya’nın tekeffül ve ta‘ahhüd eylemesine dâ’ir olan husûsî fıkrası Rusya hilâfına râci‘ olmadığı cihetle zann edilmişdir.

Birinci mâddenin tamâmen ve üçüncü mâddenin kısmen kabûlüne Rusya Hükûmeti’nce bir gûne i‘tirâz der-miyân edilmeyeceği me’mûl ise de ikinci mâddenin Ruslarca bi-gâyet mültezim olduğu gerek Joffé’nin beyânâtından ve gerek Hâriciye Komiseri Çiçerin’in telgraf-nâmesi muhteviyâtından müstebân olduğu gibi ale’l-husûs nezâret-i âcizîden Berlin Sefâret-i Seniyyesi’ne verilen ta‘lîmâta mugâyir olarak Dersaâdet Almanya Sefîri Kont Bernstorff Hükûmet-i Seniyye’ce her üç mâddenin kabûl olunduğunu hükûmet-i metbû‘asına bildirmiş ve Almanya Hâriciye Nezâreti’nden kendisine verilmiş te’mînâta i‘timâden ikinci mâddenin de menâfi‘imize muvâfık bir sûretde tanzîmi için müzâkerâta girişdiğini Rıfat Paşa Hazretleri tarafından ahîren edilmiş olduğuna nazaran bu mâddenin külliyen adem-i kabûlü hâlinde Rusya Hükûmeti’yle aramızın tamâmen açılacağı ve Brest Mu‘âhedesi’nin “ke’en lem-yekün” hükmünde add edildiği yolundaki karârda ısrâr olunacağı kaviyyen mecrûm bulunmuşdur. Kaldı ki Rusya Hükûmeti’nin taleb etmekde kendisini haklı gördüğü tazmînât mesâ’ilini tedkîk etmek üzere bir komisiyon teşkîline muvâfakat edilmesi, behemehâl tazmînâtın esâsı ve mikdârını kabûl etmeği tazammun etmeyeceği cihetle komisyonda a‘zâ-yı osmâniyenin netîce-i tedkîk ile kavâ‘id-i hukûkiyeye istinâden tazmînâtın adem-i i‘tasına karâr verilmesini taleb edebileceklerinden kat‘-ı nazar hayli zamân devâmı tabî‘î bulunan tedkîkât-ı mezkûrenin hıtâmından mukaddem gâyet nâzik olan vaz‘iyet-i hâzıra-ı siyâsiyenin inkişâfı ihtimâl dâ’iresindedir. Ma‘rûzât-ı sâlifeye niyâbeti mezkûr ikinci mâddenin reddi takdîrinde Brest Mu‘âhedesi’nin “ke’en lem-yekün” hükmünde olduğuna dâ’ir riyâset-i hükûmetce verilen karârda ısrâr ve devleteyn arasındaki hâl-ı sulhun hâl-ı harbe inkılâb etdiği i‘lân ediliyor ise hükûmet-i mezkûrenin ma‘lûm olan za‘f ve teşevvüşât-ı dâhiliyesine nazaran el-yevm bir tehlike-i askeriye melhûz olmasa bile – ki

bu ihtimâl dahi vâriddir - mu'âhede-i mezkûre ile istihsâl edilmiş bulunan menâfi-i azîmenin ve üç sancak üzerinde te'mîn edilmiş hakk-ı hâkimiyetin tekrâr mevzû'-ı bahs olması ve düşmanlarımızca mes'elenin Hükûmet-i Seniyye aleyhinde halline tevessül edilmesi vârid-i hâtır olmakdadır. Binâ-berîn tazmînâtın esâsını kabûl etdirerek münhasıran iddi'â-yı vâkı'ayı tedkîk etmek üzere bir komisyon teşkîline muvâfakatla şirâ-hafî ihtiyâr eylemek münâsib-i mütâla'a kılınmakda ise de keyfiyetin devletce tedkîkiyle iktizâ-yı hâlinin îfâsı menût-ı re'y-i sâmî-i fehîmâneleridir.

HR.SYS, no. 2293/8, v. 24, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 175

[26 yanvar 1920]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
8962
44
Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye
Mahrem ve müsta'celdir.
Mâ'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Batum livâsı İslâm Cemiyeti tarafından murahhas olarak Trabzon'a gelen Abdülkâdir ve Celâleddîn isminde iki gencin cem'iyet-i mezkûreden makâm-ı vilâyete hitâben getirdiği 10 Kânûnusânî [1]336 târîhli varakada Batum ve mülhâkâtı ahâlî-i islâmiyesinin Devlet-i Osmâniye himâyesinde bir muhtâriyet teşkîli maksadıyla te'essüs ve bunca müşkilâta rağmen bir seneden beri bu azminde devâm eden cem'iyetin Osmânlılar tarafından mazhar-ı mu'âvenet olamazsa artık atâlete mahkûm olacağı beyânıyla gerek teşkîlât-ı belediye ve gerek propaganda ve sâ'ireye sarf edilmek üzere vilâyet vâsıtasıyla Hükûmet-i Osmâniye'den ve Cenûb-ı Garbî Kafkas ahâlî-i islâmiyesi nâmına taleb-i mu'âvenet için gönderildiği beyân edilmiş ve bu varakaya melfûf matbû' cem'iyet nizâm-nâmesi de Batum, Ardahan ve Kars livâlarından ibâret olan Cenûb-ı Garbî Kafkasya'nın Devlet-i Osmâniye himâyesinde muhtâr bir cumhûriyet kalbini mutazammın bulunmuş olduğu ve Bolşeviklerin Denikin kıt'aâtını ezerek Azerbaycan ve Gürcistan Cumhûriyetleri hudûduna ta'arruzları üzerine İngilizlerin telâşa düşerek bu cumhûriyetler halkını Bolşevikler'le birleşmekden men'e medâr olmak üzere mezkûr cumhûriyetlerin istiklâllerini ale'l-'acele sulh konferansında tasdîk eylediklerini ve Gürcistan Cumhûriyeti'nin Batum idâre-i hâzırasına karşı müşkilât ve iğtişâşât îkâ'sıyla Batum ve havâlîsini fi'len ve resmen cumhûriyet idâresi dâhiline almak tarîkini ta'kîb etmekde bulunduğu ve buna karşı da cem'iyet-i islâmiyenin Elviye-i Selâse'nin Hâkimiyet-i Osmâniye'ye idhâli mücâdelesinde devâm etmekde bulundukları mûmâileyhimâ tarafından başkaca ifâde edildiği Trabzon vilâyetinden iş'âr kılınmış ve sûret-i mürâca'at ve talebe nazaran muktezâsının îfâsı menût-ı re'y-i sâmî-i sadâret-penâhîleri bulunmuş olmakla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 4 Cemâziyelevvel sene [1]338 ve fî 26 Kânûnusânî sene [1]336
Dâhiliye Nâzırı
Mehmed Şerîf
HR.SYS, no. 2463/61, v. 1.

***** ***** *****

№ 176

[28 yanvar-2 fevral 1920]
Meclis-i Mebûsân
Riyâseti
1
Makâm-ı Sâmî-i Sadâret-penâhî'ye

Ahîren istiklâlleri tasdîk-i düvelîye iktirân eden Azerbaycan ve Gürcistan devletlerine Meclis-i Mebûsân-ı Osmâniye'ce beyân-ı tebrîkât olunması meclisin 22 Kânûnusânî [1]336 târîhli in'ikâdında takarrur etmiş ve mezkûr in'ikâdda bu bâbda serd edilen beyânâtın cerîde-i müzâkerâtdan müstahrec sûretleri leffen arz ve takdîm kılınmış olmakla fıkarât-ı müstahreciyenin sâlifü'z-zikr hükûmetlere iblâğı esbâbının istikmâl buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Baş Kâtib
[imza]
Fî 6 Cemâziyelevvel sene 1338 / Fî 28 Kânûnusânî sene 1336
Meclis-i Mebûsân Reîs-i Muvakkatî
Celâleddîn Ârif
[arxa səhifə]:
Takdîm: Elden Hâriciye Nâzırı Paşa Hazretleri'ne 28 minhû.
Kalem-i Mahsûs'a: 30 minhû.

2 Şubat sene [1]336/[1]920 târîhinde Azerbaycan Devlet-i Cumhûriyesi Dersaâdet Mümessilliği'ne husûsî tezkere yazılmışdır.

HR.MTV, no. 639/16, v. 1, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 177

[2 fevral 1920]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs

Evveliyât ve Müzeyyelât		Kâtib	Mümeyyiz	Müdîr	Melfûfât
Hulâsa		1 Şubat sene [1]336 [imza]		[imza]	

<table>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td rowspan="2">Nev‘-i Müsvedde:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara:
Husûsî
Husûsî Numara:
Târîh: 2 Şubat sene [1]918</td></tr>
</table>

Azerbaycan Devlet-i Cumhûriyesi Dersaâdet Mümessilliği Cânib-i Âlîsi’ne

Hükûmet-i metbû‘aları, istiklâlinin tasdîk-i düvelîye iktirânı vesîle-i müteyemminesiyle Osmânlı Meclis-i Mebûsânı’nın 22 Kânûnusânî 1336 târîhindeki in‘ikâdında Azerbaycan Meclis-i Millîsi’ne beyân-ı tebrîkâtı taht-ı karâra almış olduğunu müte‘allik olarak meclis-i mezkûr riyâsetinden testîr kılınan tahrîrâtın merbûtiyetiyle birlikde savb-ı âlîlerine tesyârına tavassutla iktisâb-ı fahr ve mâhiyât etmekde olduğunun beyânını te‘yîd-i vüdd ve mühâlesâta zerî‘-i ittihâz kılındı efendim.

HR.MTV, no. 639/16, v. 2.

***** ***** *****

III FƏSİL

OSMANLI-AZƏRBAYCAN SİYASİ, HƏRBİ VƏ İQTİSADİ ƏMƏKDAŞLIĞI

3.1. Osmanlı–Azərbaycan münasibətlərinin xarakteri

Azərbaycan Cümhuriyyətinin yarandığı dövrdə Osmanlı siyasi dairələrində Azərbaycanın Türkiyənin himayəsi altında müstəqil dövlət kimi mövcud olması və ya Türkiyəyə ilhaq edilməsi məsələsinə münasibətdə qeyri-ardıcıl və tərəddüdlü bir mövqe hökm sürürdü. Bu ilk növbədə, Almaniyanın Osmanlı dövlətinin Qafqaz siyasətini dəstəkləməməsi ilə bağlı idi. Məhz bu səbəbdən idi ki, Osmanlı hökumətində əsas simalardan biri olan Xəlil bəy Menteşə və onun kimi cərəyan edən hadisələri obyektiv, məntiqi qanunauyğunluqla dərk edən siyasilər hazırkı vəziyyətdə Azərbaycanın Osmanlı dövlətinə ilhaq edilməsini məqbul saymırdılar. Xəlil bəy, sədrəzəm Tələt paşaya göndərdiyi 27 may 1918-ci il tarixli teleqramında ilk əvvəl Qafqazın beynəlxalq vəziyyətinin aydınlaşdırılmasının vacib olduğunu vurğulayır, ümumiyyətlə Qafqazın ilhaq edilməsinə tələsməməyi məsləhət görür və bildirirdi ki, Qafqaz ilə Osmanlı dövlətinin irtibatı ya ittihad ya da himayə şəklində olmalıdır, bu ərazilərin idarəsində birbaşa iştirak etməkdən çəkinməliyik.[1]

Xəlil bəy, ilk əvvəl məsələnin hüquqi tərəflərinə diqqəti çəkir və Azərbaycanla Şimali Qafqazın, bu mümkün olmadığı təqdirdə heç olmasa Azərbaycanın istiqlaliyyətinin Almaniya və Rusiya tərəfindən tanınmasına nail olmaq istəyirdi. Onun mövqeyinə görə, bundan sonra Türkiyə, iki ölkə arasında ilkin olaraq ilhaq və ittifaqdan bəhs etmədən qurulacaq formal münasibətlər fonunda Azərbaycanın sərvətlərindən istədiyi kimi istifadə edə bilərdi. İlhaq məsələsi isə hələlik sonraya saxlanılmalı idi.

Ənvər paşa başda olmaqla Turançı əhval-ruhiyyəli dairələr isə, öz məqsədlərindən qətiyyən geri çəkilmək fikrində deyildilər. Ənvər paşa Azərbaycanın gələcəyini Osmanlı dövlətinin tərkibində görürdü. Onun Azərbaycana münasibətdə tutduğu mövqe belə idi: “Azərbaycanda müstəqil bir hökumət qurulmalıdır. Amma bunun başına keçəcək olan rəis, daha doğrusu, bu idarə keçici olmalıdır. Azərbaycana təyin ediləcək hökmdar Xəlil paşa ilə Ənvər paşa arasında sirr olaraq qalmalıdır. Bu, bəlkə bir Osmanlı şahzadəsi, bəlkə də Ənvər paşa xanədanından biri, məsələn, Nuru paşa ola bilər”. 1918-ci ilin iyun ayında Gəncədə Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşa ilə Azərbaycan hökuməti arasında böhranın yaranması əslində Ənvər paşanın bu mövqeyinin bir ifadəsi idi.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2371/6, v. 88-90.

Tiflisdəki 18 günlük fəaliyyətindən sonra Azərbaycan Milli Şurası və hökuməti 1918-ci il iyunun 16-da Gəncəyə köçdü. Bu zaman Nuru paşanın Azərbaycanın daxili işlərinə qarışaraq, ölkənin Osmanlı dövlətinə ilhaq edilməsini tələb edən bu mürtəce qüvvələri dəstəkləyib F.X.Xoyskinin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan hökumətinə etimadsızlıq göstərməsi siyasi böhranla nəticələndi. Nuru paşa açıq-aydın bildirirdi ki, o, solçulardan və müsavatçılardan daha çox panislamist dairələrə rəğbət bəsləyir. O, hökumətin və Milli Şuranın tamamilə buraxılmasını, onun hüquqlarının öz arzusu ilə təşkil edəcəyi hökumətə verilməsini istəyirdi və bildirirdi ki, əks təqdirdə türklər hökuməti dəstəkləməyəcəklər.

Lakin Azərbaycan nümayəndələri buna qəti etiraz etdilər və bildirdilər ki, belə bir addım Azərbaycanı beynəlxalq münasibətlər baxımından işğal faktı qarşısında qoyacaqdır. Həqiqətən də Milli Şura xaricində Nuru paşanın öz arzusu ilə bir hökumət təşkil etməsi ilə yeni hüquqi vəziyyət yaranırdı. Yəni, Azərbaycan müstəqil bir dövlət olmaqdan çıxaraq Türkiyənin bir hissəsi şəklinə girirdi. Halbuki Osmanlı ordusu "Azərbaycan hökumətinin 4 iyun 1918-ci il tarixli Batum müqaviləsinin dördüncü maddəsinə istinadən yardım üçün Türkiyəyə etdiyi müraciətə əsasən" Gəncəyə gəlmişdi və Azərbaycan hökumətinin sərəncamında olub, onun əmrlərinə tabe olmalı idi.

Sonda Azərbaycan Milli Şurasının kəskin müqaviməti nəticəsində türk komandanlığı yeni hökumət kabinəsinin Milli Şura tərəfindən təşkil olunmasına, Milli Şuranın isə bütün səlahiyyətini yeni təşkil olunmuş hökumətə verib özünü buraxmasına razılıq verdi. Bu qərarla razılaşmayan Sosialist bloku və hümmətçilər Milli Şuranın tərkibindən çıxdıqlarını bəyan etdilər. 1918-ci il iyunun 17-də axşam Milli Şuranın qalan üzvlərinin iştirakı ilə keçirilmiş iclasda Müsavat partiyası, bitərəflər və ittihadçılardan ibarət yeni kabinetin tərkibi təsdiq edildi. F.X.Xoyskinin rəhbərlik etdiyi on iki nəfərdən ibarət olan ikinci hökumət kabinəsinə köhnə hökumətin altı üzvü və altı yeni nazir daxil oldu. Hökumət kabinəsi paritet əsaslarla altı istiqlalçı və altı ilhaqçı üzvdən ibarət oldu.

Azərbaycanın müstəqilliyi elan edildikdən iki gün sonra, mayın 30-da Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması barədə məlumatı dünya dövlətlərinə çatdırmaq üçün Nazirlər Şurasının sədri F.X.Xoyski tərəfindən teleqram imzalandı. İstanbul, Berlin, Vyana, Paris, London, Roma, Vaşinqton, Sofiya, Buxarest, Tehran, Madrid, Haaqa, Moskva, Stokholm, Kiev, Xristaniya (Oslo) və Kopenhagenə göndərilməsi nəzərdə tutulan teleqramın Tiflisdən göndərilməsində çətinliklər olduğuna görə F.X.Xoyski bu teleqramın rus və fransız dillərində olan mətnlərini bu zaman Batumda olan xarici işlər naziri M.H.Hacınskiyə göndərdi və ona tapşırdı ki, bunu İstanbula çatdırın və oradan radio vasitəsilə yayın, həmçinin bu teleqramın çatdırılması haqqında məlumatı və xüsusi olaraq Türkiyə rəsmi dairələrinin bu hadisəyə münasibətini öyrənib teleqramla bizə bildirin. M.H.Hacınski Azərbaycanın "İstiqlal" teleqramını X.Menteşə vasitəsilə İstanbula göndərib bunun radio vasitəsilə göstərilən ünvanlara çatdırılmasını xahiş etsə də,[1] iyun ayının sonlarında M.Ə.Rəsulzadənin İstanbula gəlməsindən sonra məlum oldu ki, adı keçən teleqram İstanbuldan heç bir yerə göndərilməmişdir.

Ümumiyyətlə, Zaqafqaziya Federasiyasının parçalanması və milli respublikaların yaranması dövründə beynəlxalq vəziyyət, o cümlədən Azərbaycandakı siyasi şərait bölgənin Osmanlı dövlətinə ilhaq edilməsi üçün qətiyyən əlverişli deyildi. Bu səbəbdən

[1] BOA, HR.SYS, no. 2398/7, v. 55; HR.SYS, no. 2398/5, v. 3; HR.SYS, no. 2372/3, v. 114-115.

İstanbul hökuməti ilkin mərhələdə Azərbaycanın Osmanlı dövləti ilə sıx ittifaqda və onun himayəsində olmasını qəbul etməli oldu.

Azərbaycanın Batum konfransındakı nümayəndə heyəti mayın 30-da Osmanlı heyətinə təqdim etdiyi notasında 26 may 1918-ci il tarixli Osmanlı ultimatumunu və 11 may 1918-ci il tarixdə irəli sürülən türk tələblərini qəbul etdiyini bildirir və paraflanan Osmanlı-Azərbaycan müqavilələrinə bəzi düzəlişlər təklif edirdi.[1]

Batum konfransındakı Osmanlı heyəti rəhbəri Xəlil bəy, sədrəzəm Tələt paşaya göndərdiyi 6 iyun 1918-ci il tarixli teleqramında Azərbaycandakı vəziyyətdən narahat olduğunu, imzalanan müqavilələrlə işin bitmədiyini, bəlkə də ən mühüm işlərin indi başlandığını diqqətə çatdırır və bildirir ki, gürcü və ermənilər hökumət təşkil etmək üçün lazımi kadrlara sahib olduqları halda müsəlmanlar buna sahib deyillər. Rusiya müsəlmanları cəhalətdə saxlamaq üçün onların oxuyub təhsil almalarına imkan verməmişdir. Rusiya universitetlərində təhsil alan beş-on nəfər vardır ki, hazırda hökuməti onlar idarə edirlər. Bunlar ziyalı, sosialist və cümhuriyyətçidirlər. Hökumət bunların əlində qalarsa Azərbaycan daimi böhran içində qalacaqdır. Formal olaraq hökumət bunların əlində qalmalı, real hakimiyyəti isə əlində saxlaya bilən ağıllı, fəal və dünyagörüşlü bir səfir göndərilməlidir. Məsələn, İzmir valisi Azərbaycana səfir, onun kimi təcrübəli beş-on nəfər də Azərbaycanın mühüm mərkəzlərinə konsul olaraq göndərilə bilər.[2] Xəlil bəy, Azərbaycana səfir göndərilməsi işinin tezləşdirilməsini də xahiş edirdi. O, həmçinin, Azərbaycana yeridiləcək hərbi qüvvələrin Azərbaycan ordusu adı altında təşkil edilməsini istəyir və xüsusi olaraq bildirirdi ki, Nuru paşa geri çağırılmalı, İzzət paşa kimi təcrübəli, mötədil və iradəli bir nəfər lazımi zabitlərlə birlikdə bu işə cəlb edilməlidir. Çünki Nuru paşanın füzuli paşalığı ordu zabitlərinə çox pis təsir edir.[3]

Batumda Osmanlı-Azərbaycan danışıqlarında əldə edilən razılığa görə Azərbaycan Cümhuriyyətinin xarici işlər naziri Məhəmməd Həsən Hacınski və maliyyə naziri Nəsib bəy Yusifbəyli konfransdakı Osmanlı heyəti rəhbəri Xəlil bəyə müraciət edərək müvafiq olaraq Azərbaycan Xarici İşlər və Maliyyə nazirliklərinə Osmanlı nəzarət müşavirlərinin təyin edilməsini xahiş edirlər.[4] Adı çəkilən müşavirlər Azərbaycanın xarici işlər və maliyyə nazirliklərində əsas fiqur olmalı və bu sahələrə nəzarət etməli idilər.

Yeni yaranan Azərbaycan Cümhuriyyətinin xarici ölkələrdə diplomatik nümayəndəlikləri olmadığından beynəlxalq arenada ölkənin təmsil olunması məsələsində də problemlər və çətinliklər yaşanırdı. Bunu nəzərə alan cümhuriyyət hökuməti Azərbaycanın xarici ölkələrdə diplomatik nümayəndəliklərinin açılmasına qədər ölkənin beynəlxalq arenada təmsil edilməsi və onun maraqlarının qorunması məsələsində Osmanlı dövlətindən yardım istədi. Azərbaycanın xarici işlər naziri M.H.Hacınski 27 iyun 1918-ci il tarixində Qafqaz İslam Ordusu vasitəsilə Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə müraciət edərək Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin xarici ölkələrdə öz diplomatik nümayəndəliklərini açana qədər həm beynəlxalq arenada Azərbaycanın maraqlarının, həm də xaricdəki Azər-

[1] BOA, HR.SYS, no. 2398/7, v. 56.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2398/5, v. 169-171.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2398/5, v. 169-171.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2398/7, v. 72-73.

baycan vətəndaşlarının hüquqlarının qorunması və Avropa ölkələri ilə əlaqələr təsis edilməsi xüsusunda Osmanlı dövlətindən yardım istədi.[1]

Xarici ölkələrdə Azərbaycan vətəndaşlarının hüquqlarının və Azərbaycanın mənafelərinin Osmanlı dövləti tərəfindən qorunması məsələsi ilə bağlı iki ölkə arasında müəyyən anlaşılmazlıqlar da müşaiyət olunurdu. Məsələn, Nuru paşanın Azərbaycan hökumətinin işinə kobud müdaxilə edərək Teymur bəy Məlikaslanovu Azərbaycanın Təbrizdəki konsulu təyin etməsi arzuolunmaz bir hal idi. 1918-ci il iyulun 28-də, Azərbaycanın Təbrizdə konsulluğu açılana qədər Təbriz və ətrafında yaşayan Cənubi Qafqaz müsəlmanlarının siyasi və iqtisadi hüquqlarının qorunması məqsədilə Azərbaycandakı Osmanlı Ordusunun baş komandanı tərəfindən Qafqaz Müsəlmanları Cəmiyyətinin sədri Teymur bəy Məlikaslanovun Təbrizdə Azərbaycanın müvəqqəti konsulu təyin edilməsi haqqında elan dərc olunmuşdu.[2] Bu "Təbriz konsulluğu" məsələsi ətrafında İranda da bir sıra problemlər yaşanmış və bütün bunlar Təbrizdəki Osmanlı konsulluğundan İstanbul hökumətinə göndərilən məlumatlarda öz əksini tapmışdır.[3]

Osmanlı dövlətinin Təbrizdəki baş konsulluğundan Xarici İşlər Nazirliyinə daxil olan "Təbrizdəki Qafqaz İslam Cümhuriyyəti Konsulluğu haqqında" adlı 4 dekabr 1918-ci il tarixli arayışda isə adı çəkilən konsulluğun qurulduğu və naxçıvanlı Rauf bəy tərəfindən idarə edildiyi bildirilir və daha sonra qeyd edilirdi ki, Təbrizdəki İran hökumət orqanları belə bir cümhuriyyətin yaranması haqqında Tehrandan rəsmi məlumat almadıqlarına görə adı çəkilən konsulu rəsmi şəxs kimi qəbul etmədiklərindən Qafqaz müsəlmanlarının işləri həll oluna bilmir.[4] Osmanlı konsulu mövcud vəziyyətdə Qafqaz müsəlmanlarını hansı dərəcədə himayə etmək barədə təlimat istəyir və Rauf bəyin İran hökuməti nəzdində tanıtdırılması məsələsinə aydınlıq gətirilməsini xahiş edirdi.

1918-ci il iyunun 4-də Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan arasında imzalanan dördtərəfli sazişə görə, əvvəllər Rusiya dövlətinin mülkiyyəti olan Cənubi Qafqaz dəmir yol nəqliyyat vasitələrinin hamısı müqavilə imzalayan tərəflərin ərazi hüdudlarına uyğun olaraq dörd tərəf arasında bölüşdürülməli idi.[5] Bu saziş əsasında aparılan bölgüdən Azərbaycan hökuməti narazı qalır və bununla bağlı 1918-ci il iyunun 30-da Osmanlı hökumətinə müraciət edir. Xarici işlər naziri M.H.Hacınski tərəfindən imzalanan müraciətnamədə adı çəkilən 4 iyun sazişi xatırlanır və bildirilir ki, bölgü zamanı Azərbaycanın payına düşən vaqonlar çox köhnədir və bu da bölgü şərtlərinə uyğun deyildir; bu məsələnin həlli üçün müqavilə şərtlərinin doğru-düzgün yerinə yetirilməsi vacibdir.[6]

1918-ci ilin yayında yeni yaranan Qafqaz cümhuriyyətlərinə Osmanlı siyasi təmsilçilərinin göndərilməsi məsələsi də gündəmə gəlmiş və bu məsələ ilə bağlı Osmanlı hərbi və xarici işlər orqanları arasında bir sıra yazışmalar, məsləhətləşmələr olmuşdur. Üçüncü Ordu komandanı Əsəd paşa tərəfindən Başkomandanlıq Vəkalətinə yazılan 4 iyul 1918-ci il tarixli müraciətnamədə Osmanlı dövlətinin müttəfiqlərinin Gürcüstan, Ermənistan və

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 4.
[2] BOA, HR.MTV, no. 453/47, v. 2.
[3] BOA, HR.MTV, no. 453/47, v. 1-2.
[4] BOA, HR.MTV, no. 453/47, v. 1.
[5] BOA, HR.HMŞ.İŞO, no. 124/19, v.1, 7; HR.SYS, no. 2375/8, v. 8.
[6] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 5.

Azərbaycana siyasi təmsilçilərini göndərdikləri halda Dövlət-i Aliyənin indiyədək bu addımı atmadığı vurğulanır və Tiflis, Gəncə və İrəvana Osmanlı siyasi təmsilçilərinin göndərilməsi xahiş və təklif edilirdi.[1] Əsəd paşa adı çəkilən ölkələrə göndəriləcək Osmanlı siyasi nümayəndələrinin müsəlman olmasının vacibliyini də önə çəkirdi.

Başkomandan vəkili Ənvər paşanın Xarici İşlər Nazirliyinə göndərdiyi 7 iyul, 19 iyul və 31 iyul 1918-ci il tarixli arayışlardan məlum olur ki, Əbdülkərim paşa Osmanlı dövlətinin Gürcüstandakı, Məhəmməd Əli paşa Ermənistandakı, Nuru paşa Azərbaycandakı və Yusif İzzət paşa Şimali Qafqazdakı siyasi və hərbi nümayəndələri təyin edilirlər.[2] Ənvər paşa, onu da xüsusi olaraq vurğulayır ki, Almaniyanın Gürcüstandakı hərbi missiyasının rəhbəri Kress von Kressenşeteyn eyni zamanda Berlin hökumətinin Tiflisdəki siyasi nümayəndəsi olduğu kimi, Qafqaz cümhuriyyətlərinə təyin olunan Osmanlı nümayəndələri də həm hərbi, həm də siyasi missiyaları yerinə yetirəcəklər.[3]

Azərbaycan hökuməti ölkədə yeni yaradılan polis və jandarma qüvvələrinin təşkili üçün nizamnamə və təlimatnamələr göndərilməsi xahişi ilə də Osmanlı hökumətinə müraciət etmişdir. Bu məsələ ilə bağlı Osmanlı hərbi və daxili işlər nazirlikləri arasında gedən bir sıra yazışmalar vardır.[4] Məlum olur ki, Osmanlı hökuməti Azərbaycan hökumətinin polis və jandarma nizamnamələri və təlimatnamələri göndərmək xahişini təmin etmişdir.

Osmanlı orduları Cənubi Qafqazdan təxliyə edildikdən sonra Qafqazda heç bir Osmanlı siyasi nümayəndəsinin olmaması buralarda olan Osmanlı zabit və təbəələrinin problemlərinin həllini çətinləşdirmişdi. Buna görə də Qafqazdakı Osmanlı təbəələrinin hüquqlarının qorunması məsələsinin Batumdakı Azərbaycan konsulluğuna həvalə olunması məsələsi ortaya atıldı. Bu məsələ ətrafında Osmanlı hökümət orqanları arasında gedən yazışmalardan aydın olur ki, Mudros sülhündən sonra beynəlxalq aləmdə təzahür edən siyasi atmosfer səbəbi ilə bu təklif münasib görülmür və alternativ variantlar üzərində düşünmək qərara alınır.[5]

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 178

[27 may 1918]

Fî 27 Mayıs sene 1[334]

Batum'da Heyet-i Murahhasa Reîsi Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

Şimâlî Kafkasya murahhaslarından Kâdî Mehmed Efendi ile Abdülmecîd Bey'in burada bulundukları ma'lûmdur. Bunlar Şimâlî Kafkasya'nın istiklâlini devletlere teblîğ etdiler. Bizim muvâfakatımız var idi. Şimdi bu zevât bizim ile bir muhâdenet mu'âhedesi, bir de ittifâk mu'âhedesi akd etmek istiyorlar. Ba'dehû yine hükûmetin tensîbiyle Cenûbî Kafkasya Konfederasyonu'na dâhil oluruz diyorlar. Burada iken zât-ı âlî-i âsafâneleri de

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/1, v. 77.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2372/1, v. 20; HR.SYS, no. 2372/1, v. 46; HR.SYS, no. 2372/1, v. 57.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2372/1, v. 57.
[4] BOA, DH.EUM.LVZ, no. 44/2, v.1-2.
[5] BOA, HR.SYS, no. 2121/10, v.1-4.

Cenûbî ve Şimâlî Kafkasya Müslümanlarının birleşerek müttehid ve müstakil bir hükûmet hâlini iktisâb etdikden sonra cumhûriyet-i müttehideye girmelerini tasvîb buyurur idiniz. Son vaz'iyete göre bunların burada bir ittifâk mu'âhedesi akdi yâhûd orada vaz'iyetlerinin ta'yîni cihetlerinden hangisi sizce muvâfıkdır? Lütfen bu bâbdaki mütâla'anın iş'ârını ricâ ederim.

Talat

HR.SYS, no. 2398/5, v. 137.

***** ***** *****

№ 179

[28 may 1918]

Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezâreti

Şifre Kalemi

1293

Batum'da Bulunan Halîl Beyefendi Hazretleri'nden Vârid Olan 28 Mayıs sene [1]334 Târîhli ve 26 Numaralı Telgraf-nâme Hallidir.

Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

Cevâb: Şimâlî Kafkas murahhaslarının hangi hükûmeti temsîl etdikleri bugün ma'lûm değildir. Zira bunların Vladikafkas'da teşkîl etdikleri hükûmet Bolşevikler tarafından dağıdılmışdır. Dağıstan'ın merkezi olan Demirhan-Şura dahi bugün Bolşevikler elinde bulunuyor. Hattâ Rus ve Kazak Bolşeviklere Müslüman ahâlînin kısmen iştirâk etdikleri söyleniyor. Böyle olmayıb da Cenûbî Kafkasya'da olduğu gibi bir hareket mevcûd dahi olsa bendeniz ittifâk akdi tarafdârı değilim. Gerek Cenûbî Kafkas gerek Şimâlî Kafkas Hükûmetleri'nin evvel-i emrde vaz'iyet-i beyne'l-mileli takrîr ve te'sîs etmelidir. Ya'ni Rusya ile Brest Mu'âhedesi'yle yeniden ta'yîn eden irtibâtlarını kat'î etdirmelidir. Diğer devletlerden mukaddem müttefiklerimize bunların istiklâllerini tasdîk etdirmelidir. Bunu istihsâl için konfederasyon şeklini muhâfaza etdirmelidir. Zira bu sûretle yalnız konfederasyonun istiklâli tanımak, bunun icrâsından olan federal hükûmetlerin de istiklâllerini tanımak olur. Aks-i hâlde her birisinin ayrı ayrı Rusya tarafından tanınması lâzımdır ki bi't-tab'i daha müşkül olur. Rusya'ya tanıtdırmak için ta'cîl lüzûmu olub evvelce îzâh etmişdim. Biz müttefiklerimizle hiç olmazsa Almanya ile berâber istiklâllerini tanıdıkdan sonra kendimiz ordumuzla bunlara yardım ederek Bolşeviklerden Şimâlî ve Cenûbî Kafkas'ı tahlîs ve kuvâ-yı dâhiliyelerini teşkîl ve tanzîm edersek Rusya da gerek hukûken gerek fi'len emr-i vâki' karşısında kalır. Ve bu emr-i vâki'i bi'z-zarûre kabûl eder. Sulh-ı Umûmî'den evvel bu ciheti te'mîn etmek gâyemize varmak için ilk safhadır. Buna vâsıl olmak için ilhâk ve ittifâk gibi Kafkas'ı tesâhub fikrimizi ortaya atmamak muvâfık-ı ihtiyât olur. Te'sîs-i inzıbât için Şimâlî ve Cenûbî Kafkasya Müslümanları'nın içine ordumuz girdikden sonra buraların menâbi'inden ilhâk ve ittifâkdan bahs etmeksizin dilediğimiz gibi istifâde edebiliyoruz. Şimdilik bu da maksadı te'mîn eder. Kafkasya'daki Hıristiyan milletler ile berâber konfederasyon şeklinde Müslümanların da vaz'iyet-i beyne'l-milelini te'sîs ve takrîr etmeksizin şimdiden tesâhub arzumuzu izhâr eder isek Kafkasya mes'elesinin hallinin dûçâr-ı akâmet olacağında şekk ü şübhe yokdur. İstanbul'da iken bu husûsda müttefik bulunduğumuz hâlde şimdi ne gibi mülâhazaya mebni ta'cîl olunuyor. Lütfen bendenizi tenvîr buyurunuz. Bu safhada muvaffakıyyet

elvermedikden sonra âtiyen siyâsetimiz hakkındaki mülâhaza-ı âcizânemin de arzına ibtidâr ederim. Kafkasya ile devletin irtibâtı ya ittihâd veya himâye şeklinde olmalıdır. Bu iki şeklin de birçok eşkâl-ı muhtelifesi vardır. Bendeniz ittihâda şahsî olarak başlanmasını elzem görüyorum. Ya‘ni Pâdişâhımız Efendimiz Hazretleri umûm Türkiye'nin hükümdârı ve Kafkasya'nın Sultânı olmalı, bu sıfatla her iki memleketin ordularının kumandanı ve siyâsetinin hâkim-i müştereki olmalıdır. Bu şekil ve irtibâta Hıristiyan hükûmetlerin de muvâlât edeceğini ümid ederim. Etmedikleri hâlde Müslüman hükûmetler konfederasyondan ayrılırlar ve bizim ile sûret-i ma‘rûza vechiyle te'sîs-i münâsebât ederler. Bu memleketlerin idâresine iştirâkden herhâlde tevakkî etmeliyiz kanâ‘atindeyim. Sırf Türk olan Cenûbî Kafkasya'nın buna can ü gönülden arzulamış olduğuna ve Şimâlî Müslümanların da ilhâk edeceğine kanâ‘atim vardır. İlhâk veya tesâhube doğru ta‘cîl eder isek mahrûmiyet ile muhâtab olacağımıza tekrâr nazar-ı dikkat-ı fehîmânelerini celb ederim.

Ermenilerle Karakilise önünde dört günden beri gâyet mezbûhâne muhârebe devâm ediyor. Dün avdet eden Vehîb Paşa Hazretleri Ermenilerin nomidâne ve şecî‘âne muhârebe etmekde olduklarını ve iki günlük muhârebede yalnız bin altıyüz şehîd verdiğimizi ve bir takım değerli zâbitlerimizi gâ'ib etdiğimizi söyledi. Gümrü'de beş bin hâneden yalnız ikiyüz hânesinin Müslüman olduğunu ve Aleksandrapol sancağında ikiyüz elli bin Ermeni bulunduğunu ve bize iltihâkdan sonra ne yolda idâre edilebileceğinde mütehayyır bulunduğunu söyledi. Yüzde seksen beşi Ermeni olan Ahilik kazâsıyla diğer yerlerle berâber gâyet dağlık ve sarb bir memleketde dörtyüz bine yakın Ermeni başımıza alıyoruz demekdir. İnşâallah encâmını hayırlı eylesin. Rus Ermenilerinin bizimkilerinin mürebbî ve mu‘allimi olduğunu da nazar-ı dikkate alıyorum. Herhâlde pek hatâlı bir yolu ta‘kîb etmekde olduğumuzda musırr bulunuyorum. Ermenilerin Bulgaristan'a teşbîhi ise kıyâs-ı ma‘a'l-fârûkdur. Bulgaristan Avrupa'da ve İstanbul yolunun üzerinde bulunuyor. Büyük İslav â'ilesinin cüz'î ve büyük bir siyâset pîşdârıdır ve bizi İstanbul'a doğru iterek arkasını büyük Hıristiyan devletlerine istinâd etdirmişdir. Asya'da ve büyük Türk devlet ve milletleri ile muhât kalacak olan Ermenilerin komşularına tâbi‘ olmakdan başka çâresi yokdur. Bugünkü yarım tedbîr hem bizi hem de Kafkas'ı yakacakdır ve belki mes'eleyi hatıra ibkâ edecekdir.

Alman murahhasından ne haber var? Bizim yalnız olarak Kafkasya'nın bir kısmını ilhâk etdiğimizi görecek olan Rusya'nın ittihâz edeceği karâr cidden câlib-i endîşedir.

[Halîl]

HR.SYS, no. 2371/6, v. 88-90.

***** ***** *****

№ 180

[29-31 may 1918]
Heyet-i Murahhasa-ı Osmâniye Reîsi Halîl Beyefendi'ye
Şifre Halli
Numara
Pangaltı : 29 Mayıs [13]34
Târîh-i vürûdu : 31 Mayıs [13]34

Gürcistan'ın Kafkasya Cumhûriyeti'nden ayrılarak istiklâlini i‘lân ve hükûmet teşkîl eylemiş olduğuna göre Cenûbî Kafkasya'da bulunan Müslümanlar dahi aynı sûretle

hareket ederek bize ve müttefiklerimize teblîğ olunmak üzere istiklâllerini i'lân ve hükûmetlerini teşkîl ve bizim ile te'sîs-i münâsebâtle onları mevki'-i fi'le vaz' edecek murahhaslarını ta'yîn ve i'zâm eylemeleri iktizâ eder. Almanya'nın eskiden beri Gürcülere karşı almış olduğu ta'ahhüdâta bakılırsa bu kere Gürcistan'ın istiklâlini tanımağa tarafdâr görüneceği şübhesiz olduğundan Kafkasya Müslümanları ber-minvâl-ı meşrû' hareket eyledikleri takdîrde teşkîl eyleyecekleri hükûmeti dahi müttefiklerimize aynı zamânda kabûl etdirmek mümkün olur. Binâ-berîn oradaki İslâm murahhaslara biran evvel Gürcüler gibi hareket lüzûmunun teblîğiyle bu netîcenin husûlünü te'mîn için oraca tevessülüne lüzûm görülecek tedâbirin ittihâzına himmet buyurulmasını ricâ ederim. Esâsen istiklâlini i'lân eylemiş olan Şimâlî Kafkasya Hükûmeti'ne gelince onun tarafından dahi aynı sûretle hareket edilmek iktizâ eder. Bi'l-âhere îcâb ederse Bâb-ı Âlî-ikisi (ile) ittifâklarını dahi i'lân edebilirler.

Nesîmî

HR.SYS, no. 2398/5, v. 149.

***** ***** *****

№ 181

[30 may 1918]

Batum Konferansı'na Me'mûr

Azerbaycan Hükûmeti Heyet-i Murahhasası

30 Mayıs 1334

Numara : 4

Osmânlı Heyet-i Murahhasası Reîsi Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

el-Yevm Tiflis'den âtîdeki telgramı ahz eyledim:

"İstanbul, Berlin, Vyana, Paris, London, Roma, Vaşinton, Sofya, Moskova, Tokyo, Bükreş, Tahran, Madrid, Lahey, İstokholm, Kiev, Hıristinya, Kopenhag Hâriciye Nâzırlarına:

Azerbaycan Şûrâ-yı Millîsi Gürcistan'ın Mâverâ-yı Kafkas Cumhûriyet-i Müttefikası'ndan ayrıldığı üzerine Mayıs-ı cârînin 28'inde Şarkî ve Cenûbî Kafkasya'dan ibâret bulunan Azerbaycan'ın istiklâlini i'lân ile Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesini teşkîl eyledi. Keyfiyet-i mezkûreyi zât-ı âlîlerine bildirerek bunun kendi hükûmetlerine teblîğini ricâ ederim. Azerbaycan hükûmet-i merkeziyesi muvakkaten Gence'de mukîm bulunacakdır.

Azerbaycan Cumhûriyeti Reîs-i Vükelâsı Hoyski"

Fevka'z-zikr muhâbereyi zât-ı devletlerine arz ederek keyfiyet-i vâkı'anın Hükûmet-i Seniyye'ye teblîği ile Azerbaycan'ın Devlet-i Aliyye'ce müstakil olarak tanninmasını ricâ ve müttefikleriniz bulunan devletlerin kezâ istiklâlimizi tanımaya Bâb-ı Âlî'nin vesâtetini istirhâm eyler, bu vesîle ile ihtirâmât-ı fâ'ika-ı hulûsânemi arz ederim.

Azerbaycan Cumhûriyeti Hâriciye Nâzırı

Mehmed Hasan Hâcînski

HR.SYS, no. 2398/7, v. 55.

***** ***** *****

№ 182

[30 may 1918]
Numara : 28
1389/250
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Azerbaycan Cumhûriyeti nâmı altında i'lân-ı istiklâl eden Mâverâ-yı Kafkasya Müslümanlarının Hâriciye Nezâreti'ne ta'yîn olunub, el-yevm Batum'da murahhas bulunan Mehmed Hasan Hâcînski'den vârid olan mektûb ber vech-i zîrdir:

"el-Yevm Tiflis'den âtîdeki telgrafı ahz eyledim:

"İstanbul, Berlin, Vyana, Paris, Londra, Roma, Vaşinton, Sofya, Moskova, Tokyo, Bükreş, Tahran, Madrid, Lahey, İstokholm, Kiev, Kristinya, Kopenhag Hâriciye Nâzırlarına:

Azerbaycan Şûrâ-yı Millîsi Gürcistan'ın Mâverâ-yı Kafkas Cumhûriyet-i Müttefikası'ndan ayrıldığı üzerine Mayıs-ı cârînin 28'inde Şarkî ve Cenûbî Kafkasya'dan ibâret bulunan Azerbaycan'ın istiklâlini i'lân ile Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi'ni teşkîl eyledi. Keyfiyet-i mezkûreyi zât-ı âlîlerine bildirerek bunun kendi hükûmetlerine teblîğini ricâ ederim. Azerbaycan hükûmet-i merkeziyesi muvakkaten Gence'de mukîm bulunacakdır. İmzâ: Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Reîs-i Vükelâsı Hoyski."

Fevka'z-zikr muhâbereyi zât-ı devletlerine arz ederek keyfiyet-i vâkı'anın Hükûmet-i Seniyye'ye teblîği ile Azerbaycan'ın Devlet-i Aliyye'ce müstakil olarak tanninmasını ricâ ve müttefikleriniz bulunan devletlerin kezâ istiklâlimizi tanımaya Bâb-ı Âlî'nin vesâtetini istirhâm eyler, bu vesîle ile ihtirâmât-ı fâ'ike-i hulûsânemi arz ederim.

<u>İmzâ</u>
Azerbaycan Cumhûriyeti Hâriciye Nâzırı
Mehmed Hasan Hâcînski
3[0] Mayıs 1334"
İcrâ-yı îcâbı mütemennâdır.
Halîl

Der-Aliyye'de Tevfîk Efendi'ye 30 [Mayıs sene 1334]. S[abâh]: 12:40. Biran evvel.

HR.SYS, no. 2398/5, v. 3.

***** ***** *****

№ 183

[30 may 1918]
Batum Konferansı'na Me'mûr
Azerbaycan Hükûmeti Heyet-i Murahhasası
30 Mayıs 1334
Numara : 5
Osmânlı Heyet-i Murahhasası Reîsi Devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

Zât-ı devletleri tarafından sâbık Mâverâ-yı Kafkas Cumhûriyet-i Müttefikası Heyet-i Murahhasası nâmına 1334 senesi Mayıs'ının 26'sında gönderilen 312 numaralı notaya ber-vech-i âtî cevâb vermekle kesb-i şeref eyleriz.

Batum Konferansı'nın 1334 Mayıs 11'inde in'ikâd eden ilk iclâsında zât-ı devletleri tarafından sâbık Mâverâ-yı Kafkas Cumhûriyet-i Müttefikası Heyet-i Murahhasası'na verilen dostluk mu'âhedesi lâyıhası ile üç zamîme ve bir mukâvele-i askeriye lâyıhasının mâhiyet i'tibâriyle kabûlüne Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi rızâ'iyet gösterdiğini beyân eder. Yalnız Mâverâ-yı Kafkas Cumhûriyet-i Müttefikası'nın keyfiyet-i inhilâli ile âkideyinden birisinin tebdîl-i mâhiyet etmesinden hâsıl olan netîce-i mıntıkaiye üzerine müstenid bir takım tashîhât der-miyânına lüzûm hiss ediyoruz. İşbu tashîhât ber-vech aşağıda gösterildiği vechle tasavvur olunmakdadır:

1. Mâverâ-yı Kafkas Cumhûriyet-i Müttefikası cümlesi "Azerbaycan Cumhûriyeti" ta'bîrine tebdîl olunmalıdır.

2. Azerbaycan arâzîsine temâs eden hudûd fevka'z-zikr notada gösterildiği vechle makbûl iken, yalnız Azerbaycan Hükûmeti ile Ermeni Şûrâ-yı Millîsi miyânında tahdîd-i hudûd bâbındaki müzâkerâtın bir netice-i kat'iyyeye iktirân ile diğer bütün teferru'âtıyla daha ma'lûmumuz olmadığından Azerbaycan-Türkiye hudûdu ile Ermenistan-Türkiye hudûdunu ayıran nokta-ı mu'ayyeneyi görmek şimdilik kâbil değildir. Fakat Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile akd olunacak mu'âhedenin imzâ edileceği ana kadar bu mes'elenin bir netîce-i kat'iyyeye iktirân edeceği ile mu'âhede-i mezkûre mûcebince tesbîti me'mûldür.

3. (Kaspiyan) Bahr-ı Hazar'da ne Türkiye'nin kendisine ve ne de hasımı bulunan bir devlete mahsûs arâzî bulunmadığından, bizce, 6'ncı fasıl mefhûmunun Azerbaycan Cumhûriyeti'ne teşmîli zâ'id olsa gerek.

4. Sekene i'tibâriyle Azerbaycan Cumhûriyeti bir Türk ve İslâm devleti teşkîl etdiğinden 11'nci mâdde kendi kendisine zâ'il oluyor.

5. Mu'âhede-i mebhûse lâyıhası Şimâlî Kafkasya dahi dâhil olacağı ihtimâli ile bütün Kafkasya'yı nazarda bulundurarak tahrîr edildiğinden zann-ı âcizânemizce, 1'inci zamîmenin 2. ve 3. mâddelerinde mukayyed bulunan metâlib Kafkasya arâzîsi üzerinde te'essüs edecek devletlerin kendi aralarında bulunacak gümrük münâsebâtına ta'alluk etmemesi gerek. Bu gibi dâhilî münâsebât-ı mütekâbilede Kafkasya Hükûmetleri tamâmiyle hür bulunmalıdır.

6. Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile Azerbaycan Cumhûriyeti miyânında akd olunacak mu'âhedenin metni Türkçe olarak bir nüshada tahrîr olunmalıdır.

Bâkî ihtirâmât-ı fâ'ikamızın kabûlünü ricâ eyleriz.

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesinin Birinci Murahhası	Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesinin 2. Murahhası
Mehmed Hasan Hâcînski	Mehmed Emîn Resûlzâde

HR.SYS, no. 2398/7, v. 56, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 184

[6 iyun 1918]
Numara : 32
Fî 6 Haziran sene [1]334
Sadrazam Paşa Hazretleri'ne Şifre

Takdîrât-ı fehîmânelerinden dolayı cidden muftehirim. Arz-ı şükrân eylerim. Hem istediğimiz derecede tevsî'-i hudûd etdik hem de Gürcüleri ve Ermenileri memnûn eyledik. İki günden beri verilen mütekâbil ziyâfetlerde îrâd edilen nutuklar pek samîmî ve âtî için umid-bahş idi. Ermeni Heyet-i Murahhasa Reîsi Hatissov gâyet ateşli nutuklar verdi:

"Bizleri doğuran büyük Han'ım Efendimizin ya'ni Türkiye`nin küçük çocuklarının ebediyyen müşfik bir hâmîsi kalacağına büyük bir îcâb ile i'timâd ederek büyük komşumuzun sa'âdeti için kadehimi kaldırırım" dedi.

Gürcü Reîs-i Hükûmeti de, "Rusya`nın istibdâd ve tahakkumünden kurtularak, onu Kafkas"dan beri tarafa bir daha geçirmemek için büyük komşumuza istinâd ederek biran evvel kuvvetlenmeğe ve memleketimizde huzur ve sa'âdeti tevlîd edecek olan emniyet ve intizâmı te'sîs etmeye sarf-ı mezîd gayret etmeliyiz" dedi.

Bendeniz de devletin hüsn-i niyetinden ve iyi komşulara sâhib olabilmek için iyi komşu kalmak lüzûmuna kanâ'atimizden bahs ile münâsib cevâblar verdim. Ermeniler mefkûrelerine kavuşmuş bulunmakdan, Gürcüler de Ahıska kazâsına Tiflis'in mustahkem kapıları telakkî eyledikleri boğazları ve dağları kendilerine bırakmış olmaklığımızdan memnûndurlar. Bizce kat'iyyen hâ'iz-i ehemmiyyet olmayan bu tashîhi yapdırmış olarak Gürcüler kendilerini şimdi esâret ve tahakkumumüzde tutmak kasd ve niyetinde olduğumuza zâhib olacaklar. Hâricde hâmîler tahrîse koyulacaklar idi. Vehîb Paşa Hazretleri Enver Paşa`ya yazmış olduğundan bendeniz îzâhâtdan sarf-ı nazar ediyorum. Mu'âhedeleri akd etmekle vazîfemiz bitmiş olmuyor. Belki en mühimi şimdi başlıyor. Evvelce de arz eylediğim vechle Gürcüler ve Ermeniler hükûmetlerini biran evvel te'sîs için lâzım olan me'mûrlara mutazammın âlim-i zevâta da mâlikdirler.

Rusya, Müslümanları cehâletde tutmak için elinden geleni yapmış, kendilerini mekteb açmağa men' etdiği gibi kendi mekteblerine de Müslüman genclerini kabûl etmemek için her türlü tedâbîr-i mâni'aya teşebbüs eylemişdir. Rusya mekteblerinde ve dârülfünûnda tahsîl görmüş beş on genc vardır. Mevcûd hükûmeti de onlar ellerinde tutuyorlar. Bunlar ziyâlıdır, sosyalist ve cumhûriyetcidir. Şekl-i hükûmeti ta'yîn yalnız bunlara kalır ise Azerbaycan buhrân-ı dâ'imî içinde kalacakdır. Şeklen hükûmet bunların elinde kalmalı. Fakat hakîkî nüfûzu elde tutarak devletin merkezi dâ'iresinde te'sîs-i hükûmet etdirebilecek zekî, fa'âl, oldukça ma'lûmâtlı bir zâtı hemân sefîr olarak buraya ta'yîn etmeliyiz. İzmir vâlîsi Rahmî Bey hâtırıma geliyor. Ora hükûmetine sâhib-i tecrübe, yine bu evsâfda beş on zâtı da konsolos olarak Azerbaycan`ın mühim merâkizine göndermeliyiz. Bunun derhâl icrâsını ehemmiyyetle istirhâm ederim. Burasını zâbitânın elinde bırakırsak ahâlîdeki temâyülât-ı hâzıra az zamân zarfında izâle edileceğinden korkarım.

Askerî teşkîlâta gelince: Bendeniz bunun fennî kısmından bi`t-tab'i bence salâhiyatdâr değilim. Yalnız cihet-i siyâsiyesine â'id mulâhazâtımı arz etmek isterim. Kıt'aât-ı askeriyeyi Azerbaycan Hükûmeti'nin askeri nâmı altında teşkîl etmek muvâfık

olur fikrindeyim. Bu sûretle yeni hükûmetin de gayreti gösterilmiş ve muvaffakıyyet teshîl edilmiş olur. Bunun için de Nûrî Bey'in çekilerek İzzet Paşa gibi tecrübeli, mu'tedil ve muktedir bir zâtı lüzûmu olacak zâbitân ile birlikde bu işe me'mûr etmeliyiz. Nûrî Bey'in fuzûlî paşalığı ordu zâbitânı üzerinde pek fenâ te'sîrât yapıyor. Bu tedbîr, Trablusgarb gibi ana vatan ile irtibâtı münkati' bir muhîtde kâbil-i icrâdır. Fakat burada herhâlde adem-i muvaffakıyyete müncer olacakdır. Fermân efendimizindir.

Halîl

HR.SYS, no. 2398/5, v. 169-171.

***** ***** *****

№ 185

[9 iyun 1918]

DÉLÉGATION
DU GOUVERNEMENT AZÈRBAIDJANE
POUR LES NEGOCIATIONS
DE BATOUM
1918

Osmânlı Heyet-i Murahhasası Reîsi Devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

Azerbaycan Hâriciye Nezâreti'nde müşâvir olmak sıfatıyla Hükûmet-i Seniyye me'mûrîninden bir zâtın taht-ı idâremde bulunan nezârete ta'yîni için vesâtet-i âlîlerini ricâ eylerim. Ta'yîn olunacak efendinin şerâ'it-i hıdmeti hakkında tensîb buyrulacak karârın Azerbaycan Hükûmeti'nce kabûlü tabî'îdir. Bu vesîleyle tecdîd-i ihtirâmât ve te'yîd-i muvâlât eylerim, efendim.

Batum, 9/[0]6/1334

Azerbaycan Hâriciye Nâzırı
Mehmed Hasan Hâcînski

HR.SYS, no. 2398/7, v. 72.

***** ***** *****

№ 186

[9 iyun 1918]

DÉLÉGATION
DU GOUVERNEMENT AZÈRBAIDJANE
POUR LES NEGOCIATIONS
DE BATOUM
1918

Osmânlı Heyet-i Murahhası Reîsi Devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

Azerbaycan umûr-ı mâliyesini idâre işinde nezâret müşâviri olmak sıfatıyla Hükûmet-i Seniyye me'mûrîninden bir zâtın Azerbaycan Mâliye Nezâreti hıdmetine ta'yîni husûsunda Hükûmet-i Seniyye karşısında vesâtet-i âlîlerini ricâ ile ta'yîn olunacak me'mûrun şerâ'it-i hıdemâtı hakkında dâ'ire-i â'idesince tensîb olunacak karârın taht-ı idâremde bulunan nezâretçe bi't-tab'i kabûl edileceğini arz eder ve bu vâsıtayla te'yîd-i muvâlât eylerim, efendim.

Batum, 9/[0]6/1334

Azerbaycan Mâliye Nâzırı
Yûsufbeyli Nasîb
HR.SYS, no. 2398/7, v. 73.

***** ***** *****

№ 187

[27 iyun 1918]
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi
Hâriciye Nezâreti
27 İyun 1918

№ 28

Confidental
A Son Excellence Monsieur le Ministre
des Affaires Étrangères de l'Empire Ottoman,

J'ai l'honneur de prier votre excellence de vouloir bien transmettre à la Sublime Porte la proposition suivante du Gouvernement de la République d'Azerbaïdjan.

Le Gouvernement est pour le moment en difficulté d'organiser la représentation diplomatique auprès des puissances étrangères. Il est pourtant important et indispensable d'entrer en relation diplomatique avec les puissances d'Europe, sur une série de questions importante surgissant déjà comme par exemple la question de protéger les citoyens et les intérêts de la République auprès des Gouvernements étrangers.

En tout cela le gouvernement de la République voudra savoir si la Sublime Porte voudra bien prendre sur elle les soins de protéger les intérêts et les citoyens de la république dans les pays où elle a des représentants diplomatiques, entre autre à Moscou.

Vu les relations d'amitiés intimes établies entre les deux nations frères, j'ai l'espoir que la Sublime Porte ne refusera satisfaire à cette demande et c'est avec cette assurance que j'ai l'honneur de prier votre excellence, Monsieur le Ministre de croire à mes sentiments de haute considération.

Ministre des Affaires Étrangères
Hadjinsky
HR.SYS, no. 2372/2, v. 4, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 188

[30 iyun 1918]
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi
Hâriciye Nezâreti
30 Iyun 1918

№ 34

A Son Excellence Monsieur le Ministre
des Affaires Étrangères de l'Empire Ottoman,

J'ai l'honneur de prier Votre Excellence de communiquer à la Sublime Porte la prière ci-dessous mentionnée de mon Gouvernement.

Conformément au traité particulier additionnel, conclu entre l’Empire Ottoman et trois république du Caucase, tout le matériel roulant des voies ferrés de la Transcaucasie, devenant propriété de la Russie, devait être reporté entre les parties contractantes proportionnellement a la longueur des voies ferrés passant par leur territoires.

La République d’Azerbaïdjan qui a eu une quantité de wagons fort usé ne correspondant pas du tout à la règle indiquée et que en même temps, a grand besoin de matériel roulant, prie le gouvernement ottoman de bien vouloir rassembler la commission particulière des représentants des parties intéressés pour l’accomplissement le plus prompt et réel des conditions du dit susdit traité.

Je profite de l’occasion, Monsieur le Ministre, pour vous exprimer l’assurance de mes plus hautes considérations.

Ministre des Affaires Étrangères
de la République d’Azerbaïdjan
M.Hadjinsky
Le 30 Juin 1918

HR.SYS, no. 2372/2, v. 5, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 189

[4 iyul 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Sûret

Cenûbî Kafkas Hükûmet-i İslâmiyesi’yle Müsâlaha-nâme imzâ edilmiş ve Düvel-i Müttefika-i İ’tilâfiye tarafından Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan Hükûmetleri’ne me’mûr-ı siyâsî gönderildiği hâlde Hükûmet-i Seniyye’miz tarafından henüz i‘zâm kılınmamışdır. Bu üç hükûmet dâhilinde bulunan Müslümanların ihkâk-i hukûk ve mu‘âmelâtı ve bu hükûmetlerin hükûmetce cereyân edecek muhâberât ve mu‘âmelât-ı siyâsiyeleri için Tiflis, Gence ve Erivan Müslüman olmak şartıyla ve ma‘iyyet-i erkânıyla bizden de birer me’mûr-ı siyâsî i‘zâmını arz ve teklîf ederim.

4 Temmuz sene [13]34
Üçüncü Ordu Kumandanı
Esad
HR.SYS, no. 2372/1, v. 77.

***** ***** *****

№ 190

[7-9 iyul 1918]
Harbiye Nezâreti
Muâmelât-ı Zâtiye Müdîriyeti
Erkân-ı Harbiye Kısmı: M.T.
Müdîriyet Numarası: 5401
Nezâret Numarası
Mahremdir.
7/[0]7/[13]34
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne
Hulâsa
Devletlü Efendim Hazretleri,

Sâbık Onikinci Kolordu Kumandanı olub, me’zûnen Dersaâdet’de bulunan Mîrlivâ Abdülkerîm Paşa Tiflis’de Gürcistan Murahhaslığı’na ta‘yîn edilmiş ve keyfiyet kendisine de teblîğ olunmuşdur. Nezâret-i Celîle’ce iktizâsının icrâ buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Harbiye Nâzırı
Enver
[arxa səhif□]:
Takdîm fî 9 Temmuz sene [1]334
Mu‘âmele-i lâzıme îfâ edilmişdir.
Hıfz.

HR.SYS, no. 2372/1, v. 20, səh.1-2.

***** ***** *****

№ 191

[19 iyul 1918]
Harbiye Nezâreti
Muâmelât-ı Zâtiye Müdîriyeti
Erkân-ı Harbiye Kısmı
Müdîriyet Numarası
Nezâret Numarası
1/335
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne
Hulâsa
Devletlü Efendim Hazretleri,

Birinci Kolordu Kumandanı Mîrlivâ Mehmed Alî Paşa Erivan’da Ermeni Cumhûriyeti Murahhaslığı’na ta‘yîn edilmiş ve keyfiyet kendisine de teblîğ olunmuşdur. Nezâret-i Celîle’ce iktizâsının îfâ buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Fî 10 Şevvâl sene [1]336 ve fî 19 Temmuz sene [1]334
Harbiye Nâzırı
Enver

[arxa səhif□]:
Takdîm fî 20 Temmuz sene [1]334
Mu'âmele-i lâzıme îfâ edilmişdir.
Hıfz.

HR.SYS, no. 2372/1, v. 46, səh.1-2.

***** ***** *****

№ 192

[28 iyul 1918]
İ'LÂN
19 Şevvâlü'l-Mükerrem 1336

Azerbaycan'daki Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Kumandanlığı resmî iblâğiyyesine mebnî sâbık Rusya Devleti'nin izmihilâlinden sonra Cenûbî Kafkasya'da Rusya'dan mücz-i olarak üç hükûmet Müslüman, Gürcü, Ermeni Cumhûriyetleri teşkîl tapmışlardır. Binâen'aleyh Tebriz ve etrâfında yaşayan Cenûbî Kafkasya müslimînin siyâsî ve iktisâdî hukûklarını muhâfaza etmek için Kafkasya Müslüman Cumhûriyeti'nin buraya resmen bir şehbenderi ta'yîn olunmasına kadar Azerbaycan'da Osmânlı Ordusu'nun Başkumandanı tarafından Devlet-i Seniyye-i Osmâniye'nin taht-ı himâyesinde bulunan hükûmetlerden mahsûb olan Kafkasya Müslüman Cumhûriyeti devletinin muvakkati şehbenderlik vazîfesini îfâ etmek için Tebriz'de müslimîn-i Kafkaz nâm-ı cem'iyetinin sadrı mühendis Teymur Bey Melikaslanov cenâbları ta'yîn olunmuşlardır.

Li-hâzâ bu bârede Tebriz Osmânlı Kumandanlığı tarafından dost ve hemmezhebimiz bulunan Devlet-i Aliyye-i İran'ın mahallî hükûmet idârelerine resmî sûretde işâret olunmuşdur. Binâen'aleyh Kafkasya müslimînine râci' mesâ'il ve umûrâtın hall ve tesviyesine dâ'ir müzâkerât Ermenistan'da Erek yakınlığında Saîdüssaltana evlerinde ikâmet eden muvakkatî şehbender mühendis Teymur Bey Melikaslanov cenâblarına mürâca'at etmelidir.

Kafkasya Müslüman Cumhûriyeti Devletinin
Muvakkati Tebriz Şehbendehânesi
HR.MTV, no. 453/47, v. 2.

***** ***** *****

№ 193

[31 iyul 1918]
Osmânlu Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube: 2
Numara: 4552
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
31/[0]7/[1]334
Devletlü Efendim Hazretleri,

Gürcü ve Ermeni Hükûmetleri nezdine Hükûmet-i Osmâniye'nin mümessili sıfatıyla ta'yîn edilen Abdülkerîm ve Mehmed Alî Paşalar gibi aynı salâhiyeti hâ'iz olarak el-yevm Gence'de bulunan Kafkas İslâm Ordusu Kumandanı Nûrî Paşa'nın

(Almanya Hükûmeti'nin mümessili ve aynı zamânda Gürcistan'daki Alman kıt'aâtının kumandanı General von Kress gibi) Azerbaycan Hükûmeti nezdinde ve der-derst i'zâm olan Mîrlivâ Yûsuf İzzet Paşa'nın da Şimâlî Kafkasya Hükûmeti nezdinde mümessil olarak ta'yîn edildiklerini mübeyyin vesîkalarının ve siyâsî iştigâlâta müte'allik ta'lîmâtın ihzâr ve i'tasına emr buyurulmasını ricâ ederim.

Başkumandan Vekîli

Enver

HR.SYS, no. 2372/1, v. 57, səh. 1-2.

*****   *****   *****

№ 194

[25 avqust 1918]

Dâhiliye Nezâreti

Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti

<table>
<tr><td>Evrak Numarası</td><td colspan="2">Kalem Numarası</td><td rowspan="4">Hulâsa</td><td colspan="2">Dosya Numarası</td><td>Karton Numarası</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">436</td><td colspan="2">3</td><td></td></tr>
<tr><td>Mümeyyiz</td><td>Müsevvid</td><td>Mübeyyiz</td><td>Târîh-i Tesvîd</td><td>Târîh-i Tebyîz</td><td>Târîh-i Sevk</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td>25 Ağustos sene [13]34</td><td>25 Ağustos sene [13]34</td></tr>
</table>

Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne

Fî 6 Ağustos sene [1]334 târîhli ve 36 numaralı tezkere-i nezâret-penâhîleri cevâbıdır: Polis Nizâm-nâmesi'nin birinci ve ikinci nüshasıyla ve melfûf nüshası leffen irsâl kılınmış olmakla ve jandarmaya â'id nizâm-nâmelerle gönderilmesi Umûmî Jandarma Kumandanlığı'ndan bildirilmiş olmakla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

25 Ağustos sene [1]334

DH.EUM.LVZ, no. 44/2, v. 2.

*****   *****   *****

№ 195

[6-14 sentyabr 1918]

Harbiye Nezâreti

Ordu Dâiresi

Numara : 36

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü Efendim Hazretleri,

Azerbaycan zâbita teşkîlâtı için jandarma ve polis kavânîn ve nizâmât ve ta'lîmatlarından otuzar nüshanın irsâli ricâ olunur. Ol-bâbda emr ü ferman hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 30 Zilkade sene [1]336 ve fî 6 Eylül sene [1]334

Harbiye Nâzırı nâmına

[imza]
[arxa səhifə]:
Umûm Jandarma Kumandanlığı'na ba'de'l-irâ'e
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti
9 Eylül sene [1]334
Şube: 1
9404
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti'ne

Îcâbı îfâ kılınmak üzere bir sûreti ahz edilmişdir. Ber-mûceb-i emr-i mahsûsa takdîm kılındı.

11/09/1334
Levâzım Müdîriyeti'ne: Fî 14 minhû.

DH.EUM.LVZ, no. 44/2, v. 1, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 196

[4 dekabr 1918]
Devlet-i Aliyye-i Osmâniye
Tebriz Başşehbenderliği
Aded : 143/21
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Hulâsa:
Tebriz'deki Kafkas İslâm Cumhûriyeti Şehbenderliği hakkında.
Melfûf 1
Ma'rûz-ı çâkerîleridir.

Leffen huzûr-ı sâmî-i nezâret-penâhîlerine takdîm eylediğim i'lândan da müstebân olacağı üzere Tebriz'deki Kafkasyalıların – ki Batum, Kars ve Ardahan havâlîsinden olan bi't-tab'i dâhil değildir – umûr ve husûsâtını rü'yet etmek üzere Birinci Kafkas Ordusu Kumandanı Mîrlivâ Kâzım Paşa'nın buraya vürûdu hengâmında müşârün-ileyhin müzâheretiyle Kafkas Müslüman Cumhûriyeti muvakkati şehbenderliği ihdâs edilmiş ve el-yevm Nahçıvanlı Raûf Bey nâmında bir zât tarafından idâre edilmekde bulunmuşdur. Ancak İran Hükûmet-i Mahalliyesi Tahran'dan işbu cumhûriyetin teşekkül etdiğine dâ'ir resmen ma'lûmât almadıkca mûmâ-ileyhe bir sıfat-ı resmiye isnâdını kabûl edememekde olduğundan bu Kafkasyalıların işleri görülemiyor ve mûmâ-ileyh ise âcizlerine mürâca'atla me'mûriyetinin tanıtdırılması esbâbının istikmâlini ricâ eyliyor. Mezkûr Kafkaslı Müslümanların bir mürâca'atgâh ve penâhı olmaması ba'zen hukûk-ı harbiyyelerinin ziâını mûceb olmakda idüğü defa'ât ile görülüyor. Her ne kadar eyâlet nezinde icrâ etmekde olduğum teşebbüsât-ı dostâne ile ba'zı mesâ'ilin bunlar lehine halline muvaffak olur isem de himâyeleri husûsunda sûret-i resmiyede müdâhalede bulunmak kâbil olamıyor. Bakü, Gence, Erivan havâlîsi halkından ve hemân cümlesi erbâb-ı ticâretden olan bu Müslüman Kafkasyalıların başşehbenderlikce ne dereceye kadar himâye edilebileceklerinin emr ü iş'ârı ve mûmâ-ileyh Raûf Bey'in İran Hükûmeti'ne tanıtdırılması esbâbının istikmâli muvaffak-ı re'y ve irâde-i aliyye-i nezâret-penâhîleridir.

Emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.
Fî 4 Kânûnuevvel sene 1334
Tebriz Başşehbenderliği'ne Me'mûr
Kirmanşah Şehbenderi
[imza]
HR.MTV, no. 453/47, v. 1.

***** ***** *****

№ 197

[14-15 dekabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Sûret
Gence'den Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd 654 Numaralı Şifredir.

Şimâlî ve Cenûbî Kafkas Hükûmet-i Cumhûriyeleri nezdlerinde mümessil-i siyâsî bulundurulması Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'nce takarrür etdiği takdîrde Azerbaycan ve bi'l-hâssa Şimâlî Kafkasya'da uzun müddet çalışıb memleketin ahvâl-ı siyâsiye ve askeriyesine vukûf-ı tâm peydâ etmiş ve ahâlînin muhabbet ve i'timâdını kazanmış ve zamân-ı âcizîde ismen Ordu-yı Erkân-ı Harbiye Riyâseti vazîfesini îfâ etmiş olan Erkân-ı Harbiye Binbaşısı İsmâîl Hakkî Bey'in Şimâlî Kafkas Hükûmet-i Cumhûriyesi nezdine ta'yîni keyfiyetinin pek münâsib olacağını mütâla'a-ı kâbilinden olarak arz-ı mücâseret eyledim.

14-15/12/[13]34
Mîrlivâ
Yûsuf İzzet
Aslına mutâbıkdır.

HR.SYS, no. 2303/12, v. 30.

***** ***** *****

№ 198

[9 noyabr 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube : 2
Numara
Dersâadet
9/11/[13]35
Sûret

Batum'da en ziyâde nazar-ı dikkati celb eden bir şey varsa teb'a-ı osmâniyenin bâhusûs hastalık ve suver-i sâ'ire ile o civârlarda kalmış olan zâbitân ve efrâdın dûçâr-ı müşkilât ve müzâyaka olmalarıdır.

Mümkün olduğu takdîrde hukûk-ı osmâniyenin muhâfazasının Azerbaycan veya diğer bir devlet konsolosluğuna havâle edilmesi muhâfaza-ı hukûk-ı osmâniye için elzem olduğu kanâ'atinde bulunduğumu arz eylerim.

Batum'da Müddahar Esliha ve Cebhâne
Sevkine Me'mûr Komisyon Reîsi Binbaşı

HR.SYS, no. 2121/10, v. 2.

***** ***** *****

№ 199

[12-26 noyabr 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube : 2
Numara : 4570
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Kafkasya'dan Ordu-yı Osmânî çekildikden sonra orada hukûkumuzu müdâfa'a ve himâye edecek hiçbir mümessilimiz kalmamışdır. Zâbitân ve efrâd ile teb'a-ı osmâniyenin kimsesiz kaldıkları merbûten takdîm kılınan raporunda anlaşılır. Îfâ-yı müktezâsına müsâ'adeleri müsterhamdır. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 17 Safer sene 1338 / Fî 12 Teşrînisânî sene 1335
Harbiye Nâzırı
Cemâl [Paşa]
[arxa səhif□]:
Takdîm fî 12 Teşrînisânî sene [1]335

Azerbaycan Konsolosu'na havâle-i keyfiyet münâsib görünüyor ise de vaz'iyet-i siyâsiye cihetiyle ba'zı tefsîrâta ve hattâ müşkilâta sebebiyet vereceğinden orada hangi devletlerin konsolosları bulunduğunun evvel-emirde tahkîk ve beyânı. Fî 13 Teşrînisânî sene [1]335.

Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne: Fî 15 minhu.

9591
12585
Fî 26 Teşrînisânî sene [1]335 19137/823: Harbiye'ye cevâb yazılmışdır.

HR.SYS, no. 2121/10, v. 1, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 200

[19-26 noyabr 1919]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
Birinci Kalem Numarası: 12585/9591

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Mübeyyiz ve Târîh</td><td>Müsevvid ve Târîh</td><td>Mümeyyiz</td><td>Umûr-ı Siyâsiye Şubesi Müdîri</td><td>Müdîr-i Umûmî</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td>Kafkasya’daki Teb‘a ve Hukûkumuzun Himâyesi</td><td></td><td></td><td>[imza]
Fî 19 Teşrînisânî sene [13]35</td><td>[imza]</td><td>[imza]</td><td>Yokdur.</td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="2">Nev‘-i Müsvedde:
Harbiye Nezâet-i Celîlesi’ne
Tezkere</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 19137
Husûsî Numara: 823
Târîh: 26 Teşrînisânî sene [1]335 / sene [1]919</td></tr>
</table>

Kafkasya’daki hukûkumuzun himâyesi mâddesine dâ’ir 12 Teşrînisânî sene [1]335 târîhli ve 4570 numaralı tezkere-i aliyye-i nezâret-penâhîleri mütâla‘a-güzâr-ı âcizî oldu. Azerbaycan Konsolosu’na havâle-i keyfiyet münâsib görünüyor ise de bu hareketin vaz‘iyet-i siyâsiye-i hâzıra cihetiyle ba‘zı tefsîrâta, hattâ müşkilâta iftihâmı muktedir sebeb olması melhûz bulunduğundan îcâb-ı hâli ba‘dehû te’emmül olunmak üzere evvel-i emrde Batum’da hangi devletlerin konsolosları bulunduğunun oradaki komisyonumuzdan tahkîk ve inbâsına himem-i aliyye-i nezâret-penâhîleri der-kâr buyurulmak bâbında.

HR.SYS, no. 2121/10, v. 3.

***** ***** *****

№ 201

[25 dekabr 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube : 2
Numara : 4570
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Fî 26 Teşrînisânî sene [13]35 târîh ve 19137/823 numaralı tezkere-i aliyyeleri cevâbıdır:

Batum’da Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Hükûmetleri’nin konsolosları mevcûddur. Hükûmât-ı sâ’irenin konsolosları hakkında da tahkîkât yapdırılmakda olub, alınacak ma‘lûmâtın ayrıca arz edileceği bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Fî 1 Rabîülâhir sene [1]338 ve fî 25 Kânûnuevvel sene [1]335
Harbiye Nâzırı
Cemâl [Paşa]
HR.SYS, no. 2121/10, v. 4.

***** ***** *****

3.2. Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycan əməliyyatı və beynəlxalq münasibətlərdə "Bakı məsələsi"

Osmanlı dövləti Batum sülhü ilə Qafqazda 1829-cu ilə qədərki türk-rus sərhəd xəttini bərpa etsə və hətta bu xətti aşmış olsa da, türk ordularının Qafqaz istiqamətində irəliləyişləri dayanmadı, əksinə daha intensiv xarakter aldı. Buna səbəb Qafqazda, xüsusilə də Azərbaycanda cərəyan edən hadisələr idi.

Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında imzalanmış 4 iyun 1918-ci il tarixli Batum müqaviləsinin dördüncü maddəsinə görə, Osmanlı hökuməti ehtiyac olduğu təqdirdə Azərbaycana hərbi yardım göstərməyi öz üzərinə götürmüşdü. Batumdakı Azərbaycan nümayəndələri – M.Ə.Rəsulzadə və M.H.Hacınski hələ müqavilə imzalanmadan, iyunun 1-də mətni hazır olan bu müqavilənin dördüncü maddəsinə istinadən rəsmən Osmanlı dövlətindən hərbi yardım istədilər.[1] Azərbaycan nümayəndələrinin hərbi yardımla bağlı müraciətini elə həmin gün Baş Komandanlıq Vəkalətinə göndərən Vehib paşa eyni zamanda Ənvər paşaya yazırdı ki, "Bakı və ətrafının bolşeviklərdən təmizlənməsi üçün lazımi hərbi qüvvələri bölgəyə göndərdim və ehtiyac olarsa bu qüvvələri daha da gücləndirəcəyəm…" Əslində, Osmanlı siyasi dairələri bu rəsmi müraciətdən xeyli əvvəl Azərbaycana hərbi qüvvə göndərmək barədə qərar qəbul etmişdilər. Azərbaycan nümayəndələrinin Batum müqaviləsinə istinadən hərbi yardım üçün Osmanlı dövlətinə müraciət etmələri sadəcə hüquqi prosedurları tamamlamaq məqsədi daşıyırdı.

Almaniya Osmanlı hərbi qüvvələrinin Brest-Litovsk müqaviləsi ilə müəyyən edilmiş sərhədin şərqinə keçməsini istəmədiyinə görə Azərbaycanda həyata keçiriləcək bir hərəkata qarşı çıxacağından Osmanlı siyasi dairələri qurulacaq ordunun zahirən Azərbaycan xalqından təşkil edilmiş bir qüvvə kimi təqdim edilməsinə xüsusi diqqət yetirirdilər. Qurulan orduya "Qafqaz İslam Ordusu" adının verilməsi məhz Almaniyanı şübhələndirməmək üçün atılmış bir addım idi. Ənvər paşanın mövqeyinə görə belə olan təqdirdə Almaniyanın müqavimətini aradan götürmək olardı.

1918-ci ilin iyun ayının əvvəllərindən başlayaraq türk qoşunları Gəncə istiqamətində hərəkət etməyə başladılar. Türk qoşunlarının bir qismi Qars və Aleksandropoldan keçib Qarakilsə-Dilican-Qazax və Ağstafa vasitəsilə, digər hissəsi isə Cənubi Azərbaycan-Qarabağ istiqamətindən hərəkət edirdi. İyunun 5-də Mürsəl paşanın başçılıq etdiyi Osmanlı ordusunun ən yaxşı diviziyalarından olan 5-ci diviziya Gəncəyə daxil oldu.

Ənvər paşa iyunun 5-də Batuma gəldi. Batumda ordu hissələri yenidən qruplaşdırıldı. 1918-ci il iyunun 7-də və 9-da Ənvər paşanın verdiyi əmrlərlə 3-cü, 6-cı və 9-cu

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2398/7, v. 62-65.

ordulardan ibarət Şərq Orduları Qrupu yaradıldı. Qrupun rəhbəri Vehib paşa oldu. Türk və Azərbaycan hərbi hissələrindən yaradılmış Qafqaz İslam Ordusunun komandanı vəzifəsinə isə Ənvər paşanın ögey qardaşı Nuru paşa təyin olunmuşdu. Nuru paşa hələ may ayının 25-də Gəncəyə daxil olub burada öz qərargahını qurmuşdu. Şərq Orduları Qrupu Komandanlığından 1918-ci il iyunun 29-da istefa verən Vehib paşanın yerinə Ənvər paşanın əmisi Xəlil paşa təyin olundu. Şərq Orduları Qrupuna bağlı olan Qafqaz İslam Ordusunun qarşısında duran əsas vəzifə Bakını almaq idi. 1918-ci il iyunun 2-də türk hərbi komandanlığı Azərbaycanda hərbi əməliyyatlara başlamaq haqqında əmr verdi.

1918-ci il iyun ayının 24-də Şərq Orduları Qrupunun komandanı Vehib paşa Nuru paşaya göndərdiyi teleqramında bildirirdi ki, Azərbaycan ərazisində Osmanlı ordusundan başqa digər bir ordu ola bilməz. Vehib paşa alman-gürcü qüvvələrini nəzərdə tutaraq qeyd edirdi ki, əgər bu tələblə kimsə razılaşmasa, onda onları məhv edin.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin yaranması və Osmanlı ordu hissələrinin Azərbaycana yeridilməsi bütün Cənubi Qafqazı Sovetlərin bayrağı altına keçirmək və ələlxüsus da Bakını vətəndaş müharibəsi aparan Sovet Rusiyası üçün qorumaq istəyən S.Şaumyanı ciddi təşvişə salmışdı. Sovet Rusiyasının yardımına güvənən Bakı Xalq Komissarları Soveti mümkün saydığı bütün vasitələrlə Azərbaycan milli hökumətinə qarşı mübarizə elan etdi. 1918-ci il iyunun 6-da Bakı Kommunasının ordu və donanma işləri üzrə komissarı Q.Korqanov Gəncə üzərinə yürüş haqqında əmr verdi. Burada əsas məqsəd türk hərbi hissələri toplanana qədər Azərbaycan istiqlaliyyətinin beşiyi olan Gəncəni dağıtmaq idi.

Kommuna qoşunlarının möhkəmləndirilməsi üçün Rusiya tərəfindən göndərilən hərbi yardımların ardı-arası kəsilmirdi. 1918-ci il iyunun ilk günlərində Rusiyadan 12 ədəd dörd düyməlik top, onun ekipajı və təchizatı yüklənmiş qatar Bakıya yola salınmışdı. Tula silah zavodundan isə xeyli sayda pulemyot, tüfəng və patron göndərilmişdi. İyunun sonlarında Ter-Qabrielyan Rusiyadan Bakıya 4 ədəd zirehli avtomobil, 13 ədəd təyyarə və çoxlu sayda silah, sursat, təchizat gətirdi. Kommuna qoşunlarının sayı 18 minə çatdırıldı, bunun da 60-70 faizini ermənilər təşkil edirdi.

Bütün bunlara baxmayaraq, Qafqaz İslam Ordusu ilə Kommuna qoşunları arasında 1918-ci il iyunun 27-si ilə iyulun 1-i arasındakı dörd günlük Göyçay döyüşü cəbhənin taleyini həll etdi. Göyçay döyüşü ilə Kommuna qoşunlarının Gəncə üzərinə hücumunun qarşısı alındı və Qafqaz İslam Ordusu Bakı istiqamətində hərəkətə başladı. İyulun 20-də strateji məntəqə olan Şamaxını tutan İslam Ordusu artıq ayın axırlarında Bakı ətrafına gəlib çıxdı.

Sovet Rusiyasının Almaniya vasitəsilə işə qarışması Qafqaz İslam Ordusunun Bakıya daxil olmasını xeyli yubandırdı. Kommuna qüvvələri vasitəsilə Qafqaz İslam Ordusunun qarşısını ala bilməyəcəyini nəzərə alan Sovet Rusiyası 1918-ci ilin iyununda Almaniya ilə danışıqlara girib diplomatik yolla Bakını əldə saxlamaq istəyirdi. Qərb cəbhəsində və ümumilikdə müharibənin gedişindəki vəziyyət Almaniyanın Bakıya marağını xeyli artırmışdı. İyun ayında İstanbul konfransına gəlmiş nümayəndələrlə danışıqlar əsnasında Almaniya Rusiya vasitəsilə Bakı neftinə nail olmağı müəyyənləşdirmişdi. İyunun axırlarında Berlində aparılan alman-sovet danışıqlarında ilkin razılıq əldə edildi. Almaniya türk qoşunlarının Bakıya hücumunu dayandırmağı öz üzərinə götürürdü, əvəzində Rusiya Bakı neftinin bir hissəsini ona verməyə razı olmuşdu.

Osmanlı dövlətinin yeni yaranan Qafqaz respublikaları ilə Batumda sülh və dostluq müqavilələri imzalaması, bununla da Qafqazı öz təsir dairəsinə daxil edib burada özünə fəaliyyət sərbəstliyi təmin etməsi və ardınca Bakını almaq uğrunda hərbi əməliyyatları davam etdirməsi Almaniya tərəfindən qısqanclıq və etirazla qarşılanırdı. Bununla bağlı Osmanlı və Almaniya hökumətləri, xüsusilə də Ənvər paşa ilə general Hindenburq arasında çox ciddi müzakirə və mübahisələr aparılmışdır. Osmanlı hökuməti Qafqaz respublikaları ilə sülh və dostluq müqavilələri imzalamasını və Qafqaz istiqamətində hərbi əməliyyatların davam etdirilməsini aşağıdakı prinsiplərlə əsaslandırırdı:

1) Sülh müzakirələrində yeni yaranan Qafqaz respublikaları Rusiya ilə aralarındakı münasibətlərin Rusiya hökumətinin elan etdiyi "millətlərin öz müqəddəratlarını sərbəst təyin etməsi" hüququna əsaslandığını elan etmişlər. Batum müqavilələri də məhz bu əsas dairəsində imzalanmışdır. Rusiya sülh imzalayandan sonra öz ordu və məmurlarını Qafqazdan təxliyə edərək Qafqaz millətlərini öz müqəddəratlarını təyin etmələri üçün hüquqi olduğu kimi, feli də sərbəst buraxmış və bu sərbəstliyə istinad edən Cənubi Qafqaz Seymi 22 aprel 1918-ci ildə istiqlalını elan etmişdir.

2) Bu hökumətlər müstəqil olduqdan sonra qonşuları olan Osmanlı dövləti ilə siyasi münasibətlərini təsis və sərhədlərini müəyyən etmək arzusu ilə öz nümayəndələrini Trabzona göndərmişlər. Qafqaz nümayəndələri ilk təkliflərində Brest-Litovsk müqaviləsini əsas kimi qəbul etmədiklərini bəyan etmiş və Osmanlı dövlətinin şərq vilayətlərində ermənilərə muxtariyyət verilməsi təklifini irəli sürmüşlər.

3) Osmanlı dövləti Cənubi Qafqaz hökumətinə Brest müqaviləsini qəbul etməyi və üç sancağı boşaltmağı təklif etmiş, Qafqaz hökuməti isə bunu qəbul etməmiş və müharibəyə rəvac vermişdir. Müharibədən sonra isə Batum konfransı işə başlamış ki, bu konfransda da alman nümayəndəsi iştirak etmişdir.

4) Azərbaycana göndərilən orduya və Şimali Qafqaza göndərilən silah-sursata gəlincə, bu hökumətlərlə Osmanlı dövləti arasında müqavilələr imzalanmışdır ki, asayişi təmin etmək üçün müraciət edərlərsə Osmanlı dövləti onlara hərbi yardım göstərməyi öz üzərinə götürmüşdür.[1]

Osmanlı dövlətinin bu mövqeyi qarşısında Almaniya aşağıdakı mövqeyi ortaya qoyurdu:

1) Antanta dövlətləri Rusiyanı hər tərəfdən mühasirəyə aldıqları və Brest-Litovsk sülhünü ləğv edib Rusiyanı yenidən müharibəyə cəlb etməyə çalışdıqları bir zamanda Brest sülhünü və bolşeviklərlə münasibətləri qorumaq Almaniya üçün çox mühüm bir siyasi qayədir. Bu mənada Osmanlı ordularının Qafqaz istiqamətində Bakıya doğru hərəkəti təhlükə yaradır.

2) Almaniya müharibənin ən çətin və təhlükəli bir zamanında Ərəbistanın itirilməsi təhlükəsi qarşısında Osmanlı dövlətinin Qafqaza ordu xərcləməsini kəskin etirazla qarşılayır.

3) Osmanlı dövləti Qars, Ərdəhan və Batum vilayətlərindən şərqdə ərazi ilhaqına çalışmamalı, bu yerlərin əhalisinin müqəddəratına hörmət etməlidir.

[1] BOA, HR.SYS, no. 2373/2, v. 63-68.

4) Osmanlı dövləti Almaniyanın gürcülərə verdiyi vədləri əsas tutaraq Gürcüstandan ərazi qoparmağa çalışmamalıdır.[1]

Göründüyü kimi, Qafqaza münasibətdə Osmanlı dövlətinin mövqeyi ilə Almaniyanın mövqeyi arasında kəskin ziddiyyətlər vardır. Ənvər paşa ilə Hindenburq arasında gedən müzakirələrdə bu ziddiyyətləri aradan qaldırmaq mümkün olmadı. Qafqaz İslam Ordusu tərkibinə bir alman batalyonunun daxil edilməsi təklifinə rədd cavabı verildikdən sonra Almaniya Rusiya ilə danışıqlara xüsusi əhəmiyyət verməyə başladı. Bununla paralel Almaniyanın Türkiyəyə qarşı istiqamətlənmiş təzyiqləri elə bir xarakter aldı ki, Ənvər paşa artıq Qafqaz İslam Ordusunun Bakıya doğru hərəkətini açıq şəkildə müdafiə edə bilmirdi. Onun bütün yazışmaları almanların nəzarəti altında olduğu üçün özünün rəsmi əmrlərində Bakıya doğru hücumun dayandırılmasını tələb edirdi. Həqiqətdə isə o, belə bir mövqedən uzaq idi və Qafqaz İslam Ordusunun fəaliyyəti ilə bağlı zəruri göstərişləri gizli yolla Nuru paşaya çatdırırdı.

Qafqaz İslam Ordusunun Bakı istiqamətində irəli hərəkatını davam etdirməsi Sovet Rusiyası ilə Almaniya arasında diplomatik danışıqların fəallaşmasına səbəb oldu. 1918-ci il iyulun 20-də Şamaxıda Bakı XKS-nin bolşevik-daşnak qoşunları ağır məğlubiyyətə uğradıldıqdan sonra RSFSR xalq xarici işlər komissarı G.Çiçerin iyulun 25-də Almaniyanın Rusiyadakı diplomatik nümayəndəsi Ritslerə nota verdi. Notada "Brest müqaviləsi şərtlərinin pozulmasına və Sovet hökumətinə sədaqəti sarsılmaz olan Bakı ərazisinə qarşı yönəlmiş türk hücumuna" Rusiyanın etirazı bildirilir və Almaniyanın bu hücumun qarşısını almağa səy göstərməsi xahiş edilirdi. Elə həmin gün Rusiyanın Almaniyadakı səfiri A.İoffeyə eyni məzmunlu teleqram göndərən G.Çiçerin "Bakı üçün yaranan ciddi təhlükə"dən söz açır və türk qoşunlarının Bakı üzərinə hücumunu dayandırmaq üçün Almaniyanın fəallaşmasını istəyirdi. Rusiya Almaniyaya verdiyi 29 iyul 1918-ci il tarixli notasında yenidən alman hökumətindən türk qoşunlarının Bakı istiqamətində hücumlarının dayandırılmasını tələb edirdi.[2] Sovet Rusiyasının istəkləri Almaniya tərəfindən öyrənildikdən sonra İoffeyə verilən cavaba görə Rusiyanın narahatçılığına elə bir əsas yox idi. Bakı neftində marağı olan Almaniya Azərbaycanda türk qoşunlarının fəaliyyəti ilə bağlı məsələni öz nəzarəti altına aldığını və buna görə də türk qoşunlarının Bakıya doğru irəliləməsinin dayandırılacağına da təminat verdiyini bildirirdi.

Bakı məsələsi ilə bağlı rus-alman-türk danışıqlarının davam etdiyi müddətdə Bakı XKS-nin cəbhədəki uğursuzluqları Bakıda vəziyyəti daha da kəskinləşdirdi. 1918-ci il iyulun 30-da Bakı Kommunası ordusunun qərargah rəisi daşnak Avetisov S.Şaumyana bildirdi ki, ordu artıq müqavimət göstərə bilmir və ağ bayraq qaldırıb türklərlə danışığa getmək lazımdır. İngilislərlə gizli danışıqlar aparan daşnaklar vəziyyətin çıxılmaz olduğunu görüb qərar qəbul etdilər ki, şəhərdəki İsveç konsulunun vasitəçiliyi ilə türk ordusunun qərargahına sülh nümayəndəliyi göndərsinlər. İsveç və Danimarka konsulları vasitəçilik missiyasına razılıq versələr də, iyulun 31-də vəziyyət dəyişdi və danışıqlar baş tutmadı. İyulun 30-da Bakı Xalq Komissarları Sovetinə gələn Erməni Milli Şurasının rəhbərləri bolşeviklərdən hakimiyyəti təhvil verməyi tələb etdilər. Beləliklə, 1918-ci il iyulun 31-də Bakı XKS öz səlahiyyətlərindən əl çəkmək məcburiyyətində qaldı.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 3.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 48.

Bakıda hakimiyyət sağ eser-menşevik-daşnak blokunun əlinə keçdi və həmin blok avqustun 1-də ingilis konsulu Mak-Donelin yaxından iştirakı ilə "Sentrokaspi və Sovetin Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsi Rəyasət Heyətinin Diktaturası" adlı mürtəce hökumət təşkil etdi. Yeni hökumət Lenin rejiminə qarşı qoyulan demokratik Rusiya barəsində özünün loyallığını bəyan etdi. Eser və daşnak partiyalarının Bakının xristian əhalisinə müraciəti elan edildi. Müraciətdə deyilirdi: "Siz türklərə qarşı tək deyilsiniz. Bu günlərdə müttəfiqlərin çox ciddi yardımını alacaqsınız". Elə həmin gün Sentrokaspi Diktaturasının fövqəladə iclası çağırıldı və nəyin bahasına olursa-olsun Bakını Rusiya üçün qoruyub saxlamaq haqqında qərar qəbul edildi.

Sentrokaspi hökumətinin ilk addımı Ənzəlidə dayanmış ingilis ordusunu Bakıya dəvət etmək oldu. Sentrokaspi hökuməti bolşevikləri və şəhərdə olan kiçik sayda almanları həbs edib yardım üçün Britaniya qüvvələrinə müraciət etdi. Avqustun 4-də polkovnik Stoksun başçılıq etdiyi 240 nəfərdən ibarət ilk ingilis dəstəsi Bakıya gəldi. Az sonra, avqustun 9-17-si arası üç batalyon, bir səhra artilleriya batareyası və bir neçə zirehli maşından ibarət olan ingilis hərbi qüvvələri Bakıya daxil oldular. Onların sayı min nəfərdən bir qədər çox idi. Avqustun 17-də L.Denstervil Bakıya daxil olduqda türklərin hücumundan bərk qorxuya düşən ermənilər onu böyük sevinclə qarşıladılar. Lakin Britaniya yardımının təəccüb doğuracaq qədər az olması şəhərin xristian əhalisini hiddətləndirdi. Halbuki Bakıya yardıma gələn ingilis ordusunun sayının 20 min olması barədə təbliğat aparılırdı.

1918-ci ilin avqustunda məlum oldu ki, ingilislərin bu qüvvəsi ilə Bakını türk hücumlarından qorumaq mümkün deyil. Bakını əldə saxlamaq üçün heç bir real imkanın olmadığını görən L.Denstervil ingilis əsgərlərini sentyabrın 1-dən etibarən şəhərdən aparmağı qərara aldı. Lakin Sentrokaspi hökuməti limanı tərk edəcək hər bir gəmini atəşə tutacağı ilə hədələdi. Çarəsiz qalan L.Denstervil Bakıya türklərin sonuncu hücumunu gözləməkdən başqa çıxış yolu tapmadığını etiraf etməli oldu.

L.Denstervil avqustun 31-də Sentrokaspi rəhbərlərinə göndərdiyi məktubunda qeyd edirdi ki, şəhərin müdafiəsinin uzadılması, vaxtı və insanların həyatını boş yerə qurban vermək deməkdir. Onun gəldiyi qənaətə görə, yaranmış vəziyyətdə dünyada heç bir qüvvə Bakını türklərdən xilas edə bilməz.

Bakı məsələsi ilə bağlı Almaniya və Osmanlı dövlətləri arasında yaranan fikir ayrılıqları və ziddiyyətlər 1918-ci ilin avqustun sonu-sentyabrın əvvəllərində daha da dərinləşdi. Bakı məsələsi ətrafında İstanbuldakı alman səfiri ilə aparılan müzakirələr müsbət nəticələnmədikdə danışıqlar nota müstəvisinə keçdi. İstanbuldakı alman səfirinin 26 avqust 1918-ci il tarixli notasına Osmanlı dövlətinin verdiyi 9 sentyabr tarixli cavab notasında Brest sülhündən sonra Qafqazda cərəyan edən hadisə və proseslər qarşısında Osmanlı dövlətinin yeritdiyi siyasətə haqq verilir, alman hökumətinin Qafqaz respublikalarına qarşı ortaya qoyduğu ikili standartlar pislənilir və Almaniyanın Osmanlı dövlətinin Qafqazdakı maraqlarına hörmətlə yanaşılmasının vacibliyi vurğulanırdı.[1]

Müharibədə Osmanlı dövlətinin müttəfiqi olan Almaniya, Sovet Rusiyası ilə separat danışıqlara gedib 27 avqust müqaviləsini imzalasa da, bunun elə bir əhəmiyyəti

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 74-79.

olmadı, müqavilə kağız üzərində qaldı. 1918-ci ilin yayında Osmanlı dövləti ilə Rusiya və Almaniya arasında neft Bakısına və bütövlükdə Azərbaycana sahib olmaq uğrunda gedən gərgin mübarizə Türkiyənin qələbəsi ilə başa çatdı. 1918-ci il sentyabrın 15-də Qafqaz İslam Ordusunun hücumları nəticəsində Bakı azad edildi. Bakı uğrunda mübarizədə özünəməxsus çəkisi olan Almaniya və İngiltərə dövlətləri mövcud şərtlər daxilində Osmanlı dövlətinin bu uğuru ilə barışmalı oldular. Bakıya öz ərazisi kimi baxan Sovet Rusiyası isə neft şəhərinin itirilməsi faktı ilə qətiyyən barışa bilmədi.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 202

[1 iyun 1918]
Batum Konferansı’na Me’mûr
Azerbaycan Hükûmeti Heyet-i Murahhasası
1334
Numara : 12
Osmânlı Heyet-i Murahhasası Reîsi Devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri’ne

Hükûmet-i metbû‘amdan aldığım evâmir-i sarîha üzerine aşağıdaki istid‘âmın sür‘at-ı mümkine ile Hükûmet-i Seniyye’ye bildirilmesini ricâ ederim.

Son günlerde istiklâlini i‘lân ile Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile muhâdenet ahidnâmesi bağlayan Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Rusya İhtilâli’nin netîcesi olarak dâhilde büyük müşkilâta ma‘rûz bulunuyor. Azerbaycan arâzîsinden büyük bir kısmı üzerinde isyâna kalkmış ve kendilerine Bolşevik adını takmış olan eşkıyâ çeteleri memleketin merkez-i idâresi, menba‘-ı servet ve sâmânı, bir sözle can noktası bulunan Bakü’yü, şehir ile berâber Bakü vilâyetini dahi ellerine geçirerek ahâlîyi yağma ediyor, Azerbaycan Cumhûriyeti’nin hükûmetini tanımamakla binâlarını sarsıyor, kendilerine tâbi‘ olmayanları ise ateş ve kılıncla istîsâl ediyor, şehri yakıyor, ma‘mûreleri yıkıyor, ahâlîyi katl-i‘âmm ederek servet ve sâmânını târâc ediyorlar. Vilâyet merkezi olan Bakü’den mâ-‘adâ Şamahı, Kuba, Lenkeran gibi sancaklarla sancak merkezleri bulunan şehirler dahi merkûm eşkıyânın cebr ve istîlâsına ma‘rûz kalarak Gence vilâyeti kezâ taht-ı tehdîdde bulunuyor. Günden güne kuvvetlenmekde, şimâlde bulunan müttefikleri ile İran’da entrikalar icrâ eden İngilizlerden her zamân yardımlar almakda olan bu zumre-i müfsidenin istîsâlı yeni te’essüs etmiş olan cumhûriyetin imkânı hâricinde müşkil bir emrdir. Hâlbuki memleketin nâ-râhat ve mülk-i gayrîden istifâdeye düşkün bulunan anâsır-ı fâsidesi üzerinde tahrîbkârâne te’sîrler icrâ eden bu avâmil-i fâside bâkî kaldıkca müşkilât-ı azîmeyi bâdî olub ortalık ihtilâle verilmiş oluyor.

Mulâhazât-ı mezkûreden dolayı Bakü vilâyetinin biran evvel Bolşevik nâmındaki eşkıyâ çetelerinden kurtarılması Azerbaycan Hükûmeti’nin ilk vazîfesini teşkîl ediyor. Bu mes’ele yakın bir zamânda şekl-i matlûbda hall olunmazsa cumhûriyetin mevcûdiyeti büyük şübheler altında kalmakla berâber ahâlînin hayâtı dahi netîce-i husûleye sığmaz felâketlere ma‘rûz bulunacakdır ki bu cihet muhtelif zamânlarda Azerbaycan ahâlîsi nâmına Hükûmet-i Seniyye’ye vâki‘ olan müte‘addid mürâca‘atlardan dahi ma‘lûm-ı sâmîleri olsa gerek.

Yukarıda mezkûr tehlikenin vücûdu ve Saltanat-ı Seniyye-i Osmâniye ile Azerbaycan Cumhûriyeti miyânında bağlanan muhâdenet ahidnâmesinin [4]'ncü mâddesine binâen zât-ı devletlerine mürâca'atla Hükûmet-i Seniyye'nin kuva-yı askeriye-i osmâniye vâsıtasıyla Bolşevik eşkıyâ çetelerinin tenkîl ve te'dîbi bâbında hükûmet-i metbû'ama yardımda bulunmalarını istid'âya cesâret ederim. Azerbaycan ahâlîsinin muktedir ve hayırhâh hemsâyeleri bulunan Türkiye Devlet-i Mu'azzaması'na karşı vâki' olan bu istimdâdlarının kabûl edileceğine kanâ'atimin ber-kemâl olduğu ile ihtirâmât-ı fâ'ikamın kabûlünü ricâ eylerim.

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Hâriciye Nâzırı
Mehmed Hasan Hâcînski
HR.SYS, no. 2398/7, v. 62, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 203

[1 iyun 1918]
Numara : 34
1 Haziran sene [13]34
Batum'da Azerbaycan Hükûmeti Hâriciye Nâzırı Mehmed Hasan Hâcînski Hazretleri'ne

Azerbaycan Hükûmeti dâhilinde bi'l-hâssa Bakü ve havâlîsinde ihlâl-ı âsâyiş ve envâ'-ı tahrîbât ve zâyi'ât icrâ etmekde olub Bolşevik çetelerinin tenkîliyle memleketin istihlâsı ber-mûceb ahidnâme Hükûmet-i Seniye'nin Azerbaycan Hükûmeti'ne mu'âvenet-i askeriyede bulunmasını müştemil 12 numaralı tahrîrât-ı aliyyeleri vâsıl-ı dest-i senâverî oldu. Azerbaycan Hükûmeti'nin işbu mürâca'atı Hükûmet-i Seniyye'ye der-dest-i teblîğ olduğunu cevâben huzûr-ı âlîlerine iblâğa müsâra'at ederim.

Taleb olunan mu'âvenet-i askeriyenin irsâli mevzû'-ı bahs ahid-nâme ahkâmından bulunmakla hükûmetin ta'lîmâtını ifâde tecvîz-i terâzî etmeyeceği tabî'îdir. Ermeni, Gürcü Hükûmetleri'yle cereyân eden müzâkerâtın bir iki güne kadar netîceye iktirânı me'mûl idüğünden bunlarla mu'âhede imzâsını mute'âkib taleb edilen kuvâ-yı askeriyenin hemân Azerbaycan'a sevk edileceğini te'mîn ve beyân-ı vesîlesiyle te'yîd-i ihtirâm eylerim efendim.

HR.SYS, no. 2398/7, v. 64.

***** ***** *****

№ 204

[1 iyun 1918]
Batum Konferansı'na Me'mûr
Azerbaycan Hükûmeti Heyet-i Murahhasası
1334
Numara : 13
Osmânlı Heyet-i Murahhasası Reîsi Devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

Azerbaycan Şûrâ-yı Millîsi memleketde zuhûr eden eşkıyâ çetelerinin tenkîl ve istîsâlı bâbında Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi'ne mu'âvenet için kuvâ-yı askeriye-i osmâniye celbini istid'âya karâr vermişdir.

Karâr-ı mezkûrun esbâb-ı mûcibesi Azerbaycan Hükûmeti Hâriciye Nâzırı Mehmed Hasan Hâcînski Hazretleri'nin bu bâbda zât-ı devletleri vâsıtasıyla Hükûmet-i Seniyye'ye vâki' olan mürâca'atlarında ber-tafsîl-i îzâh edilmişdir.

Azerbaycan ahâlîsini temsîl eden Şûrâ-yı Millî'nin arzu-yı umûmîye tercümân olarak aldığı karâr üzerine vâki' olan bu istid'ânın Hükûmet-i Seniyye'ce mazhar-ı kabûl olacağı ümid-i kavîsiyle işbu mürâca'atımızın Bâb-ı Âlî'ye îsâlı için vâsıta olmalarını ricâ ile arz-ı ihtirâmât eylerim efendim.

Azerbaycan Şûrâ-yı Millîsi Reîsi
Mehmed Emîn Resûlzâde
HR.SYS, no. 2398/7, v. 63.

***** ***** *****

№ 205

[1 iyun 1918]
35
1 Haziran sene [13]34
Azerbaycan Şûrâ-yı Millîsi Reîsi Mehmed Emîn Bey Resûlzâde Hazretleri'ne

Azerbaycan dâhilinde zuhûr eden eşkıyâ çetelerinin tenkîli zımnında memlekete kuvâ-yı askeriye-i osmâniye celbine Azerbaycan Şûrâ-yı Millîsi'nin karâr vermiş olduğunu ve keyfiyetin Bâb-ı Âlî'ce arzına mubelleğ 13 numaralı tahrîrât-ı aliyyeleri vâsıl-ı ta'zîz olunmuş ve îcâbı icrâ kılınmışdır. Hükûmeteyn beyninde mün'akid muhâdenet ahidnâmesi ahkâmına müstenid olan iltimâs-ı vakı'ın Hükûmet-i Seniyye'ce is'âfına müsâra'at olunacağı tabî'î bulunmakla cevâben iş'âr-ı keyfiyet eder ve bu vesîleyle iğtinâmen te'yîd-i muvâlât eylerim efendim.

HR.SYS, no. 2398/7, v. 65.

***** ***** *****

№ 206

[5 iyun 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs

Evveliyât ve Müzeyyelât		Kâtib	Mümeyyiz	Müdîr	Melfûfât
Hulâsa					

<table>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td rowspan="2">Nev‘-i Müsvedde:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara:
Husûsî Numara:
Târîh:</td></tr>
</table>

General Feld-Mareşal Von Hindenburg'a Mahsûsdur.

3315 numaralı telgraf-nâme-i devletlerine cevâbdır:

Ahvâlin kesb-i vüzûh etmesi için Hükûmet-i Seniyye ile mutâbık olarak teklîfât-ı devletlerine ber-vech-i âtî cevâb vermekliğime müsâ‘ade buyurmanızı ricâ ederim.

Brest Mu‘âhedesini iki nokta-ı nazardan tedkîk etmek lüzûmuna kâni‘ bulunuyoruz:

1. Kafkasya’da teşekkül eden dört devletin Rusya ile münâsebâtı – Rusya Hükûmet-i Hâzırası Brest-Litowsk’da bi’l-cümle milletlerin mukadderâtlarını ta‘yîn husûsunda serbest olmalarını sulh müzâkeresine esâs olarak i‘lân eylemişdir. Düvel-i Erba‘a-ı Müttefika da bu beyânâtı Rusya dâhilindeki milletler hesâbına olarak sened ittihâz ederek kendi hâkimiyetleri altındaki milletlerin mukadderâtlarının kânûn-ı esâsîleri dâ’iresinde hall edileceğini bildirmiş idi. Mu‘âhede-i mezkûre işbu esâs dâ’iresinde imzâ edilmiş ve Rusya Litvanya, Finlandya ve sâ’ir memleketlerle üç sancak üzerindeki hâkimiyetinden ferâgat eylemişdir.

Rusya Devleti sulhun imzâsını müte‘âkib Kafkasya’yı ordusundan ve me’mûrlarından tahliye ederek Rus nüfûz ve hâkimiyetinden hiçbir eser bırakmamak üzere terk edib çekilerek Kafkas milletlerini mukadderâtlarını ta‘yîn için, hukûken olduğu gibi, fi‘len de serbest bırakmışdır. Eski hâkimlerinin bahş etdiği işbu hukûkî ve fi‘lî serbestîye istinâden Kafkas’daki milletler meclis-i millîlerini ve hükûmetlerini intihâb eyleyerek, icrâ-yı hükûmete başlamışlar ve 22 Nisan 1918 târîhinde istiklâllerini i‘lân eylemişlerdir.

2. Bu hükûmetler ile bizim münâsebâtımız – hükûmât-ı mezkûre sûret-i ma‘rûza dâ’iresinde bi-hakkın ve bi’l-fi‘l müstakil oldukdan sonra komşuları bulunan Devlet-i Osmâniye ile münâsebât-ı siyâsiyede bulunmak arzusunu izhâr ve bu münâsebâtın esâsâtını takrîr eylemek üzere Trabzon’da 14 Mart’da hey’et-i murahhasalarını i‘zâm etmişlerdir. Ahvâl-ı siyâsiyeleri ve hudûdları hakkında îzâhât aldıkdan sonra murahhaslarımıza müzâkere için me’zûniyet verilmişdir.

Kafkas murahhasları ilk teklîflerinde Brest-Litowsk Mu‘âhedesi’nin kendileri için mecbûriyyü’l-ittibâ‘ olmadığını ve Rusya’dan tevârüs eyledikleri hâl-ı harbin tasfiye-i kat‘iyyesi için Trabzon’a gelmiş olduklarını ileri sürerek Devlet-i Osmâniye ile hudûdun eski Rus hudûdu olmasını ve Vilâyât-ı Şarkiye’mizde Ermenilere muhtâriyet verilmesini teklîf etdiler. Murahhaslarımız da müzâkerâtın devâm edebilmesi için evvel-i emrde âtiyü’z-zikr üç şartın kabûlü lüzûmunu cevâben bildirdiler:

1. Brest-Litowsk Mu‘âhedesi kendileri için mecbûriyyü’l-ittibâ‘ olmasının tasdîki,
2. Üç sancağın tahliyesi,
3. Mezkûr sancaklar hakkında ve bu müdde‘iyâtdan sarf-ı nazar eylemeleri,

Aynı zamânda Mâverâ-yı Kafkas'ın beyne'l-milel bir şahsiyet iktisâbı lüzûmuna mebnî i'lân-ı istiklâl etmesini dahi tavsiye eylediler.

Nihâyetü'l-emr hey'et-i murahhasa re'îsi Mösyö Çhenkeli 10 Nisan târîhinde teklîfâtımızı kabûl eylediğini hey'et-i murahhasa nâmına bildirmiş ise de Tiflis'de müctemi' Diet bu karârı redd etmiş olduğundan konfederasyon hükûmetinde müzâkereyi kat' ederek avdet eylemeleri için emr alan hey'et-i murahhasa Trabzon'u terke mecbûr edilmişdir.

Diet bizimle harbe karâr vermiş ve hattâ Tiflis'de neşr etdiği bir beyân-nâmede Hükûmet-i Osmâniye'nin Mâverâ-yı Kafkas Hükûmeti'nin şerâ'itini kabûl etmediğini ileri sürerek bu karârını ahâlîye i'lân eylemişdi. Böylece hükûmet-i mezkûre üç sancağı tahliyeden imtinâ' etmek sûretiyle yeni bir hâl-ı harbin tahaddüsüne sebebiyet vermişdir.

Binâ-berîn hükûmet-i mezkûre kıt'aâtından mezkûr sancakları tahliye ve âsâyişi i'âde eylemek üzere müzâkerâtın netîcesine intizâren tevkîf edilen ordumuz ileri harekâtına devâm eylemiş ve huzûru hiçbir hakka müstenid olmayan Kafkas kıt'aâtının mukâvemetine tesâdüf etmiş ve iki ordu arasında başlayan muhârebe bizimkinin galebesi ile netîcelenerek Kars ve Batum istirdâd Azurkene'ye kadar Gürcistan arâzîsi de işgâl edilmişdir. Bu mağlûbiyet üzerine Kafkas Hükûmeti Brest-Litowsk Mu'âhedesi'nin kendisi için mecbûriyyü'l-ittibâ' olduğunu bi'l-kabûl sulha tâlib olmuş ve Batum'da Almanya murahhasının huzûruyla 11 Mayıs'da ibtidâr edilen sulh müzâkeresi Kafkas Hükûmeti'nin ihdâs eylediği hâl-ı cedîd esâsâtı dâ'iresinde intâc edilmişdir.

Kafkas milletlerini mukadderâtlarını ta'yînde serbest bırakılma[ları] ve esbâb-ı ânifeden dolayı hakk-ı i'tirâzını nez' eden Rusya ne milel-i mezkûrenin i'lân-ı istiklâle ve ne de ibtidâr etdikleri müzâkerât ve muhâsamâta karşı Moskova Alman Sefîri'nin 14 Mayıs târîhinde vukû' bulan mürâca'atına kadar hiçbir i'tirâz der-miyân etmemişdi. Müntazır olmadığı bu mürâca'atdan Rusya hakk-ı i'tirâzını kabûl eylediğimiz zehâbına düşerek ondan hemân istifâdeye koyulmuşdur.

Kanâ'at-ı âcizânemizce, Rusya'nın i'tirâzını bilâ-lüzûm tahrîk eden mürâca'at-ı mezkûrenin tevlîd eylediği müzâkereden hasımımızın istifâdesine mâni'-i tedâbîr ittihâz eylemek menâfi'-i müşterekemiz îcâbâtındandır.

Hükûmet-i Seniyye müzâkerâtının bu def'a safahâtından İstanbul Sefîri vâsıtasıyla müttefik hükûmetleri haberdâr eylediği gibi Batum müzâkeresine iştirâk için da'vet de etmişdir. Nitekim murahhasımız da İstanbul'dan Almanya'nın murahhasıyla birlikde Batum'a azîmet eylemişdir. Konferans diğer müttefik murahhaslar vürûduna intizâren Alman murahhasın muvâfakatı ve huzûruyla güşâd olunmuşdur. Müşârün-ileyh henüz ta'lîmât-ı kat'iyye almış bulunmadığından murahhasımız evvelce beyinlerinden takarrur etdiği vechle Hükûmet-i Seniyye'nin tertîb etdiği mu'âhede lâyıhasını teklîf etmiş. Alman murahhası da Osmânlı teklîfinin müzâkeresiyle işe başlanılmasına muvâfakat eylediğini konferansda alenen söylemişdir. Murahhasımız konferansın güşâdından evvel teklîfâtımızın bir sûretini refîk-i muhteremine takdîm etmişidi.

Ba'zı nukâtda, bi'l-hâssa tashîh-i hudûd mes'elesinde murahhasların ta'lîmâtları arasında ihtilâf tezâhür etdiğinden bunun izâlesine vakit bırakmak ve teklîfâtımızın dostâne bir sûretde hallini te'mîn eyleyebilmek için 26 Mayıs târîhine kadar husûsî müzâkerât ile vakit geçirilmişdir.

Kafkas'da sükûnun biran evvel i'âdesi ve Alman Karârgâh-ı Umûmîsi'nce pek ziyâde iltizâm edilen şimendiferlerin biran evvel işgâli mes'elesinin imkân-ı husûsî maksadıyla beyhûde uzayan müzâkereyi intâc için Alman Sefiri'yle bi'l-i'tilâf her iki

murahhasa ültimatomun i'tası için Bâb-ı Âlî ve Sefîr Hazretleri cânibinden ta'lîmât verilmişdir. Aldığı emre rağmen en mühim bir anda Batum'u terk eden General Lossow'un avdeti için Karârgâh-ı Umûmî'den emr verildiği bâ-telgraf-ı âcizlerine teblîğ edilmiş olduğundan haberdâr edilen murahhasımız te'ehhüründe mazarrat-ı mülâhaza edildiği ültimatomu i'ta eylemişdir.

Alman Sefîri'nin ve Alman Karârgâh-ı Umûmîsi'nin muvâfakatıyla verilmiş olan ültimatom ahkâmı Kafkas Hükûmetleri cânibininden ayrı ayrı kabûl edilmiş olduğundan murahhasımız da bi'z-zarûr her biriyle ayrı ayrı sulh ve muhâdenet mu'âhedeleri akd ve vaz'-ı imzâ etmişdir. Gerek tashîh-i hudûdda ve gerek mesâ'il-i sâ'ireye dâ'ir olan ahkâmdan haberdâr olduğu hâlde ültimatomun i'tasına muvâfakat buyuran müttefikimizin şimdi akd edilen mu'âhedelerden bizi mü'âhazeye ve İngiltere'nin Berlin Mu'âhedesi akdi sırasında Rusya'ya karşı almış olduğu vaz'a şeb'iye bir vaz'iyetde İstanbul Konferansı'nda kat'iyyet kesb etmiş mu'âhede mevâddını aleyhimize olarak ta'dîl ve ıslâh için icbâra sa'y eylemesi cidden mûceb-i ta'accüb ve te'essüfdür.

Husûsiyle Almanya Sefîri Kafkas Hükûmetleri'yle akdedilecek mu'âhede lâyıhası olarak hükûmet nâmına Bâb-ı Âlî'ye verdiği teklîfde şimendiferlerden ve menâbi'-i ma'deniyeden müştereken istifâde edilmesini ve Devlet-i Osmâniye ile işbu hükûmetler beyninde hattâ mü'ebbed bir ittifâk akd edilmesini tezvîc ediyor idi. Biz de şimendiferlerden ve menâbi'-i ma'deniyeden müştereken istifâde edilmesini ba'zı ta'dîlâtla kabûl eylediğimizi bildirmiş iken, Kafkas işlerinde bir mesned-i hukûkî olmakla kâbiliyyetini kat'iyyen zâyi' eylemiş olan ve bir harb netîcesinde istihsâl eylediğimiz şeyleri bizden nez' için bugün silâh olarak kullanılan Brest-Litowsk Mu'âhedesi o gün mevcûd değil mi idi?

Bir tarafdan küçük müttefikimizin Edirne önünde yapdığı haksızlığı hattâ büyük ta'rîfât mukâbili olarak tashîhden ibâ eylemesi büyük müttefikimizin de ta'ahhüdüne rağmen Kafkas işlerinde bir vaz'-ı gayr-ı dostâne olması hey'et-i ittifâkıyye miyânındaki mevki'mizin mâhiyeti hakkında bizi cidden endîşeye sevk ediyor.

Şark ile münâsebâtda dînî mülâhazaları terk etmek lüzûmunu ilk def'a derk eden hükûmât-ı islâmiye ile garb hükûmâtıyla olduğu gibi aynı pâyede mu'âmelede bulunmak siyâsetini Avrupa'da ilk def'a tatbîk eyliyen hükümdâr Büyük Frederik idi. İmparator-ı hâzır Salâhaddîn Eyyûbî'nin mezârı önünde bi'l-cümle Müslümanların savb-ı hakîkîsi olduğunu i'lân ve en büyük Müslüman devletiyle şerâ'it-i mütesâviye dâ'iresinde mu'âhedât ve mukâvelât akd etmek sûretiyle hayr-ı mükerremin güşâd eylediği siyâset-i sâlimeyi te'yîd buyurdular. Hâl böyle iken ve hiçbir sebeb mevcûd olmaksızın Alman askerlerinin Hıristiyan Gürcülerle berâber Azerbaycan hudûdunu tecâvüzle Türk köylerini topla tahrîb ve ihrâk eylemeleri fevka'l-'âde beht ve hiddetimizi mûceb oldu. Şunu da nazar-ı dikkat ve makarrına arz etmek isterim ki Mösyö von Kühlmann'ın son nutkunda Reichstag'da söylediği gibi Şarkî Kafkasya ahâlîsi Tatar olmayıb tamâmiyle Türk ve ırken ve lisânen ve vicdânen hemcinsimizdirler. Bunların müttefikimiz Almanya'nın askerleri tarafından dûçâr-ı zulüm olması orada vekâyi'e şâhid bulunan askerlerimiz üzerinde ne gibi te'sîr icrâ eylediğini zât-ı devletleri takdîr buyururlar. Metbû'u bulunduğu milletler arasında nifâk ihdâs etmek siyâsetini ta'kîb eden çarizm zamânında bile Kafkasya Müslümanları'yla Gürcülerin pek hoş geçinmiş olmadıkları düşünülürse vekâyi'-i ma'rûzanın ne derece şâyân-ı âsafe olduğu bir kat daha tezâhür eder.

İşbu hüsn-i âfiye şey ke-mâ hiye hakku-hâ takdîr etdiği ve Kafkasya'nın selâmet-i âtîsini onda gördüğü için murahhasımız Batum'da Gürcülere hudûd hakkında müsâ'adâtda bulunmuş ve Ahıska'daki sevkü'l-ceyş nukâtıyla geçidleri ve birçok sırf Müslümanlar meskûn köyleri kendilerine terk etmişdir. Bu vechle Gürcü reîs-i hükûmet ve murahhas-ı evveli Mösyö Ramişvili Batum Konferansı'nın son ictimâ'ında îrâd eylediği nutukda Hükûmet-i Osmâniye'ye en hârr bir sûretde teşekkürde bulunmuş ve müte'âkiben dahi fırsat düşdükce söylediği nutuklarda şükrân ve iftinânını te'yîd eylemişdir. Hulâsa, vukû'ât-ı ma'rûzanın Almanya'nın büyük imparatorunun siyâsetiyle nakl-ı te'lîf edilebildiğine müttehid bulunuyoruz.

Azerbaycan'a gönderilen fırkanın çekilmesine ve Şimâlî Kafkasya Hükûmeti'ne silâh ve cebhâne gönderilmesine dâ'ir olan teklîfe gelince, bu hükûmetlerle akd eylediğimiz mu'âhedelerde te'mîn-i âsâyiş için mu'âvenet taleb edildiği hâlde kendilerine müzâheret-i askeriyede bulunacağımızı ta'ahhüd etdik. Daha dün imzâ eylediğimiz mu'âhedelerle der-'uhde etdiğimiz bir mu'âveneti dirîğ etmek bizim için gayr-ı kâbildir. Zira bir haysiyet mes'elesidir. Bu kuvvetlerin Irak'da istihdâmı mes'elesine gelince, diğer mevcûd kuvvetler sevk edinceye kadar buraların âsâyiş mes'elesi de hall edilecek, sırf Türk olan bura ahâlîsinden toplayacağımız gönüllüler de ordumuzun noksânını ikmâl edecekdir. Bunların şimdiden çekilmesi husûsunda ısrâr buyurulmamasını pek ziyâde ricâ ederim.

Bizce pek ziyâde hâ'iz-i ehemmiyyet olan bir mülâhaza daha der-miyân etmekliğime müsâ'ade buyurmanızı istirhâm ederim. Bulgar ittihâdını kemâl-ı azm ve şiddetle müdâfa'a etmekde olan müttefik Almanya'nın Türk ittihâdı ihtimâl-ı ba'îdi müvâcehesinde bu derece mütereddid görünmesini nasıl telakkî edeceğimizi bilemiyoruz. Bu bâbda büyük müttefikimizin hiç olmazsa Bulgarlara olduğu kadar bize de müteveccih ve müzâhir olmasına müstehakız zann ediyoruz.

HR.SYS, no. 2373/2, v. 63-64.

***** ***** *****

№ 207

[10 iyun 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Tahrîrât Kalemi
Batum'da General Von Seeckt
Gâyet müsta'celdir.
10/[0]6/[19]18
Enver Paşa'ya mahsûs

Şimâlî İran'da ve el-Cezîre'deki İngiliz ta'arruzlarının men' ü tardı ve el-Cezîre'de gâ'ib edilmiş aksâm-ı memâlikin istirdâdı husûslarının zararına olarak Kafkas dâhilinde emniyet kıt'aâtı terkine mecbûr edecek zarûretde düvel-i müttefikanın yeni Kafkas Hükûmetleri arasında yeni düşmanlar çıkarmasına vaz'iyet-i umûmiye-i harbiyye müsâ'id değildir. Bi'l-hâssa Bakü gaz mıntıkasının idâre-i harb için pek büyük olan ehemmiyetini nazar-ı dikkâte alarak Bakü sancağındaki ahâlînin Türk kıt'aâtı veya Türk-Tatar

gönüllüleri tarafından her vechle sebeb-i istirâhatlerinden sarf-ı nazar olunmasını taleb ederim.

I

Umûmî Başkumandanlık nâmına zât-ı devletlerinden mevâdd-ı âtiyenin icrâsını ricâ ederim:

1. Kars, Ardahan, Batum sancakları müstesnâ olmak üzere Kafkasya dâhilindeki Türk kıt‘aâtının kâmilen geri çekilmesi,

2. Sâlifü'z-zikr üç sancak dâhilinde de yalnız te'mîn-i âsâyiş ve ahvâlin yeniden tanzîmi için muktezî kıt‘aâtın terk edilmesi,

3. Aleksandrapol (hâric) - Tebriz demiryolunun, hattın mahallî emniyeti istihsâl edilmesi maksadıyla za‘îf Türk hatt karakolları tarafından işgâl olunması,

4. Mütebâkî Türk kıt‘aâtının kâmilen el-Cezîre ve Şimâlî İran'daki İngilizlere karşı kullanılması,

II

Mâdde-i sâlifenin dördüncü fıkrasında mezkûr harekâtın Kafkas dâhilinden te'mîn, diğerlerinin setr edilmesi husûsâtını Alman Karârgâh-ı Umûmîsi der-‘uhde eyler ve bu mıntıka dâhilinde bulunan Poti-Tiflis-Bakü ve Tiflis-Aleksandrapol (dâhil) hatlarını, hattın emniyet-i mahalliyesini istihsâl maksadıyla za‘îf Alman hatt karakollarıyla işgâl eyler.

III

1. Hatların işledilmesi şimdiye kadar hutût-ı mezkûrede bulunan şimendifer me'mûrlarına terk edilmişdir. Kars-Aleksandrapol (hâric)-Culfa-Tebriz kısmı üzerinde bir Türk murahhası ve II'inci mâddede mezkûr aksâm üzerinde bir Alman murahhası Kafkas şimendifer mem'ûrîniyle berâber bi'l-cümle nakliyât-ı askeriyeyi tanzîm eder.

2. Bir Alman riyâseti tahtında Alman, Türk ve müttefiklerden mürekkeb bir komisyonda bulunarak tekmîl Kafkas hutûtu üzerinde ve Culfa-Tebriz kısmı üzerindeki harekât-ı müşterekeyi, lokomotifleri, vagon ikmâlini, mevâdd-ı iktirâniyeyi, hareket cedvellerini, ta‘rifeleri ve sâ'ireyi tanzîm eder.

3. Bi'l-cümle askerî nakliyâtı, münâsebetdâr Türk ve Alman me'mûrîn-i askeriyesi tarafından, Kafkas şimendifer me'mûrînine, hesâbın irâ'esinden i‘tibâren otuz gün zarfında peşinen te'diye edilecekdir. Nakliyât-ı askeriyeye muktezî olub ancak Kafkas me'mûrîni vâsıtasıyla tedârik edilebilecek âlât-ı vesâ'it i‘âşede aynı vechle derhâl peşinen te'diye edilecekdir.

32418
General-Mareşal
Von Hindenburg
HR.SYS, no. 2373/1, v. 3, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 208

[17 iyun 1918]
Osmânlı Karârgâh-ı Umûmîsi
Harekât: 1215
İstanbul,
17/[0]6/[19]18

Umûmî Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyâseti'ne

32418p numaralı telgrafa cevâb:

Asya'da harekât-ı harbiyye-i âtiyenin sevk ü idâresi hakkında taraf-ı devletlerinden teklîf buyurulan esâsât ile tamâmen hem-fikir olarak zât-ı devletlerini te'mîn ederim ki Kafkasya'da icrâ edilmekde olan harekâtla hiçbir zamân vâsi'-i fütûhât âmâlı ta'kîb etmedim ve etmiyorum.

Ahvâl-ı husûsiyeyi nazar-ı dikkate alarak tekâlîf-i âtiyeye muvâfakat buyurulmasını zât-ı devletlerinden ricâ eylerim:

Madde 1

Fıkra 1: Kıt'aât-ı Osmâniye, tarafyen arasında hâlen takarrur etdirilmemiş olan Ahalsih ve Ahılkelek mıntıkaları hudûdunda şimdilik kalacaklardır. Gürcistan ve Ermenistan hudûd mes'elesinin kat'î olarak hall ve tanzîmine kadar Aleksandrapol-Culfa-Tiflis hattında Alman ve Türk hatt-ı emniyet kıt'aâtı arasındaki hudûd Karakilis ile Sanain beynindeki şimendifer köprüsüyle gösterilecekdir.

Fıkra 2: Kafkas hudûd mıntıkalarında şimdilik iki fırka kalacakdır. Bu kuvvetlerin, Türkiye'nin diğer cebhe-i harblerindeki idâre-i harekâtı menfa'atine olarak, tenkîsi husûsuna tarafımızdan sarf-ı gayret olunacakdır. Beşinci Kafkas Fırkası Azerbaycan'da der-dest teşkîl olan kıt'aâtın kâfî derecede kuvvet ve salâbet iktisâb etmesini müte'âkib Elizabetpol'dan geri alınacakdır. Bunun zamânı Alman ve Türk Karârgâh-ı Umûmîleri arasında takarrur etdirilecekdir.

Vladikafkas'a bir fırka gönderilmesinden sarf-ı nazar olunacakdır. Osmânlı Karârgâh-ı Umûmîsi Şimâlî Kafkas akvâmına, talebleri üzerine, tüfenk, cebhâne ve yekun kuvveti bir alayı geçmemek üzere kıt'aât kadrosu i'zâm edebilecekdir. İşbu kıt'aât ve malzeme-i harbiyyenin imrârı Gürcistan Hükûmeti'yle ve şimendiferlerle nakillerinin tanzîmi de Alman şimendifer me'mûrlarıyla birlikde karârlaşdırılacakdır.

Fıkra 3: Türk şimendifer muhâfaza kıt'aâtı şimdilik Karakilis dâhil olmak üzere mahall-ı mezkûre kadar tevsî' edilmek şartıyla teklîfe muvâfakat.

Mâdde 2

Tiflis'de Alman riyâseti altında bir muhtelit komisyon teşekkül edecek ve bu komisyon bi'l-cümle şimendifer, nakliyât ve muhâfaza mesâ'ilinin tanzîmi ile muvazzaf olacakdır. Bakü'ye giden demiryolunun muhâfazası yerli hatt-ı muhâfaza karakollarına tevdî' edilecekdir. Hutût, bulundukları hükûmetlerin mâlı olarak kalırlar.

Azerbaycan dâhilindeki en büyük Osmânlı Karârgâhı'na birkaç Alman zâbiti gönderilmesi Alman Karârgâh-ı Umûmîsi'nin arzusuna bırakılmışdır. Bakü'ye karşı harekât-ı askeriye icrâsı iktizâ ederse bu harekât bir Osmânlı zâbitinin kumandasında icrâ edilecek ve bu kumandana bir Alman Erkân-ı Harbiye Reîsi verilecekdir.

Mâdde 3

Birinci mâddenin birinci fıkrasında teklîf olunan Kars-Tiflis Demiryolu üzerindeki hudûd ta'dîlâtı dâhil olmak üzere muvâfakat.

İmzâ:

Enver

<u>Tevzî'ât:</u>

Dersaâdet Almanya Sefâret-hânesi

Hâriciye Nezâreti

General von Kress
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti Dosyası
Harekât-ı Harbiye Şubesi Müdîriyeti Dosyası

HR.SYS, no. 2373/1, v. 6-7.

***** ***** *****

№ 209

[27 iyun 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Merkez Şubesi
Numara
Alman Karârgâh-ı Umûmîsi'nden General von Seeckt Paşa'ya Gelen 27/[0]6/1918 Târîhli Şifrenin Tercümesidir.
Enver Paşa Hazretleri'ne Mahsûsdur.
1215 Numaralı Mahrem Harekât Telgrafına Cevâbdır:

Harb Başkumandanlığı nâmına 32418p numaralı telgrafımda der-miyân edilen mevâddın aksâm-ı muhimmesi hakkında emr-i sâmîleriyle mu'âmelât-ı evveliyeye mübâşeret edilmiş olmasından dolayı zât-ı devletlerine müteşekkirim.

1215 numaralı telgraf-nâmede taraf-ı âlîlerinden vâki' olan teklîfâtın cümlesine iştirâk edememekle berâber tarafımızdan ittihâz edilecek tedâbîrin merbût olduğumuz Brest-Litowsk Ahid-nâmesi ahkâmına müstenid bulunması lâzım geldiğini zât-ı sâmîlerinin de tasdîk buyuracaklarını şimdiden şübhesiz add ederim.

Hükûmet-i İmparatoriye ile tamâmen hem-fikir olarak, vaz'iyetin tevezzühü için İstanbul'da hükûmât-ı muttefika ile Kafkas Hükûmetleri beyninde der-dest icrâ bulunan müzâkerâtdan bir netîce çıkıncaya kadar şerâ'it-i âtiyenin husûlünde ısrâr etmeğe mecbûrum:

1. Türkiye Kars, Ardahan ve Batum sancaklarını Osmânlı kıt'aâtıyla işgâl altında bulunduracak. Ahalsiki ve Ahılkelek kazâlarında âsâyiş-i umûmiyeyi te'mîn için işbu kazâlarda, karâr-ı diğere değin bir Alman âmir kumandasında Gürcü-Alman-Osmânlı kuvve-i inzıbâtiyesi bulunacakdır. Bu kuvve-i inzıbâtiye inzıbât hıdemâtına elverişli 400 Gürcü, 50 Alman ve 50 Osmânlı neferinden mürekkeb olacakdır. Bunların sür'at-ı tanzîm ve istihdâmını General Baron von Kress ta'yîn edecekdir.

2. Birinci mâddede mezkûr mıntıka hâricinde bulunan Osmânlı askeri – ki Gence'deki Beşinci Kafkas Fırkası'yla Vladikafkas için müretteb fırka da dâhildir – derhâl Mâverâ-yı Kafkas arâzîsinden geri alınarak Irâk ve Şimâlî İran'da İngilizlere karşı kullanılacakdır.

3. Kafkas Azerbaycanı'nda Türkiye'nin yardımıyla Millî Tatar kıt'aâtı teşkîl edilecekdir. Asker cem' ve kaydı mu'âmelesi sâbık Rus Elizabetpol vilâyetinde yapılabilecekse de Şamhor nehrinin garbındaki arâzî ile Babadağ – Şamahı – Kürdemir - Cevad (mevâki' hâricdir) - Kura nehri ile mahdûd Bakü vilâyetinin garb kısmı bundan hâric kalacakdır.

Askerin teşkîl ve tanzîmi, iskânı ve ta‘lîm ve terbiyesi Elizabetpol ve Bakü vilâyetleri arasında kâ’in ve şimâlen Terter-Kura nehirleriyle mahdûd mıntıkada vukû‘ bulacakdır. Bu askerin techîz ve nakli husûsunda Elizabet[pol] ve Tiflis’den geçen hatdan istifâde edilebilir.

Kafkasya Azerbaycanı’ndaki arâzî hakkında bâlâda beyân edilen taksîmâtın Dersaâdet’de Kafkas Azerbaycanı’na â’id arâzîye müte‘allik vukû‘ bulacak müzâkerâta hiçbir te’sîri yokdur.

4. Osmânlı Başkumandanlığı 3’üncü mâddede mezkûr mıntıkalarda yalnız asâkir-i mahalliyenin cem‘ ve kaydı ve ta‘lîm ve terbiyesi için muktezî Osmânlı cem‘ ve kayd ve ta‘lîm ve terbiye hey’etlerini bırakacakdır.

5. 1’inci ve 3’üncü ve 4’üncü mâddelerde mezkûr müstesnâlardan gayri Mâverâ-yı Kafkas arâzîsinin Osmânlı askerinden ve gönüllü kaydına ve ta‘lîm ve terbiyeye me’mûr hey’etlerden tahliyesi keyfiyeti 20 Temmuz târîhine kadar icrâ edilmiş bulunacakdır.

6. 5’inci mâdde mûcebince tahliyesi lâzım gelen mıntıkalar dâhilinde ve onların şimâlinde mukîm Kafkas kabâ’iline oralarda vaz‘iyet-i siyâsiyenin tamâmen tevezzühüne kadar hiç bir sûretle silâh ve cebhâne gönderilmeyecekdir. Kezâ sırf asker cem‘ ve kaydına tahsîs edilmiş Kafkas Azerbaycanı arâzîsinde de bu sûretle hareket olunacakdır.

7. Bakü’ye karşı tedâbîr-i askeriye ittihâz kılınmayacakdır. İleride bir hareket-i askeriye icrâsına lüzûm olub olmadığına ve olduğu takdîrde onu tedâbîrin sûret-i idâresine dâ’ir lâzım gelen karârı Harb Başkumandanlığı verecekdir.

Alman Başkumandanlığı gerek Batum, Ardahan ve Kars mıntıkasıyla Ermenistan’da ve bunun şimâlinde ve gerek Kafkas Azerbaycanı’nda Terter nehri ile Kura nehrinin şimâlinde İngilizlere tevcîh edilen harekâtın arkasını setr ve te’mîn etmeği der‘uhde eder.

8. Alman-Osmânlı hatt muhâfızları için Aleksandrapol’un cenûbî-garbisindedir. Osmânlı Başkumandanlığı kendi hatt muhâfızını Karakilise - Aleksandrapol (dâhil) mıntıkasına geri çekecekdir. Aleksandrapol istasyonunda Alman İstasyon Kumandanlığı yanına bir Osmânlı zâbiti ta‘yîn edilecekdir.

Mahallî şimendifer hattını muhâfaza etmek üzere Aleksandrapol (hâric) – Culfa - Tebriz hattı za‘îf Osmânlı postalarıyla işgâl edilecekdir.

9. Mahallî şimendifer hattını muhafaza etmek üzere Natabeni - Samatredia – Poti – Tiflis - Bakü, Tiflis - Aleksandrapol (dâhil) hatları Almanlarca za‘îf postalarla işgâl edilecekdir.

10. Hattın işledilmesi şimdiye kadarki Kafkas Demiryolları İdâresi’ne â’id kalacakdır. Kars - Aleksandrapol (dâhil) – Culfa - Tebriz hattında bir Osmânlı murahhası erkân-ı harb zâbiti, 9’uncu mâddede mezkûr diğer mıntıkalarda Alman murahhası erkân-ı harb zâbiti Kafkasya Demiryolları İdâresi’yle birlikde bi’l-‘umûm nakliyât-ı askeriyeyi tanzîm edecekdir.

11. Re’îsi Alman olan bir Alman – Osmânlı - Kafkas Komisyonu Tiflis’de bi’l-‘umûm Kafkas Demiryolları üzerinde ve Culfa - Tebriz hattında mesâ‘î-i müşterekeyi tanzîm edecekdir. (Lokomotif ve vagonların tevzi‘î, mahrûkât tedâriki, seyr ü sefer cedvelleri ve ta‘rifeler tanzîmi (...) ilh).

12. Bi’l-‘umûm nakliyât-ı askeriye masârifi hesâb pusulalarının ibrâzından i‘tibâren otuz gün zarfında alâkadâr Osmânlı veya Alman makâmât-ı askeriyesi tarafın-

dan Kafkas Demiryolları İdâresi'ne nakden tesviye edilecekdir. Nakliyât-ı askeriyeye lüzûmu olan mevâdd-ı i'âşe dahi ancak Kafkas me'mûrları vâsıtasıyla tedârik edilecek ve esmânı derhâl nakden tesviye edilecekdir.

Numara: 33157p
General feldmareşal
von Hindenburg
HR.SYS, no. 2373/1, v. 11-13.

***** ***** *****

№ 210

[9 iyul 1918]
MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
DIRECTION DES CHIFFRES
Le 9 Juillet 1918

№ 1245

2391/434
Enver Paşa Hazretleri Tarafından Berlin Sefîri Hakkî Paşa Hazretleri'ne
Şifre Telgraf-nâme
Hindenburg'a cevâben keşîde edilen telgraf-nâme ber-vech-i zîr arz olunur.

İşbu telgraf-nâmede münderic esâsâtda kaviyyen ısrâr ile bunların Almanya Hükûmeti'ne kabûl etdirilmesi husûsuna bezl-i himmet buyurulması ve netîcenin iş'ârı müsterhamdır. Hindenburg'un Enver Paşa'ya keşîde etmiş olduğu telgraf-nâmenin tercümesi dahi takdîm edilecekdir. Zîrdeki telgraf-nâmenin tercümesi buradaki Almanya Sefîri'ne dahi verilecekdir:

"Büyük Rusya Devleti Brest-Litowsk Mu'âhedesi'ni müte'âkib Kafkasya'daki kuvâ-yı askeriye ve idâriyesini kâmilen geri celb eylemiş ve hudûdumuzun ötesinde teşekkül eden Kafkas Hükûmâtı'nın çokdan beri devâm eyleyen mevcûdiyet-i fi'liyelerine rağmen hiçbir hareketde bulunmamış ve bu hükûmâtın istiklâllerine istinâden Brest Mu'âhedesi'ni tanımayarak Hükûmet-i Osmâniye'ye karşı başlamış oldukları muhâsamâta dahi asla sesini çıkarmamış olmasına göre bugün devlet-i mezkûrenin Brest'de alenen kabûl ve teklîf eylemiş olduğu perensip dâ'iresinde i'lân-ı istiklâl eden bu Kafkas Hükûmâtı'nı tanımak husûsundaki tereddüd ve i'tirâzının ez-her cihet gayr-ı vârid olduğu bir emr-i tabî'îdir. Diğer tarafdan hükûmât-ı mezkûrenin bidâyetde Brest Mu'âhedesi'ni tanımak istemeyerek bizimle harbe girişdikden ve müzâkerât-ı sulhiyyeye muvâfakat edildikden sonra Almanya Hükûmet ve Karârgâh-ı Umûmiyesi'yle mutâbık olarak kendilerine verilen ültimatom üzerine salâhiyetdâr murahhasları tarafından kabûl olunan şerâ'it-i sulhiyyeye bugün i'tirâz etmeleri dahi hiçbir esâs üzerine mü'esses add edilemez.

Binâen'aleyh Brest Mu'ahedesi'nden beri Kafkasya'da cereyân etmiş olan ahvâl biraz tahattur ve tedkîk edilir ise esbâb-ı ânifeden dolayı mu'âhede-i mezkûrenin Kafkasya'ya â'id ahkâmının harfi harfine muhâfazası mâddeten imkân hâricinde bulunduğu tamâmiyle tezâhür eyler.

Zâten hükûmetimiz tarafından dahi çokdan beri bu hakîkatin teslîm ve kabûl olunduğu muhakkadır ki muhtelif târîhlerde beyinlerinde Kafkasya hakkında siyâsî,

hukûkî ve iktisâdî mevâddı muhtevî projeler te‘âtî edilmiş ve Kafkasya Hükûmâtı'yla müzâkerât-ı sulhiyyeye ve münâsebât-ı siyâsiye ve hukûkiyeye tevessül olunmuşdur.

Herhâlde Hükûmet-i Osmâniye hukûk-ı ahdiyesini tanımamak iddi‘âsında bulunmuş ve kuvve-i müsellaha ile bu iddi‘âlarını te'yîde kıyâm etmiş olan fi‘len mevcûd Kafkas Hükûmâtı'nın harekât-ı tecâvüzkârânesine karşı gerek vaz‘iyet-i umûmiye-i harbiyyemizden ve gerek düvel-i muhâsamanın bu havâlîde kemâl-ı ehemmiyyetle teşebbüsden geri kalmadığı tedâbîr-i ciddiye-i ma‘lûmeden dolayı uzun bir müddet ihtiyâr-ı sükûn ve sükût eylemez idi.

İşte esbâb-ı mebhûseye binâendir ki Almanya Hükûmet ve Karârgâh-ı Umûmiyesi'nin ma‘lûmât ve muvâfakat-nâmesi tahtında olarak ânifü'z-zikr hükûmâta verilib başda ma‘hûd tashîh-i hudûd mâddesini ihtivâ eden ültimatom netîcesinde Batum'da Kafkas murahhasları tarafından kabûl ve imzâ olunan ahkâm ve esâsâtda bugün Hükûmet-i Osmâniye şeref ve haysiyeti ve menâfi‘-i hakîkiye-i mustakbelesi i‘tibâriyle bu husûsda ısrâr etmek mecbûriyetindedir.

İşbu ahkâm ve esâsâta istinâden hükûmetle mutâbık olarak ber-vech-i zîr arzına müsâra‘at eylediğim nukât-ı esâsiyenin zât-ı sâmîlerince lütfen teslîm buyurulacağını kaviyyen ümid eylerim:

1. Batum'da murahhaslarımızla alâkadâr Kafkasya Hükûmâtı murahhasları beyninde ta‘yîn ve ma‘hûd ültimatoma muvâfakat etmek sûretiyle Almanya tarafından dahi kabûl olunan tashîh-i hudûdun confirmere edilerek İstanbul'da ini‘kâd edecek konferans müzâkerâtında mevzû‘-ı bahs edilmemesi ve binâen‘aleyh bu arâzîdeki âsâyişin memâlik-i osmâniye-i sâ'ire gibi Osmânlı kıt‘aâtı tarafından te'mîn olunması,

2. Kafkasya'da teşekkül eden dört hükûmetin büyük Rusya'ya karşı müdafa‘a ve himâyelerini hiçbir vechle ta‘ahhüd ve tekeffül etmeksizin bilâ-kayd ü şart tasdîk-i istiklâlleri,

3. Azerbaycan ve Şimâlî Kafkasya Hükûmetleri dâhilinde sükûn ve âsâyiş ve teşkîlât-ı askeriyenin Osmânlı kıt‘aâtının yardımıyla te'mîni ve buna tahsîs edilecek asker mikdârının Alman ve Osmânlı karârgâhları tarafından ta‘yîni. Bu husûsda bi't-tab‘i Gürcistan demiryollarından istifâde edilecekdir. Herhâlde bâlâdaki tedâbîr Azerbaycan ve Şimâlî Kafkas Hükûmetleri'nin şekl-i siyâsîlerine asla icrâ-yı te'sîr etmeyecekdir. Gürcistan'da dahi Almanya'nın aynı vazîfeyi der-‘uhde etmesi temennî olunur.

4. Kafkasya'da müteşekkil hükûmâtın beyinlerindeki hudûdlarının İstanbul Konferansı'nda işbu telgrafın esâsı dâ'iresinde ta‘yîn ve tesbîti ve bu esâs dâhilinde zuhûr edecek ihtilâfın ârâ-yı umûmiye vaz‘ı sûretiyle halli,

5. Menâfi‘-i iktisâdiyenin Almanya'nın bi'l-müzâkere ta‘yîn ve takrîri,

6. Bakü'deki petrol menâbi‘inin her türlü hasârdan vikâyesi için işbu petrol menba‘ların kâ'in olduğu sâhada sükûn ve âsâyişin Alman ve Osmânlı kıt‘aâtının yardımıyla te'mîni ve sükûn ve âsâyiş i‘âde edildikden sonra bu sâhanın â'id olduğu Azerbaycan Hükûmeti'ne teslîmi,

7. Gürcistan dâhilindeki şimendiferlerin Alman kıt‘aâtı tarafından işgâl edilmesi ve diğer hükûmât tarafından kendi hatlarının muhâfaza olunması. Her hükûmet arâzîsi dâhilindeki hattı işledecek ve mâlzeme-i müteharrike her hükûmet dâhilinde hattın tûlu nisbetinde taksîm olunacakdır. Ancak hâl-ı harbde mer‘î olmak şartıyla Ermenistan dâhilinde kalan hatt aksâmı za‘îf Osmânlı kıt‘aâtıyla muhâfaza edilecekdir. Ma‘a-mâ-fîh

Alman riyâsetinde Türk ve Kafkas Hükûmetleri murahhaslarından mürekkeb bir komisyon Kafkas hatları üzerinde lokomotif vagon muvâzenesi müşterek ta'rifeler tertîbi gibi mesâ'î-i müşterekeyi tanzîm edebilir. Te'eddiyâta beyne'l-milel şimendiferlerde olduğu gibi hesâbın i'tasından i'tibâren otuz gün zarfında icrâ olunacakdır.

8. Kafkasya'da bırakılması bâlâda teklîf olunan kıt'aâtın mâ-'adâsı İran ve Irak vaz'iyetinin îcâbına tevkîfen sür'at-ı mümkine ile cenûba sevk olunmakdadır."

Keşîdesi fî 9 Temmuz sene [1]918

Almanca tercümesi Enver Paşa Hazretleri tarafından fî 8 Temmuz sene [1]918 târîhinde Mareşal Hindenburg'a keşîde edilmişdir.

HR.SYS, no. 2371/5, v. 25-26, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 211

[13 iyul 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Numara
Sûret
İstanbul,
13/[0]7/[13]34
Enver Paşa Hazretleri'ne
C.: Harekât 1266 mahrem

29/[0]6/[13]34/[19]18 târîhli ve 33157 p numaralı telgrafım, taz'iyet-i harbiyyenin âtîdeki tarz-ı münâkaşasına ibtinâ ediyordu:

1. Ordularımızın vezâ'ifi şunlardır:

Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan için şimdiki mevâzi'i sağlam olarak elde bulundurmak, karşılarındaki düşman kuvâ-yı harbiyyesini tesbît etmek, Almanya için garb cebhesinde düşmanları ezmek, Türkiye için Suriye, Irak ve İran'daki İngiliz kuvâ-yı harbiyyesiyle İngilizleri peyderpey bu yerlerden çıkarmak gâyesiyle çarpışmakdır.

2. Bu vezâ'if gerilerimizi Rusya'ya karşı serbest ve emîn bulundurmağı ve yeniden dârü'l-harbler ihdâs etmekden ictinâb etmeği istilzâm ediyor. Şu hâlde Şimâlî Kafkasya teşebbüsâtıyla Rusya'yı i'tilâf'ın kolları arasına sürüklemekden herhâlde ictinâb etmekliğimiz lâzımdır. Zira, şâyed Rusya i'tilâfa iltihâk ederse buna Şimâlî Kafkasya'ya ilerlemekliğimiz başlı başına bir hakk teşkîl edebilir.

3. Bu vezâ'if-i harbiyye ile birlikde bizim için her nev'-i ham mevâdd tedâriki zımnında ba'zı mu'ayyen menâtiki elde bulundurmak ve idâre etmek lüzûmu dahi vardır. İşte bu esbâb dolayısıyla Ukrayna ve Romanya'da ba'zı kıt'aât ibkâ etmeğe mecbûr olduğumuz gibi Mâvera-yı Kafkas'da da kâfî derecede nüfûz kazanmağa mecbûruz. Fakat vaz'iyet-i harbiyye hem Almanya ve hem de Türkiye'yi bu son maksadı asgarî kuvvetle başarmağa icbâr etmekdedir.

Bu maksadı tarîk-i dostâne ile elde etmekden ümidvar olduğumuz için ister ahâlîyi mesâ'il-i iktisâdiyede tazyîk etmekle, isterse hukûk-ı milliyyelerini müdâhalât-ı şedîde

tarîkiyle olsun celî veya hafî bir düşmanlık celb edecek her türlü hâlâtdan sûret-i kat'îde ictinâba mecbûruz.

Mâverâ-yı Kafkas'da bi'l-hâssa bizim için fevka'l-hadd kıymetdâr olan Bakü gaz ma'denlerinden istifâde ümidimiz vardır. Bu kuyuları bilâ-hasâr elde etmek için elden gelen her şeyi yapmalıyız. Buna müzâkerât ile muvaffak olmak ümidi evvelce mevcûd idi. Fakat Beşinci Kafkas Fırkası'nın Gence üzerinden Bakü'ye karşı ilerlemesi bu ma'denlerden istifâde müzâkerâtını tevkîf ve tas'îb etdi. Fakat bu kuyular Rusya'ya terk edilmezse, bu mü'essesâtın idâre ve istifâde olunması husûsunun Romanya'da olduğu gibi ancak Almanya idâre-i harbiyyesi tarafından der-'uhde edilebileceğine zât-ı devletleri de bizimle hem-fikirdirler. Almanya bir tarafdan harbin esâs yükünü tahammül etmiş olduğu gibi, diğer tarafdan da bu bâbda lüzûmu olan eşhâs-ı fenniyyeye yalnız o mâlikdir. Bu, aynı zamânda şimendifer münâkalâtının ve Bakü'den Karadeniz'e müntehî gaz isâle borularının Almanya'nın taht-ı murâkabesinde vaz' edilmeği de şart kılmakdadır. Tiflis-Gümrü şimendiferinde vukû' bulduğu üzere ihtilâfât artık hıtâma ermelidir.

Başkumandanlık, Kafkas Azerbaycan'[ın]daki kuvâ-yı harbiyyeden Türkiye Ordusu'nun istifâde etmesine mu'ârız değildir. Fakat buradan yapılacak teşkîlât-ı cedîde şimendiferden uzak tutulmalıdır. Mâverâ-yı Kafkas'da tarîk-i siyâsî ile işgâlin ne tarzda olacağına ve menâtık-ı istifâdenin nasıl tahdîd edileceğine konferans kat'î sûretde karâr verecekdir. Herhâlde Başkumandanlık harekâtın mümkün olduğu kadar bilâ-ârıza devâmı ve buna muktezî ham mevâddın elde edilmesi zımnında her türlü mevâki'i ber-taraf etmek mecbûriyetindedir. Bunun için de bize Gürcistan, Ermenistan veya Azerbaycan'da askerî ve siyâsî karışıklıkları intâc edecek olan Mâverâ-yı Kafkas teşebbüsâtının terk edilmesini taleb etmek zarûretindedir.

Binâen'aleyh bâlâdaki nukât-ı nazara göre Başkumandanlığın işbu beyânâtını tedkîk ve menfa'at-ı umûmiye nâmına tedâbîr-i ânifeyi tatbîk buyurmanızı zât-ı devletlerinden ricâ ederim. Beşinci Fırka'nın harekâtı artık geri alınmayacağından hiç olmazsa bu fırkanın harekâtının tevkîf edilmesi ve şimdiki kuvvetiyle vâsıl olmuş bulunduğu hattda tevkîf ve tesbît edilmesini ricâ ederim.

HR.SYS, no. 2373/1, v. 41.

***** ***** *****

№ 212

[17 iyul 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Şifre Kalemi
1710
Fî 17 Temmuz sene [1]918 Târîhiyle Berlin Sefîri Hakkî Paşa Hazretleri'nden
Vârid Olan 461 Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.
Cevâb: 434

Akdemce arz olunduğu üzere Kafkas mesâ'ilinin Dersaâdet'de i'ta buyurulmuş olan iki projeyi tevfîk ve takrîb sûretiyle Mösyö von Rozenburg ile müzâkeresi karârlaşmış olduğu hâlde mûmâ-ileyhin karârgâha azîmeti müte'âkib hastalığı sebebiyle müzâ-

kere te'ehhür etmiş ve o sırada Enver Paşa Hazretleri'nin Hindenburg'a teklîfâtını hâvî telgraf-nâme vürûd etmiş olduğundan esâs müzâkere tahavvül etmiş idi. Mezkûr teklîfâtın sûretini bura Hâriciye Nezâreti'ne i'ta etdim ve cevâben Karârgâh-ı Umûmî'den mâh-ı hâlin on ikisi târîhli Enver Paşa Hazretleri'ne verilen cevâbı aldım. Bu cevâb Enver Paşa Hazretleri vâsıtasıyla ma'lûm-ı devletleri olmuş olacağından Meclis-i Vükelâ'ca ba'de'l-müzâkere teklîfâtımızın ne sûretle ta'dîl edileceğine dâ'ir verilecek karâr üzerine irsâl buyurulacak ta'lîmât-ı cedîdeye intizâr edeceğim.

Burada yakından müşâhede etdiğim ahvâle müsteniden bu karârın esnâ-yı i'tasında nazar-ı dikkate alınmak üzere ba'zı mütâla'ât arzını vecîbeden görüyorum.

Evvelen, İ'tilâf Devletleri Rusya'yı şarkdan ve dâhilden ve şimâl-ı garbîden kuşatdıkları ve be-hemhâl harbe sevke çalışdıkları şu zamânda Almanya Devleti için Bolşeviklerle münâsebâtı idâme ve Brest Mu'âhedesi'ni muhâfaza pek büyük bir gâye-i siyâsîdir. İ'tilâf Devletleri bu mu'âhedeyi hükümsüz bırakmağa son derece çalışdıklarından Almanya müttefiklerinin turuk-ı sâ'ire ile bu netîceye gayret etmelerini nazar-ı hoşnûdî ve musâmaha ile görmeyecekdir. Binâen'aleyh askerimizin Kafkasya içerisinde harekât-ı cedîdeden tevekkî etmeleri, Bakü cihetini zinhâr tehdîd etmeleri ve harekâtda Karârgâh-ı Umûmî'nin müsâ'id bulacağı derecâtı tecâvüz etmemeleri son derecede mühimdir.

Sâniyen, muhârebenin belki en müşkil ve en tehlikeli zamânlarında bulunduğumuz ve hele Arabistan vilâyetimizin istîlâ-yı küllîye uğraması tehlikesi pek zâhiriken, bütün kuvâmızın şu maksad-ı müdâfa'aya tahsîs edilmeyib, Kafkasya'da makâsid-i tevsî'aya hasr-ı kuvâ edilmesi buraca pek i'tirâz olunmakdadır.

Sâlisen, üç sancağın istirdâdı üzerine fazla-ı fütûhât arzuları celb-i i'tirâzdan hâlî değildir. Tevsî'-i memâlik arzusu gösterilmemek ve mümkün mertebe ahâlî-i mahalliyenin muhtâriyet veya istiklâllerine hasr-ı makâsid olunmak muvâfık siyâsetdir.

Râbi'an, Almanya'nın Gürcülere karşı va'dleri evvel ve âhir pek ziyâde olduğu gibi tarafımızdan dahi bunlara ve meselâ Varşova'da Maçabelli'ye edilen va'dler ma'lûmlarıdır. Bu bâbda hakîkî bir mecbûriyetleri vardır. Gürcistan zararına tevsî'-i arâzî etmemize râzî değillerdir. Zâten hudûd mesâ'ili kâmilen askere â'iddir. Binâen'aleyh Enver Paşa Hazretleri, General Lossow ve Seeckt ile uyuşarak, Karârgâh-ı Umûmî'nin kabûl edeceği bir tashîh-i hudûd ile bu işi bitirmeleri pek münâsib olur. Şu nukât esâsen nazar-ı dikkate alınarak teklîfât ona göre ta'dîl ve Almanlarca husûl-ı muvâfakat mümkün olacak esâs ta'yîn edildikden sonra teferru'ât bir sûrete rabt edilebilir. Kafkasya mes'elesi hâlâ iyi bir şekilde değildir. Bunu Alman müttefiklerimizle âheng-i tâmm ile hallinden başka çâre de yokdur. Ol-bâbda.

HR.SYS, no. 2372/1, v. 41.

***** ***** *****

№ 213

[17 iyul 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara

Sûret
Alman Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne
17 Temmuz sene [1]334
Mahrem Harekât 9244 numaralı telgraf cevâbıdır:

Vaz'iyet-i müştereke-i harbiyye ile vaz'iyet-i mezkûrenin istilzâm eylediği vezâ'ife dâ'ir i'ta buyurulan ma'lûmâtdan dolayı zât-ı sâmîlerine teşekkür ederim. Türkiye'ye â'id husûsâtda zât-ı devletleriyle fikren tamâmiyle müttehid olduğumu te'mîn edebilirim.

Bi'l-hâssa harbin sevk ve idâresine muktezî mevâdd-ı ibtidâ'iyyeyi te'mîn için her vâsıtaya mürâca'at edilmesi lüzûmu hakkında zât-ı âlîleriyle hem-fikirim. Binâen'aleyh Bakü petrol menâbi'ini müzâkerâtla elimize geçirmeğe muvaffakıyyet hâsıl olursa, bunu şükrân ile selâmlarım. Fakat düşmanın Bakü'de takviye aldığına dâ'ir olan son haberler bana böyle bir müzâkereden muvaffakıyyet husûlünü şübheli gösteriyor. Arzu-yı devletlerine tevfîkan Azerbaycan'daki Kuvâ-yı Osmâniye kumandanına mudâfa'ada kalarak Bakü üzerine yürümemesini tekrâr emr etdim. Beşinci Kafkas Fırkası'na muhtâc olduğu cebhâneden mâ-'adâ takviye göndermek fikrinde değilim. Ma'a-mâ-fîh menâfi'-i müşterekemiz nokta-ı nazarından Bakü'ye karşı bir hareket-i askeriye icrâsını îcâb etdirecek anın hulûl edib etmediğinin nazar-ı dikkatde tutulmasını zât-ı âlîlerinden ricâ ederim.

İşbu anın hulûlüne dâ'ir vakit ve zamânıyla anlaşabilmeği te'mîn için Azerbaycan'daki Osmânlı Kumandanı ma'iyyetine bir Alman erkân-ı harb zâbitinin i'zâmı husûsunu tekrâr teklîf ederim.

Gürcistan'la siyâsî ve askerî teşevvüşât zuhûrunu gayr-ı kâbil add ederim. Fakat Ermenistan'da Culfa hattından istifâdeyi te'mîn için hatt-ı mezkûr boyunda el-yevm muhârebe etmekde bulunan çetelerin mukâvemetini tedâbîr-i askeriye ile kırmak lâzım geldiğini zât-ı sâmîleri de tasdîk buyururlar. Ermeni Hükûmeti bu çetelerin kendilerine mensûbiyetini kabûl etmemekde ve tarafımızdan bunlara karşı ittihâz edilen tedâbîri sûret-i kat'iyyede tasvîb eylemekdedir. Evvelce bildirdiğim vechle Şimâlî Kafkasya'ya Kuvâ-yı Osmâniye göndermek fikrinde değilim.

Bakü petrol menâbi'inin işgâli hâlinde Azerbaycan Hükûmeti'nin teb'asının hukûku mahfûz kalmak üzere harbin devâmı müddetince menâbi'-i mezkûre idâresinin Alman riyâsetinde Osmânlı ve Alman me'mûrlarından mürekkeb bir komisyon tarafından der-'uhde olunması muvâfıkdır. İstihsâlâtca olacak hisse-i iştirâkin ta'yîni hükûmetlerimize â'iddir.

Aynı vechle petrol menâbi'inin idâre-i müşterekece der-'uhde edilmesi hâlinde Bakü'den Karadeniz'e giden şimendifer hattıyla petrol makine ve mü'essesâtının harbin devâmı müddetince müşterek bir komisyonun nezâret-i umûmiyesi altına alınması lüzûmunu tasdîk ederim. Ve kezâ harbin devâmı müddetince Alman Başkumandanlığı mezkûr şimendiferin işledilmesi ile petrol mü'essesâtının idâre-i fenniyyesini der-'uhde edecekdir.

Kafkas Hükûmetleri arasındaki hudûd mesâ'ilinin sûret-i kat'iyyede halline değin Tiflis-Aleksandrapol hattı üzerindeki vaz'iyet-i hâzıranın muhâfazasına ve buna nazaran Karakilise ile Sanain arasındaki nehrin (1/800000 mikyâslı harîta) hatt-ı muhâfızasına me'mûr Alman-Gürcü kuvvetleriyle Osmânlı kuvvetleri beyninde hudûdu teşkîl etmesine muvâfakat buyurulmasını tekrâr ricâ eylerim.

İmzâ:
Enver
HR.SYS, no. 2373/1, v. 42.

***** ***** *****

№ 214

[18 iyul 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Kâtib</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="4" rowspan="3">Nev‘-i Müsvedde:</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 7694
Husûsî Numara: 452
Târîh: Fî 18 Temmuz sene [1]918</td></tr>
<tr><td colspan="2">Keşîdesi fî 18 Temmuz sene [1]918.
Keşîde edilmişdir.</td></tr>
</table>

Berlin Sefîri Hakkî Paşa Hazretleri’ne
Mahremdir.
434 numaralı telgraf-nâmeye zeyildir.

Enver Paşa tarafından çekilen telgraf-nâmeye Hindenburg’dan cevâb alındı. Hey’et-i umûmîyesi i‘tibâriyle oldukca mu‘tedil ve muvâfık görüldü. Cevâben bir-iki noktanın ta‘dîli istenildi. Hindenburg’un gerek evvelki ve gerek son telgrafı ve bu son telgrafa verilen cevâb der-dest-i takdîmdir. Şu kadar ki Hindenburg bu son cevâbında mes’elenin cihet-i askeriyeye müte‘allik kısmını hall etmekle iktifâ etmiş olduğundan ve İstanbul Konferansı’nın biran evvel in‘ikâd edebilmesi için mâhiyet-i siyâsiyeyi hâ’iz kısmının da halli lâzım geldiğinden ânifü’z-zikr telgraf-nâme ile zât-ı sâmîlerine arz edilmiş olan cevâb-nâmemiz dâ’iresinde Almanya Hükûmeti nezdinde teşebbüsât icrâsıyla mezkûr cevâb-nâmede münderic mevâdd-ı esâsiyenin biran evvel kabûl edilmesine himem-i devletleri müsterhamdır. Burada Kont Bernstorff’a dahi şifâhen bu merkezde teblîğât-ı lâzımede bulunulduğu gibi hükûmet-i metbû‘asına gönderilmek üzere cevâb-nâmemizin Fransızca tercümesi dahi verilmişdir. Sefîr-i müşârün-ileyh geçen pazarertesi günü kendisiyle vukû‘ bulan mülâkât esnâsında hükûmetine nukât-ı nazarımıza muvâfık sûretde teblîğâtda bulunduğunu ve henüz cevâb almadığını söylemişdir. Cevâb-nâmede mezkûr mevâdd-ı esâsiye şimdiye kadar Almanya Hükûmeti’yle hall edilmediğinden konferans in‘ikâd edemedi. Kafkasya’da ahvâl her gün bir kat daha kesb-i müşevveşiyet

ediyor. Buradaki Kafkas Hükûmâtı murahhaslarına artık esbâb-ı te'ehhür hakkında îzâhât-ı mukni'a bulmakda güçlük çekiyoruz.

HR.SYS, no. 2372/1, v. 42, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 215

[29 iyul 1918]
Kaiserlich
Deutsche Botschaft
A 1750
Aide-Mémoire

Le Délégué du Conseil des Commissaires du Peuple pour les Affaires Etrangéres Russes Mr. Tschitscherin a fait au Chargé d'Affaires à Moscou la communication suivante:

"Malgré les efforts inlassables du Gouvernement Sovietiste pour établir des relations amicales avec l'Allemagne et malgré les assurances réitérées du Gouvernement Allemand lui-même, des forces germano-turques avancent sur Bakou et se trouvent déjà à Chemakha. Nous protestons de la façon la plus énergique contre cette violation du Traité de Brest et cette attaque dirigée contre la province de Bakou inébranlablement fidèle au Gouvernement Sovietiste. Nous espérons fermement que le Gouvernement Allemand ordonnera l'arrêt de la marche de ces troupes et mettra fin à cet attentat contre l'inviolabilité de notre territoire."

Péra, le 29 juillet 1918

HR.SYS, no. 2373/1, v. 48.

***** ***** *****

№ 216

[20-28 avqust 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Şifre Kalemi
Gence'den Sadâret-i Uzmâ'ya
Mühim ve gâyet müsta'cel

Azerbaycan[lı]ların istikbâlini te'mîn edecek olan Bakü'nün tarafımızdan te'hîr-i işgâli âtiyen netâyic-i vahîmenin hudûsuna sebeb olacakdır. İngilizler her gün Bakü'ye kıt'aât göndermekdedirler. İngilizler parasıyla hareket eden Kazaklar Vladikafkas'ı zabt etdiler. Aynı mu'âvenet ile Çekslovaklar dahi büyük teşkîlât yapmakda ve cenûba sarmakdadırlar. Bu sûretle İslâm'ın aduvv-ı kadîmi olan Ruslar İngiliz parası ile ilerlemekde ve umûm Kafkas hâlî tehdîd etmekdedir. Azerbaycan'a tâbi' Karabağ Ermenileri de bize karşı bir hareket-i hasımâne başlamışdır. Bu husûsda tedâbîr-i ciddiye ittihâzını menâfi'-i müşterekemiz nâmına istirhâm eylerim.

20/[0]8/[13]34

Vürûdu: 28//[08/1334]
Azerbaycan Cumhûriyeti Vekîli
Şeyh Alî Han
A.VRK, no. 820/63.

***** ***** *****

№ 217

[26 avqust 1918]
Hârbiye Nezâreti
Muâmelât Dâiresi Müdîriyeti
Tahrîrât Kalemi
502/6328
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Kafkas İslâm Ordusu nezdine müşâvir-i siyâsî olarak i'zâmla ahîren avdet eylemiş olan Tıbb Fakültesi mu'allimlerden ve Meclis-i Sıhhiyye a'zâsından Hüseyinzâde Alî ve Kara-Hisar meb'ûsu Ağaoğlu Ahmed Beyler'in büyük rütbeden birer nişân ile taltîfleri mezkûr ordu kumandanlığından teklîf edilmiş olduğundan iktizâsının ibkâ ve netîcesinin emr ve inbâ buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 19 Zilkade sene [1]336 / Fî 26 Ağustos sene [1]334
Harbiye Nâzırı
Enver
A.VRK, no. 820/49.

***** ***** *****

№ 218

[26 avqust 1918]
Kaiserlich
Deutsche Botschaft

Déclaration faite par le Gouvernement Impérial Allemand au délégué du comité des nationaux-socialistes de Tiflis:

Le Gouvernement Impérial d'Allemagne déclare être pr'et dans le cas où un Etat indépendant se formerait au Caucase dans les limites de l'Empire Russe et qu'il entrerait en relations officielles avec le Gouvernement d'Allemagne, à reconnaître cet Etat et de même à appuyer sa reconnaissance par les alliés de l'Allemagne. Quant aux relations entre cet Etat et les Etats confins elles seront à régler par voie d'accord au plus tard lors des pourparlers de la paix.

HR.SYS, no. 2373/3, v. 4.

***** ***** *****

№ 219

[26 avqust 1918]
Kaiserlich
Deutsche Botschaft

Confidential

Karoumidzé, député du parti géorgien des nationaux-démocrates, donne les renseignements suivants:

Le 8 mai 1917 un congrés de ce parti eut lieu à Vladikavkas auquel prirent également part des délégués des tribus montagnardes septentrionales (Daghestan, Karbadine, Tchetchenze etc.) et des tribus tatares orientales.

Prenant en considération le bouleversement général en Russie arrivé à la suite de şa révolution, le congrès décida de se prononcer pour la création d'une république caucasienne libre, indépendante et fédérative, laquelle se composerait de trois Etats républicains: la Géorgie, l'Azerbeïdchan (Tatares) et la République du Caucase septentrional (tribus montagnardes septentrionales) et de préparer une révolution pour atteindre ce but.

L'état-major militaire du parti dont les chefs sont les généraux Moëliani, Gabaen et Léonidzé, furent chargés d'élaborer le plan d'aprés lequel on devait procéder.

L'état-major militaire réussit à gagner pour cette idée d'une Géorgie indépendante en premier lieu les officiers du corps d'armée géorgien lequel est en train de se former comme partie intégrale de l'armée russe.

Les organisations militaires légales géorgiennes se trouvent concentrées dans la "Organisation Militaire Géorgienne" à Tiflis, laquelle est reconnue par les Russes sous la pression de la situation actuelle. Cette organisation est dirigée par les personnes suivantes: le général Tchévadzé, président; Joseph Chédévanof, capitaine d'état-maojor en retraite, le docteur Ochévakhof, Tiradzé, assesseurs.

Le comité exécutif se compose de douze personnes, pour la plupart des nationaux-démocrates. L'organisation militaire géorgienne se propose de ramasser tous les Géorgiens dispersés dans l'armée russe et d'en faire une armée géorgienne uniforme et commandée par des officiers géorgiens.

Les forces militaires dont dispose cette organisation sont:

1º Le régiment de cavalerie géorgienne commandé par le prince Tchavtchavadzé; ce régiment prit part à la campagne de Bagdad, se réunit avec les Anglais et s'arrêta à Kermanchah. On rapporte que sur la demande de l'Organisation Militaire Géorgienne il se serait mis en marche vers Bartchalow, propiété du prince Orbéliani et située dans le Gouvernement de Tiflis. On se propose d'y former avec ce régiment une division de cavalerie géorgienne.

L'Organisation Militaire Géorgienne a obtenu l'autorisation du Gouvernement provisoire russe de retirer les Géorgiens qui servent actuellement dans les régiments russes de dragons ou uhlans Niché-govdski, Heverskitenkoi et de les enrôler dans des régiments de cavalerie géorgienne en train de formation.

2º Le régiment d'infanterie géorgienne commandé par (…) D'abord on avait formé une Droussina géorgienne (armée territoriale). En 1916 celle-ci prit part aux combats qui eurent lieu à Van et à l'est de Van, mais plusieurs de ses officiers ayant passé du côté turc, on avait décidé de la dissoudre. Plus tard, elle fut transformée en un bataillon, commandé en partie par des officiers russes, et puis en un régiment dans des cantonnements près d'Abtchalakh et qu'il serait incorporé au corps d'amrée géorgien en train de formation.

Le capitaine Zagourya serait chargé d'organiser un détachement de mitrailleuses.

Le colonel Améliakhvari et le général Léonidzé (ci-devant au 1□ □ corps du Caucase) ont été autorisés à former une brigade d'artillerie nationale géorgienne.

Les chefs, les officiers et kes soldats de cette armée géorgienne en voie de formation appartiennent au parti des nationaux-démocrates et sont prêts à servir la cause de la Géorgie libre. L'Organisation Militaire Géorgienne travaille en connexité étroite avec l'état-major militaire du parti des nationaux-démocrates.

L'état-major du parti a encore créé l'organisation suivante:

Lorsque les Géorgiens commencèrent à déserter en masses de l'armée russe, le Conseil des Ouvriers et Soldats russes exigea du parti des nationaux-démocrates qu'il prenne des mesures nécessaires afin que les déserteurs rejoignent leurs régiments. Le parti ne pouvait pas bien s'opposer ouvertement à cette demande, de l'autre côté il désirait ménager les Géorgiens pour ne pas les sacrifier inutilement. Par conséquent, il créa "la Confrérie au Nom du Peuple et de la Patrie", dont la direction fut assumée par Poyra Boufoukouri, le célébre héros populaire et chef de brigands (aide-de-camp: Sélim Khan); cette Confrérie empêcha par des proclamations, menaces et autres moyens tous les déserteurs géorgiens de répondre à l'appel du Gouvernement russe. La Confrérie comprend actuellement environ 16000 hommes, presque tous soldats instruits aux armes, habitants de montagnes, et qui empêchent toutes les réquisitions et autres mesures gouvernementales.

(Du reste, une organisation analogue existe chez les Abkhazes soue la direction du prince Gonto Tcharvadchidzé). En outre, l'état-major du parti des nationaux-démocrates dispose d'environ 8000 montagnards armés appartenant aux tribus des Chévsari, Pchavé et Onchiouri et à d'autres tribus nomades. De plus, le parti a organisé, dans le genre des réunions locales, une association de gymnastique sous la dénomination d' "Amirani", laquelle a pour but l'éducation militaire de la jeunesse.

L'état-major du parti des nationaux-démocrates géorgiens évalue à 50000 hommes le nombre de Géorgiens qu'il pourra mettre en campagne au bout de deux mois et après avoir terminé l'organisation. En tout, les Géorgiens pourraient fournir 100000 soldats instruits en incorporant tous ceux qui ont déjà servi dans l'amrée russe.

Les tribus des montagnards du Nord sont réunies dans la Fédération des Peuples montagnards du Nord. Leur pays est situé au nord de la grande chaîne du Caucase et comprend en allant de l'ouest à l'est les tribus des Adighes, Circassiens, Nagaïzes, Ossètes, Kabardines, Kara-Nagaïzes, Tchetchenzes (Ingouches), Avares (Daghestani), Koumikes (tribu nomade sur la Mer Caspienne), en tout environ 3 milliones.

Leurs chefs sont Topa Tchermayev (propiétaire de puits de naphte, auparavan officier dans la gadre-du-corps dut zar et dans la division de cavalerie du Caucase), et marié à une Khaucha (fille du Sultan) de grande influence; puis Azarekoff, les frères Albergatchief, Rachid beg Kaplanoff.

En partie ils sont munis d'armes mais ils n'ont que peu de munitions; dans leurs districts il y a encore suffisamment des provisions et des chevaux qu'ils ont pu soustraire aux réquistions militaires; ce sont des gens belliqueux qui, à la suite de l'organisation de leurs tribus, ont une organisation militaire traditionelle et dont les beys sont les chefs naturels. La Fédération des Peuples montagnards du Nord n'a pas d'état-major à part, mais elle envoie des délégués auprès de l'état-major militaire géorgien. Jusqu'à présent ces

montagnards n'ont pas fourni des soldats à l'armée russe. Au commencement de la guerre ils formèrent une division de cavaliers volontaires, laquelle était d'abord commandée par le prince Orbéliani et s'est trouvée ensuite sous les ordres du Grand-Duc Michel Alex; actuellement elle serait sur la frontière de la Galicie et son effectif serait réduit à 1500-2000 hommes.

Chez les montagnards il existe un mouvement anti-russe très fort qui est nouri par la secte religieuse des "Zekis".

L'état-major militaire évalue à 100000 le nombre de combattants que les montagnards pourraient fournir, un matériel d'hommes exellent.

Le Sougach Gazavatt et sa bande travaillent dès à présent à harceler le Gouvernement russe en attaquant les transports et en brûlant les provisions militaires, de même qu'ils empêchent les réquisitions militaires dans leurs districts.

La troisième unité de la future République fédérative caucasienne est le territoire des tatares compris sous la dénomination d'Aderbeïdchan. Ce territoire se compose des Gouvernements actuels de Bakou, Erivan, Elisabethpol et s'étend à l'ouest jusqu'à Kars et dans la direction du sud selon les circonsatnces.

"L'Union d'Aderbeïdchan" est dirigéee par le docteur Husseïn Ouyaev et Ali Mardan Bek Topchibacheff. Ils envoient également des délégués auprès de l'état-major militaire géorgien. En général, ils sont moins bien organisés et ils manquent surtout d'armes. Ils peuvent fournir jusqu'à 150000 hommes. Parmi kes bandes qui ont déjà commencé à travailler il faut citer celle du célèbre Suleiman dont le sous-chef est un certain Affrosi Abasinov. Le rayon d'action de cette bande qui compte 700 fusils d'etend d'Akhovcha jusqu'au delà de la frontière persane. A plusieurs reprises Suleiman a attaqué les transports russes; il empêche toute réquisition dans ces parages et a toujours eu le dessus dans ses engagements avec des détachements russes même d'une force supérieure. Il jouit d'une grande réputation parmi la population indigène, et acutellement il s'occupe de donner à sa bande une organisation militaire avec l'aide de sous-officiers géorgiens.

Il faut cependant noter qu'il existe dans le domaine de "l'Union d'Aderbeïdchan" uen question difficile: c'est la question arménienne. La plupart des Arméniens russes et des réfugiés arméniens de Turquie y sont installés. Ils on été organisés militairement par les Anglais et forment le noyau des troupes russes qui opèrent entre Khinis et Bachkalé. Les positions entre Bitlis et Mouch sont exclusivement occupées par des Arméniens au nombre de 40000. On dit que dans l'armée du Caucase il y aurait en tout environ 60000 soldats arméniens.

On présume qu'en cas d'une révolution les Arméniens se tiendront tranquilles dans l'intérêt de leurs familles, qui se trouvent entre les mains des Géorgiens et des Tatares, et qu'ils accepteront les propositions de ces derniers dâutant plus qu'ils n'ont plus aucun espoir de pouvoir réaliser leurs aspirations nationales et qu'ils ont plutôt le désir d'émigrer en Amérique, ayant déjà vendu la plus grande partie de leurs propriétés.

HR.SYS, no. 2373/3, v. 5, səh. 1-6.

***** ***** *****

№ 220

[5 sentyabr 1918]
AMBASSADE IMPÉRIALE OTTOMANE
TÉLÉGRAMME
Enver Paşa Hazretleri
Hüseyin Hilmî Paşa Hazretleri
5 Eylül sene [1]918
Dersaâdet
Numara: 1
Sadrazam Paşa Hazretleri'ne Şifre Halli

General von Kress'in Alman Karârgâh-ı Umûmîsi'ne Bakü vaz'iyeti hakkında 30 Ağustos'da verdiği raporu Seeckt Paşa bugün bana gösterdi. Kress 20 Ağustos'da Bakü'den firâr eden bir Almanın beyân etdiğine nazaran Bakü havâlîsinde Bolşeviklerin firâr etmekde oldukları ve İngilizlerin târîh-i mezkûra kadar Bakü'ye, dört yüzü Beyâz İngiliz olmak üzere, Hindli asker ihrâc etdiklerini ve zırhlı otomobilleri olduğu ve topları olmadığı makineli tüfenk ve tel örgüsü getirdiklerini ihbâr ve gün geçdikce İngilizlerin daha çok asker getirerek kuvvetlenecek ve gaz menba'larının da İngilizler tarafından tahrîbi ihtimâli hasebiyle Bakü'nün ta'arruzla alınması ve bizim kıt'aât tarafından yapılacak bu harekete bir Alman kıt'ası da iştirâk etdirilmesi muvâfık olacağını tavsiye eylemişdir.

Seeckt Paşa bu ma'lûmâta nazaran oradaki harekâtın idâresini bir Alman kumandana tevdî' eylemek münâsib olacağını beyân etmiş ise de ben gün geçdikce vaz'iyetin daha ziyâde fenâlaşacağını cevâben kendisine bildirmekle iktifâ eyledim ve bir Alman kumandan mes'elesine hiçbir cevâb vermedim. Berâ-yı ma'lûmât arz olunur. Fermân.

Enver
HR.SYS, no. 2374/1, v. 1, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 221

[7 sentyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

1. Trabzon'da o vakitki Mâverâ-yı Kafkas Cumhûriyeti murahhaslarıyla cereyân etmiş olan müzâkerât hiçbir netîceye iktirân etmemiş, bi'l-'akis mezkûr murahhaslar evvel-i emrde Brest-Litowsk Mu'âhedesi'ni tanımamış ve Kars, Batum, Ardahan havâlîsinden sarf-ı nazar Erzurum ve havâlîsini bile Gürcü ve Ermenilere tahliye etdirememiş idi. Binâen'aleyh harekât-ı askeriyenin devâmı lâzım gelmiş ve harbin sevk ve idâresini te'mîn için Batum-Tiflis-Gümrü demiryolunun elde bulunması ihtiyâcı ve karşımızda hasımâne hareket etmekde olan çetelerin vücûdu dolayısıyla Rus, İngiliz, Fransız zâbitân ve me'mûrîninin teb'îdi, Azerbaycan'ı gönüllü kıt'aât cem' ve tahşîdi gibi tedâbîre

tevessül îcâb eylemişdir. İşte bu îcâbâta tevfîk-i hareket etmek, gerek yeni işgâl edilen mıntıkanın ve gerek Gümrü-Culfa demiryolunun muhâfazasını te'mîn maksadıyla düşman çetelerini geriye tard etmek için Brest-Litowsk Mu'âhedesi'yle ta'ayyün etmiş olan hudûdun tecâvüzü ve bu hudûdun öte tarafında lüzûmu olan arâzînin taht-ı işgâle alınması lâzım gelmişdir.

2. Alman Karârgâh-ı Umûmîsi'ne teblîğ edilmiş olan hudûdun hâricinde olarak Bakü'ye karşı devâm eden harekât-ı askeriye Osmânlı Karârgâh-ı Umûmîsi'nin emr ve tertîbi dâ'iresinden hâricdir. Bu harekât yalnız Nûrî Paşa'nın emriyle ve müşârün-ileyhin mes'ûliyeti tahtında olarak cereyân etmiş ve müşârün-ileyh buna sebeb olarak kıt'aâtının bulunduğu ovalık arâzînin sıhhate gayr-ı müsâ'id olduğunu bildirmiş ve benden bu bâbda verilecek emri beklemeyerek Karârgâh-ı Umûmî Harekât-ı Harbiye Şubesi Müdîri'yle bana bildirdiği hatta ilerlemiş idi. Nûrî Paşa bulunduğu hattda kalması için verilen emr-i kat'îyye rağmen Bakü'ye ilerlemiş ve te'kîden verilen emre rağmen evvelce zikredilen hudûda henüz geri çekilmemişdir. Muhâberât-ı telgrafiyenin şâyân-ı emniyet, muntazam ve mutarrid bir sûretde henüz te'essüs etmemiş olması Nûrî Paşa ile Karârgâh-ı Umûmî arasında serî' ve muhakkak bir irtibât te'mîn edememiş olmakla bu bâbdaki harekâtın esbâb-ı hakîkiyesini anlamak üzere Karârgâh-ı Umûmî Harekât-ı Harbiye Şubesi Müdîri Mu'âvini'ni oraya gönderdim. Alacağım fazla ma'lûmâtı bildiririm.

7 Eylül [1]334
Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Reîsi
Enver
HR.SYS, no. 2372/2, v. 65-66.

***** ***** *****

№ 222

[9 sentyabr 1918]
Sublime Porte
Min. des Aff. Etr.
Note Verbale
NoG1. 9606
NoS1. 105
Copie
Le 9 Sept. 1918

Le Min. des Aff. Etr. a l'honneur d'accuser réception de la note verbale que l'Amb.Ile d'Allemagne a bien voulu lui adresser en date du 26 Août 1918, sub No A. 1946, relativement à la question du Caucase.

Bien que le Min.Il ait exposé déjà, en détails, son point de vue au sujet de cette question, dans son dernier Aide-Mémoire il s'empresse de faire connaître comme suit à l'Amb.Ile sa manière de voir en ce qui concerne les matières traitées dans la note verbale précitée qui passe sous silence les considérations émises dans l'aide-mémoire ci-haut mentionné.

L'Amb.Ile d'Allemagne ayant avisé le Min.Il par sa note verbale du 20 Fév. dernier que la Russie était prête à conclure la paix et ayant demandé à savoir les conditions de la Sublime Porte, le Min.il s'était empressé de lui faire connaître, par écrit,

le lendemain même, les conditions essentielles du Gt Ott. dont faisait partie notamment sa demande concernant les trois districts de Kars, Ardahan et Batoum. Par conséquent il ne saurait être question de ce que la demande du Gt Il Ott. concernant ces trois districts aurait été formulée après coup, comme il est dit dans la note verbale de l'Amb.Ile. Cependant le Gt Il n'en sait pas moins gré au Gt Il Allemand d'avoir bien voulu, comme il s'y attendait d'ailleurs, appuyer sa demande.

Pour ce qui est de la marche de l'armée ott. au-delà des limites des trois districts, le Gt Il Ott., qui n'a aucune visée annexionniste sur les territoires des Etats Transcaucasiens, a dû procéder à ces opérations militaires, soit pour repousser l'attaque desdits Etats, qui méconnaissant les Traités de Brest-Litowsk, avaient déclaré avoir hérité l'état de guerre de la Russie, et étaient entrés de fait en hostilités contre la Turquie; soit pour contrecarrer l'activité que les ennemis communs et notamment les Anglais déployaient sans cesse au Caucase. Le libre usage de la voie ferrée Batoum-Tiflis-Alexandropol-Djoulfa s'imposait donc afin de chasser les bandes ennemies, débarrasser lesdits territoires des officiers et agents anglo-français, et de contrecarrer les opérations des troupes ennemies en Perse. La légitimité de cette action, devant la nécessité des évènements a été reconnue, d'ailleurs par le GT IL Allemand et son Quartier-Général.

En conséquence il va sans dire que l'occupation de certaines parties du Caucase par l'Armée Ott. imposée par des nécessités impérieuses ne saurait être qualifiés d'invasion comme il est allégué dans la note verbale de l'Amb.Ile, et que les objections soulevées contre cette occupation par la Russie qui n'a donné aucun signe d'existence dans ces régions depuis la conclusion du Traité de Brest-Litowsk, ne sauraient aucunement être justifié.

Les correspondances et échanges de vue qui ont eu lieu dès le début entre le Gt Il Ott. et le GT Ill Allemand tendaient à la reconnaissance de l'existence des Gouvernements Transcaucasiens et même à l'assistance qu'il y aurait lieu de leur prêter le cas échéant dans leurs négociations avec la Russie, comme en témoignent d'ailleurs les projets de convention échangés à ce sujet entre les deux Gts alliés. De plus l'envoi des Délégués allemands à Batoum pour la conclusion d'un traité de paix et la déclaration écrite, adressée de la part du Gl von Lossow à S. E. Halil Bey au sujet de la reconnaissance de ces Etats, constituent autant de preuves qui confirment ce qui précède. D'autre part les Gts alliés et notamment le Gt Il Allemand avaient accepté la réunion d'une conférence à Cons/ple et décidé d'y envoyer des délégués pour entrer en négociations avec les Représentants des Gts Transcaucasiens.

Etant donné ce qui vient d'être exposé, il était à présumer que le Gt Il Allemand voulût bien reconnaitre et faire reconnaitre simultanément et sans faire aucune distinction, tout en prenant aussi en considération les intérêts particuliers de l'Empire Ott. voisin, l'indépendance de ces Etats qui possèdent des institutions nationales politiques et militaires et jouissent de fait d'une existence indépendante et qui sont de plus nés des mêmes évènements et sous les mêmes conditions. Au contraire, il s'est contenté d'entreprendre des démarches exclusivement en faveur de l'indépendance de la Géorgie et a fait insérer le consentement de la Russie à cet égard dans une convention qu'il a signée séparément avec elle, ignorant, en dépit de toute attente, l'existence des autres Etats Transcaucasiens, avec lesquels le Gt Il Ott. a été obligé, afin d'assurer la tranquillité

de ses frontières de l'est, d'entrer en relations de paix par la conclusion d'un traité intervenu à la suite de la signification d'un ultimatum de la part du Gt. Ott. avec le consentement du Quartier-Général et du Gt Allemands. Il va sans dire que cet état de choses se trouve en opposition avec les intérêts réels du Gt Ott. au Caucase et porte un préjudice considérable à son prestige.

Le Gt Il Allemand sait bien que l'avance des troupes ott. au Caucase a pour but, comme il a été dit plus haut, de contrecarrer l'activité déployée constamment par les ennemis communs et notamment par l'Angleterre, et en empêchant ainsi la formation d'un nouveau de guerre au Caucase, servir les intérêts communs de l'alliance et assurer en même temps la sécurité des frontières ott.

Le Gt Il Ott. a été donc surpris d'apprendre que le Gt Il Allemand au lieu d'appuyer ces opérations de l'Armée Ott., soit sur le point de s'engager vis -à- vis de la Russie de ne pas prêter son concours au Gt. Ott. dans son avance au-delà des frontières de Batoum, de Kars et d'Ardahan, et d'user de son influence afin que les forces militaires ott. ne franchissent pas une ligne déterminée près de Bakou.

Quant au besoin qu'éprouve l'Allemagne de profiter des sources pétrolifères de Bakou il ne serait pas possible d'espérer que la Russie soit à même de satisfaire ce besoin étant donné qu'elle n'a jamais été maitresse de la situation dans ces régions où les Anglais n'ont cessé de déployer tous leurs efforts pour y établir leur influence. Les événements qui se sont produits dernièrement à Bakou ont prouvé combien les craintes du Gt Il Ott., concernant le danger de l'occupation de cette ville par les Anglais étaient fondées. En effet, la ville de Bakou se trouve aujourd'hui sous la domination des forces anglaises et de soldats russes dépendant de celles-ci. La cause principale qui a décidé les Anglais à marcher sur Bakou ne réside point, comme le croit l'Amb. Imp. dans le fait de l'avance des troupes otto. , mais bien dans l'importance économique et stratégique que possède cette ville.

Il est hors de doute que l'Angleterre s'efforce de barrer aux Puissances alliées la route des Indes à travers le Caucase et de les empêcher de profiter des sources de Bakou, et même d'aller plus loin en formant un nouveau front de guerre, si les circonstances s'y prêtent. D'ailleurs l'activité déployée depuis longtemps par les Anglais en Perse témoignait suffisamment de leur intention à cet égard. Le Min. Il éprouve le besoin de relever ici que le Quartier-Général Ott. n'a pas été dans le cas de demander de secours à l'Allemagne pour marcher sur Bakou, et que le retard apporté à l'occupation de cette ville, malgré les intentions évidentes et les préparatifs des Anglais, a entrainé la prise de ladite ville par ces derniers; ce qui a compliqué considérablement la situation au détriment des Puissances alliées.

Il est à espérer que le Gt Il Allemand voudra bien se rallier au point de vue du Gt Il Ott. confirmé par les événements et se mettre d'accord avec lui quant à la nécessité de purger Bakou un moment plus tôt des ennemis.

Le Min. Il des Aff. Etr., en prenant acte des déclarations, du Gt Il Allemand d'après lesquelles il est prêt à prendre en considération dans la plus large mesure les intérêts du Gt Il Ott. dans le cas où une entente serait rétablie sur la manière de procéder au Caucase, a l'honneur de porter à la connaissance de l'Amb. Ille d'Allemagne que S. A. le Grand Vizir est parti pour Berlin en vue de traiter ces questions.

La Sublime Porte aime à espérer que les deux Gts tomberont d'accord pour trouver une solution conforme aux intérêts commun de l'alliance et au prestige de la Sublime Porte ainsi qu'aux exigences de la défense des frontières de l'Empire Ott. qui est le plus intéressé dans la question du Caucase comme Etat limitrophe.

P.C.C.

[imza]

HR.SYS, no. 2372/2, v. 74-79.

*****   *****   *****

№ 223

[11 sentyabr 1918]

Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezâreti

İstişâre Odası

Aded

Almanya Sefâret-i İmparatoriyesi'nin Kafkasya mes'elesine dâ'ir irsâl etdiği 26 Ağustos 1918 târîhli takrîr-i şifâhî ahz olundu.

Bundan akdem sefârete tevdî' etdiği târîhli muhtırada Hâriciye Nezâreti Hükûmet-i Seniyye'nin bu husûsdaki nokta-ı nazarını müdellelen îzâh eylemiş idi.

Sefâretin işbu notasında (mezkûr nokta-ı nazara müteferri' mulâhazâtı meskûtuna bırakarak) der-miyân eylediği husûsâta ber-vech-i âtî cevâb veriliyor:

Almanya Sefâret-i İmparatoriyesi 20 Şubat târîhli notasında Rusya Hükûmeti'nin akd-ı sulha âmâde olduğunu bi'l-beyân Hükûmet-i Seniyye'nin şerâ'iti neden ibâret olduğunu istifsâr etmesi üzerine 21 Şubat târîhinde ya'nî bir gün sonra Hâriciye Nezâreti Devlet-i Aliyye'nin şerâ'it-i esâsiyesini der-miyânda Elviye-i Selese'ye müte'allik talebini sefârete iblâğa müsâra'at etmişdir. Şu hâlde Bâb-ı Âlî'nin Batum, Kars ve Ardahan hakkındaki teklîfini sefâretce der-miyân olduğu vechle neden sonra (aprés coup) bildirdiği mevzû'-ı bahs olamaz. Ma'a-hâzâ müttefik hükûmet-i imparatoriyenin taleb-i mezbûru bi-hakkin intizâr edildiği vechle te'yîd etmiş olması mûceb-i teşekkürdür.

Osmânlı ordusunun üç sancak hudûdunu tecâvüz etmesine gelince Almanya Hükûmet-i İmparatoriyesi'nce mechûl olmadığı üzere Kafkasya'da müteşekkil hükûmât arâzîsi üzerinde hiçbir fikr-i ilhâk-kârâne perverde etmeyen Hükûmet-i Osmâniye'nin işbu harekât-ı askeriyeye tevessülü bi'l-hâssa müşterek düşmanlarımızın havâlî-i mezkûrede icrâ etdikleri ifsâdât ve harekâta mâni' olmak ve bi'l-hâssa bu maksadı te'mîn için Batum-Tiflis-Gümrü-Culfa demiryolunu elde bulundurarak İran dâhilinde iskeleler ve münâkaleye nâşî serbestî harekâtımızı te'mîn etmek, düşman çetelerini ve bunları idâre eden İngiliz ve Fransız zâbitân ve me'mûrînini teb'îd etmek gibi Alman Karârgâh-ı Umûmîsi'nin ve Almanya Hükûmeti'nin taht-ı tasdîkinde bulunan bir zarûret-i meşrû'a-ı askeriyeden neş'et etmişdir. Binâen'alâ-zâlik bu havâlîde esbâb-ı mücerrebeye müstenid bulunan işgâl-ı askerîmizin sefâretin takrîrinde der-miyân edildiği vechle invasion ta'bîriyle tavsîfini asla kabûl edemeyeceğimiz gibi Kafkasya'da Brest Mu'âhedesi'nden beri hiçbir eser-i mevcûdiyet göstermeyen Rusya Hükûmeti'nin işgâl-ı mezkûre karşı i'tirâzı dahi hiçbir vechle vârid olamaz.

Almanya Hükûmeti'yle Hükûmet-i Osmâniye arasında mukaddemâ cereyân eden muhâberât ve mukâlemât Mâverâ-yı Kafkas Hükûmâtı'nın mevcûdiyetini tanımak ve hattâ îcâbında bunlara Rusya ile vukû‛ bulacak müzâkerelerinde muzâheret etmek merkezindedir. Beyne'l-hükûmeteyn te‛âtî edilmiş projeler bu husûsda hiçbir tereddüde mahal bırakmadığı gibi hükûmât-ı mezkûre ile akd-ı mu‛âhede zımnında murahhaslar ta‛yîn ve i‛zâm edilmiş olması ve General Lossow'un Halîl Beyefendi Hazretleri'ne (…) târîhinde vukû‛ bulan beyânât-ı tahrîriyesi dahi bunu mü'eyyiddir. Ol-müttefike ve hâssaten Almanya Hükûmet-i İmparatoriyesi mârrü'z-zikr hükûmâatın murahhaslarıyla İstanbul'da konferans ta‛addîni kabûl ve bu konferansa da murahhaslar i‛zâmına muvâfakat etmişlerdir. İmdi siyâsî ve askerî teşkîlât-ı milliyeye mâlik ve mevcûdiyet-i müstakılle-i fi‛liyesi hâ'iz olan ve aynı vekâyi‛ ve şerâ'it tahtında teşekkül etmiş bulunan hükûmât-ı mezkûre arasında bir fark gözetilmeksizin ve hükûmât-ı mezkûre ile hemhudûd bulunan Türkiye'nin menâfi‛-i mahsûsası da nazar-ı i‛tibâra alınarak hepsinin birden tanınması ve tanıtdırılması esbâbına tevessül eylemek iktizâ etdiği hâlde hükûmet-i imparatoriyenin taleb ve teşebbüsâtı bunlardan yalnız Gürcistan'a inhisâr etmesi ve Rusya'nın bu husûsdaki rızâsı münferiden akd edilen bir mukâveleye derc etdirilmesi ve Hükûmet-i Seniyye'nin menâfi‛-i hayâtiyesi sâ'ikasıyla münâsebet-dâr olduğu ve Alman Karârgâh-ı Umûmîsi ile Alman Hükûmeti'nin tasvîbi ile verilmiş bir ültimatom netîcesinde Türkiye'nin mu‛âhede akdiyle münâsebât-ı sulhiyyeye girişmek mecbûriyetinde bulunduğu diğer Kafkas Hükûmâtı'nın her türlü intizâr-ı hilâfına olarak tecâhül olunması sûretiyle ihbâr olunan hatt-ı hareket Devlet-i Aliyye'nin Kafkasya'daki menâfi‛-i hakîkiyesine ne kadar mugâyir ise Bâb-ı Âlî'nin Kafkas Hükûmâtı nezdinde nüfûz ve haysiyetinin kesrine de aynı derecede bâdî olmakdadır.

Yukarıda dahi îzâh olunduğu vechle Osmânlı ordusunun hasımlarımız veya bi'l-hâssa İngilizler tarafından Kafkasya'da gerek Ermeniler üzerinde icrâ edilen tahrîkât vâsıtasıyla ve gerek doğrudan doğruya yapılmak istenilen tertîbât ve harekâtı akîm bırakmak zarûretine tevellüd eden ileri harekâtı mücerred Memâlik-i Osmâniye'nin müdâfa‛ası ve hasımlarımızın şarkda yeniden bir cebhe-i harb te'sîs etmelerine mumâna‛at gibi bir menfa‛at-i müştereke-i ittifâkiyenin te'mîni maksadına ma‛tûf olduğunu müttefikimiz Almanya Hükûmet-i İmparatoriyesi'ne ma‛lûm olduğu ve harekât-ı mezkûreye zahîr olması lâzım geldiği hâlde Osmânlı ordusunun Batum, Kars ve Ardahan hudûdunu geçmesi hâlinde muzâheret etmeyeceğini ve herhâlde mu‛ayyen bir hattı tecâvüz eylemesi takdîrinde ona karşı isti‛mâl-ı nüfûz edeceğini bir devlet-i sâliseye bâ-mukâvele ta‛ahhüd etmesi Hükûmet-i Seniyye'nin mûceb-i hürriyeti olmuşdur.

Almanya'nın Bakü'deki petrol menâbi‛inden istifâde etmesi ihtiyâcının tatmîni noktasına gelince Rusya'nın Bakü havâlîsine hiçbir vakit hâkim olamamış olması ve İngilizlerin havâlî-i mezkûredeki fa‛âliyeti nazar-ı i‛tibâra alınınca ihtiyâc-ı mezkûrun tatmînini Rusya'dan beklemekde imkân görülemez. Bakü'de tekevvün eden hâdisât-ı ahîre Hükûmet-i Seniyye'nin mahall-ı mezkûre hakkındaki endîşeleri ne kadar vârid olduğunu isbât etmişdir. Fi'l-hakîka bugün Bakü'de bir hayli İngiliz askeri ve bir o kadar da İngiliz nüfûzuna tâbi‛ Rus askeri bulunmakdadır. Sefâret-i imparatoriyenin farz etdiği vechle İngilizleri Bakü'ye celb eden sebeb Osmânlı ordusunun ileri hareketi olmayıb belki mevki‛-i mezkûrun iktisâdî ve askerî nukât-ı nazarından hâ'iz olduğu ehemmiyetdir. Hindistan'a giden Kafkas yolunu düvel-i müttefikaya sedd ve Bakü petrol

menâbi'inden istifâdelerini men' etmeğe çalışmaları gâyet tâbî'î ve ahvâli müsâ'id buldukları takdîrde İngilizlerin daha ileri giderek muntazam bir cihetle harb te'sîsinden geri durmayacakları âzâde-i istinbâhdır. Zâten İran dâhilinde İngilizlerin çokdan beri devâm eden fa'âliyetleri bu niyetlerini irâ'e etmekden hâlî kalmıyor idi. Binâen'aleyh İngilizlerin Kafkasya'ya doğru ilerlemek husûsundaki tertîbât ve teşebbüsâtları tamâmen ma'lûm olduğu hâlde Bakü'yü işgâlde vukû' bulan te'ehhur şehr-i mezkûrun İngilizler tarafından işgâlini mûceb olmuş ve şu hâlde vaz'iyeti bir kat daha dûçâr-ı müşkilât etmiş bulunduğunu burada ilâve etmek mecbûriyeti hiss edilmekdedir.

Hükûmet-i Seniyye'nin vekâyi'-i ahîre ile isâbeti te'eyyüd eden nokta-ı nazarına Almanya Hükûmeti'nin iştirâk ederek Bakü'nün düşmanlarımızdan bir an evvel tahlîsi husûsunda onunla hemfikir olacağı me'mûldur.

Kafkasya'da vukû'a gelecek harekât hakkında bir i'tilâf vücûda geldiği takdîrde Hükûmet-i Osmâniye'nin menâfi'ini en vâsi' mıkyâsda nazar-ı i'tibâra almak husûsunda Almanya Hükûmet-i İmparatoriyesi tarafından sabk eden va'd ederek bu mesâ'ilin müzâkeresi için Sadrazam Paşa Hazretleri Berlin'e azîmet etmişlerdir. Cereyân edecek müzâkerât netîcesinde Kafkasya mesâ'ili hakkındaki ihtilâf-ı enzârın ittifâkın menâfi'-i siyâsiyesine muvâfık ve civâr i'tibâriyle Kafkasya ahvâlinde en ziyâde alâkadâr bulunan Devlet-i Osmâniye'nin mudâfa'a-ı hudûd ve muhâfaza-ı nüfûz ve haysiyeti muktezayâtını tatmîne sâlih bir sûret-i halliyeye iktirân etmesi ümid olunur.

HR.SYS, 2372/2, v. 51, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 224

[14 sentyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara : 8152/5519
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Kafkasya İslâm Ordusu'na mensûb kıt'aâtımız Kürdemir şimâline vâsıl oldukları zamân Bolşevikler Bakü'den ilerleyerek Müslüman köylerini tahrîbe başlamışlardır. Azerbaycan kıt'aâtının kısmen geriye çekilmeleri üzerine bu tahrîbât ve kıtâl ziyâdeleşmişdir. Bi'l-âhare kıt'aâtımızın müdâhalesiyle Ermeniler Bakü istikâmetine tard edilmişdir. Bu ordumuz karşısında Ermeni Bolşevikleri bulunmakda olub bunlar da İngilizlerle tevhîd-i hareket etmekde ve İngilizlerden kuvâ-yı imdâdiye almakdadır. Bu muhârebelerde İngilizlerden bir zâbit ile dört nefer esîr edilmişdir. Bakü'deki mezâlimin gitdikce artmakda olduğu Kafkas İslâm Ordusu Kumandanlığı'ndan mevrûd 29 Ağustos sene [1]334 târîhli rapordan anlaşılmakla ma'rûzdur. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî [8] Zilhicce sene [1]336 ve fî 14 Eylül sene [1]334
Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiye Reîsi

Enver
HR.SYS, no. 2113/16, v. 22.

***** ***** *****

№ 225

[16 sentyabr 1918]
Devlet-i Aliyye-i Osmâniye
Telgraf İdâresi
Vâsıta Merkezi : Merkez
Târîh : Fî 16 Eylül sene [13]34
Mahreci : Tiflis
Numara : 54
Aded : 95
Tebşîrât
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Bakü'nün kahraman ordumuz tarafından zabtı münâsebetiyle zât-ı devletlerine arz-ı tebrîkât eder ve bunun millet-i islâmiye ve osmâniye için meymenet ve mes'ûdiyetler ile mentûc olmasını cenâb-ı hakkdan niyâz eylerim efendim.

Saltanat-ı Seniyye
Mümessil-i Siyâsî ve Askerîsi
Abdülkerîm
HR.SYS, no. 2113/17, v. 7.

***** ***** *****

№ 226

[16-17 sentyabr 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
Târîh : Fî 17 Eylül sene [1]334
Mahrec : Batum
Numara : 128
Târîh : Fî 16 Eylül sene [1]334
281
Atebe-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişâhî'ye

Hayâtını pâk-ı refî'lerinin selsebîl servetinden aldığı cihetle asâkir-i mansûre-i mülûkânelerinin Bakü'deki muzafferiyeti bi't-tab'i her yerden ziyâde Batum'un kalb-gâhında îkâd-ı çerâğ-ı fahr ü ibtihâc eyledi. Ahd-ı Hümâyûn-ı Mülûkânelerinin zafer yolunda fâtiha-ı muvaffakiyât-ı sâtı'ası olan bu cihân-şümûl ve şanlı muzafferiyetin arefe-i îd-i adhâya tesâdüfü bugün Âlem-i İslâm'a pek şerefli bir îd-i ekber-i zafer idrâk etdirmiş olmasıyla hem îd hem de göz ve gönül kamaşdıracak kadar parlak ve şanlı olan bu muzafferiyet-i azîme-i mülûkâneleri münâsebetiyle Südde-i Seniyye-i Hilâfet-penâhîleri'ne Batum livâsının tebrîkât-ı fâhire-i terakkîkârânesini arz ü takdîme ve penâh-ı necâbet-i memleket olan füzûnterî ömr ve âfiyet ve tetâbü'-i nusret ve muvaffakıyyet-i

cenâb-ı tâcîdârileri teferrü'ât-ı muferrikası tekrâra mücâseret eylediğim ma'rûzdur. Fermân.

Fî 16 Eylül sene [1]334
Batum İdâresine Me'mûr
Mehmed Cemîl
İ.DUİT, no. 13/16, v. 2.

***** ***** *****

3.3. Osmanlı-Azərbaycan hərbi müqavilə layihələri

Azərbaycan Cümhuriyyəti bir çox başqa sahələrdə olduğu kimi, hərbi sahədə də Osmanlı dövləti ilə sıx əməkdaşlıq edirdi. Dünya müharibəsinin gedişi ilə əlaqədar olaraq 1918-ci ilin yayında beynəlxalq aləmdə Azərbaycan uğrunda gedən kompromissiz mübarizə və Rusiya imperiyasının çökməsi ilə Qafqazda cərəyan edən hadisə və proseslər, xüsusilə də bolşevik-erməni alyansı tərəfindən Bakıda və Azərbaycanın digər qəzalarında türk-müsəlman əhaliyə qarşı irqi, milli və dini zəmində həyata keçirilən soyqırım siyasəti Osmanlı dövləti ilə hərbi-siyasi ittifaqı zəruri edirdi. Faktiki olaraq bolşevik-erməni alyansına qaşı mübarizədə Azərbaycan xalqı təklənmişdi və mövcud vəziyyətdə Osmanlı dövlətindən başqa hər hansı bir dövlətin Azərbaycana lazımi hərbi kömək göstərməsi də mümkün deyildi. Yeni doğulmuş və hərbi-siyasi köməyə ehtiyac duyan Azərbaycan Cümhuriyyəti yalnız irqi, milli və dini zəmində bağlı olduğu Osmanlı dövlətindən yardım uma bilərdi. Osmanlı dövləti də Azərbaycan xalqının yardım tələbini cavabsız qoymayaraq cümhuriyyət hökumətinə başqa sahələrdə olduğu kimi hərbi sahədə də lazımi yardımını əsirgəmədi.

Böyük güclərin Azərbaycana sahib olmaq uğrunda gərgin mübarizə apardıqları bir zamanda özünün Azərbaycan və bütövlükdə Qafqazla bağlı strateji hədəfləri olan Osmanlı dövləti də Azərbaycanı özü ilə sıx ittifaqda və özünün nüfuz dairəsində görmək istəyirdi. Bu məqsədini reallaşdırmaq üçün Azərbaycanla bir sıra müqavilələr imzalayan Osmanlı dövləti hərbi sahədə də Azərbaycanla bir ittifaq müqaviləsi imzalamaq və bununla da özünün Azərbaycandakı maraqlarını təmin etmək niyyətində idi.

1918-ci ilin yayında Osmanlı və Azərbaycan qoşunlarından ibarət Qafqaz İslam Ordusunun Bakı uğrunda şiddətli döyüşlər apardığı bir vaxtda İstanbulda Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında hərbi ittifaq bağlamaq üçün müqavilə layihələri hazırlanırdı. 1918-ci il iyul ayının əvvəllərində Osmanlı-Azərbaycan hərbi ittifaqına dair iki müqavilə layihəsi hazırlanmışdı. İki variantda hazırlanmış müqavilə layihələrindən biri 14 maddədən ibarət olub 90 il üçün, digəri isə 8 maddədən ibarət olub 20 il üçün imzalanması nəzərdə tutulmuşdu.[1]

Müqavilə layihələrinə görə, Osmanlı hökuməti Azərbaycan ordusunu təşkil etməyi öz üzərinə götürürdü; Azərbaycan ordusu istər ölkə daxilində, istərsə ölkə xaricində Osmanlı baş komandanlığının verəcəyi əmrə uyğun olaraq Osmanlı ordusu ilə sıx ittifaq-

[1] BOA, HR.SYS, no. 2373/2, v. 135, səh. 1-3, v. 138.

da olmalı idi; Azərbaycanın yaradılacaq daimi nizami ordusunun uniforma, təşkilat, hərbi təchizat, rütbə, təltif və s. işləri Osmanlı ordusunda olduğu kimi həyata keçiriləcəkdi; Azərbaycan ordusunun əmr və komandaları və baş qərargahı Osmanlı ordusunda olduğu kimi təyin olunmalı idi; Osmanlı ordusunun baş komandanlığı lüzum görərsə əgər, Azərbaycan ordusu onun sərəncamına verilməli və həmçinin Osmanlı ordusu Azərbaycana sövq olunduğu təqdirdə də Osmanlı baş komandanlığının əmrində olmalı idi; Müştərək qoşunlar hansı ölkədə olardısa, onun xərcləri həmin ölkənin büdcəsindən təmin edilməli idi; Azərbaycan hökuməti hərbi ehtiyaclara xidmət edəcək hər cür qaynaqların və daxildə olan malların Osmanlı hökumətinin razılığı olmadan nə xaricə çıxarılmasına, nə də daxildə əcnəbilərin əllərinə keçməsinə imkan verməyəcək; hər iki tərəfin ərazisində olan hərbi məqsədlər üçün əlverişli qaynaqlardan birgə istifadə ediləcək; Azərbaycan ordusunun silah, sursat və təchizatını Osmanlı hökuməti təmin edəcək və bütün bunların məsrəfləri Azərbaycanın büdcəsindən ödəniləcək; Azərbaycan hökuməti hərbi büdcəsini Osmanlı hökumətinin təyin etdiyi məbləğdə qərarlaşdıracaq və bu miqdarın bir qismi ehtiyat fond kimi saxlanılacaq; Azərbaycan ordusunun rəsmi dili və komandaları Osmanlı ordusunda olduğu kimi türkcə olacaq; Osmanlı dövləti Azərbaycan üçün zabit kadrları hazırlayacaq; Rus ordusunda xidmət edən Azərbaycan zabitləri orduya daxil edilə bilər[1] və s.

İmzalanmamış və üzərində tarix qoyulmamış bu müqavilə layihələrinə görə Azərbaycan ordusunun təşkili və təchizatı məsələlərində yaxından iştirak və yardım etməyi öz üzərinə götürən Osmanlı dövləti Azərbaycan ordusuna ali nəzarəti və lazımi anda Osmanlı ordusunun Azərbaycana yeridilməsi hüququnu təmin etmiş olurdu. Digər bir sənəddə isə bu hərbi müqavilə layihələri haqqında qeydlər verilmiş və bir neçə düzəliş etmək təklif olunmuşdur.[2]

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 227

[11 iyul 1918][3]

Mukâvele-i Askeriye

Mâdde 1. Osmânlı Hükûmeti Azerbaycan ordusunun teşkîlini der-‘uhde eder. Mezkûr ordu gerek Azerbaycan dâhilinde ve gerekse hâricinde Osmânlı Başkumandanlığı’nın vaz‘iyet-i harbiyye îcâbına göre vereceği karâra tevfîkan îfâ-yı vazîfe eder.

[Mâdde] 2. Azerbaycan Hükûmeti Osmânlı Başkumandanlığı’nca ta‘yîn olunacak mevcûdda muntazam ve dâ’imî bir ordu vücuda getirecektir. İşbu ordu üniforma, teşkîlât, tensîkât ve techîzât-ı askeriye ile mensûbînin tevcîh-i rütbe, terakkî ve ta‘ayyününü, taltîf ve tecziyesi husûsâtında Osmânlı ordusunda mer‘î olan bi’l-cümle kavânîn ve nizâmat ve ta‘lîmât-ı askeriyeyi aynen tatbîk edecekdir.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2373/2, v. 135, səh. 1-3, v. 138.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2373/2, v. 139-140.
[3] Hərbi müqavilə layihəsinin hazırlandığı tarix arxiv sənədində qeyd olunmayıb. Yuxarıdakı tarixləndirmə nisbidir və sənədin mühafizə edildiyi fonddakı portfelin tarixi əsas götürülmüşdür.

[Mâdde] 3. Azerbaycan Hükûmeti'nin teşkîl edeceği ordunun emr ve kumandası ile erkân-ı harbiyyesi bir Osmânlı ordusu kumandan ve erkân-ı harbiyyesi gibi ta'yîn olunur.

[Mâdde] 4. İnde'l-hâce Osmânlı Ordusu Başkumandanı veya Harbiye Nâzırı'nın göstereceği lüzûm üzerine Azerbaycan ordusu Osmânlı dârü'l-harbine ve kezâ Osmânlı ordusu Azerbaycan dârü'l-harbine sevk olunarak Osmânlı ordusu Başkumandanı'nın emri altında istihdâm olunacaktır. Bu sûretle asâkir-i müştereke hangi tarafın dârü'l-harbinde istihdâm olunacak ise masârifi o hükûmetin büdcesinden te'diye edilecekdir.

[Mâdde] 5. Azerbaycan Hükûmeti menâfi'-i askeriyeye hâdim olabilecek her cins menâbi' ve levâzımât-ı dâhiliyesini Hükûmet-i Osmâniye'nin rızâsı lâhık olmadıkca ne hârice nakil ne de dâhilde ecnebî ellere tevdî'ine müsâ'ade etmeyecekdir.

Mâdde 6. Her iki taraf memâlikinde mevcûd olub her iki tarafın ihtiyâcât ve levâzımât-ı askeriyesine elverişli olan bi'l-cümle menâbi'den esmânı mukarrerât-ı mahsûsa ile tesviye edilmek üzere mütekâbilen istifâde edilecekdir.

[Mâdde] 7. Azerbaycan ordusunun esliha, mühimmât ve her nev'-i techîzât-ı askeriyesi Osmânlı Hükûmeti'nce tedârik ve i'ta olunacak ve esmânıyla masârifi Azerbaycan Hükûmeti büdcesinden tesviye olunacakdır.

[Mâdde] 8. Azerbaycan Hükûmeti askerî büdcesini ordusunun ihtiyâcâtına tekâbül etmek üzere Hükûmet-i Osmâniye'nin ta'yîn edeceği mikdâra iblâğ edecek ve her sene askerî büdceden tasarruf edilecek parayı seferî ihtiyât akçesi olarak muhâfaza edecekdir.

[Mâdde] 9. Azerbaycan ordusunun lisân-ı resmîsi ve askerî kumanda muhâberât lisânı aynen Osmânlı ordusunda isti'mâl edildiği gibi Türkçe olacakdır.

[Mâdde] 10. Osmânlı Hükûmeti Azerbaycan ordusunun ta'lîm ve terbiyesinde ve 2'inci mâddede mevzu'-ı bahs olan tensîkât ve teşkîlâtın icrâsında ve techîzâtın tedârik ve sâ'iresinde istihdâm olunmak üzere ihtiyâcı nisbetinde hey'et-i ta'lîmiye ve ıslâhiye gönderecekdir. İşbu hey'etin sevk ve ikâmet masârifi ile ma'âşatı Azerbaycan Hükûmeti büdcesinden tesviye olunacakdır.

[Mâdde] 11. Azerbaycan'da askerî mekâtib ve mü'essesât vücûda getirilinceye kadar Osmânlı Hükûmeti'nin göstereceği mikdârda Azerbaycanlı talebe Hükûmet-i Osmâniye askerî mekâtib ve mü'essesâtında Osmânlı talebe gibi yetiştirilecekdir.

Mâdde 12. Azerbaycan ordusu zâbitânının ta'yîn ve terfi'-i rütbeleri Osmânlı zâbitânının ta'yîn ve terfî'leri gibi mu'âmele görecekdir. Tarafeyn ordularından yekdiğerine nakil ve kabûl edilmiş zâbitân ve mensûbîn-i askeriye kabûl edildikleri rütbenin hukûk ve salâhiyetini hâ'iz olarak istihdâm edilecekdir.

[Mâdde] 13. Evvelce Rus ordusunda hıdmetle zâbitlik rütbesini kazanan ve hıdmete alınmasında mahzûr görülmeyen Azerbaycanlı İslâm zâbitân aynı rütbeleriyle Azerbaycan ordusu kadrosuna dâhil olacaklardır.

[Mâdde] 14. İşbu mukâvele-nâmenin hükümü doksan sene için mu'teber olub hıtâmında rızâ-yı tarafeyn ile tecdîd olunabilir. Ve bir sene evvel tecdîdi hakkında tarafeynden bir teklîf vâki' olmaz ise temâdî eder.

[arxa səhif□]:

Proje olarak hâzırlanmışdır. Şimdilik hıfzı.

HR.SYS, no. 2373/2, v. 135, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 228

[11 iyul 1918][1]

Mukâvele-i Askeriye

Birinci mâdde

Azerbaycan Hükûmeti'ne ordu teşkîli husûsunda Hükûmet-i Osmâniye hukûk-ı düvel ahkâmına tevfîkan müzâheret ve mu'âvenet-i mümkinede bulunmağı va'd eder. Azerbaycan Hükûmeti dahi buna mukâbil Hükûmet-i Osmâniye harbde bulundukca Osmânlı ordusunun Azerbaycan arâzîsine sevk olunmasına mümâna'at etmeyeceğini ve taleb vukû'unda kendi ordusunu Hükûmet-i Osmâniye'nin emrine âmâde bulundurmağı ta'ahhüd eyler.

İkinci mâdde

Birinci mâddede mezkûr müzâheretı te'mînen Hükûmet-i Osmâniye Osmânlı zâbitân-ı mütehassısasından münteheb bir hey'et-i ıslâhiyenin Azerbaycan Hükûmeti nezdine azîmet eylemesine muvâfakat eder. Azerbaycan Hükûmeti hey'et-i mezkûrenin teşkîlât ve ıslâhât-ı askeriye nokta-ı nazarından vâki' olacak kâffe-i vesâyâsını infâz edecek ve teşkîlât ve tensîkât ve techîzât-ı askeriye husûslarında vaz' edeceği kavânîni kavânîn-i askeriye-i osmâniyeye tevsîk etmeğe ihtimâm eyleyecekdir. Hey'et-i ıslâhiyenin kâffe-i masârif ve ma'âşâtı Azerbaycan Hükûmeti büdcesinden tesviye olunacakdır.

Üçüncü mâdde

Azerbaycan Hükûmeti menâfi'-i askeriyeye hâdim olabilecek bi'l-'umûm menâbi' ve levâzımât-ı dâhiliyesini tercîhen Hükûmet-i Seniyye'nin ihtiyâcâtına tahsîs edecekdir.

Tarafeyn-i âkideynden her biri kendi memâlikinde mevcûd olub diğer tarafın ihtiyâcât ve levâzım-ı askeriyesine elverişli bi'l-cümle menâbi'den mukarrerât-ı mahsûsa mûcebince tesviye edilecek esmânı mukâbilinde taraf-ı mezkûru istifâde etdirecekdir.

Dördüncü mâdde

Azerbaycan ordusunun esliha-ı mühimmât ve techîzât-ı askeriyesi Osmânlı Hükûmeti tarafından hukûk-ı düvel ahkâmı dâ'iresinde tedârik ve i'ta olunacak ve esmân ve masârifi Azerbaycan Hükûmeti büdcesinden te'diye kılınacakdır.

Beşinci mâdde

Azerbaycan ordusunun lisân-ı resmîsi ve askerî kumanda ve muhâbere lisânı Osmânlı ordusunda isti'mâl edildiği gibi Türkce olacakdır.

Altıncı mâdde

Azerbaycan'da askerî mekâtib ve mü'essesât-ı vücûda getirilinceye kadar Osmânlı Hükûmeti'nce ta'yîn olunacak mikdârda Azerbaycanlı talebe mekâtib ve mü'essesât-ı askeriye-i osmâniyede Osmânlı talebesi gibi yetişdirilecekdir.

Yedinci mâdde

Azerbaycan ordusu zâbitânının ta'yîn ve terfî' rütbeleri Osmânlı zâbitânının ta'yîn ve terfi'lerindeki usûle muvâfık bir tarzda vâki' olacakdır. Tarafeyn ordularından yekdiğerine nakil ve kabûl olunan zâbitân ve mensûbîn-i askeriye kabûl eyledikleri rütbenin hukûk ve salâhiyetini hâ'iz olarak istihdâm edileceklerdir.

---

[1] Hərbi müqavilə layihəsinin hazırlandığı tarix arxiv sənədində qeyd olunmayıb. Yuxarıdakı tarixləndirmə nisbidir və sənədin mühafizə edildiyi fonddakı portfelin tarixi əsas götürülmüşdür.

Sekizinci mâdde

İşbu mukâvele-nâmenin müddeti yigirmi senedir. Müddet-i mezkûrenin hıtâmından bir sene evvel âkideynden biri tarafından fesh olunmazsa mer'iyyetde devâm eder. Tarafeynden biri bi'l-âhere fesh etdiği sûretde dahi târîh-i feshden i'tibâren bir sene daha müddetini muhâfaza eyleyecekdir.

HR.SYS, no. 2373/2, v. 138.

***** ***** *****

№ 229

Mukâvele-i Askeriye Hakkında Not
Mâddeler Hakkında Mülâhazât

1. Birinci mâdde, Azerbaycan Hükûmeti'nin istiklâl-ı askerîsini gereği gibi temdîd etmekde ve dâhilde ve hâricde harekâtını Osmânlı Ordusu Başkumandanı'nın re'y ve tasvîbine ta'lîk eylemekdedir. Bu sûretle ordunun bütün harekâtı Hükûmet-i Osmâniye'ye izâfe ve bi'l-garaz Azerbaycan'ın hükûmât-ı mütecâvireden birine i'lân-ı harbi hâlinde buna Hükûmet-i Osmâniye sebeb gibi irâ'e olunabilir. Binâen-'alâ-zâlik Hükûmet-i Osmâniye Azerbaycan ordusunu teşkîli der-'uhde edeceği yere Azerbaycan'ın teşkîlât-ı askeriyesi husûsunda Hükûmet-i Osmâniye'nin kendisine mümkinü'l-icrâ gördüğü mu'âvenet ve delâletde bulunacağını va'd etmesi ve diğer tarafdan Azerbaycan'ın buna mukâbil lede'l-iktizâ ordusunu Osmânlı Başkumandanı'nın emrine âmâde bulunduracağını ta'ahhüd etmesi kâfî ve mürecceh olsa gerekdir. Bu sûretde Hükûmet-i Osmâniye'ye kendi ihtiyâr etmedikce bir gûne mes'ûliyet terettüb etmez. Bu şekil Azerbaycan'ın istiklâline hürmeti ve mukâvele-i ittifâkiyenin Azerbaycan'a sokulmaz sûretde tefsîri ihtimâlinin ref'ini de mutazammındır.

2. İkinci mâdde: Bu mâdde biraz fazla müdâhaleden başka bir mahzûru dâ'imî görülmez. Ancak Azerbaycan ordusunda Hükûmet-i Osmâniye'nin zâhiren müdâhalesi yokmuş gibi görünmek ve hakîkatde daha nâfiz olmak maksûd ise bu mâdde yerine "birinci mâddede mezkûr mu'âvenet-i ıslâhiye için Osmânlı zâbitân-ı mutahassısasından bir hey'et gönderileceği ve bu hey'etin ıslâhât-ı askeriye nokta-ı nazarına vâki' olacak kâffe-i vesâyâsını Azerbaycan Hükûmeti'nin infâz etmeği ta'ahhüd etdiği ve kavânîn-i osmâniye-i askeriyeyi Azerbaycan ordusunun tamâmiyle iktibâs ederek tatbîk eyleyeceği" zikir olunmak mürecceh olur. Bu sûretde zımnen ordu mevcûdunun bi't-tab'i Osmânlı Başkumandanı'ndan ta'lîmât alacak hey'et-i osmâniye tarafından gösterilecek mikdârda olması da te'mîn edilmiş olur.

3. Dördüncü mâdde, Osmânlı ordusunun Azerbaycan dârü'l-harbine sevki Osmânlı Hükûmeti'nin takdîrine vâyeste olduğundan Azerbaycan'ın girişebileceği her harbde Hükûmet-i Osmâniye tarafından kendine mu'âveneti istilzâm etmez ve Hükûmet-i Osmâniye'nin bu sûretle müttefiklerine karşı da vaz'iyetini işkâl eylemez, binâen'aleyh münâsibdir.

4. Beşinci mâdde, biraz çok müdâhaleyi mûcebdir. Menâfi'-i askeriyeye hâdim menâbi' ve levâzımını tercîhen Hükûmet-i Osmâniye'ye vereceğini kayd etmekle iktifâ olursa diğer müttefiklerin istirkâbına da mahal kalmaz.

5. Yedinci mâdde: Mukâvelenin müddetinin doksan sene olmasına nazaran bu mâdde her vakit kâbil-i tatbîk değildir. Fi'l-hakîka Hükûmet-i Osmâniye'nin hâl-ı sulhde, Azerbaycan'ın hâl-ı harbde bulunması takdîrinde Hükûmet-i Osmâniye'nin Azerbaycan'a silâh vermek ta'ahhüdünü ibkâ etmesi bî-taraflığının ihlâlini ve kendisinin de harbe sürüklenmesini istilzâm edebilir. Binâen'aleyh bu mâddeye "hukûk-ı düvel-i kuddâmiyesi mûcebince Hükûmet-i Seniyye'yi bu ta'ahhüdünden men' edecek esbâb-ı meşrû'a haylûlet etmedikce" diye bir kayd ihrâzı ilâvesi münâsibdir.

6. Sekizinci mâdde: Bu mâddede ikinci mâdde hakkındaki mülâhazât vârid olduğundan bunun hey'et-i ıslâhiye tarafından vâki' olacak vesâyâ formülü içine alınması muvâfık-ı müsâlahat olsa gerekdir.

Umûmî Mülâhaza

Melfûf mukâvele projesi bir ittifâk-ı askerî mukâvelesine müşâbihdir. Fakat ittifâk mukâvelâtında tarafeynin yekdiğerine ne gibi ahvâl ve şerâ'it tahtında mu'âvenet ve ta'ahhüd etdiği şeyleri icrâ edeceği ta'yîn edilmek mu'tâd iken burada bir husûsât-ı mühimme kalmakdadır. Melfûf mukâvele daha ziyâde Azerbaycan ordusunun Hükûmet-i Osmâniye'nin herhâlükârda emrine âmâde tutulacağını fakat buna mukâbil Ordu-yı Osmâni'nin Azerbaycan'a mu'âvenet edib etmemekde muhtâr bulunduğunu müş'ir olmak i'tibâriyle biraz gayr-ı tabî'îdir. Azerbaycan ordusunun Hükûmet-i Osmâniye'ye karşı vaz'iyeti bir müttefik ordu vaz'iyetinden ziyâde hâ'iz-i muhtâriyet bir vilâyet-i osmâniye ordusu vaz'iyetine mümâsil oluyor.

Binâen-'alâ-zâlik Hükûmet-i Seniyye'nin Azerbaycan'a karşı bir fikr-i istîlâ-ı ciddiyâne beslemediğini gösterecek bir vaz'iyetde kalması matlûb ise bâlâda arz edilen ta'dîlât ile berâber mukâveleye biraz daha zât-ı tarafeyn bir akd mâhiyeti vermek ve ne gibi ahvâlde Hükûmet-i Osmâniye Azerbaycan'a mu'âvenet-i askeriyede bulunabileceğini ta'yîn etmek muvâfık olur.

HR.SYS, no. 2373/2, v. 139-140.

***** ***** *****

3.4. Osmanlı-Azərbaycan iqtisadi və mədəni əməkdaşlığı

Birinci Dünya müharibəsi və Rusiyada baş verən 1917-ci ilin Fevral inqilabı və Oktyabr çevrilişi ilə əlaqədar olaraq Cənubi Qafqazda yaranan ikihakimiyyətlilik, eləcə də Azərbaycanda tüğyan edən anarxiya və hərc-mərclik, xalqın varidatının Bakı kommunası və daha sonra Sentrokaspi diktaturası tərəfindən talan edilməsi nəticəsində iqtisadiyyatın demək olar ki, tam dağılması yeni yaranan gənc Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətini böyük çətinliklərlə qarşı-qarşıya qoymuşdu. Hökumətin iqtisadiyyat sahəsində əsas vəzifəsi ilkin olaraq dağılmış təsərrüfat sahələrini bərpa etməkdən ibarət idi. Amma cümhuriyyətin ölkədən kənarda elan edilməsi, Bakının düşmən nəzarətində olması, habelə Azərbaycanın qəzalarında bolşevik-erməni alyansı tərəfindən talan və qırğınların davam etməkdə olması ölkənin ərazi bütövlüyünü təmin etmək uğrunda mübarizə aparan cümhuriyyət hökumətini əsas maliyyə mənbələrindən məhrum etmişdi.

Bir çox digər sahələrdə olduğu kimi iqtisadi sahədə də Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti dəstək və yardımlar məsələsində Osmanlı dövlətinə güvənə bilərdi. Öz növbəsində, Osmanlı dövləti də zəngin bir məmləkət olan və neftinin iyi Avropanı məst edən Azərbaycanla iqtisadi sahədə əməkdaşlıq etməkdə maraqlı idi. Osmanlı dövləti davam etməkdə olan müharibənin ehtiyaclarını ödəmək və dağılmış iqtisadiyyatını bərpa etmək məqsədilə Azərbaycanın sərvətlərindən faydalanmaq istəyirdi.

Hələ Batum konfransı günlərində konfransdakı Osmanlı heyəti rəhbəri Xəlil bəy ilə Osmanlı dövlətinin maliyyə naziri Cavid bəy arasında Osmanlı istiqrazlarının Azərbaycanda tədavülə buraxılması haqqında bir sıra məsləhətləşmələr aparıldı və nəticədə bu addımın Osmanlı dövləti üçün çox vacib və əhəmiyyətli olduğu qənaətinə gəlindi.[1]

Qafqaz İslam Ordusunun uğurlu əməliyyatları nəticəsində Bakının alınması perspektivləri reallaşdıqca Osmanlı hökuməti Azərbaycandan daha böyük imtiyazlar almaq məqsədilə onunla bir sıra müqavilələr imzaladı. 1918-ci il iyulun 14-də Gəncədə Osmanlı Hərbi Dəmiryolları və Limanları Baş İdarəsinin rəisi İsmail Hakkı paşa və Azərbaycan Cümhuriyyətinin Ticarət və Sənaye naziri Ağa Aşurov beş maddədən ibarət müqavilə imzaladılar.[2] Müqavilənin birinci maddəsinə görə, Azərbaycan hökuməti dəmir yollarını və dəniz nəqliyyatını Bakı sənaye rayonlarının neft və neft məhsulları ilə təmin və təchiz etmək baxımından Osmanlı imperator hökuməti qarşısında öhdəçiliyi öz üzərinə götürürdü. İkinci maddəyə görə, Bakı şəhəri və onun neft rayonları Azərbaycan hökumətinin tabeliyinə verildiyi gündən birinci maddə qüvvəyə minirdi. Üçüncü maddəyə görə, neft və neft məhsullarının qiyməti və texniki şərtləri Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan hökuməti arasında 4 iyun 1918-ci il tarixində Batumda imzalanmış müqaviləyə uyğun olaraq xüsusi qarışıq komissiya tərəfindən işlənib hazırlanmalı idi. Dördüncü maddəyə görə, Azərbaycan hökuməti tərəfindən Osmanlı hökumətinə verilən yanacağın əvəzində Hərbi Dəmiryolları və Limanları Baş İdarəsi imkan daxilində tez bir zamanda Azərbaycan hökumətinə 500 min türk lirəsi avans verməli idi. Beşinci maddədə bu müqavilənin imzalanma yeri və tarixi göstərilmiş, müqaviləni imzalayanların adları qeyd olunmuşdu.[3]

1918-ci il 14 iyul tarixində bir tərəfdən İsmail Hakkı paşa, digər tərəfdən Azərbaycan Cümhuriyyətinin rabitə və yollar naziri Xudadat bəy Məlikaslanov və xarici işlər naziri Məhəmməd Həsən Hacınski yeddi maddədən ibarət digər bir müqavilə də imzaladılar.[4] Müqavilənin birinci maddəsinə görə, Azərbaycan yolları 5 il müddətinə Osmanlı dövlətinin Hərbi Dəmiryolları və Limanları Baş İdarəsinin öhdəsinə verilirdi. İkinci maddəyə görə, Azərbaycan hökuməti Respublika dəmir yollarının bütün daşınar və daşınmaz heyətini, bütün əmlakını və materiallarını Osmanlı Hərbi Dəmiryolları və Limanları Baş İdarəsinin sərəncamına verirdi. Üçüncü maddəyə görə, dəmiryolları Osmanlı Baş İdarəsi tərəfindən onun vəsaiti hesabına təşkil edilən müəssisə və qulluqçular tərəfindən idarə olunmalı idi. Dördüncü maddəyə görə, xərclərin tutulması zamanı illik gəlirin 75 faizi Azərbaycan hökumətinə verilməli idi. Beşinci maddəyə görə, bu müqavilə Osmanlı hökuməti tərəfindən imzalandığı və bu barədə Azərbaycan hökumətinin də məlumat ver-

[1] BOA, HR.SYS, no. 2398/5, v. 159, 173.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 47.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 47.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 46.

diyi gündən qüvvəyə minirdi. Altıncı maddəyə görə, daşınar heyətin və digər materialların qəbul və təhvil verilməsi qarışıq komissiya tərəfindən tədricən həyata keçirilməli idi. Yeddinci maddəyə görə, türk qulluqçuları Gəncəyə gələn kimi Azərbaycan hökuməti müvafiq komissiya yaratmalı və bu komissiya təhvil-təslim işlərinə başlamalı idi.[1]

Bir qədər sonra, Bakının alınmasının səhərisi günü, 16 sentyabr 1918-ci il tarixində İstanbulda Osmanlı hökuməti Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinə maliyyə yardımı məqsədilə Azərbaycandan 2 milyon lirə məbləğində kənd təsərrüfatı və sənaye məhsullarının satın alınması haqqında müqavilələr imzalandı. Müqavilələrdən biri 9 maddədən ibarət "Satın alınacaq məhsullar müqaviləsi", digəri isə 4 maddədən ibarət "Avans" müqaviləsidir. Müqavilələri Osmanlı dövləti tərəfdən Osmanlı Hərbi Dəmiryolları və Limanları Baş İdarəsinin rəisi İsmail Hakkı paşa, Azərbaycan tərəfdən Azərbaycan Cümhuriyyəti hökumətinin Sənaye və Ticarət müstəşarı Əsəd bəy Rüstəmbəyov, Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin müstəşarı Səlim bəy Behbudov və Azərbaycanın İstanbuldakı sülh nümayəndə heyətinin üzvü Məhəmməd Əmin Rəsulzadə imzalayıblar.[2] Qəribə də olsa, Azərbaycan nümayəndələrinə hökumət tərəfindən verilən mandat 12 mart 1918-ci il tarixlidir və Azərbaycan Nazirlər Şurasının sədri Fətəli Xan Xoyskinin adından verilmişdir.[3]

Müqavilələrə görə, Osmanlı dövləti Azərbaycandan 2 milyon lirə dəyərində kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları satın alacaqdı.[4] Bu məbləğin 500 min lirəsi 5 faizli kredit şəklində Azərbaycana avans olaraq dərhal ödənilməli idi.[5] Satın alınacaq məhsullar isə aşağıdakılar idi: buğda, arpa, petrol, neft, sürtkü yağları, mis, duz, pambıq, yun, dəri, miyan kökü və s.[6]

Birinci Dünya müharibəsində Osmanlı dövlətinin məğlub olması və 1918-ci ilin oktyabrın 30-da Mudros barışığını imzalaması ilə Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan Cümhuriyyəti arasında başqa sahələrdə olduğu kimi iqtisadi sahədə imzalanan müqavilələrin də həyata keçirilməsi yarımçıq qaldı.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutundan bir qədər sonra, 1920-ci ilin 19 dekabrında Osmanlı dövlətinin Maliyyə Nazirliyi 13 avqust 1918-ci il tarixində Qafqaz İslam Ordusu kassasından Azərbaycan hökumətinə avans olaraq verilmiş 15.790.000 (on beş milyon yeddi yüz doxsan min) quruş məbləğində pulun geri qaytarılması məqsədilə İstanbuldakı Azərbaycan Nümayəndəliyi nəzdində təşəbbüs göstərilməsi üçün Xarici İşlər Nazirliyinə müraciət edir.[7] Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyi bu müraciətə cavabında bildirir ki, Azərbaycanın hazırki sovet hökuməti İstanbuldakı Azərbaycan Nümayəndəliyini tanımadığından və nümayəndəliyin Bakı ilə heç bir əlaqəsi olmadığından hazırki vəziyyətdə belə bir təşəbbüsün heç bir faydası olmayacaqdır.[8]

Osmanlı dövləti Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə mədəni, xüsusilə maarif sahəsində də əməkdaşlıq etmişdir. Bunun ilə bağlı Osmanlı arxivində bir çox sənədlər mühafizə olun-

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2373/1, v. 46.
[2] BOA, BEO, no. 4532/339882, v. 3, 8; BEO, no. 4532/339882, v. 2, 9.
[3] BOA, BEO, no. 4532/339882, v. 5
[4] BOA, BEO, no. 4532/339882, v. 3, 8.
[5] BOA, BEO, no. 4532/339882, v. 2, 9, 6.
[6] BOA, BEO, no. 4532/339882, v. 7.
[7] BOA, HR.SYS, no. 2465/31, v. 1-2.
[8] BOA, HR.SYS, no. 2465/31, v. 3.

maqdadır. Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən İstanbula təhsil almağa göndərilən tələbələrlə bağlı Osmanlı hökumət orqanları arasında gedən yazışmalardan aydın olur ki, bu sahədə İstanbul hökuməti Azərbaycana dəstək olmağa çalışmışdır. Məsələn, 1920-ci ilin əvvəllərində Azərbaycandan göndərilən Məhəmməd Zəkinin Osmanlı Mülkiyyə Məktəbinə qəbul olunması ilə bağlı gedən yazışmalardan aydın olur ki, tədris ilinin sonuna az qaldığından bu zaman Mülkiyyə Məktəbinə tələbə qəbulu imkansız olsa da, tələbənin Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti tərəfindən göndərilmiş olduğu əsas alınaraq müraciət rədd edilmir və Məhəmməd Zəki adı çəkilən məktəbə dinləyici sifəti ilə qəbul olunur. Yeni dərs ilinin başlanğıcında isə Məhəmməd Zəkinin verəcəyi imtahan nəticələrinə uyğun olaraq onun məktəbin birinci sinfinə qəbul olunacağı qərarlaşdırılır.[1] Məhəmməd Zəkinin təhsil xərclərini Azərbaycan Cümhuriyyəti Maarif Nazirliyi öz üzərinə götürür.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 230

[2 iyun 1918]
2 Haziran [1334]
Mâliye Nâzırı Câvîd Beyefendi Hazretleri'ne Şifre Telgraf

Cenûbî Kafkasya ahâlîsini istikrâzımıza iştirâk etdirmek için Müslüman murahhaslar ile görüşdüm. Orası gayet zengin bir memleket olduğu gibi ahâlî dahi memleketimize büyük meyelân göstermekde olduğundan bi'l-hâssa Bakü'nün istihlâsından sonra netîcenin pek fâ'ideli olacağı kaviyyen me'mûldur. Keyfiyetin cihât-ı tatbîkiyesi bi't-te'emmül bunlara dâ'ir seviyy-i âcizîye ma'lûmât i'tâsı ve sâbık Rusya İmparatorluğu'nun kâğıd rublesi makbûl olub olmayacağının izbârı mütemennâdır.

Halîl
HR.SYS, no. 2398/5, v. 159.

***** ***** *****

№ 231

[6 iyun 1918]
Adliye Nâzırı Halîl Beyefendi Hazretleri'ne

İki Haziran târîhli telgraf-nâme cevâbıdır. İstikrâz-ı dâhilîye Cenûbî Kafkasya İslâmları'nın iştirâkı mûceb-i memnûniyetdir. Bu bâbdaki mu'âvenet-i mahsûsalarını teşekkür eylerim. İ'tibâr-ı Millî Bankası orada tâlib olanlara satmak üzere sened-i muvakkatalar ve fâ'izler için altın götürmüş ve eski imparatorluk rublesiyle fürûht etmekde bulunmuş olmasıyla banka müdîri Subhî Bey'e evâmir-i lâzıme i'tası mercûdur.

Fî 6 Haziran sene [1]334
Câvid
HR.SYS, no. 2398/5, v. 173.

***** ***** *****

[1] BOA, DH.İ.UM, no. 5-2/1-18, v. 1-6.

№ 232

[14 iyul 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Tahrîrât Kalemi
(Sûret)

1. Azerbaycan Hükûmeti Hükûmet-i Osmâniye'nin demiryollar ve merâkib-i bahriyesi ve sâ'ir ihtiyâcâtı için lâzım olan neft ve bu mâyi'in her nev'-i müstahsalâtını Bakü petrol menba'larından te'mîn ve i'ta etmeği ta'ahhüd eyler.

2. Birinci mâddenin târîh-i tatbîki Bakü ve etrâfındaki petrol menba'larının Azerbaycan Hükûmeti'nin taht-ı tasarrufuna geçeceği günden i'tibâren bed' edecekdir.

3. Neft ve her nev'-i müstahsalâtının fiyatı ve şerâ'it-i fenniyesi ve Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile Azerbaycan Devleti arasında fî 4 Haziran sene [1]334 târîhinde Batum'da akd olunan mu'âhede mûcebince mahlût bir komisyon tarafından ta'yîn olunacakdır.

4. Azerbaycan Hükûmeti tarafından Hükûmet-i Osmâniye'ye birinci mâdde mûcebince i'ta olunacak mahrûkâtın bedeline mahsûben Askerî Demiryollar ve Limanlar Müdîriyet-i Umûmiyesi Osmânlı evrâk-ı nakdiyesi olarak beş yüz bin Osmânlı lirasını sür'at-ı mümkine ile Dersâadet'den celb ve avans olarak Azerbaycan Devleti'ne te'diye eylemeği ta'ahhüd eyler.

5. İşbu mukâvele-nâme fî 14 Temmuz sene [1]334 târîhinde Gence'de nüshateyn olarak tanzîm edilmiş ve bir tarafdan Devlet-i Aliyye-i Osmâniye Askerî Demiryolları ve Limanlar Müdîr-i Umûmîsi İsmâîl Hakkî Paşa ve diğer tarafdan Azerbaycan Devleti Ticâret ve Sanâyi' Nâzırı Ağa Aşurov tarafından imzâ ve te'âtî edilmişdir.

Aslına mutâbıkdır.

HR.SYS, no. 2373/1, v. 47.

***** ***** *****

№ 233

[14 iyul 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Tahrîrât Kalemi
Sûret

1. Hükûmet-i Osmâniye'nin Askerî Demiryollar ve Limanlar Müdîriyet-i Umûmiyesi Azerbaycan Hükûmeti dâhilindeki şimendiferlerin beş sene müddetle şerâ'ît-i âtiye dâ'iresinde işledilmesini der-'uhde etmişdir.

2. Azerbaycan Hükûmeti tekmîl şimendifer hutûtuyla edevât-ı muharrike ve müteharrike ve mâlzeme-i sâbitesini ve işletilmesi için mevcûd kâffe-i levâzımı Hükûmet-i Osmâniye'nin Askerî Demiryollar ve Limanlar İdâresi emrine tevdî' eder.

3. Hutûtun işletilmesini Demiryollar ve Limanlar İdâresi kendi teşkîl edeceği idâre ve tensîb ve ta'yîn edeceği me'mûrlar ile te'mîn edecek ve bütün işletme masârifi demiryollar idâresine â'id olacakdır.

4. Hutûtun işletilmesinden tahassul edecek vâridâtdan demiryollar idâresi evvel-i emrde masârif-i seneviyyeyi te'mîn ve tesviye edecek ve mütebâkî vâridât-ı sâfiyesinden yüzde yetmiş beşini demiryollar idâresi Azerbaycan Hükûmeti'ne i'ta edecekdir.

5. İşbu mukâvele-nâmenin ahkâmı Hükûmet-i Osmâniye'nin tasdîk ve kabûlü ile Azerbaycan Hükûmeti'ne teblîği târîhinden bed' edecek ve me'mûrîn-i lâzımenin Gence'ye vüsûlünden i'tibâren tatbîk olunacakdır. Teslîm olunacak mâlzemenin ve umûm hattın kayd ve tesbîti ise tarafeynden ta'yîn olunan birer hey'et ma'rifetiyle pey-derpey icrâ ve ikmâl olunacakdır.

6. Bu hey'etlerin ta'yînleri için Osmânlı me'mûrları Gence'ye muvâsalatlarında işe başlayıb hey'eti ta'yîn etdiklerini Azerbaycan Hükûmeti'ne ma'lûmât verecek ve Azerbaycan Hükûmeti de takarrur eden bu şerâ'it dâ'iresinde teslîm edecek hey'eti ta'yîn ve me'mûr ederek hemân işe başlatdıracakdır.

7. İşbu mukâvele-nâme fî 14 Temmuz sene [1]334 târîhinde Gence'de nüshateyn olarak tanzîm olunmuş ve Devlet-i Osmâniye tarafından Askerî Demiryollar ve Limanlar Müdîr-i Umûmîsi İsmâîl Hakkî Paşa Hazretleri ve Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi tarafından Turuk ve Me'âbir Nâzırı Hüdâdâd Bey Melikaslanov ile Hâriciye Nâzırı Mehmed Hasan Bey Hâcînski tarafından imzâ edilmişdir.

Aslına mutâbıkdır.

HR.SYS, no. 2373/1, v. 46.

***** ***** *****

№ 234

[24 iyul 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Tahrîrât Kalemi
133
Mahremdir.
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Azerbaycan Hükûmeti dâhilindeki şimendiferlerin beş sene müddetle Hükûmet-i Seniyye-i Askeriye Demiryollar ve Limanlar Müdîriyet-i Umûmiyesi tarafından işledilmesine ve Hükûmet-i Seniyye Demiryolları ve Merâkib-i Bahriyesi ve sâ'ir ihtiyâcâtı için lâzım olan neftin ve mustehsalâtın Bakü petrol menba'larından te'mîn edilmesine dâ'ir hükûmet-i mûmâ-ileyhâ murahhaslarıyla akd olunan iki kıt'a mukâvele-nâme sûretleri leffen takdîm-i huzûr-ı sâmî-i fehîmâneleri kılınmış olmakla mündericâtı nezd-i sâmî-i fehîmânelerinde tensîb olunduğu takdîrde hükûmet-i mûmâ-ileyhâya teblîğ edilmek üzere taraf-ı âcizîye iş'ârı menût müsâ'ade-i celîle-i dâver-i efhamîleridir. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 15 Şevvâl sene [1]336 ve fî 24 Temmuz sene [1]334
Başkumandan Vekîli
Harbiye Nâzırı
Enver
HR.SYS, no. 2373/1, v. 43.

***** ***** *****

№ 235

[24 iyul 1918]

Melfûf Tezkere-i Sâmiye’ye

24 Temmuz [1]334

Numara : 133

Merbût iki kıt‘a mukâvele-nâmeden biri Azerbaycan Hükûmeti dâhilindeki şimendiferlerin beş sene müddetle Hükûmet-i Osmâniye Askerî Demiryollar ve Limanlar Müdîriyet-i Umûmiyesi tarafından işletilmesine ve diğeri Hükûmet-i Osmâniye’nin muhtâc olduğu neft ve müstahsalâtını Bakü petrol menba‘larından almasını Azerbaycan Hükûmeti’nin te’mîn eylemesine dâ’irdir.

Birinci nokta

Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Kafkasya Cibâliyyûnî İttihâdı Hükûmeti’yle akd olunan mu‘âhedât-ı asliyenin kâffesinde tarafeynin demiryolları nakliyâtı husûsunda tenzîlli ta‘rife tatbîk ederek yekdiğerine teshîlât irâ’e edeceği, demiryol inşââtına, ta‘mîrâtına, işlemesine ve diğer umûr-ı nâfi‘aya muktezî levâzım-ı nakliye tenzîlâtlı ta‘arifelere tâbi‘ olacağı ve tarafeyn demiryollarındaki edvâr-ı müteharrikenin mübâdelesi beyne’d-düvel mer‘î-i kuddâme tâbi‘ olacağı muharrerdir. Mu‘âhedât-ı mutazammada ise hükûmât-ı mezkûrenin hutût-ı harbiyyesi üzerinde Devlet-i Osmâniye’nin nakliyât-ı askeriye icrâ etmesi, nakliyât-ı askeriyenin esâsât-ı teferru‘âtı iki tarafdan ta‘yîn olunacak bir komisyon ma‘rifetiyle karârlaşdırılması nakliyât-ı askeriye Osmânlı komisyon re’îsinin ta‘lîmâtı mûcebince hükûmât-ı mezkûre şimendifer idârelerinin me’mûr ve mâlzemesi vâsıtasıyla icrâ kılınması, mühim istasyonlarda Osmânlı nakliyâtına nezâret için bir Osmânlı zâbit ve ma‘iyyetinde me’mûr ve efrâdı bulunub fakat bunun istasyon me’mûrunun işine müdâhale etmemesi, bu komisyonların imzâ-yı mu‘ahededen bir hafta zarfında işe başlamaları; hükûmât-ı mezkûrenin hutûtu hüsn-i hâlde muhâfaza etmesi ve Osmânlı nakliyâtı icrâ edilecek hutûtun lüzûm görülen aksâmını askerle taht-ı muhâfazaya alacakları ve bu kâbil olmazsa bu cihet ba‘de’l-i’tilâf Osmânlı ordusu tarafından der-‘uhde olunacağı ve Osmânlı nakliyât-ı askeriyesinin hükûmet-i müheyyâ-anhâ nakliyâtını ihlâl etmemesine dikkat olunması takarrur etmişdir. Mu‘âhedât-ı munzamma-ı mezkûrenin tasdîklerinde muvakkat oldukları muharrerse de ne müddet zamân devâm edecekleri meskût-anhâdır. Binâen‘alâ-zâlik Azerbaycan şimendiferlerinin beş sene müddetle Osmânlı Askerî Demiryollar İdâresi tarafından işletilmesine Azerbaycan Hükûmeti muvâfakat etdiği takdîrde mu‘âhedât-ı sulhiyyede buna bir mâni‘ yokdur. Meğer ki bu hâl Azerbaycan Hükûmeti’nin umûr-ı dâhiliyesine nev‘ummâ müdâhale add edilerek Hükûmet-i Osmâniye’nin orası ile te’sîs-i revâbit etmesini hoş görmeyenlerin umûmî bir sûret-i i‘tirâzını mûceb ola.

İkinci nokta

Azerbaycan Hükûmeti ile mu‘âhede-i iktisâdiye mûcebince [1]335 senesi Kânûnuevvel’inin 31’inci gününe kadar tarafeyince en mühim mahsûlât-ı zirâ‘iye ve sınâ‘iyenin fazlasının mübâdelesi takarrur etmişdir. Bu def‘a mevzû‘-ı bahs olan neft mukâvelesi ise diğeri gibi muvakkat olmayarak Azerbaycan Hükûmeti’ne Devlet-i Aliyye’nin muhtâc olduğu nefti vermek mecbûriyetini temsîl ediyor. Şu hâlde neft husûsunda mârrü’z-zikr mu‘âhede-i iktisâdiye, birincisi kayd-ı tevliyetin ref‘i ve ikincisi mübâdele edilecek mahsûlâtın fazla-ı mahsûlât olması hakkındaki kaydın kalkması

sûretiyle ta'dîl edilmiş oluyor. Bakü petrol menba'ları Azerbaycan Hükûmeti memâliki dâhilinde bulundukca ve kendisi müstakil bir devlet oldukca buna diğerlerinin i'tirâzı muhakk olamazsa da mezkûr kuyuların bütün mahsûlâtının veya hâsılâtdan diğer mücâvir hükûmetlere ihrâcâtı men' edecek kadar mühim bir mikdârının alınması Azerbaycan'a karşı olan diğer hükûmetlerin menâfi'ini ihlâl ederek ba'zı müşkilât çıkarabilir.

Neft mukâvelesinin ikinci mâddesindeki taht-ı tasarruf mübhemdir. Reviş-i ifâdeden bir ta'bîrin taht-ı hâkimiyet makâmında kullanıldığı anlaşılıyor. Böyle ise tashîhi îcâb eder. Kezâlik üçüncü mâddesinde muhtelit denilecek yerde sehven mahlût denildiği görülmekdedir.

HR.SYS, no. 2373/1, v. 44-45.

***** ***** *****

№ 236

[28 avqust 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Tahrîrât Kalemi
Ma'rûz-ı çâker-i kemineleridir ki,

Azerbaycan Hükûmeti'nin te'mîn-i masârifi için muhtâc olduğu mebâliğin tedâriki zımnında Dersaâdet'e muvâsalat eyleyen hükûmet-i müşârün-ileyhâ murahhaslarıyla cereyân eden müzâkerât netîcesinde işbu müzâheret-i mâliyenin te'mîni için Askerî Demiryolları ve Limanlar Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne mahall-ı mezkûr mahsûlât-ı arziyye ve ma'deniyesinden iki milyon liralık eşyânın fürûhtu ve buna mukâbil Müdîriyet-i Umûmiye'ce o nisbetde evrâk-ı nakdiye i'tası ciheti takarrur eyleyerek buna dâ'ir bir mukâvele-nâme ve masârif-i müsta'cileleri için beş yüz bin liranın hemân avans olarak verilmesi zımnında da diğer bir mukâvele-nâmenin ihzâr ve her ikisi de Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nce tasvîb edilmiş olduğundan mezkûr mukâvelâtın te'âtîsine müsâ'ade-i siyâsiye-i cenâb-ı sadâret-penâhîleri sezâ-vâr buyurulması bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 21 Zilkade sene [1]336 ve fî 28 Ağustos sene [13]34
Harbiye Nâzırı
Enver
[arxa səhif□]:
Meclis-i Vükelâ'ya
9/1

Şimendiferler İdâresi tarafından iki milyon liralık mübâyâ'atın melfûf mukâvele lâyıhası mûcebince Azerbaycan Hükûmeti'yle icrâsı ve işbu iki milyon liraya mahsûben beşyüz bin liranın müşârün-ileyhâya avans sûretiyle idâre-i mezkûre tarafından i'tası tensîb olunmuşdur.

9-1
Servet Beyefendi'ye
Harbiye ve Mâliye'ye teblîğ edildi. Fî 7 Eylül sene [1]334.

BEO, no. 4532/339882, v. 6, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 237

[4 sentyabr 1918]

Sıra Numarası	Târîhi	Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsûs Zabt-nâme	Teblîğ Olunduğu Devâ'ir	Târîh-i Teblîği
364	28 Zilkade sene 1336 4 Eylül sene 1334		Harbiye ve Mâliye'ye	7 Eylül sene [1]334
Hulâsa-ı Meâlî				
Azerbaycan Hükûmeti'nin te'mîn-i masârifi için muhtâc olduğu mebâliğin tedâriki zımnında Dersaâdet'e muvâsalat eyleyen hükûmet-i müşârün-ileyhâ murahhaslarıyla cereyân eden müzâkerât netîcesinde işbu muzâheret-i mâliyenin te'mîni için Askerî Demiryolları ve Limanlar Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne mahall-ı mezkûr mahsûlât-ı arziye ve ma'deniyesinden iki miliyon liralık eşyânın fürûhtu ve buna mukâbil müdîriyet-i umûmiyece o nisbetde evrâk-ı nakdiye i'tası ciheti takarrur eyleyerek buna dâ'ir bir mukâvele-nâme ve masârif-i müsta'celeleri için beş yüz bin liranın hemân avans olarak verilmesi zımnında da diğer bir mukâvele-nâme ihzâr ve her ikisi de Mâliye Nezâreti'nce tasvîb edilmiş olduğundan bahisle mezkûr mukâvele-nâmelerin te'âtisi istîzânını mutazammın Harbiye Nezâreti'nin 28 Ağustos sene 1334 târîhli tezkeresi melfûflarıyla okundu.				
Karârı				
Şimendiferler idâresi büdce kânûnuyla esâsen akd-ı mukâveleye salâhiyet-dâr olması hasebiyle bunun için bir karâr ittihâzına mahall olmayıb ancak idâre-i mezkûrenin ba'de-mâ bu salâhiyeti isti'mâl etmemesi geçende Meclis-i Vükelâ'ca taht-ı karâra alınmış olmasından dolayı karâr-ı vâkı'dan istisnâ bu mukâvele-nâmenin te'âtîsi tensîb olunmuşdur. Bu vech ile devâ'ir-i müte'allikaya izbâr-ı keyfiyet olunması tezekkür kılındı.				

[imza]	[imza]	[imza]	[imza]	[imza]	[imza]

MV, no. 212/168.

***** ***** *****

№ 238

[5-7 sentyabr 1918]

Dâire-i Sadâret Umûr-ı Mühimme Kalemi						
Evrâk Numarası	Müsevvidi	Mübeyyizi	Harbiye ve Mâliye Nezâret-i Celîleleri'ne	[imza]	[imza]	Kalem Numarası
364	[imza]					1280
Kaleme Târîh-i Tevdî'i	Târîh-i Tesvîd	Târîh-i Tebyîz			Mukâbele Edenler	

	29 Zilkade sene [1]336 5 Eylül sene [1]334	29 Zilhicce sene [1]336 7 Eylül sene [1]334		25	9-5	

Azerbaycan Hükûmeti'nin te'mîn-i masârifi için muhtâc olduğu mebâliğin tedâriki zımnında Dersaâdet'e muvâsalat eyleyen hükûmet-i müşârün-ileyhâ murahhaslarıyla cereyân eden müzâkerât netîcesinde işbu müzâheret-i mâliyenin te'mîni için Askerî Demiryolları ve Limanlar Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne mahall-ı mezkûr mahsûlât-ı arziye ve ma'deniyesinden iki milyon liralık eşyânın fürûhtu ve buna mukâbil Müdîriyet-i Umûmiye'ce o nisbetde evrâk-ı nakdiye i'tası ciheti takarrur eyleyerek buna dâ'ir bir mukâvelenin ve masârif-i müsta'celeleri için beş yüz bin liranın hemân avans olarak verilmesi zımnında da diğer bir mukâvele-nâme ihzâr ve her ikisi de Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nce tasvîb edilmiş olduğundan bahisle mezkûr mukâvele-nâmelerin te'âtîsi hakkında istifsârı hâvî 28 Ağustos [1]334 târîhli tezkere-i aliyyeleri Meclis-i Vükelâ'da lede'l-mütâla'a şimendiferler idâresi büdce kânûnuyla esâsen akd-ı mukâveleye salâhiyetdâr olması hasebiyle bunun için bir karâr ittihâzına mahall olmayıb ancak idâre-i mezkûre dahi ba'de-ez-în bu salâhiyeti isti'mâl etmemesi geçen Meclis-i Vükelâ'ca taht-ı karâra alınmış olmasından dolayı karâr-ı vâkı'ıdan istisnâ bu mukâvele-nâmelerin te'âtîsi tensîb edilmiş ve Mâliye Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi'ne teblîğât icrâ kılınmış olmakla îfâ-yı muktezâsı siyâkında tezkere.

BEO, no. 4532/339882, v. 1, səh. 1.

***** ***** *****

№ 239

[7 sentyabr 1918]
Sıra Numarası

Hulâsa: Azerbaycan Hükûmeti'nin Askerî Demiryollar ve Limanlar İdâresi'yle Akdedeceği Mukâvelenâme					
Ahiriyât numarası	Evveliyât numarası	Umûm numarası	Kayıd numarası	Târîhi	Yazıldığı mahall
		339882	682: Harbiye[ye] kayd edilmişdir. [imza]	7 Eylül sene [1]334	Harbiye, Mâliye
469: Mâliye kayd edilmişdir. [imza] Cevâb kaydı dahi kapadılmışdır. [imza]					

Müsveddeye Rabtolunan Evrâkın		
Numarası	Târîhi	Cinsi
645	28 Ağustos sene [1]334	Harbiye Nezâreti'nin Tezkeresi
1	-	Mübâya'a edilecek mevâdd mukâvele-nâmesi
1	-	Avans mukâvele-nâmesi
1	-	Eşyâ listesi
1	-	Fransızca varaka
376	27 Teşrînisânî [1]334	Mâliye Nezâreti'nin Tezkeresi
	16 Eylül sene [1]334	Mukâvele-nâme sûretleri – 2 aded

Dosyadaki Mahall	
Siyâsî	Kısmı
59	Karton Numarası
	Dosya Numarası

BEO, no. 4532/339882, v. 1, səh. 2.

***** ***** *****

№ 240

Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Tahrîrât Kelemi
[SATIN ALINACAK EŞYA LİSTESİ]

Buğday	A'lâ	Vasat	Ednâ
Arpa	A'lâ	Vasat	Edna
Petrol	-	-	-
Neft	-	-	-
Makine yağları	-	-	-
Bakır	-	-	-
Tuz	-	-	-
Pamuk	-	-	-
Yün	-	-	-
Deri	-	-	-
Miyan kökü	-	-	-
Mevâşî	-	-	-

BEO, no. 4532/339882, v. 7.

***** ***** *****

№ 241

[12 mart 1918]
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi
12 Mars 1918
№ 45
MANDAT

Les porteurs du présent mandat, Assad Bey Roustambekoff et Selim Bey Beboutow sont délégués par le Gouvernement de la République Azerbeidjanienne à Constantinople pour des pourparlers avec des personnes et des Etablisssements, indiqués par le Gouvernement Impérial Ottoman; les délibérations doivent porter sur des questions financières de la République. En outre Selim Bey Beboutow et Assad Bey Roustambekoff et aussi le Président de la Délégation de Paix, Mahomed Emin Rassoulzade sont autorisés de signer les conditions d'un emprunt à court délai ou d'une avance sur le produit de l'Azerbeidjan et aussi toutes les conditions necessaires pour l'emission des bons d'Azerbeidjan.

President du Conseil des Ministres	Ministre des Finances
Signé: F. Khoiski	Signé: Méline Azlanoff

BEO, no. 4532/339882, v. 5.

***** ***** *****

№ 242

[16 sentyabr 1918]
Mâliye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
Aded
[Mübâya'a Edilecek Mevâdd Mukâvele-nâmesi]
Hulâsa

Bir tarafdan Azerbaycan Hükûmeti nâmına hareket eden ve akd-ı mukâvele ve mümâseleye dahi hükûmet-i mezkûre nâmına vaz'-ı imzâya salâhiyet ve me'zûniyetleri 12 Mart sene [1]918 târîhli vesîka-ı mübrezeleriyle anlaşılan ve işbu mukâvele-nâmede ber-vech-i ihtisâr "Bâyi'" unvânıyla yâd edilecek olan Resûlzâde Mehmed Emîn ve Selîm Behbûdov ve Esed Bey Rüstembeyov Beyefendiler, diğer tarafdan Hükûmet-i Seniyye Hicaz ve Askerî Demiryollar ve Limanlar İdâre-i Umûmiyesi nâm ve hesâbına hareket eyleyen ve işbu mukâvele-nâmede alâ-vechi'l-ihtisâr "İdâre-i Umûmiye" nâmıyla tevsîm edilecek olan Müdîr-i Umûmî Ferîk İsmâîl Hakkî Paşa Hazretleri arasında ber-vech-i zîr bi't-terâzî akd-ı mukâvele olunmuşdur. Şöyle ki;

Mâdde 1

Sâlifü'z-zikr Azerbaycan Hükûmeti işbu mukâvele-nâmeye merbût ve zîri tarafeynce mümzâlıysa da cins ve nev'i musarrah olub Azerbaycan Hükûmeti arâzîsi dâhilinde hâlâ mevcûd bulunan ve yâhûd âtiyen mevcûd-pezîr olacak olan erzâk ve eşyâdan hükûmet-i mezkûrenin mâlı olan ve olacak bulunan bi'l-cümle aksâmını işbu mukâvele-nâme ahkâmı ve tasrîhâtı dâ'iresinde mârrü'l-bahs İdâre-i Umûmiye'ye bey' ve teslîmi der-'uhde ve idâre-i mezkûre dahi ânifü'z-zikr erzâk ve eşyânın kezâlik işbu

mukâvele-nâme tasrîhât ve kuyûdu dâ'iresinde bedelinin bi't-te'diye tesellümünü ta'ahhüd eyler.

Mâdde 2

Mâdde-i sâlifede beyân olunan erzâk ve eşyânın fiyatı tarafeynce intihâb edilecek ikişer zâtdan ve bu bâbda ekseriyet tahassul edemez ise bi'l-ittifâk bunların ve ittifâk edemedikleri takdîrde mahkeme-i temyîz re'îsi olanın intihâb edeceği beşinci bir zâtdan mürekkeb bir hey'et-i tahmîniye tefrîk ve her ay ibtidâsında evmâlın bulunduğu mahallerde Osmânlı akçesi olarak eşyânın sâfî vezn ve sıkleti üzerinden takdîr ve ta'yîn edilecekdir. Hey'et-i tahmîniye takarrur-ı fiyat usûsunda ittifâk veya ekseriyetle ittihâz-ı karâra me'zûn mukarrerât-ı müttehizeleri tarafeynce mutâ' ve makbûl olacakdır.

Mâdde 3

Mevâdd-ı sâlife mûcebince bey'i ta'ahhüd olunan emvâldan teslîm ve tesellüm edilen aksâmın bedelât-ı mecmû'ası iki milyon lira-yı osmânîye bâliğ olduğu takdîrde âkideynden herhangi birisi fesh-i akde me'zûndur. İşbu hakk-ı hıyâr bedelât-ı mecmû'anın iki milyon lira-yı osmânîye bâliğ olduğuna dâ'ir ahad-ı tarafeynin âhıre tahrîren vâki' olan ihbârı târîhinden i'tibâren nihâyet on beş gün zarfında isti'mâl ve taraf-ı diğere teblellüğ edilememiş olursa mukâvele-i mün'akide üçüncü bir milyon lira-yı osmânî zımnındaki aksâma mâl için de müttehid ve mer'î olacakdır. Bundan başka işbu mukâvele-nâmenin târîh-i akd ve imzâsından i'tibâren iki sene zarfında teslîm ve tesellüm edilen emvâl bedelât-ı umûmiyesi iki milyon lira-yı osmânîye bâliğ olmadığı takdîrde işbu iki senenin hıtâmında mukâvele-i mün'akide bi-zâtihî "ke'en-lem-yekün" olacakdır.

Mâdde 4

Bey' ve fürûhtu ta'ahhüd edilen emvâl-ı mahallerinde bi'l-vezn İdâre-i Umûmiye me'mûrlarına teslîm edildiği İdâre-i Umûmiye'ye teslîm ve tesellüm me'mûrları tarafından ihbâr edilir edilmez fiyat-ı mukarrerası Bâyi'in izhâr ve teblîğ edeceği taleb ve arzuya göre Dersaâdet'de veya Gence veya Bakü'de Bâyi'in irâ'e edeceği mahalle veya zâta Osmânlı akçesi olarak te'diye edilecekdir.

Mâdde 5

Mâlın İdâre-i Umûmiye me'mûrlarınca tesellümünden sonra muhâfaza ve sevk ve nakil masraflarıyla masârif-i sâ'iresi tamâmen İdâre-i Umûmiye'ye â'id olacak ve tesellüm edilen emvâle muktezî mevzû'ât "Kab" idâre-i mezkûrece tedârik edilecekdir.

Mâdde 6

Bâyi' nâmına işbu mukâvele-nâmeyi akd eyleyen zevât İstanbul'dan infikâk edecek oldukları takdîrde işbu mukâvele-nâmenin ta'alluk eylediği akde â'id olarak teblîğ ve tebellüğe ve husûmete me'zûn olmak üzere Dersaâdet'de bir zâta tevkîl ve irâ'e eylemeği der-'uhde eylerler.

Mâdde 7

İşbu mukâvele-nâme ahkâmının tatbîk ve tefsîrinden inbi'âs edecek ihtilâfât ikisi İdâre-i Umûmiye'ce ve ikisi Bâyi'ce intihâb edilecek dört zâtdan ve aralarında ekseriyet hâsıl olamaz ise bi'l-ittifâk ve ittifâk edemedikleri takdîrde mahkeme-i temyîz re'îs-i evvelinin intihâb edeceği beşinci zâtdan mürekkeb bir hey'et-i hükmiye ma'rifetiyle Dersaâdet'de ve bi't-terâzî ta'yîn edilecek diğer mahallerde tedkîk ve hall edecekdir. İşbu hey'et-i hükmiyenin mukarrerâtı kat'î ve nâ-kâbil temyîz ve istînâfdır.

Mâdde 8
İşbu mukâvele-nâmenin Türkce nüsha-ı asliyesi mu'teberdir.
Mâdde 9
İşbu mukâvele-nâme nüshateyn olarak 16 Eylül sene [1]334 târîhinde Dersaâdet'de imzâ ve te'âtî kılınmışdır.
Fî 16 Eylül sene [1]334
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Sanâyi' ve Ticâret Müsteşârı olub murahhas sıfatıyla Dersaâdet'de bulunan Esed Bey Rüstembeyov
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Hâriciye Nezâreti Müsteşârı olub murahhas sıfatıyla Dersaâdet'de bulunan Selim Bey Behbûdov
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Sulh Heyet-i Murahhasası Reîsi Resûlzâde Emîn Bey
Hükûmet-i Osmâniye Seniyye Hicaz ve Askerî Demiryollar ve Limanlar Müdîr-i Umûmîsi Ferîk İsmâîl Hakkî Paşa

BEO, no. 4532/339882, v. 3.

***** ***** *****

№ 243

[16 sentyabr 1918]
Mâliye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
Aded
[Avans Mukâvele-nâmesi]
Hulâsa
Bir tarafdan Azerbaycan Hükûmeti nâmına hareket eden ve akd-ı mukâvele ve mümâseleye dahi hükûmet-i mezkûre nâmına vaz' olunan salâhiyet ve me'zûniyetleri 12 Mart [1]918 târîhli vesîka-ı mübrezeleriyle anlaşılan ve işbu mukâvele-nâmede ber-vech-i ihtisâr "Bâyi'" unvânıyla yâd edilecek olan Resûlzâde Mehmed Emîn ve Selîm Behbûdov ve Esed Bey Rüstembeyov Beyefendiler, diğer tarafdan Hükûmet-i Seniyye Hicaz ve Askerî Demiryollar ve Limanlar İdâre-i Umûmiyesi nâm ve hesâbına hareket eyleyen ve işbu mukâvele-nâmede alâ-vechi'l-ihtisâr "İdâre-i Umûmiye" nâmıyla tevsîm edilecek bulunan Müdîr-i Umûmî Ferîk İsmâîl Hakkî Paşa Hazretleri arasında ber-vech-i zîr bi't-terâzî akd-ı mukâvele olunmuşdur. Şöyle ki;
1. madde
16 Eylül sene [1]334 târîhli mukâvele-nâme mûcebince Azerbaycan Hükûmeti mâlından olub İdâre-i Umûmiye'ye fürûhtu takarrur eden eşyâ ve erzâk bedeline mahsûben İdâre-i Umûmiye şimdiden Bâyi'e beş yüz bin Osmânlı lirası avans i'ta eder.
2. mâdde
İşbu avans İdâre-i Umûmiye lehine yüzde beş fâ'iz getirecek olub Bâyi' tarafından mâl teslîm edildikce bedelinin rub'ü işbu avansa mahsûb olunacak ve fâ'iz bi't-tab'i ba'de'l-mahsûb kalan mikdâr üzerinden devâm edecekdir. Ve Bâyi' tarafından iki milyon liralık mâl teslîmi hâlinde işbu avansın ra'sü'l-mâlinden mütebâkî deyn kalmayacakdır.
3. mâdde
Şâyed mukâvele-nâmenin her ne sûretle olursa olsun inkızâsı hâlinde işbu avansdan henüz tesviye edilmemiş bir mikdâr kalmış ise işbu mikdâr ile fâ'izden

tahakkuk edecek meblağın tesviyesi İdâre-i Umûmiye ve Bâyi‘ beyninde bir sûret-i tesviyeye rabt olunacakdır.

4. mâdde

İşbu mukâvele-nâme nüshateyn olarak Dersaâdet'de tanzîm ve teâ‘tî kılınmışdır.

16 Eylül sene [13]34

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Hâriciye Nezâreti Müsteşârı olub murahhas sıfatıyla Dersaâdet'de bulunan Selim Bey Behbûdov

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Sulh Heyet-i Murahhasası Reîsi Resûlzâde Emîn Bey

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Sanâyi‘ ve Ticâret Müsteşârı olub murahhas sıfatıyla Dersaâdet'de bulunan Esed Bey Rüstembeyov

Hükûmet-i Seniyye Hicaz ve Askerî Demiryollar ve Limanlar Müdîr-i Umûmîsi Ferîk İsmâîl Hakkî Paşa

BEO, no. 4532/339882, v. 2.

***** ***** *****

№ 244

[27 noyabr 1918]

Mâliye Nezâreti

Kalem-i Mahsûs Müdîriyeti

Kalemi

Umûmî : 238

Husûsî : 13

Azerbaycan Hükûmeti'ne müzâheret-i mâliyede bulunulması istîzânına dâ'ir

Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye

Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Ma‘lûm-ı sâmî-i cenâb-ı sadâret-penâhîleri buyurulduğu üzere Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi'ne müzâheret-i mâliyede bulunmak esâsı mukaddemâ Bâb-ı Âlî'ce kabûl edilerek buna bir şekl-i mahsûs verilmişdir ki o da kânûnen her türlü ukûd ve mukâvelât akdine me'zûn olan Hicaz ve Askerî Demiryollar ve Limanlar Müdîriyet-i Umûmiyesi'yle cumhûriyet-i mezkûrenin Dersaâdet'de bulunan mümessilleri arasında bir mukâvele-nâme te‘âtîsi ve bu mukâvele-nâmeye müsteniden hükûmet-i mezkûrenin i‘tasını ta‘ahhüd eylediği pamuk ve bakır ve sâ'ir mevâddın şimendifer idâresince mübâya‘asından ve buna mukâbil iki milyon liralık evrâk-ı nakdiye i‘tasından ibâret bulunmuş ve bu bâbda akdi tensîb olunan iki aded mukâvele-nâme mukaddemâ Bâb-ı Âlî Cânib-ı Sâmîsi'ne irsâl edilerek akd ve te‘âtîsine me'zûniyet verilmişdi.

Sûretleri merbût işbu mukâvele-nâmelere müsteniden hükûmet-i cumhûriyenin buradaki mümessillerine yigirmi beş bin lira verildiği gibi ba‘zı zâbitân vedâ‘atıyla Gence'ye iki yüz yigirmi beş bin lira irsâl kılınmışdır. Bundan başka bu parayı îsâl eden hey'etle ba‘zı eşyâ ve mevâdd-ı mübâya‘ası zımnında şimendifer idâresince ayrıca dört yüz elli bin lira daha verilmiş olduğu ve ancak meblağ-ı mezkûrun îsâlına me'mûr edilen zâbitândan hiçbir haber alınamadığından nâşî Dokuzuncu Kolordu Kumandanlığı'na teblîğât icrâ ve işbu paraların Kolordu Sandığı'na ahzı lüzûmu inbâ edilmiş ise de ona da cevâb alınamadığı ifâde-i vâkı‘adan anlaşılmışdır.

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi'nin Dersaâdet Sefîri nezâret-i âcizîye mürâca‘atla vaz‘iyet-i ahîrenin ihdâs etdiği müşkilâtı dûr ü derâz îzâh eylemiş ve ilk taksit olarak verilmesi mukâvele-nâme ahkâmından olan beş yüz bin liradan mütebâkî nısfının dahi Gence'ye îsâlına ricâ ve hattâ Hükûmet-i Seniyye kendi vesâ'iti ile meblağ-ı mezkûrun îsâlını te'mîn etmek istemezse kendi vesâ'it-i mahsûsasıyla ve hattâ bi'z-zât îsâlı çâresine bakabileceğini de ifâde eylemişdir. Tafsîlât-ı ma‘rûzadan rehîn-i ilm-i sâmî-i sadâret-penâhîleri buyurulduğu üzere mes'elenin intâcı siyâset-i devlete göre ittihâz olunacak karâra mütevakkıf olduğundan keyfiyetin taht-ı müzâkereye vaz‘ıyla netîcesinin seviyy-i âcizâneme teblîği menût-ı re'y-i sâmî-i fehîmâneleridir. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 22 Safer sene 1337 ve fî 27 Teşrînisânî sene 1334
Mâliye Nâzırı
Abdurrahmân [Vefîk Bey]
BEO, no. 4532/339882, v. 4.

***** ***** *****

№ 245

[29-30 oktyabr 1919]

<table>
<tr><td>Evveliyât Numarası</td><td>Mübeyyizi</td><td>Müsevvidi</td><td rowspan="4">Emniyet-i Umûmiye'ye Derkenâr</td><td colspan="2">Tashîh Eden Zevât</td></tr>
<tr><td></td><td>[imza]</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Tevdî‘ Târîhi</td><td>Tebyîz Târîhi</td><td>Tesvîd Târîhi</td><td colspan="2">Hulâsa-ı Meâli</td></tr>
<tr><td></td><td>30 minhû</td><td></td><td></td><td></td></tr>
</table>

Azerbaycan Türk Talebe Cemiyeti nâmıyla teşkîl ve ruhsat-ı resmiyesi istid‘â edilen cem‘iyete â'id merbût nizâm-nâmeler münder icâtı cem‘iyetler kânûnu ahkâmına muhâlif görülmekde olduğundan iktizâ eden ilmühaberin i‘tasında mâni‘ kânûnun bulunmadığını beyânla Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti Cenâb-ı Vâlâsı'na tevdî‘ ve takdîm olunuyor.

Fî 29 Teşrînievvel sene [1]335

DH.HMŞ, no. 4-1/4-96.

***** ***** *****

№ 246

[17 fevral 1920]

<table>
<tr><td>Evveliyât Numarası</td><td>Mübeyyizi</td><td>Müsevvidi</td><td rowspan="4">İdâre-i Umûmiye Dâhiliye Müdîriyeti'ne
Müdîr Nazmî Bedîr Efendi'ye
Mekteb-i Mülkiye Müdîriyeti'ne</td><td colspan="2">Tashîh Eden Zevât</td></tr>
<tr><td></td><td>[imza]</td><td></td><td></td><td>[imza]</td></tr>
<tr><td>Tevdî‘ Târîhi</td><td>Tebyîz Târîhi</td><td>Tesvîd Târîhi</td><td colspan="2">Hulâsa-ı Meâli</td></tr>
<tr><td></td><td>17 minhû</td><td>17 Şubat sene [1]336</td><td></td><td></td></tr>
</table>

Kafkasya'nın Zakatar kasabasında [1]308 senesinde mütevellid ve vesîka-ı resmiyesi leffen mürsel Mehmed Zekî Efendi'nin ikmâl-ı tahsîl etmek ve ücret-i mu'ayyene-i tedrîsi Azerbaycan Cumhûriyeti Maârif Nezâreti'nce tesviye edilmek üzere Mekteb-i Mülkiye'ye kayd ü kabûlü iltimâs edildiğine icrâ-yı îcâbı zımnında işbu tezkere Mekteb-i Mülkiye Müdîriyet-i Aliyesi'ne tevdî' kılındı.

Serî'an tebyîzi

17 [Şubat 1336]

DH.İ.UM, no. 5-2/1-18, v. 1.

***** ***** *****

№ 247

[2 mart 1920]

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Mekteb-i Mülkiye Müdîriyeti

Umûmî : 558

Husûsî : 45

Huzûr-ı Sâmî-i Nezâret-penâhî'ye

İdâre-i Umûmiye-i Dâhiliye Müdîriyeti'nin 17 Şubat sene [1]336 târîh ve 21603 numaralı müzekkeresinde Kafkasya'nın Zakatar kasabasında [1]308 senesinde mütevellid Mehmed Zekî Efendi'nin ikmâl-ı tahsîl etmek ve ücret-i mu'ayyene-i tedrîsiyesi Azerbaycan Cumhûriyeti Maârif Nezâreti'nce tesviye edilmek üzere Mekteb-i Mülkiye'ye kayd ü kabûlü iltimâs edildiğinden icrâ-yı îcâbı husûsu ifâde kılınmışdır. Şûrâ-yı Devlet ve Meclis-i Vükelâ'ca tasdîk edilmiş olan Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne nizâm-nâme lâyıhası ve usûl ve te'âmül Mekteb-i Mülkiye'ye kabûl olunabilecek talebenin hâ'iz olmaları lâzım gelen evsâfı tasrîh etmekde ve keyfiyet-i kabûlü de dühûl-ı imtihânda ve lüzûm görüldüğü takdîrde icrâ edilecek olan musâbaka imtihânında muvaffak olacak efendilere tahsîs etmekde olduğundan sene-i dersiyenin hıtâma ermek üzere olduğu şu sıralarda Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'ye talebe kabûlü imkânsız ise de Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi tarafından gönderilmiş olan bir talebenin reddi de muvâfık olamayacağından mûmâ-ileyh Mehmed Zekî Efendi'nin talebe-i asliye olarak değil ve fakat sâmi' sıfatıyla birinci sınıf derslerine nehârî olarak devâmına müsâ'ade i'tası ve gelecek sene-i dersiye ibtidâsında dühûl ve musâbaka imtihânında muvaffakıyyeti hâlinde mektebin talebe-i asliyesi miyânına idhâli ve ma'a-mâ-fîh sâmi' sıfatıyla temâdi-i devâmı îcâb etdiği takdîrde derece-i mesâ'înin hey'et-i ta'lîmiye tarafından muntazaman ta'kîbiyle hükûmet-i metbû'asına bildirilmek üzere nezâret-i celîlelerine iş'ârı muvâfık-ı mütâla'a kılınmakda olduğundan keyfiyet nezd-i sâmî-i nezâret-penâhîlerinde de rehîn-i tasvîb buyurulduğu takdîrde ol-vechle mu'âmele îfâsına mûcebince emr ve işâret buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 1 Mart sene [1]336

Hüseyin Nazmî

İdâre-i Umûmiye Müdîriyet-i Aliyyesi'ne

2 Mart sene [1]336

DH.İ.UM, no. 5-2/1-18, v. 4.

***** ***** *****

№ 248

[3-6 mart 1920]

<table>
<tr><td>Numarası</td><td>Mübeyyizi</td><td>Müsevvidi</td><td rowspan="4">İdâre-i Umûmiye Müdîriyeti’ne
Nâzır Vekîli Kâzım Beyefendi’ye
Mekteb-i Mülkiye Müdîriyeti’ne</td><td colspan="2">Tashîh Eden Zevât</td></tr>
<tr><td>73
Müzekkere</td><td>[imza]</td><td>[imza]</td><td></td><td>[imza]</td></tr>
<tr><td>Tevdî‘</td><td>Tebyîz Târîhi</td><td>Tesvîd Târîhi</td><td colspan="2">Hulâsa-ı Meâli</td></tr>
<tr><td>243/1</td><td>Fî 6 Mart minhû</td><td>3 Mart sene [13]36</td><td></td><td></td></tr>
</table>

1 Mart sene [13] 36 târîhli ve 45/55 numaralı müzekkereye cevâbdır.

Ücret-i mu‘ayyene-i tedrîsiyesi Azerbaycan Cumhûriyeti Maârif Nezâreti’nce tesviye edilmek üzere Mekteb-i Mülkiye’ye kayd ü kabûlü iltimâs edilmiş Mehmed Zekî Efendi’nin – muvâfakat eylediği takdîrde – sâmi‘ sıfatıyla birinci sınıf derslerine nehârî olarak kabûl ve gelecek sene-i dersiye ibtidâsında usûl ve musâbaka imtihânlarında muvaffakıyyeti hâlinde mektebin talebe-i asliyeleri miyânına idhâli tensîb edilmiş ve ol-bâbdaki vesîka-ı resmiyesi leffen i‘âde kılınmışdır. Ol-bâbda.

DH.İ.UM, no. 5-2/1-18, v. 3.

***** ***** *****

№ 249

[1 aprel 1920]

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

Mekteb-i Mülkiye Müdîriyeti

Umûmî : 576

Husûsî : 71

Huzûr-ı Sâmî-i Nezâret-penâhî’ye

6 Mart sene [1]336 târîh ve 21890/78 numaralı emr-nâme-i devletleri mûcebince bu sene sâmi‘ sıfatıyla Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne’ye kabûl edilmiş olan Azerbaycanlı Mehmed Zeki Efendi mektebdeki devâm-ı derece-i mesâ‘îsi hakkında hükûmet-i metbû‘ası mümessilliğine bir vesîka ibrâz etmek mecbûriyetinde olduğundan bahisle kendisine bu husûsda bir vesîka i‘tası zımnında mütemâdî mürâca‘atda bulunmakda olduğundan nezd-i sâmî-i nezâret-penâhîlerince mazhar-ı tasvîb olunduğu takdîrde mûmâ-ileyh Zeki Efendi’nin 14 Mart sene [1]336 târîhinden i‘tibâren mektebin bi’l-‘umûm derslerine sâmi‘ sıfatıyla devâm etmekde olduğunun ve sene-i dersiye nihâyetinde icrâ kılınacak mu‘âyene netîcesinde derslerdeki muvaffakıyyetine dâ’ir ma‘lûmât-ı kat‘iyyenin ayrıca bildirileceği husûsunun Azerbaycan Mümessil-i Siyâsîliği’ne iş‘âr edilmek üzere keyfiyetin Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne izbârı husûsuna müsâ‘ade-i nezâret-penâhîleri şâyân buyurulmak babında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Fî 1 Nisan sene [1]336

Hüseyin Nazmî

DH.İ.UM, no. 5-2/1-18, v. 6.

***** ***** *****

№ 250

[5-7 aprel 1920]

<table>
<tr><td>Numarası</td><td>Mübeyyizi</td><td>Müsevvidi</td><td rowspan="4">İdâre-i Umûmiye Müdîriyeti’ne Reşîd Beyefendi’ye Hâriciye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsi’ne</td><td colspan="2">Tashîh Eden Zevât</td></tr>
<tr><td>120 Müzekkere</td><td>[imza]</td><td>[imza]</td><td></td><td>[imza]</td></tr>
<tr><td>Tevdî‘</td><td>Tebyîz Târîhi</td><td>Tesvîd Târîhi</td><td colspan="2">Hulâsa-ı Meâli</td></tr>
<tr><td>264/1</td><td>7 minhû</td><td>5 Nisan sene [13]36</td><td colspan="2">Azerbaycan Maârif Müdîriyeti tarafından Mekteb-i Mülkiye’ye sâmi‘in sıfatıyla kayd ü kabûl eden Zekî Efendi Hakkında</td></tr>
</table>

İkmâl-ı tahsîl etmek ve ücret-i mu‘ayyene-i tedrîsiyesi Azerbaycan Cumhûriyeti Maârif Nezâreti’nce tesviye edilmek üzere Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne’ye kayd ü kabûlü iltimâs edilib ve sene-i tedrîsiye hıtâma ermek üzere bulunmasına nazaran şimdilik sâmi‘ sıfatıyla birinci sınıf derslerine nehârî olarak kabûl ve gelecek sene-i dersiye ibtidâsında dühûl ve musâbaka imtihânlarında muvaffakıyyeti hâlinde mektebin talebe-i asliyesi miyânına idhâli tensîb olunan Kafkasya’nın Zakatar kasabasından [1]308 tevellüdlü Mehmed Zekî Efendi’nin mektebdeki devâm ve derece-i mesâ‘îsi hakkında hükûmet-i metbû‘ası mümessilliğine bir vesîka ibrâz etmek mecbûriyetinde olduğuna bahisle kendisine bu husûsda bir vesîka i‘tası zımnında mütemâdiyen murâca‘at etmekde olduğu beyânıyla mûmâ-ileyhin 14 Mart sene [13]36 târîhinden i‘tibâren mektebin bi’l-‘umûm derslerine sâmi‘ sıfatıyla devam etmekde olduğunun ve sene-i dersiye nihâyetinde icrâ kılınacak mu‘ayene netîcesinde derslerindeki derece-i muvaffakıyyetine dâ’ir ayrıca ma‘lûmât-ı kat‘iyye verileceğinin Azerbaycan Mümessilliği’ne iş‘ârını mekteb-i mezkûr müdîriyetinden ifâde edilmiş olmakla îcâbının icrâ ve netîcesinin buyrulması bâbında.

Tebyîze: 6 minhû

DH.İ.UM, no. 5-2/1-18, v. 5.

***** ***** *****

№ 251

[19 dekabr 1920]

Mâliye Nezâreti

Düyûn-ı Umûmiye ve Muâmelât-ı Nakdiye Müdîriyeti

Deyn-i Umûmiye Kalemi

Numara

Umûmî : 2852

Husûsî

Dersaâdet, fî 19 Kânûnuevvel [1]336

Hulâsa

Mülgâ Kafkas İslâm Ordusu kasasından Azerbaycan Hükûmeti'ne avans olarak verilmiş olan mebâliğa dâ'ir.

Melfûfu: Aded - 1

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü Efendim Hazretleri,

Mülgâ Kafkas İslâm Ordusu kasasından tevârîh-i muhtelifede bir sûreti merbût 13 Ağustos [1]334 târîhli ve şifreli telgraf-nâme ile verilmiş emr üzerine Azerbaycan Hükûmeti'ne avans olarak on beş milyon yedi yüz doksan bin guruş verilerek mukâbilinde hükûmet-i mezkûre Baş Mâliyye Nâzırı Abdülalî imzâsıyla senedler alındığı mezkûr ordunun ahîren rü'yet olunan hesâbâtı neticesinde anlaşıldığından bahisle meblağ-ı mezbûrun lüzûm-ı tahsîli Harbiye Nezâret-i Celîlesi'nden alınan tezkerede iş'âr kılınmış olduğundan hükûmet-i müşârün-ileyhânın Dersaâdet mümessili nezdinde lâzım gelen teşebbüsâtın icrâsıyla sâlifü'z-zikr on beş milyon küsur guruşun tahsîli esbâbının istikmâli ricâsına müsâberet kılındı. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Mâliye Nâzırı nâmına

[imza]

HR.SYS, no. 2465/31, v. 1.

***** ***** *****

№ 252

[19 dekabr 1920]

Mâliye Nezâreti

Düyûn-ı Umûmiye ve Muâmelât-ı Nakdiye Müdîriyeti Kalemi

Numara

Umûmî

Husûsî

Azerbaycan İslâm Ordusu Kumandanlığı'na Yazılan 13 Ağustos [1]334 Târîhli Şifreli Telgraf-nâmenin Sûretidir.

Azerbaycan Hükûmeti'ne avans olarak tarafımızdan lüzûm görüldükce verilmek üzere Halîl Paşa ile size iki yüz elli bin lira gönderilmişdir. Üçüncü Ordu'dan yüz elli bin lira irsâl olunduğunu da ordu kumandanı bildiriyor.

Ordudan gönderilen paranın iki yüz elli bin liradan tefrîk ve alıkonulması ordu kumandanlığına bildirilmişdir.

Nâmınıza gönderilen mebâliğin imkân derecesinde iktizâda ri'âyetiyle sarfını temennî ederim.

Aslına mutâbıkdır.

Fî 19 Kânûnuevvel sene [13]36

[imza]

HR.SYS, no. 2465/31, v. 2.

***** ***** *****

№ 253

[30 dekabr 1920-3 yanvar 1921]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-ı Umûmiyesi
3 Kânûnusânî sene [1]921

Evveliyât ve Müzeyyelât		Mübeyyiz ve Târîh	Müsevvid ve Târîh	Mümeyyiz	Umûr-ı Siyâsiye Şu‘besi	Müdîr-i Umûmî	Melfûfât
Hulâsa				[imza]	[imza]	[imza]	
Müstenid Olduğu Evrâk		Nev‘-i Müsvedde: Mâliye’ye					
Umûmî Numara: 25728 Husûsî Numara: 539 Târîh: 30 Kânûnuevvel sene [1]336 / [1]920							

Mülgâ Kafkas İslâm Ordusu kasasından Azerbaycan Hükûmeti’ne mu‘tâ on beş milyon yedi yüz doksan bin guruş hakkında vârid olan 19 Kânûnuevvel sene [13]36 târîhli ve 852 numaralı tezkere-i nezâret-penâhîleri mütâla‘a-güzâr-ı âcizî olundu. Azerbaycan’ın Dersaâdet Mümessilliği memleket-i mezkûrede teşekkül etmiş olan Sovyet Hükûmeti’nce tanınmamakda ve binâen alâ-zâlik Bakü ile hiçbir münâsebetde bulunamamakda olduğundan mevzû‘-ı bâhs teşebbüsâtın şimdilik icrâsında bir fâ’ide olamayacağı der-kâr olmakla bunun ahvâlin tevezzühüne ta‘lîki zarûrî idüğünün beyânına müsârâ‘at ederim. Emr ü fermân.

HR.SYS, no. 2465/31, v. 3.

***** ***** *****

IV FƏSİL

MUDROS ATƏŞKƏS MÜQAVİLƏSİ VƏ AZƏRBAYCANIN TALEYİ

4.1. Mudros müqaviləsi və Osmanlı qoşunlarının Azərbaycandan təxliyə edilməsi

Birinci Dünya müharibəsi vaxtilə üç qitədə geniş ərazilərə malik olan Osmanlı imperatorluğu üçün faciəvi sonluqla nəticələndi. Almaniya-Osmanlı bloku müharibədə məğlub oldu. 1918-ci il sentyabrın 29-da Bolqarıstanın Salonikada təslim aktını imzalamasının az sonra, oktyabrın 5-də Osmanlı dövləti sülh bağlamaq xahişi ilə ABŞ prezidenti V.Vilsona rəsmən müraciət etdi. Müharibənin sonu yaxınlaşdığından "Barışığ"ın yeni bir kabinə tərəfindən imzalanmasının vacibliyini dərk edən Tələt paşa hökuməti 1918-ci il oktyabrın 8-də öz istefasını Sultan VI Mehmed Vahidəddinə təqdim etdi. Oktyabrın 19-da Türkiyənin siyasətini ABŞ prezidenti V.Vilsonun "14 maddəsi"nə uyğunlaşdırmağa çalışan Əhməd İzzət paşa kabineti yaradıldı.

Əhməd İzzət paşanın sədrliyi ilə keçirilən kabinə iclasında türk ordularının Qafqazdan tamamilə çıxarılması haqqında qərar qəbul edildi. Oktyabrın 21-də Əhməd İzzət paşa türk ordularının Qafqazdan çıxarılıb Brest-Litovsk sülhü ilə müəyyən olunmuş sərhədin gerisinə çəkilməsi barədə əmr verdi.[1] Osmanlı hökuməti Qafqazdakı nümayəndələrinə və hərbi komandanlıqlara göndərdiyi təlimatlarında təxliyə haqqında qərar verildiyi vurğulanır, təxliyənin tezliklə həyata keçirilməsi üçün Qafqaz dəmiryollarından istifadə edilməsi ilə bağlı Qafqaz hökumətləri nəzdində təşəbbüs göstərilməsi və Tiflisdə Osmanlı, gürcü və erməni nümayəndələrindən ibarət bir heyət təşkil edilərək təxliyəyə bu heyətin nəzarət etməsi tapşırığı verilirdi.[2]

1918-ci il oktyabrın 30-da da Osmanlı dövləti Mudros barışığının ağır şərtlərinə imza atmağa məcbur oldu. Barışığın əsas şərtlərinə görə, Osmanlı dövləti ordusunu buraxmalı, hərbi gəmilərini, dəmir yollarını, poçt-teleqraf vasitələrini Antantaya təhvil verməli, Qafqaz, Hicaz, Asir, Yəmən, Suriya və İraqda olan Osmanlı orduları ən yaxın Müttəfiq komandanlığına təslim edilməli idi. Mudros barışığının on birinci maddəsinə görə, Osmanlı orduları tezliklə Cənubi Azərbaycanı və Cənubi Qafqazı tərk etməli idilər. Barışığın on beşinci maddəsinə görə, Batum müqaviləsi ilə Osmanlı dövlətinin nəzarətinə keçən Cənubi Qafqaz dəmiryolu müttəfiqlərin nəzarətinə verilirdi. Müttəfiqlər Batumu tutmaq hüququna malik idi və Osmanlı hökuməti Müttəfiqlər tərəfindən Bakının işğalına

---

[1] BOA, BEO, no. 4539/340383, v. 1-2.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2293/8, v. 53.

heç bir etiraz etməməli idi.[1] Antanta dövlətləri, vəziyyət bunu diqtə etdiyi təqdirdə, boğazları və ermənilərin nisbətən kompakt yaşadıqları Anadolunun altı şərq vilayətlərinin hər hansı bir hissəsini işğal etmək hüququ alırdı. Mudros barışığı ilə Osmanlı dövləti Antanta dövlətlərinə təslim oldu. Bununla da Antanta dövlətləri Osmanlı dövlətini parçalamaqla bağlı müharibənin əvvəllərindəki planlarını reallaşdırmaq məqsədilə ölkənin işğalına başladılar.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin baş naziri Fətəli Xan Xoyski Osmanlı sədrəzəmi Əhməd İzzət paşaya göndərdiyi 6 noyabr 1918-ci il tarixli müraciətnamədə Mudros müqaviləsində Bakının təslim edilməsi barəsində olan maddəyə etiraz edir, bu haqda ətraflı məlumat istəyir və Osmanlı dövləti ilə Antanta arasında aparılan danışıqlarda Azərbaycanın istiqlaliyyəti və gələcəyi ilə bağlı aparılan müzakirələrin məzmunu haqqında Azərbaycan tərəfinə geniş məlumat verilməsini istəyirdi.[2]

Sədrəzəm Əhməd İzzət paşa, noyabrın 11-də Fətəli Xan Xoyskiyə verdiyi cavabında müqavilə şərtlərinin diktə edildiyini xatırladır və bildirir ki, Mudros müqaviləsinə görə Osmanlı dövləti ordularını Cənubi Qafqazdan geri çəkmək və Bakının müttəfiqlər tərəfindən işğal edilməsinə etiraz etməməklə bağlı üzərinə öhdəlik götürüb. Sədrəzəm, bu şərtlərin yerinə yetirilməsi ilə bağlı Qafqazdakı Osmanlı ordu komandanlıqlarına da əmr verildiyini vurğulayır və Azərbaycan hökumətinə də qonşuları ilə münasibətlərini normallaşdırmağı və İngiltərə ilə yaxşı münasibət qurmağı tövsiyyə edirdi. Mudros müqaviləsinin Azərbaycanla bağlı olan 11 və 15-ci maddələri də F.X.Xoyskiyə göndərilən cavab məktubuna əlavə olunur.[3]

Azərbaycanda olan Osmanlı hərbi qüvvələrinə bir həftədən gec olmayaraq Bakıdan və bir aydan gec olmayaraq bütün Azərbaycandan çıxmaq barədə ultimatum verdilər. İngilis generalı V.Tomson bəyan etdi ki, noyabr ayının 17-si səhər saat 10-a qədər Bakı istər Azərbaycan və istərsə də türk ordusundan təmizlənməlidir, Bakı və onun neft mədənləri ingilislərin nəzarətinə keçəcəkdir, ölkənin qalan hissəsi Azərbaycan hökumətinin və onun ordusunun nəzarətində olacaqdır. Azərbaycan rəsmi şəkildə tanınmır, lakin İngiltərə, Fransa və ABŞ nümayəndələri Azərbaycan hökuməti ilə de-fakto əlaqə yaradacaqlar.

Azərbaycan xalqı vaxtilə türk ordusunu böyük sevinclə qarşıladığı kimi, Türkiyənin dünya müharibəsində məğlub dövlətlər sırasında olmasından da ehtiyat etməyərək türk qoşunlarını dərin hörmət və ehtiramla yola saldı. Noyabrın 10-da Azərbaycan hökuməti dörd yüz nəfər tanınmış ziyalı, hərbçi və siyasətçinin iştirakı ilə Nuru paşanın şərəfinə ziyafət verdi. Qafqaz İslam Ordusunun komandanı Nuru paşa qarşılıqlı razılığa uyğun olaraq Azərbaycan Cümhuriyyətinin hərbi qulluğuna keçmək fikrində olduğunu bildirərək Bakıda qalmağa çalışsa da bunun heç bir faydası olmadı. Müttəfiqlərin ultimatumu qəti idi. Antanta rəsmiləri Osmanlı əsgərlərinin bir qisminin Azərbaycan ordusuna qatılaraq Azərbaycanda qalmalarına da etiraz edir və onların tam təxliyə olunmalarını tələb edirdilər.

Noyabrın sonlarınadək Qafqaz İslam Ordusunun əsgər və zabitləri Gəncəyə toplandı. Bakıda olduğu kimi, Gəncədə də Nuru paşanın şərəfinə ziyafət təşkil edildi və Mudros

[1] BOA, HR. SYS, no. 2305/20.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2397/6, v. 23.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2397/6, v. 21-22.

barışığının tələblərinə uyğun olaraq türk ordusu silah-sursat yüklənmiş eşalonlarla Azərbaycan ərazilərindən çıxarılmağa başladı.

Osmanlı ordularının bütövlükdə Cənubi Qafqaz və Şimali İrandan təxliyə olunması ilə bağlı Osmanlı siyasi və hərbi dairələri arasında gedən yazışmalardan aydın olur ki, türk ordularının təxliyəsi zamanı gürcü hökuməti öz ərazisindən keçən Osmanlı vaqonlarının hərəkətinə mane olmuş, qatarlar qarət olunmuş, təxliyə prosesinə bir çox digər problemlər və çətinliklər yaratmışlar.[1]

Sənədlərdə türklərə mazut aparan qatarların Gürcüstanda gürcü və almanlar tərəfindən qarət olunmasının təxliyənin vaxtında yekunlaşmasına mane olacağı vurğulanır və problemin tezliklə həll edilməsi üçün Gürcüstandakı Osmanlı nümayəndələrinə gürcü hökuməti nəzdində təşəbbüs göstərilməsi tapşırığı verilir.[2] Osmanlı dövləti təxliyəni Brest-Litovsk müqaviləsinin müəyyən etdiyi sərhədlərə qədər həyata keçirmək istəyir və hökuməti narahat edən məsələlərdən biri də odur ki, təxliyə ediləcək ərazilər erməni və gürcülərin nəzarətinə veriləndən sonra bu yerlərdə yenidən anarxiya hökm sürməyə başlayacaq və ermənilər müsəlman əhaliyə qarşı qırğın əməllərini davam etdirəcəklər.

ARXİVSƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 254

[19 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube: 2
Numara
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Ermeni murahhaslarının mutâlebâtını hâvî verdikleri 15/[0]1/[13]34 târîhli merbût takrîre Başkumandanlık Vekâleti Karârgâhı'nca yapıla[n] mu'âmele ber-vech-i zîrdir:

[1]. Ermeni firârîlerinin birleşdirilmesi için kıt'aât-ı osmâniye tarafından işgâl olunan arâzînin tahliyesi:

Lori, Pambak kazâlarında Ermeni Hükûmeti'nin mülkî ve idârî teşkîlât yapmalarına müsâ'ade edilmesi ve ma'a-hâzâ İstanbul Konferansı netîcesine kadar işgâl kuvvetlerimizin mezkûr havâlîde kalması husûsu 23/[0]8/[13]34 târîhinde Üçüncü Ordu Kumandanlığı'na emr edilmiş ve 30/[0]9/[13]34 târîhli telgrafla da Alagöz dağı ile Dispiç şimâlî ve Ahılkelek hizâsına kadar olan mıntıkanın kuvvetlerimizden tahliye emr edilmişdir.

Ahîren Ermenistan Hükûmeti nezdindeki mümessilimizden aldığımız 10/[0]1/[13]34 târîhli telgrafda kıt'aâtımızdan tahliye edilen Lori ve Pambak mıntıkalarının işgâli için Ermeni Hükûmeti'nin altı bin kuvvet râddesinde üç Ermeni piyâde alayı

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 152-156, 162.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 154-156, 147, 162.

ile iki batarya tahsîs edilerek mezkûr mıntıkalara sevk edilmek üzere bulunduğunu bildirmişdir.

2. Azerbaycan'dan Ermeni Hükûmeti ahâlîsinin i'âşesine medâr olmak üzere bir buçuk milyon pud un i'tası:

23/[0]9/[13]34 târîhli telgraf ile kıt'aât ve ahâlînin pek cürm-i ihtiyâcâtından fazla mevcûd dakîkden taleb edilen mikdârın Ermeni Hükûmeti'ne i'tası için hemân teşebbüsâtda bulunulması Şark Orduları Grubu Kumandanı Halîl Paşa'ya ve aynı zamanda Azerbaycan Hükûmeti nezdinde bu talebin is'âfına çalışması Azerbaycan'da askerî murahhasımıza emr edilmişdir.

3. Ermeni Hükûmeti için Erivan-Batum ve Erivan-Tiflis arasında doğru bir telgraf hattının te'sîsi 23/[0]9/[13]34 târîhli telgrafla Şark Orduları Grubu Kumandanı ile Üçüncü Ordu Kumandanı'na bu talebin ne sûretle is'âf edilmesi mümkün olacaksa netîcenin iş'ârı emr edilmiş ve Üçüncü Ordu'dan 26/[0]9/[13]34'de alınan cevâbda Batum ile Erivan arasındaki muhâberenin Gümrü tarîkiyle Uluhan istasyonuna yazılmakda ve oradan sevkıyât müdîri ma'rifetiyle Erivan'a posta ile gönderilmek sûreti ile te'mîn edildiği ve Tiflis için Gümrü, Karakilis, Kazak arasında her iki tarîk vâsıtasıyla ta'mîr edilen hatt ile de muhâbere edilmekde ise de bu hatt Ermeni arâzîsinden geçdiğinden Ermeniler tarafından dâ'imî sûretde tahrîb edilmekde olduğu bildirilmiş ve Şark Orduları grubu Kumandanı'ndan 16/10/[13]34'de gelen cevâbda ise Uluhan ile Erivan arasında elyevm telgraf muhâberesi te'sîs edildiği ve bu hatt vâsıtasıyla doğruca Kars ve Batum ile telgraf muhâberesi yapılabileceği ve Ermeni Hükûmeti'nin bu hattdan istifâde edeceği ve Erivan ile Tiflis muhâberesine gelince bu hattın geçdiği mıntıka Ermenilere i'âde ve kıt'aâtımız tarafından tahliye edilmiş olduğundan bu mes'elenin Ermeni ve Gürcü Hükûmetleri beyninde tesviye edilmesi lâızm geleceği bildirilmekdedir.

4. Elimizde bulunan Ermeni askerî esîrlerin memleketlerine terhîsi:

Elimizde mevcûd bir zâbit ve 24 nefer Ermeni askerî esîrleri 16/[0]1/[13]34'de hareket eden Kergira vapuruyla Batum'a terhîs edilmişlerdir.

Rus teb'asından olub muhâsım teb'a gibi dâhil-i memlekete sevk edilen sivil Ermeniler tamâmiyle serbest bulunub ahîren Dâhiliye Nezâreti'nce bunların arzu etdikleri mahalle seyâhatleri husûsunda mukarrerât ittihâz edilmek üzeredir.

Erzurum'da vaktiyle amele işlerinde kullanılmak üzere sekiz bin Gümrü havâlîsinden genc Ermenilerin memleketlerine terhîsi. Bu mikdâr Ermeni Erzurum ve civârında bulunur ise kâfile kâfile memleketlerine terhîsi ordu kumandanlığına emr edilmişdir.

Ermeni kuryelerinin her def'asında seyâhat mu'âmelesi yapılmayarak dâ'imî vesîka ile hareketlerine gelince umûmiyetle müttefik ve bî-taraf kuryeleri her def'asında seyâhat mu'âmelesine tâbi' oldukları cihetle Ermeni kuryelerinin de bu mukarrerâta tâbi' olmaları tabî'îdir. Ma'a-hâzâ sür'atle seyâhatleri husûsunda ikmâl-ı mu'âmeleleri â'id olduğu makâma emr edilmiş olmala tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 19 Teşrînievvel sene [1]334
Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiye Reîsi
Ahmed İzzet
HR.SYS, no. 2372/2, v. 134-135.

***** ***** *****

№ 255

[21 oktyabr 1918]

<table>
<tr><td colspan="7">Dâire-i Sadâret Umûr-ı Mühimme Kalemi</td></tr>
<tr><td>Evrâk Numarası</td><td>Müsevvidi</td><td>Mübeyyizi</td><td rowspan="4">Hâriciye Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi’ne</td><td rowspan="2">[imza]</td><td rowspan="2">[imza]</td><td>Kalem Numarası</td></tr>
<tr><td>762</td><td>[imza]</td><td></td><td>1503</td></tr>
<tr><td>Kaleme Târîh-i Tevdî‘i</td><td>Târîh-i Tesvîd</td><td>Târîh-i Tebyîz</td><td></td><td colspan="2">Mukâbele Edenler</td></tr>
<tr><td></td><td>14 Muharrem sene [1]336
21 Teşrînievvel sene [1]334</td><td>14 [Muharrem sene 1336]
21 [Teşrînievvel sene 1334]</td><td>10-21</td><td></td><td></td></tr>
</table>

Mahrem

Türkiye’nin İran arâzîsiyle Brest-Litowsk Mu‘âhede-i Sulhiyye ahkâmı hâricinde olarak Kafkasya’da işgâl eylemiş olduğu kâffe-i mıntıkaların tahliyesi mahalline teblîğ edilmiş ve mezkûr mıntıkaların tahliyesi bilâ-hâdise cereyân edeceğinden bu bâbda Kafkas Hükûmetleri nezdinde muktezî teşebbüsâtda bulunması lüzûmu Dokuzuncu Ordu Kumandanlığı’na iş‘âr kılınmış olduğundan bahisle kıt‘aât-ı mezkûrenin esnâ-yı nakillerinde şimendiferlerden istifâde edebilmeleri için mezkûr hükûmetler nezdinde îcâb eden teşebbüsâtda bulunması Başkumandanlık Erkân-ı Harbiyesi Riyâset-i Celîlesi’nden bildirilmiş olmakla iktizâsının serî‘an îfâ ve inbâsı siyâkında tezkere.

Bâ-işâret-i hazret-i müsteşârî.

BEO, no. 4539/340383, v. 1.

***** ***** *****

№ 256

[21 oktyabr 1918]
Osmanlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube: 1
Numara : 8853/10458
Sadâret-i Uzmâ'ya
Mahremdir.
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Türkiye'nin İran arâzîsiyle Brest-Litowsk Mu'âhede-i Sulhiyyesi ahkâmı hâricinde olarak Kafkasya'da işgâl eylemiş olduğu kâffe-i mıntıkaların tahliyesi emr edilmişdir.

Kıt'aât-ı mezkûre esnâ-yı nakillerinde şimendiferlerden istifâde edebilmeleri için Kafkas Hükûmetleri nezdinde îcâb eden teşebbüsâtda bulunulmasının Hâriciye Nezâreti'ne iş'ârı mercûdur.

Mezkûr mıntıkaların tahliyesi bilâ-hâdise ve sür'atle cereyân edecekdir. Bu bâbda Kafkas Hükûmetleri nezdinde muktezî teşebbüsâtda bulunulması Dokuzuncu Ordu Kumandanlığı'na emredilmişdir. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 21 Teşrînievvel sene [1]334/Fî 15 Muharrem sene [1]337
Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiye Reîsi
Ahmed İzzet
BEO, no. 4539/340383, v. 2.

***** ***** *****

№ 257

[24 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Erivan'dan Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd 85 Numaralı Şifredir.

Brest-Litowsk Mu'âhedesi hudûdu hâricindeki Ermenilere tahliyesi karâr-gîr olduğu ma'lûmât kabîlinden olarak iş'âr buyurulmuş idi. Bu def'a Ermeni Cumhûriyeti'nin Berlin'deki murahhasına Almanya Hâriciye Nezâreti tarafından tahliyenin resmen teblîğ edildiği ve binâen'aleyh Hükûmet-i Seniyye tarafından bu bâbda bir resmî olub olmadığı ve tahliyenin ne zamân ve ne sûretle icrâ olunacağının bildirilmesi Ermeni Hâriciye Nezâreti'nden taleb olunuyor. Şimdiden resmen teblîğ-i keyfiyet edilmesi, keyfiyetin sür'at-ı iş'ârı Dokuzuncu Ordu Garb Kumandanlığı'nın dahi aynı zamânda haberdâr edilmesi ehemmiyyetle ma'rûzdur.

24/10/[13]34
Erivan'da Osmânlı Hükûmeti Mümessili
Ferîk
Mehmed Alî
Su'âl – fî 27 Teşrînievvel sene [1]918

HR.SYS, no. 2372/2, v. 160.

***** ***** *****

№ 258

[28 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube : 2
Numara : 9353/10605
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,
Dokuzuncu Ordu Kumandanı 24/10/[13]34 târîhli telgrafıyla bildiriyor:

18 Teşrînievvel'den 21 Teşrînievvel'e kadar Batum'dan eşyâ ve cebhâne ve mazotu hâmilen tahrîk edilen beş askerî trenimiz henüz Gümrü'ye muvâsalat etmedi. İstihbârâtımıza nazaran Gürcistan'daki Alman zâbitânıyla Gürcüler bu trenleri tevkîf eylemişlerdir. Aras vâdîsindeki erzâk ve mühimmât ve birçok eşyâmızın sür'atle geriye nakl edilebilmesi mazotun bulunmasına mütevakkıfdır. Gürcüler bu hareketleriyle Batum ve Azerbaycan ile irtibâtımızı kat'etmiş oluyorlar. Ancak üç, dört günlük mazot kalmış olduğundan hıtâmında nakliyât duracak ve ordunun idâme-i hayâtının yegâne âmili olan erzâkımızla birçok mühimmât ve eşyâmız artık nakl edilemeyecekdir. Tiflis'de mümessil-i askerîmize keyfiyetden bahs edilerek işbu beş trenin serî'an Gümrü'ye îsâline çalışması emr edilmişdir.

Brest-Litowsk Mu'âhedesi hâricinde işgâl olunan arâzînin tahliyesi husûsunda gösterdiğimiz hüsn-i niyete karşı Gürcü Hükûmeti'nin bu sûret-i hareketinin müsta'cilen protesto edilerek tahliyenin sür'atle icrâsına mühim te'sîri olan tren nakliyâtımızın tamâmen serbest bırakılmasının te'mînine teşebbüs buyurulması beyânıyla şukka-ı senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 28 Teşrînievvel sene [13]34
Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiye Reîsi
Ahmed İzzet
HR.SYS, no. 2372/2, v. 152.

***** ***** *****

№ 259

[31 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Sûret
Kars'dan Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyâseti'ne Mevrûd Şifredir.

1. Gerek Batum ve gerek Bakü'den gönderilen trenlerimizin Gürcistan'da esbâb-ı tevkîfini anlamak ve mezkûr trenleri celb etmek üzere Tiflis'e i'zâm edilen me'mûrînimizden biri avdet ederek ma'lûmât-ı âtiyeyi vermişdir:

Tiflis'in cenûbundaki Naftalok istasyonunda Gence ve Batum cihetlerinden gelmiş ve mazot, cebhâne, eşyâ ve iki yüzü mütecâviz vagonlarımız Almanlar tarafından tevkîf

edilerek esbâbı beyân edilmemişdir. Mazot vagonlarının bir kısmı Almanlar tarafından mahall-ı âhere götürülmüş ve bir kısmı da Gürcüler tarafından yağma edilmişdir. Mezkûr vagonların teşkîl edildiği trenlerin mürettebâtları dahi serbest bırakılmadığından sefâlet, açlıkdan pek ziyâde perîşân bir hâldedirler.

2. Ne dostluk ve ne de düşmanlıkla kâbil-i te'lîf olmayan ve aynı zamânda hakâret-âmîz olan mu'âmelenin ref'i ve trenlerimizin serbest bırakılmaları ve adem-i tekerrürünün niyâmı esbâbının istikmâli.

3. Ordu mıntıkasındaki mazot hıtâm buldu. Eğer bir hafta zarfında mazot tedârik edilemezse Aras vâdîsinde ve İran'da birçok mühimmât, eşyâ ve hubûbât ve zahîre-lerimizin nakli imkânsız olacakdır. Gürcistan'da gösterilen bu müşkilât Alman veya Gürcülerin bir maksad-ı siyâsîsine ma'tûf ise ona göre bir tedbîr ittihâz edilmek üzere bu husûsda biraz tenvîr buyurulmaklığımı istirhâm eylerim.

4. Tiflis'de Osmânlı Mümessili Abdülkerîm Paşa Hazretleri'ne def'aâtla vâki' olan mürâca'atımda semeresiz kalmakda olduğunu arz eylerim.

31/10/[13]34-5326
9'uncu Ordu Kumandanı
Şevkî
Aslına mutâbıkdır. Fî 5 minhû.
[imza]
HR.SYS, no. 2372/2, v. 153.

***** ***** *****

№ 260

[31 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Sûret
Kars'dan Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyâseti'ne Mevrûd
196 Numaralı Şifredir.
C.: 29/10/[13]34 - İstihbârât Şifreye:

1. Tahliye edilecek arâzîdeki erzâk, esliha ve mühimmât ve eşyâ sırasıyla ve bütün kuvvet ile nakl ve bu husûsda vesâ'it ve imkânın a'zamî müsâ'adesinden istifâde edilmekdedir.

2. Ordunun elindeki mazot hıtâm bulduğundan depoların kıyısında kalan tortular yakılmakda ve mâkinelerin bir kısmı tahvîl edilerek odunla ve müşkilâtla tahrîk edilmek-dedir. Fakat odun menba'ı Sarıkamış'a münhasır olduğundan Serdârâbâd-Culfa arasında mazota ihtiyâc-ı mübrem vardır. Eğer Gürcistan dâhilinde tevkîf edilen mazotlarımız i'âde edilmezse müddet-i mehliye zarfında tahliyenim mümkün olacağını ümid etmem.

3. Kezâ tahliye hakkında şimdiden istihzârâtda bulunulmak üzere biran tahliyeye dâ'ir ta'lîmât-ı mümkine i'ta buyurulmasını istirhâm eylerim.

31/10/[13]34
9'uncu Ordu Kumandanı
Şevkî
Aslına mutâbıkdır. 5 minhû.

HR.SYS, no. 2372/2, v. 154.

***** ***** *****

№ 261

[2 noyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Sûret
Kars'dan Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyâseti'ne Mevrûd Şifredir.

Gürcistan'da tevkîf edilen cebhâne ve mazot trenlerimizin Almanlar tarafından alıkonulub arzu etdikleri gibi yağma eyledikleri tahakkuk eyledi. Ve bunlar tevkîf ve yağma edilirken Tiflis Osmânlı Mümessili'nin hemân bîgâne kaldığı anlaşıldı. Bu trenlerde birçok cebhâne, eşyâ ve on dokuz vagon mazotumuz vardı. Kendi memleketi dâhilinden geçecek trenlerimizin muhâfazasını der-'uhde etmiş olan Gürcü Hükûmeti nezdinde teşebbüsât-ı mü'essire icrâsı ve yağmaya uğrayan cebhâne ve eşyâmızın istirdâd ve i'âdesi esbâbının istikmâl buyurulmasını istirhâm eylerim.

2/11/[13]34
9'uncu Ordu Kumandanı
Şevkî
Aslına mutâbıkdır. Fî 5 minhû.
[imza]
HR.SYS, no. 2372/2, v. 155.

***** ***** *****

№ 262

[2-5 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
6376
Birinci Kalem numarası: 12180

<table>
<tr><th>Evveliyât ve Müzeyyelât</th><th>Gürcistan’da Abdülkerîm Paşa’ya: 11829/86</th><th>Mübeyyiz ve Târîh</th><th>Müsevvid ve Târîh</th><th>Mümeyyiz</th><th>Umûr-ı Siyâsiye Şubesi Müdîri</th><th>Müdîr-i umûmî</th><th>Melfûfât</th></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td>Tiflis üzerinden sevki muktezâ nakliyâtın Gürcistan’da alıkonulması hakkında</td><td></td><td></td><td>[imza]
Fî 2 Teşrînisânî sene [13]34</td><td>[imza]</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müsteni d Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="3">Nev‘-i Müsvedde:
Gürcistan’da Mümessil-i Siyâsî ve Askerî Abdülkerîm Paşa’ya
Telgraf</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 11802
Husûsî Numara: 85/18
Târîh: 5 Teşrînisânî sene [1]334</td></tr>
<tr><td colspan="2">Mahlûta kayd edildiği Ahmed Bey’e söylenecekdir. (Harbiye’ye dahi yazılmışdır.)</td></tr>
</table>

Tiflis üzerinden şimendifer ile sevki muktezî nakliyât için Gence ve Batum’dan celb edilen mazot ve sâ’ire trenlerinin bir haftadan beri Gürcü Hükûmeti arâzîsinde tevkîf olunarak ileriye sevkine mümâna‘at edilmekde olduğu istihbâr kılınmakdadır. Nakliyât-ı mezkûre dûçâr-ı te’ahhur olmamak üzere trenlerin mürûruna mümâna‘at olunmaması zımnında Gürcü Hükûmeti nezdinde teşebbüsâtda bulunularak netîcesinin inbâsı mütemennâdır.

Keşîdesi fî 5 Teşrînisânî sene 1334

[imza]

HR.SYS, no. 2372/2, v. 147.

***** ***** *****

№ 263

[6 noyabr1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
Mühimme Kalemi

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Kayıd Numarası</td><td>Târîh</td><td>Müsevvid</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr-i Umûmî</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td>1472
1506
1507</td><td></td><td>[imza]</td><td></td><td>Görülmüşdür.</td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="3">Nev‘-i Müsvedde:
Tiflis ve Erivan Murahhasları’na Telgram</td></tr>
<tr><td colspan="2">Tiflis: Mükerrer Umûmî Numara: 11892/87
Husûsî Numara: 11893/88
Târîh: 6 Teşrînisânî sene [1]918</td></tr>
<tr><td colspan="2">Keşîdesi: Serî‘an Takdîm fî 7 Teşrînisânî sene [1]918</td></tr>
</table>

Cenûbî Kafkasya’da taht-ı işgâlimizde bulunan havâlînin tahliyesi zımnında ordu kumandanlığımıza ta‘limât verilmişdir.

Tahliyenin def‘aten icrâsında mahzûr mevcûd olduğundan;

Evvelen – Tiflisde Osmanlı, Gürcü ve Ermeni murahhaslarından mürekkeb bir hey’et teşkîl edilerek tahliyeye bu hey’etin nezâret etmesi,

Sâniyen – Gerek hîn-i tahliyede ve gerek bi’l-âhere tahliye edilecek menâtıkın hangi hükûmete â’id olduğu tebeyyün edinceye kadar inzıbât-ı âsâyişin muhâfazası vazîfesiyle mükellef ve Osmanlı, Gürcü ve Ermeni Hükûmetleri’ne mensûb ve aynı nisbetde muhtelit âsâyiş müfrezeleri teşkîl edilerek ânifü’z-zikr ve murahhaslar hey’eti idâresinde iş görmesi tarafımızdan münâsib görülmekdedir. Ma‘a-mâ-fîh ahîren akdolunan mütâreke ahkâmı nazar-ı dikkate alınarak bu husûsda yeniden ba‘zı mukarrerât ittihâz edilmek üzeredir. Yakında taraf-ı vâlâlarına ma‘lûmât verilecekdir.

Yalnız Erivan'a: Tahliyenin bu şerâ'it dâ'iresinde icrâsını ve geri çekilecek asâkirimizin Ermeni şimendiferlerinden istifâdelerini te'mîn için hükûmet-i mezkûre nezdinde teşebbüsât-ı âcile icrâ ve netîcenin inbâsı mütemennâdır.

Yalnız Tiflis'e: Tahliyenin bu şerâ'it dâ'iresinde icrâsını ve geri çekilecek asâkirimizin Gürcü şimendiferlerinden istifâdelerini te'mîn zımnında hükûmet-i mezbûre nezdinde teşebbüsât-ı âcile icrâ ve netîcenin inbâsı mütemennâdır. Gürcistan Hükûmeti nezdinde icrâ edilecek teşebbüsâtda Abhazların muhâfaza-ı can ve mâlı nazar-ı dikkate alınarak bu bâbda ayrıca te'mînât-ı mahsûsa istihsâline gayret olunması dahi himem-i vâlâlarından müntazırdır.

HR.SYS, no. 2293/8, v. 53, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 264

[6-8 noyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
<u>Zâta mahsûsdur.</u>

Bakü'den Sadrazam Devletlü Fehâmetlü Ahmed İzzet Paşa Hazretleri'ne Mahsûsdur.

Hükûmet-i Osmâniye ile Düvel-i İ'tilâfiye arasında akd edilmiş mütâreke şerâ'iti miyânında Bakü'nün teslîmi hakkında bir mâdde bulunduğu menâbi'-i muhtelifeden gayr-ı resmî bir sûretde işidilmekdedir. İşbu mütâreke-nâmenin metn-i resmîsi bizce mechûldur. Azerbaycan Hükûmeti'nin menafi'-i hayâtiyesine doğrudan doğruya temâs eden bu gibi mesâ'ildeki alâka-ı şedîde şâyeste-i arz ve beyândır. Binaen'aleyh Azerbaycan Hükûmeti zât-ı fehâmet-penâhlarından mütârekenin hîn-i imzâsında ve imzâdan sonra Hükûmet-i Osmâniye ile Düvel-i Mu'telife arasında Azerbaycan'ın istiklâliyet ve istikbâli hakkında cereyân etmiş mukâlemât-ı resmiye ve husûsiyenin neden ibâret olduğunun ve düvel-i mezkûrenin ne sûretle ve ne şekilde bir Azerbaycan tanımak istediğinin anlaşılmış bulunduğunun iş'âr buyurulmasını ricâ eder ve bu vesîle ile takdîm-i îhtirâmât eylerim efendim.

Keşide: 6, vüsûlü: 8/11/[13]34
Azerbaycan Cumhûriyeti Vükelâsı
Feth[al]î Han
HR.SYS, no. 2397/6, v. 23.

***** ***** *****

№ 265

[9 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi

Mühimme Kalemi

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td>Erivan'a: 121138/94</td><td>Kayıd numarası</td><td>Târîh</td><td>Müsevvid</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr-i umûmî</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="3">Nev'-i Müsvedde:
Erivan Mümessil-i Askerî ve Siyâsîliği'ne Telgram</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 11894
Husûsî Numara: 89
Târîh: 9 Teşrînisânî sene [1]918</td></tr>
<tr><td colspan="2">Serî'an takdîm</td></tr>
</table>

C.: Zeyil 85

Brest-Litowsk Müsâlaha-nâmesi'yle mu'ayyen Elviye-i Selâse hudûdu hâricinde yed-i işgâlimizde bulunan arâzînin tahliyesi Rusya Hükûmeti'yle cereyân eden müzâkerât netîcesinde takarrur etmişdir. Arâzî-i mezkûreye Rusya Hükûmeti iddi'â-yı te'âcüb etmekde ise de şimdilik emr-i işgâlin fi'len oralarda te'essüs etmiş olan hükûmât tarafından icrâsı ve bu mes'elenin bi'l-âhere Rusya ile hükûmât-ı mezbûre arasında halli tabî'îdir.

Keşîdesi: Fî 7 Teşrînisânî sene [1]918

HR.SYS, no. 2372/2, v. 159.

***** ***** *****

№ 266

[9 noyabr 1918]

Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezâreti

Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi

Mühimme Kalemi

Evveliyât ve Müzeyyelât	Tiflis'e: 11837/87	Kayıd numarası	Târîh	Müsevvid	Mümeyyiz	Müdîr-i umûmî	Melfûfât
Hulâsa					[imza]	[imza]	

<table>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td rowspan="3">Nev‘-i Müsvedde:
Tiflis’e Telgram</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 11904
Husûsî Numara: 91
Târîh: 9 Teşrînisânî sene 1918</td></tr>
<tr><td colspan="2">Keşîdesi fî 9 Teşrînisânî sene 1334
Sâmî Himmet</td></tr>
</table>

Zeyil : 87

Ma‘lûmât-ı ahîreye nazaran tevkîf olunan trenlerde birçok cebhâne, eşyâ ve on dokuz vagon mazot bulunuyordu. Tiflis’in cenûbundaki Naftalok istasyonunda Gence ve Batum cihetlerinden gelen vagonlarımızdan mazotu hâmil olanların bir kısmı Almanlar tarafından götürülmüş ve diğeri Gürcüler tarafından yağma edilmişdir. Trenler mürettebâtı serbest bırakılmayıb aç ve sefîl bir vaz‘iyetde terk olunmuşdur.

Gürcü Hükûmeti kendi memleketi dâhilinden geçecek trenlerimizin muhâfazasını der-‘uhde etmiş iken, bu yolda bir yağma vak‘asına uğramışlığımız kâbil-i tecvîz olmadığından yağmaya uğrayan cebhâne ve eşyâmızın i‘âdesi zımnında teşebbüsât-ı mezkûre icrâsı ve netîcesinin sür‘at-ı inbâsı kemâl-ı ehemmiyyetle mütemennâdır.

HR.SYS, no. 2372/2, v. 162.

***** ***** *****

№ 267

[11 noyabr 1918]

Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu

Başkumandanlığı Vekâleti

Şube

Numara

<u>Zâtî mahrem</u>

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Reîsi Feth[ali]

Han Hazretleri’ne

Bi’l-mecbûriye mütârekeyi taleb etmekliğimiz üzerine Azerbaycan’daki kıt‘aâtımızı geri çekmeğe ve Azerbaycan’da kalmak isteyen zâbitânımızın Ordu-yı Osmânî ile artık kat‘-ı irtibât eylemeleri lüzûmunu i‘lâna mecbûr olduk.

Düvel-i İ’tilâfiye nâmına İngilizlerle yapdığımız mütâreke-nâmenin bir mâddesinde İngilizlerin Bakü’yü işgâl eylemelerine mu‘tarız olmayacağımızı ta‘ahhüd etdik ve bu bâbda Kafkasya’daki Ordu Kumandanlarımıza da emr verdik.

Hükûmet-i islâmiye ve türkiye olmak üzere teşekkül etmeğe çalışdığınız şu buhrânlı âvânda eger mevcûd ise hafî teşebbüsât ve icrâātdan tevekkî ederik. Komşula-

rınız ile hüsn-i mu'âşerete bütün kuvvetinizle çalışmanızı ve bütün cihânın hak ve adâlet esâsı üzerine ictihâd etdiği şu esnâda bu perensiplere tamâmen ri'âyetkâr olmanızı, İngiltere Devleti'yle hüsn-i münâsebet te'sîsine cehd ve ikdâm buyurulmasını hamiyyeten tavsiye ve ricâ eder ve mukâbele-i ihdâ-yı selâm ve meveddet eylerim. O cihetlere â'id mütâreke mevâddı aynen ber-vech-i âtîdir.

Fî 11 Teşrînisânî sene [1]334
Sadrazam Ahmed İzzet
Aslına mutâbıkdır.
HR.SYS, no. 2397/6, v. 22.

***** ***** *****

№ 268

Mâdde 11: Mâverâ-yı Kafkas, evvelce Kuvâ-yı Osmâniye tarafından kısmen tahliyesi emr edildiğinden kısm-ı mütebâkîsi müttefikler tarafından vaz'iyet-i mahalliye tedkîk edilerek taleb olunursa tahliye edilecekdir.

Mâdde 15: Bi'l-cümle hutût-ı hadîdiyeye i'tilaf murâkabe zâbitleri me'mûr edilecekdir. Bunlar miyânında el-yevm Hükûmet-i Osmâniye'nin taht-ı murâkabesinde bulunan Mâverâ-yı Kafkas hutûtu serbest ve tâm olarak i'tilâf me'mûrlarının taht-ı idâresine vaz' edilecekdir. Ahâlînin ihtiyâcının tatmîni nazar-ı dikkate alınacakdır. İşbu mâddede Batum'un işgâli dâhildir. Hükûmet-i Osmâniye Bakü'nün işgâline mu'tarız bulunmayacakdır.

HR.SYS, no. 2397/6, v. 21, səh. 2.

***** ***** *****

№ 269

[12 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
Mühimme Kalemi

Evveliyât ve Müzeyyelât		Kayıd numarası	Târîh	Müsevvid	Mümeyyiz	Müdîr-i umûmî	Melfûfât
Hulâsa		1527	11 Teşrînisâni [1]334	[imza]	[imza].	Tebyîz'e	
Müsteni d Olduğu Evrâk		Nev'-i Müsvedde: Dâhiliye ve Bahriye Nezâretleri'ne					

Umûmî numara: 1576-11952 Husûsî numara: 88-11953 Târîh: fî 12 Teşrînisânî sene [1]334	

Ermenistan Hâriciye Nezâreti'nden Dersaâdet'deki Ermeni Delegasyonu'na keşîde olunan ve teblîği ricâ edildiği beyânıyla Erivan'da Osmânlı Mümessil-i Siyâsî ve Askerîsi Mehmed Alî Paşa Hazretleri'nden alınan telgrafnâmede, işgâl edilmiş olan arâzînin tahliyesi Kânûnuevvel'in ibtidâlarında vukû' bulacağı ve muhâcirlerin kendi yerlerine avdet etmelerine ancak o târîhde müsâ'ade edileceği bize beyân edilmişdir. Bu husûs da protesto edildi. Bu te'ehhurât vahîm netîcelere meydân vereceğinden derhâl tahliye için ısrâr ediniz (serî'an cevâb) denilmişdir. İşbu telgraf-nâmenin sûreti leffen tesyîr edildi. Bahriye Nezâret-i Celîlesi'ne de gönderildi. Samsun'da bulundukları istihbâr olunan Ermeni murahhaslarına teblîğ etdirilmesi menût-ı himem-i aliyye-i nezâret-penâhîleridir. Emr ü fermân.

HR.SYS, no. 2372/2, v. 164.

***** ***** *****

№ 270

[18 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Mühimme Kalemi
12091
509
Huzûr-ı Sâmî-i Hazret-i Sadâret-penâhî'ye
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Azerbaycan'ın tahliyesi hakkında makâm-ı sâmî-i sadâret-penâhîlerine 11 Teşrînisânî [1]918 târîhiyle takdîm eylemiş olduğu 10 numaralı tezkereye cevâb talebine İngiltere Fevkalâde Komiseri tarafından me'mûr edildiğini Bahriye Nezâret-i Celîlesi'nde bulunan İngiliz irtibât zâbiti Mister Frank Chilton nezâret-i müşârün-ileyhâ vâsıtasıyla taraf-ı âcizâneme gönderdiği mektûbda iş'âr ediyor. Ânifü'l-beyân tezkere üzerine icrâ kılınmış olacak mu'âmeleden savb-ı çâkerâneme ma'lûmât i'tasını istirhâm eylerim. Emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

13 Safer [1]337 ve 18 Teşrînisânî [1]334
Hâriciye Nâzırı nâmına
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiye
Dâ'ireye Me'mûr Süferâ-yı Saltanat-ı Seniyye'den
[imza]
BEO, no. 4543/340683, v. 2.

***** ***** *****

№ 271

[20-21 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
Mühimme Kalemi

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td>Tiflis'e: 12352/96
Erivan'a: 11894/89</td><td>Kayıd numarası</td><td>Târîh</td><td>Müsevvid</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr-i umûmî</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td>[imza]</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="3">Nev'-i Müsvedde:
Erivan'da Mümessil-i Askerî ve Siyâsî Mehmed Alî Paşa'ya Telgraf</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 12138
Husûsî Numara: 94
Târîh: Fî 21 Teşrînisânî sene [1]334/[1]918</td></tr>
<tr><td colspan="2">Harbiye'ye yazılmışdır.</td></tr>
</table>

Ermenistan Heyet-i Murahhasası'nın Dersaâdet'de bulundukları esnâda verdikleri bir takrîrde münderic mütâla'adan ba'zıları intâc edilmiş olduğundan ma'lûmât-ı aliyyeleri lâhık olmak üzere ber-vech-i âtî beyân-ı keyfiyet olunur:

Rus teb'asıdan olan muhâsım teb'a gibi dâhil-i memlekete sevk edilen sivil Ermeniler tamâmiyle serbest bırakılmışdır.

Elimizde mevcûd Ermeni üserâsı terhîs edilmişlerdir.

Amele işlerinde kullanılmak üzere Gümrü havâlîsinden ba'zı Ermenilerin aramıza sevk edildiği hey'et tarafından bildirilmiş olduğundan bunlar yine orada bulunuyorlarsa kâfile kâfile memleketlerine terhîs için ordu kumandanlığına emr verilmişdir.

7 ve 13 Teşrînisânî sene [1]334 târîhli telgraf-nâmelerinizde münderic husûsâta gelince tahliye olunacak arâzîde inzıbât için müştereken asker ikâmesi İngilizlerin muvâfakatına menût-ı devletlerinden bu bâbda şimdiden kat'î bir karâr i'tasına imkân yoksa da Ermeni muhâcirlerinin avdetine bilâ-kayd ü şart müsâ'ade i'tası ve Bakü ve Karabağ harekâtının imkân dâ'iresinde önü alınması, anbarlarda mevcûdiyetden iki, üç yüz ton mikdârının Ermenistan'a verdirilmesi hakkındaki iş'âr-ı vâlâları nazar-ı dikkate alınarak meh-mâ-emken icrâ-yı îcâbına tevessül olunması Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne bildirilmişdir. Netîcesi ayrıca iş'âr olunacakdır.

Keşîdesi fî 20 Teşrînisânî sene 1334
[imza]
HR.SYS, no. 2372/2, v. 167, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 272

[23 noyabr 1918]

<table>
<tr><td colspan="7">Dâire-i Sadâret Umûr-ı Mühimme Kalemi</td></tr>
<tr><td>Evrâk Numarası</td><td>Müsevvidi</td><td>Tebyîzi</td><td rowspan="4">Harbiye Nezâret-i Celîlesi’ne</td><td rowspan="2">[imza]</td><td rowspan="2">[imza]</td><td>Kalem Numarası</td></tr>
<tr><td>509</td><td>[imza]</td><td></td><td>1664</td></tr>
<tr><td>Kaleme Târîh-i Tevdî‘i</td><td>Târîh-i Tesvîd</td><td>Târîh-i Tebyîz</td><td></td><td colspan="2">Mukâbele Edenler</td></tr>
<tr><td></td><td>18 Safer sene [1]337
23 Teşrînisânî sene [1]334</td><td>18 [Safer sene 1337]
23 [Teşrînisânî sene 1334]</td><td>11-23</td><td></td><td></td></tr>
</table>

Azerbaycan’ın tahliyesi hakkında evvelce vukû‘ bulan mürâca‘ata cevâb talebine İngiltere Fevkalâde Komiseri cânibinden me’mûr edildiğini Bahriye Nezâret-i Celîlesi’nde bulunan İngiliz irtibât zâbiti Mister Frank Chilton tarafından gönderilen mektûbda iş‘âr olunduğu Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’nden izbâr olunmakla bu bâbda nezâret-i celîlelerince olan ma‘lûmâtın inbâsına himmet.

Ber-mûceb-i işâret-i aliyye-i hazret-i müsteşârî.

BEO, no. 4543/340683, v. 1, səh. 1.

***** ***** *****

№ 273

[27 noyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube : 1
Numara : 9830/11221
Makâm-ı Sadâret-i Uzmâ’ya
Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

23 Teşrînisânî [1]334 târîh ve 340683/864 numaralı tezkere-i sadâret-penâhîlerine cevâbdır:

Şimâlî İran ve Azerbaycan’ın tahliyesi hakkında tevârîh-i muhtelifede verilen emrlerin mevâdd-ı mahsûsasının sûretleri ile bu bâbda İngiliz bahriye irtibât zâbiti kumandan Chilton tarafından nezâret-i âciziye yazılan tezkerenin 22 Teşrînisânî sene [1]334 târîh ve 9703/11164 numaralı tezkere-i âciziye leffen îfâ-yı muktezâsı ricâsıyla

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne takdîm kılındığı ma'rûzdur. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 23 Safer sene [1]337 ve fî 27 Teşrînisânî sene [1]334
Harbiye Nâzırı nâmına
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reîsi
Ferîk
[İsmâîl] Cevat
BEO, no. 4544/340752, v. 2.

***** ***** *****

№ 274

[27 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâire-i Hâriciye
Kalem-i Mahsûs
Mütâreke Komisyonu
12307
525
Huzûr-ı Sâmî-i Sadâret-penâhî'ye
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Mâverâ-yı Kafkas'da cereyân etdiği iddi'â kılınan ba'zı vekâyi'e dâ'ir Bern sefîrimize vâki' olan şikâyeti mutazammın telgraf-nâmenin gönderildiğini ve ifâdât-ı sâ'ire-i mühimmeyi mübeyyin Vis-Amiral Amme'den alınan mektûbun bir sûret-i mütercimesi leffen huzûr-ı âlî-i sadâret-penâhîlerine takdîm kılınmışdır.

Şikâyeti mûceb olan ahvâlin Azerbaycan taraflarında vâki' olduğu istihbâr kılındığı ve Kuvâ-yı Osmâniye'nin mütâreke ahkâmına tevfîkan mahall-ı mezkûreden geri çekilmesi hakkıdna mukaddemâ verilmiş olan emrin şimdiye kadar tamâmen infâz edilmemiş olması müşkilât-ı iklîmiye, nakliye ve sâ'ire gibi esbâb-ı mütenevvi'adan neş'et etmiş olub, karâr-ı mezkûrun imkân hâsıl olunca derhâl ve tamâmen infâz edileceği cevâben amirale yazılmışdır. Ancak Azerbaycan ve havâlîsindeki Kuvâ-yı Osmâniye'nin harbden evvelki hudûdun gerisine derhâl alınması hakkında mahallî kumandanlığına mukaddemâ verilen emr ve ta'lîmâta tevfîk-i hareket edilmemiş olması düvel-i mü'telife ile aramızda mühim bir ihtilâfın zuhûruna sebebiyet vereceği ve düvel-i müşârün-ileyhânın şikâyât-ı vâkı'ası üzerine Devlet-i Osmâniye'ye mes'ûliyet teveccüh edeceği cihetle mütâreke şerâ'itinin suver-i tatbîkıyesini pek işkâl edecek olan bu harekete sebebiyet veren mahallî kumandanları hakkında serî'an tedâbîr ve mukarrerât-ı kat'iyye ittihâzıyla karâr-ı mezkûrun matbû'âtda neşr ve i'lânı ve düvel-i mü'telife amirallerine de teblîği muvâfık-ı maslahat görüldüğünden icrâ-yı îcâbı menût-ı re'y-i sâmî-i fehâmet-penâhîleridir. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 27 Teşrînisânî sene [1]334
Hâriciye Nâzırı
Bende
Mustafâ Reşîd
BEO, no. 4544/340760, v. 3.

***** ***** *****

№ 275

[28-30 noyabr 1918]

<table>
<tr><td colspan="7">Dâire-i Sadâret Umûr-ı Mühimme Kalemi</td></tr>
<tr><td>Evrâk Numarası</td><td>Müsevvidi</td><td>Tebyîzi</td><td rowspan="5">Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne</td><td rowspan="2">[imza]</td><td rowspan="2">[imza]</td><td>Kalem Numarası</td></tr>
<tr><td>849</td><td>[imza]</td><td></td><td>1699</td></tr>
<tr><td>Kaleme Târîh-i Tevdî‘i</td><td>Târîh-i Tesvîd</td><td>Târîh-i Tebyîz</td><td></td><td colspan="2">Mukâbele Edenler</td></tr>
<tr><td></td><td>23 Safer sene [1]337 28 Teşrînisânî sene [1]334</td><td>25 minhû 30 minhû</td><td>11-28</td><td></td><td></td></tr>
</table>

18 Teşrînisânî [1]334 târîhli ve 509 numaralı tezkere-i aliyyelerine cevâbdır:

Şimâlî İran ve Azerbaycan’ın tahliyeleri hakkında tevârîh-i muhtelifede verilen emrlerin mevâdd-ı mahsûsasının sûretleri ile bu bâbda İngiliz bahriye irtibât zâbiti Kumandan Chilton tarafından Harbiye Nezâret-i Celîlesi’ne yazılan tezkerenin 22 Teşrînisânî [1]334 târîhinde taraf-ı devletlerine irsâl kılınmış olduğu bi’l-muhâbere nezâret-i müşârün-ileyhâdan izbâr kılınmışdır efendim.

Bâ-işâret-i hazret-i müsteşârî.

BEO, no. 4544/340752, v. 1, səh. 1.

***** ***** *****

№ 276

[30 noyabr 1918]

<table>
<tr><td colspan="7">Dâire-i Sadâret Umûr-ı Mühimme Kalemi</td></tr>
<tr><td>Evrâk Numarası</td><td>Müsevvidi</td><td>Tebyîzi</td><td rowspan="5">Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne</td><td rowspan="2">[imza]</td><td rowspan="2">[imza]</td><td>Kalem Numarası</td></tr>
<tr><td>525</td><td>[imza]</td><td></td><td>1715</td></tr>
<tr><td>Kaleme Târîh-i Tevdî‘i</td><td>Târîh-i Tesvîd</td><td>Târîh-i Tebyîz</td><td></td><td colspan="2">Mukâbele Edenler</td></tr>
<tr><td></td><td>25 Safer sene [1]337 30 Teşrînisânî sene [1]334</td><td>25 [Safer sene 1337] 30 [Teşrînisânî sene 1334]</td><td>11-30</td><td></td><td></td></tr>
</table>

Mâverâ-yı Kafkas’da cereyân etdiği iddi‘â kılınan ba‘zı vekâyi‘e dâ’ir Bern sefîrimize vâki‘ olan şikâyâtı mutazammın telgraf-nâmenin gönderildiğini ve ifâdât-ı sâ’ire-i mühimmeyi hâvî Vis-Amiral Amme tarafından alınan mektûb tercümesinin irsâl kılındığına dâ’ir vârid olub Meclis-i Vükelâ’da mütâla‘a olunan 27 Teşrînisânî sene

[1]334 târîhli ve 525 numaralı tezkere-i devletlerinde Azerbaycan havâlîsindeki Kuvâ-yı Osmâniye'nin harbden evvelki hudûdun derhâl gerisine alınması hakkında mahallî kumandanlığına mukaddemâ verilen ta'lîmâta tatbîk-i hareket edilmemiş olması düvel-i mü'ttelife ile aramızda mühim bir ihtilâfın zuhûruna sebeb vereceği ve düvel-i müşârün-ileyhimin şikâyât-ı vâkı'âsı üzerine Devlet-i Osmâniye'ye mes'ûliyet teveccüh edeceği cihetle serî'an bu bâbda mukarrerât-ı kat'iyye ittihâz olunarak düvel-i mü'telife amirallerine teblîği muvâfık-ı maslahat olacağı der-miyân kılınmış ve îzâhât-ı vâkı'aya göre Mâverâ-yı Kafkas'daki asâkir-i osmâniyenin geri alınması hakkında verilen emr ve ta'lîmâtın henüz infâz edilememesi mevsim ve iklîm ve fıkdân-ı vesâ'it ve nakliye ve sâ'ire gibi esbâb ve avârızdan neş'et etmiş olduğu misüllü Kuvâ-yı Osmâniye hudûd-ı kadîmenin beri tarafına alındığı hâlde yerlerinde kalacak jandarma ve polis ile ahâlî-i mahalliyenin muhâfaza-ı can ve mâlı gayr-ı kâbil olacağından burasının dahi nazar-ı dikkat ve taht-ı emniyete alınması ve cânib-i umûrdan görünmesine ve bu husûs hakkında evvelce vâki' olan iş'âra cevâben İngiliz amiraline teblîğ-i keyfiyet kılınmasına mebnî iş'âr-ı vâki'den bahisle müşârün-ileyh Vis-Amiral Amme'ye dahi teblîğât-ı cevâbiyede bulunulmasının nezâret-i celîlelerine teblîği tezekkür olunmakla ona göre iktizâsının serî'an îfâsına himmet.

BEO, no. 4544/340760, v. 1.

***** ***** *****

4.2. Əli Mərdan Topçubaşovun İstanbul səfəri və Paris konfransına hazırlıq

Azərbaycan Cümhuriyyəti hökuməti 1918-ci il avqustun 20-də Əli Mərdan bəy Topçubaşovu fövqəladə səfir olaraq İstanbula göndərdi.[1] Ə.M.Topçubaşov 1918-ci ilin sentyabrında İstanbula gəlsə də, artıq bu zaman Türkiyə məğlubiyyət ərəfəsindəki böhran içərisində olduğundan və ay yarım ərzində ölkədə üç hökumət kabinəsi dəyişildiyindən Osmanlı dövləti ilə Azərbaycan arasında sabit münasibətlər bərqərar etmək mümkün olmadı.

1918-ci ilin oktyabrın 30-da Osmanlı dövləti ilə Müttəfiqlər arasında imzalanan Mudros barışığının on birinci maddəsinə görə, Türkiyə orduları Cənubi Azərbaycanı və Cənubi Qafqazı tərk etməli idilər. Barışığın on beşinci maddəsində isə göstərilirdi ki, "Türkiyə müttəfiqlər tərəfindən Bakının işğal edilməsinə heç bir etiraz etməməli idi".[2] Azərbaycanın İstanbuldakı səlahiyyətli nümayəndəsi Ə.M.Topçubaşov barışığın bu maddəsi ilə bağlı türk tərəfinə öz etirazını bildirsə də, bu elə bir ciddi reaksiya doğurmadı. Türkiyə Xarici İşlər Nazirliyi cavab notasında bildirdi ki, "Antanta ilə barışıq şərtlərini yerinə yetirərkən Sultan hökuməti ingilis qoşunlarının Bakını tutması ilə bağlı yarana biləcək münaqişədən kənarda qalmaq istəyir".

---

[1] BOA, HR. SYS, no. 2457/60, v. 1, səh.1-2.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2397/6, v. 21, səh. 2.

Dəyişən beynəlxalq vəziyyətlə əlaqədar Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması məsələsinin artıq Osmanlı dövləti ilə deyil, Müttəfiq dövlətlər ilə aparılacaq danışıqlarla bağlı olduğunu çox gözəl anlayan Ə.M.Topçubaşov Azərbaycan hökumətindən Avropaya getmək üçün təlimatnamə göndərilməsini israrla tələb edirdi, əks təqdirdə, İstanbulda qalmasına elə bir lüzum görmürdü. Qeyd edilən təlimatnamənin göndərilməsi gecikdiyi üçün Ə.M.Topçubaşov aydın fəaliyyət proqramı almaqdan ötrü nümayəndəliyin katibi Mustafa bəy Vəkilovu 1918-ci il dekabrın 19-da Bakıya göndərdi.[1] Ə.M.Topçubaşov bu arada özü də boş durmayaraq Osmanlı dövlət rəhbərləri və İstanbula gələn Müttəfiq dövlətlərin nümayəndələri ilə bir sıra görüşlər keçirib danışıqlar apardı. Bu danışıqlarda müharibənin qurtarması ilə bağlı dünyada yaranmış yeni şərait və Azərbaycanın vəziyyəti məsələləri müzakirə edildi.

Ə.M.Topçubaşov eyni zamanda Osmanlı dövləti tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyinin hüquqi cəhətdən tanınması istiqamətində də iş aparır və Bakıya Osmanlı diplomatik təmsilçisinin göndərilməsinə çalışırdı. O, 1918-ci il noyabrın 4-də Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə təqdim etdiyi müraciətnaməsində Bakıya Osmanlı diplomatik təmsilçisinin tezliklə göndərilməsini təkidlə xahiş edirdi.[2] Əli Mərdan bəyin bu müraciətnaməsinə Osmanlı dövlətinin xarici işlər naziri belə bir dərkənar qoymuşdu: "Azərbaycanda hazırda bir əsgəri nümayəndəmiz vardır, lazım olarsa, bir siyasi nümayəndə də təyin ediləcəyini şifahən təbliğ edin".[3] Ə.M.Topçubaşov 1919-cu il fevralın 24-də Osmanlı dövlətinin xarici işlər naziri Mustafa Rəşad paşa ilə apardığı danışıqlarda da bu məsələnin tezliklə həll edilməsini rica etmişdi. Amma Mustafa Rəşad paşa mövcud vəziyyətdə hər şeyin Antanta dövlətlərinin nəzarətində olduğunu əsas gətirərək, onların icazəsi olmadan Azərbaycana diplomatik təmsilçi göndərilməsinin mümkün olmadığını bildirmişdi.

Osmanlı hökuməti ingilislərin nəzarəti altında fəaliyyət göstərdiyindən, 1918-ci ilin sonlarından başlayaraq Azərbaycan təmsilçisinin Osmanlı rəsmi məqamları ilə görüşməsi belə artıq çətinləşmişdi. Çünki Osmanlı siyasiləri ingilislərin etirazına səbəb ola biləcək hər hansı bir hərəkətdən çəkinirdilər. Ə.M.Topçubaşov 1918-ci ilin oktyabrında Sultan VI Mehmed Vahidəddinlə görüşmək istəyi ilə bağlı Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə müraciət etsə də, tez-tez baş verən hökumət dəyişikliyi ilə əlaqədar bu istək Xarici İşlər Nazirliyi tərəfindən yalnız 1919-cu il yanvarın 2-də Sədrəzəmliyə bildirilmişdi.[4] Sədrəzəm Müsteşarından Xarici İşlər Nazirliyinə göndərilən 9 yanvar 1919-cu il tarixli cavabda isə bildirilirdi ki, hal-hazırda Azərbaycanın rəsmən tanınmamasından dolayı təmsilçisinin rəsmi qəbulu uyğun deyildir, fəqət Ə.M.Topçubaşovun əski Duma üzvü olması nəzərə alınaraq, o, Padşah tərəfindən qəbul edilə bilər.[5] Qeyd edək ki, Antanta dövlətləri ilk əvvəl çar Rusiyasının sərhədləri daxilində qurulan milli respublikaları tanımaq istəmir və Rusiyanı yenidən birləşdirməyə çalışan əski çar generalları olan Kolçak və Denikin rejimlərini özlərinə uyğun bilib, onları dəstəkləyirdilər. Bu səbəbdən Osmanlı hökuməti də, Antanta dövlətlərinin etirazlarına səbəb olmasın deyə, Azərbaycan nümayəndəsini təmsil etdiyi hökumətin adına deyil, devrilmiş bir dövlətin təmsilçisi

---

[1] BOA, DH. EUM. SSM, no. 62/73, v. 1-2.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2303/11, v. 8.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2303/11, v. 8.
[4] BOA, DUİT, no. 12/29, v. 2.
[5] BOA, HR. MTV, no. 639/1.

olaraq qəbul edilməsini uyğun görmüşdü. Nəhayət, 1919-cu il yanvarın 10-da Ə.M.Topçubaşov Sultan VI Mehmed Vahidəddin tərəfindən qəbul edildi.[1] On beş dəqiqə çəkən bu qəbul emosiyalı söhbətlərlə yekunlaşdı. Bu görüş və bütövlükdə Osmanlı siyasiləri ilə apardığı danışıqlar haqqında Azərbaycan hökumətinə göndərdiyi məlumatında Ə.M.Topçubaşov Osmanlı-Azərbaycan münasibətlərini dəyərləndirir və burada yalnız emosiyalılığın ön plana çıxdığını, münasibətlərin qarşılıqlı simpatiyadan o yana getmədiyini xüsusi olaraq qeyd edirdi.

Osmanlı dövlətinin siyasi dəstəyini ala bilməyən Ə.M.Topçubaşov digər Qafqaz respublikaları ilə bərabər hərəkət etməklə Azərbaycanın mənafelərinin qoruna biləcəyi qənaətinə gəldi və bunun üçün Azərbaycan hökumətindən qonşu hökumətlərlə (Gürcüstan və Ermənistan hökumətləri ilə) anlaşaraq vahid bir heyətin Paris Sülh Konfransına göndərilməsini istədi.

Bu arada Azərbaycandakı siyasi vəziyyət müsbətə doğru dəyişmiş, ingilis komandanlığı Azərbaycan parlamentinin açılışına icazə vermişdi. 1918-ci il dekabrın 7-də Azərbaycan parlamentinin ilk iclasında Ə.M.Topçubaşov qiyabi olaraq parlamentin sədri seçildi. Dekabrın 28-də Müttəfiqlərin Bakıdakı nümayəndəsi general-mayor V.M.Tomson F.X.Xoyskinin rəhbərlik etdiyi Azərbaycan hökumətini bütün Azərbaycan ərazisində yeganə qanuni hakimiyyət olaraq tanıdığını rəsmən bəyan etdi. Elə həmin gün Azərbaycan hökuməti Paris Sülh Konfransına gedəcək nümayəndə heyətini seçdi və Ə.M.Topçubaşovu bu heyətə başçı təyin etdi. Amma Azərbaycan nümayəndə heyətinin Parisə getməsi böyük çətinliklərlə qarşılaşdı, heyət uzun müddət İstanbulda qalıb gözləməli oldu. Nəhayət, 1919-cu il aprelin 22-də Azərbaycan nümayəndə heyətinə Parisə getmək üçün viza verildi, İstanbuldan dərhal hərəkət edən heyət mayın 7-də Parisə çatdı və Azərbaycanın müstəqilliyinin tanınması istiqamətində gərgin işə başladı. Məhz bu gərgin əməyin nəticəsi idi ki, 1920-ci il yanvarın 11-də Versal Ali şurası tərəfindən Azərbaycanın müstəqilliyi tanındı.

Qeyd edək ki, Ə.M.Topçubaşov Parisə yola düşmək ərəfəsində Azərbaycan hökuməti adından Osmanlı Xarici İşlər Nazirliyinə yazılı şəkildə yenidən müraciət edərək, Bakıya Osmanlı diplomatik təmsilçisinin göndərilməsini istədi. Lakin Osmanlı hökuməti Müttəfiq dövlətlərin Azərbaycanla bağlı mövqeyinin tam müəyyənləşmədiyini önə çəkərək, bu məsələdə tələsməməyi lazım bildi. Bütövlükdə, bu dövrdə İstanbul hökuməti ingilislərin nəzarətində olduğundan “İtilaf və Hürriyyət” iqtidarı Azərbaycana münasibətdə soyuq davranır, ingilislərin xoşuna gəlməyəcək hər hansı bir hərəkət etmək istəmirdi.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 277

[23 avqust 1918]
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi
23 Ağustos 1918
Numara : 1133

[1] BOA, BEO, no. 4550/341217, v. 1.

İ‘timâd-nâme

Azerbaycan Cumhûriyeti Hükûmeti’nin a‘zâsından Nâzır Alî Merdân Bey Topçubaşov mezkûr cumhûriyetin hey’et-i vükelâsı tarafından işbu 1918 senesi Ağustos’unun yigirmisinde verdiği karâra tevfîkan, İstanbul’a Azerbaycan Cumhûriyeti’ne ta‘alluk eden kâffe-i mesâ’il hakkında Hükûmet-i Aliyye-i Osmâniye ile müzâkerâtda bulunmak için cumhûriyet-i mezkûre tarafından kendisine vâsi‘ ihtiyârât verilerek ta‘yîn edilmiş ve işbu mesâ’ili hall etmek ve ihtiyâc görüldüğü takdîrde i’tilâf ve kat‘-nâme evrâkını imzâ etmek hakkına mâlik hâ’iz-i ihtiyâr fevka’l-‘âde bir sefîr sıfatıyla murahhas gönderiliyor.

Heyet-i Vükelâ Reîsi	Hükûmet İşlerinin İdâre Müdîri
Fethalî Han Hoyski	Rüstem Han Hoyski

HR.SYS, no. 2457/60, v. 1, səh.1.

***** ***** *****

№ 278

[23 avqust 1918]

République Azerbéidjane

le 23 Aout 1918

№1143

MANDAT

Le Membre du Gouvernement de la République Azerbéidjane, le Ministre Ali Mardan bey Topchibacheff, d'après la décision du Conseil des Ministres de la même République, ayant lieu le 20 Aout de cette année 1918, est envoyé comme délégué à Constantinople en qualité de Ministre Plénipotentiaire extraordinaire de la République Azerbéidjane. Il est chargé de pleins pouvoirs pour entrer en pourparlers avec le Gouvernement Impérial Ottoman, sur toutes les questions concernant les intérêts de la susdite République, a le droit de résoudre ces questions et en cas de besoin signer les actes et les ententes conformes.

Le Président du Conseil des Ministres	Le Directeur Général des Affaires du Gouvernement
F. Khoïsky	R. Khoïsky

HR.SYS, no. 2457/60, v. 1, səh. 2.

***** ***** *****

№ 279

[23 avqust 1918]

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi

23 Ağustos 1918

Numara : 1133

İ'timâd-nâme

Azerbaycan Cumhûriyeti Hükûmeti'nin a'zâsından Nâzır Alî Merdân Bey Topçubaşov mezkûr cumhûriyetin hey'et-i vükelâsı tarafından işbu 1918 senesi Ağustos'unun yigirmisinde verdiği karâra tevfîkan, İstanbul'a Azerbaycan Cumhûriyeti'ne ta'alluk eden kâffe-i mesâ'il hakkında merkezî devletler hükûmâtı ve nümâyendeleriyle olduğu gibi Ermenistan ve Gürcistan Hükûmetleri'yle dahi müzâkerâtda bulunmak için cumhûriyet-i mezkûre tarafından kendisine vâsi' ihtiyârât verilerek ta'yîn edilmiş ve işbu mesâ'ili hall etmek ve ihtiyâc görüldüğü takdîrde i'tilâf ve kat'-nâme evrâkını imzâ etmek hakkına mâlik hâ'iz-i ihtiyâr fevka'l-'âde bir sefîr sıfatıyla murahhas gönderiliyor.

Heyet-i Vükelâ Reîsi	Hükûmet İşlerinin İdâre Müdîri
Fethalî Han Hoyski	Rüstem Han Hoyski

HR.SYS, no. 2457/60, v. 2, səh. 1.

***** ***** *****

№ 280

[23 avqust 1918]

République Azerbéidjane

le 23 Aout 1918

№1142

MANDAT

Le Membre du Gouvernement de la République Azerbéidjane, le Ministre Ali Mardan bey Topchibacheff, d'après la décision du Conseil des Ministres de la même République, ayant lieu le 20 Aout de cette année 1918, est envoyé comme délégué à Constantinople en qualité de Ministre Plénipotentiaire extraordinaire de la République Azerbéidjane. Il est chargé de pleins pouvoirs pour entrer en pourparlers avec le Gouvernement des Puissances Centrales et leurs Représentants, de même qu'avec les Représentants de l'Arménie et de la Géorgie, sur toutes les questions concernant les intérêts de la susdite République, a le droit de résoudre ces questions et en cas de besoin signer les actes et les ententes conformes.

Le Président du Conseil des Ministres	Le Directeur Général des Affaires du Gouvernement
F. Khoïsky	R. Khoïsky

HR.SYS, no. 2457/60, v. 2, səh. 2.

***** ***** *****

№ 281

[4 noyabr 1918]

Dersaâdet

4 Teşrînisânî 1334/1918

Bâb-ı Âlî Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Hulâsa
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Nezdine
Bir Mümessil-i Siyâsî Ta'yîni İltimâsına Dâ'ir
Devletlü Efendim Hazretleri,

Zîrde vâzi'ü'l-imzâ Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Dersaâdet sefîri 27 Teşrînievvel 1334 târîhinde vâki' olan ifâdât-ı şifâhiyesini tahrîrî olarak zât-ı âlî-i nezâret-penâhîlerine tebeyyün ve tekrâr eylemek ile kesb-i şeref ve mübâhât eyler:

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye ile Hükûmet-i Cumhûriye-i Azerbaycan arasında te'mînen kesb-i takviyet eylemekde olan münâsebât-ı siyâsiyeyi te'mîn ve idâre ve Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Heyet-i Merkeziyesi ile bi'l-fi'l temâsda bulunarak inde'l-îcâb hükûmetin ba'zı iltimâs ve teblîğlerini bi'z-zât telakkî ve arz eylemek üzere Osmânlı mümessil-i siyâsîsinin bir gün evvel ta'yîn ve Bakü'ye i'zâmı esbâbının istikmâlinin taraf-ı nezâret-penâhîlerinden delâlet buyrulması hükûmetin ahfâ âmâlıdır.

İltimâs-ı vâki'in nazar-ı dikkate alınarak bundan sonra daha ziyâde tevessü' eylemek îcâb eden münâsebâtın tarafeyn ihtiyâc ve menâfi'ine muvâfık bir sûretde sevki husûsunda hâdım olan işbu i'zâm-ı sefâret keyfiyetinin ta'cîl buyrulacağı umidiyle ihtirâmât-ı fâ'ikam te'mînatının arzına müsâra'at kılındı efendim.

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi
Sefîr-i Fevkalâdesi
Alî Merdân Topçubaşı
[arxa səhifə]:

Azerbaycan'da şimdilik bir mümessil-i askeriyemiz bulunduğundan îcâbında bir mümessil-i siyâsî ta'yîn edileceğinin şifâhen teblîği.

HR.SYS, no. 2303/11, v. 8.

***** ***** *****

№ 282

[21 noyabr 1918]
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi
Fevkalâde Murahhas Sefîri
Aded: 8
Hâriciye Müsteşârı Atufetlü Reşâd Hikmet Beyefedi Hazretleri'ne

Zât-ı atufetlerini son def'a ziyâretimde Azerbaycan'a â'id telgraf-nâmelerin irsâline himmet buyurulacağı hakkındaki va'd-i âlîlerine ibtinâen takdîm eylediğim işbu telgraf-nâmenin sür'at-ı mümkine ile irsâline delâlet buyurulması ricâsıyla ihtirâmât-ı fâ'ikânemi takdîm eylerim.

Fî 21 Teşrînisânî sene [1]334
Alî Merdân Topçubaşov

HR.SYS, no. 2186/73.

***** ***** *****

№ 283

[27-30 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
30 Teşrînisânî sene [1]918
227
Kalem numarası:

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Mübeyyiz ve Târîh</td><td>Müsevvid ve Târîh</td><td>Mümeyyiz</td><td>Umûr-ı Siyâsiye Şubesi Müdîri</td><td>Müdîr-i umûmî</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="3">Nev‘-i Müsvedde:
Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Sefâreti’ne</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara:
Husûsî Numara:
Târîh: 27 Teşrînisânî sene [1]334</td></tr>
<tr><td colspan="2">Serî‘an gönderilecekdir.</td></tr>
</table>

Azerbaycan Hükûmet-i Cumhûriyesi Meclis-i Nuzzâr Riyâseti’ne çekilmek üzere irsâl buyurulan telgraf-nâmenin ahvâl-ı hâzırada ma‘a’t-te’essüf irsâli mümkün olmadığından leffen i‘âde edildiği beyânıyla ihtirâmât-ı fâ’ikamın kabûlünü ricâ eylerim.

HR.SYS, no. 2186/74.

*****   *****   *****

№ 284

[3 dekabr 1918]
Azerbaycan Hükûmet-i Cümhûriyesi
Fevkalâde Murahhas-ı Sefîri
Aded
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Bu kere Bakü'ye azîmet edecek olan Azerbaycan Hükûmet-i Cümhûriyesi'nin Dersaâdet Sefîri Alî Merdân Bey'in kâtibi Mustafâ Bey'in me'mûrîn-i Hükûmet-i Seniy-ye tarafından mazhar-ı teshîlât ve mu'âvenet olması zımnında muktezâ bir kıt'a vesîkanın i'tası hakkında me'mûrîn-i â'idesine evâmir-i lâzıme i'tası sûret-i mahsûsada ricâ olunur.

Fî 3 Kânûnuevvel sene [1]334

DH.EUM.SSM, no. 62/73, v. 2.

***** ***** *****

№ 285

[17 dekabr 1918]

<table>
<tr><td>Kalem Kayıd Numarası</td><td colspan="2">Dosya Numarası</td><td>Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti Şubesi</td><td></td><td>Sevk Târîhi</td></tr>
<tr><td></td><td colspan="2">11843/1168</td><td rowspan="3">Hulâsa</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Târîh-i Tesvîd</td><td>Müsevvid</td><td>Mümeyyiz</td><td>Mübeyyiz</td><td>Târîh-i Tebyîz</td></tr>
<tr><td>17 Kânûnuevvel sene [13]34</td><td>[imza]</td><td></td><td>[imza]</td><td></td></tr>
</table>

İstanbul Polis Müdîriyet-i Umûmiyyesi'ne

Bakü'ye azîmet edecek olan Azerbaycan Hükûmet-i Cümhuriyesi'nin Dersaâdet Sefîri Alî Merdân Bey'in kâtibi Mustafâ hakkında kavânîn ve nizâmât-ı mesâ'iye dâ'iresinde ibrâz-ı teshîlât edilmesi mütemennâdır. Ol-bâbda.

Tebyîz.

DH.EUM.SSM, no. 62/73, v. 1.

***** ***** *****

№ 286

[2 yanvar 1919]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td></td><td>Kâtib</td><td>Mümeyyiz</td><td>Müdîr</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td>[imza]</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="4" rowspan="2">Nev‘-i Müsvedde:
Sadâret-i Uzmâ’ya Tezkere</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 12949
Husûsî Numara: 2
Târîh: Fî 2 Kânûnusânî sene [1]335</td></tr>
</table>

Azerbaycan mümessili olub nâ’il-i şeref-müsûl olmak istirhâmında bulunan Alî Merdân Bey’in sûret-i resmiyede şeref-i ma‘rûza mazhariyeti Azerbaycan’ın henüz hiçbir tarafdan tasdîk olmamış bulunmasına mebnî muvâfık olamayacağına mebnî ve diğer tarafdan mukaddemâ Duma’da a‘zâlık etmiş hayırhâhâne-i saltanat-ı seniyyeden şahsen şâyân-ı hürmet bir zât bulunmuş idüğüne binâen mûmâ-ileyhin bir cum‘a günü mahfil-i hümâyûna mazhar-ı iltifât-ı hümâyûn buyurulması menût-ı müsâ‘ade-i sâye-i cenâb-ı sadâret-penâhîleridir. Emr ü fermân.

HR.MTV, no. 639/1, v. 1.

***** ***** *****

№ 287

[2 yanvar 1919]
Bâb-ı Âlî
Dâire-i Hâriciye
Kalem-i Mahsûs
12949
2
Huzûr-ı Sâmî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî’ye
Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Azerbaycan mümessili olub nâ’il-i şeref-müsûl olmak istirhâmında bulunan Alî Merdân Bey’in sûret-i resmiyede şeref-i ma‘rûz-ı mazhariyeti Azerbaycan’ın henüz hiçbir tarafdan tasdîk edilmemiş olmasına mebnî muvâfık olamayacağına ve diğer tarafdan mukaddemâ kendisi Duma’da a‘zâlık etmiş hayır-hâhân-ı saltanat-ı seniyyeden ve şahsen şâyân-ı hürmet bir zât bulunmasına binâen mîr-i mûmâ-ileyhin bir cum‘a günü mahfil-i hümâyûna mazhar-ı iltifât-ı şâhâne buyurulması menût-ı musâ‘ade-i sâmiye-i cenâb-ı sadâret-penâhîleridir. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü’l-emrindir.

Fî 2 Kânûnusânî sene 1335
Hâriciye Nâzırı
Bende
Mustafâ Reşîd

İ.DUİT, no. 12/29, v. 2.

***** ***** *****

№ 288

[8 yanvar 1919]
Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Mülûkâne
Baş Kitâbeti
7

7 Kânûnusânî sene 1335 târîhli tezkere-i husûsiye-i sadâret-penâhîleri cevâbıdır. Azerbaycan Hükûmeti mümessili Alî Murâd Bey'in[1] arz ü isti'zân vechiyle önümüzdeki cum'a günü mahfil-i hümâyûnda mazhar-ı iltifât-ı şâhâne buyurulması makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî olmuş ve Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'nin tezkere-i ma'rûzasını leffen savb-ı sâmî-i dâver-i a'zamîlerine tesyîr kılınmış olmakla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 5 Rabîülâhir sene 1337 / Fî 8 Kânûnusânî sene 1335
Ser-kâtib-i Hazret-i Şehriyârî
[imza]
İ.DUİT, no. 12/29, v. 1.

***** ***** *****

№ 289

[9 yanvar 1919]

<table>
<tr><td colspan="7">Dâire-i Sadâret Umûr-ı Mühimme Kalemi</td></tr>
<tr><td>Evrâk Numarası</td><td>Müsevvidi</td><td>Tebyîzi</td><td rowspan="4">Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne</td><td rowspan="2">[imza]</td><td rowspan="2">[imza]</td><td>Kalem Numarası</td></tr>
<tr><td></td><td>[imza]</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>Kaleme Târîh-i Tevdî'i</td><td>Târîh-i Tesvîd</td><td>Târîh-i Tebyîzi</td><td></td><td colspan="2">Mukâbele Edenler</td></tr>
<tr><td></td><td>6 Rabîülâhir sene [1]337
9 Kânûnusânî sene [1]335</td><td>6 [Rabîülâhir sene 1337]
9 [Kânûnusânî sene 1335]</td><td>1-9</td><td></td><td></td></tr>
</table>

[1] Əli Mərdan bəy Topçubaşovun adı bəzi Osmanlı arxiv sənədlərində "Alî Murâd Bey" şəklində getmişdir.

2 Kânûnusânî [1]335 târîhli ve 2 numaralı tezkere-i devletlerine cevâbdır: Azerbaycan Hükûmeti mümessili Alî Murâd Bey'in önümüzdeki cum'a günü mahfil-i hümâyûna mazhar-ı iltifât-ı şâhâne buyurulmasını makrûn müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî olduğu Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne Başkitâbet-i Aliyyesi'nden iş'âr olunmuşdur efendim.

İrâde-i Husûsiye Kayıd Şubesi'ne verilmişdir.

BEO, no. 4550/341217, v. 1, səh. 1.

***** ***** *****

№ 290

[9 yanvar 1919]

Bâb-ı Âlî

Sadâret-i Uzmâ

Umûr-ı Mühimme Müdîriyeti

Umûmî : 346217

Husûsî : 13

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Azerbaycan Hükûmeti Mümessili Alî Murâd Bey'in mahfil-i hümâyûnda mazhar-ı iltifât-ı şâhâne buyurulması makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî olduğuna dâ'ir.

Devletlü Efendim Hazretleri,

2 Kânûnusânî [1]335 târîhli ve 2 numaralı tezkere-i devletlerine cevâbdır:

Azerbaycan Hükûmeti Mümessili Alî Murâd Bey'in önümüzdeki cum'a günü mahfil-i hümâyûnda mazhar-ı iltifât-ı şâhâne buyurulması makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî olduğu Mâbeyn-i Hümâyûn-ı Cenâb-ı Mülûkâne Başkitâbet-i Aliyyesi'nden iş'âr olunmuşdur efendim.

6 Rabîülâhir sene [1]337 / 9 sene Kânûnusânî [1]335

Sadrazam nâmına

Müsteşâr Emîn

HR.MTV, no. 639/1, v. 2.

***** ***** *****

4.3. Qafqaz respublikaları arasında münasibətlər və Osmanlı dövlətinin siyasəti

1918-ci il mayında Zaqafqaziya Seyminin süqutundan sonra Cənubi Qafqazda yaranan Gürcüstan, Azərbaycan və Ermənistan cümhuriyyətləri arasında bir sıra problemlər var idi. XIX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Rusiya imperiyasının Cənubi Qafqazda həyata keçirdiyi köçürmə siyasəti və inzibati islahatları nəticəsində müsəlman əhaliyə qarşı irqi, milli və dini zəmində diskriminasiya həyata keçirilmiş, köçürülən ermənilər Azərbaycan torpaqlarında yerləşdirilmiş, ha-

belə gürcülərə də bir sıra ərazi güzəştləri edilmişdi. Rusiyanın apardığı inzibati islahatlar Cənubi Qafqazı gürcü, müsəlman və ermənilər arasında bərabər şəkildə bölməyə hesablanmışdı. Bu siyasət Azərbaycan torpaqlarının bir neçə mərkəzdən idarə olunmasına gətirib çıxartdı ki, bu da öz növbəsində gürcü və ermənilərin Azərbaycana qarşı ərazi iddiaları üçün zəmin hazırlamaq idi. Məhz bu siyasətin nəticəsi idi ki, Cənubi Qafqaz idarəçiliyinin süqutundan sonra bölgədə yaranan Gürcüstan, Azərbaycan və Ermənistan cümhuriyyətləri arasında ilk gündən başlayaraq bir-birinə qarşı ərazi iddiaları və torpaq mübahisələri baş qaldırdı və cümhuriyyətlərin süqutuna qədər bu mübahisələr nəinki sengimədi, əksinə daha kəskin zarakter aldı.

Batum konfransı günlərində, 1918-ci il iyunun 1-də Qafqaz cəbhəsindəki Osmanlı ordularının komandanı Vehib paşa konfransdakı Osmanlı heyəti rəhbəri Xəlil bəyə yazırdı ki, konfransda Osmanlı dövləti ilə Qafqaz cümhuriyyətləri arasındakı sərhədlərin təyin edilməsindən əlavə bu cümhuriyyətlərin öz aralarında olan sərhədlərin də qəti olaraq təyin edilməsi fövqəladə əhəmiyyət kəsb edir və bunu gerçəkləşdirmək lazımdır.[1] Lakin Vehib paşanın bu mövqeyi zamanında düzgün qiymətləndirilmədi. Osmanlı dövləti ilə Qafqaz cümhuriyyətləri arasında ümumi sərhədlər təyin edildikdən sonra konfrans öz işini sona çatdırdı. Nəticədə Osmanlı dövləti ilə sərhədlərini təyin edən Qafqaz cümhuriyyətləri öz aralarında olan ərazi-torpaq mübahisələri ilə baş-başa qaldı. Bu da bölgə xalqlarına, xüsusilə də azərbaycanlılara görünməmiş fəlakətlər gətirdi.

Azərbaycanla Gürcüstan arasında ərazi mübahisələri Borçalı, Qarayazı, Qazax və Zaqatala əraziləri ilə bağlı idi. 1918-ci ilin yayında Osmanlı dövlətinin hərbi və xarici siyasət orqanları arasında gedən yazışmalarda gürcü və almanlar tərəfindən Borçalıda müsəlman əhaliyə qarşı həyata keçirilən silahlı basqınlar, talanlar və müsadirələr haqqında geniş məlumat verilir. Bu xoşagəlməz hadisələrin qarşısının siyasi və ya hərbi yolla alınmasının vacibliyi bildirilir və adı çəkilən təcavüzlər qarşısında dağlara çəkilən müsəlman əhalinin qışın gəlməsinə qədər öz yurdlarına qayıtmalarını təmin etməyin zəruriliyi diqqətə çatdırılırdı.[2]

Qafqaz İslam Ordusu Komandanlığının Osmanlı Hərbiyyə Nazirliyinə göndərdiyi 3 avqust 1918-ci il tarixli məlumatda indiyə qədər gürcüləri himayə edən almanların indi də erməniləri himayə etməyə başladıqları vurğulanır və qeyd edilir ki, Gürcüstandakı alman hərbi missiyasının rəhbəri general fon Kress Qarabağın müsəlman əsgərləri tərəfindən işğal edilməsinin iğtişaşlara səbəb olacağı və İstanbul konfransına qədər bu ərazidə status-kvonun qorunub saxlanılmasının vacibliyi ilə bağlı İslam Ordusu komandanlığına məktub göndərmişdir.[3] Sənəddə daha sonra qeyd olunur ki, 80 min müsəlman əhalisi olan Qarayazı və Borçalı alman-gürcü qoşunlarının işğalı altındadır. Bu ərazilər Azərbaycandan heç bir surətdə ayrıla bilməz, eyni zamanda Qazax qəzasına da gürcülərin heç bir haqqı yoxdur. Göyçə gölünün şərq sahili tamamilə müsəlman olduğu üçün bu ərazilər Azərbaycanın tərkibində qalmalıdır. Qarabağa gəlincə, buradakı əhalinin dörddə üçü müsəlmandır. Ermənilər Şuşa tərəfdə yaşayırlarsa da, buranın da ətrafı tamamilə müsəlmandır. Göyçə gölünün cənubunda Azərbaycan əhalisi yaşadığından buranın Osmanlı

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2399/1, v. 18.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2303/7, v. 15-16.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 31.

mülkünə həmhüdud olması zəruridir. Qarabağ yaylaları Kür və Araz çayları vadilərində yaşayan iki milyon müsəlmanın yeganə dolanışıq mənbəyi olduğundan bunsuz Qarabağ əhalisinin yaşamaq ehtimalı yoxdur.[1]

Ermənistanın xarici işlər naziri Al. Xatisyanın Osmanlı xarici işlər naziri Əhməd Nəsimi bəyə göndərdiyi 20 sentyabr 1918-ci il tarixli bəyanatında Ermənistanla Osmanlı imperatorluğu, Azərbaycan və Gürcüstan arasındakı münasibətlərin sülh və əminamanlıq üzərində qurulması, sərhədlərin tərəflər arasında əldə edilən qarşılıqlı razılıqlarla qorunmalı olduğu vurğulansa[2] da, gerçəkdə erməni hökuməti belə bir mövqedən uzaqda dayanırdı. Azərbaycan torpaqlarında özlərinə dövlət yaradan ermənilər bununla kifayətlənməyib, Azərbaycanın əzəli torpaqları olan Zəngəzur, Naxçıvan və Qarabağa da ərazi iddiaları ilə çıxış edirdilər.

Osmanlı dövlətinin Ermənistandakı nümayəndəsi Məhəmməd Əli paşa 1918-ci il oktyabrın 8-də və 10-da İstanbul hökumətinə göndərdiyi şifrəli telqramlarda Ermənistanda cərəyan edən hadisə və proseslər və erməni siyasiləri ilə apardığı danışıqlar haqqında məlumat verir və daha sonra bildirirdi ki, ermənilərlə müsəlmanlar arasında dərin bir uçurum mövduddur. İki hökumət bir-birinə dost olsa belə, iki millətin düşmənçilik hissiyyatları asanlıqla aradan qalxmayacaq. Ermənilər "böyük Ermənistan" xəyalı uğrunda mübarizə aparacaqlarsa, müsəlman əhalisi üçün daima problemlər yaratmış olacaqlar. Buna qarşı indidən tədbirli tərpənib erməni hüdudu boyundakı kəndlərdə təşkilati iş aparmaq və müsəlman əhalisini silahlandırmaq lazımdır.[3]

İstanbuldakı erməni nümayəndə heyəti 1918-ci il oktyabrın 15-də Osmanlı hökumətinə müraciət edərək Qarabağda hər hansı bir hərbi əməliyyatın həyata keçirilməməsi haqqında Qafqazdakı Osmanlı ordularına təlimatlar verilməsini və bu təlimatların teleqramla Azərbaycan və Ermənistan hökumətlərinə də bildirilməsini xahiş edirdi.[4] Osmanlı hökuməti bu müraciətə verdiyi cavabında əsrlərdən bəri Azərbaycan ərazisi olan Qarabağın Azərbaycan hökumətinə aid olduğunu erməni heyətinin diqqətinə çatdırır[5] və bu məsələyə qarışmaq istəmədiyini vurğulayırdı. Daha sonra Qarabağa qarşı hər hansı bir hərbi əməliyyatın həyata keçirilməməsi haqqında Qafqazdakı Osmanlı ordularına da təlimatlar verildiyi bildirilirdi.[6] Doqquzuncu Ordu Komandanlığından adı çəkilən təlimatla bağlı verilən cavabda isə bildirilir ki, Qarabağda Osmanlı əsgəri yoxdur. Erməni cani Andranik indiyə qədər yüz minlərlə müsəlmanı məhv etdi, indi isə Qarabağ ətrafındadır. Qarabağa göndərilən Azərbaycan İslam Ordusunun qüvvələri müsəlman əhalisini Andranikdən qorumaqla məşğuldur. Məhz bu qüvvələrin Qarabağa yeridilməsindən sonra orada nisbi sakitlik yaranmışdır.[7]

Qafqaz İslam Ordusunun Ordubaddakı sabiq hərbi hissə komandiri Xəlil bəyin 17 yanvar 1919-cu il tarixli raportunda Mudros sülhündən sonra Naxçıvan və ətraf bölgələrdə cərəyan edən hadisə və proseslər haqqında ətraflı məlumat verilir. Bildirilir ki,

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 31.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2303/7, v. 1-5.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2293/8, v. 66, 68, 78.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 133.
[5] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 132.
[6] BOA, HR.SYS, no. 2372/2, v. 132.
[7] BOA, HR.SYS, no. 2460/57.

Osmanlı orduları çəkildikdən sonra Naxçıvanda Araz Türk Hökuməti qurularaq Osmanlı ordularının boşaltdıqları əraziləri nəzarətə götürməyə cəhd etdi və bu ərazilərə təcavüz etməmələri haqqında İrəvan hökumətinə də bir nota verdi. Doqquzuncu ordu komandanlığı isə, Naxçıvanda olan 28-ci alay komandanlığı vasitəsilə Naxçıvan məhəlli hökumətinə verdiyi əmrdə əhalinin ermənilərə yaxşı münasibət göstərməsinin mənafeyimizə uyğun olduğunu və hüduda zabit göndərib erməni komandanlığı ilə görüşərək, Osmanlı orduları Naxçıvanı təxliyə edərkən erməni qüvvələrinin bu əraziyə girməsi, amma erməni qüvvələrinin Osmanlı qüvvələrinə beş kilometrdən çox yaxınlaşmaması lazım gəldiyini bildirdi. Əhali isə erməniləri qəbul etməyib müqavimət göstərməyə qərar verdi.[1] Daha sonra raportda Andranik və digər erməni canilərinin rəhbərliyi altında ermənilərin Naxçıvan bölgəsində və İran ərazilərində müsəlmanlara qarşı həyata keçirdikləri soyqırım aktları haqqında təfsilatlı məlumatlar verilir.

Ərzurumdakı 15-ci Kolordu komandanı Kazım Karabəkir paşa Qafqazın ümumi əhvalı haqqında Azərbaycan və Gürcüstan qəzetlərindən əldə etdiyi məlumatları 12 sentyabr 1919-cu il tarixində teleqramla Hərbi Nazirliyə göndərir və bildirir ki, Ermənistandan Qarabağ bölgəsinə qaçan müsəlman əhalinin sayı səksən min nəfərdir və bunlar bölgədəki Amerika missiyasının yardımından məhrum olublar, çünki bu missiyanın üzvləri ermənilərdən ibarətdir; Ermənilər tərəfindən müsəlmanlara qarşı həyata keçirilən cinayətlər Qafqazda anarxiya yaratdığından Gürcüstanın hərbi naziri Gegeçkori Qafqaz hökumətlərini yeni bir konfrans keçirməyə dəvət edib; Gürcüstan qəzetlərində də ermənilərin müsəlmanlara qarşı törətdikləri cinayətlər haqqında yazılar nəşr edilir və bunlar qəti bir şəkildə qınanılır.[2]

K.Karabəkir paşa, 3, 13 və 20-ci kolordu komandanlıqlarına göndərdiyi 19 sentyabr 1919-cu il tarixli teleqramında isə bildirirdi ki, həyatları uğrunda ermənilərlə ölümdirim mübarizəsi aparan naxçıvanlılar son döyüşlərdə erməniləri məğlub edərək Naxçıvan və Şəruru tamamilə öz nəzarətinə keçirmiş və Azərbaycan Cümhuriyyətinə ilhaq olunduqlarını elan edərək cümhuriyət bayrağını qaldırmışlar.[3]

K.Karabəkir paşa 2 noyabr 1919-cu il tarixində Azərbaycanla Ermənistan arasında bitərəf zona təşkili haqqında bölgədəki Amerika missiyasının rəhbəri Haskelin təkliflərini Hərbi Nazirliyə bildirir. Haskelin təklifinə görə, bitərəf zona Şərur, Dərələyəz və Naxçıvan ərazilərində yaradılmalı, bu zona Haskelin təyin edəcəyi amerikalı general-qubernator tərəfindən idarə olunmalı, Azərbaycan və Ermənistan öz qoşunlarını bu məntəqələrdən təcili çıxarmalı, məhəlli məmurlar amerikalı qubernator tərəfindən təyin edilməli, bitərəf zonada olan dəmiryolu Amerika qubernatorunun nəzarətində müsəlman və erməni heyətləri ilə erməni dəmiryolu kimi işlədilməli idi.[4]

Ermənistan hökumətinin müsəlmanlara qarşı həyata keçirdiyi qırğın və diskriminasiya siyasətinə baxmayaraq, daşnaklarla əməkdaşlıq etmək Osmanlı dövlətinin mənafeyinə uyğun hesab edilirdi. Bunu Midhət bəy tərəfindən hazırlanan 13 noyabr 1919-cu il tarixli raport da təsdiq edir. Raportda Qafqaz və Osmanlı ermənilərinin amalları və siyasi

[1] BOA, HR.SYS, no. 2602/1, v. 28-29.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2634/9, v. 1-3.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2878/2.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2634/9, v. 12-13.

mübarizələrindəki fərqli cəhətlər, Ermənistanda iqtidarda olan Daşnaksütyun partiyasının apardığı mübarizə və hazırki durumu haqqında məlumat verilir və bildirilir ki, erməni məsələsi ilə bağlı böyük dövlətlərin məramı Türkiyə və Rusiya ermənilərinə muxtariyyət verilməsi olduğu halda Daşnaksütyunun Ermənistan respublikasını elan etməsi və Osmanlı dövləti ilə əməkdaşlıq yolunu tutması Türkiyə ermənilərinin amalına böyük zərbə endirmiş oldu. Ermənilərin böyük əksəriyyəti Daşnaksütyun ətrafında birləşdi. Amma əsasən Türkiyə ermənilərindən ibarət olan və Amerikadan dəstək alan Hınçak isə Daşnaksütyunun siyasəti ilə razılaşmayıb müxalifətə keçdi. Hər iki partiya mətbuat orqanlarında bir-birini tənqid etməyə başladı. Fikir ayrılıqları dərinləşdiyindən hər partiya Paris konfransında ayrı heyətlə təmsil olundu.[1] Raporton sonunda gürcü-erməni ittifaqından bəhs edilir, Azərbaycanla Ermənistan arasında olan problemlər dilə gətirilir və qeyd edilir ki, Osmanlı dövlətinin maraqlarına uyğun gələn Daşnaksütyun partiyasının siyasətidir. Buna görə də onunla əlaqəyə girmək və lazım olarsa ittifaq bağlamaq lazımdır.[2]

Ermənistanın Azərbaycana qarşı qaldırdığı absurd ərazi iddiaları və apardığı qeyri-konstruktiv siyasət nəticəsində Azərbaycanla Ermənistan arasında normal qonşuluq münasibətləri qurmaq mümkün olmadı. Azərbaycanla Gürcüstan arasında da bir sıra problemlər var idi. Amma Cənubi Qafqaz üçün Denikin təhlükəsi yarananda Azərbaycan Gürcüstanla ümumi mənafelər naminə bir araya gələ bildi və iki ölkə arasında 14 iyun 1919-cu il tarixində hərbi ittifaq sazişi imzalandı. Üç il müddətinə bağlanmış hərbi ittifaq sazişini Gürcüstan tərəfdən xarici işlər naziri E.P.Gegeçkori, hərbi və daxili işlər naziri N.Ramişvili, hərbi nazirin müavini general Gidevanov və hərbi şura üzvü İ.Odişelidze, Azərbaycan tərəfdən xarici işlər naziri M.Y.Cəfərov, hərbi nazir S.Mehmandarov və baş qərərgah rəisi S.Sulkeviç imzalamışlar.[3]

Hərbi ittifaq sazişinə görə, sazişi imzalayan tərəflərdən biri təcavüzə məruz qaldıqda onlar bu təcavüzə qarşı bütün silahlı qüvvələri ilə birlikdə mübarizə aparacaqlar; bu maddə Zaqafqaziya cümhuriyyətləri arasında təyin edilib qurtarmamış sərhəd məsələləri üstündə baş verə biləcək ixtilaflara aid deyildir; tərəflərdən biri sərhəd məsələlərini həll etmək və ya müttəfiq cümhuriyyət üzərinə hücum edərsə o, müharibə edən tərəf kimi tanınacaq; saziş müdafiə məqsədilə bağlanmışdır; iki tərəfdən biri ümumi razılıq olmadan öz təşəbbüsü ilə müharibə elan edib hərbi hərəkata başlayarsa, digər tərəf bu müharibədə iştirak etməyə borclu deyildir; hər iki tərəf aralarındakı sərhəd mübahisələrini danışıqlar yolu ilə həll etməyə söz verirlər; hər iki tərəfin istiqlaliyyətinin qorunması istiqamətində tərəflər birgə siyasi müzakirələr aparmağı təəhhüd edirlər; birinci və ikinci maddələrdə göstərilən şəraitdə tərəflər təklikdə sülh imzalamayacaqlar; tərəflərdən birinin razılığı olmadan digəri başqa dövlətlərlə hərbi ittifaq bağlamayacaq; Ermənistan saziş elan edilən gündən sonrakı iki həftə ərzində bu sazişə qoşula bilər; saziş iki həftə ərzində təsdiq edilməli və təsdiqnamələr Bakıda mübadilə edilməli idi.[4]

Sənəddə, Ermənistanın iki həftə ərzində bu sazişə qoşulması üçün ayrıca maddə ayrılsa da, ermənilər Denikinlə əməkdaşlıq yolunu tutub bu sazişə qoşulmadılar.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2634/9, v. 20-23.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2634/9, v. 20-23.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2375/9, v. 2.
[4] BOA, HR.SYS, no. 2375/9, v. 2.

Ümumiyyətlə, 1918-1920-ci illərdə Qafqaz cümhuriyyətləri arasında mövcud problemlərin və ərazi-sərhəd mübahisələrinin həlli məsələsində Azərbaycan tərəfi mübahisələrin danışıqlar masası üzərində həll edilməsinə tərəfdar idi və bununla bağlı Gürcüstanla aparılan müzakirələr müəyyən müsbət nəticələr verdi. Lakin Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqeyi Azərbaycanla Ermənistan arasında normal qonşuluq münasibətləri qurmağa imkan vermədi.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 291

[1 iyun 1918]
Kafkas Cehbesi
Osmânlı Orduları
Kumandanlığı
Umûmî : 2333
Husûsî : 2073
Karârgâh: Batum
1/[0]6/[13]34
Adliye Nâzırı Birinci Murahhas Devletlü Halîl Beyefendi Hazretleri'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Gerek müzâkerât-ı sulhiyye ve gerek harekât-ı harbiyye nokta-ı nazarından yalnız Devlet-i Aliyye'nin mücâvir Kafkas Hükûmetleri'yle değil fakat aynı zamânda bu hükûmetlerin de birbirleriyle olan hudûdlarının kat'î olarak bilinmesi âcizleri için fevka'l-'âde hâ'iz-i ehemmiyyetdir.

Bundan dolayı bu üç hükûmetle olan müşterek ve umûmî hudûdumuz üzerinde hükûmâtı-ı müşârün-ileyhimin bize de ittifâk peydâ eylediklerinin ve bi'l-hâssa Kafkas Hükûmetleri'nin birbiriyle olacak kat'î hudûdlarının mümkün olan sür'atle ta'yîn etdirilmesi ve bize bildirilmesi esbâbının istikmâlini kemâl-ı ehemmiyyetle ricâ ederim. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Kafkas Cebhesi Osmânlı Orduları
Kumandanı ve Murahhas-ı Askerî
Ferîk
Mehmed Vehîb
HR.SYS, no. 2399/1, v. 18.

***** ***** *****

№ 292

[4-7 iyul 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube: 1
Numara: 6055/7121
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Dokuzuncu Ordu Kumandanlığı'nın Şark Orduları Grubu'na yazdığu telgraf-nâme aynen âtîye derc edildi. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 28 Ramazân sene [1]336 ve fî 7 Temmuz sene [1]334

Başkumandan Vekîli

Enver

Zâtîdir.

Batum'dan Başkumandanlık Vekâlet-i Celîlesi'ne (…)

Mevrûd (…) Numaralı Şifredir.

Dokuzuncu Ordu Kumandalığı'ndan aldığım telgrafı ber-vech-i âtî aynen arz ediyorum:

4/[0]/7/[13]34

Harekât: 130

Şark Ordular Grubu K[umandan] Vekîli

Esad

Sûret

1. Her gün gözümüz karşısında Gürcü ve Almanlar birçok İslâm köylerini ızrâr ve ihrâk ediyorlar.

2. Bugün Borçalı ahâlîsinden bir ihtiyâr, bir hâce, bir bey nezdime geldiler. Umûm-ı ahâlînin bir istimdâd-nâmesini ve bir nüsha Albayrak gazetesi getirdiler. Hulâsa-ı ifâde-i şifâhiyeleri şudur ki: Gürcüler ve Almanlar İslâmları tazyîk, yağma ve ihrâk ediyorlar ve silâh taleb eyliyorlar. Artık İslâm ahâlînin dağlara kaçmak, deliklerde saklanmakdan bîzâr olduklarını ve umûm-ı İslâmların imdâdına yetişilerek her ne sûretle olursa olsun kurtarılmalarını Osmânlı Hükûmeti'nden ve ordusundan ağlayarak taleb ve istirhâm ediyorlar.

3. Bugüne kadar müte'arrız ve gâlib ve hâkim bulunan Osmânlı Ordusu'nun taht-ı işgâlindeki arâzîde kalan Hıristiyanlara karşı tatbîk ve ta'kîb eylediği mu'âmele ve meslek ile Ermenilerin ve Gürcülerin ve bunlara zamîmeten Almanların şu bîçâre ve mazlûm İslâmlara yapdıkları mu'âmele beynindeki farkdan beşeriyetin hayâ ve nefret etmesi lâzım gelir. Ne sebebe ve hangi kuvvetin taht-ı te'sîrinde olarak şu vahşîlere karşı seyirci kalmakda olduğumuzu bir türlü anlayamıyorum. Bu mezâlimin ya askerî veya siyâsî bir tedbîr ve mu'âmele ile men'i Asya'nın istikmâline inâyet buyurulmasını istirhâm ederim. Mezkûr istimdâd-nâme ile gazetenin bâ-posta takdîm kılınacağını arz eylerim.

Harekât: 2701

Ordu Kumandanı

Şevkî

HR.SYS, no. 2372/1, v. 19.

***** ***** *****

№ 293

[3 avqust 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara : 7607
3/[0]8/[13]34 târîhiyle Gence'den iş'âr edilmekdedir:

Şimdiye kadar Gürcüleri himâye maksadıyla Müslümanlar ile harb eden Almanlar şimdi de Ermenileri himâyeye başlamışlardır. 28 Temmuz [13]34 târîhiyle Alman murahhas-ı askerîsi von Kress Paşa'dan alınan bir mektûbda Karabağ'ın Müslüman askerleri tarafından işgâl edileceği şâyi'asından bahisle eğer sahîh ise bu keyfiyetin yeniden karışıklığı mûceb olarak katl-i'âmmı intâc eyleyeceğini der-miyân ile şimdiye kadar pek çok mesâ'ibe dûçâr olmuş bulunan Ermenilerin hissiyâtını okşamak üzere İstanbul Konferansı'na kadar statükonun muhâfaza edilmesini taleb etmekdedir.

Miyânlarında anâsır-ı ecnebiye bulunmamak üzere seksen bine karîb nüfûs-ı islâmiyeyi hâvî olan Karayazı ve Borçalı kazâları hâl-ı hâzırda Alman ve Gürcü müfrezelerinin işgâli altında bulunmakdadır. Buraları Azerbaycan Hükûmeti'nden hiç bir sûretle ayrılamayacağı gibi Kazah kazâsında dahi Gürcülerin bir hakkı mutasavver değildir. 27 Temmuz'da Borçalı ve Kazah hudûdu üzerinde ve Şeyhli karyesinin hemân on kilometre şimâlinde Sınık-köprü mevki'ini işgâl teşebbüsünde bulunan elli kadar Gürcü ile Ahâlî-i İslâmiye arasında musâdeme vukû' bularak Gürcüleri tard eylemişlerdir. O vakitden beri buralarda sükûnet vardır.

Gökce gölünün şark sâhili kâmilen Müslüman olduğundan burasının Azerbaycan'da kalması lâzımdır. Karabağ'a gelince umûm nüfûsun dörtde üçü Müslüman ve ancak bir rub'ü Ermeni olub, Ermeniler kesîf olarak Şuşa civârında bulunmakdalar ise de buranın etrâfı kâmilen Müslümandır. Binâen'aleyh Gökce gölünün cenûbunda Azerbaycan ahâlîsi bulunduğundan buranın Osmânlı mülküyle hemhudûd olması zarûrîdir. Bakü'den Culfa'ya giden demiryolunun yüzde altmış tesviye-i trabyası yapıldığından bu hattın hiçbir ecnebi arâzîsinden geçmeden Osmânlı hatlarıyla irtibâtı fevka'l-'âde mühimdir. Karabağ Kafkasya'nın ma'den cihetiyle en zengin bir mıntıkası olub, el-yevm üç büyük bakır ma'deni işledilmekde olduğu gibi, demir, kurşun, kalay, çinko ma'denleri de pek mebzûldur. Netîce Karabağ yaylaları Kür ve Aras nehirleri vâdîsinde yaşayan iki milyon Müslümanın yegâne medâr-ı ma'îşetleri olduğundan burası olmadan Karabağ ahâlîsinin yaşamaları ihtimâli yokdur.

HR.SYS, 2372/2, v. 31.

***** ***** *****

№ 294

[17 sentyabr 1918]
Harbiye Nezâreti
Tahrîrât Dâiresi
Şifre Kalemi
Tiflis'den Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd Şifredir.

Borçalı kazâsına mensûb yüz yigirmi kadar köy ahâlî-i islâmiyesinin dağlara çekilerek meşâkk-ı gûnâ-gûne ma‘rûz kalmaları ve kışın takarrub etmesi dolayısıyla bunların vatan-ı aslîlerine i‘âdelerine dâ’ir Gürcü Hükûmeti’ne sabk eden cevâba cevâben bunların i‘âdelerinde hükûmet hiçbir mahzûr görmediği beyân edilerek yalnız Bakü reyonu cihetlerine ve dağlarda bulunan sefîl Gürcü ve sâ’ir Ermeni mültecilerinin de eski vatanlarına ya‘nî Ahıska ve Ahılkelek’e avdetlerine de bi’l-mukâbele müsâ‘ade olunması ricâ olunmuş ve aynı günde Borçalı mültecilerinin i‘âdelerine teşebbüs kılınmak için bu bâbda Hükûmet-i Osmâniye tarafından alınacak tedâbîr-i kat‘iyyenin kendilerine bildirilmesi istirhâm edilmişdir. Bu pek mühim mes’elede gâ’ib edilecek her sâ‘at birçok kişilerin sefâlet ve ifnâ-yı vücûdlarını müstelzim olacağı gibi Gürcü ve Ermeni Hükûmetleri’yle aramızda samîmiyet ve müsâlemetin te’sîsine en büyük mü’essir olacağını ve bu milletimizin huzûr ve sa‘âdetini te’mîn kılacağı vâreste-i beyândır. İmdi hükûmetin siyâsetine de en mühim bir âmil-i sulh ve salâh bahş eylemesi muvâfık bulunan bu tedâbîr-i siyâsiye ve âliye-i insâniye ile bu milletlerden pek yüksekde olduğumuz ve herhâlde onların küçük vaz‘iyet ve nâbûdekilerine karşı lütfen re’y-i necâbet-bahşâda bulunmak emr-i hayrîsini ve takaddum-fazlîsini eylemek en büyük hasâfât-ı umûr miyânında kalabileceği i‘tikâdını arz ve cevâba intizâr eylerim. Fermân.

Fî 17 Eylül sene [1]334
Saltanat-ı Seniyye Gürcistan
Mümessil-i Siyâsî ve Askerîsi
Abdülkerîm
HR.SYS, no. 2303/7, v. 16.

***** ***** *****

№ 295

[20 sentyabr 1918]
RÉPUBLIQUE ARMÉNIENNE
DÉLÉGATION DE PAIX

№ 148

Constantinople,
le 20 Septembre, 1918
à Son Excellence
Ahmed Nessimy Bey,
Ministre des Affaires Etrangères,
Constantinople
Excellence,

Comme complément au rapport verbal que j'ai eu l'honneur de Vous faire au sujet de la situation des affaires dans la République Arménienne, j'ai l'avantage d'adresser ci-inclus á Votre Excellence une traduction de la Déclaration de Notre Gouvernement, qui a été faite et approuvée à la première réunion du Parlement, le 1 □ □ Août dernier.

Veuillez agréer, Excellence, l’assurance de ma haute et parfaite considération.

Al. Khatissian
Ministre des Affaires Etrangères
de la République Arménienne

Membre de la Délégation de Paix
HR.SYS, no. 2303/7, v. 1.

***** ***** *****

№ 296

[20 sentyabr 1918]
TRADUIT de l'ARMÉNIEN
la DECLARATION du GOUVERNEMENT ARMÉNIEN

Le Gouvernement que j'ai formé est appelé à travailler dans des conditions exceptionnellement difficiles; il a charge d'appliquer le pouvoir exécutif lorsque tout vient seulement de naitre et que rien n'est encore plus ou moins convenablement organisé. Le Gouvernement n'a où s'appuyer dans le passé, il ne succède pas à un autre pour pouvoir continuer le cours des affaires d'Etat. Il n'a pas même encore tous les appareils formant le mécanisme de l'Etat. Il doit commencer tout du commencement, autrement dit, il doit prendre corps sur un chaos sans forme et sur un tas de ruines. Ajoutez à cela que le Gouvernement trouve le Pays dans une situation qu'on ne peut caractériser qu'en se servant du mot "catastrophique". La guerre qui dure depuis quatre ans, la grande révolution, la retraite désordonnée des troupes russes frontières du Caucase, la chute de l'Empire Russe, les défaites subies au front, la perte de territoires, la formation de trois Etats dans la Transcaucasie: toutes ces profondes convulsions devaient certes laisser des traces affreuses après elles, telles que: dissolution de la vie économique et des finances, cessation de toute industrie et d'échange de marchandises, difficultés de ravitaillement, absence et extrême cherté des objets et produits de première nécessité, arrêt complet de toute exportation, interruption de toute communication par chemin de fer, insuffisance dans les autres moyens de transport, des centaines de milliers de réfugiés affamés et sans abri, insécurité sur les frontières et, comme conséquence de tout cela, l'anarchie. Voici dans quelles conditions difficiles nous avons pris en mains le pouvoir.

Cette situation exceptionnelle n'indique que trop le caractère du Gouvernement qui ne peut guère aspirer à une activité entière et productive dans toutes les directions. Notre programme n'est donc pas large et nous devons forcément nous enfermer dans les limites des affaires urgentes et strictement nécessaires, soit: arrêter le procès de la dissolution, sauver le Pays de l'anarchie et créer de telles conditions, qu'il soit possible de travailler utilement.

En conséquence, le Gouvernement poursuivra avant tout, la solution des questions suivantes:

A) - **INTERIEUR**

1˚. – Créer dans la République un état des choses garantissant la justice et la sécurité de la vie et des biens.

2˚. – Ouvrir les voies et communications sans entrave aucune.

3˚. – Rétablir les communications postales et télégraphiques, aussi bien dans le Pays qu'avec les Etats voisins.

4˚. – Prendre d'urgence des mesures pour améliorer, autant que faire se pourra, la situation dans la question du ravitaillement.

5˚. – Aviser aux moyens nécessaires afin que les réfugiés rentrent dans leurs foyers et installer ceux qui restent.

6˚. – Hâter les travaux préparatoires pour la convocation de l'Assemblée Constituante.

B) - **FINANCES**

Préparer le terrain pour avoir Notre système monétaire à nous.

Aviser à ce qu'il n'y ait pas de pénurie dans la monnaie fiduciaire.

Entreprendre ce qui est nécessaire pour le rétablissement de la vie industrielle.

Elaborer un système sain pour les impôts.

C) - **JUSTICE**

Adapter les tribunaux aux conditions spéciales du Pays, en admettant en même temps le jury dans les affaires criminelles.

D) - Dans les limites des **AFFAIRES MILITAIRES**

Réorganiser les forces militaires du Pays, ayant pour but de disposer d'une armée faible numériquement, mais forte par son esprit et sa discipline.

E) - **EXTERIEUR**

1˚. – Consolider la paix avec l'Empire Ottoman en établissant avec lui des relations de bon voisinage. Exécuter à la lettre les engagements pris vis-à-vis du dit Empire, tout en veillant à ce que la Turquie en fasse autant à notre égard. Tâcher de résoudre particulièrement l'évacuation du territoire de la République par les troupes ottomanes et la question du retour des réfugiés dans leurs foyers.

2°. – Nous entendre avec l'Azerbaïdjan et la Géorgie, pour régler à l'amiable, avec ces Etats, la question des frontières, ayant pour base le principe ethnique, qui répond seul à l'esprit et aux buts des Gouvernements démocratiques.

3°. – Nous entendre avec l'Azerbaïdjan et la Géorgie, pour liquider à l'amiable les institutions et les biens qui sont restés de la République Transcaucasienne.

Tel est le programme du Gouvernement, qui peut être appelé un programme du strict nécessaire pour assurer l'existence de l'Etat.

Il est évident que ce programme n'embrasse pas dans leur ensemble les divers besoins du Pays; toute une série de questions, aussi importantes que mûres, n'y sont pas comprises. Le Gouvernement ne met pas toutes ces questions à l'ordre du jour, parce qu'il estime que leur solution est impossible dans les conditions actuelles du Pays. Il ne veut pas, par des perspectives larges et des promesses irréalisables, induire le peuple en erreur; il ne veut pas prendre des obligations qui sont au-dessus de ses forces. Le Gouvernement est convaincu que ce programme représente le maximum de ce qu'on peut faire aujourd'hui. Nous ferons tous nos efforts pour atteindre ce maximum et nous espérons résoudre avec succès une grande partie des questions à l'ordre du jour si le Parlement nous conserve sa confiance et son active collaboration.

HR.SYS, no. 2303/7, v. 2-5.

***** ***** *****

№ 297

[24 sentyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
Mühimme Kalemi

<table>
<tr><th>Evveliyât ve Müzeyyelât</th><th></th><th>Kayıd Numarası</th><th>Târîh</th><th>Müsevvid</th><th>Mümeyyiz</th><th>Müdîr-i Umûmî</th><th>Melfûfât</th></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td>1400</td><td>24 Eylül sene [1]334</td><td>[imza]</td><td>[imza]</td><td>[imza]</td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="2">Nev‘-i Müsvedde:
Harbiye Nezâret-i Celîlesi’ne</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 10353
Husûsî Numara: 2274
Târîh: Fî 28 Eylül sene [1]334 / [1]918</td></tr>
</table>

Borçalı kazâsına mensûb yüz yigirmi kadar köy ahâlî-i islâmiyesinin kışdan evvel vatan-ı aslîlerine i‘âdelerine mukâbil Bakü cihetlerinde ve dağlarda bulunan sefîl Gürcü ve sâ’ir Ermeni mültecilerinin de eski vatanlarına ya‘nî Ahıska ve Ahılkelek’e avdetlerine müsâ‘ade olunması hakkında Gürcü Hükûmeti’yle cereyân eden muhâberâtdan ve işbu mütekâbilen i‘âde keyfiyetinin fevâ’idinden bâhsolarak Gürcistan Hükûmeti nezdindeki mümessil-i siyâsî ve askerîmiz Abdülkerîm Paşa’dan alınan telgraf-nâmenin sûreti leffen tesyîr kılındı. Mûmâ-ileyhe cevâb verilmek üzere bu bâbdaki mütâla‘a-ı devletlerinin sür‘at-ı inbâsı menût-ı himem-i aliyye-i âsafâneleridir. Emr ü fermân.

HR.SYS, no. 2303/7, v. 15.

***** ***** *****

№ 298

[8 oktyabr 1918]
Osmanlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Erivan’dan Hâriciye Nezâret-i Celîlesi’ne mevrûd 163 numaralı Şifredir.
Mahrem ve zâta mahsûsdur.
Cevâb verilmemişdir.

Batum Mu'âhede-nâmesi'ne munzamm mu'âhede-nâmenin birinci mâddesinde Ermeni Cumhûriyeti'nin der-'akeb ordusunu terhîse başlayacağı ve cihet-i umûmî devâm etdiği müddetce ahvâl, nazar-ı i'tibâra alınarak ordu mevcûdu Hükûmet-i Osmâniye'nin inzımâm-ı muvâfakati ile ta'yîn olunacağı kabûl olunmuş olduğundan buna tevfîkan ordunun terhîsi ve ordunun nizâm-ı harb kuvve-i umûmiye ve vaz'ü'l-ceyşiyle âsâyiş-i dâhilî için ittihâz bulunan tedâbîrin beyânını Ermenistan Hâriciye Nâzırı'ndan istedim. Dâhiliye Nâzırı da mevcûd elde Ermenistan pek küçük ve mâliyesi za'if ve fazla asker beslemek kendisi için büyük bir masraf ihtiyârını mûceb olacağı gibi ordudan her gün vukû' bulmakda olan kesretli firâr, ordunun zabt ü rabti ihlâl ve nüfûz-ı hükûmeti sarsmakda olması, Hükûmet-i Osmâniye zâten Ermenistan'ın istiklâlini tasdîk eylediğinden Osmânlı istîlâsından korkmamaları ve bunları Ermenistan hakkındaki hüsn-i niyetim ile dostluk eseri olarak söylediğimi ifâde eyledim. Bana bir hafta sonra cevâb vereceklerini söylediler. İki gün sonra Hâriciye ve Dâhiliye Nâzırları yanıma gelerek, İstanbul Konferansı'nın mukarrerâtına kadar Ermenistan ile Azerbaycan arasında bî-taraf bir vaz'iyetde bulunacak olan Zengezur ve Karabağ cihetlerinde Azerbaycanlılar tarafından harekâta başlanacağı ve Patalori mıntıkasının adem-i tahliyesi son Bakü vekâyi'yle hükûmet-i hâzıranın teveccüh-i ahâlîyi gayb eylediği ve Zengezur'da yapılacak harekâtla büsbütün teveccüh-i âmmeden düşeceği, kasaba ve köylerde aç ve sefîl olan muhâcirînin ahvâli hükûmetin mevki'ini işkâl eylediğini ve Taşnakiyân Kabinesi Fırkası şimdiye kadar Osmânlı Hükûmeti'yle dost geçindiği ve âtiyen de geçinmek niyetinde olduğunu söylediler. Osmânlı Devleti'nin yardımıyla mevki'inin tersînini ricâ eylediler. Taraf-ı devletlerinden izhâr olunan arzuya ve oradaki Ermeni delegelerinin iş'ârına tevfîkan Ermenistan Hükûmeti münferiden müzâkereye delegelerine me'zûniyet vermişdir. Almanların, Brest-Litowsk Mu'âhedesi'nin münzammı yapdıkları mu'âhede Kafkasya'da nâzik ve mühim bir vaz'iyetin hudûsuna bâdî olmuşdur. Kafkasya'da kuvvetli vaz'iyete hâkim bir hâlde bulunmaklığımız lâzımdır. Vaz'iyet-i cedîde Ermenileri bize daha ziyâde yaklaşdırıyor. Bulgaristan'dan aks eden havâdisleri, Yıldırım Grubu'nun mağlûbiyet eylemesi, Arabistan'dan kat'-i ümid etdirecek bir hâldedir. Zira bu son mu'âhede-i munzamma ile Almanlar mâhiyetlerini meydâna koydular. Kafkasya da evimizden çıkmamalıdır. Avusturyalılar da Almanlara pey-rev olacaklardır. Umûmî mu'âhede-i sulhiyyenin müzâkerâtında İngilizlerle Amerikalıların Ermenileri iltizâm edecekleri şübhesizdir. Binâ-berîn Ermenileri yaşayacak bir hâle koymak ve bize rabt etmek ve şimdiden onlara karşı kat'î sûretde hall etmek Ermeniler hakkındaki hissiyâtı ma'kûl bir siyâsete uydurmak elzemdir i'tikâdındayım.

Fî 8 Teşrînievvel sene [1]334
Ermenistan'da Devlet-i Osmâniye
Mümessili
Ferîk
Mehmed Alî
HR.SYS, no. 2293/8, v. 78, 66.

***** ***** *****

№ 299

[10-16 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Kars'dan Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd 57 Numaralı Şifredir.

Ermeniler'le Müslümanlar arasında derin bir uçurum mevcûddur. İki hükûmet birbirine dost olsa bile iki milletin hissiyât-ı hasımânesi kolaylıkla zâ'il olamaz. Ma'kûl bir siyâset için ba'zen hissiyât ta'dîl olunur ve yâhûd muvakkaten saklanır. Fakat mahv ve zâ'il olamaz. Bir cihetden hiss-i intikâm ve açlık ve diğer cihetden servet-i tabî'iye ve feyz-i bereketiyle meşhûr Aras nehrinin Iğdır hizâsından Noraşin'e kadar olan kısmı Ermenilerin hırs ve tam'ını ve İslâmlar aleyhindeki kin ve gayzlarını i'mâk kabîlinden fışkırdır. Bir de tevsî'-i memâlik ve büyük Ermenistan hayâlâti ve ilkâât-ı icâbet inzımâm ederse Ermenilerin şekâvet-i ma'rûfeleriyle İslâm ahâlîsini dâ'imâ râhatsız etmeleri muhtemeldir. Buna karşı şimdiden bir tedbîr almak üzere Ermeni hudûdu boyundaki ve gerisindeki köylerde teşkîlât icrâsı ve ahâlînin mükemmel teslîhi ve kâfî mikdârda cebhâne i'tası elzemdir. Ba'zı mühim köylerde merkez ittihâz ederek cüz'-i tâm kumanda edeceklere zâbitân ve küçük zâbitân vâsıtasıyla ba'zı mertebe-i ta'lîm ve terbiye icrâsı kâbildir. Bunu gâyet mühim add eyler ve tasvîbini istirhâm ederim.

10/10/[13]34
Vürûdu: 16/10/[13]34
Ermenistan Osmânlı Mümessili
Mehmed Alî
HR.SYS, no. 2293/8, v. 68.

***** ***** *****

№ 300

[15 oktyabr 1918]
RÉPUBLIQUE ARMÉNIENNE
DÉLÉGATION DE PAIX

La délégation Arménienne prie le Gouvernement Impérial de bien vouloir donner, aussi tôt que possible, des instructions aux Autorités Militaires du Caucase, afin qu'aucune expédition militaire ne soit entréprise dans le Karabagh, et cela en vue d'éviter toutes rencontres dont les conséquences seraient des plus regrettables.

La Délégation prie d'enformer télégraphiquement le Gouvernement de l'Aderbaïdjian de même que le Gouvernement Arménien des instructions qui auront été passées à cet effet.

Constantinople, le 15 Octobre 1918.

HR.SYS, no. 2372/2, v. 133.

***** ***** *****

№ 301

[19 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiye Riyâseti
2/9174
10485
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Karabağ mıntıkasına hiçbir kıt'a-ı askeriye sevk edilmemesi ve aks-i takdîrde pek mü'essif vekâyi' zuhûr edeceğini mübeyyin olarak merbûten takdîm edilerek Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın 15/10/[1]918 târîhli takrîrine cevâbdır:

Karabağ mıntıkasının öteden beri Azerbaycan Hükûmeti hudûdu dâhilinde bulunduğu ve her sûretle Azerbaycan'a â'idiyeti Azerbaycan Hükûmeti ve Murahhasları'nca i'lâm edilmiş olduğu cihetle bu mes'elenin doğrudan doğruya Ermeni ve Azerbaycan Hükûmetleri beyninde hall edilmesi muktezî görülür. Ma'a-hâzâ keyfiyetden bahs edilerek şu vechle cihet-i â'idiyetini hükûmeteyn beyninde takarrur etmesi tabî'î olan Karabağ mıntıkasına karşı kıt'aât-ı osmâniyenin hiçbir sûretle harekâtda bulunmaması husûsu ordu kumandanlarına bu kere de emr edilmiş olmakla bundan Ermeni Murahhasları'na ma'lûmat verilmesi zımnında tezkere-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 19 Teşrînievvel sene [13]34
Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiye Reîsi
Ahmed İzzet
HR.SYS, no. 2372/2, v. 132.

***** ***** *****

№ 302

[23-27 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Erivan'dan Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd 84 Numaralı Şifredir.

Dün Meclis-i Mebûsân'da cereyân eden müzâkerâtda Taşnaksütyun muhârebeyi iltizâm eylemiş ise de Sosyalistler ve Kadetler üçüncü bir devletin tavassutuyla mesâ'ilin sulhen halli teklîf ve kabûl olunmuşdur. Gürcüler kırmızı hâssadan üç yüz, daha beş yüz nefer getirmişlerdir. Ermeniler Şuşa'nın Azerbaycanlılar tarafından zabtı üzerine anlaşmak ve hudûd ta'yîn etmek üzere bir delegasyonu Gence'ye göndermeğe karâr vermişler. Gürcüler Tiflis'de me'zûn bulunan Ermeni Fırkası Erkân-ı Harbiye Reîsi'ni, Rus Miralayını Tiflis'de tevkîf etmişlerdir. Maksad Ermenileri Erkân-ı Harb Reîsi'nden mahrûm etmekdir.

23-24/10/[13]34
Ermenistan'da Osmânlı Mümessili
Mehmed Alî
HR.SYS, no. 2460/26.

***** ***** *****

№ 303

[24 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlık Vekâleti
Şube : 2
Numara : 9289/10569
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Mülgâ Şark Orduları Grubu kumandanından aldığım 21/10/[13]34 târîhli şifrede Ermenilerin tedârikât-ı askeriyeye germi verdikleri beyân ve aleyhimize kıyâmları ihtimâlinden bahs olunarak Ermenistan'a karşı tedâbîr-i askeriye hâzırlığında bulunacağından bahs etmekdedir. Vaz'iyet-i siyâsiyemize zıdd olan bu tedâbîrden kat'iyyen sarfınazar etmesi ve her ihtimâle karşı hâzır bulunmakla berâber herhâlde tarafımızdan bir vak'a hudûsuna sebebiyet verilmemesi mezkûr kumandanlığa emr edilmiş ve Ermeniler tarafından vukû' bulacak taşkınlıkların bir kıtâle ve türlü fenâlıklara sebebiyet vereceğinden bahisle keyfiyetin Ermeni Hükûmeti'nden istiknâh edileceği ilâve edilmişdir. Bundan başka İstanbul'daki Ermeni murahhasları Bakü'de Ermeni kıtâliyle Ermenilerin tevkîf ve seyr-i seyâhate men' olunduklarına, kıt'aât-ı osmâniyenin Karabağ üzerine hareketine dâ'ir olan beyânâtı üzerine Bakü vak'ası fecî' ise müsebbib ve alâkadârların derhâl tahkîk ve cürmlerine göre tecziye edilmeleri, Bakü'de tevkîf edilen Ermenilerin tahliyesi ve yeniden tevkîfâtın men'i ve Bakü'deki Ermeni ahâlîden Ermenistan ve Gürcistan'a seyâhat ve hicret etmek isteyenlere kat'iyyen mümân'at olunmaması ve Karabağ'a sevkıyât-ı askeriye yapılması ve mevcûd ise kıt'aât-ı osmâniyenin derhâl geri aldırılması ve Azerbaycan'la Ermenistan arasında zuhûr edecek hudûd mesâ'ilinin husûsî konferanslar ile ve herhâlde taraf-ı siyâsiye ile halli lâzım olduğundan kuvve-i müsellahanın bu gibi husûsâta müdâhalesinin kat'iyyen men'i 23/10/[13]34 târîhli şifre ile Dokuzuncu Ordu ve İslâm Ordu Kumandanlığı'na emr edilmiş olmakla Ermeni Hükûmeti nezdinde makâm-ı devletlerimce yapılacak teşebbüsât netîcesinden ma'lûmât i'tası beyânıyla şukka-ı senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 24 Teşrînievvel sene [13]34
Sadrazam ve Başkumandanlık
Erkân-ı Harbiye Reîsi
Ahmed İzzet
HR.SYS, no. 2460/28, v. 1.

***** ***** *****

№ 304

[28 oktyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube : 2
Numara : 9351/10603

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne

Devletlü Efendim Hazretleri,

Karabağ'a kıt'aât-ı Osmâniye sevk edilmemesi hakkında Dokuzuncu Ordu Kumandanı'na yazılan telgrafa mezkûr kumandanlıkdan ber-vech-i âtî cevâb vârid olmuşdur:

1. Karabağ mıntıkası dâhilinde Dokuzuncu Ordu'nun askeri yokdur. Batum Mu'âhedesi'nden bugüne kadar Ermeniler Erivan, Karabağ ve Nahçıvan mıntıkaları dâhilinde ve Gürcüler ile onlara iştirâk eden Almanlar Borçalı, Kazah mıntıkaları dâhilindeki umûmî ahâlî-i islâmiyeye her türlü ezâ ve cefâyı yapdılar. Bâ-husûs Ermeniler Erivan, Karabağ havâlîsindeki tekmîl İslâmları katl ve ihrâk ve yağma ve hicrete icbâr ederek âdetâ kâmilen mahv etdiler. Bugüne kadar Kars mıntıkasına binlerce hâne İslâm muhtâc sefîl bir hâlde hicret, firâr ve ilticâya mecbûr oldu. Hicret ve firâr edemeyenler de oralarda mahv oldu. Ermenilerin her türlü fenâlık ve imhâ politikasında yandaşları bulunan Antranik nâmındaki serkerde şimdiye kadar yüzbinlerce kan akıtdı. Hânumân mahv etdi ve hâlâ da Karabağ havâlîsinde bu politikaya devâm etmekdedir. Karabağ'a Azerbaycan İslâm Ordusu'ndan gönderilmiş olan kuvvet bu imhâ politikasına mumâna'at etmekdedir. Bu kuvvetin önünden Ermeniler ve Antranik firâr etmiş olduklarından o havâlîde muvakkatan nisbî bir sükûnet hâsıl olmuşdur. Bunun aksini iş'âr ve iddi'â eden Ermeniler mahzâ maksad-ı siyâsetlerini ta'kîb ve icrâ için hilâf-ı hakîkat söyleyerek çâre aramakda oldukları beyânıyla şukka-ı senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 28 Teşrînievvel sene [13]34

Sadrazam ve Başkumandanlık

Erkân-ı Harbiye Reîsi

Ahmed İzzet

HR.SYS, no. 2460/57.

***** ***** *****

№ 305

[28 oktyabr 1918]

Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu

Başkumandanlığı Vekâleti

Şube : 2

Numara : 9370

28/10/[13]34

Hâriciye Nâzırı Beyefendi Hazretleri'ne Takdîm Edilmek Üzere

Kalem-i Mahsûs Müdîriyeti'ne

Ermenistan'daki Mümessilimizden 19 Teşrînievvel'den 24 Teşrînievvel'e Kadar Gelen Telgraflardan Hulâsadır:

1. Ermenistan'da vaz'iyet tebeddül etmeyib kabinedeki buhrân zâ'il olmadı. Açmiyazin ve civârında köylerden otuz bine karîb Ermeni mühâcirleri hükûmet tarafından Osmânlı tarafındaki köylerine gönderileceği hakkında verilen va'din infâz olunmamasından dolayı yekunlarının Osmânlı cihetindeki köylerine gönderilmesi ve Osmânlı Hükûmeti'nce kabûl olunmazlarsa kendilerinin teslîhi ile cebren silâhlı köylerine girecekleri Dâhiliye Nâzırı'na bildirmişlerdir. Hükûmet bunlara on beş gün zarfında

cevâb-ı şâfî vereceğini beyân etmişdir. Uluhanlı ile Kumarlı'daki Ermenilerce ma'lûm olan külliyetli erzâk ayrıca Ermenilerin hırsı ve tam'ını celb etmekdedir. Osmânlıların Kafkas'ı tahliye havâdisi hasebiyle Ermenistan'ın kuvvetli olması fikrini ileri sürerek asker cem' ediyorlar. Ermeni mühâcirleri Dâhiliye Nâzırı'nın hânesi önünde gece sâ'at ona kadar pencerelerine tırmanarak köylerine i'âdelerini ve yiyecek verilmesini şiddetle taleb etdiler. 21/10/[13]34'de Açmiyazin çarşısını yağma etdiler. Ermenistan aleyhimizde muhâsamâta başlarsa mühâcirleri ileri sürecek ve evvel-i emrde İran'daki kolordumuzun hutût-ı muhâbere ve muvâsalasını kat' edeceklerdir. Nahçıvan'dan Göksu'ya kadar yüz bini mütecâviz mühâcirîn ve ahâlî-i islâmiye ayaklar altında kalacakdır. Dâhiliye Nâzırı'na yapılan mürâca'atda askerin toplamandığını bildirmiş ise de bu sözlere i'timâd câ'iz değildir.

2. Ermeni Taşnaksütyun kabinesine karşı Sosyalist ve Kadetler kabineyi istibdâd ve keyfî mu'âmelât ile ittihâm ederek buhrân çıkarmışlar ise de zâ'il olmuşdur. İleride muhtelit bir kabinenin teşkîl olunacağı söyleniyorsa da fi'len bir şey yokdur.

3. Tiflis şimendifer hattı üzerindeki Şahalı ile Gober istasyonlarının Gürcistan'a â'idiyeti i'tibariyle terki husûsunda Gürcüler tarafından Ermenistan'a ültimatom verildiği ve oradaki kıt'aâta kumanda etmek üzere Ermeni Fırkası Kumandanı General Silikov'un 22 Teşrînievvel'de i'zâm edildiğini ve o havâlîdeki Ermeni kuvvetinin beş bin neferden fazla olduğunu ve şâyed Gürcüler bu iki istasyonu işgâl ederlerse Ermenilerin dahi Sasa'yı işgâl edeceklerini Dâhiliye Nâzırı söylemişdir. Ahılkelek'in Gürcülere kapdırılmaması hakkında Hükûmet-i Osmâniye'nin mu'âvenetini ricâ etmişdir.

4. 22 Teşrînievvel'de Meclis-i Mebûsân'da cereyân eden müzâkerâtda Taşnasütyun muhârebeyi iltizâm eylemiş ise de Sosyalistler ve Kadetler üçüncü bir dostun tavassutu ile mes'elenin sulhan hallini teklîf ve kabûl olunmuşdur.

(Ermeniler ile Gürcüler arasında) Gürcüler Tiflis'de me'zûn bulunan Ermeni Fırkası Erkân-ı Harbiye Reîsi Rus miralayını Tiflis'de tevkîf etmişlerdir. Maksad Ermenileri erkân-ı harbiye Reîsinden mahrûm etmekdedir.

5. Ermeniler Şuşa'nın Azerbaycanlılar tarafından zabtı üzerine anlaşamak ve hudûd ta'yîn etmek üzere Gence'ye bir delegasyon göndermeğe karâr vermişlerdir.

Ermenistan'da Askerî Istıtlâ'ât:

6. Otuz bin neferin silâh altına alınacağı ve Memâlik-i Osmâniye'den hicret eden Ermeniler'den bir süvârî alayının teşkîline başlanacağı işidiliyor. Asker firârîlerini müsellah efrâdıyla taharrî ve şiddetle ta'kîb etdiriyorlar. Tiflis'de me'zûn bulunan Ermeni zâbitânı Rus zâbitânlarını iknâ' ederek Ermeni ordusuna celbe çalışmakdadırlar.

Dâhiliye Nâzırı yapılan bir su'âle karşı asker toplanmadığını ve ma'a-hâzâ fırka kumandanı tarafından tecemmu' projesi yapılmış ise de nezâretimce kabûl olunmadığı yolunda cevâb vermişdir.

7. Ermeniler Gökce Göl etrâfındaki Dilcan, Bâyezîd, Akbulak mevâki'i ile Erivan'da 18-25 yaşına kadar olan efrâdı silâh altına alıyorlar ve müsinn efrâdı tebdîl maksadıyla yapdıklarını hükûmeti söylüyor. Fakat genc Ermenilerin hârice gitmesinin men' olunması gâyetle ma'nîdâr görünmekdedir.

8. Antranik'in Nahçıvan yakınında olduğu haber alınıyor. Bâlâdaki mevâki'in Nahçıvan'a olan kurbiyeti hasebiyle doplanacak genc efrâdıyla Antranik'in takviye olunacağı muhtemeldir.

Karârgâh-ı Umûmî
İstihbârât Şubesi Müdîri
[imza]
HR.SYS, no. 2460/56, v. 1-2.

***** ***** *****

№ 306

[17 yanvar 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube: 2
Numara: 176
Sûret
17/[0]1/[13]35
Dokuzuncu Ordu Kumandanlığı'na

Kıt'aât-ı Osmâniye'nin İran arâzîsini tahliyesinden sonra cereyân eden vekâyi'i hâvî olarak sâbık Ordubad müfrezesi kumandanı Halîl Bey'den alınan ma'lûmât aynen ber-vech-i zîr ma'rûzdur.

11. Fırka K[umandanı]
Câvid
Sûret

Nahçıvan havâlîsinden Ordu-yı Osmânî çekildikden sonra evvelce millî komite teşkîli nâmıyla Kars'dan gelen bir, iki zât birkaç tarafdârıyla Aras Türk Hükûmeti nâmıyla bir hükûmet i'lân etdiler. Ve bu hükûmet Revan Hükûmeti'ne verdiği bir notada Osmânlı Hükûmeti'nin bırakdığı hudûdu Ermenilerin müsellah olarak tecâvüz etmemelerini ve yalnız yerli ahâlînin silâhsız memleketlerine avdet edebileceklerini, aks-i takdîrde kan döküleceğini bildirdi. Ordubad'dan Nahçıvan'a geldiğimde Dokuzuncu Fırka Kumandanlığı Nahçıvan'da bulunan 28. Alay Kumandanı'yla Nahçıvan Hükûmet-i Mahalliye riyâsetine verdiği evâmirde ahâlînin Ermenileri hüsn-i kabûl etmeleri ve fırka ile gelecek Ermeni muhâciri için lâzım gelen erzâkın tedâriki ve Ermeni köy ve binalarının şimdiden tahliye ve ihzârı ve Ermenilerle hüsn-i münâsebâtda bulunmak menâfi'-i milliyyemiz îcâbâtından olduğu ve hudûdlara zâbit gönderib, Ermeni zâbitânıyla görüşerek, Ordu-yı Osmâniye Nahçıvan havâlîsini tahliye ederken, Ermeni kıt'aâtının da bu havâlîye girmesi ve fakat Ermeni kıt'aâtının Osmânlı kıt'aâtına beş kilometreden daha fazla yaklaşmaması lâzım geldiğini bildiriyordu. Bu emr üzerine mü'acceleten 28. Alay ile berâber Ordu-yı Osmânî'ye iltihâk etmek üzere Şahtahtı'ya geldim. Burada İslâm Ordu Kumandanlığı'ndan aldığım bir tahrîrâtda emr-i ahîre kadar teşkîlâtı muhâfaza etmekliğim, şâyed umûmen Kafkasya'yı terk etmek mecbûriyeti hâsıl olursa umûm miyânında haberdâr edileceğim emr ediliyordu. Esâsen ahâlî de Ermenileri müsellah olarak kabûl etmemelerini temennî-i takdîrle müdâfa'a edeceklerine karâr vermişlerdi. Çünkü senelerden beri İslâmlarla Ermeniler arasındaki devâm eden münâferet ve husûmetin yalnız Hükûmet-i Osmâniye'nin tavsiyesiyle ber-taraf edilmeyeceğini ve Nahçıvan havâlîsinde hiçbir hükûmetin siyâsî me'mûrları dahi bulunmadığından Ermeniler işitdikleri gibi ahâlî-i islâmiyeye karşı mu'âmele yapacaklarını ahâlî-i islâmiye anlamışlardır. Ve nitekim bi'l-âhare cereyân eden hâdisât da bunu isbât etmişdir.

Binâen'aleyh bütün bütüne bî-kes kalan ahâlî bizi Kafkas hudûdundan çıkarmamağa dahi karâr vermişler ve bu karârlarını 28. Alay Şahtahtı'ndan çekildikden iki sâ'at sonra biz hareket ederken bize bildirdiler. Bunun üzerine İslâm Ordusu'ndan gelecek ikinci bir emre intizâr etmek üzere ve Ordubad'daki teşkîlâtı da bozmamak şartıyla Nahçıvan'da kaldım. Teşekkül eden Aras Türk Hükûmeti bizi hiçbir vazîfeye karışdırmak istemediği gibi esâsen biz de girmedik.

10/12/[13]34 târîhinde Ermeniler Uluhanlı, Kamerli'ye bilâ-mumâna'at girişib, Şerur üzerine yürüdüler. Ermeniler hiç harb etmeyib, teslîm olan Kamerli havâlîsi İslâmları'na da birçok işkence ve zulümler yapdılar. Sederek karyesi genclerini toplayıb, semt-i mechûle sevk etdiler. Hattâ isimlerini öğrenemediğimiz üç islâm köyünü de kâmilen dağıtdılar. Revan'dan Şerur üzerine yürüyen bir muntazam kuvvet Miralay Velîhanov'un taht-ı kumandasında bir alay idi. Bu muntazam kuvvetin harekâtıyla Paton ve Antranik'in de aynı zamânda teşrîk-i mesâ'î ederek Derelegöz ve Zengezur havâlîsindeki İslâm köylerini dağıtmakla iktifâ etmeyerek, Hudâferin köprüsüne doğru da yürümeğe başladılar.

Ben Nahçıvan'dan çıkmazdan birkaç gün evvel Alî ve Arab ve Numaralı nâmındaki islâm köylerini kâmilen dağıdıb, ahâlîsini katl etmişdir ve Müslümanlar mukâvemet ve ta'arruza kalkarak Ermenileri Mesahtar ve Demirci'den çıkardılar. Ertesi gün de ileriden gelen hey'et İrevan'a gitmek üzere Ermenilerin içerisine gitdi. Evvelce yukarıda arz edildiği gibi bu hey'etin vürûdunu haber vermeğe giden Müslüman parlamenterini Ermeniler bırakmadılar ve mûmâ-ileyh el-yevm Revan'dadır. Henüz Dehne'yi geçmiş Ermeniler hâlâ İslâmların üzerine ateş etdiklerine Müslümanlar lâzım geldiği ve bunlar hakkında ahâlî-i islâmiyenin hüsn-i kabûl göstermesi ve aks-i takdîrde nâ-hak yere dökülecek kanın mes'ûliyeti Müslümanlara â'id olduğunu bildiriyordu. Hâlbuki Antranik'in nezdine geldiği bildirilen bu hey'et Nahçıvan'da gelebilirdi ve yâhûd hiç olmaz ise bu bâbda bu hey'et de Müslümanlara bir kâğıd gönderebilirdi. Verilen zamân da Antranik'in, "Kafkas Azerbaycan İslâmları'yla Zengezur havâlîsindeki bulunan İslâmlar barışmışdır" dediği târîhde ve ondan sonra ve hattâ el-yevm Antranik'in Zengezur'da İslâm köylerini birer birer dağıtmakda ve İslâmlara akıl ve hayâle gelmedik zulûmleri yapmakda devâm ediyordu ve Nahçıvan havâlîsindeki Müslümanlar da bu hâllerden haberdâr idiler. Binâen'aleyh Antranik'in bu hareketini bir hîle olduğunu anlayan Müslümanlar Antranik'e yazdıkları cevâbda nezdine geldiği bildirilen hey'et Nahçıvan'a gelene kadar ve yâhûd bu husûsda Kafkas, Azerbaycan Hükûmeti'nden bir ta'lîmât vürûd edinceye kadar Ermenileri kabûl edemeyeceklerini bildirdiler. Ermeniler fırsat zuhûr idüğünden Antranik ve sâ'ireyi İran arâzîsine atılıb icrâ-yı şekâvet etdirecekleri ve evvelce bize karşı aldıkları vaz'iyeti bu sefer İran Hükûmeti'ne karşı alacakları ahvâl ve vaz'iyetlerinden anlaşılmışdır. Bunun için bu keyfiyeti idrâk eden İran Hükûmeti de telâş ediyordu.

3/11/[13]34'de yazılıb da 20/12/[13]34'de gelen Azerbaycan İslâm Ordusu Kumandanı Nûrî Paşa'nın şifreli emrinde sür'at-ı mümkine ile Kafkasya'yı terk edib Kars istikâmetine çekilmekliğim bildiriliyordu. Hâlbuki bu zamânda pek nâzik bir devreler geçiren İslâmların içerisinden çıkmak mümkün değildi. Çünkü bırakmıyordu. Hattâ birkaç def'a teşebbüs olundu ise de muvaffak olunamadı ve bu bâbda hükûmet-i mahalliye ile ahâlîden vesîkalar da aldık. İslâmlar Ermenileri Dehne'den çıkardıklarından

ve İslâm Hükûmeti'nden parlamenter Revan'a gitdikden sonra bir dereceye kadar Müslümanların hayât ve nâmûsları te'mîn edilmiş demek olduğundan artık bizim çıkmaklığımıza mumâna'at etmemelerini teklîf etdim. Bidâyetde çıkmaklığım için bir ültimatom verdilerse de bi'l-âhere muvâfakat etdiler. Biz de 5/[0]1/[13]35 târîhinde Nahçıvan'dan hareket etdik. Mülâzım-ı evvel Halîl İbrâhîm Efendi hareket edemeyecek derecede râhatsız olduğundan kesb-i âfiyet edinceye kadar Nahçıvan'da bırakılmışdır. Mûmâ-ileyh kesb-i âfiyet etdikden sonra eğer Müslümanlar bırakırlarsa Ordu-yı Osmânî'ye iltihâk edeceği ma'rûzdur.

Aslına mutâbıkdır. Fî 29/[0]3/[13]35
Kafkas İslâm Ordusu'na Mensûb
Ordubad Mevki' Kumandan-ı Sâbıkı
Binbaşı
Halîl
HR.SYS, no. 2602/1, v. 28-29.

***** ***** *****

№ 307

[14 iyun 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube
Numara
Sûret
Azerbaycan ile Gürcistan Arasında İ'tilâf-nâme

İyunun 14'ünde Tiflis şehrinde Azerbaycan Cumhûriyeti ile Gürcistan Cumhûriyeti arasında akd edilen sâziş Gürcistan Hükûmeti tarafından Meclis-i Müessesân'a takdîm edilmişdir.

Gürcistan Hükûmeti tarafından Hâriciye Nâzırı Gegeçkori, Harbiye ve Dâhiliye Nâzırı Ramişvili, Harbiye Nâzırı Mü'âvini General Gidevanov ve Harbî Şûrâ Uzvu General Odişelidze; Azerbaycan Hükûmeti tarafından Hâriciye Nâzırı Caferov, Harbiye Nâzırı Mihmândarov ve Baş Erkân-ı Harb Naçalniki General Sulkeviç vekâletlere âşinâ olmakla okları kânûnî sûretde görüb Zakafkazya Cumhûriyetleri istiklâliyeti ciddî sûretde tehdîd edildiğine göre aşağıdaki esâslar üzerine hemin sâziş akd olundu:

1. Sâziş akd eden hükûmetler borclu olurlar ki iki tarafdan birinin veya ikisinin istiklâliyeti veya tamâmiyet-i mülkiyesini tehdîd eden her cür hücûm ve tecâvüz aleyhine müttehiden bütün müsellah kuvveleri ve harbiye vesâ'ili ile çıksınlar.

Kayd: Bu mâdde Zakafkazya Cumhûriyetleri arasında ta'yîn edilib kurtarmamış serhad mes'elesi üzerinde kalkabilecek ihtilâflı serhad mes'elelerine şâmil değildir.

2. Hergâh konşu hükûmetlerden birisi birinci mâdde mûcebince harekât-ı harbiyye açdığı zamân silâh gücüyle serhad mübâhasesini hall etmek kasdıyla bir veya müttefik cumhûriyet üzerine hücûm etse, o zamân hemin hükûmet muhârib taraf add edilecekdir.

3. Hemin sâziş müdâfa'a hâcetini hâ'izdir. Hergâh iki tarafdan birisi öz teşebbüsâtıyla kabakçadan sâziş olmadan muhârebe i'lân edib harekât-ı harbiyye başlarsa, diğer taraf bu muhârebe harekâtında iştirâk etmeğe borclu değildir.

4. Her iki taraf borclu olurlar ki onların aralarında çıkabilecek serhad mübâhisesini sâziş ve hâkim vâsıtasıyla hall etsinler. Burada çıkarılan karâr her iki taraf için kat'î ve mecbûrî add edilmelidir.

5. Hemin sâziş üç illik müddetle akd edilir. Bu müddet kurtarana bir il kalmış her iki tarafa ve vâ-güzâr edilir ki sâziş müddetinin tâzeden imtidâd etdirilmesi arzusunda olduğunu veya sâzişden imtinâ' etmek istediğini izhâr etmeğe hakkı olsun. Sâzişden imtinâ' edildiği takdîrde hemin sâziş ancak ta'yîn edilen müddet kurtardıkdan sonra kuvvesini itirmiş olur.

6. Her iki hükûmetin hakkı ve istiklâliyeti muhâfazası yolunda her iki taraf siyâsî müzâkerâtı müttehiden aparmağa borclu olur.

7. Birinci ve ikinci mâddede gösterilen şerâ'ite başlandığı zamân her iki taraf borcludur ki teklikde sulh akd etmesin.

8. Her iki taraf borcludur ki müttefikinin râzîlığı olmadan başka hükûmetlerle harbî ittifak akd etmesin.

9. Hergâh beşinci mâddede gösterilmiş müddet kurtarana kadar hey'eti dâhilinde olan bütün hükûmetlerin tamâmiyeti ve istiklâliyeti te'mîn eden Cemiyet-i Akvâm vücûda gelse her iki cumhûriyet Cemiyet-i Akvâm'a dâhil olandan zamândan hemin sâziş öz kuvvesini itirir.

10. Zakafkazya Cumhûriyetlerinden üçüncüsü Ermenistan'a ihtibâr verilir ki hemin sâziş resmî sûretde i'lân edilen günden iki hafta müddete kadar özünün bu sâzişe başlamak arzusunda olduğunu bildirsin.

11. Hemin sâziş imzâ edilen günden iki haftanın müddetine kadar tasdîk edilmiş nüshalar Bakü'de mübâdele edilecekdir. Hemin sâziş aslında iki nüshadır.

Gürcistan Hâriciye Nâzırı Gegeçkori, Harbiye Nâzırı Ramişvili, Harbiye Nâzırı Mü'avini General Mayor Gidevanov, General Odişelidze

Azerbaycan Hâriciye Nazırı M. Y. Caferov, Harbiye Nâzırı Mihmândarov, Baş Erkân-ı Harb Naçalniki General Leytnat Sulkeviç.

Tiflis Şehri
14 İyun 1919

HR.SYS, no. 2375/9, v. 2.

***** ***** *****

№ 308

[20 avqust 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube : 2
Numara : 3029/2811
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Sâmîsi'ne
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Azerbaycan ve Gürcistan Hükûmetleri arasında mün'akid ittifâk mu'âhede-nâmesi metni Onbeşinci Kolordu'dan gönderilmiş olmakla bir sûreti takdîm kılınmışdır. Olbâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 22 Zilkade sene [1]337 / Fî 20 Ağustos sene [1]335

Harbiye Nâzırı
Süleymân Şefîk
HR.SYS, no. 2375/9, v. 1.

***** ***** *****

№ 309

[12 sentyabr-11 oktyabr 1919]
Şube : 2
4125
Erzurum'dan Harbiye Nezâreti'ne Mevrûd Şifredir.

1. Azerbaycan gazetelerinden ma'lûmâtda silâh altındaki Azerbaycan kıt'aât-ı muntazamasının başka silâh isti'mâline muktedir her yaşdaki Azerbaycanlının hıdmet-i askeriyeye alışdırılmak ve silâh isti'mâlini öğrenmek için gönüllü teşkîlâtı ta'lîmgâhlarına çağrıldığını ve bunların iki ay ta'lîm ve terbiyeden sonra yine hânelerine terhîs olunacağını bildiriyor.

2. Yine Azerbaycan gazetesi Ermenistan'dan Karabağ mıntıkasına ilticâ eden elmedide İslâmların adedi resmî raporlara nazaran seksen bin bulunduğu ve bunların Amerika'nın mu'âvenet-i insâniyet-kârânesinden bile mahrûm kaldıklarını, bunun sebebinin de Amerika me'mûrînin ekseriyetle Amerikalı Ermenilerden ve Ermeni tercümânlardan ibâret olduğunu, ma'a-hâzâ içinde hakîkatın tezâhürüyle Ermeni şarlatanlığının bir kere daha meydâna çıkacağını yazıyor.

3. Azerbaycan gazetesinin 10 Ağustos sene [13]35 nüshasında Cenûbî Kafkasya'da Ermeniler tarafından İslâmlara karşı yapılan cinâyât-ı müte'addidenin umûm Kafkas âsâyişine sû-i te'sîr ve Gürcistan ve Azerbaycan Hükûmetleri'ni teheyyün eylediği cihetle buna bir çâre bulunmak üzere Gürcistan Hâriciye Nâzırı Gegeçkori'nin Kafkasya Hükûmetleri'ni yeni bir konferansa da'vet etdiği bildiriliyor. Ve bu münâsebetle mü'essir makâleler yazıyor. Bunu haber alan Erivan Müslümanları bu konferansa kendilerinin de mutalaka murahhas celbi lüzûmunu der-miyân, aks-i takdîrde verilecek karâra itâ'at etmeyeceklerini Taşnak süngü ve kurşunlarıyla zâten imhâ edilmekde olan İslâmların tek Müslüman kalıncaya kadar kırılacaklarını ve Ermenistan'ın talebine boyun vermeyeceklerini i'lân eden beyân-nâme veriyorlar. Ve Gürcistan gazeteleri de Ermeni mezâliminin tahammül-fersa ve mahall-ı âsâyiş-i âlem olduğunu kat'î lisânla neşr ediyorlar. Ezcümle Poyar gazetesi ve Hüdâ ve Palar; Nahçıvan, Şerur ve Kars havâlîsindeki Müslümanların mukadderâtından bahs ederken, buralar ahâlîsinin yüzde doksanı Müslüman olduğu hâlde Ermeniler bu hakîkati tahrîf için el çabukluğu gösteriyor. Ve Amerika kıt'aâtını da'vet ediyorlar. Hâlbuki bu havâlîde görülen hâdisât anarşi değil. Muhârebe hazırlığı hiç değil. Belki Müslümanların boyunlarına bağlanan Ermeni Hükûmeti'ne karşı isyânın henüz başlangıcıdır. Ve bunun kökü pek derindir. Taşnaklar hâlâ tahrîf-i hakîkatle Gürcistan'ı celb ve tahrîk etmek istiyorlar. Hâlbuki Gürcüler millî nefret uyandıran bu imhâ siyâsetini rol hâricinde bir cinâyet-i telakkî işbu hareketlerine Ermeniler kendi milletlerini zencir ve mezâr hazırlıyorlar diyor. Yine aynı gazete Ermenilerin bu mezâlimi devâm ederse Ermenistan'ın mandaterliğini ya hiç kabûl etmeyecek ve yahûd Amerika kıt'aâtı bile çâre bulamayacağından, başı büyük bir derde uğrayacağından terk etmeğe mecbûr olacakdır.

Ma'a-hâzâ Amerikalılar Ermeni şarlatanlığını nihâyet öğrenmeğe başlamışlardır.
Fî 12 Eylül sene [13]35
Vürûdu: 11 Teşrînievvel sene [13]35

15. K[olordu] K[umandanı]
Kâzım Karabekir
HR.SYS, no. 2634/9, v. 1-3.

***** ***** *****

№ 310

[19 sentyabr 1919]
Telgraf
317
3595
Erzurum
19/[0]9/[13]35
1126/200
3, 13, 20'inci Kolordu Kumandanlıkları'na
3'üncü Fırka Kumandanlığı'na

Ermeni kuvâ-yı müsellaha ve muntazamasının ta'arruzât-ı zâlimânesinden bî-zâr kalan ve bunun feryâd ve istimdâdlarına rağmen hiçbir çâre-i halâsı bulamayan Nahçıvan ve havâlîsi ahâlî-i islâmiyesinin mukaddemât ve hukûk-ı meşrû'alarını bir kitle hâlinde bi'z-zât müdâfa'aya karâr verdiklerini ve yeniden dûçâr-ı tehdîd ve tecâvüz olan menâtıkda Ermenilere karşı muhassımca muvaffakıyyetler kazandıklarını evvelce arz etmişdim.

Son alınan ma'lûmâta nazaran havâlî-i mezkûrede muhassım bir kesâfet nüfûsa mâlik olan ahâlî-i islâmiyenin Ermenilerin bir fırkadan fazla kuvvetleriyle yapdıkları muhârebede Ermeniler maglûb edilerek Nahçıvan ve Şerur mıntıkası kâmilen İslâmların eline geçmiş ve bu muvaffakıyyeti müte'âkib Nahçıvan ve havâlîsinin Azerbaycan Cumhûriyeti'ne ilhâkı i'lân edilmiş ve Nahçıvan'da mezkûr cumhûriyet bayrağı çekilmiş olduğu mevsûkan istihbâr kılınmışdır.

15. K[olordu] Kumandanı
Kâzım Karabekir
HR.SYS, no. 2878/2.

***** ***** *****

№ 311

[20 oktyabr 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube : 2
Numara : 4186
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Kafkasya'da Nahçıvan civârlarında ekseriyeti hâ'iz olan İslâmların Ermeni mezâliminden bî-zâr olarak bi'z-zât müdâfa'a-i hukûka tevessül etdikleri ve Ermeni fırkasıyla yapdıkları muhârebâtda gâlib gelerek Nahçıvan ve Şerur havâlîsini Ermenilerden tathîr etdikleri ve buraların Azerbaycan Cumhûriyeti'ne iltihâkını i'lân ederek mezkûr cumhûriyetin bayrağını keşîde etdikleri istihbârâta atfen Onbeşinci Kolordu'dan fî 12 Teşrînievvel sene [1]335 târîhli şifre ile bildirilmişdir.

Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 24 Muharrem sene [1]338 / fî 20 Teşrînievvel sene [1]335
Harbiye Nâzırı
Cemâl [Paşa]
HR.SYS, no. 2602/1, v. 228.

***** ***** *****

№ 312

[28 oktyabr 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube : 2
Numara : 4282
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

13 ve 15/10/[13]35'de Kafkasya dâhilinde ve hudûdumuz yakınındaki İslâm karyelerine Ermeniler tarafından yapılan ta'arruz ve nehb ü gârâtı ihtivâ eden Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'nın 22 Teşrînievvel sene [1]335 târîhli şifresi sûreti ile ta'arruza uğrayan köyleri gösterir kroki leffen takdîm edilmişdir. Ermenilerin hudûda kadar ilerlemelerini ma'zûr göstermek üzre bu hareketlerinin Amerika generali tarafından emr edildiğini söylemeleri pek câlib-i dikkatdir. İslâm karyelerine yapılan ta'arruzlara bir nihâyet verilmesi için teşebbüsât-ı mukteziye-i siyâsiyede bulunulması müsterhamdır.

Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.
Fî 2 Safer sene 1338 / Fî 28 Teşrînievvel sene 1335
Harbiye Nâzırı
Cemâl [Paşa]
HR.SYS, no. 2602/1, v. 241.

***** ***** *****

№ 313

[2 noyabr 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube
Numara
Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'ndan Mevrûd 2 Teşrînisânî [1]335 Târîhli Telgraf Sûretidir.

Amerikalı Miralay Haskel'in Ermenistan Reîs-i Vükelâsı'na ve Azerbyacan Reîs-i Cumhûriyeti'ne olub, 22 Eylül [1]335 târîhli Azerbaycan gazetesinden aynen nakl edilmişdir:

Şerur, Dereleyez ve Nahçıvan mıntıkalarını ne gibi esâsların bî-taraf mıntıka hâline vaz' edilmesi hakkındaki şerâ'iti zîrdedir ve bu mes'ele 1919 senesi Ağustos'unun 29 Miralay Haskel'le Azerbaycan Reîs-i Vükelâsı arasında vukû' bulan müzâkereden müsedlil, fakat teklîfe bir cevâb verilmemişdir.

1. Şerur, Dereleyez ve Nahçıvan havâlîsinde bî-taraf mıntıka vücûda getirilmelidir.

2. Bî-taraf mıntıka idâresi Miralay Haksel tarafından ta'ayyün edilecek Amerikalı bir general-güvernatöre mevdû' olacakdır.

3. Necara da Müslüman elinde olacakdır. Şâyed o mıntıkalarda ekseriyet Ermeni olan köyler var ise onu Amerikalı ta‘ayyün edecekdir.

4. Azerbaycan ve Ermenistan Hükûmetleri kendi askerlerini vakit geçirmeksizin bî-taraf mıntıkadan çıkaracaklardır ve Amerikalıdan taleb ve da‘vet olmadıkca bir müfreze-i askeriye o mıntıkaya giremeyecekdir.

5. Ermenistan ve Azerbaycan Hükûmetleri bî-taraf mıntıkada bulunan ve ahâlîyi tahrîk eden me’mûrlarını geri çekecekdir.

6. Azerbaycan ve Ermenistan Hükûmetleri afv-ı umûmî i‘lân etmelidir. Bu afv-ı umûmî 1919 senesi Teşrînievvel birine kadar husûsî tahkîk aleyhine cinâyet beyânların cümlesine şâmil olacakdır.

7. Bî-taraf mıntıkada mahallî me’mûrları Amerikalı general-güvernatörü tarafından ta‘yîn edilecekdir.

8. Azerbaycan Hükûmeti bî-taraf mıntıkada ve Erivan havâlîsindeki ahâlî-i islâmiyenin muhâfaza için bütün nüfûzunu sarf edecekdir.

9. Ermenistan Hükûmeti bî-taraf mıntıkada ve Zeneruz havâlîsinde Ermeni ahâlînin yine muhâfaza-ı sükûn etmelerine bütün nüfûzunu sarfedecekdir.

10. Ermenistan ve Azerbaycan Hükûmetleri kendi memleketlerinde yaşayan Müslüman ve Ermenilerin tamâmiyet-i mülkiye ve hayâtlarını te’mîn etmelidir.

11. Erivan’da İran hudûduna kadar Şerur, Dereleyez ve Nahçıvan mıntıkalarından geçen demiryolu ile telgraf hattı inşâ edilib, nakliyât ve istifâde için emîn olmalıdır. Bu demiryolu ve hattı Amerikalı general-güvernatörü kontrolü altında olub, Ermeni ve Müslüman hey’eti ile Ermeni demiryolu gibi işletilmelidir.

12. Azerbaycan Hükûmeti Şuşa ve Zengezur havâlîsi ahâlîsinin vâzîrân işleri her vâsıta ile tahrîfe râzî olmalıdır.

13. Azerbaycan Hükûmeti Azerbaycan dâhilinde olan ve komiserlik tarafından nakline lüzûm gösterilen Ermeni muhâcirlerine ta‘kîbât ve sâ’iresini vermeğe râzîdır.

14. Büyükvedi Müslüman köy ahâlîsi Amerikalı general-güvernatör bî-taraf mıntıkada göstereceği yere nakl edilecekler ve ahâlîye eşyâlarını berâberce almağa müsâ‘ade verilecekdir.

15. Tahdîd edilmekde olan Bakü sayfiye rotası ancak Azerbaycan Hûkmeti’nin ihtiyârında olmalıdır. Tordo yolunun inşâsı husûsunda hiç kimsenin müdâhale etmeğe ihtiyârı yokdur.

16. Ermenistan ile bî-taraf mıntıka arasındaki hudûd Dolci-Vorot.

17. Bî-taraf mıntıkanın idâresi için lâzım gelen sermâye mahall vergilerinden ibâret olmalıdır.

18. Bî-taraf mıntıkada kalan mekteb ve kiliseler mahall-ı me’mûrların kontrolü altında eski minvâl üzere devâm etmelidir.

19. Bî-taraf mıntıkada harb ve cidâl olmamalıdır.

20. Milliyet tefrîkedilmeksizin her kes Amerikalı ka’im-mâkamın re’yiyle erzâk cihetiyle mu‘âvenet görecekdir.

HR.SYS, no. 2634/9, v. 12-13.

***** ***** *****

№ 314

[12 noyabr 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube : 2
Numara : 4574
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Amerikalı Miralay Haskel'in tertîbiyle Ermenistan ve Azerbaycan arasında tahdîd edildiği evvelce haber alınan ve yine istihbârât-ı mütemmimeden tatbîkine imkân bulunmadığı anlaşılan bî-taraf mıntıka şerâ'iti Azerbaycan gazetelerinde okunmuş ve Onbeşinci Kolordu'dan vürûd eden telgrafın bir sûreti merbûten takdîm kılınmışdır. Olbâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 17 Safer sene 1338 / fî 12 Teşrînisânî sene 1335
Hârbiye Nâzırı
Cemâl [Paşa]
HR.SYS, no. 2634/9, v. 14.

***** ***** *****

№ 315

[13 noyabr 1919]
13/11/[13]35
Matbû'ât-ı Umûmiye Müdîriyeti Cânib-i Âlîsi'ne
Rapor

Erivan Cumhûriyeti'nin sûret-i teşekkülü ma'lûmdur. Kafkasya Ermenileri ile Osmânlı Ermenileri arasında gerek hissiyât ve gerekse kanâ'at-ı siyâsiye i'tibâriyle azîm bir fark mevcûd olub, bunlar siyâsetinde daha amelîdirler. Erivan Cumhûriyeti'nde yegâne hâkim fırka Taşnaksütyun Fırkası'dır. Bu fırka ma'lûm olduğu vechle Rusya'da çarın sukûtunu müte'âkib Kafkasya'da bir Ermeni Cumhûriyeti i'lân etmiş ve cumhûriyet-i mezkûre Brest-Litowsk Mu'âhede-nâmesi'yle düvel-i merkeziye ve Hükûmet-i Osmâniye tarafından da kabûl ve tasdîk edilmişdi. O zamânlar on sekiz kişiden mürekkeb bir hey'et-i murahhasa Dersaâdet'e gelmiş ve uzun müddet burada ikâmet etmişlerdi. Fakat burada kendileriyle müdâvele-i efkârda bulunmak üzere iken, mütâreke akd edilmiş ve onlar da memleketlerine avdete mecbûr olmuşlardı.

(Heyet-i Murahhasa İstanbul'da ikâmet etdiği müddetce cihet-i askeriyece kendileriyle temâsa me'mûr edilmişdim.)

Bu mütârekeyi ta'kîb edecek olan müsâlahada Türkiye arâzîsinden bir kısmının da Osmânlı Ermenilerine terk olunacağı fikri o zamânlar bütün mehâfilde kuvvetle cârî olduğu için bi't-tab'i Rus Ermenileri ve Taşnaksütyun Fırkası da aynı kanâ'atda idiler.

Osmânlı Ermenileri kendi âmâl-ı milliyelerinin husûlü Türkiye'nin zevâline vâyeste olduğu için bi't-tab'i Türkiye'nin hasımı olan Düvel-i İ'tilâfiye'ye mu'âvenet ve onlara vakf-ı ümid etmekde idiler. Hâkbuki Türkiye Ermenileri kendi dostları ve Düvel-i İ'tilâfiye'nin müttefiki bulunan Rusya'nın inkırâzından bi'l-istifâde ortaya çıkan bu küçük hükûmete pek memnûn değillerdi.

Fi'l-hakîka Rusya'nın bu sûretle parçalanması İngiltere'nin menâfi'-i siyâsiyesi iktizâsından olduğu Ermenileri anlamakda müşkilât çekmiyorlar idiyse de Rus Hükûmeti'nin Ermeni mes'elesi yükünü kendi üstünden atabilmek için muhtâriyetin Osmânlı Ermenilerine verilmesi husûsunda gösterdiği gayret bi't-tab'i Osmânlı Ermenileri için büyük bir kuvvet olması - binâen'aleyh Osmânlı Ermenileriyle Rus Ermenileri arasındaki menâfi' zıddiyeti daha o târîhlerde başlamışdır. Ta'bîr-i âherle Ermenilere verilecek olan muhtâriyetin bâ-Osmânlı Ermenilerine ve yâhûd Rus Ermenilerine verilmesi husûsu nazar-ı i'tibâra alındığından iki parti arasında bir rakâbet uyanmışdı. İşte bu rakâbet netîcesi olarak Rusya'nın inkırâzını müte'âkid Taşnaksütyun Fırkası başda olduğu hâlde Rus Ermenileri derhâl düvel-i merkeziye ile uyuşdular ve Erivan Cumhûriyeti'ni i'lân ederek Tükiye Ermenilerinin âmâlına şiddetli bir darbe indirdiler.

Mütârekenin akdinden sonra Taşnaksütyun Fırkası mevki'ini muhâfaza ve hükûmet-i cumhûriyenin idâme-i mevcûdiyet edebilmesi için Osmânlı Ermenileriyle birleşdi ve İstanbul'da neşr-i efkâr edebilmek için Cağadamarid gazetesini yeniden te'sîs etdiler. Ve bu gazete ile (müttehid ve büyük Ermenistan) ayda altı ta'mîme başladılar. Bu fikir esâsen pek büyük ümidler perverde etmekde olan Osmânlı Ermenilerinin pek ziyâde iştihâlarını kabartdı ve hakîkaten Ermeni efkâr-ı umumiyesinde Taşnaksütyun Fırkası'na doğru büyük bir meyil ve teveccüh uyandı ve Taşnaksütyun Fırkası da bu fırsatdan bi'l-istifâde Kafkas Ermeni Cumhûriyeti'ni Düvel-i İ'tilâfiye'ye kabûl ve tasdîk etdirmeğe muvaffak oldu. Fakat bir müddet sonra müttehid Ermenistan fikrinin Düvel-i İ'tilâfiye tarafından tervîc edilmemesi iki parti arasına celîden bir nifâk sokmuşdur. (Hükûmet-i cumhûriyeyi en evvel tasdîke şitâb eden İngiltere olmuşdur. Zira Rus Ermenilerinin nâ'il-i istiklâl olması gerek Rusya'nın parçalanması ve gerekse Türkiye'nin Osmânlı mülkünü muhâfaza etmesi nokta-ı nazarından İngiltere'nin menâfi'-i siyâsiyesine tevâfuk etmekde idi). Ve bu def'a Bogos Nobar'ın riyâseti tahtında memâlik-i ecnebiye ve bi'l-hâssa Amerika'da bulunan Türkiyeli Ermenilerden mütekkeb Hınçak Fırkası iş başına geçerek, Türkiye Ermenilerinin hukûkunu müdâfa'aya karâr verdi. (Bu fırkayı en ziyâde Amerika Hükûmeti himâye etmekde idi. Zira fırkayı teşkîl edenlerin kısm-ı a'zamı Amerika'da bulunan Türkiye Ermenileri idi.). Bunun üzerine Osmânlı Ermenileri tarafından da birkaç murahhas i'zâm edilerek, sulh konferansında Türkiye Ermenilerini temsîl etmek üzere bir hey'et-i murahhasa teşkîl edilmişdi. (Bu hey'et-i murahhasaya Ermeniler Paris Heyet-i Murahhasa-ı Milliyesi nâmını vermekdedirler.). Fakat bi'l-âhere sulh konferansı tarafından Rus Ermenilerinin de birlikde istimâ' edileceği beyân edilmesi üzerine Erivan Hükûmeti dahi Paris'e bir hey'et-i murahhasa gönderdi. Aynı zamânda iki fırkayı temsîl etmekde olan bu iki hey'et her ne kadar Paris'de ittifâk etmek ve konferans huzûrunda yek-vücûd olarak hareket etmek için müzâkerâtda bulundularsa da bu teşebbüs de bir netîceye iktirân etmedi ve bu def'a iki fırka arasında şiddetli münâkaşalar baş gösterdi.

Taşnaksütyun Fırkası mürevvic-i efkârı olan Çağadamarid gazetesi gerek Hınçak Fırkası'na hücûm ve gerekse İstanbul'daki idâre-i milliye ve patrik-hâneyi tenkîd etdiği gibi, Hınçak Fırkası da Yergir nâmında bir gazete neşr ederek, Taşnaksütyun Fırkası'na hücûm ve Erivan Hükûmeti'nin siyâsî ve idârî harekâtına tenkîd ve hükûmet-i mezkûrenin pek za'îf esâslar üzerine mütebennî olduğu yolunda makâleler yazmağa başladı.

Bu iki fırka arasında cereyân bu merkezde iken, bir de Rusya'da Denikin harekâtı baş gösterdi. Hınçak Fırkası bunu bir fırsat add ederek, ikide birde Denikin tarafından Erivan Cumhûriyeti'nin imhâ edileceğini ileri sürüyordu. Taşnaksütyun Fırkası ise Türkiye'nin Düvel-i İ'tilâfiye tarafından himâye edildiğini güya şikâyet yolunu beyân ediyor idiyse de bunda asıl maksad Osmânlı Ermenilerine istiklâl bahş edilmeyeceğini îmâ etmek idi.

Münâkaşât bu yolda devâm ederken, harekât-ı milliye zuhûr etdi ki bu da Taşnaksütyun Fırkası için büyük bir fırsat oldu ve Çağadamarid gazetesi harekât-ı milliyeden bahs etmeğe başladı. Çağadamarid bu sûretle vaz'iyet-i siyâsiyenin Osmânlı Ermenilerinin âmâlına gayr-ı müsâ'id olduğunu anlatmakla enzâr-ı ümidi Kafkas Ermeni Cumhûriyeti'ne celb etmek sûretiyle sâbık Rus hudûdu dâhilinde te'sîs etmiş oldukları Ermeni Hükûmeti'nin bekâsını te'mîne çalışmakdadır. Hükûmet-i Osmâniye şimdiye kadar bu cereyânlardan istifâde etmemişdir. Hâlbuki Ermeni Hükûmeti'nin hudûd-ı osmâniye hâricinde te'sîs ve bu yolda teşekkül etmiş olan Ermeni Cumhûriyeti'nin bekâsı Avrupa nazarında Ermeni âmâlını bir dereceye kadar tatmîn etmiş olacağından bu belânın kısmen Devlet-i Aliyye'nin başından kalkması ancak bu sûretle te'mîn olunabileceği nazar-ı i'tibâra alınarak herhâlde Taşnaksütyun Fırkası'yla temâsa girişmek ve îcâbında Erivan Hükûmeti'yle bir ittifâk akd etmek lâzımdır.

Esâsen, Gürcü Hükûmeti mezkûr cumhûriyetle bir ittifâk akd etmişdir. Bu husûsda Dersaâdet'deki Gürcü Hükûmeti mümessili de beyânâtda bulunmuşlar, düşmandan gelecek bir tehlikeye karşı her üç hükûmetin ittifâk etmek üzere bulunduğunu söylemişdir.

Yalnız Karabağ mes'elesi Azerbaycan Hükûmeti'nin şimdilik bu ittifâka dâhil olmasına mâni'dir. (Hâlbuki Karabağ mes'elesi Azerbaycan tarafından vesîle ittihâz edilmekdedir. Ve Gürcülerin ittifâkı ise esâslı bir mâhiyeti hâ'iz değildir. Hükûmet-i Osmâniye Kafkas Ermenilerine karşı sâbit ve kat'î bir siyâset ta'yîn etmedikce, Kafkas'daki islâm Hükûmetleri Ermeni Cumhûriyeti'ne karşı ibrâz-ı husûmetden geri kalmazlar. Esâsen, Gürcü ve Azerbaycan Hükûmetleri ile Mustafâ Kemâl ve Enver Paşaların münâsebât-ı hâzıraları ma'lûmdur.).

Eğer Azerbaycan dahi bu ittifâka dâhil olur ise o zamân bu iki hükûmet dahi Devlet-i Osmâniye'nin Kafkas Ermenilerine karşı ittihâz edeceği siyâset ve hatt-ı hareketi teshîle vâsıta olacaklardır. Ve ittifâk etmiş olan Gürcü, Ermeni ve Azerbaycan Hükûmetleri Rusya ile hudûd-ı osmâniye arasında bir kal'a vazîfesini îfâ edecekdir. Ve bu sûretle her üç hükûmetin bekâsı te'mîn olunarak aynı zamânda her üçü de Hükûmet-i Osmâniye'ye merbût kalacaklardır.

Matbû'ât-ı Umûmiye Ermenice Mütercimi
Bende
Midhat
HR.SYS, no. 2634/9, v. 20-23.

***** ***** *****

№ 316

[12 fevral 1920]
Erzurum Vilâyeti

Mektûbî Kalemi
Aded
Umûmî
Husûsî
Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'nın
12 Şubat sene [1]336 ve 208 Numaralı Tezkeresi Sûretidir.
Hudûd hâricindeki vekâyi'e dâ'ir alınan ma'lûmât zîrde ma'rûzdur:

1. 30 Kânûnusânî sene [13]36 târîhinde Azerbaycan kıt'aâtı tarafından Zengezur'un zabt edildiği ve Ermenilerin 400 maktûl ve bir batareya ve iki makineli tüfenk terkiyle firâr etdikleri haber alınmışdır.

2. Çıldır, Akbaba ve Zarşad havâlîsindeki ahâlî-i islâmiyenin silâhlarını toplamak maksadıyla Ermenilerin sunûf-ı muhtelifeden mürekkeb kuvvetlerle Çıldır'a yapdıkları ta'arruz tamâmen tard edilmiş ve muhârebe İslâmların gâlibiyetleriyle netîcelenmişdir.

3. Kağızman'a mücâvir olan Hoş-geldi İslâm Şûrâsı'na terk-i muhâsamât etmesi ve ekseriyet-i nüfûsa göre müşterek bir idâre te'sîs edilmesi hakkında Ermeniler tarafından yapılan teklîf bilâ-kayd ü şart redd olunmuşdur.

4. Ermenilerin şu mevsimde icrâsına başladıkları harekât öteden beri İslâmlara karşı olan hûnhârlığının bir aynı olmakla berâber ilkbaharda zuhûru muhtemel hâricî tehlikelere karşı hazırlanmak için dâhilî vaz'iyetlerini şimdiden ıslâh etmek maksadıyla olduğu muhtemeldir. Hâlbuki hâkimiyeti pek küçük bir mıntıkaya inhisâr etmiş olan Ermeni Hükûmeti'nin etrâfındaki İslâm tavâ'if-i mülûkünün Ermeni hâkimiyetini kabûl etmemek husûsunda pek canlı olan azm ü îmânına ve Ermenilerin maksadlarına ne derecede muvaffak olabileceklerine Çıldır ahâlî-i islâmiyesinin bu def'aki gâlibiyetleri en yakın bir misâldir. Ol-bâbda.

DH.EUM.AYŞ, no. 32/33, v. 2.

***** ***** *****

4.4. Ermənilərin müsəlmanlara qarşı törətdiyi soyqırım cinayətləri

Rusiyada baş verən 1917-ci ilin Oktyabr çevrilişindən sonra bütün keçmiş rus imperiyası ərazisində olduğu kimi Cənubi Qafqaz ərazisində də anarxiya tüğyan etməyə başladı. Bundan istifadə edən erməni daşnakları müsəlmanlara qarşı irqi, milli və dini zəmində soyqırım aktlarını gerçəkləşdirməyə başladılar. Yaranmış hakimiyyətsizlik şəraitində Göyçə, Zəngəzur, İrəvan, Naxçıvan, Qarabağ və digər ərazilərdə erməni daşnak birləşmələri türk-müsəlmanlara qarşı amansız bir şəkildə qətliamlar həyata keçirdilər.

1918-ci ilin martında Bakıda bolşevik-daşnak alyansı tərəfindən türk-müsəlmanlara qarşı soyqırım aktı həyata keçirildi. Bunun ardınca aprel ayının əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanın Şamaxı, Quba, Kürdəmir, Lənkəran və digər bölgələrində bu soyqırım aktları davam etdirildi. Qafqaz İslam Ordusu tərəfindən Bakının azad edilməsi nəticəsində

ölkənin ərazi bütövlüyünün qismən bərpa edilməsi ilə bu qətliamların davam etdirilməsinə imkan verilmədi.

Bakıdan fərqli olaraq, Azərbaycanın qərb bölgələrində, xüsusilə də Naxçıvan və Zəngəzur mahallarında ermənilər tərəfindən müsəlmanlara qarşı həyata keçirilən soyqırım cinayətləri davam etməkdə idi. Mudros barışığından sonra Osmanlı ordularının Cənubi Qafqazdan təxliyə edilməsi ilə bu qətliamlar daha kəskin xarakter aldı.

Arxivlərdə olan sənəd və materiallarından aydın olur ki, müsəlman əhalisinə qarşı həyata keçirilən bu soyqırım aktlarına erməni ziyalıları və kilsə xadimləri rəvac vermiş və bu cinayətlərin həyata keçirilməsinə birbaşa rəhbərlik etmişlər. Öldürülən insanlarının cəsədlərinin təhqir edilməsi, cəsədlər üzərində təhqiramiz hərəkətlərə yol verilməsi kimi iyrəncliklər də həyata keçirilmişdir.

İrəvan, Zəngəzur və ətraf bölgələrdə ümumi ictimai-siyasi vəziyyət və ermənilərin müsəlman əhaliyə qarşı törətdikləri soyqırım cinayətləri haqqında bu bölgələrin müxtəlif kənd və mahallarının müsəlman nümayəndələri Osmanlı dövlətinə ərz-i hal və müraciətnamələr ünvanlamışlar. Bu müraciətnamələrdə ermənilərin müsəlmanlara qarşı törətdikləri soyqırım aktları haqqında geniş məlumat verilir və bildirilir ki, İrəvanda idarəni ələ alan ermənilər yarım milyon müsəlmanı qətl etməkdədirlər, müsəlman uşaqları süngüyə keçirilir, hamilə qadınlara belə rəhm etmirlər. Təkcə bir gündə bir kənddə öldürülən müsəlmanların sayı min nəfərdən çoxdur. Üç yüzdən artıq müsəlman kəndi insanları, əmlakları ilə birgə məhv edilir. On minlərlə məsum uşaqları, zavallı qadınları ac, çılpaq şəkildə çöllərdə zülmlərə məruz qoyan ermənilər onların namuslarına təcavüz etməkdən çəkinmirlər.[1]

İrəvan, Zəngəzur və ətraf ərazilərin müsəlman nümayəndələrinin, Osmanlı dövlətinin İrəvandakı nümayəndəsi Məhəmməd Əli paşanın, 9-cu ordu komandanı Şövqi paşanın və digər türk mülki və hərbi məmurların Osmanlı siyasilərinə və hərbi komandanlıqlarına göndərdikləri bu müraciətnamə və raportlarda ermənilərin müsəlmanlara qarşı törətdikləri soyqırım cinayətləri haqqqında təfsilatlı məlumatlar verilir və o da vurğulanır ki, bütün bu cinayətlər Ermənistan hökumətinin gözü qarşısında baş verir, hökumət bu cinayətlərin qarşısını almaq üçün nəinki tədbir görmür, əksinə bu erməni vəhşiliklərini himayə edir.[2]

Naxçıvan və ətraf bölgələrdəki ictimai-siyasi vəziyyət və ermənilərin müsəlman əhaliyə qarşı törətdikləri soyqırım cinayətləri haqqında da Osmanlı hökumət orqanlarına ünvanlanan yüzlərlə sənəd Osmanlı arxivində mühafizə olunmaqdadır. Sənədlərdə Naxçıvandan başqa İğdır, İrəvan, Zəngəzur, Qarabağ, Artvin, Ərdəhan, Batum və digər yerlərdə də ermənilər tərəfindən müsəlmanlara qarşı irqi, milli, dini zəmində həyata keçirilən soyqırım aktları, talanlar və bu kimi cinayətlər haqqında danışılır.

Naxçıvan müsəlmanları nümayəndələrinin, eyni zamanda Kars və Ərzurumdakı Osmanlı məmurlarının İstanbul hökumətinə göndərdikləri raport və teleqramlarda Mudros sülhündən sonra Osmanlı ordularının Cənubi Qafqazdan təxliyə edilməsi ilə baş qaldıran anarxiyadan istifadə edən ermənilərin müsəlmanlara qarşı geniş vüsət alan hü-

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2372/1, v. 32-34.

[2] BOA, BEO, no. 4544/340775, v. 3; BEO, no. 4549/341149, v. 5; HR.SYS, no. 2373/2, v. 1-3; HR.SYS, no. 2602/1, v. 42.

cumları, bölgədəki qaçqın və köçkünlər, müsadirə olunan və aclıq çəkən əhali haqqında geniş məlumat verilir.[1] Sənədlərdə o da qeyd olunur ki, müsəlmanları erməni hücumlarından qorumaq üçün Naxçıvan və Şərur bölgəsində Araz hökuməti adlı hökuməti təşkil olunsa da, ordu, silah və cəbhəxanası olmadığından bu hökumət əhalini erməni hücumlarından qorumaqda çətinlik çəkir. İngilislərin Naxçıvanı ermənilərə vermək cəhdlərinə qarşı əhalinin kəskin müqavimətindən bəhs olunan sənəddə qeyd olunur ki, naxçıvanlılar bölgədə müvəqqəti Amerika idarəçiliyini də Azərbaycana bağlı olduqlarını təsdiq etdirdikdən sonra qəbul etdilər.[2]

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 317

[11-12 iyul 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
439
Sıra Numarası: 52
Târîh : 12/[0]7/[13]34
Mahrec : Kars
Makâm-ı Sadâret-i Uzmâ'ya

Rus askeri Kafkas hatt-ı harbini terk etdikden sonra Erivan nâhiyesinde idâre-i hükûmet Ermeniler yedine geçmiş, Ermeniler mezkûr nâhiyede imrâr-ı hayât eden yarım milyon İslâmları kendi makâsid-i siyâsiyelerinin icrâsı için bir mâni' add etdiklerinden dolayı onları o safahâtdan cezâlar vâsıtasıyla tard etmek mümkün olmadığı hâlde mahv etmek iktirânâtında bulundular. İşte bunun netîcesi olarak Şubat ayının on sekizinci başlamış, hâl-ı hâzırdaki üç yüzden ziyâde İslâm köylerini ve câmi'lerini ve emlâkını tedrîcen ateşde yakmakda, yüz binler ile ma'sûm çocukları ve zavâllı kadınları aç çıplak çöllere bırakmakda devâm ediyorlar. Mucîb görür belki topların, mitralyözlerin kurşunlarının altında kaçan kadınların, çocukların ve hasta ihtiyârların hukûkuna, ırz ve nâmûsuna tecâvüz etmekden çekinmiyorlar. İhtimâlen yüzler ile bu gibi fevka'l-'âde mezâlim ve fenâlıkları yapmakdan el götürmüyorlar. Türkiye Devlet-i Aliyyesi'nin ahâlî-i islâmiye hüsn-i mu'âmelede bulunmaları için Ermenilere verdiği ihtârâtın netîcesi olarak Ermeni Hükûmeti son zamânlar daha geniş İslâmların hukûkunu mudâfa'a etmek ister gibi gösterdi ise de hâlimiz iyileşmedi. Zira yürek yakdırıcı fenâlıklar yapan Ermenilerin bir neferi bile cezâ alamıyor. Altı ay zarfında binlerce İslâm kanı döken, İslâm hukûkuna tecâvüz eden Ermenilerin bir neferi de olsun hükûmet tarafından taht-ı mes'ûliyete alınıb da cezâlanmamışdır. Aksi olarak bir nefer İslâm kendi hukûkunu mudâfa'a için bir nefer Ermeniye karşı nâ-münâsib bir hareketde bulunur ise derhâl ağır sûretle tecziye ediliyor. Erivan şehrinde hükûmetin gözünün önünde İslâm çarşıları

---

[1] BOA, DH.ŞFR, no. 606/8, v. 1-2; HR.SYS, no. 2877/12, v. 1-3; HR.SYS, no. 2877/40, v. 1; HR.SYS, no. 2878/93, v. 1-4, səh. 1-11.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2634/9, v. 17.

büsbütün ateşde yakıldı. Tüccâr kısmı kendi emvâl-ı makûlesinden mahrûm olmuş ve gayr-ı makûlesinden de istifâde edemediğinden fakîr bir sûret içerisinde kalmışdır ve bu bir takım yevm-i cedîd rızk-ı cedîd ahâlî ise hâricde çalışıb i'âşelerini te'mîn edemediklerinden perîşân olmuşdur ve bu hâle inzımâm eden sârî hastalıklar netîcesi mahv olmakdadırlar. Haziran'ın evsatında Ermeniler i'lân-ı cumhûriyet edib ve jandarma teşkîlâtı ikdâmâtında bulundular. İşbu yeni Ermeni Hükûmeti'nin tahkîkâtı başka bir ciddiyet şeklini alıb fevka'z-zikr mezâlimin emsâlini yapmakda daha ziyâde şiddet gösterdi:

1. Sulh haberi verildikden sonra Kaçarlı mevki'inde Revân Ermeni müfrezesi bilâsebeb Küçük Vâdî, Büyük Vâdî, Işıklar-eli, Muhammed Karalar, zâbitân Bazat nâm-ı islâm köylerini toplarla dağıtdı.

2. Kırkbulak mahallinde aylardan beri toplanmış elli kadar İslâm köylerinin firârîleri açlığa tahammul edemeyib Erivan şehrine ve Türkiye Devlet-i Aliyyesi'nin taht-ı tasarrufuna geçmiş olan köylülere firâr etdikleri esnâda Iğdır arasında Ermeni çeteleri tarafından ta'kîb-i ateşe yakıldılar, emvâli gârât on iki kadınlar kaçdılar, çocuklar, ihtiyâr ise birbirini gâ'ib edib çöllere dağıldılar. Bunu kifâyet bilmeyen eşkıyâlar o günden Ozanlar, Gümüştortusu üzerine Aşkabad, Çadır Mizan'a giren köyleri mahv etdiler ve ahâlîsinden birçoğunu fecî'âne bir sûretle katl etdiler.

3. Erivan'ın altı kilometre mesâfesinde bulunan Tâzekend nâm-ı islâm köyünü iki def'a ateşe yakıb ahâlîsini firâra mecbûr etdiler. Bu köyler ahâlîsi Serdarâbâd civârında perîşân bir hâldedir.

4. Antranik nâm-ı Ermeni serkerdesi sulha râzî olmadığını General Nazaret'le Fok'a bildirdikden sonra büyük bir kuvve ile Novo Bayezid'den İran'a doğru yürüdüğü zamân Dere-Alagöz nâm-ı mevki'inde Aşağı Medîne, Yukarı Medîne, Kervansaray, Haratlık, Yanak An-taşı, Kızıl-sarabya çevresi İslâm köylerini toplar ile berbâd etdiler. Artin nâm-ı Ermeni zâbiti mezkûr köylerden firâr eden islâmları mahv ederek ta'kîb ediyor.

5. Hâl-ı hâzırda Erivan şehrinin etrâfında bulunan İslâm bağlarının mahsûlâtından istifâde etmek için giden İslâm, Ermeni tarafından ateşlere yakılıb ölenleri bulunub ve yaralıları hâlen tedâvî olunurken, fevka'z-zikr mezâlimle iktifâ içinde son günlerde erzâk ve zira'iyât hukmüne binâen İslam cem' edilen erzâkı hükûmet nâmına cüz'î bir ücret mukâbili alıyorlar. Açlık şiddetli sûretde hüküm-fermâdır. Şimdiye kadar hâlimizi yerlere ve makâmâta bildiremediğimizin beyânı muhâbere vâsıtalarının bi'l-külliyye mahrûm olacak dışarısında mahsûs bulunub ve yollarımızın mesdûd olması idi. Bizleri Ermeni vahşetinden kurtarmalarını yarım milyon İslâm nâmına arz eyleriz.

Fî 11 minhû
Erivan İslâmları Nâmına Gümrü'ye Gelen Heyetden
Mehmedzâde Abdülcebbâr
Ahundzâde Mehmed
Hâcî Halîlzâde
Mehmed Nakî
HR.SYS, no. 2372/1, v. 32-34.

***** ***** *****

№ 318

[13 iyul 1918]
Bâb-ı Âlî
Sadâret-i Uzmâ
Mühimme Kalemi
Umûmî : 339163
Husûsî : 203
Ermenilerin Ahâli-i İslâmiye Hakkında Revâ Gördükleri Mezâlim
Hakkında Melfûf 1
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne
Devletlü Efendim Hazretleri,

Rus askeri Kafkas hatt-ı harbini terk etdikden sonra Erivan nâhiyesinde idâre-i hükûmeti ellerine alan Ermenilerin o civârda bulunan yarım miliyon İslâm hakkında revâ gördükleri ta'addiyât ve mezâlimden ve İslâm köyleriyle emvâlini ne sûretle mahv ve tahrîb eylemekde olduklarından bahisle tazallum hâlî ve o bâbda ba'zı ifâdât ve müstedi'yâtı hâvî Erivan şehri İslâmları nâmına Gümrü'ye gelen hey'âtdan Mehmedzâde Abdülcebbâr ve iki refîki tarafından Kars'dan keşîde olunan telgraf-nâme leffen taraf-ı devletlerine tesyâr edilmiş ve mündericâtı câlib-i nazar-ı dikkat bulunmuş olmakla iktizâsının serî'an îfâsıyla netîcesinin inbâsına himmet buyurulması siyâkında tezkere-i senâverî terkîm olundu efendim.

4 Şevvâl [1]336 ve 13 Temmuz [1]334
Sadrazam
Mehmed Talat
HR.SYS, no. 2372/1, v. 35.

***** ***** *****

№ 319

[7 noyabr 1918]
Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube
Numara
Erivan'dan Hâriciye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd Bilâ-numaralı Şifredir.

Dün "müsta'celdir" işâretiyle yeni Hâriciye Nâzırı'ndan aldığım tahrîrâtda Ermeni muhâcirlerinin asâkir-i osmâniye tarafından işgâl olunan arâzîde köylerine i'âdesi husûsunda aylardan beri vukû' bulan teşebbüsât, tavassutların netîcesiz kaldığı ve bu bâbda müşkilâtı Hükûmet-i Osmâniye izâle etmediği ve bu sebebden aç, meskensiz ve hayâtın en ibtidâ'î levâzımından mahrûm olan binlerce â'ileler acıklı nâ-kâbil-i tahammul bir hâlde bulunduğu ve muhâcirlerin memleketler aldığı, Ermenilerin Osmânlı mümessilince ma'lûm olan vesâ'itin tükendiği ve fi'l-hakîka tahliye karâr-gir olmuş ve başlanmış ise de ta'yîn edilen müddetin uzun olduğu ve kuvve-i cebriye ile muhâcirleri durdurmak müşkül ve netâyic-i vahîme tevlîd edeceği gibi Ermeni Hükûmeti'nce muhâfazası müstelzem olan yerli İslâmlar'la Ermeniler beynindeki münâsebât-ı mütekâbile-i hemcivârîyi sarsabileceği ve binâ-berîn muhâcirlerin yerlerine avdetleri hakkındaki ibrâz

olunan müşkilâtı hükûmet nâmına protesto ediyor, işgâl olunan arâzînin en kısa bir zamânda tahliyesi tedâbîrinin ittihâzını ve bilâ-te'hîr muhâcirlerin i'âdesini ricâ eder. Ermenistan ahâlîsi umûmiyet üzere açdır ve bu açlık yüzünden telef olan nüfûsu pek çokdur. Muhâcirînin kısm-ı a'zamı sokaklarda açıkda ve bağlardaki ağaçlar altında yine açıkdadır. Soğuklar başladı. Bu yüzden, birçok bunun yüzünden birçok insânlar da telef oluyor. Yetîmhânelere alınır mütâla'asıyla her gün bir takım çocuklar geceleri sokaklara atılıyor ve hakîkat-ı hâlde bu muhâcirler sefâletin her türlüsüne ma'rûz, hükûmet bunları i'âşe edemiyor.

Muhâcirler Açmiyazin'deki çarşıyı yağma etdikleri gibi, bu hafta da buradaki pazarlara iki def'a dağılmışlar. Ve her gün sokaklarda geceli, gündüzlü tüfenk atılıyor, hükûmet bunu men' edemiyor. Cinâyetler pek çok oluyor. Hükûmet ise muhâcirlere karşı pek çok oluyor. Hükûmet ise muhâcirlere olduğu âciz bir vaz'iyetdedir. İmkân var ise tahliye müddetinin tenkîsi lâzımdır. Ve zann ederim ki bu tahliyenin uzamasına sebeb hatt tahrîbindeki erzâk nakliyâtıdır.

Muhâcirîn-i islâmiyeye gelince iki yüz on bin mikyâsındaki Rus harîtasında Aras vâdîsinde Iğdır'dan Nahçıvan'a kadar olan arâzîde yüz bin râddesinde ahâlî-i islâmiye vardır. Bunların bir kısmı asıl kendi köylerinde sâkindir. Bir kısmının mahalleri Ermeniler tarafından ihrâk edildiğinden yanmayan Ermeni köylerinde bulunuyorlar. Erivan'dan Ermenistan dâhilinde hicret-i tahliye icrâ olundukdan sonra milliyet i'tibâriyle ahâlîyi mıntıkalara taksîm etmek nisbetinde Iğdır cihetindeki ahâlî-i islâmiyeyi eski Osmânlı hudûdundaki dağ köylerine yerleşdirmek, Erivan ovasındaki köylerindeki İslâmları yerlerinde îkâ eylemek husûsundaki Ermeni köylerinde şimdilik sâkin olan İslâmları Çetokori-Zengibasar cihetindeki köylere, Nahçıvan'a doğru olan İslâm ve Ermeni köylerine yerleşdirmek ve oradaki Ermeni köylerine Ermeni göndermeyecekdir. Ahâlî-i İslâmiye Memâlik-i Osmâniye'ye hicret etmediği takdîr, bu taksîmât muvâfıkdır zannındayım. Bu şekil kabûl olunduğu takdîrde Ermeni Hükûmeti'ne bildirildiği, ona göre Dokuzuncu Ordu'ca tedâbîr-i lâzıme ittihâz olunmak lâzımdır. Ahâlî-i İslâmiye'nin şimdiki şeklini muhâfaza etmek kâbil değildir. İslâm ve Ermeniler beyninde mukâtele olunmak yüzde yüz muhtemeldir. Bunlara meydân vermemek siyâset-i hâriciyemize tabî'î muvâfıkdır.

Kafkas şimendiferlerinin i'tilâf idâresine teslîmi mütâreke şerâ'itinde olduğundan İngilizler ve Fransızların Ermenileri iltizâm ve nakliyâtımıza müşkilât îkâ' etmeleri vârid-i hâtırdır. Binâ-berîn İngilizlerin hoşuna gitmek için bu havâlîde iki yüz elli bin kilo buğday veya princin ber-mu'âvenet olmak üzere Ermeni muhâcirlerine i'tası İngiliz efkârı üzerine hüsn-i te'sîr yapar zannındayım. Hulâseten, mümkün ise tahliye müddetinin tenkîsi ile mukâbil tahliyenin ordu kumandanlığına sûret-i teblîği ve ahâlî-i islâmiye hakkında emniyet-i mâl ve hayâtlarını müstelzim tedâbîrin muvâfık ise İngilizlerle de te'mînini arz ve istirhâm eylerim.

Fî 7 Teşrînisânî sene [13]34
Ermenistan'da Osmânlı Mümessili
Ferîk
Mehmed Alî
HR.SYS, no. 2373/2, v. 1-3.

***** ***** *****

№ 320

[20 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
İdâre-i Umûmiye Dâhiliye Müdîriyeti
Umûmî
Husûsî
Kars Mülkiye Müfettişliği'nden Çekilen fî 20 Teşrînisânî sene [1]334 Târîhli Şifreli Telgraf-nâme Sûretidir.

Dün Nahçıvan ve Iğdır ahâlîsi nâmına acîzlerine mürâca'at eden birkaç zât mezkûr havâlînin orduca tahliyesini müte'âkib kendilerinin kimsesiz ve müzâheretsiz kalacaklarından ve vaktiyle Ermenilerle iyi kötü bir arada geçinmekde ve yaşamakda iken Harb-ı Umûmî'nin zuhûrundan ve Osmânlı ordusunun o civâra vürûdundan sonra Müslüman ve Ermeni unsurları arasında ba'de-mâ hüsn-i sûretle ve hürmet-i mütekâbile esâsı dâ'iresinde yaşamağı imkânsız kılacak derecede hâdisât zuhûr etmiş olub Hükûmet-i Seniyye'nin kendilerini ihmâli hâlinde ise o civârdaki ahâlî-i islâmiyenin ya büyük bir katl-i'âmma yeniden ma'rûz kalmalarını ve yâhûd terk-i dâr ü diyâr ile dûçâr-ı sefâlet olmalarını intâc edeceği muhakkak bulunduğundan bahisle şu elîm vaz'iyete karşı kendilerinin sıyânetini taleb eylemişlerdir. Fi'l-hakîka havâlî-i ma'rûza birkaç güne kadar orduca tamâmen tahliye edileceğinden bunu müte'âkib oralardan büyük bir anarşi meydan alacağı ve hicret etmiş birçok Ermeni köyleri hâlen vaktiyle köyleri Ermeniler tarafından yakılmış olan Müslümanlarca işgâl edilmekde ve ba'zı Ermeni emvâl ve emlâkına Müslümanlar tesâhub eylemekde olmasına mebnî Ermenilerin bu emvâl ve emlâkı nez' ve bu bahâne ile Müslümanlara tecâvüz sevdâsına düşerek bu sûretle iki unsur arasında yeniden arzu edilmedik muhâsamelerin zuhûra geleceği muhakkakdır. Kafkasya Müslüman unsuruyla Ermeniler arasında mevcûd olub ba'de-mâ bir arada yaşamağı işkâl eden münâferetin hudûsu bir dereceye kadar Ordu-yı Hümâyûnî'ce oraların istîlâ edilerek Müslüman unsurlarıyla kendilerinin Hükûmet-i Seniyye'ce sahâbet edileceği hissinin verilmiş olmasından mütehassıl bulunduğuna mebnî şimdi bunların hiçbir hâmîye mâlikiyetlerini te'mîn etmeksizin kendileri Ermenilerin kuvvetini dâ'imâ intikâm hissinden alan harekât-ı hod-serânesine terk edilerek bunların Hükûmet-i Seniyye'ye karşı olan merbûtiyet-i ma'neviyelerinin gevşemesini mûceb olacakdır. Bu vaz'iyet-i elîmeye düşüverecek Müslümanları kendilerinde ekseriyet görerek müdâfa'a-ı nefse kıyâm etmelerini ve bu sûretle de bu civâr huzûrunun yeni başdan müte'essir olmasını mûceb olacağı pek muhtemel bulunduğundan vaz'iyetin takarrur ve ta'ayyününe değin ordunun tahliye edeceği aksâmda hükûmetsizliğe meydân kalmayacak esbâbın istikmâli hâdisât-ı ahîreden pek şımarmış ve ümidlenmiş olan Ermenilerin o havâlîde akl-ı selîm dâ'iresinde hareketlerinin ve bu sûretle İslâm unsurunun dûçâr-ı gadr ve i'tisâf olmamalarının te'mînine inâyet buyurulması.

Fî 20 Teşrînisânî sene [13]34
Kars Mülkiye Müfettişi
Hilmî

Aslına mutâbıkdır.
[imza]
A.VRK, no. 822/52, v. 1-2.

***** ***** *****

№ 321

[21 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
İdâre-i Umûmiye Dâhiliye Müdîriyeti
Kars Mutasarrıflığının 21 Kânûnusânî 1]334 Târîhli
Şifreli Telgraf-nâmesi Sûretidir.

Dün Nahçıvan ve Iğdır ahâlîsi nâmına âcizlerine mürâca‘at eden birkaç zât mezkûr havâlînin orduca tahliyesini müte‘âkib kendilerinin kimsesiz ve müzâheretsiz kalacaklarından ve vaktiyle Ermenilerle iyi kötü bir arada geçinmekde ve yaşamakda iken Harb-ı Umûmî'nin zuhûrundan ve Osmânlı Ordusu'nun o civâra vürûdundan sonra Müslüman ve Ermeni unsurları arasında ba‘de-mâ hüsn-i sûretle ve cihet-i mütekâbile esâsı dâ'iresinde yaşamağı imkânsız kılacak derecede hâdisât zuhûr etmiş olub, Hükûmet-i Seniyye'nin kendilerini ihmâli hâlinde ise o civârdaki ahâlî-i islâmiyenin ya büyük bir katl-i‘âmma yeniden ma‘rûz kalmalarını ve yâhûd terk-i diyâr ü dâr ile dûçâr-ı sefâlet olmalarını intâc edeceği muhakkak bulunduğundan bahisle şu elîm vaz‘iyete karşı kendilerinin sıyânetini taleb etmişlerdir. Fi'l-hakîka havâlî-i ma‘rûza birkaç güne kadar orduca tahliye edileceğinden bunu müte‘âkib oralarda büyük bir anarşi meydân alacağı ve hicret etmiş birçok Ermeni köyleri hâlen vaktiyle köyleri Ermeniler tarafından yakılmış olan Müslümanlarca işgâl edilmekde ve ba‘zı Ermeni emti‘a ve emlâkına Müslümanlar tesâhub eylemekde olmasına mebnî Ermenilerin bu emvâl ve emlâki nez‘ ve bu bahâne ile Müslümanlara tecâvüz sevdâsına düşerek bu sûretle iki unsur arasında yeniden arzu edilmeyen mücâdelelerin zuhûr edeceği.

İşbu sûret aslına mutâbıkdır.

A.VRK, no. 822/52, v. 3.

***** ***** *****

№ 322

[25 noyabr 1918]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
İdâre-i Umûmiye Dâhiliye Müdîriyeti
Umûmî : 15668
Husûsî
Huzûr-ı Âlî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye
Mutsa‘celdir.
Ma‘rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Nahçıvan ve Iğdır havâlîsinin Ordu-yı Osmânî tarafından tahliyesi hâlinde oralarda büyük bir anarşi meydân alacağından ve Müslüman ve Ermeni unsurları arasında birçok avâmilin taht-ı te'sîrinde olarak yeniden gayr-ı marzî hâdiseler zuhûru muhakkak bulunduğundan ve Müslüman unsurunun hirçbir hâmîye mâlikiyetlerini te'mîn etmeksizin terk edilmesi muvâfık olamayacağından bahisle vaz'iyetin takarrur ve ta'yînine değin ordunun tahliye edeceği aksâmda hükûmetsizliğe meydân vermeyecek esbâbın istikmâli lüzûmuna dâ'ir Kars Mülkiye Me'mûrluğu'ndan alınan şifre telgraf-nâmelerin sûreti leffen takdîm kılındı. Ehemmiyyet-i mündericâtına nazaran îfâ-yı muktezâsı menût-ı re'y-i sâmî-i fehîmâneleridir. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 20 Safer sene [1]337 / Fî 25 Teşrînisânî sene [1]334

Dâhiliye Nâzırı

Mustafâ Hilmî

A.VRK, no. 822/52, v. 4.

***** ***** *****

№ 323

[25 noyabr 1918]

Osmânlı Ordu-yı Hümâyûnu

Başkumandanlığı Vekâleti

Şube

Numara

Kars'dan Harbiye Nezâret-i Celîlesi'ne Mevrûd Şifredir.

1. Sene ibtidâsında ordunun ileri harekete başladığı andan i'tibâren Batum Mu'âhede-nâmesi'nin akdi zamânına kadar Ermeniler kadın, çocuk tefrîk etmeksizin yakalayabildikleri her Müslim ferdi katlederek bugünkü mevki'lerine kadar çekildiler. Ermenileri ta'kîb eden ordumuzun bütün aksâmı da bu Müslüman şehîdlerinin cesedini ve gerek parçalanmış olan uzvlarını defn ederek geldiler. Batum Mu'âhede-nâmesi'nin akdinden sonra Ermeniler İslâmiyet'in imhâsı politikasına devâm ediyorlar. Bi'l-hâssa Antranik nâm-ı cânî başına topladığı binlerce avenesiyle Gence ile Erivan ve Ordubad, İran'daki mıntıkada bulunan ahâlî-i islâmiyeyi bugüne kadar katl-i'âmma devâm etdi ve hâlâ ediyor.

Birbuçuk ay evvel İslâm Ordusu'nca bu şakînin ta'kîbi hakkında tertîb edilen harekâtda ilcââţ-ı siyâsiye ile tevkîf edildi ve bu harekât Ermeniler tarafından birçok tasnîfât ilâvesiyle zulüm şeklinde gösterildi.

2. Îcâbât-ı siyâsiyeye tevfîkan biz Ermenilerle hoş geçinmek, onlara müsâ'adekârlıkda bulunmak tarîkini iltizâm etdik ve ediyoruz. İ'âşelerini te'mîn için hükûmetleri nâmına külliyetli hubûbât verdik. Ahâlî-i islâmiyeyi dâ'ire-i sükûnet ve i'tidâla sevk etdik. Bu ay zarfında Ermeni muhâcirlerini kabûl ve iskâna ve hattâ meccânen i'âşelerine mu'âvenete başladık. Ahâlî-i islâmiye de Ermeni muhâcirlerine hüsn-i mu'âmele de gösterdiler. Buna mukâbil Ermeni muhâcirleri ufak tefek ehemmiyyetsiz bir iki hâdiseyi i'zâm ederek Ermeni Hükûmeti'ne iblâğa ve kendilerinin haklı olduklarını göstermeğe ve ileride yapacakları şenâ'atlere şimdiden zemîn hâzırlamağa başlıyorlar. Bu asılsız şâyi'ânın Ermenistan Hâriciye Nezâreti'nce de ecnebî hükûmetlere iblâğ edildiği hissolunuyor ve bu da Ermenistan Hükûmeti'nin ahâlî-i islâmiye hakkında bir hüsn-i niyet ve tasavvuru olmadığını gösteriyor ve bütün bu ahvâlde ön ayak biridir. Her gün bu

sûretle katl-i‘âmma ma‘rûz kalmış, (…) sökülmüş, hâneleri yakılmış, emvâl ve eşyâsı gasb ve hicrete icbâr edilmiş olan ve fi’l-hakîka gözlerimiz önünde her gün bir felâkete ma‘rûz kalan ve bunların hepsine ser-füru etmekden başka bir çâre, bir sâhib-i himâyeye mâlik olmayan zavâllı İslâmları havf-ı vahşetlere ilkâ ediyor ve şimdiye kadar her nefesle tahlîs-i nefse muvaffak olmuş olan bir kısım İslâmların ne sûretle mahv ve ifnâ edileceği intizâra da‘vet ediliyor.

3. Ermenistan Hükûmeti Ermenilerin bu cinâyet ve şenâ‘atlerini setr ü ihfâ etmek maksadıyla mevcûd ufak tefek hâdisâtı i‘zâm ve kendiliklerinden îcâd etdikleri hâdisât ile birlikde ecnebî hükûmetlere karşı neşr ü i‘lâna çalışıyor.

4. Son günlerde bir tarafdan Gökçe göl ile Nahçıvan arasındaki mıntıkada kalmış bulunan İslâmlar Ermenilerin top ve tüfenk ateşleri ile köyleri tahrîb ve emvâl ve eşyâları gasb edilerek muhâcerete icbâr edilmişler. Diğer tarafdan İran dâhilinde Tikan tepe ve Sâin kal‘adaki Müslümanlardan üç yüz elli - dört yüz nüfûsuna Ermenilerin tecâvüz ve ta‘arruzlarından hicrete mecbûr kalarak Nahçıvan civârına gelmişler.

5. Binlerce İslâm ahâlîsinin de kendilerini ta‘kîben gelmekde olduklarını söylemişlerdir.

6. Bî-çâre İslâm ahâlîsinin hakîkî bir himâye ve sıyânete mazhar olamadığı takdîrde Ermenilerin bu imhâ politikası karşısında muhâfaza-ı mevcûdiyet edemeyerek mevte ve mahve mahkûm olacakları şübheden vârestedir. Bu zavâllıların hayât ve nâmûslarının tahlîs ve te’mîni için muktezî tedâbîrin ittihâz ve te’mînine delâlet buyurulması müsterhamdır.

Fermân-ı harekât: 5779.
Fî 25 Teşrînisânî sene [1]334
Ordu 9 K[umandanı]
Şevkî
BEO, no. 4544/340775, v. 3.

***** ***** *****

№ 324

[14 dekabr 1918]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
Aded
1107/1964
640
Sıra numarası : 44
Târîh : 14/12/[13]34
Mahrec : Kars
Numara : 1995
Dâhiliye Nezâreti’ne
Şifre
C.: 11 Kânûnuevvel sene [13]34, numara iki:

Antranik eskiden beri Karabağ havâlîsinde icrâ-yı fa‘âliyet etmekde iken ahîren Hükûmet-i Osmâniye’ce Arpaçayı ilerisinin tahliyesi üzerine hareketinde serbest kalmış ve 20 Teşrînisânî sene [13]34 târîhli telgraf-nâme-i âcizîye dahi ihsâs edilmiş olduğu

vechle (…) Nahçıvan, Şahtahtı cihetlerindeki ahâlî-i islâmiyeyi cebren hicrete mecbûr etmek için o havâlîde dahi icrâ-yı zulüme başlamışdır. Şerur, Nahçıvan havâlîsinde Aras Hükûmeti nâmıyla ahâlî-i islâmiyeyi ittihâd ederek, Ermeni çetelerine karşı kendilerini ve Avrupa'ya karşı da haklarını müdâfa'a etmeğe karâr vermişlerdir. Alınacak ma'lûmât-ı mütemmime ayrıca arz edilecekdir.

Fî 14 minhû.

Kars'da Mülkiye Müfettişi

Subhî

DH.ŞFR, no. 606/8, v. 1-2.

***** ***** *****

№ 325

[25 dekabr 1918]

Bâb-ı Âlî

Dâhiliye Nezâreti

İdâre-i Umûmiye-i Dâhiliye Müdîriyeti

Umûmî

Husûsî

Erzurum Vilâyeti'ne Vârid Olan 25 Kânûnuevvel sene [13]34 Târîhli

Şifreli Telgraf-nâmenin Sûreti

Bugünkü târîhli ve 308/353 şifreye zeyildir:

Bâyezîd Mutasarrıflığı'ndan alınan 23 Kânûnuevvel [13]34 şifre tel[graf] sûreti ma'lûmât olmak üzere ber-vech-i zîr arz olunur. Celbine lüzûm gösterilen tahsîsâtın i'tası vâbeste-i re'y-i nezâret-penâhîleridir.

25 Kânûnuevvel [13]34

Vâlî Münîr

Sûret

Nahçıvan'da Aras Hükûmet-i Muvakkatası nâmıyla teşekkül eden hey'et a'zâsından buraya gelen İbrâhîm Bey'in ma'lûmât ve meşhûdâtına nazaran Ermenilerden Pano nâm-ı şahıs kumandasında sevk eyledikleri bin iki yüz mevcûdlu kuvvetle Nahçıvan taraflarında 5 Kânûnuevvel [13]34 târîhinden i'tibâren İslâmlara karşı icrâ-yı mezâlimle Ağu nâm-ı mahallde ve Recebilyâsdörtköy Sancağı'nın muhâcirlerinden beş yüz on altı ve Elmalı nâm-ı mahallde altı yüz seksen sekiz, Vedibasar'da Millî aşîretinden genc kadınları ayırdıkdan sonra ellerine geçirdikleri iki bin kişiyi harman yerine toplayarak tamâmen katl ve ayrıca kırk kadın ve çocukdan mürekkeb cem'iyeti odada habs ile ihrâk, eşrâfından Seyyid Hasan'ın â'ilesinin Köysancak câmi'inde nâmûsunu hetk etmişlerdir. O havâlîde bulunan bütün İslâmlar korkularından mesken ve me'vâlarını terk ederek soğuğa, açlığa mahkûm olmuşlardır. Mûmâ-ileyh bu fecî'ayı makâmât-ı ulyâya, Amerika'ya, İngiltere'ye bâ-telgraf bildirerek Kars'a müteveccihen bugün buradan hareket etmişdir. Bu gibi ahvâlin mevsûkiyetini te'mîn için ara sıra me'mûrîn-i husûsiye gönderilmek üzere ihtiyâten îcâb eden tahsîsâtın i'tası menût-ı irâdeleridir.

Aslına mutâbıkdır.

[imza]

BEO, no. 4552/341351, v. 13.

***** ***** *****

№ 326

[27 dekabr 1918]
Umûmî Erkân-ı Harbiye Dâiresi
Şube : 2
Sûret

1. Ermeni kıt'aâtının Erivan cenûb-ı şarkîsinde şimdendifer yolunun hemân şarkindeki mıntıkada bulunan Vedi ve Sederek karyeleri civârına gelerek ahâlî-i islâmiyeyi katl etdikleri ve rü'esâ-yı meşhûre-i efrâddan Alîzâde Demir Bey'le Fethi Beyzade Bedrî Beyler'in de bu maktûlîn miyânında bulundukları ve beş altı yüz kadar İslâm ahâlîsinin Aras nehri sağ sâhiline geçerek perîşân hâlde Bayezid'e doğru gelmekde ve Ermenilerin Sederek'in daha cenûbundaki Hânî Hilâr'a doğru İslâmları keserek ilerlemekde oldukları,

2. Ermenilerden Babon nâm-ı serkerde ma'iyyetindeki bin iki yüz mevcûdlu bir kuvvetle 5/12/[13]34 târîhinden i'tibâren Nahçıvan civârındaki İslâmlara icrâ-yı mezâlime başlayarak Nahçıvan'ın kirk kilometre şimâlindeki Elmalı nâm-ı mahallde altı yüz seksen sekiz ve bu köyün on iki kilometre garb-ı şimâlinde Agos nâm-ı mahallde beş yüz on altı kişiyi katleyledikleri ve genç kadınları ayırdıkdan sonra iki bin kişiyi (...)toplayarak kâmilen katletdikleri ve ayrıca kırk kadın ve çocuğu bir odada habs ile ihrâk ve eşrâfdan Seyyid Hüseyin â'ilesinin köy câmi'inde nâmûsunu hetk eyledikleri ve tekmîl bu havâlî İslâmlarının korkularından mesken ve me'vâlarını terk ederek soğuk ve açlığa mahkûm oldukları Açmiyazin cenûbundaki köyler ahâlîsinin erzâkları Ermeniler tarafından gasb edildiği ve Erivan'ın on beş kilometre cenûbunda Hâcî İlyâs karyesi ağası ile iki refîkinin Erivan'a celb ile i'dâm olundukları ve yigirmi beş kişinin de mahall-ı mechûle teb'îd edildikleri ve Erivan'da Tepebaşı, Hâcî Turjeleri ve Gîrbulak nâmindaki İslâm mahallerinin ihrâk edildiği mevsûkan istihbâr edildi. Bu husûsda Ermeni Hükûmeti nezdinde teşebbüsâtda bulunuldu ise de Dersaâdet'deki İ'tilâf Heyeti'nin de nazar-ı dikkatlerinin insâniyete menâfî'i olan bu fecâyi' ve mezâlime celb ve bu kış günü tevâlî etmekde olan bu vahşetlere nihâyet verilmesi esbâbının istikmâl buyurulmasını istirhâm ederim.

27 Kânûnuevvel [13]34
9. Ordu Kumandanı
Şevkî
BEO, no. 4549/341149, v. 5.

***** ***** *****

№ 327

[1 yanvar 1919]
Umûmî Erkân-ı Harbiye Dâiresi
Şube : 2
38/10506
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.
28/12/[1]334 Târîh ve 10506/11818 Numaralı Ma'rûzâta Zeyildir.

Kafkasya'da kıt'aât-ı osmâniye taraflarından tahliye edilen mevâki'de bu günlerde pek elîm bir şekil alan Ermeni mezâliminden bir kısmını müş'ar Dokuzuncu Ordu'nun şifresi sûreti merbûtdur. Sebt-i vekâyi' olan bu ahvâlin bir tarafdan sulh müzâkerâtında

tarafımızdan zikrini ve bu gün için de bu mezâlime sedd çekecek tedâbîr ittihâzının Dersaâdet'deki i'tilâf mümessillerinden taleb edilmesi husûslarının îcâb edenlere emr buyurulması müsterhamdır. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 1 Kânûnusânî sene [1]335 / Fî 28 sene Rabîülevvel 1337

Harbiye Nâzırı

İsmâîl [Cevat]

BEO, no. 4549/341149, v. 4.

***** ***** ****

№ 328

[15 yanvar 1919]

Bâb-ı Âlî

Hâriciye Nezâreti

Şifre Kalemi

Aded: 5

Nezâret-i Celîle'ye Tebriz Başşehbender Vekîli Refîk Bey'den Vârid Olan fî 15 Kânûnusânî sene [1]335 Târîhli ve Dokuz Numaralı Telgraf-nâmenin Hallidir.

Van tarîkiyle

Kafkasya'nın Nahçıvan havâlîsindeki İslâmlar hakkında Ermenilerin tecâvüzâtı tevâlî ve tezâyüd etmekde ve Ermeni asâkirinin İslâmları katl-i'âmm eylemekde olduğu mahallinden çekilib, Başşehbenderliğe de teblîğ olunan telgraf-nâme de izbâr ve bu mezâlimin ref'i esbâbının istihsâli iş'âr edilmekdedir.

HR.SYS, no. 2602/1, v. 5.

***** ***** *****

№ 329

[18 yanvar 1919]

Sûret

Dokuzuncu Ordu-yı Hümâyûn Kumandanlığı Huzûr-ı Âlîsi'ne

İrevan Vilâyeti İslâmlarının Arzuhâl-ı Âcizâneleridir.

Ma'rûzât-ı çâkerânemizdir.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin asâkiri işbu vilâyeti tahliye edenden sonra Ermeni milleti işbu memleketde meskûn olan İslâmların hakkında ne belâlar getirib ve ne musîbetlere bizleri mübtelâ etdiklerini kemâ-hüva eğer işbu arzuhâl-ı âcizânemizde arz ü beyân eder iken, hiçbir nev'le şu arîzamızda îcâb olunmayacak ve lâkin şu kadar huzûrunuza arz ü beyân edebiliriz. Ermeniler küllî kuvve ve top, tüfenkiyle üzerimize hücûm edib, Gernibasar köylerinde meskûn olan yerli ahâlî ve muhâcirleri ile bir katl-ı gâret etdiler. En evvelce zengîn olan kişiler, ihtiyâc ellerini uzadıb sâ'il sıfatıyla Ermenilerden yevmiye zahîreyi taleb etmeğe başladılar. Sonra yine başladılar nerede bir meşhûr ve mehâretli kişiler var ise birer birer der-dest edib çok bir rezâletiyle katle yetirdiler. İslâm ahâlî Ermenilerin ta'addî ve tecâvüzlerini bu nev' gördükde ekserî bin zahmetle kendi â'ilesini götürüb her kes bir tarafa hicret edib, bir olmadığından ne kadar İslâm çocukları dışarıda soğuk ve yağmurun karşısında mahv ü nâ-bûd oldular. Sonra Ermeniler kendi vahşî hareketlerine devâm ederek küllî kuvve ile Şerur nâhiyesi üzerine

hareket edib, esnâ-yı râhda vâki‘ olan Sederek köyünü bi’l-külliyye yağma ve gâret edib ve birkaç nefer mehâretli kişilerini âtâş ile katle yetirib ve kırk nefer daha kişilerini derdest edib, nereye apardı[k]ları [hakkında] hiçbir ma‘lûmât yokdur. Sonra Şerur nâhiyesi üzerine gidib umûm köylerin ahâlîsini kuvve-i nâriye ve cebriye ile çıkarıb, hep köyleri yağma edib, İrevan şehrine taşıdılar. Sonra Nahçıvan nâhiyesine gitmek istedikde mukâvemete devâm getirmeyib geriye dönüb, dağ köylerinde meskûn olan İslâmların aleyhine kalkırlar. İsimleri zeyilde merkûm olan 8 dağ köylerini ki ilâve otuz başka köylerin muhâcirleri de merkûm sekiz dağ köylerine iskân olmuşlardı. İsimleri: Şihâblı, Kamerli, Karahaç, Kerkâb, Dehnâr, Karabağlar, Akasbeyli, Keşişdağ.

İşbu berbâd ve hâk ile berâber olan merkûm dağ köylerinde olan yerli ahâlî ve başka otuz köyün muhâcirlerini, hep erkekleri bir kısım toplayıb, âtâş ile katle yetirilib, çocukları süngü ile ihtiyar karıları bi’l-külliyye katle yetirib, kalan genc kadınları kendi nezdlerinde istedikleri mahalle götürürler. Ve el-ân Haçin kendköy ve Büyükvedi köylerini muhâsara edibler ve daha başka kaç köyleri muhâsarada saklıyorlar. Muhtasar, bu nev‘-i zulümü hiç kâfirin hakkında şimdiye kadar görünmeyib veya duyuran olmayıb ve daha başımıza ne belâlar gelib ve el-ân her ay da gelmekdedir. Yazmak hicâb olunur. Hâmil-i varakalar lisânen huzûr-ı âlînize arz ü beyân etmelerine emîniz. Daha bizlerde hiçbir tâb ve tevânâ kalmadı. Cesâreten, işbu kadar arz edebiliriz. Ermenilerin işbu ağrâz ve tecâvüzleri ne ile kalkar? "Küllü mü’min ihvetün" âyesi temenniyle belki umûm küre-i arzda yaşayan İslâmların şereflerini bozdu. Aman, ya Rabbî! Nereye yüz dönüb, izhâr-ı tazallum edek? Hiçbir günahımız yok! Fakat ümidimiz bir Osmânlı Devlet-i Aliyyesi’nin merhametine kaldı. Acebâ şimdiye kadar âyâ bizim işbu feryâd-ı nâlemiz Osmânlı Devlet-i Aliyyesi’ne çatmadı mı? Ahyânen, eğer işbu tezlikde biz bir imdâd ve ilâc olunmaz ise böylelikle mahv ü nâ-bûd olmağımıza hiçbir şek ü şübhe kalmadı. Aman, imdâd!

18/[0]1/[1]335

Hâmil-i varakaların altı neferden ibâret isimleri zeyilde merkûm bu nev‘ iledir:

Küçükvadi ehli	İşcilar ehli	Büyükvadi ehli	Almehmed ehli	Haçinkend ehli	Haçinli ehli
Hâcî Ahmed	Meşhedî Ferec	İbrâhîm	Mîr Cafer	Rahîm	İskender

İşbu altı neferi kendi cânibimizden vekîl ederek bizim hakkımızda olan zulümleri ki, yazmak îcâb etmedi, lisânen huzûrunuza arz etmelerine icâze ve müsâ‘ade ederiz.

Güllübasar ehli Hâcî Şeyh Alî Kamerli Ahundov	Büyükvadi ehli Şeyh Kanber Molla Muhammedzâde	Hâcî Muhammed Alî Asgar Kerbelâyı Kâsımov
Behlûl Bey Hanbababeyov	Elvân Rızâyev	Kerbelâyı Museyyib Kerbelâyı Rızâyev
Hüseyin Süleymânov	Şeref Bey Alîbeyov	Abbâskulu Bey Hanbababeyov

Yahyâ Mîrzâ Bey Taynaklı	İskender Hasan Verâkî Sarvanlı	Mîr Ahmed Murtu[z]kulu Ağa
Mîr Abbâs	Mîr Abdullah Ağa	Hâlia ahâlîsinden Ayı Domrul Muhammed Ağa
Ramazân Ekberoğlu	Rızâ Âlimoğlu	Mîr Yûsuf Mîr Kâzımoğlu
Meşhedî Resûl Bey Meşhedî Müncîoğlu, Büyükvadi	İsmâîl Yûsufoğlu	Kerbelâyı İsmâîl Muharremoğlu
Behlûl Alî Tayyâroğlu	Hasan Rahîmoğlu	Fahrî Kâzımoğlu
Kâsım Kâzımoğlu	Hâcî Rüstem Kurbânalîyev	Muhammed Hûdâverdioğlu
İlyâs Bey Alîbeyoğlu	Behrâm Abbâskuluoğlu	Muhammed Bey Kerbelâyı Hasanbeyov
Hakkulu Hâcî Ferhâdoğlu	Hûdâverdi Beşîroğlu	Hâcî Kerîm Hâcî Abbâsoğlu

HR.SYS, no. 2602/1, v. 42, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 330

[19 yanvar 1919]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
İdâre-i Umûmiye-i Dâhiliye Müdîriyeti
Umûmî : 16279
Husûsî : 39
Huzûr-ı Âlî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Ermenilerden Pano nâm-ı şahsın kumandasında olarak Nahçıvan'a sevk olunan bin iki yüz mevcûdlu kuvvetin orada ahâlî-i islâmiye hakkında icrâ eylediği mezâlim ve i'tisâfâta dâ'ir Erzurum vilâyetinden keşîde olunan şifre telgraf-nâmenin sûreti leffen takdîm kılınmış olmakla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 8 Rabîülâhir sene [1]337 ve fî 19 Kânûnusânî sene [1]335
Dâhiliye Nâzırı nâmına
Müsteşâr
[imza]
BEO, no. 4552/341351, v. 11.

***** ***** *****

№ 331

[21-22 yanvar 1919]

Dâire-i Sadâret Umûr-ı İdâriye Kalemi						
Evrâk Numarası	Müsevvidi	Mübeyyizi	Hâriciye	[imza]	[imza]	Kalem Numarası
46/39	[imza]					124/125

Kaleme Târîh-i Tevdî'i	Târîh-i Tesvîd	Târîh-i Tebyîz	Nezâret-i Celîlesi'ne		Mukâbele Edenler	
	18 Rabîülâhir sene [1]337 21 Kânûnusânî sene [1]335	19 [Rabîülâhir sene 1337] 22 [Kânûnusânî sene 1335]		1-21		

Ermenilerin terk etdiğimiz arâzîdeki ehl-i islâma yapmakda oldukları mezâlim ve cinâyâtı hâkî Dokuzuncu Ordu Kumandanlığı'ndan keşîde olunub Harbiye Nezâret-i Celîlesi'nden bâ-tezkere irsâl olunan şifre telgramın sûreti ile Ermenilerden Pano nâmındaki şahsın kumandasında olarak Nahçıvan'a sevk olunan bin iki yüz mevcûdlu kuvvetin ahâlî-i islâmiye hakkında icrâ eylediği mezâlim ve i'tisâfâta dâ'ir Bayezid Mutasarrıflığı'ndan vukû' bulan iş'ârı hâvî Erzurum vilâyetinden çekilib Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nden bâ-tezkere isrâ edilen şifre telgramın sûreti matviyyen taraf-ı devletlerine tesyîr kılınmakla iktizâ-yı hâlin îfâ ve inbâsı siyâkında tezkere.

Bâ-işâret-i hazret-i müsteşârî.

BEO, no. 4552/341351, v. 1, səh. 1.

***** ***** *****

№ 332

[29-30 iyun 1919]
Numara : 184
Bâyezîd
29/[0]6/[13]35
Gâyet mühim ve müsta'celdir.
15. K[olordu] Kumandanlığı'na

1. Nahçıvan Müslüman Komiteleri İl-ocağı'nda fî 29 Haziran [13]35'de vürûd eden tahrîrâtın bir sûreti aynen takdîm edilmişdir.

2. Hudûdda ikâmet eden en büyük Osmânlı kumandanı huzûruna: "Develtlü efendim, Nahçıvan havâlîsinin hâli günbegün fenâlaşıyor, İngilizlerin siyâset-i hâ'inânesi netîcesi olarak Ermeniler el-yevm Nahçıvan'da hükûmet te'sîs etmek istiyorlar ve bunun için müdhiş hazırlıklar yapıyorlar. Evler aranmakda, dükkânlar soyulub yağmalanmakda, silâhlar alınmakdadır. Bu son günlerde Ermeni tehdîdâtı kesb-i şiddet etmişdir. Müslümanların kâmilen kesileceği ve yeryüzünde bir Müslüman bırakılmayacağı açıkdan açığa söyleniyor: "Eğer Türk kardeşlerimizden, Türk ordusundan bizlere mu'âvenet olmazsa bizler mutlaka imhâ edileceğiz. Ma'lûm-ı âlîleridir ki bizde kuvvet yokdur. Yalnız başıbozuk bir kısım çetemiz vardır. Hulâsa necâtımız sizin elinizdedir. Ermeniler fazla mikyâsda ihzârât yapıyor iken birkaç gün zarfında Ermeniler bir hücûm yapacakdır. Her gün ve her sâ'at pek çok efrâd, tüfenk, makineli tüfenk geziyorlar. Sizden bize

Allah'dan size mu'âvenet efendim." Bu tahrîrâtda meâl, istihbâr kılınan diğer ma'lûmâtlarla da te'yîd etmekdedir. Mevzi'-i kâtillerin imhâ ameliyesinin başladığu kaviyyen söyleniyor.

[3.] 4. Tahrîrâtın millî bir menba'dan yazılmış olmasından dolayı derece-i mevsûkiyeti şübhesiz fazladır.

[4] 5. Bu telgraf 15. Kolordu 11. Fırka Kumandanlıklarına verilmişdir.

Vürûdu: Fî 30 minhû, sâ'at: 12-evvel.

Mevkî K[umandanı]

Alî

HR.SYS, no. 2877/12, v. 1-2.

***** ***** *****

№ 333

[30 iyun 1919]

Devlet-i Osmâniye

Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti

1402

Mahreci : Bâyezîd

Numarası : 621

Târîhi : 30/[0]6/[13]35

On Beşinci Kolordu Kumandanlığı'na

Telgraf-nâme

Mukadderât ve mukaddesâtı ayaklar altında çiğnenmeğe mahkûm bedbaht bir kitlenin müdâfa'a-i istimdâdına me'mûr bulunduğum ma'sûm efrâdı nâmına îd-i sa'îd-i fıtrın tebrîkini büyük bir fahr addeder, nazarları âfâk-ı osmâniyeye ma'tûf mazlûmlar gözyaşlarını dâmen-i iffetleriyle korunmağa çalışdıkları hâlde cebren umûm-hânelere sevk edilen sefîleler bayram topları yerine düşman kurşunuyla ürken yavrucukların da arefesini gördükleri bu bayram için rûhlarında doğduğu hâlde siyah-fâm bulutların bu mukaddes günü tebşîr eden millet güneşin kesîf karanlıklara bürümesi yüzünden kısılı kalan hayme-i şâdümânın tekrâr ulûhiyete kadar bir kaç dest-i mu'âvenetinizin uzatılmasına mütevakkıf olduğunu ikinci def'a olarak arza ictisâr eylerim.

30/[0]6/[13]35

Nahçıvan ve Havâlîsinde İslâm Ahâlî Vekîli

Hâcî Cabbâr Nakîzâde

HR.SYS, no. 2877/12, v. 3.

***** ***** *****

№ 334

[30 iyun 1919]

15. K[olordu]

Bâyezîd

30/[0]6/[13]35

1. Nahçıvan'da Mirza Celîl nâmında şahıs tarafından, Cabbârzâde Nakî Efendi'den gönderilen ve 26/[0]6/[13]35 târîhinde yazılmış olan tahrîrâtın hulâsa-i mühimme-i meâli aynen arz olunur.

2. Bütün Kafkasya'daki Ermeni kuvveti 10-15 bin râddesinde.

3. Hindistan'da, Afganistan'da, Belucistan'da hareket-i ihtilâliye tamâmiyle başlamışdır.

4. İngilizlerin kâmilen Batum'a gitdikleri söyleniyor. Fakat niçin ve ne maksadla gitdikleri mechûldur.

5. İslâmlara yapılan mezâlimi ve yapılacak cerrâh ameliyesini bin bir kuvve-i âliye-i osmâniye ile akîm bırakmak mümkündür. Türk Hükûmeti'nden mu'âvenet ricâ ediyoruz.

6. Osmânlı büyük kumandanına bu ricâmızı arz et.

7. Buraca teşkîlâta devâm ediliyor. Kuvve-i müdâfa'aya çok ihtiyâcımız vardır.

8. Son bir iki gün zarfında Dereleyez nâhiyesine gelen küllî mikdârda Ermeni askeri geldi. Bu askerlerin Şerur üzerine bir hareket yapacakları bir haber alınmışdır. Muhârebe-i kat'iyeye karâr verdik. Fakat cebhânemiz yokdur. Mevcûd cebhâne ile ancak birkaç gün muhârebe yapabilirim.

Numara : 187/9
11. ve 15. K[olordulara] yazılmışdır.
18. F[ırka] ve Mevki' K[umandanı]
Alî
HR.SYS, no. 2877/14.

***** ***** *****

№ 335

[5 iyul 1919]
Devlet-i Osmâniye
Posta ve Telgraf ve Telefon Nezâreti
34
Mahreci : Erzurum
Numarası : 276
Aded : 5445/612
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne
Şifre Telgraf-nâme
Gâyet müsta'celdir.

Şimdi Bayezid'den aldığım 2/[0]7/[13]35 ve 523 numaralı şifreli telgraf-nâme sûreti aynen zîre nakl olunduğu ve keyfiyetin Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı'na da teblîğ edildiği.

Fî 5 Temmuz sene [1]335
Sûret
Numara iki:

Nahçıvan'dan buraya gelen Celîl Ağa'nın Vâlî Vekîli Hâcî Mehmed Hurşid'in ifâde-i şifâhiyesine nazaran Ermeniler tarafından bu havâlî İslâmlarına hitâben neşr olunan bir i'lân-nâmede on gün mühlet zarfında Ermeni Hükûmeti'ne mutâva'at Genceli

Mustafâ Efendi ile beş refîklerinin beheme-hâl mevcûd Kürd ve Türk olan nüfûsun da teb'îdleri cihetine gidilmediği takdîrde inkızâsını müte'âkiben havâlî-i mezkûreye ta'arruz olunacağı bildirilmiş ve İslâmlar da bu korku sâ'ikasıyla kemâ-fi's-sâbık kuvvet tedârik ederek müdâfa'a ve mukâvemet vaz'iyetinde bulundukları anlaşılmış ise de müddet-i mezkûrenin münkaziye olmasına henüz dört gün daha kaldığı Ermenilerin havâlî-i mezkûreye dört top ile asker cem' etmekde oldukları ilâveten der-miyân kılınmışdır. Alınacak ma'lûmât ayrıca arz olunacakdır.

DH.ŞFR, no. 636/54, v. 1-2.

***** ***** *****

№ 336

[7 iyul 1919]
Erzurum Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded
Umûmî
Husûsî
Sûret

Bayezid Mutasarrıflığı'nın Karakilise'den Posta ile Gelen 7/[0]7/[13]35 Târîhli ve 531 Numaralı Şifresinin Hallidir.

4 Temmuz [1]335 ve 527 şifre ile arz olunan havâdisi te'yîden ifâdede bulunan Nahçıvan Millî Teşkîlâtı yüzbaşılarından Abuzer Bey dört gün evvel Nahçıvan'dan çıkdığını ve Ermenilerin şu sırada Bolşeviklerin peyderpey tecâvüz ve temâdî-i muvaffakıyyetlerinden dolayı pek ziyâde endîşe-nâk bulunduklarını ve müdâfa'a vaz'iyetini iltizâm eden muhâlif partinin şimdiden idrâke henüz yüz tutan mahsûlâtı biçmeden dağlara sevkıyât yapılmakda olduklarını ve o havâlî İslâmlarına karşı ta'arruz ve tecâvüz fikrinde bulunmakda iseler de müdâfa'a ve mukâvemet-ı azm-ı kavîsinde bulunan ahâlî-i mahalliyenin kuvve-i ma'neviyesini tezyîd için kendilerine rehber ittihâz eyledikleri Hükûmet-i Osmâniye'den bir mu'âvenet-i fevka'l-'âde olmak üzere mu'allim, on neferle bir zâbitin hafiyyen Nahçıvan'a i'zâmı efkâr-ı umûmiye cümlesinden idüğünü beyân eylemiş olmakla icrâ-yı iktizâsı menût-ı re'y-i sâmîleridir.

HR.SYS, no. 2877/19, v. 2.

***** ***** *****

№ 337

[7 iyul 1919]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Emniyet-i Umûmiye Müdîriyeti
Şube : Âsâyiş
Umûmî
Husûsî : 237

Hâriciye Nezâreti Vekâlet-i Celîlesi'ne

Mahremdir.

Nahçıvan, Şerur ve Ordubad Şûrâ-yı Millîsi'nin tahrîrâtında mevzû'-ı bahs on dört mâddeyi hâvî Bayezid Mutasarrıflığı'ndan alınan telgraf-nâme sûretinin tesyâr kılındığına dâ'ir.

Devletlü Efendim Hazretleri,

Ba'zı mesâ'il hakkında Nahçıvan ve Şerur ve Ordubad Şûrâ-yı Millîsi'nin bir kıt'a tahrîrâtını hâmilen Bayezid'e vürûd eden Genceli Hâcî Cabbâr Nakîzâde'nin mezkûr tahrîrâtı hükûmete tevdî' ve bundan münderic on dört mâddeye â'id cevâbların kendisine teblîğini ricâ eylediği Bayezid Mutasarrıflığı'ndan bildirildiği, Erzurum vilâyetinden izbâr ve mevâdd-ı mezkûreyi muhtevî olan mezkûr mutasarrıflığın şifre telgraf-nâmesi sûreti leffen tesyâr kılınmış ve mevâdd-ı mebhûse vilâyetce bilinecek husûsâtdan olmayıb bunlardan kısm-ı a'zamının devletce ittihâz edilecek karâr netâyicinin teblîğinde anlaşılacak mesâ'ilden bulunduğunun mûmâ-ileyhe tefehhümü lüzûmunun cevâben mezkûr mutasarrıflığa teblîğ olunduğu cümle-i iş'âr-ı mahallîden bulunmuş olmakla ol-bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

Fî 8 Şevvâl sene [1]337 ve fî 7 Temmuz sene [1]335

Dâhiliye Nâzırı Vekîli nâmına

Müsteşâr

[imza]

HR.SYS, no. 2602/1, v. 67.

***** ***** *****

№ 338

[15 iyul 1919]

Aded : 107

Numara : 492

Harbiye Nezâreti'ne

1. Nahçıvan ve Şerur havâlîsinde kırk beş pare köye Ermeniler sunûf-ı muhtelifeden mürekkeb kıt'aâtla tecâvüz etmişler, şimendifer güzergâhına karîb mahalleri zırhlı vagonlarla ateş altına almışlardır. Son alınan haberler ahâlî-i islâmiyeye karşı yapılan fecâyi' ve mezâlimin dehşetini göstermekde ve evvelce bildirilen katl-i'âmmleri te'yîd etmekdedir.

2. Bu havâlîde Büyük Vedi karyesine iki alay ile ta'arruz etmişler ve ahâlîsinden birçoğunu katl etmişlerdir.

3. İslâmlar tarafından yakalanan Ermeniler bu havâlîde bir tek Müslüman kalmayıncaya kadar İslamların mahvına devâm edileceğine ve yâhûd İslâmları kâmilen Aras nehrine dökeceklerine Ermenilerin karâr verdiklerini söylemişlerdir.

Elde edilen ve Ermeni kıt'aâtına yazılan mahrem emir-nâmelerde dahi aynen şu cümle vardır:

"Şerur ahâlîsini Aras çayına dökmek Üçüncü Alay Kumandanı'nın vazîfesidir…"

"Maksad Şahtahtı ve Kıvrak karyelerini batırıb ora Müslümanlarını dahi Aras çayı arkasına dökmekdir."

4. Bayezid'den 12/[0]7[13]35'de Nahçıvan ve havâlîsi ahâlî-i islâmiye nâmına yazılan telgraf-nâme de aynen zîre çıkarılmışdır:

Sûret

"İmhâsı mukarrer bir kitle-i ma'sûmeyi nazarları yollara ma'tûf bir hâlde bırakarak mülevves ayakları altında çiğnemesi musammem nâmûs-ı millîmizin müdâfa'ası için hükûmet-i müşfikamızın üç aydan beri boynu [b]uruk bir hâlde dergâh-ı adâlete sığınarak en yakın bir zamânda hukûk-ı mü'ebbedemizin tezâhürünü beklediğimiz bir sırada firâren gelen Vedibasarlı Mûsâoğlu Ekber ve Abdurrahmânoğlu İbrâhîm nâm-ı eşhâsın ifâdelerine nazaran düşman-ı bî-âmânın kâhir pençesiyle vîrân olmuş kırk beş pâre köy ahâlî-i islâmiyesinin ilticâgâhları olan dört büyük köyün merkezi olmakla berâber dört nâhiyenin de kapısı mesâbesinde olan Vedi'de böylelikle devâm ederse havâlî-i mezkûrenin az zamân sonra mezâristân hâline ifrâğ edilecek şiddetle kanlı bir musâdemenin başladığı ve sekiz topla mücehhez tahmînen dört bin kişilik Ermeni kuvvetinin bir hiss-i intikâmcu ile karye-i mezkûreyi kuşatdığı ve her türlü vesâ'it-i müdâfa'adan mahrûm mazlûm İslâmların beş kilometre mesâfede kâ'in tren hattındaki zırhlı vagonlardan müdhiş bir sûretde bombardıman edilmekde oldukları ve bu mel'ûnların maksad-ı aslîlerinin hasâd mevsimi olmak hasebiyle ahâlîsini dağıtacakları karyelerdeki mezrû'âta tesâhub etmek olduğu anlaşılmakdadır. Hükûmet-i Osmâniye'yi temsîl eden vicdân-perver nâhiyelerin öksüz ve za'îf olan ebnâ-yı cinslerinin vahşetine kurbân olmalarına kat'iyyen râzî olamayacakları hakkındaki emelimizde sâbit olduğumuzu üç aydan beri devâm eden feryâd ü figânımızla izhâr etdik. Nefs-i hayâtın en mü'essir hâdimi olan ümid kelimesi ber-mümkin enzâr-ı âmmeden silinemediği için Ermenilere karşı ölümle pençeleşmenin ne dereceye kadar tabî'î olduğu vâreste-i arzdır. Lâkin zavâllı kadınların, aksakallı ihtiyârların, süd emen çocukların ve'l-hâsıl beşer cildine bürünmüş felek-zedelerin dest-gîri olabilecek hâmiyet-mendânî etrâflarında göremedikleri için korkunç kurşun sedâlarından dolayı kopardıkları velvele aynı zamânda mevti istihkâr edercesine olan müdâfa'anın netîcede haysiyetlerinin de pây-mâl edileceğini i'lân etdiği için hakk-ı hakîkîyi süngü uçlarında parlatan kuvvete karşı mukâvemetin gayr-ı kâbil-i imkân olduğu daha tabî'îdir.

Ağladık, sızladık! Yazdık, bağırdık! Hattâ milliyyet prensibi maskesi altında beşeriyeti ezmeğe çabalayanlara bile feryâd etdik! Kazâlarımızda patlayan gülle sedâları yüzünden işidilmedi.

Âlem-i İslâmiyet'in yegâne hâmî-i müşfiki olan halîfe-i rû-yı zemînin riyâsetini der-'uhde etdiği bir hükûmet de feryâdımızı istimâ' etmezse artık kime gidelim? Hangi yabancı eteklere sarılalım?

Bu şikâyâtımız da merci'-i â'idine bildirilmesiyle berâber makhûru (bu kelime okunamıyor) bulunduğumuz millete karşı hayâtımızın müdâfa'asını istirhâm eyleriz.

Nahçıvan ve Havâlîsi [Reîs] Vekîli

Sarı Bey Takîzâde".

Âlem-i insâniyetden istimdâd talebinde bulunan bu bîçâreler hakkında yapılan ve vicdân-ı beşerî sızlatan bu fecâyi' ve mezâlime nihâyet verilmesine ve hiç olmazsa sağ kalanların hayâtlarının taht-ı te'mîne alınmasına delâlet buyurulmasını istirhâm eylerim.

15. Kolordu Kumandanı

Kâzım Karabekir

Aslına mutâbıkdır.
[imza]
Vürûdu: 15 Temmuz [13]35, sâ'at 3:20 s[abah].

HR.SYS, no. 2877/40, v. 1, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 339

[16 iyul 1919]

<table>
<tr><td colspan="5">Onbeşinci Kolordu Müsvedde Varakasıdır.</td></tr>
<tr><td>Evrâk Numarası</td><td></td><td rowspan="5">Hulâsa</td><td>Mübeyyizin İmzâsı</td><td></td></tr>
<tr><td>Şube Numarası</td><td>1</td><td>Târîh-i Tebyîzi</td><td></td></tr>
<tr><td>Müsevvidin İmzâsı</td><td>[imza]</td><td>Tebyîze Konulan Numara</td><td></td></tr>
<tr><td>Târîh-i Tesvîdi</td><td>16 Temmuz [sene 1335]</td><td>Mukâbelecinin İmzâsı</td><td></td></tr>
<tr><td>Mersûle Numarası</td><td></td><td>Mukâbele Târîhi</td><td></td></tr>
</table>

Erzurum'da İngiliz Mümessili Ravilson Bey'in Karârgâhı'na
Trabzon'da Fransız Mümessili'ne

Ermenilerin Kafkas arâzîsinde îkâ' etdikleri cinâyetlere dâ'ir son gelen raporlarda ber-vech-i âtî ma'lûmât verilmekdedir:

1. Nahçıvan ve Şerur havâlîsinde kıkr beş pare köye Ermeniler tecâvüz etmişler ve şimendifer güzergâhına karîb mahalleri zırhlı vagonlarla ateş altına almışlardır.

2. Bu havâlîde Büyükvedi karyesine Ermeniler iki alay ile ta'arruz edib ahâlîsinden birçoğunu katl etmişlerdir.

3. Bu havâlîde bir tek Müslüman kalmayıncaya kadar İslâmların mahvine devâm edileceğine ve yâhûd İslâmları kâmilen Aras nehrine dökeceklerine dâ'ir karâr verdiklerini Ermeniler bi'z-zât ifâde etmişler ve kumandanlarından böyle emr verildiğini söylemişlerdir.

4. Nahçıvan ve havâlîsi ahâlî-i islâmiyesi nâmına yazılan bir telgraf-nâme sûretini de aynen takdîm eylerim.

[imza]
HR.SYS, no. 2877/40, v. 2-3.

***** ***** *****

№ 340

[16 iyul 1919]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti

Kalem-i Mahsûs

Sûret

Nahçıvan havâlîsindeki İslâmlara Ermeniler tarafından ta'arruzla dört günden beri muhârebe devâm etmekde olduğu Nakîzâde Cabbâr Bey'in ifâde-i vâkı'ası üzerine ma'rûzdur.

Diğer Sûret

4 Temmuz sene [13]35 ve 27 şifre ile arz olunan havâdisi te'yîden ifâdede bulunan Nahçıvan Millî Teşkîlâtı yüzbaşılarından Abuzer dört gün evvel çıkdığını ve Ermenilerin şu sırada Bolşeviklerin peyderpey tecâvüz ve temâdî-i muvaffakıyyetlerinden dolayı pek ziyâde endîşe-nâk bulundukları ve müdâfa'a vaz'iyetini iltizâm eden muhâlif partinin şimdiden idrâke henüz yüz tutan mahsûlâtı biçmeden dağlara sevkıyât yapmakda oldukları ve o havâlî İslâmlarına karşı ta'arruz ve tecâvüz fikrinde bulunmakda iseler de müdâfa'a ve mukâvemet-i azm kavlinde bulunan ahâlî-i mahalliyenin kuvve-i ma'neviyyesini tezyîd için kendilerine rehber ittihâz etdikleri Hükûmet-i Osmâniye'den bir mu'âvenet-i fevka'l-'âde olmak üzere mu'allim ve on neferle bir zâbitin hafiyyen Nahçıvan'a i'zâmı efkâr-ı umûmiye cümlesinden idüğünü beyân eylemiş olmakla icrâ-yı iktizâsı menût-ı re'y-i sâmîleridir.

Üçüncü Sûret

Dün Bayezid'e gelerek Revan'ın Aralık karyesinden Timurzâde Feyzâr ve Kaşoğlu Abdullah'ın ifâde-i mazbatalarına nazaran karye-i mezkûreye gelerek o havâlînin kendilerine terk edildiği cihetle ahâlî-i islâmiyenin mutâva'at ve teslîm-i silâha mecbûr oldukları hakkındaki teklîflerine kat'î bir cevâb-ı redd alarak dört kişilik Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın avdeti üzerine her ihtimâle karşı Aralık ve havâlîsinde cem' olunan bine karîb bir kuvvetin Ermenilerin Vedidi karyesi İslâmlarına ta'arruzda bulundukları haberi üzerine Toroslu nâmındaki Ermeni köyüne hücûm ve râst geldikleri ot yığınlarıyla buğday anbarlarını ihrâk etdikleri ve Vedidi'den ric'at eden Ermeni kuvvetinin Aralık köyünü abluka ederek bir buçuk sâ'atlik musâdeme netîcesinde bir erkek ve bir kadının şehîd edildiği ve berâberlerindeki toplarla Aras sâhili boyundaki bi'l-'umûm İslâm köylerini işgâle başlayarak Ermenilerin Aralık ahâlî-i islâmiyesini ric'ate mecbûr etdikden sonra tekrâr kuvvetlerini Vedidi cihetine sevk etdikleri ve beş İslâm köyünün el-yevm müdhiş top ateşi altında bulundurulduğu ve pek yakın bir zamânda hükûmet tarafından kendilerine mu'âvenet edilmediği takdîrde havâlî-i mezkûre İslâmlarının bütün bütün mahv ü inhizâma dûçâr olacakları vukû'âtının 7 Temmuz sene [13]35 târîhinden i'tibâren başladığı anlaşılmış olmakla keyfiyet berâ-yı ma'lûmât arz olunur.

[Dâhiliye Nezâreti'ne]

Bayezid Mutasarrıflığı'nın evvelki gün posta ile gelen 4 ve 7 Temmuz sene [13]35 târîhli iki kıt'a şifre telgraf-nâmesi ile mezkûr mutasarrıflıkdan yine o gün alınıb aynı mes'eleye â'idiyeti anlaşılan 16 Temmuz sene [13]35 târîhli diğer bir kıt'a şifre telgraf sûretleri berâ-yı ma'lûmât bâlâya naklen arz olunur.

Fî 16 Temmuz sene [13]35

Vâlî Vekîli

Hûrşîd

HR.SYS, no. 2602/1, v. 151-152.

***** ***** *****

№ 341

[16 iyul 1919]
Erzurum Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded
Umûmî
Husûsî
Bayezid Mutasarrıflığı Vekâleti'nin 16/[0]7/[13]35 ve 572 Numaralı Şifresinin Hallidir.

Dün Bayezid'e gelen Revan'ın Aralık karyesinden Timurzâde Bennâr ve Kâsımoğlu Abdullah'ın ifâde-i mazbûtalarına nazaran karye-i mezkûreye gelerek o havâlînin kendilerine terk edildiği cihetle ahâlî-i islâmiyenin mutâva'at ve teslîm-i silâha mecbûr oldukları hakkındaki teklîflerine kat'î bir cevâb-ı redd alan dört kişilik Ermeni Heyet-i Murahhasası'nın avdeti üzerine her ihtimâle karşı Aralık ve havâlîsinden cem' olunan bini karîb bir kuvvetin Ermenilerin Vedi karyesi İslâmlarına ta'arruzda bulundukları haberi üzerine Nevruslu nâmındaki Ermeni köyüne hücûm ve râst geldikleri ot menba'larıyla buğday anbarlarını ihrâk etdikleri ve Vedi'den ric'at eden Ermeni kuvvetinin Aralık köyünü itlâf ederek bir buçuk sâ'atlik musâdeme netîcesinde bir erkek ve bir kadının şehîd edildiği ve berâberlerindeki toplarla Aras sâhili boyundaki bi'l-'umûm İslâm köylerini bombardımana başlayan Ermenilerin Aralık ahâlî-i islâmiyesini ric'ate mecbûr etdikden sonra tekrâr kuvvetlerini Vedi cihetine sevk etdikleri ve beş İslâm köyünün el-yevm müdhiş top ateşi altında bulundurulduğu ve pek yakın bir zamânda hükûmet tarafından kendilerine mu'âvenet edilmediği takdîrde havâlî-i mezkûre İslâmlarının bütün bütün mahv ve inhizâma dûçâr oldukları ve vukû'âtın 7 Temmuz sene [13]35 târîhinden i'tibâren başladığı anlaşılmış olmakla keyfiyet berâ-yı ma'lûmât ma'rûzdur.

HR.SYS, no. 2877/19, v. 3, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 342

[22 iyul 1919]
Erzurum Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded
Umûmî
Husûsî
Yûsuf-eli Kâymakâmlığı'nın 22 Temmuz sene [13]35 ve 773/395 Numaralı Şifresinin Mahlûl Sûretidir.

Ermenilerin Gümrü ve Nahçıvan cihetlerinde ba'zı İslâm kurâsnı basarak fecî' bir sûretde dört bin kadar İslâm katl etdikleri ve Artvin ve Ardahan köylerindeki Ermenilerin de günbegün kuvvetlerini tezyîd ederek ma'sûm İslâm ahâlîye ta'arruz ve tecâvüzle eşrâfdan ba'zılarını dahi katl eyledikleri ve Artvin'de bulunan Ermeni kuvvetlerinin bir ay zarfında Erzurum ve Van cihetlerinden ta'arruz ederek Sivas'a kadar ilerleyeceklerini

alenî Artvin'de beyân etdikleri gibi kısm-ı küllîleri Ahıska ve Ahılkelek'de bulunub Ardahan ve Batum'dan mezkûr kuvvetlere erzâk sevk etdiği ta'yîn edilen âdem-i mahsûsların iş'ârından anlaşıldığı Erginis nâhiyesi müdîriyetinin Temmuz sene [13]35 târîhli ve 800 numaralı raporunda bildirilmekle Ermenilerin şu sırada icrâsı kaviyyen melhûz bulunan âdî bir ta'arruzlarına karşı hudûdun askerden hâlî ve başka bir kuvvet dahi mevcûd olmadığı hâlde ahvâl-ı ma'rûzadan mütevellid heyecân ahâlîye teskîn için hudûdun emr-i muhâfazası husûsu nazar-ı dikkat-ı sâmîlerine arz olunur.

HR.SYS, no. 2877/54, v. 3.

***** ***** *****

№ 343

[24 iyul 1919]
Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
7089/266
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsi'ne
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Nahçıvan havâlîsinde İslâmlara Ermeniler tarafından ta'arruz vukû' bularak muhârebe devâm etmekde olduğundan ve Revan'ın Aralık karyesi ahâlî-i islâmiyesi ile Revan'ın Vedidi nâm-ı Ermeni karyesi ahâlîsi beyninde cereyân eden muhâsamât ve muhârebâtın tafsîlâtına dâ'ir olub, müdâfa'a azminde bulunan ahâlî-i islâmiyenin kuvve-i ma'neviyesini tezyîd için mu'allim, efrâd ve zâbit gönderilmesi lüzûmunu müş'ar olarak Erzurum vilâyetinden vârid olan şifre ve merbûtu Bayezid Mutasarrıflığı'nın şifreleri sûretleri leffen arz ve takdîm kılındı. Devlet-i Osmâniye mütâreke akdine mecbûr olarak şerâ'it-i nakliye-i sulhiyyenin tahfîfi ve dâhildeki gavâ'ilin teskîni ile meşgûl bulunduğu cihetle hudûd hâricindeki mücâdelât ile uğraşabilecek hâlde olmadığı gibi bu kabîl mücâdelâta şu sırada iştirâkimizden tahassul edecek mahzûrât-ı siyâsiyede îzâhdan mustağnî, ma'a-hâzâ böyle şeylerin fâ'idesinden ziyâde mazarratı emsâl-ı sâbıkası delâletiyle bedîhî olduğundan felâketlerine esef-hân olmakdan başka bir şey yapmak iktidârında olmadığımız bîçâreleri ümidlere düşürecek ve felâketlerini teşdîd ve tevsî'a sebeb olacak gayr-ı kâbil icrâ-ı va'dlerde bulunulmamasının îcâb edenlere teblîği lüzûmu cevâben vilâyet-i müşârün-ileyhâya iş'âr kılınmış olmakla bu bâbda mümkün olan teşebbüsât-ı siyâsiyenin tesrî'-i icrâsıyla ahâlî-i islâmiyenin tecâvüzâtdan muhâfazası esbâbının istikmâli merhûn-ı re'y-i sâmî-i fehîmâneleridir. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 25 Şevvâl sene [1]337 ve fî 24 Temmuz sene [1]335
Dâhiliye Nâzırı
Âdil
HR.SYS, no. 2602/1, v. 153.

***** ***** *****

№ 344

[30 iyul 1919]

30 Temmuz [1]335'de Erivan'dan Yazılan Bir Mektûbdan:

Revan mıntıkası İslâm ahâlîsi büyük tehlikeye ma'rûz kalmışlardır. Ermenilerin zulüm ve tecâvüzü pek ziyâde şiddet peydâ etmiş ve ahâlînin tahammülü kalmamışdır. İslâm ahâlî Revan şehrinde bütün eşyâ-ı emvâl ve sa'iresini bırakarak firâr etmeğe mecbûr kalmışlar. Revan etrâfında bulunan köyler ahâlîsinden Ermeniler toplayabildiklerini Kırkbulak ve Üçkilise'ye (Açmiyazin) götürüyor ve buralarda katl ediyorlarmış. Iğdır taraflarından topladıkları rü'esâyı ve gencleri de Üçkilise'ye götürmüşlerdir. Bunların âkıbet-i hâli mechûldur. Revanlılar, "bize Azerbaycanlılar veya Osmânlılar sâhib olmazsa kâmilen mahvolacağız" diye yazıyorlarmış. Ermeniler diğer tarafdan dağlarda aç, sefîl vakit geçiriyor. "Açlıkdan mahvoluyoruz. İçimizde tifo hastalığı var. Bir tarafdan bu hastalık mahvediyor. Bu hâl ile kurtaracağız yokdur" diye yazıyorlar.

14 Temmuz [1]335'de Revan Ermenileri ya'nî hükûmeti Zengibasar mıntıkasındaki köyler (18 köye) ahâlîsine ültimatom vermişler. İki ay müddet içinde köylerini terk edib istedikleri mahallere hicret etmelerini tenbîh ve taleb etmişler. Bu müddet içinde hicret etmeyenlere tecâvüz edeceklerini bildirmişler.

Makü hanlarından Ermeniler 21.500.000 manatlık buğday almışlar. Paralarını Revan'[da] vereceklerini söylemişler. Birlikde 6 han gitmiş, Revan'da bu hanları tevkîf etmişler. Buğday satan hanlar nâmına Babur Han imiş. Ermeniler şimdi diyorlarmış ki biz parayı iki Ermeni ile Babur Han'a gönderdik. Parayı götüren Ermeniler Revan'dan giden İngiliz askerleri ile birlikde savuşmuşlar. Fakat yine 6 Makü hanı Revan'da mevkûf imiş.

30 Temmuz [1]335'de Makü'den Gelen Mektûb

12 Şevvâl'da Büyükvedi karyesinde Ermenilerle Müslümanlar muhârebe etmişler. Müslümanlar büyük cesâret göstermişler, Ermenilerden 6 mitralyöz, 2 araba tüfenk ve çok cebhâne almışlar. 600 nefer Ermenilerden telef etmişler.

16 Şevvâl'da ikinci muhârebe başlamış. Bu def'a da İslâmlar muvaffak olmuşlar. Ermenilere 1150 nefer telefât verdirmişler. Vedibasarlılar Haçın köyüne â'ilelerini toplamışlar. Erkekler Ermenilerle muhârebe etmişler.

Şerur ve Nahçıvan ahâlîsi Ermeni Hükûmeti'ne ültimatom vererek Büyükvedi karyesindeki muhârebeye nihâyet vermezlerse Büyükvedi ahâlîsine mu'âvenete mecbûr olacaklarını bildirmişler.

25 Şevvâl'da Bulkan ve Karaçuka cemâ'ati Ermenilerle muhârebeye başlamışlar ve yerli Ermenileri katletmişler.

26 Şevvâl'da Nahçıvan'da muhârebe başlamış, Ermeniler de bin kişi kadar telefât verdirmişler. İslâmlardan 20 nefer mecrûh, 8 nefer de şehîd olmuş. Nahçıvan şehrinde olan muhârebe devâm ediyor. Ermeniler Nahçıvan kışlasına ta'arruz ederek muhârebeye devâm ediyorlarmış. Bugün ya'nî 30 Temmuz [1]335'de Makü'den Nahçıvan'a bir top, bir mitralyöz gönderilmiş. Topun yüz mermisi varmış. İki bin beş yüz cebhâne vermişler. Bu top Nahçıvanlıların evvelce Makülülere emânet bırakdıkları iki topdan birisi imiş. İyisini Makü hanı yanında alıkoymuş. Fenâsını vermiş. Revanlı Abbâskulu Han oğlu Makü Serdârı'ndan ve ahâlîsinden imdâd istemiş. Bugün ya'nî 30 Temmuz [1]335 günü Makü'ye gelmiş. İmdâd vermemişler. Yüz bin fişek vermişler.

Ovacık han da kendisinden 50 bin fişek vermiş.

27 Şevvâl'da Şahtahtı istasyonunda muhârebe olmuş ve Ermenilerin 250 neferinden hiçbiri kurtarmamış. Burada Yüzbaşov isminde evvelce Bayezid'de İslâmları katl-i'âmm eden herifi Makülüler selâmet kurtarmış, Makü'ye götürmüş, muhâfaza ediyorlar.

27 Şevvâl'da Noraşin ve Yenice vağzalda (istasyonda) muhârebe olmuş. 300 Ermeni askeri Hanlıklar köyüne kaçmış. Hanlıklar köyü bunları tutmuş, silâh ve cebhâneleriyle İslâmlara teslîm etmişler. Hanlıklar ahâlîsi de teslîm olmuşlar ve muhârebeye iştirâk etmemişler.

Revan'dan Ermenilere imdâd gelmekdedir. Karatepe'yi işgâl ederek Şerur köylerini bombardıman ediyorlarmış. Ahâlî medâra geldikleri için merdce muhârebe ediyorlarmış.

HR.SYS, no. 2877/69, v. 1, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 345

[6 avqust 1919]
Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Dâiresi
Şube
Numara: 3251/2983
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Sâmîsi'ne
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Ermenilerin Nahçıvan ve Kamerli taraflarında İslâmlara tecâvüzlerinin devâm etdiği ve üç İslâm karyesi ahâlîsinin katl edilerek Aras nehrine döküldükleri ve Ermenilerin İngilizler tarafından tahrîk olunduğunun, "silâh, cebhâne bizden İslâmları [v]urun" tarzında beyânâtda bulunduklarının Ermeniler tarafından açıkca söylendiği Onbeşinci Kolordu'dan bildirilmişdir.

İngilizler hakkındaki bu ihbârât şâyân-ı dikkat olduğundan bu husûsdaki ma'lûmâtın mufassalan iş'ârı kolorduya yazılmışdır. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 9 Zilkade sene 1337 ve fî 6 Ağustos sene 1335
Harbiye Nâzırı
Nâzım [Paşa]
HR.SYS, no. 2602/1, v. 133.

***** ***** *****

№ 346

[31 avqust 1919]
Bayezid
31/[0]8/[1]335
15. K[olordu] Kumandanlığı'na
Nahçıvan ve Şerur ahvâli hakkında gâyet doğru ma'lûmâtdır.

1. 19/[0]7/[13]35 günü Ermenilerin teşebbüsüyle Nahçıvan'dan musâdemeye başlamış. İslâmların ezilmemesi için 21[0]7/[13]35'de Şahtahtı, 22/[0]7/[13]35'de Yenice

ve İslâm Noraşin'i civârında bulunan Ermeni kıt'aâtı üzerine İslâmlar ta'arruz etmişler ve iki sa'ât kadar musâdemeden sonra mütevakkıf olmuşlardır. Ordubad, Culfa, Nahçıvan, Şahtahtı, Şerur istitâle etmiş. Bu kuvvetden dört yüzden fazlası telef ve beş zâbit ile iki yüz on üç nefer esîr edilmiş. Üserânın silâhları alınmış, Yenice'de hüsn-i mu'âmele ediliyor. Otuz kadar İslâmların taht-ı hâkimiyetindedir.

2. Ermenilerin Nahçıvan'da bir, Şerur'da iki alayları ve Şahtahtı'da iki bölüğü var imiş. Alaylar on iki bölük, bölükler vustâ yüz yigirmi. Miralay Ermeni kıt'aâtına i'âde. Muhârebeden kaçan Ermeniler dağlardaki Müslüman köyleri tarafından küllî zâyi'âta ma'rûzdur. Müslümanlardan yigirmi şehîd. Elliden fazla mecrûh. Nahçıvan'daki islâm ve Ermeni zâyi'âtı henüz mechûl.

3. Demiryolu muhtelif mahallerinden İslâmlar tarafından kat' edilmişdir. Eski isti'mâl gayr-ı sâlih sahrâ, eski isti'mâl sâlih serî' ateşli cebel, yigirmi beş maksim veleviz, külliyetli cebhâne ve erzâk, üç zırhlı vagon, vagonlarıyla berâber üç tren beş vagon gazyağı, bir vagon mazot, bir telsiz telgraf istasyonu, mühimmâtıyla berâber dört bomba endâht makinesi İslâmların yedine geçmişdir.

4. Bizden firâr etmiş olan Mülâzım Osmân Efendi kalbi üzerinden mecrûh.

5. Ermeniler Vedibasar ile Sederek'de tahassus etmekde, muhârebe İslâm kumandanının tehdîd ve teklîfi üzerine Ermeniler tarafından kat' olunmuş ise de İslâm kumandanı Ermenilerin mukâbil bir ta'arruza, ahz-ı intikâma çalışacağı kanâ'atindedir.

6. Azerbaycan Ordusu'nun üç zâbitinin Nahçıvan, Şahtahtı havâlîsine Ordubad tarîkiyle geldiği.

31/[0]8/[13]35

11. Fırka Kumandanı

Câvîd

HR.SYS, no. 2877/67, v. 3.

***** ***** *****

№ 347

[3 sentyabr 1919]

Der-Aliyye

3/[0]9/[13]35

15. K[olordu] Kumandanlığı'na

Son zamânlarda Ermenilere karşı kıtâller yapıldığı ve Kafkas Ermenileri hâmîsiz kalırsa mahv edilecekleri ve dâ'imâ komşu Erzurum'dan el-ân Türk çetelerinin Kafkas'a tecâvüz etdikleri, otuz beş bin kişiye bâliğ olan Ardahan Rumlarının dahi Türk tecâvüzâtına karşı himâyelerini taleb etdikleri gibi haberler ecnebî matbû'âtda pek ziyâdeleşmişdir. Ba'zı haberlerin redd ve tekzîbi Bâb-ı Âlî'ye arz olmuş ve tekzîbine pek büyük yardımı olan Temmuz ayı zarfındaki Ermeni fecâyi'ini hâvî olarak 14/[0]8/[13]35 târîh ve 138 numaralı tahrîrâtınıza merbûten gönderilen liste dahi takdîm edilmiş ve bu listenin Fransızca risâle hâlinde neşri der-dest bulunmuşdur. Âtiyen bu gibi şâyi'âtın mübeddelen redd ve tekzîbi için mukaddemâ gerek hudûdumuz dâhilinde ve gerekse hudûdumuz hâricindeki vekâyi'e â'id cedvelin irsâline devâm olunması ve kolordu mıntıkasına gelen ecnebî mümessillere dahi bu yolda fırsat düşdükce ma'lûmât i'tası aleyhimizdeki propagandaların iptali ve mukâbil propagandaların mahâfil-i asliyeye îsâli

ve keyfiyetin bu gün için en mühim bir vazîfe olduğunun dâ'imâ nazar-ı dikkate alınması ricâ olunur.

2/3679

Harbiye Nâzırı

[Süleyman] Şefîk [Paşa]

HR.SYS, no. 2877/82, v. 1.

***** ***** *****

№ 348

[10 fevral 1920]

Iğdır Kumandanlığı Hazretleri'ne Zengibasar Ahâlîsi Tarafından Arzuhâl

Biz Zengibasar ahâlîsi Taşnak eşkıyâ destelerinin zulmünden kovularak binlerce kadınlarımız, çocuklarımız Aras çayında ve çöllerde isti, soyukdan aç yalavaç mahv olduk. Sonra Türk arkadaşlarımızın gelmesini istedik. Vatan deyib geldik, fakat bizim bedbahtâneliğimizden dolayı Aras boyu hudûd oldu. Şimdi hemen Taşnaklar yine iş başında oldukları sebebine biz mahv oluyoruz, nice ki Sarbanlar köyünde:

1. Kânûnusânî'nin beşinde üç nefer Ekber Kerbelâî İbrâhîmoğlu ve Alî Kahramanoğlu ve Hüseyin Mehmedoğlu'nun şurada evvelden Ermeniler Zengi kenârına aparıb kurşuna yakmışlar, ikisi ölmüş, Hüseyin Mehmedoğlu yaralanmış hâlde kaçmış.

2. Kânûnusânî'nin 12'sinde Şullumihmândâr köyünde Muharrem Mehmed Bâkıroğlu'nu üç nefer yoldaşıyla beş mâl ile giderken tutmuşlar. Onlardan şimdiye gibi bir haber de yokdur. Yakîndir ki öldürmüşler.

3. Kânûnusânî'nin 17'sinde Rahîmâbâd köyünde gece Meşhedî Alî Ekber Hâcî Abduloğlu'nun evine girib talan etmişler, eşyâlarını ve üç tane de ineğini aparmışlar.

4. Yine Kânûnusânî'nin 20'sinde Şulludemirci köyünde Rahîm Meşhed Kerîmoğlu'nun evini talan etmişler, 20 bin manat Nikolay pulunu, 30 bin manat Kafkaz pulunu ve eş eşyâlarını aparmışlar.

5. Kânûnusânî'nin 25'inde Karakışlak köyünde Mehmed Hâcî Selmânoğlu'nun evini talan etmişler, üç yüz bin manat Ermeni pulunu, elli bin manat Azerbaycan pulunu aparmışlar.

6. Şubat ayının 4'ünde Sarbanlar köyünden Şurkend köyüne giderken Şurkendlileri bir araba ile iki avrat yanlarında Nakî Kerbelâyı Alî Ekberoğlu, Oruç Kerbelâ-yı Alîoğlu, Velî Kuluoğlu, Hano Mehmedoğlu, İbrâhîm Haydaroğlu, Mecîd Samedoğlu, Kâzım Hâşimoğlu, Memuş Hıdıroğlu, bir nefer de Kargabazarlı Ahmed Allehverdioğlu işbu adamları tutmuşlar, aparıb Karasu'yun kenârında kurşuna yakmışlar. Bunlardan birce nefer Kargabazarlı Ahmed Allahverdioğlu özünü suya atmış, kurtulmuş, onun da ayaklarını soyuk almış, dirilmek mümkün değildir. Binlerce vak'alar olur kalem yasmakdan âcizdir. Bizim Zengibasar köyünde bir ev kalmamış. Hepsini söküb ağaçlarını Erivan'a taşıyorlar. Ve mescid ve câmi'lerimizi harâb edib hetk-i hürmet etmişler. Bunların hepsini biz savt-ı hükûmeti adlananlara mürâca'at ve ma'lûm etdik, cevâb da vermediler. Şimdi binlerce hürmetli kadınlarımız, çocuklarımız Erivan'da yolculuk ediyorlar. Hiçbir tarafdan mu'âvenet yokdur. Ne hükûmet ve ne gayrîsi bir hemdemiz. Kadınlı, çocuklu, erkekli elimizi uzadırık, öz Türk kardaşlarımıza, nereden olur ise bize bir çâre arayınız. Bize bu yakın zamânda bir çâre olmazsa hepimiz mahv olacağız.

Yemekden, giymekden, insânı dolandıran eşyâlardan hiçbir şeyimiz yokdur. Ne edeceğimizi bilemiyoruk. Yukarıda Allâhu Te'âlâ hazretlerinden, aşağında Türk kardaşlarımızdan başka bir ümidgâhımız yokdur.

10 Şubat 1920

Umûm Zengibasar ahâlîsi tarafından yazıldı.

HR.SYS, no. 2878/77, v. 13, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 349

[27-30 aprel 1920]

Onsekizinci Alay Kumandanlığı'na

30 Nisan sene [13]36 ve 54 numara ile Kolordu'ya arz edildi.

27 Nisan [1]336

1. Dün Revan'dan alınan ma'lûmâta nazaran Azerbaycan Hükûmeti'nin mevki'-i iktidârda bulunan Müsâvat Fırkası sukût etmişdir. Bu kabineyi teşkîle Hükûmet-i Osmâniye tarafdarının me'mûr olduğu mübeyyin i'lân-nâmeler Revan mevâki'-i mühimmesine yapışdırılmışdır. Bu i'lânın sirkâtla tarafımıza getirilmesi için teşebbüsâtda bulunulmuşdur. İşbu i'lâna ilâve Ermeniler ber-vech-i âtî beyânâtda bulunmuşdurlar:

"Azerbaycan Türklerin eline geçdi. Mevcûdiyetimiz tehlikeye ma'rûzdur. Bütün mevcûdiyet-i milliye ve istiklâliyemizi muhâfaza için karı ve kızlarımıza varıncaya kadar silâhlanarak müdâfa'aya hâzır bulunmamız lâzımdır."

Böyle uzun makâlât münderic imiş.

2. Zengezur'daki Ermeni kuvveti hakkında buraca ma'lûmât alabilmek mümkün olmadı. Şifre ile Nahçıvan'dan istifsâr-ı keyfiyet oldu. Revan'dan şâyân-ı mu'temed adamlara mürâca'atla alınacak ma'lûmât arz edilecekdir.

3. Rus zâbitânının tarafımıza geçmesi için Azerbaycan Sefîri Demir Bey vesâtet edecekdir. Mûmâ-ileyh 3 gün mukaddem Revan'a muvâsalat etmişdir. Alınacak ma'lûmât ve netîce hakkında arz-ı ma'lûmât olunacakdır.

4. Halîl ve Nûrî Paşalara gönderilen mektûbu mahallerine yetişdirmeğe me'mûr gelmişdir. Teslîm ederek ilmühaber getirmişdir.

5. Aleksandrapol'da bulunan Denikin zâbitânından 200 zâbitler rüteb-i muhtelife ashâbından Ermeniler tarafından orduya kabûl olunmuşdur. Ermeniler bugünlerde Rus zâbitânının ve ale'l-husûs Denikin tarafdârlarının istirâhatlarını fevka'l-'âde te'mîn eyledikleri anlaşılmakdadır.

6. Kamerli, Karadağlı, Ağa Hamzalı karyelerine gelen bir Ermeni re'îs-i rûhânîsi ahâlîye ber-vech-i âtî beyânâtda bulunmuşdur: "Azerbaycan'daki Ermeni kuvvetleri büyük bir herc ü merce ve inhizâma uğramışdır. Artık bu kuvvetden bize bir hayır kalmamışdır. Türkler yakında geliyorlar. Bu İslâmlara teslîm olmayalım. Kendimizi Türkler gelinceye kadar müdâfa'a edelim. Ta Türkler Kafkas'a muvâsalat etdiklerinde onlara teslîm olsak da hiç olmazsa kendi nâmûs ve canımızı kurtarırız." diyerek ahâlîyi asker yazılmağa teşvîk etmişdir.

7. İki günden beri Ermeniler Kara Kale (Kulp Kapısında) köprünü ta'mîre başlamışlardır. Toplayabildikleri askerleri Iğdır ve Güllük ve sâ'ir mevâki'e teşhîd

etmekde oldukları istihbâr kılındığı gibi Karhun'dan icrâ kılınan tarassudât netîcesinde muhtelif zamânlarda 300-400 kadar bir kuvvetin Mukara köprüsünden Iğdır istikâmetine geçdiği görülmüşdür. Gümrü'den de bir gönüllü kıt'asının Iğdır'a geçdiği rivâyet edilmekdedir.

8. Ermeniler İslamlar'dan beş neferi dün akşam Revan civarında katl etmişlerdir.

9. Âsâyiş-i mahalliye şu anda bir derece eder.

10. Bugün aşâ'irin ba'zı mühim işleriyle iştigâl etmek ve yekdiğerine karşı besledikleri husûmete nihâyet vermek üzere ekrâd içerisine gidiyorum. Ba'dehû Aralık'da iki gün kaldıkdan ve teşkîlât hakkında ba'zı tedâbîr ittihâzından sonra avdet edeceğim ma'rûzdur efendim.

[imza]

Pirinç ve deve hâzırdır. Emrinize muntazırım. Çuval gelmezse pirinçler gönderilemeyecekdir. Çünkü çuval bulmak ademü'l-imkân bulunduğunu tekrâr arz ile elinizden öperim efendim.

HR.SYS, no. 2878/28, v. 2, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 350

[23 may 1920]
Erzurum
23/05/[13]36
Nazilli Cebhesinde Miralay Raûf Bey'e
Müdâfa'a-ı Milliye Vekâleti'ne
3, 9, 11, 12'inci Fırkalara
3, 12, 13, 20, 14'üncü Kolordulara
Süvârî 15. F[ırka'ya]
29, 17. Ahz-ı Asker Kalemlerine
el-Azîz, Erzurum, Trabzon, Van Vilâyetleri'ne
Erzincan, Bayezid Mutasarrıflıkları'na
Erzurum'da Kıt'aât, Şu'abât, Müdâfa'a-ı Hukûk'a, Ekâbir-i Mîrân'a
Telefon: Karabıyık'da Hâriciye Vekîli Bekir Sâmî Beyefendi Heyet-i Muhteremesi'ne

1. Yigirmi Mayıs sene [13]36 târîhli istihbârâta nazaran Azerbaycan ve Bolşevik müttefik kıt'aâtıyla Gürcistan arasındaki muhârebât Tiflis'in otuz beş kilometre cenûbî-şarkîsinde Borçalı mıntıkasında devam etmektedir.

2. Ermeniler Kervansaray'ın elli kilometre garbında ve Tiflis-Gümrü demiryolu üzerinde Karakilis mıntıkasına kuvvet sevk etmekdedirler.

3. Ermeniler 16 Mayıs'da Revan'ın on kilometre mesâfesinde ve Zengibasar İslâm mıntıkası hudûdunda bulunan Arpad ve Akça kışlak karyelerindeki İslâm ahâlîye dörtyüz piyâde ile ta'arruz etmişlerse de zulüme uğrayan ma'sûm ve mukaddes haklarını müdâfa'ada ibrâz-ı metânet ve fedâkârî eden İslâmlar karşısında 20 maktûl ve 50 mecrûh vererek Revan'a çekilmişlerdir. 18 Mayıs târîhinde Revan'dan sevk etdikleri beşyüz

piyâde, iki sahra topuyla Kamerli'den Uluhanlı'ya celb eyledikleri sunûf-ı muhtelifeden mürekkeb kuvvetlerle icrâ-yı mezâlim ve vahşete hazırlanmaları haber alınmışdır.

4. Ermeniler Revan'ın hâricle irtibât ve münâkalâtını men' etmişlerdir.

HR.SYS, no. 2878/33.

***** ***** *****

№ 351

[13 yanvar 1921]

<table>
<tr><td colspan="5">Şark Cebhesi Kumandanlığı Erkân-ı Harbiye 8. Şubesi'ne Mahsûs
Müsvedde Varakasıdır.</td></tr>
<tr><td>Evrâk Kaleminin Numarası</td><td></td><td rowspan="4">Hulâsa
Erivan Mıntıkasındaki Ahâlî-i İslâmiyeye Yapılan Ermeni Mezâliminin Protesto Edilmesi İçin Hâriciye'ye Yazılan Tahrîrât</td><td>Müsevvidin İmzâsı</td><td>[imza]</td></tr>
<tr><td>Şu'be Numarası</td><td>113</td><td>Mübeyyizin İmzâsı</td><td></td></tr>
<tr><td>Dosya Numarası</td><td>1</td><td>Târîh-i Tebyîzi</td><td></td></tr>
<tr><td>Târîh-i Tesvîdi</td><td>13/[0]1/[13]37</td><td>Târîh-i İrsâli</td><td></td></tr>
</table>

1585/1000

Hâriciye Vekâleti'ne

1. Ermeniler Erivan mıntıkasındaki ahâlî-i islâmiyeye ahîren yeniden birçok tecâvüzâtda bulunmuşlar ve mezâlim icrâ etmişlerdir.

a. Bir seneden beri Erivan'da ticâretle iştigâl eden dört İslâm'dan üçü katl ve birisi ağır sûretde cerh edilmişdir.

b. Zengibasar mıntıkasındaki Şulludemirci karyesinden Rahim Meşhedi Kerîm'in hânesine 1/[0]2/[13]37 gecesi birisi asker, diğerleri sivil olmak üzere altı Ermeni girmiş, familyasını ve kendisini fenâ hâlde darb etdikden sonra bütün eşyâlarını talan etmişler, 120.000 Kafkas ve 3.000 Nikola manatını gasb etmişlerdir.

c. Aynı karyeden Gül Mehmedoğlu Kerbelâî Haydar ve Abdullahoğlu Habîb'in hâneleri ve karyenin mescidi tahrîb edilmişdir. Tahrîbâta uğramayan sâ'ir hâne sâhibleri de yerlerinden çıkarılarak Karabağ Ermenileri iskân edilmişdir. Ot biçmeğe giden İslâm köylülere de Ermeniler tarafından kurşun atılmışdır.

d. Aşağıbahtılı karyesinden Hasanoğlu Nebî'nin hânesini kâmilen yıkarak ağaçlarını götürmüşlerdir. Amûcazâdesi Barut Alîoğlu Mehmed'in evine giren müsellah Ermeni askerleri merkûmu tehdîdle parasını almışlar ve köydeki bütün binâları ve mescidi yıkmışlardır.

e. Şullumihmândâr karyesinden Kerbelâî Alî Hasanoğlu Mehmed'in hâneleri yıkılmış, Kerbelâî Mehmedoğlu Mehmed'in on beş hayvânı gasb edilmiş, kardaşı Tayyâr ve amcası oğlu Abdülbâkî de on beş günden beri gâ'ib edilmişdir. Bunun öldürüldüğü zann olunuyor.

f. Yukarıbahtılı karyesinde İbrâhîmoğlu Kerbelâî Asker'in üç evi tahrîb edilmiş, karyeye gidib gelenler yollarda tutularak darb edilmiş ve soyulmuşdur. Kadınlara da

ta‘arruz edilmiş ve bütün köy halkı korkularından birkaç hâneye toplanarak dışarı çıkamamışlardır.

g. Hâcî İlyâs köyünden Mehmed Hâcî Oruc’un evi basılarak 160.000 Nikola manatı 31/[0]1/[13]37’de Hâcî İbrâhîmoğlu Hasan’ın da 12.000 Nikola manatı ve tekmîl eşyâları gasb olunmuşdur.

h. Bahtılı yanındaki Tomurniye köyünde de ba‘zı hâneler tahrîb olunmuş ve şâyed bu hâller İslâmlar tarafından şikâyet edilirse müştekîlerin kâmilen katl edileceği de makâm-ı tehdîdde bildirilmişdir.

2. Himâyesiz ahâlî-i islâmiyeye karşı el-ân îkâ‘-ı zulümden geri durmayan Ermenilerin yaygarasına ve Beyzâdeyân’ın notasına karşı müskit bir cevâb teşkîl edecek olan bu mezâlimin Ermeni Hükûmeti nezdinde protesto edilmesini muvâfık görmekde olduğum ma‘rûzdur.

[imza]

HR.SYS, no. 2878/77, v. 1-5.

***** ***** *****

№ 352

[22 dekabr 1921]

Nahçıvan Havâlisinde Vukû‘ Bulan Ermeni Mezâlimine Dâ’ir

Nahçıvan’da İl-ocağı ismindeki Müslüman komitelerinden alınan 29 Haziran sene 1335 târîhli mektûbda Ermenilerin fazla mikyâsda ihzârâtda bulunarak Nahçıvan civârındaki Müslümanlardan silâh cem‘i vesîlesiyle katl-i‘âmm icrâsına başladıklarından bahisle mu‘âvenet istenilmişdir. 15’inci Kolordu Kumandanlığı o sırada Erzincan’dan Sivas’a hareket eden Amerikalı zâbitle Erzurum’da İngiliz Mümessili Kâymakâm Rawlinson’a iş‘âr-ı keyfiyet etmişdir.

Nahçıvan havâlîsi Reîs Vekîli Sarı Bey Nakîzâde tarafından Bayezid’den verilen 12 Temmuz 1335 târîhli uzun bir telgraf-nâmede, “Ermeniler tarafından tahrîb edilen kırk beş pâre İslâm köyünün merkezi olan Büyük Vedi karyesini sekiz topla mücehhez dört bin kişilik bir Ermeni kuvveti kuşatmış olduğu, beş kilometre mesâfede kâ’in şimendifer hattındaki zırhlı vagonlardan müdhiş bir sûretde mezkûr köyü topa tutarak ahâlîden bir birçoğunu itlâf eylediği ve Ermenilerin emel ve maksadları ancak havâlî-i mezkûrede ahâlî-i islâmiyeyi bir kişi kalıncaya kadar imhâ etmek ve Aras nehrine dökmek olduğu” bildirilmişdir.

Bâyezîd Mutasarrıflığı’na gelen 4 Temmuz [1]335 târîhli telgraf-nâme ile Ermeni ta‘arruz ve zulümleri te’yîd eylemişdir.

Ermenilerin imhâ-yı İslâm için yapdıkları bu teşebbüs ve hareket-i zâlimânelerine karşı yerli ahâlî-i islâmiye muhâfaza-ı nefs için son bir cehd ve gayret ibrâzıyla 19 Temmuz [1]335’de Nahçıvan’da şiddetle müdâfa‘aya başlamışlardır. 21 Temmuz [1]335’de Şahtahtı’nda ve 22 Temmuz [1]339’da[1] dahi Yenice ve İslâm Noraşeni köyleri civârında bulunan Ermeni kıt‘aâtı üzerine ta‘arruz etmişlerdir. Vukû‘ bulan pek şedîd ve hûn-zîrâne musâdemeye Ordubad, Culfa ve Şerur ahâlîsi dahi iştirâk eylemişlerdir. Ermenilerden dört yüz kadar telefât ve beş zâbit ile iki yüz on üç nefer esîr vâki‘ olmuş-

[1] Sənəddə səhvə yol verilmişdir. “22 Temmuz [1]335” olmalıdır.

dur. Gâlib İslâmlar Ermeni esîrleri hakkında hüsn-i mu'âmele göstermişlerdir. İslâmlardan da pek çok telefât ve bir hayli mecrûhîn olmuşdur. Bu kanlı musâdeme ve mücâdeleler netîcesinde Nahçıvan ve havâlîsinde mütemekkin İslâmlar muhâfaza-ı cân ve mâl için Nahçıvan ve havâlîsinin Azerbaycan Cumhûriyeti'ne iltihâkını i'lân eylemiş ve mezkûr cumhûriyet bayrağını çekmişdir.

Ermeniler bu kadarla da kalmamışlardır. 19 Mart [1]336 târîhinden i'tibâren tekrâr muvazzaf ve muhtelif sınıflardan mürekkeb kuvvetler ile Nahçıvan havâlîsinde Ordubad, Ahuracıva ve Büyük Vedi mıntıkalarında İslâm ahâlî üzerine ta'arruz ve ta'addîye başlamışlardır. Kırk kişilik bir Ermeni kıt'a-ı askeriyesi Kağızman'ın cenûb-ı garbîsinde ve Aras nehrinin şimâlinde kâ'in Şorlu karyesine gelmiş, gündüzleri Aras geçidinden gelen ve giden Müslüman yolcuları yakalayarak şehîd etmeğe ve geceleri muhtelif yollar üzerinde pusular kurub tecâvüzâtda bulunmuşdur. Revan Azerbaycan sefîrinin vesîkasını hâmilen Azerbaycan ve sâ'ir mahallere gitmek üzere Revan civârından şimendiferle hareket eden 500 nefer İslâm Gümrü civârında vagonlardan indirilerek kâmilen katl edilmişdir.

Geçen 6 Şubat 1337 târîhinde Rus-Ermeni Bolşevikleri Gürcüler ile Celâloğlu semtinde harbe tutuşarak 2 Şubat [1]337'de Varonsofka'yı işgâl ve kura-yı islâmiyeye ta'arruz etmişlerdir.

8 Şubat [1]335'de Çubuklu'ya mülhak Kara-îsâ karyesinden Süleymânoğlu Halîl'in erzâk ve hubûbâtını zabt, 12 Şubat [1]335'de Kızılkilise karyesinden Ömeroğlu Kurbân, Alîoğlu Mustafâ, İbrâhîmoğlu Îsâ ve diğer Alîoğlu Mustafâ nâm-ı eşhâsın at, elbise ve silâhlarını aldıkdan başka kendilerini kılıç ile sûret-i fecî'ada katl ve aynı târîhde İlmezlü karyesinden İbrâhîmoğlu Mehmed ile Halîloğlu Mahmûd'un atlarını müsâdere etmişlerdir. Sâlifü'z-zikr Rus-Ermeni Bolşevikleri 24 Şubat [1]337'de Sâatlı karyesinde Gürcülerle kavga etdikleri esnâda karye-i mezbûreden Mustafâoğlu Mahmûd, Mahmûdoğlu İbrâhîm Halîl, Mahmûdoğlu Îsâ, Halîloğlu Velî nâm kimseleri öldürmüşler ve bunların iki kız ve iki gelinini kaldırıb götürmek istedikleri zamân kızlar feryâda başlamakla bunların ırz ve nâmûslarına geçmişler ve sonra da bunları katl etmişlerdir. Târîh-i mezkûrda Soğanlı karyesinden Mustafâoğlu İsmâîl ve Süleymânoğlu Balakişi'nin hânelerindeki eşyâlar ile berâber gümüşden ma'mûl ba'zı zî-kımyet eşyâyı ve yüzden fazla koyunlarını dahi götürmüşlerdir.

17 Şubat [1]337'de Borçalı'ya mülhak Gürarzı ve Sazvan köylerini basarak koyun, sığır, öküz, araba, at, eşyâ-yı beytiye gibi her ne var ise hepsini aşırdıkdan mâ-'adâ pek çok kızların, gelinlerin ırz ve nâmûslarına sûret-i vahşiyânede tasallut ve tecâvüz etmişlerdir. 19 Şubat 1337'de dahi Gişeli ileri gelenlerinden Cırcıroğullarından Kerîmoğlu Hâcî Bayrâm'ı oğlu ile berâber tutarak, Hâcî Bayrâm'ın bir kulağını kesmişler ve yigirmi milyon manatını, 1500 koyun ve birçok devesi ile erzâk ve ev eşyâsını kâmilen almışlardır. Ve bu baba ve oğlu birlikde Sınık köprüsü tarîkiyle içeri taraflara götürmüşlerdir. İş yalnız bu kadarla kalmamışdır. Gişeli karyesinde deve, öküz, araba, koyun, sığır gibi emvâli kâmilen aşırmışlardır. Bolşevik Ermenileri diğer karyelere dahi saldırarak Baydar köyünden Sultânzâde Meşhedi Ağa'nın 400 re's koyununu, beş devesini, öküzleriyle berâber iki arabasını, 200 put buğdayını, eşyâ-yı beytiyesini ve karye-i mezkûrede koyun ve sığıra müte'allik birçok mevâşîyi götürdükleri gibi 20 Şubat [1]337 târîhinde dahi Görenler karyesinden Süleymânoğlu Mecîd'in dokuz devesiyle 300

koyununu ve karyenin birçok koyun ve sığırını ve ev eşyâlarını almışlardır. Aynı târîhde Muğanlar karyesinden Çopuroğlu Allahverdi'nin beş devesiyle 20 ineğini, 500 koyununu, dört çift öküzünü; Kuluzâde Paşa Ağa'nın altı deve, 250 koyun, arabasıyla berâber beş çift öküzünü ve birçok eşhâsın da koyun ve sığır ve ev eşyâlarını ve kezâlik aynı târîhde Kür nehri kenârında vâki' Kepenekçi karyesinden Kerîmoğlu İlyâs'ın katl ve itlâfıyla berâber koyun ve öküzlerini ve İlmezlü karyesinden dahi iki kişiyi katl; Karayazı Köseli karyesinden Hâcî İskenderoğlu Alî Beyin 1250 koyun ve 870 sığırını; Îmânîoğlu Osmân'ın 1150 koyun ve 254 sığırını; Hâcî Bayrâmoğlu Hazayen'in 800 koyun, 62 sığır ve sekiz atını zabt ve bir kardaşını katl etmişler ve birçoğunun da koyun, sığır ve emvâlini yakalamışlardır. 23 Şubat [1]337 târîhinde Karatepe karyesinden Hoylu Alî'nin elli beş sığırını ve üç arabasını öküzleriyle berâber aldıkları gibi eşhâs-ı sâ'ireden dahi altı re's at ahz ve birçok evleri yağma ve gâret; Karayazı karyesinden jandarma Çopuroğlu Mustafâ'nın 72 sığır ve dört atını, öküzleriyle birlikde iki arabasını ve 150 put buğdayını ve eşhâs-ı sâ'ireye â'id birçok hayvânât ve zehâ'iri; Ağtehle karyesinden Alîoğlu Asker'in 12 sığır, 350 koyun, iki at ve iki öküzüyle arabasını ve Emîrhanoğlu Meşhedî Namâz'ın 850 koyun, 33 inek, yedi atıyla iki milyon manatını ve öküzleriyle berâber üç arabasını ve Tataroğlu Mahmûd'un 300 koyun, 420 inek, üç at ve öküzleriyle berâber iki arabasını ve birçok kimselerin de birçok hayvânâtını ve eşyâsını talan eylemişlerdir. 24 Şubat'da mezkûr Karatehle karyesinden Hâcî Hasanoğlu Meşhedî Kâsım'ın 840 koyun, 72 sığırını ve öküzüyle berâber dört arabasını, sekiz atını ve altın ve gümüş olmak üzere 500.000 manatını, Hâcî Hasanoğlu Meşhedî Kâzım'ın 520 koyun, 32 eşek, dört at ve bir arabasını alıb götürmüş oldukdan başka Himmetoğlu Alî, Emîrhanoğlu Bayrâm ve diğer birkaç kişiyi katl etmişlerdir.

16 Şubat târîhinde 600 nefer Ermeni süvârîsi Şulavird, Çıkarak, Saraclu karyesi üzerine yürüdükleri esnâda, ahâlî havf ü hirâs ile evlerini bırakarak ormanlara ilticâ eylemişlerdir. Ermeniler mezkûr köyü talan ve birçok kız ve kadınların ırz ve nâmûslarına musallat oldukları gibi buradan dahi Eymir karyesine geçerek bu karyeyi kâmilen gâret etmişler ve Hâcî Kurbânoğlu Meşhedî Hüseyin'in 200 put buğday ve 32 ineğini ve öküzleriyle berâber iki arabasını ve işbu karye ile civâr karyelerden koyun satın alan Mollaeyyûb karyeli Namâzoğlu Mehmed'in 240 koyununu, Bayrâmoğlu Yûsuf'un 260 koyununu ve Horcuoğlu Kurbân'ın 95 koyununu sürükleyib götürmüşlerdir.

17 Şubat'da Koşakilise karyesine Ermeniler sarkarak hayvânât, zehâ'ir ve emvâl ve eşyâ-yı mevcûdeyi iğtinâm etmişlerdir. Ermeniler Kepenekçi karyesine dahi sokulmak istemişler ise de köylüler Ermenileri kabûl etmemişlerdir. Bunun üzerine çapulcular civârda bulunan Haçinler karyesine giderek Kepenekçi köyünden 200 put un ile on iki re's sığır celb eylemişlerdir. Ermeniler Köseli karyesinden eşhâs-ı muhtelifeden 2800 koyun, 180 sığır, 15 at ve 24 Şubat'da işbu karyede Savukbulaklı Pirioğlu Kahraman'ın dört devesini yüklü erzâkıyla berâber ve bir milyon manatlık eşyâsını ve 150 koyununu, Kızılkilise karyeli Alîoğlu Molla İlyâs'ın bir atı ile 250 koyununu ve Şahadlı karyesinden Hâcî Velîoğlu Mehmed'in bir atı ile 350 koyununu ve eşhâs-ı sâ'irenin beherinden dahi üçer yüze kadar koyun almışlardır.

Ermenilerin Şubat 16'dan 28 târîhine kadar Bağlıca kışlağında boğazlayıb yedikleri ve alıb götürdükleri mevâşînin mikdârı hesâba sığmaz. 16 Şubat'da Şulavir yolunda

Arınçlı karyesinden Hâcîoğlu Cemâl nâm kimesneyi soydukdan mâ-ʻadâ beş yerinden de ağır sûretde yaralamışlardır.

Lori, Başgeçid ve umûm Borçalı köylerinin beherinden 2000 put zahîre, 150 sığır ve 500 koyun verilmesini Ermeniler 1 Mart târîhinde iʻlân etmişler ve bir tarafdan da gizliden gizli birçok İslâmları katl ve itlâfa başlamışlardır.

Borçalı mıntıkasında kâ'in İslâm köyleri halkları tarafından müteʻaddid imzâlar ile alınan 20/[0]2/[13]37 târîhli iki kıtʻa istimdâd-nâmede Savukbulak, Çuhakend, Kepenekçi, Bergancak, Karahisarlı, Hamamlı, İlmezlü ve Arınçlı köylerinde ve posta yolları üzerinde bulunan sâ'ir köylerde sâkin ahâlî-i islâmiyeye Celâloğlu Vaso ve Beyler nâmındaki Ermenilerin kumandaları altında bulunan Ermeni çeteleri taʻarruz ve tecâvüz ve mezkûr çeteler Kızılordu efrâdını dahi iğfâl ile Bolşevik maskesi altında ahâlî-i mezbûreden birçoğunu katl etmiş oldukları anlaşılmışdır.

Ermeniler tarafından muhtelif mahall ve karyelerde îkâʻ edilen muhtelif ve müteʻaddid mezâlim, taʻaddiyât, gârât ve tahrîbâtı mübeyyin ayrıca bir kıtʻa cedvel tanzîm ve leffen takdîm edilmişdir.

Sarıkamış,
22 Kânûnuevvel [1]337
Müsevvidi
Şehbender Mehmed Râgıb
HR.SYS, no. 2878/93, v. 1-4, səh. 1-11.

***** ***** *****

4.5. Azərbaycan Cümhuriyyətinin süqutu və mühacir Azərbaycan siyasətçiləri

Dünyada və regionda gedən proseslərin təsiri altında Azərbaycan xalqının uzun illərdən bəri apardığı milli azadlıq mübarizəsinin yekunu kimi 1918-ci il mayın 28-də yaranan Azərbaycan Cümhuriyyəti çox yaşamadı. Cəmi 23 ay yaşayan və bu müddət ərzində xalqımızın yaddaşında silinməz izlər buraxan Azərbaycan Cümhuriyyəti Rusiya təcavüzünün qurbanı oldu.

Sovet Rusiyası nəyin bahasına olursa-olsun keçmiş rus imperiyasını bərpa etməyi qarşısına məqsəd qoymuşdu. Bu məqsəd əslində rəngindən asılı olmayaraq Rusiyanı təmsil edən bütün qüvvələrin amalı idi. 1920-ci ilin əvvəllərində Rusiyada vətəndaş müharibəsi əsasən başa çatdıqdan sonra bolşevizm təhlükəsi Azərbaycanı təhdid etməyə başladı. Dağılmış rus iqtisadiyyatını bərpa etmək üçün neft Bakısı Sovetlər üçün həyati əhəmiyyət daşıyırdı. Bu səbəbdən bolşeviklər Azərbaycanın işğalını tezliklə həyata keçirməyə tələsirdilər. Yerli bolşeviklər Azərbaycanın yenidən Rusiya tərəfindən işğal edilməsində xüsusi rol oynasalar da, Sovet tarixşünaslığında yer almış "Bakı proletariatı silahlı üsyan yolu ilə "Müsavat" hökumətini devirib Azərbaycanı Sovet Sosialist Respublikası elan etdi" tezisinin heç bir elmi əsası yoxdur.

Aprelin 26-dan 27-nə keçən gecə, Azərbaycan parlamentinə ultimatum verilməsindən 12 saat əvvəl XI Qızıl Ordu Azərbaycan sərhədini keçib sürətlə Bakıya doğru irəlilə-

məyə başladı. Aprelin 28-i səhərə yaxın saat 4-5 radələrində XI Ordunun ilk zirehli qatarı Biləcəriyə daxil olub, oradan da dərhal şəhərə tərəf hərəkət etməyə başladı. Bununla da, heç bir rəsmi dəvət almadan Azərbaycana girmiş XI Qızıl Ordu bu müdaxilə ilə Azərbaycan Cümhuriyyətinin həyatına son qoydu və Azərbaycan yenidən Rusiya tərəfindən işğal olundu.

Nə qədər təzadlı da olsa, Azərbaycanın müstəqilliyini Paris Sülh konfransında tanıyan Antanta dövlətləri onun Rusiya tərəfindən işğal edilməsini sükutla qarşıladılar.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin Paris Sülh konfransına göndərdiyi nümayəndələr cümhuriyyətin süqutundan sonra Azərbaycan siyasi mühacirətinin ilk dəstəsinə çevrildilər. Bunun ardınca, Sovet Rusiyasının cümhuriyyət liderlərinə və istiqlal fikrinin daşıyıcılarına qarşı Azərbaycanda həyata keçirdiyi terror və güllələnmələrlə müşaiyət olunan repressiv tədbirlər cümhuriyyət liderlərinin böyük bir qismini mühacirətə getməyə məcbur etdi. Mühacirətə getməyib vətəndə qalmağı üstün tutanların bir qismi dərhal güllələndi, qalanları isə təqiblərlə dolu bir həyat yaşamalı oldularsa da, 1930-cu illərin repressiyalarından canlarını qurtara bilmədilər.

Mühacirətdə də sovet və erməni terroruna məruz qalan Azərbaycan mühacirləri ən ağır şərtlər altında olsa belə, Azərbaycanın istiqlalı uğrunda mübarizəni davam etdirdilər və son nəfəslərinədək bu mübarizəyə sadiq qaldılar. Bunu arxiv sənədləri sübut edir.

Azərbaycan Cümhuriyyətinin Paris Sülh konfransına göndərdiyi nümayəndə heyəti Cümhuriyyətin süqutundan sonra Azərbaycanın Rusiya tərəfindən işğal edilməsinə kəskin etirazını bildirmiş, eyni zamanda həmin dövrlərdə Avropada keçirilən konfranslara memorandumlar təqdim etmişdir. Avropadakı Azərbaycan sülh heyəti Ə.M.Topçubaşovun imzası ilə 17 fevral 1921-ci il tarixində London Sülh konfransına da nota təqdim etmişdir. Bu notanın bir nüsxəsi də 18 fevral 1921-ci il tarixində türk heyətinə göndərilmişdir.[1] Notada Azərbaycan xalqının 10 aydan bəri rus işğalı altında əziyyət çəkdiyi vurğulanır və bu işğaldan azad olmaq üçün böyük dövlətlərin Azərbaycan xalqına maddi və mənəvi dəstək verməsi xahiş edilirdi. Bolşevik istilasının həm Qafqaz həm də Orta Şərqdə ağır nəticələrə gətirib çıxaracağı diqqətə çatdırılırdı.[2] Notada əlavə olaraq, cümhuriyyətin varlığını qoruya bilməsi üçün Azərbaycan xalqının silah yardımı ilə Türkiyə və Gürcüstanın hərbi dəstəyinə də ehtiyacı olduğu vurğulanırdı.

Avropada olan Azərbaycan, Şimali Qafqaz, Gürcüstan və Ermənistan respublikalarının nümayəndələri 10 iyun 1921-ci ildə birgə bəyanatla çıxış edirlər. Bəyanat 10 maddədən ibarət olub, bu dörd ölkənin müstəqilliyə olan münasibətini və həmrəyliyini ifadə edir. Bəyanatda deyilir ki, Qafqaz respublikalarının tam müstəqil olmaları və Şərqlə Qərb arasında strateji ərazi rolunu oynamaları üçün bu respublikalar arasında ittifaq yaradılması vacibdir. Bunun üçün burada yaşayan xalqlar arasında dostluq və qardaşlıq əlaqələri qurulmalıdır; Sərhəd problemləri danışıqlar yolu ilə həll oluna bilər; İttifaq ölkələri biri digərinə heç bir şəkildə zərər verməməlidir; Tərəflər arasında hərbi ittifaq da bağlana bilər; Digər tərəfdən tərəflər arasında gömrük birliyi belə qurula bilər; Yerli mənbələrin

[1] BOA, HR.SYS, no. 2310/12, v. 4.
[2] BOA, HR.SYS, no. 2310/12, v. 1-3.

istifadə edilməsi və istehsal üçün xarici dəstək təmin edilə bilər; Tərəflər Qafqaz respublikalarının məruz qaldıqları işğal və təhdidi qəbuledilməz hesab edirlər.[1]

Mühacirətdə olan Azərbaycan nümayəndələri Qafqaz xalqlarının Rusiyaya qarşı apardıqları mübarizəni vahid bayraq altında birləşdirməyə çalışdıqları bir zamanda Azərbaycan Cümhuriyyətinin liderlərinə qarşı erməni terroru öz işini görməkdə idi. Belə ki, 1921-ci il iyulun 18-dən 19-na keçən gecə Azərbaycanın sabiq daxili işlər naziri və İstanbuldakı ticarət nümayəndəsi olan Behbud Xan Cavanşir ailəsi və iki qardaşı ilə birlikdə qaldığı Pera Palas otelinə gedərkən erməni Misaq Aqopoğlu tərəfindən tapancadan beş dəfə atəş açılmaqla öldürülmüşdü.[2] Cinayəti törədən Misaq Aqopoğlu fransız polisi tərəfindən dərhal tutularaq həbs edilmişdi. Osmanlı tərəfi öz mövqeyini ortaya qoyaraq bəyan edir ki, bu qətl ölkədə böyük iğtişaşlara səbəb ola biləcəyindən Misaq Aqopoğlu müharibə cinayətlərinə baxan məhkəmə tərəfindən mühakimə olunmalı və fransız tərəfi buna müdaxilə etməməlidir.[3] Osmanlı ədliyyəsi cinayəti törədən Misaq Aqopoğlunun Osmanlı təbəəsi olduğunu önə sürərək onun Osmanlı məhkəmələrində mühakimə olunması üçün Osmanlı polisinə təslim edilməsini tələb edir və nəticədə İstanbuldakı fransız və ingilis komissarlıqları da bu tələblə razılaşıb Misaq Aqopoğlunu Osmanlı polisinə təslim edirlər.

Azərbaycan mühacirlərinin Türkiyədə və Avropadakı fəaliyyətləri ilə bağlı Osmanlı arxivlərində olan sənəd və materialların araşdırılması onu deməyə əsas verir ki, mühacirlərimiz yaşadıqları mühacir həyatının bütün çətinliklərinə və məhrumiyyətlərinə baxmayaraq yorulmadan Azərbaycanın istiqlalı uğrunda mübarizələrini davam etdirmişlər. M.Ə.Rəsulzadə TBMM hökuməti Xariciyyə Vəkalətinin İstanbul nümayəndəsi Adnan bəyə müraciət edərək Ankaraya getmək və orada Türkiyə rəsmiləri ilə Azərbaycanla bağlı danışıqlar aparmaq arzusunda olduğunu bildirir. Lakin Adnan bəy, bununla bağlı Xariciyyə Vəkalətinə göndərdiyi şifrədə belə bir müzakirənin hazırki Azərbaycan hökumətincə uyğun olmayacağını vurğulayır.[4]

Rəsulzadə, eyni zamanda 1924-cü ilin oktyabrında öz ailəsini İran vasitəsilə Türkiyəyə gətirməyə də çalışmış, amma Tehrandakı Türkiyə səfirliyi bu səfərə viza verməmişdir. Sənəddə bildirilir ki, Rəsulzadənin ailəsi azərbaycanlı Məhəmməd Əli Dadaşov və Abbasqulu Vəliyevlə birlikdə Türkiyənin Tehrandakı səfirliyindən Türkiyəyə gəlmək üçün viza istəmiş, amma səfirlik viza verməmişdir.[5] Bu məsələ haqqında məlumatlandırılan Türkiyə hökuməti adı çəkilən şəxslərin Türkiyəyə gəlmələri üçün heç bir problemin olmadığını vurğulayır və Tehran səfirliyinə də onlara viza verilməsi ilə bağlı göstəriş verildiyini bildirir.[6] Lakin bu addım müraciətdən altı ay sonra, 1925-ci ilin martında atıldığından, belə demək mümkünsə, gecikmiş bir addım idi. Çünki Sovet hakimiyyətinin pəncəsindən istənilən zaman xilas olub xaricə getmək mümkün deyildi və olmadı da.

---

[1] BOA, HR.SYS, no. 2303/13, v. 31-35; HR.SYS, no. 2467/41, v. 1.
[2] BOA, DH.İ.UM, no. 20-28/14-53, v. 2.
[3] BOA, HR.SYS, no. 2467/41, v. 2; HR.SYS, no. 2467/53, v. 3; HR.SYS, no. 2468/6, v. 1.
[4] BOA, HR.İM, no. 235/4, v. 5.
[5] BOA, HR.İM, no. 121/28, v. 1, 3.
[6] BOA, HR.İM, no. 121/28, v. 2.

ARXİV SƏNƏDLƏRİNİN TRANSKRİPSİYASI

№ 353

[17 fevral 1921]
République d'Azerbaidjan
Délégation
A La
Conférence de la Paix
Le 17 février 1921
No 766

A Son Excellence
Monsieur le Président du Conseil Suprême
des Alliés
à Londres
Monsieur le Président,

Dans son mémoire en date du 20 janvier 1921 No 730 présenté au Conseil Suprême, de même que dans ses fréquentes lettres adressées au Conseil Suprême de la Conférence de la Paix, la Délégation de la République d'Azerbaidjan auprès de la Conférence de la Paix a eu l'honneur d'attirer l'attention du Conseil Suprême sur la situation extrêmement pénible du peuple azerbaidjanien, qui depuis dix mois verse son sang dans des combats acharnés contre les bolchéviks russes.

Les souffrances incessantes du peuple, la destruction systématique de tous les biens culturels et économiques du pays, le pilage éhonté de sa principale richesse le napthe de Bakou, oblígent la Délégation de l'Azerbaidjan à déclarer de nouveau au Conseil Suprême des Alliés que l'Azerbaidjan et son peuple écrasé sous le régime bolchéviste, attendent avec une impatience compréhensible une aide morale et matérielle des Puissances de l'Entente.

<u>Moralement</u> notre pays peut être aidé par la reconnaissance <u>de jure</u> de la République azerbaidjanienne par l'Entente qui a déjà reconnu notre voisine, la Géorgie.

Actuellement, c'est justement l'Azerbaidjan qui a le plus besoin de cette reconnaissance; il ne se réconciliera jamais avec le régime bolchéviste, il a toujours été et sera toujours, par suite de la tournure de l'esprit et des idées de la population musulmane, opposé aux principes destructeurs qui lui sont imposés sur l'ordre des bolchékis moscovites au moyen des baionnettes de l'armée rouge.

C'est pourquoi la Délégation se décide à déclarer qu'une circonstance comme le régime bolchéviste qui n'a aucune racine dans le pays et rien de commun avec la population musulmane, laquelle supporte une lutte sanglante contre ce régime, ne devrait pas être un obstacle à la reconnaissance <u>de jure</u> de la République d'Azerbaidjan.

La Délégation se permet d'affirmer qu'au contraire cette reconnaissance donnerait une puissante impulsion et servirait de stimulant sauveur pour animer l'esprit du peuple dans la lutte contre les bolchéviks russes, dont la présence en Azerbaidjan est dans tous les cas une circonstance passagère, temporaire, car le peuple azerbaidjanien est inébranlablement résolu à se séparer de la Russie et à vivre de sa vie politique indépendante, prêt à tous les sacrifices pour défendre et conserver sa liberté et son indépendance.

La Délégation a l'honneur d'affirmer au Conseil Suprême des Alliés que notre peuple ne changera jamais de résolution et ne cessera de lutter contre ses nouveaux oppresseurs, tant qu'il ne sera pas délivré de ce régime abhorré.

Mais comme cette lutte sanglante est trop lourde, elle pourra, comme l'expérience des dix derniers mois le fait voir, durer longtemps et troubler ainsi la paix et la tranquillité dans tout le Caucase, si étroitement lié avec le proche Orient.

En d'autres termes, tant que les bolchéviks russes seront au Caucase, particulièrement en Azerbaidjan, la paix et la tranquillité dans tout le Proche Orient seront en Grand danger, comme à présent.

La Conférence actuelle du Conseil Suprême des Alliés à Londres poursuit aussi un but hautement humanitaire et salutaire pour les peuples du Porche Orient, et parmi eux pour ceux du Caucase – le rétablissement d'une vie de travail paisible et de la tranquillité parmi ces nations épuisées et ruinées moralement et économiquement par de longues années de la guerre et par les troubles à l'intérieur. Ce noble but, comme la Délégation de la république azerbaidjanienne en est persuadée, ne peut être atteint que par la liquidation définitive du bolchévisme russe, avant tout au Caucase et dans le Proche Orient, si étroitement lié au Caucase. L'Azerbaidjan surtout est prêt à tous les sacrifices pour lutter contre ledit mal; mais pour qu'il puisse mener à bien cette lutte, il a besoin non seulement d'aide morale, mais aussi d'aide matérielle, sous la forme d'armements et en général de matériel de guerre.

La Délégation ne doute pas que pour le meilleur emploi d'une telle aide, l'Azerbaidjan n'ait la sympathie du peuple géorgien, son voisin qui est lié depuis longtemps à l'Azerbaidjan par des liens d'amitié et de bienveillance mutuelle. La présence de représentants de la Turquie peut aussi faciliter la solution de cette question.

Vu ce qui vient d'Etre exposé, j'ai l'honneur, Monsieur le Président; de vous prier, au nom de la Délégation de la République azerbaidjanenne, de soumettre au Conseil Suprême des Alliés les revendications de ladite Délégation exposés dans ce mémoire:

I° La reconnaissance de jure de la République azerbaidjanienne.

2° Accorder à l'Azerbaidjan une aide matérielle contre les bolchévistes russes.

Je vous prie, Monsieur le Président, d'agréer l'expression de mon profond respect.

HR.SYS, no. 2310-12, v. 1-3.

***** ***** *****

№ 354

[18 fevral 1921]
République D'Azerbaidjan
Délégation
A La
Conférence de la Paix
Le 18 février 1921
No. 773
Paris: 37, rue Decamps
Londres: Ritz Hôtel Piccadilly
A Son Altesse
Monsieur le Grand-Visir et Président de la Délégation

Turque à la Conférence de la Paix
à Londres
Monsieur le Président,

La Délégation de la République azerbaidjanienne à la Conférence de la Paix à l'honneur de remettre à Votre Altesse un exemplaire de la déclaration remise le 17.2.1921 au Conseil Suprême de la Conférence à Londres.

En vous exprimant l'espoir que la Délégation de Turquie voudra bien accorder son attention aux intérêts de la jeune République azerbaidjanienne, je prie Votre Altesse d'agréer l'expression de nos sentiments de profond respect.

A. M. Toptchibacheff
Président de la Délégation de Paix
De La
République D'Azerbaidjan

HR.SYS, no. 2310/12, v. 4.

***** ***** *****

№ 355

[10 iyul 1921]
DÉLÉGATION OTTOMANE
A LA
CONFÉRENCE DE LA PAİX
Paris,
le 10 Juillet 1921
No G1 592
No S1 327
Objet: accord entre les Représentants
des Républiques du Caucase.
1 annexe
Son Altesse
Le Maréchal Ahmed Izzet Pacha,
Ministre des Affaires Etrangères de Sa Majesté Impériale le Sultan
Altesse,

Votre Altesse a dû lire dans les principaux journaux de Paris que les Représentants des Républiques d'Arménie, d'Azerbaidjan, du Caucase du Nord et de Géorgie on signé entre eux ici, le 10 Juin dernier, une déclaration en vue d'éliminer toutes causes de différents entre ces Républiques et de fonder suf des bases fermes leur étroite solidarité.

Les signataires de cet accord n'ayant pas communiqué à la presse son contenu j'ai cherché à le connaitre. J eme suis adressé à cet effet à Ali Merdan Bey Topdjibachief, Président de la Délégation d'Azerbaidjan, qui, après quelque hésitation m'a fait parvenir le texts ci-joint.

En soumettant ce document à Votre Altesse, je crois devoir attirer Son attention sur la partie finale de l'article 7 où les signataires soulèvent la question de la délimitation

territoriale de la Turquie et de l'Arménie en déclarant que les Etats caucasiens contribueront par leur communs efforts à l'aboutissement de ce réglement.

Cet engagement ne peut modifier en rien la phase de la question arménienne qui à été définitivement réglés entre le Gouvernement d'Angora et les Représentants qualifié, de la République d'Arménie. Il est seulement fort regrettable que les Chefs des Délégations du Caucase du Nord et d'Azerbaidjan, tous deux musulmans, aient souscrit à un pareil accord. Le moment venu ceux-ciseront, j'en ai la certitude, blâmés par leurs compatriotes qui n'admettront nullement l'existence d'une coalition contre nous pour satisfaire les visées territoriales des arméniens. Ali Merdan Bey et Tchermoeff ont sans doute, en agissant ainsi, voulu protéger leurs intérêts particuliers notamment ce dernier qui sans, une autorisation légale, a négocié à Londres à Paris quelques importantes concessions de pétrole.

Veullez agréer l'assurance de la très haute considération acev laquelle j'ai l'honneur d'être de Votre Altesse le très humble et très obéissant serviteur.

Méhemmed Naly

HR.SYS, no. 2303/13, v. 30, səh. 1-3.

***** ***** *****

№ 356

DECLARATION

Les soussignés, Représentants des Réspubliques: d'Arméniene, d'Azerbaidjan, du Caucase du Nord et de Georgie, animés du désir d'assurer aux peuples du Caucase les bienfaits de l'indépendance, du régime démocratique et de la prospérité économique, et soucieux d'éliminer toutes causes de différends entre ces Républiques et de fonder sur des bases fermes leur étroite solidarité, déclarent ce qui suit:

I

Lesdits Représentants reconnaissent à l'unanimité que le Caucase, isthme nettement démimité entre l'Europe et l'Asie, est, du fait de sa situation géographique, la grande voie internationale reliant la Mer Noire et la Mer Mediterrannèe aux pays de l'Asie Centrale et de l'Asie Antérieure, et que la liberté de cette vois, au profit de tous les peuples, ne peut être assurée qu'à la condition de la complète indépendance des Républiques Caucasiennes et de l'établissement entre elles d'une alliance.

II

Les Représentants desdites Républiques sont unanimes à recennaitre également, que pour consolider l'indépendance des Républiques susmentionnées et pour metre le Caucase à même de servir de liaison entre l'Occident et l'Orient, ainsi qu'entre le monde chrétein et le monde musulman, il est indispensable qu'une union étroite et fraternelle soit établie entre tous ses peuples.

III

Désirant écarter toutes les causes des conflits qui on malheureusementsurgi, dans le passé, entre les peuples Caucasiens, et pour amener au plus tôt la solidarité et l'amitié entre ces peuples, unis par des liens séculaires de voisinage et par la communanté de leurs destinées historiques, les Républiques Caucasiennes décident de résoudre désormais, par

voie d'arbitrage obligatoire, toutes contestations ou différends existant ou pouvant surgir entre elles, et, en premier lieu, les litiges de frontières.

IV

Considérant que, pour atteindre les buts visés dans la présente déclaration, une complèe concordance de vues et l'unité d'orientation sont indispensables dans le domaine de leur politique extérieure, - les Républiques Caucasiennes s'abstiendront de tout engagement, action ou entente, de caractère international pouvant porter préjudice à l'alliance en général ou à l'un de ses membres, et elles contribueront, en matière de politique entérieure, à l'unité et à la coordinatio d'action des différents Etats caucasiens unis par le Traité d'alliance.

V

Considérant l'indépendance de chacun des peuples du Caucase comme étroitement liée à l'indépendance des autres peuples caucasiens, lesdites Républiques concluent en vue de défence de chaucune d'elles et de toutes ensemble, contre les agressions extérieures, une alliance militaire défensive.

VI

Vu la communauté des intérêts économiques de tous les peuples du Caucase, communauté dont ils sont profondément canscients, et afin d'affermir la solidarité politique de ces peuples, les soussignés déclarent que les frontières douanières ainsi que toutes autres entraves à la libre circulation entre les territoires des différentes Républiques Caucasiennes sont abolies et que lesdites Républiques formeront dvsormais une union douanière et un territoire unique de transit pour le commerce international.

VII

En établissant des rapports d'alliance sur les principes sus indiqués, les Républiques Caucasiennes sont animées du désir sincèra d'établir, sur les bases de leur complète indépendance et de l'inviolabilité de leurs territoires, des relatiıns d'amitié et de bon voisinago avec les Etats voisins, à savoir: la Russie, la Turquie et la Perse. En même temps, les Représentants des République d'Arménie, d'Azerbaidjan, du Caucase du Nord et de Géorgie, déclarent que ces Républiques son prêtes à donner lors du règlement de leurs rapports avec la Russie, juste satisfaction aux intérêts de la Perse ayant trait au commerce de transit avec l'Europe, seront aussi sauvegardés. Attachant d'autre part non moins d'importance à l'établissement de relations d'amitié et de bon voisinage avec la Turquie, les Républiques Caucasiennes tâcheront de consolider, par leurs efforts communs, ces relations, sur la base de l'observation et du respect par la Turquie de l'inviolabilité des territoires du Caucase dans ses frontières de 1914. Considérant également que la non solution jusqu'à ce jour de la questiın arménienne en Turquie, a constitué un des obstacles principaux à l'établissement d'une union des Etats Caucasiens, au Grand détriment de leurs intérêts évidents, les Représentants de ces Etats trouvent qu'une prompte et équitable délimştation territoriale de la Turquie et de l'Arménie, conforme à leurs intérêts mutuels, dans les limites de la Turquie, sera un des gages de la paix, et du calme en Proche Orient, et que la solidité et la viabilité des Républiques Caucasiennes et de leur union, dépendront dans une large mesure de ce règlement, à l'aboutissement duquel les Etats Caucasiens contribueront par leurs communs efforts.

VIII

Persuadés que le concours moral et politique des Puissances est assuré à la cause de l'indépendance des Républiques Caucasiennes, reconnue déjà par aints actes internationaux, les Gouvernements des dites Républiques s'appliqueront à affermir, par leurs efforts communs leurs relations politiques, commerciales et industrielles avec les Etats étrangers et à établir des conditions propres à faciliter la coopération des capitaux étrangers poyr la mise en valeur des richesses naturelles du Caucase.

IX

Les Représentants des Républiques d'Arménie, d'Azerbaidjan, du Caucase du Nord et Géorgie, fermement persuadés de la nécessité de l'union des Républiques indépendantes du Caucase pour le maintien de l'ordre et de la paix dans le Proche Orient, déclarent qu'il ne sera possible d'atteindre les buts visés par leurs Etats respectifs qu'à condition que es Puissances voisines respectent l'indépendance politique, ainsi que l'intégrité territoriale desdites Républiques; ils déclarent en cutre que l'occupation en 1919-1920-1921, par les forces armées de la Russie et de la Turquie, des territoires de ces Républiques, constitue une violation flagrante de leurs droits et est une source de perturbations futures et que tous les moyens d'action diplomatique doivent être employés pour metre fin au plus vite à cette occuğation illégale et rétablir l'ordre.

X

Les Représentants des Républiques Caucasiennes déclarent que tous es traités et arrangements concernant les cessions de territoires et imposés aux Etats Caucasiens par les Puissances voisines, ainsi que tous privilèges ou concessions accordés à qui que ce soit en Arménie, en Azerbaidjan, au Caucase du Nord et en Géorgie, par des autorités, groupes ou organisations non issus de la volonté librement exprimée des peuples de ces Républiques sont dépourvous de toute valeur légale et seront considérés comme nuls et non avenus.

Fait à Paris, le dix juin mil neuf cent vingt et un, en quartre exemplaires.

SCEAUX des Délégations:

Arménienne Signé: A. Aharonian

Président de la Délégation de la République Arménienne

Azerbaidjanienne Signé: A. M. Toptchibacheff

Président du Parlement d'Azerbaidjan Président de la Délégation de Paix de la République d'Azerbaidjan

du Caucase du Nord Signé: A. M. Tchermoeff

Président de la Mission Diplomatique de la République du Caucase du Nord

et de la Légation de Géorgie de France Signé: A. Tchenxeli

Envoyé Extraordinaire

Ministre Plénipotentiaire

HR.SYS, no. 2303/13, v. 31-35.

***** ***** *****

№ 357

[19 iyul 1921]
İstanbul Polis Müdîriyet-i Umûmiyesi
2. Şubesi
Aded
Umûmî
Husûsî : 2663
Mahremdir.
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsi'ne
Ma'rûz çâker-i kemîneleridir.

Bir mâhdan beri Beyoğlu'nda Pera Palas otelinde 134/171 numaralı dâi'rede ikâmet eden Azerbaycan mümessil-i ticârîsi Behbud Han'ın 18-19 Temmuz sene [13]37 gecesi iki birâderi ve â'ilesiyle birlikde otele avdetlerinde bir şahıs-ı mechûl tarafından üzerlerine beş el silâh endâht edilerek çıkan mermilerin isâbetiyle mümessil-i mûmâ-ileyhin mecrûh olduğu ve nakl edildiği İngiliz hastahânesinde ahîren vefât eylediği ve kâtilinin Ermeni milletinden Misak veled-i Agop nâm-ı şahıs olub merkûmun Fransız polisleri tarafından der-dest olunarak tapançasıyla berâber Fransız karakoluna teslîm olunduğu ve tahkîkâta devâm edilmekde bulunduğu Beyoğlu Merkezi Me'mûrluğu'ndan bâ-rapor bildirilmiş olmakla arz-ı ma'lûmât olunur. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 19 Temmuz sene [1]337
Fahrî Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârîden
Polis Müdîr-i Umûmîsi
Miralay
[imza]
DH.İ.UM, no. 20-28/14-53, v. 2.

***** ***** *****

№ 358

[20 iyul 1921]
Adliye ve Mezâhib Nezâreti
Umûr-ı Cezâiye Müdîriyeti
Aded : 195/7379
Hâriciye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlî'sine
Ma'rûz-ı çâkerleridir.

Evvelki gece sâ'at on iki râddelerinde Azerbaycan Mümessili Behbud Han'ı Tepebaşı Bahçesi'nden Perla Palas oteline avdet etdiği sırada otelin kapısı önünde rovelver ile cerh ve katl eden Osmânlı teb'asından Misak veled-i Agop nâm-ı şahıs der-dest olunarak bir Osmânlı polisi ile Beyoğlu Polis Merkezi'ne sevk olunmuş ise de Fransız polisleri tarafından kâtil-i merkûmun zorla alınarak Kumkapı Tevkîf-hânesi'ne irsâl kılındığı Beyoğlu Müdde'i-i Umûmîliği'nden bildirildiğinden hakkında mu'âmele-i kânûniye îfâ olunmak üzere kâtil-i merkûmun cihet-i adliyeye teslîmi esbâbının istikmâli Dersaâdet İsti'nâf Müdde'i-i Umûmîliği'nden iş'âr edilmiş olmakla teşebbüsât-ı lâzımede bulunularak teb'a-ı osmâniyeden bulunan kâtil-i merkûmun cihet-i adliyeye teslîmi

esbâbının istikmâli ve keyfiyetinin inbâsı husûsuna müsâ‘ade-i aliyye-i nezâret-penâhîleri şâyân buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i men lehü’l-emrindir.

Fî 16 Zilkade sene [1]339 ve fî 20 Temmuz sene [1]337

Adliye Nâzırı nâmına

Müsteşâr

Bende

[imza]

[arxa səhifə]:

Takdîm: Siyâsî’ye fî 20/[0]7/[1337]. 29206/196 – Fransa’ya yazılmış. Fî 21 Temmuz sene [1]921.

HR.SYS, no. 2467/41, v. 1.

***** ***** *****

№ 359

[21 iyul 1921]

LA SUBLIME PORTE

MINISTRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Directeur Général des Affaires Etrangères	Le Directeur	Le Chef de bureau	Le Rédacteur
Signature			

S.E. Note Verbal

Haut-commissariat de France

N° G1 29206

N°S1 196

Le 21 juillet 1921

Objet :

Il ressort d’une communication du département de la justice que le sujet ottoman Missak, fils d’Agop, arrêté le 18 de ce mois au moment où il venait de tuer au moyen d’un revolver l’ancien ministre de l’intérieur de l’Azerbaïdjan Behram Khan, a été pris de force au poste central de police.

Le mera où il avait été conduit après son arrestation et emmené par les agents de police française au poste de Coumcapou. Le condamné étant justiciable des tribunaux ottoman le dit département demande la remise entre les mains des autorités afin d’être déféré à la juridiction compétente.

Persuadé que le haut-commissariat de la république française voudra bien reconnaitre le bien-fondé de cette demande, le ministère des affaires étrangères a l’honneur de vouloir bien donner les instructions nécessaires en vue de la consignation du coupable à la police ottomane pour faire ce que de droit.

HR.SYS, no. 2467/41, v. 2, səh 1-3.

***** ***** *****

№ 360

[24-27 iyul 1921]
İdâre-i Umûmiye
Dâhiliye Müdîriyeti

<table>
<tr><td>Evveliyât Numarası</td><td>Mübeyyizi</td><td>Müsevvidi</td><td rowspan="4">Nâzır Alî Rıza Paşa Hazretleri’ne Sadrazam Tevfik Paşa Hazretleri’ne</td><td colspan="2">Tashîh Eden Zevât</td></tr>
<tr><td>Polis</td><td>[imza]</td><td></td><td></td><td>[imza]</td></tr>
<tr><td>Tevdî‘</td><td>Tebyîz Târîhi</td><td>Tesvîd Târîhi</td><td colspan="2">Hulâsa-ı Meâli</td></tr>
<tr><td>82/129</td><td>27 [Temmuz sene 1337]</td><td>24 Temmuz sene [13]37</td><td colspan="2">Azerbaycan Mümessil-i Ticârîsi Behbud Han’ın Cerh ve Katline Dâ’ir</td></tr>
</table>

Bir aydan beri Beyoğlu’nda Pera Palas otelinde 134/171 numaralı dâ’irede ikâmet eden Azerbaycan mümessil-i ticârîsi Behbud Han’ın 18-19 Temmuz sene [13]37 gecesi iki birâderi ve â’ilesiyle birlikde otele avdeti esnâsında Ermeni milletinden Misak veled-i Agop nâmında bir şahıs tarafından üzerine beş el silâh endâht edilerek mermilerin isâbetiyle mecrûh düşdüğü ve nakl edildiği İngiliz hastahânesinde vefât etdiği ve kâtilin Fransız polisleri tarafından der-dest olunarak tapançasıyla berâber Fransız karakoluna teslîm edildiği ve tahkîkâta devâm edilmekde bulunduğu Polis Müdîriyet-i Umûmiyesi’ne bildirilmekle arz-ı ma‘lûmât olunur. Ol-bâbda.

Tebyîze: 24 [Temmuz sene 1337]

DH.İ.UM, no. 20-28/14-53, v. 1.

***** ***** *****

№ 361

[28 iyul-7 avqust 1921]
Haut Commissariat
de la
République Française
en Orient
Constantinople,
Le 28 Juillet 1921
N. 221/l

Par une Note Verbale № 29.206/196 en date du 21 Juillet la Sublime Porte a bien voulu s’adresser au Haut-Commissariat de la République Française en Orient en vue d’obtenir que le nommé Missak, fils d’Agop, arrêté le 18 de ce mois par la police française au moment où il venait de tuer d’un coup de révolver Mr. Djevenchir Behboud Khan fût remis à la police ottomane aux fins de droit.

Le Haut-Commissariat de la République Française croit devoir faire observer tout d’abord que Torlakian Missak n’a pas été pris de force du poste central de police de Péra comme l’indique la Note Verbale précitée de la Sublime Porte; arrêté par des gendarmes

français il fut simplement conduit par eux, pour ỳ être fouillé, au caracol de Galata Séraī poste la plus rapproché du lieu du crime, mais ne fut pas remis alors à la police turque.

Par la suite, après avoir constaté que la victime était née en Russie et l'assassin est d'origine arménienne le Capitaine français qui commande le Secteur Interallié de Péra fit conduire Torlakian Missak devant le Lieutenant-Colonel Maxwell lequel dona l'ordre de le faire écrouer dans la prison anglaise de l'Hôtel Kroecker en vue de sa comparution éventuelle devant une Cour Martiale.

Il ne paraît pas dans ces conditions qu'il y ait lieu pour le Haut-Commissariat de la République Française d'intervenir dans cette affaire.

Numara : 162

31 Temmuz [1]921

330

2926/196

Umûr-i Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne ol-bâbda: 30 Temmuz sene [1]338.

7 Ağustos sene [1]921 ve 29442/170 numara ile İngiltere Komiserliği'ne yazılmışdır.

HR.SYS, no. 2467/53, v. 3, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 362

[3-10 avqust 1921]

Adliye ve Mezâhib Nezâreti

Umûr-ı Cezâiye Müdîriyeti

Aded : 207/7426

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsi'ne

Ma'rûz-ı çâkerleridir.

Azerbaycan mümessili Behbud Han'ı cerh ve katl eden Osmânlı teb'asından Misak veled-i Agop nâm-ı şahsın cihet-i adliyeye teslîmi esbâbının istikmâli 20 Temmuz sene [1]337 târîh ve 7279 numaralı tezkere-i âcizânemle ibrâz kılınmışdı. Ahîren merhûmât veresesi vekîli tarafından i'ta olunan arzuhâlde el-yevm Grekor otelinde bulundurulmakda olan kâtlin cihet-i adliyece icrâ-yı muhâkemesi esbâbının istikmâli istid'â edilmekde olduğundan iktizâsının tesrî'ine müsâ'ade-i aliyye-i nezâret-penâhîleri şâyân buyurulmak bâbında emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 28 Zilkade sene [1]339 ve fî 3 Ağustos sene [1]337

Adliye Nâzırı nâmına

Müsteşâr

Bende

[imza]

[arxa səhifə]:

27, istid'â, 1307

6 Ağustos sene [1]337

207/29206-196

Ol-bâbda 1485.

Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne fî 4 Ağustos sene [1]337.

Fransa 251 üzerine 6 Ağustos sene [1]921 târîhinde Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne verilmişdir.

Nâsıh Bey

Şevvâl

Bu bâbda ahîren İngiltere Fevkalâde Komiserliği'ne nota tastîr olmuş olmakla dosyasına vaz'ı: Fî 10 minhû.

Siyâsî

Dosyasına kaydı yapılmışdır.

HR.SYS, no. 2467/41, v. 3.

***** ***** *****

№ 363

[7 avqust 1921]

Sublime Porte

Ministère des Affaires Étrangères

Timbre d'enregistrement

La Directeur Générale des Affaires Politiques	Le Directeur	Le Chef de Bureau	Le Rédacteur
Signature		Signature	

S.E. A. Izzet Pacha

Au Haut-commissariat Britannique

dés Horace Stumboli

№ G □ 29442

№ S □ 170

Le 7 Aout 1921

Objet :

Le sujet ottoman Missak fils d'Agop arrêté le 18 juillet dernier au moment où il venait de tuer au moyen d'un revolver l'ancien ministre de l'intérieur de l'Azerbaïdjan Behboud Han a été renvoyé par le capitaine français qui commande le secteur installé à Péra devant le Lieutenant-Colonel Maxwell lequel donna l'ordre de le faire écrouer dans la prison anglaise à l'hôtel Krocker. Le susnommé étant justifiable des tribunaux ottoman le département de la justice et des alliés demande sa remise entre les mains des autorités compétente afin d'être défère à la juridiction compétente.

Persuadé que vous voudrez bien reconnaitre le bienfondé de cette demande, j'ai l'honneur de la prier de vouloir bien donner les instructions nécessaires en vue de la consignation du coupable à la police ottomane pour lui fixer ce que de droit.

Agréer etc.

HR.SYS, no. 2467/53, v. 1, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 364

[25 avqust 1921]
British High Commission
7022/6639/21
Constantinople,
Le 25 aôut 1921
Monsieur le Ministre,

J'al l'honneur de recevoir la note sous numéro 29442/170 en date du 7 aôut par laquelle Votre altesse a bien voulu me faire part de ses vues au sujet de la juridiction compétente dans l'affaire de Missak, fils d'Agop, inculpé de l'assassinat de Djevenshir Behboud Khan.

2. Je n'ai pas manqué de m'en référer au Général Commandant en Chef les Armées Alliées d'Occupation, qui est d'avis que tout procés pénal étant, comme celui-ci, de nature à troubler l'ordre public à Constantinople, est du ressort du tribunal militaire compétent, comme il découle naturellement de l'Etat des Siége dûment proclamé en son nom. Les débuts de procés pardevant ce tribunal ont donc commencé le ll aôut et continuent encore.

3. En ces circonstances, j'al l'honneur de faire connaitre à Votre Altesse que je partage pleinement la maniére de voir du Général Commandant en Chef, et, comme l ecrime dınt ik s'agit est indiscutablement de nature à avoir des repercussions sur le maintien de l'ordre public, je ne saurais donner suite à la demande de Votre Altesse tendant à faire remettre l'inculpé entre les mains de la jutice ottomane.

Je profite de cette occasion, Monsieur le Ministre, pour renouveler à Votre Altesse l'assurance de ma haute considération.

Son Altesse Le Marécgal Ahmed Izzat Pasha,
Ministre des Affaires Etrangéres.
Horace Rumbold
Haut Commissaire
[arxa səhifə]:
Müsta'celdir. Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi'ne, 29 Ağustos sene [1]337
29950-170: Adliye'ye yazılmışdır. 11 Eylül sene [1]337.

HR.SYS, no. 2468/6, v. 1.

***** ***** *****

№ 365

[6-13 sentyabr 1921]
Bâb-ı Âlî
Hâriciye Nezâreti
Umûr-ı Siyâsiye Müdîriyet-i Umûmiyesi
13 Eylül [1]337
İkinci Şube Numarası: 1408

<table>
<tr><td>Evveliyât ve Müzeyyelât</td><td>İngiltere’ye: 170/29442</td><td>Târîh-i Tebyîzi</td><td>Müsevvid ve Târîh</td><td>Mümeyyiz</td><td>Şu‘be Müdîri</td><td>Müdîr-i Umûmî</td><td>Melfûfât</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td></td><td></td><td>[imza]
6 Eylül sene [1]337</td><td>[imza]</td><td>[imza]</td><td></td></tr>
<tr><td>Müstenid Olduğu Evrâk</td><td></td><td colspan="6" rowspan="3">Nev‘-i Müsvedde:
Adliye Nezâreti’ne</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 29950
Husûsî Numara: 170
Târîh: 11 Eylül sene [1]337 / [1]921</td></tr>
<tr><td colspan="2">Mukâbele edilmişdir.
Fî 7 Eylül minhû.</td></tr>
</table>

Merhûm Behbud Han Cavanşir’in kâtili Misak veled-i Agop’un cihet-i adliyeye teslîmi esbâbının istikmâline dâ’ir Umûr-ı Cezâiyye Müdîriyeti ifâdesiyle alınan 20 Temmuz sene [1]337 târîhli ve 195 numaralı tezkere-i devletleri üzerine kuyûd-ı emrde Fransa Fevkalâde Komiserliği’ne teblîğât-ı lâzıme icrâ edilmişdi.

Alınan cevâbda kâtil Beyoğlu Polis Merkezi’nden Fransız jandarmaları ma‘rifetiyle cebren aldırılmış olmayıb kendisini ibtidâ tevkîf eden jandarmalar üstünü aramak üzere en yakın zâbita merkezi olan Beyoğlu Polis Merkezi’ne sevk etmişlerse de merkûmu Osmânlı zâbitasına teslîm etmemiş oldukları, mütecenne-aleyhin Rusya’da tevellüd idüğü ve cânînin de Ermeni milletine mensûb olduğu anlaşılmış olduğundan merkûmun Miralay Haksoel nezdine çıkarılmış olduğu ve Dîvân-ı Harb tarafından berâ-yı muhâkeme İngiliz tevkîf-hânesine i‘zâmına mûmâ-ileyh tarafından emr verilmiş olduğundan bu bâbda Fransa Komiserliği’nce müdâhale edilemeyeceği iş‘âr edilmesi üzerine İngiltere Fevkalâde Komiserliği’ne mürâca‘at olundu. Fevkalâde Komiser imzâsıyla alınan cevâbda istihbâr-ı kuvâ-yı işgâliyesi baş kumandanına bu husûsa dâ’ir sabk eden muhâbere netîcesinde müşârün-ileyhin da‘vâ-yı cezâ’iye husûsî mâddede vâki‘ olduğu misillü İstanbul’un âsâyişini ihlâl edecek mâhiyetde bulunduğundan kuvâ-yı işgâliye nâmına i‘lân edilmiş olan idâre-i örfiye netâyic-i tabî‘iyesinden olduğu üzere bunların mehâkim-i askeriyeye â’idiyeti re’yinde olduğu fi’l-hakîka da‘vâ-yı mezkûrun mahkeme-i mezbûre huzûrunda rü’yetine Ağustos’un on birinde ibtidâr edilerek el-yevm dahi muhâkemâtın devâm etmekde bulunduğu ifâde ve baş kumandanın bu husûsdaki rü’yetine kendisinin dahi tamâmen iştirâk eylediği ve işbu cinâyetin âsâyiş-i mahallî

üzerindeki te'sîrâtı gayri kâbil münâkaşa bulunduğundan bu bâbdaki talebe netîce verilmeyeceği ilâve edilmişdir. Ol-bâbda.

HR.SYS, no, 2468/6, v. 2, səh. 1-2.

***** ***** *****

№ 366

[5 noyabr 1921]
İstanbul
Polis Müdîriyet-i Umûmîsi
1. Şubesi
Aded
Umûmî
Husûsî : 5803
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'ne
Ma'rûz-ı çâkerleridir.

İran Sefâret-hânesi Baş tercümânı Seyyid Cevât Han'ın Avrupa vapuruyla ve Batum tarîkiyle Tahran'a müteveccihen Dersaâdet'ten mufârakat eylediği ve 3-4 Teşrînisânî sene [13]37 gecesi Sirkeci'ye vürûd eden ekspres treniyle Monsonyör Esaya cenâblarının Roma'dan ve Azerbaycan Meclis-i Mebûsânı a'zâsından olub sulh konferansında Azerbaycan murahhası sıfatıyla bulunan Ekber Şeyhülislâmov Bey'in Paris'den Dersaâdet'e muvâsalat ederek, Esaya cenâblarının İtalya Sefâret-hânesi'ne ve Ekber Şeyhülislâmov Bey'in Tokatlıyan oteline nâzil oldukları berâ-yı ma'lûmât arz olunur. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 5 Teşrînisânî sene [1]337
Fahrî Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârîden
Polis Müdîr-i Umûmîsi
Miralay nâmına
Mu'âvin
[imza]
DH.EUM.SSM, no. 47/30.

***** ***** *****

№ 367

[17 avqust 1922]
İstanbul
Polis Müdîriyet-i Umûmiyesi
4. Şube
Aded
Umûmî : 4561
Husûsî
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Sâmîsi'ne
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir.

Bugün Treste'den gelen İtalyan bandıralı Avantino vapuruyla Azerbaycan Cumhûriyeti'nin Dersaâdet mümessili Mustafâ Bey Vekîlov'un Paris'den Dersaâdet'e gelmiş olduğu ma'rûzdur. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 17 Ağustos sene [13]38

Fahrî Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârî'den
Polis Müdîr-i Umûmîsi
Miralay
[imza]
DH.EUM.SSM, no. 50/53.

***** ***** *****

№ 368

[22 dekabr 1922]
7302
Adnân Beyefendi'ye

Abilov geldi, bizden İstanbul'daki sâbık Azerbaycan Konsoloshânesi evrâk ve eşyâsını kendilerine tevdî'i[ni] iltimâs edeceğini hissediyorum. Bu gibi evrâk bi't-tab'i mevcûd olamaz. İcrâ-yı îcâbı zımnında ve berâ-yı ma'lûmât arz ederim.

22/12/[13]38
İcrâ Vekîlleri Heyeti Reîsi
Hüseyin Raûf
HR.İM, no. 13/116.

***** ***** *****

№ 369

[28 dekabr 1922]
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti
Hâriciye Vekâleti
Umur-ı Siyâsiye Müdîriyeti
Aded : 2189/7924
Adnân Beyefendi'ye

Sâbık Azerbacan Müsâvât Hükûmeti'nin Bâb-ı Âlî nezdinde bulundurduğu şehbenderhânenin Dersaâdet'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti'nin idâresine intikâli münâsebetiyle sedd ve lağv edildiğini memnûniyetle istihbâr edildiğinden bahisle mezkûr şehbenderhânenin mahfûz bulunan evrâk ve kuyûdât-ı sâ'iresini kendilerine teslîmi Azerbaycan Sefâreti'nden beyân ve ricâ edilmekdedir. Bu husûsda ma'lûmât i'tası mercûdur efendim.

Fî 28 Kânûnuevvel sene [13]38
Hâriciye Vekâleti Vekîli nâmına
Müsteşâr
[imza]

Şimdiye kadar mevcûd olmamışdır ki sedd edilsin. Konsoloshâne nâmlı adresdeki mahalli kimse tanımamışdır ve 3 konsolos değişdirmişler, birbirilerini kovmuşlar.

HR.İM, no. 64/34, v. 1.

***** ***** *****

№ 370

[29 dekabr 1922]

6093

Adnân Beyefendi'ye

İstanbul'da bulunan mülgâ Gürcistan ve Ermenistan konsoloshânelerine â'id evrâkın dahi Azerbaycan Bolşevik Heyet-i Sefâreti tarafından celbi için mürâca'at vukû' bulmuşdur. Vaz'iyetin ona göre ihzârı ve işbu evrâkı getirmek üzere baş kâtibin i'zâmına müsâ'ade i'tası iltimâs olunduğundan bu bâbdaki mütâla'alarının serî'an bu makâma iş'ârı mercûdur.

29/12/[13]38

Hüseyin Raûf

HR.İM, 13/143.

***** ***** *****

№ 371

[22 yanvar 1923]

Hâriciye Vekâlet-i Celîlesi'ne

28 Kânûnuevvel sene 1338 Târîh ve 2189 Numaralı Tezkere-i Aliyyeleri Cevâbıdır:

Sâbık Azerbaycan Müsâvât Hükûmeti tarafından şimdiye kadar mâhiyet-i resmiye-yi hâ'iz bir şehbenderhâne bulundurulmamış ve konsolos nâmıyla gelen üç zât yek-diğerinin san'at ve salâhiyetini akd etmek sûretiyle istihlâf eyledikleri gibi konsoloshâne ittihâz etdikleri mahall dahi her kesçe mechûl kaldığı cihetle ne oranın seddine ve ne de evrâk ve kuyûdâtın hıfz ve teslîmine imkân kalmamış olduğu ma'rûzdur efendim.

Fî 22 Kânûnusânî sene 1339

427(89)

HR.İM, no. 64/34, v. 2.

***** ***** *****

№ 372

[18 iyun 1923]

2251

Hâriciye Vekâleti'ne

İstanbul'da bir hayli sefâlet içinde bulunan Beyaz Azeriler nâmına Resûlzâde Emîn Bey bugün bendenize mürâca'atla bunların berâ-yı ticâret Anadolu'ya geçmelerine müsâ'ade edilmemesinden dolayı İstanbul'da acı bir sefâlet içinde kaldıklarını beyân ile hükûmetimizden isti'taf ve himmet ve şefkat eyledi. Bu husûsda bir şey yapılmak mümkünse emr ü iş'ârını ricâ ederim.

18/06/[13]39

Adnân

Kapadım.

18/[0]6/[13]39

HR.İM, no. 19/138.

***** ***** *****

№ 373

1408
Hâriciye Vekâleti'ne
Şifre

Azerbaycan Meclis-i Mebûsânı Reîs-i Sâbıkı Resûlzâde Emîn Bey Ankara'ya giderek zât-ı devletleriyle kendi memleketine dâ'ir görüşmek arzusundadır. Görüşülecek mevâddın Azerbaycan idâre-i hâzırasıyla kâbil-i te'lîf olmayan mesâ'il olduğu bi't-tab'i ma'rûzdur. Bu husûsda nokta-ı nazar-ı devletlerini istirhâm ederim.

Adnân

HR.İM, no. 235/4, v. 5.

***** ***** *****

№ 374

[21-23 oktyabr 1924]
Türkiye Cumhûriyeti
Hâriciye Vekâleti
Dersaâdet Murahhaslığı

<table>
<tr><td>Evveliyât
ve
Müzeyyelât</td><td></td><td>Mübeyyiz ve
Târîh</td><td>Müsevvid</td><td></td></tr>
<tr><td></td><td></td><td></td><td>Fî 21
Teşrînisânî
sene [13]40</td><td>[imza]</td></tr>
<tr><td>Hulâsa</td><td></td><td colspan="3" rowspan="2">Nev'-i Müsvedde:
Hâriciye Vekâlet-i Celîlesi'ne</td></tr>
<tr><td colspan="2">Umûmî Numara: 6825
Husûsî Numara: 2759
Târîh: 23 Teşrînievvel sene [13]40</td></tr>
</table>

Azerbaycan ahâlîsinden Muhammed Alî Dadaşov ve Abbâskulu Veliyev nâmlarındaki kimselerin Tahran'dan gelmeleri için kendilerine vize verilmediği ve Resûlzâde'nin â'ilesinin de bunlarla berâber olması muhtemel bulunduğu istihbâr edilmiş olmakla mûmâ-ileyhime vize verilmesi husûsunun Tahran Büyükelçiliği'mize iş'âr buyurulması menût-ı re'y-i devletleridir efendim.

HR.İM, no. 121/28, v. 1.

***** ***** *****

№ 375

Azerbaycan ahâlîsinden Muhammed Alî Dadaşov ve Abbaskulu Veliyev Türkiye'ye gelmeleri için kendilerine vize verilmiyor imiş. Resûlzâde'nin â'ilesinin de bunlarla berâber olması muhtemeldir. Bunlara vize verilmesi husûsunun Tahran'a iblâğı iş'âr olunacakdır.

HR.İM, no. 121/28, v. 3.

***** ***** *****

№ 376

[19 mart 1925]
Türkiye Cumhûriyeti
Hâriciye Vekâleti
Şehbenderi ve Ticâret Umûru Müdîriyet-i Umûmiyesi
Aded : 625/30380
Hâriciye Vekâleti İstanbul Murahhaslığı'na
23 Teşrînievvel Sene [1]340 Târîhli ve 6825/2759 Numaralı
Tahrîrât-ı Aliyyeleri Cevâbıdır.

Azerbaycan ahâlîsinden olub memleketimize gelmek üzere müsâ'ade i'tası taleb edildiği iş'âr buyurulan ve sâbık Azerbaycan Hükûmeti Meclis-i Millîsi Reîsi Resûlzâde Emîn Bey'in â'ilesinin de berâberlerinde olması muhtemel bulunan Azerbaycanlı Türk mültecisi Muhammed Alî Dadaşov ve Abbâskulu Veliyev'in Türkiye'ye gelmelerinde bir mahzûr olmadığı Dâhiliye Vekâlet-i Celîlesi'nden vârid olan tezkere-i cevâbiyede bildirildiğinden mûmâ-ileyhimin pasaportlarının vize edilmesi lüzumunun Tahran Büyükelçiliği'ne iş'âr olunduğu ve netîceden ma'lûmât i'tası tabî'î bulunduğu arz olunur efendim.

Fî 19 Mart sene [1]341
Hâriciye Vekîli nâmına
Müsteşâr
[imza]
HR.İM, no. 121/28, v. 2.

افندم حضرتلری

درون ادارهٔ خانه‌یه بندگانه ویرلمک اوزره

ارسال بیوریلان مکتوبه بالکز شمدی دست

رس اولابیلدم و حال قرائتنه مبادرت ایلیورم

"دغامی" جمعیتی ۱۹۰۶ سنه‌سنده ارمنی -

مسلمان حادثاتی اثناسنده بندگزک فکرنجه باکوده

تشکیل اولنمشدی، ایکی سنه دوام ایده‌کلن حرکت

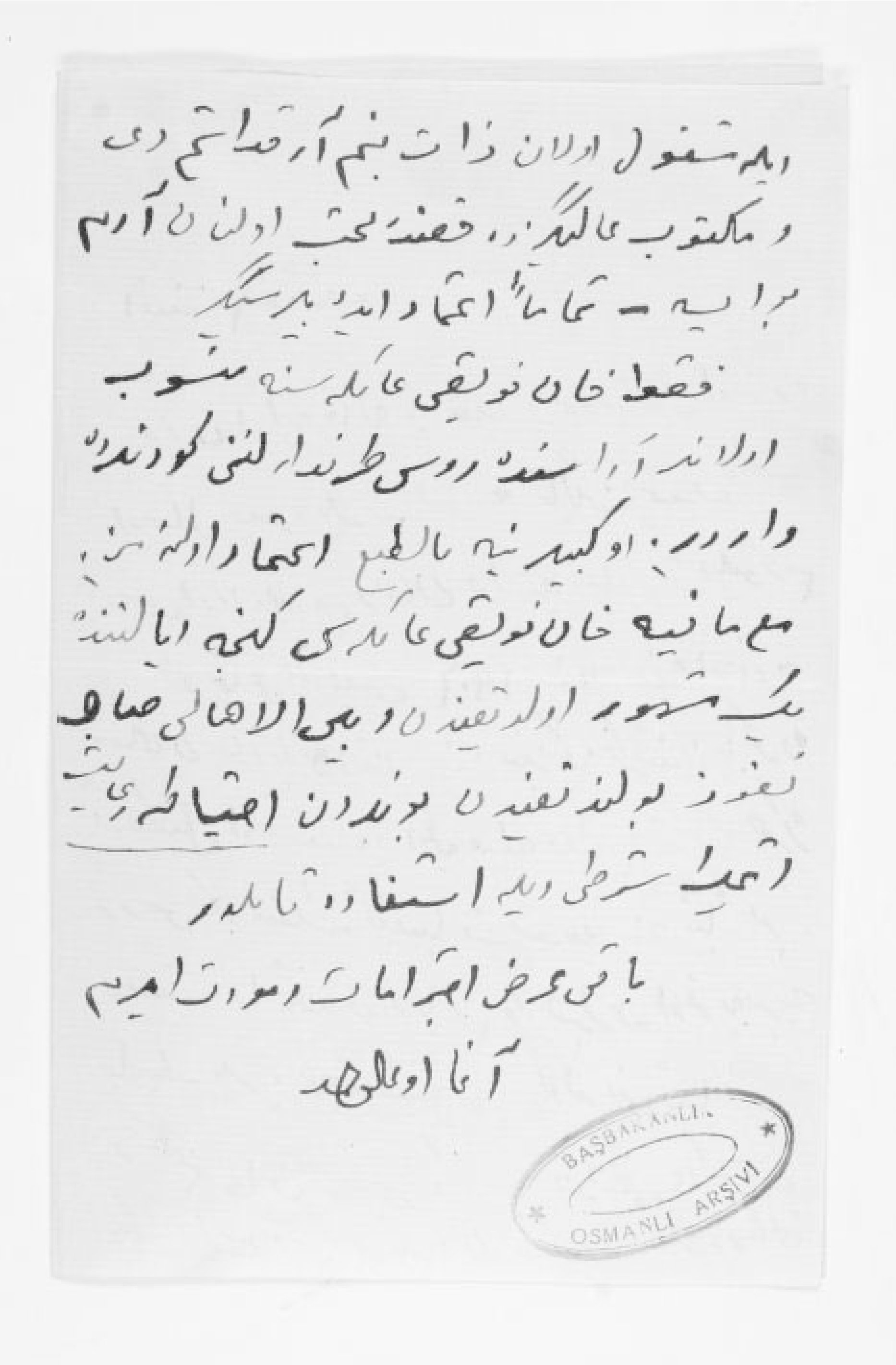
روس حکومتنک تعقیبات شدیده‌سنه تابع بو

جمعیت داغلدی و بانی و اعضالری اوفق ییربیه

بایلدیلر، جمعیتک مشهور اولدیغی تناقضنه

دکلم خان خوشقی‌یه کلنجه خوشقی عائله‌سی

بک رابع درجه بوندن باکوده دعوی وکالتی

ایله مشغول اولان ذات بنم آرقداشمدر

و مکتوب عالیلرنده قصدنه بحث اولنان آدمم

برادریدر — تماماً اعتماد ایده بیلیرسکز

فقط خان خویلی عائله‌سنه منسوب

اولدیغی ایچون روس طرفدارلغی کوریلدیکی

واردر. اوکبیلره بالطبع اعتماد اولنه‌میز.

مع ما فیه خان خویلی عائله‌سی کنجه ایالتنده

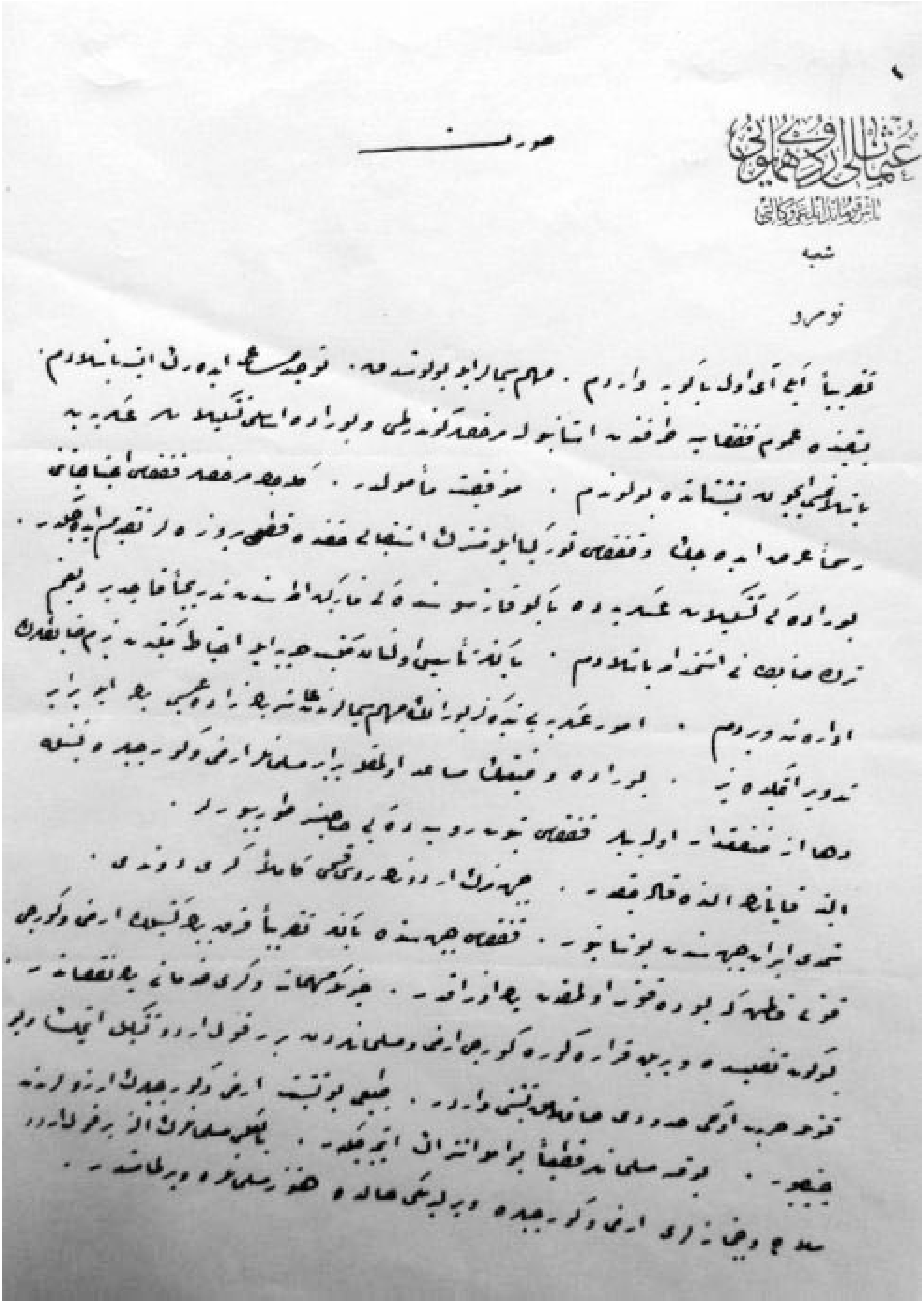
پک مشهور اولدقلری و بین الاهالی صاحب

نفوذ بولندقلری جهتدن احتیاطله ویا

اعتماد شرطی ایله استفاده اولنابیلیر

باقی عرض احترامات و مودت ایدرم

آغا اوغلی احمد

عثمانلی اردوی همایونی

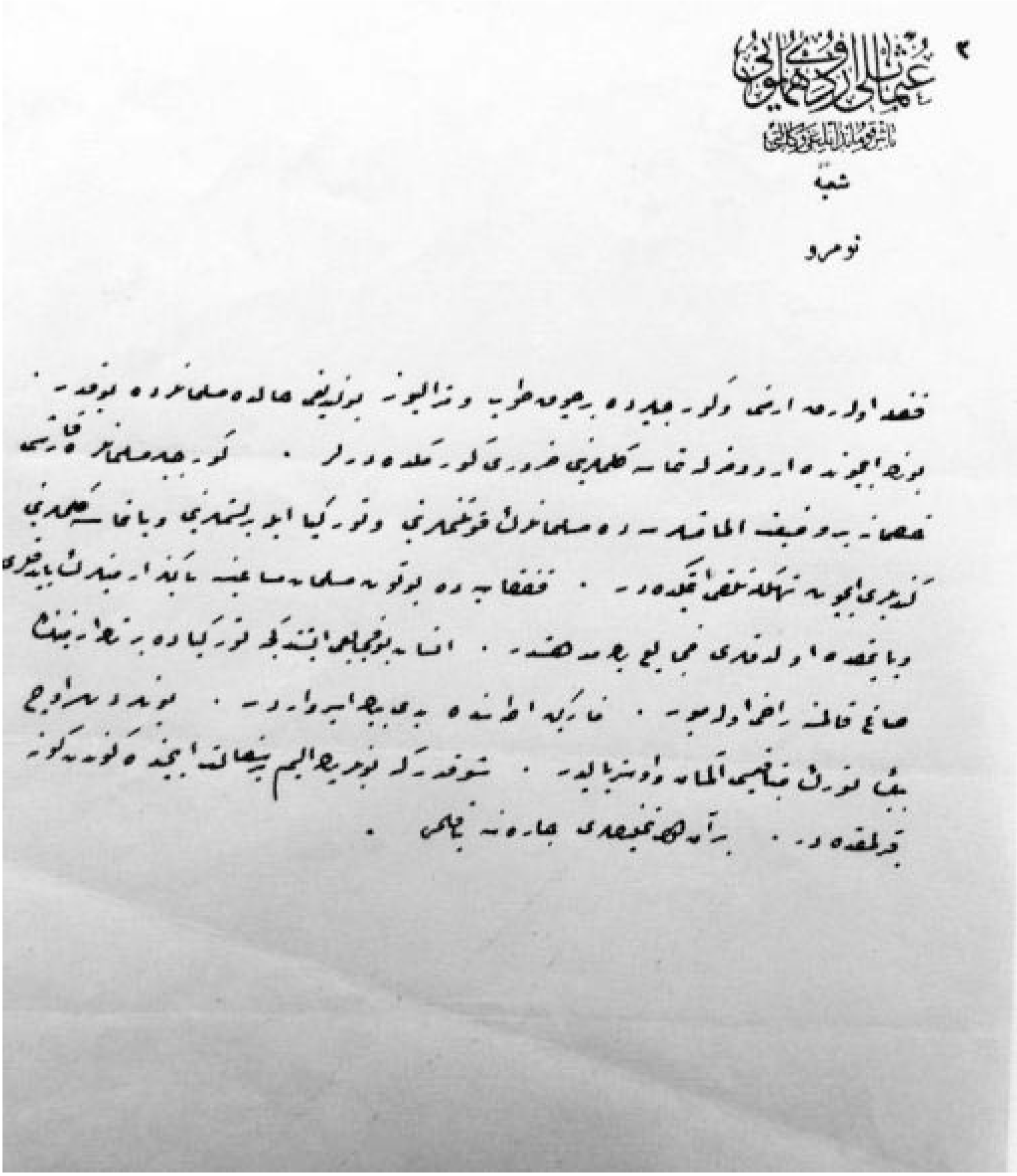
شعبه

نومرو

عثمانلی اردوی همایونی

شعبه

نومرو

عثمانلى اردوى همايونى
شعبه
نومرو

Ambassade Impériale Ottomane
à Berlin

S. E. Enver Pacha, Constantinople

à S. A. Talaat Pacha, Brest Litowsk

le 17 Janvier 1918.

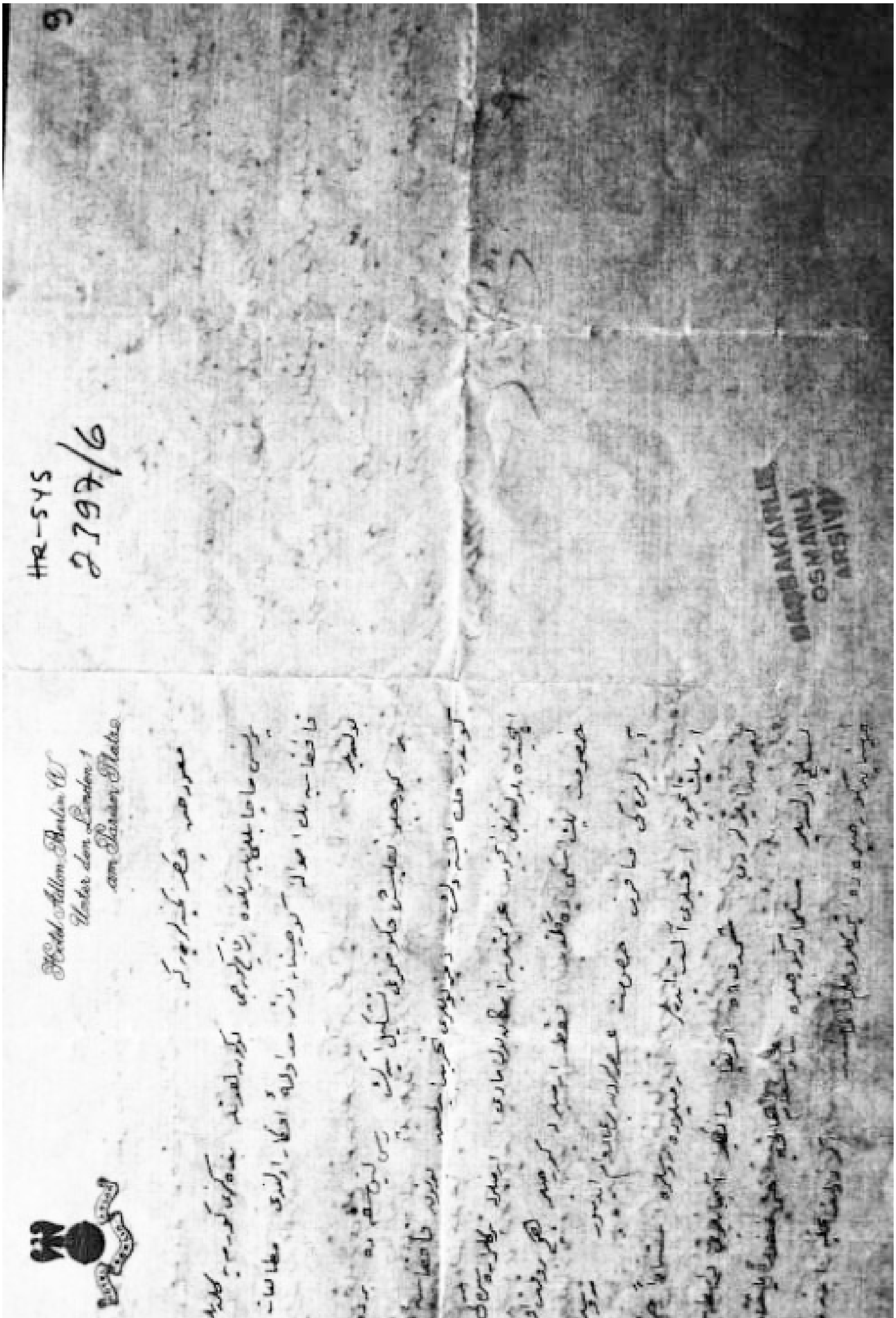
N° g^al

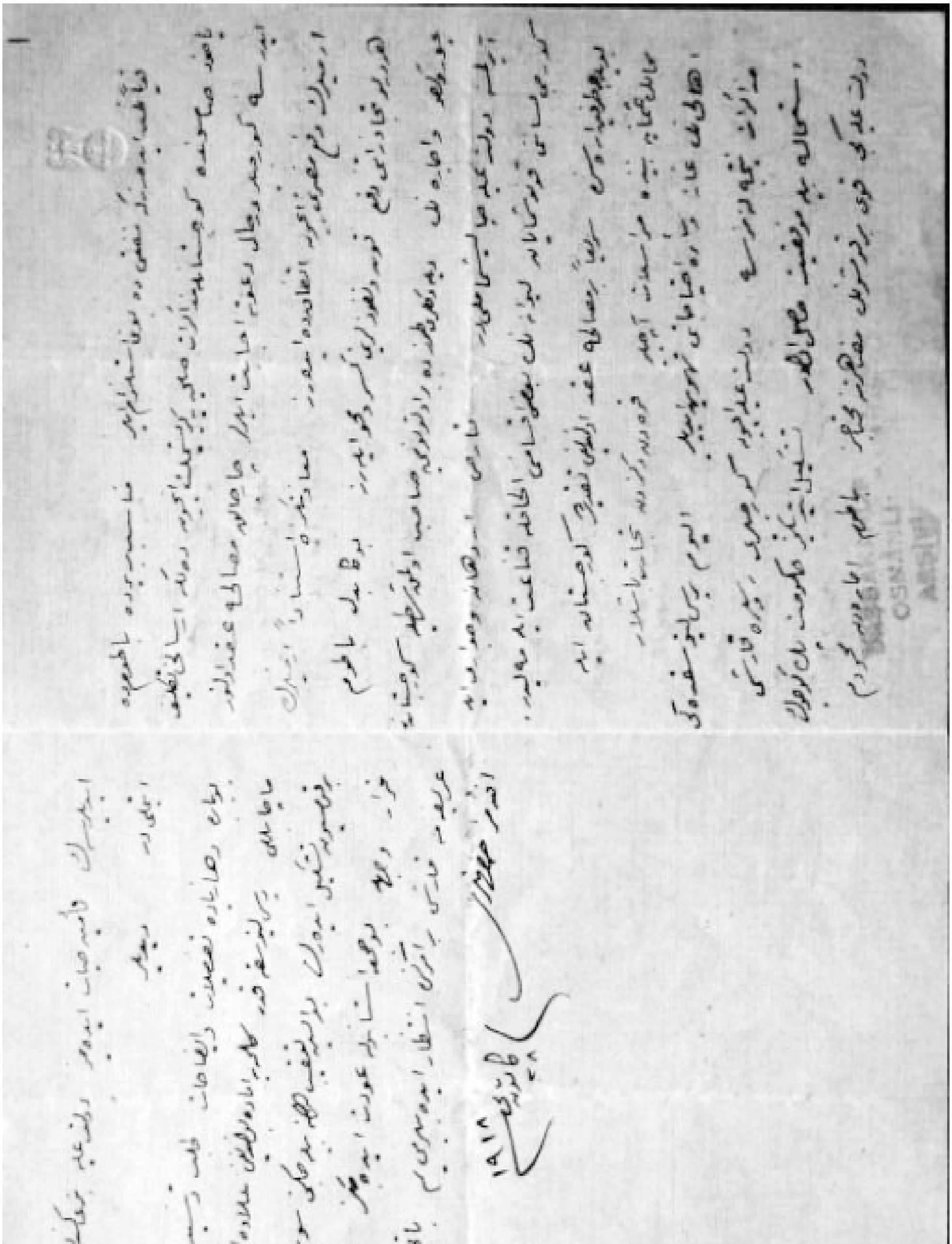
T. d.

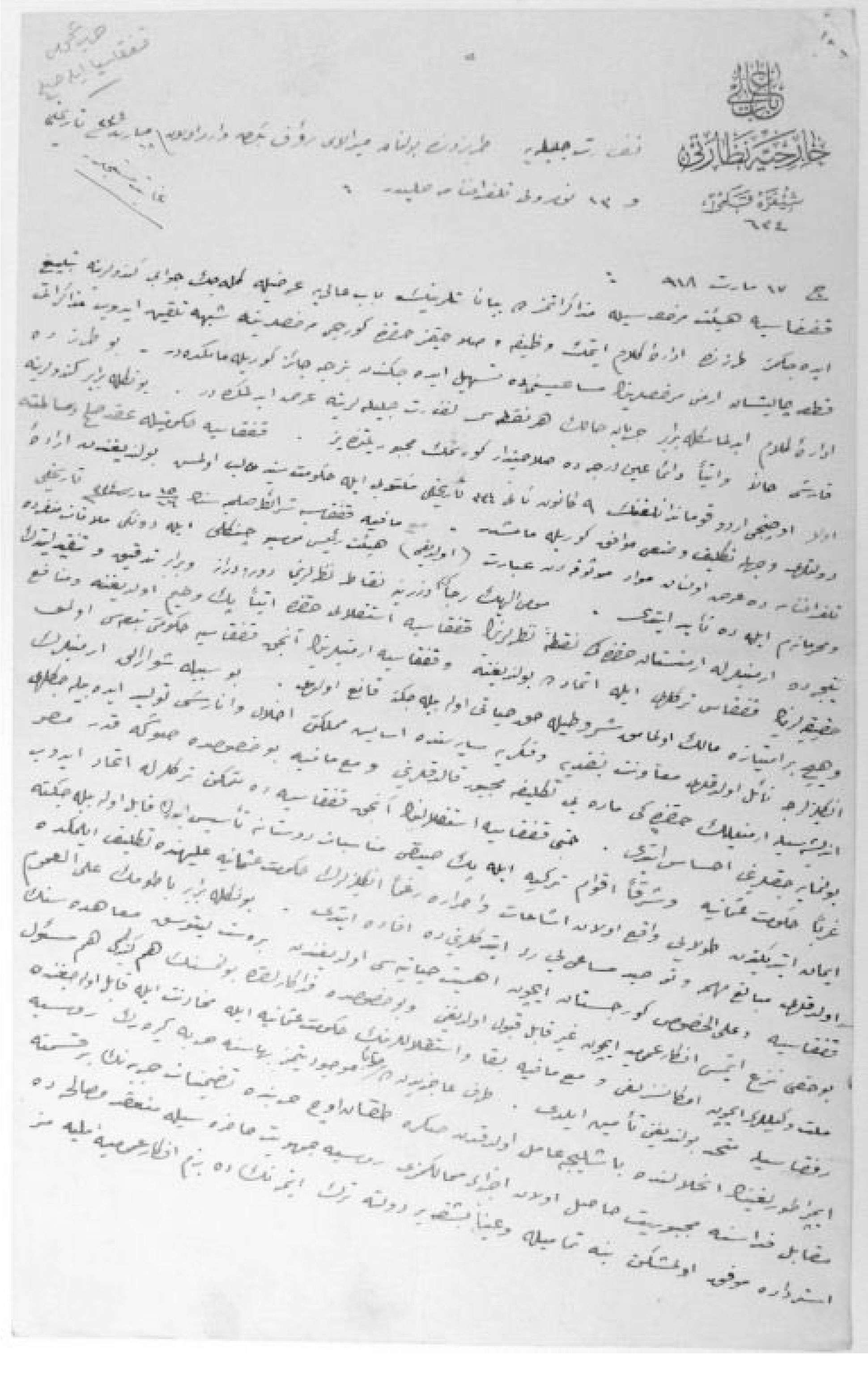
Objet:

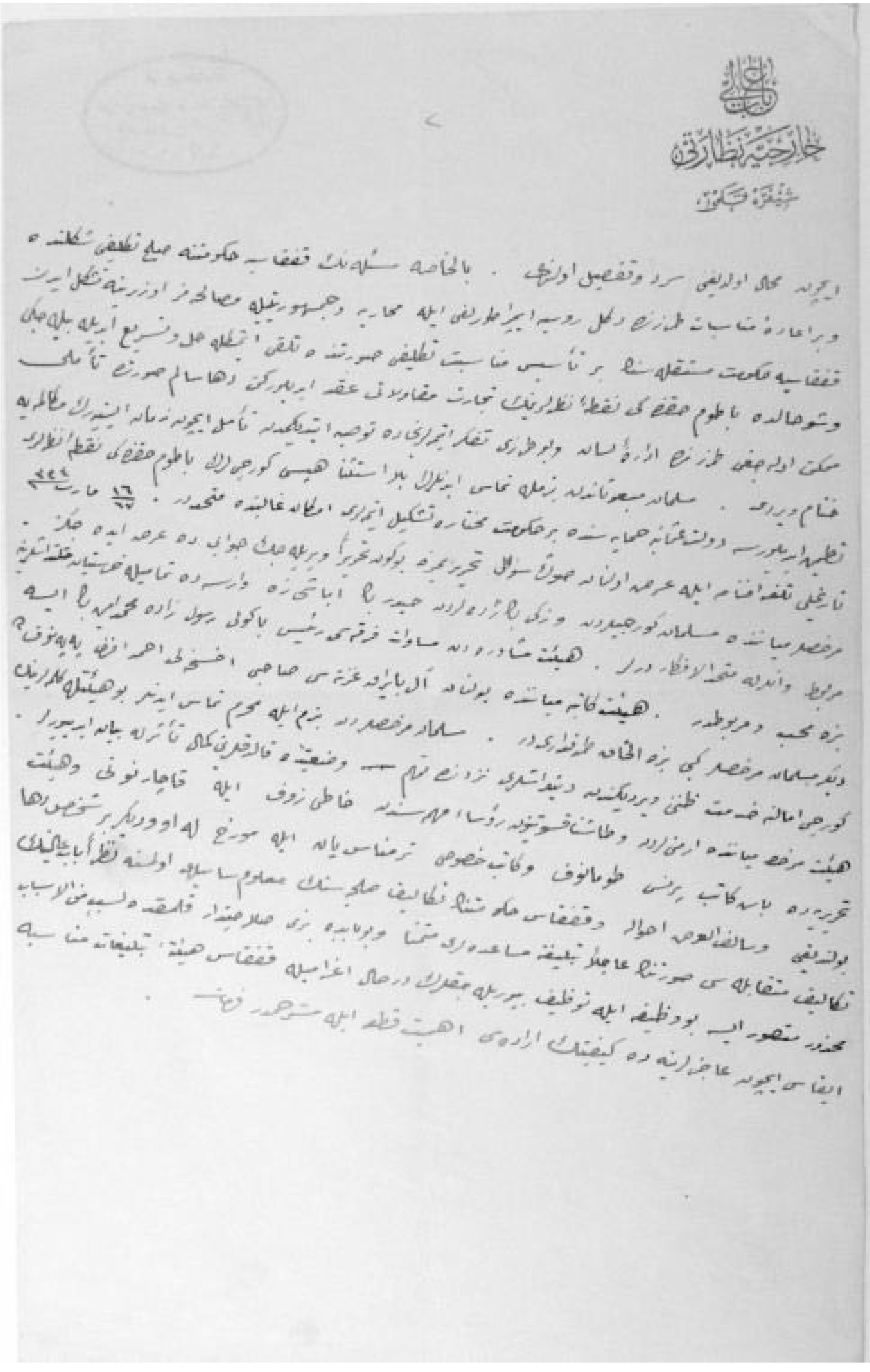
Annexe:

[illegible]

HR-SYS
2797/6
Hotel Adlon Berlin W.
Unter den Linden 1
am Pariser Platz
BAŞBAKANLIK
OSMANLI
ARŞİVİ

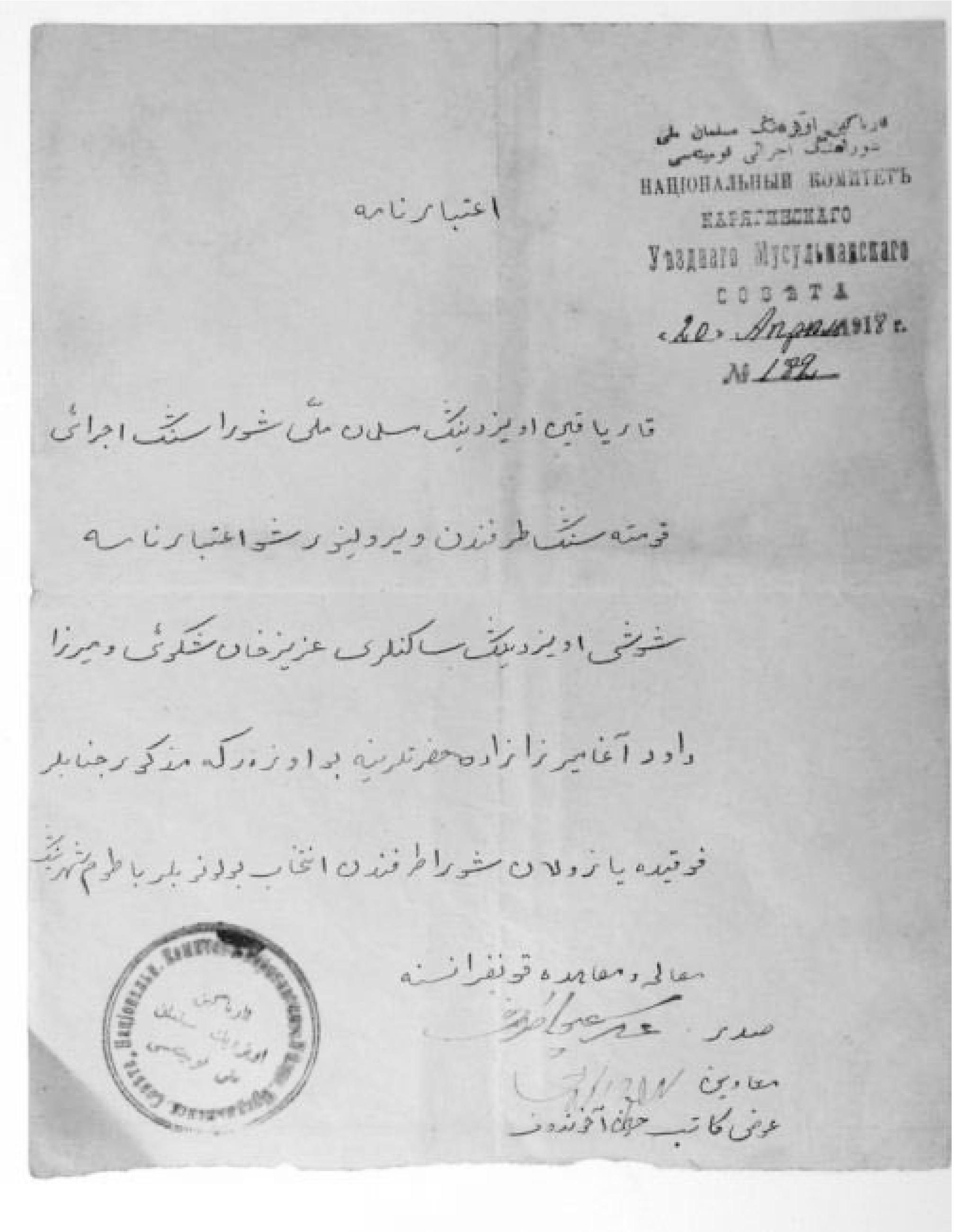

خارجیه نظارتی
شیفره قلمی
٦٢٤

باب عالی
خارجیه نظارتی

قاریاقین اویزدینک مسلمان ملی شوراسنک اجرائی قومیتهسی
НАЦИОНАЛЬНЫЙ КОМИТЕТЪ
КАРЯГИНСКАГО
Уѣзднаго Мусульманскаго
СОВѢТА
«20» Апреля 1918 г.
№ 172

اعتبارنامه

قاریاقین اویزدینک مسلمان ملی شوراسنک اجرائی
قومیتهسنک طرفندن ویریلیور بشو اعتبارنامه
شوشی اویزدینک ساکنلری عزیزخان [illegible] و میرزا
داود آغا میرزازاده حضرتلرینه بو اوزرکه مذکور جنابلر
[illegible] شورا طرفندن انتخاب بولنوبلر باطوم شهرینه
مصالحه و معاهده قونفرانسنه

صدر: [signature]
معاونی: [signature]
عوض کاتب [illegible]

حضور سامی جناب صدارتپناهی‌یه

معروض چاکر کمترلریدر

بوکون بز آغداسه سنجاغنه تابع خسرو ناحیه‌سی اجتماع ایده‌رک بعد المشاوره [illegible] تورکیه
تبعیتنی قبول ایتدیک . و بوکوندن اعتباراً تورکیه‌دن باشقه هیچ بر حکومتی تانیمامغه قرار ویردک
و بو قرارلرمزی دولت علیهٔ عثمانیه‌یه عرض ایتمک ایچون آغداسه‌لی سلیمان شوراسنک صدری محمد افندی
[illegible] و آغداسه [illegible] طابوری و [illegible] فکری بکی بالانتخاب اوطرفه کوندریورز .
مذکور وکیللرمزک عرض ایده‌جکلری کبی [illegible] بری اوغرادیغمز فلاکتلرک نتیجه‌سنده
اوزون زمانلردن بری آرزوسنده بولوندیغمز خلافت عظمای [illegible] ایدرک [illegible]
اولدیغندن اوردوی عثمانیه‌نک بر آن اول قافقاسیایه کیرمسی ایچون امر ویرلمسی عموم [illegible]
بالخاصه خلیفهٔ مسلمین حضرتلرندن استرحام ایده‌رز

حضور عالی جناب صدارتپناهیه

معروض چاکرانه‌لریدر

بوکوندن بز آخالسیخ سنجاغنه تابع شیخلی ناحیه‌سی اجتماع ایده‌رك بالمشاوره دوغریدن دوغریه‌ تورکیه تبعیتنی قبول ایتدیك. و بوکوندن اعتباراً تورکیه‌دن باشقه هیچ بر حکومتی تانیمامغه قرار ویردیك. و بو قرارلری دولت علیه عثمانیه‌یه عرض ایتمك ایچون آخالسیخ ملی مسلمان شوراسینك صدری مختار افندی [illegible] افندی زاده‌لری و آخالسیخ [illegible] دوقتور فکری بکی بالانتخاب او طرفه کوندریورز. مذکور وکیللریمزك عرض ایده‌جکلری کبی [illegible] اوغرادیغمز فلاکتلرك نتیجه‌سنده اوزون زمانلردن بری [illegible] بولونیورز. خلافت عظمای [illegible] [illegible] [illegible] خلیفه مسلمه حضرتلرندن استرحام ایده‌رز.

حضور سامئ جناب صدارتپناهی‌یه

معروضهٔ چاکرانه‌لریدر

بوگون بر آغدامه سنجاغنه تابع خالدان ناحیه‌سی اجتماع ایده‌رک بعد المشاوره دوغریدن دوغری‌یه تورکیه تبعیتی قبول ایتمک

وبوگوندن اعتباراً تورکیه‌دن باشقه هیچ بر حکومتی تانیمامغه قرار ویردیلر. وبو قرارلری دولت علیهٔ عثمانیه‌یه عرض ایتمک ایچون

آغدامه ملی مسلمان شوراسینک صدری مختار افندی [illegible] زاده‌یی و آغدامه [illegible]

بالانتخاب اوطرفه گوندریورز. مذکور وکیللرمزک عرض ایده‌جکلری کبی دورت سنه‌دن بری اوغرادیغمز فلاکتلر

نتیجه‌سنده اوزون زماندن بری آرزوسنده بولوندیغمز خلافت عظمای اسلامیه [illegible]

عثمانیه‌نک بر آن اول قافقاسیایه گیرمسی ایچون امر ویرلمسنی جلالی دولتدن بالخاصه خلیفهٔ مسلمین حضرتلرندن استرحام ایده‌رز

٢٦ آپریل

حضور سامی جناب صدارت پناهیه

معروض چاکرانه‌مزدر

بوکون بز آغداش سنجاغنه تابع علی کند ناحیه‌سی اجتماع ایده رك بعد المشاوره دوغریدن دوغری‌یه ترکیه تبعیتنی قبول ایتدیك
و بو کوندن اعتباراً ترکیه‌دن باشقه هیچ بر حکومتی طانیمامغه قرار ویردیك. و بو قرارلریمزی دولت علیه عثمانیه‌یه عرض
ایتمك ایچون آغداش علی سلیمان شوراسینك صدری مختار افندی افندی زاده‌یی و آغداش اهالیسندن طالبوری دفتوری
فکری بکی وکالته انتخاب ایدوب طرفکزه کوندریورز. مذکور وکیللرمزك عرض ایده‌جکلری کبی دولت سنه‌دن بری آغیر
فلاکتلرك زیر تحتنده اوزون زمانلردن بری آرزو و سنده بولوندیغمز خلافت عظمای اسلامیه و لواسنه ایرشمك محرومیتمز
محو ایلدیکندن اوردوی عثمانیه‌نك بر آن اول قافقاسیایه کیرمسی ایچون امر ویرلمسی عموم اهالی دولتدن
بالخاصه خلیفه مسلمین حضرتلرندن استرحام ایده‌رز

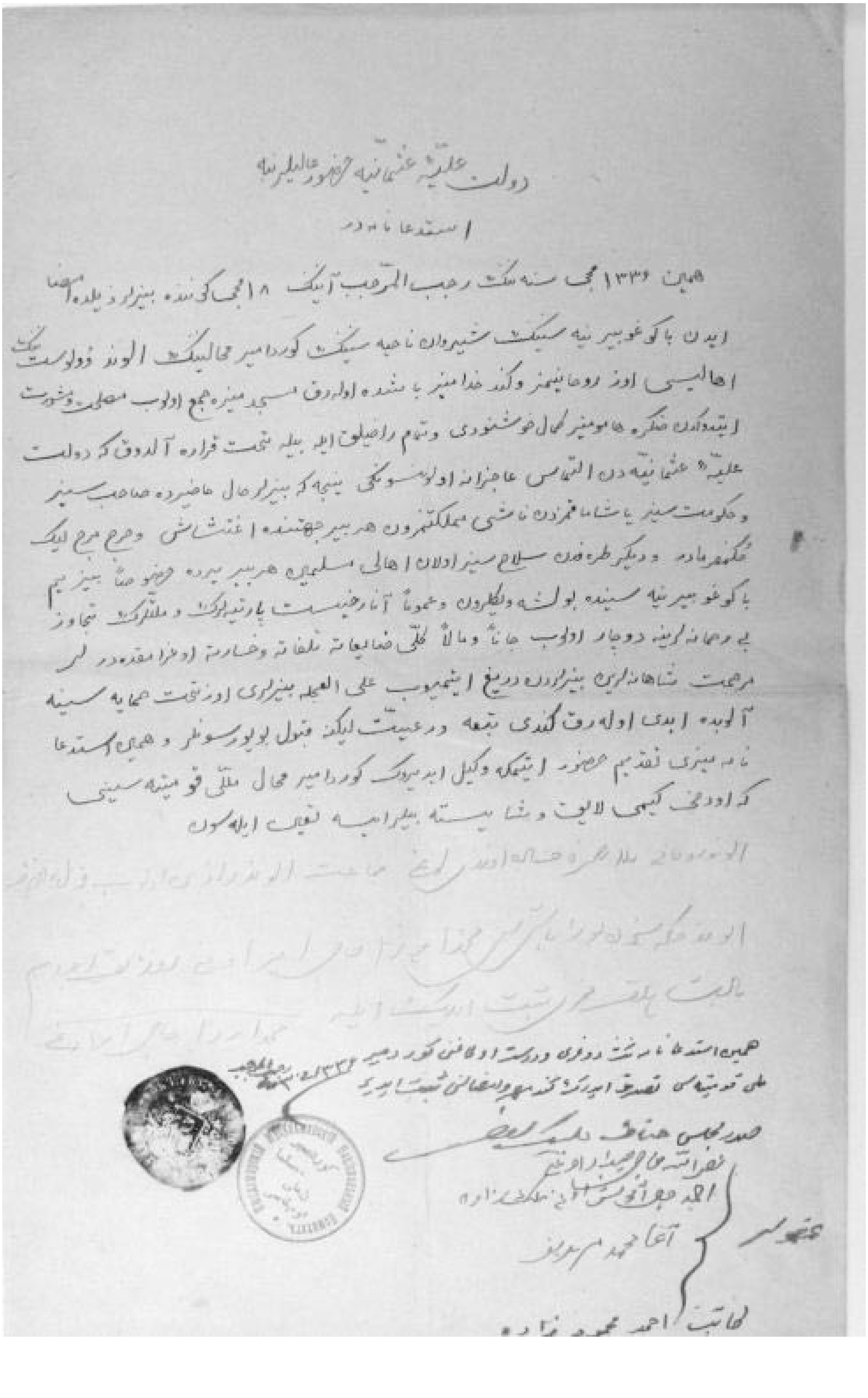
دولت علیهٔ عثمانیه حضور عالیلرینه

استدعانامه‌در

چونکه ۱۳۳۶ نجی سنه‌سنک رجب المرجب آیینک ۱۸ نجی کونده بزلر ذیلده امضا ایدن
باکو غوبرنیه‌سینک شیروان ناحیه‌سینک کورد امیر محالینک آختاچی اول دولوسنک
اهالیسی اوز روحانیمیز وکندخدامیز باشنده اوله‌رق مسجدمیزه جمع اولوب مشورت ایدوب
هامومیز کمال خوشنودی و تمام راضیلق ایله بیله تحت قراره آلدوق که دولت علیهٔ عثمانیه‌دن
التماس عاجزانه اولونسون که چونکه بزلر حال حاضرده صاحب‌سز و حکومت‌سز باشسز قالمشز
ذاتی مملکتمزده هر بر جهتدن اغتشاش و هرج مرج ایلک قلمشدر و دیکر طرفدن سلاحسز
اولان اهالی مسلمین هر بر یرده خصوصاً بزیم باکو غوبرنیه‌سنده [illegible] و یکلاردن و عموماً
آثار غیبت پارتیه‌لرندن و ملتلرک تجاوز و هجوملرینه دوچار اولوب جاناً و مالاً کلی ضایعات
و تلفاته اوغرامقده‌درلر مرحمت شاهانه‌لرینی بزلردن دریغ ایتمیوب علی العجله بزلری ده
اوز مرحمت حمایه‌سینه آلوبده ابدی اوله‌رق کندی تبعه و رعیتی لیکنه قبول بیورسونلر
و هم بو استدعانامه‌میزی تقدیم ایتمکه وکیل ایدیروک کورد امیر محال ملّی قومیته‌سینی
که اودخی کیمی لایق و شایسته بیلر ایسه تعیین ایلسون

[illegible]

عین استدعانامه‌نک دوغری و درست اولدیغنی کورد امیر ملی قومیته‌سی

دولت علیهٔ عثمانیه حضور عالیلرینه

استدعانامه‌دیر

همین ۱۳۳۶ نجی سنه‌سنک رجب المرجب آینک ۱۸ نجی گونده بیزلر ذیلده امضا
ایدن باکو غوبیرنیه‌سینک شیروان ناحیه‌سینک کوردامیر محالینک الوند دولوست
اهالیسی اوز روحانیمز وکند خدامیز باشنده اولرق مسجدمیزه جمع اولوب مصلحت و شورت
ایتدکدن صکره هامومیزک کمال خوشنودی و تمام راضیلق ایله بیله بر قراره آلدوق که دولت
علیهٔ عثمانیه‌دن التماس عاجزانه اولنسونکی بینجه که بیزلر حال حاضرده صاحب‌سیز
و حکومتسیز یاشامقده‌یز ناشی مملکتمزده هر بیر جهتده اغتشاش و هرج مرج لیک
حکمفرمادر و دیگر طرفدن سلاحسیز اولان اهالی مسلمین هر بیر یرده خصوصاً بیزیم
باکو غوبیرنیه‌سینده بولشه‌ویکلردن و عموماً آنارخیست پارتیلرینک و ملتلرینک تجاوز
بی‌رحمانه‌لرینه دوچار اولوب جاناً و مالاً کلی ضایعاته تلفاته و خساراته اوغرامقده‌درلر
مرحمت شاهانه‌لرینی بیزلردن دریغ ایتمیوب علی العجله بیزلری اوز تحت حمایه‌سینه
آلوبده ابدی اوله‌رق کندی تبعه و رعیتی لیکنه قبول بویورسونلر و همین استدعا
نامه‌میزی تقدیم حضور ایتمکه وکیل ایدیروک کوردامیر محال ملتی قومیته‌سینی
که اوده کیمی لایق و شایسته بیلیر ایسه تعیین ایله‌سون

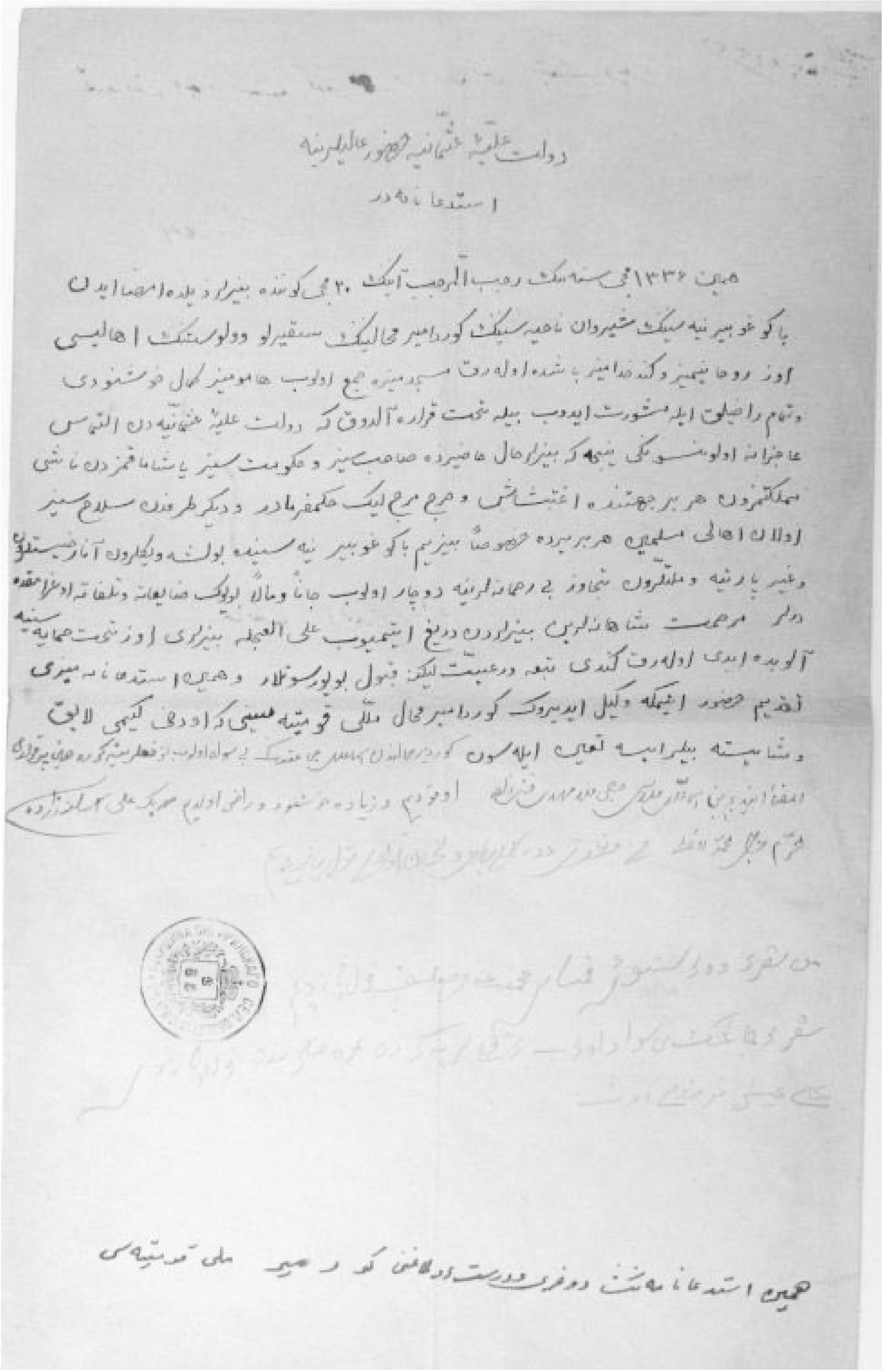
[illegible]

همین استدعانامه‌نک دوغری و درست اولدیغنی کوردمیر
ملی قومیته‌سی تصدیق ایدرک مهر و امضالری ثبت ایدرک
۱۳۳۶ رجب المرجب

صدر مجلس [illegible]

آغا محمد

کاتب احمد محمد زاده

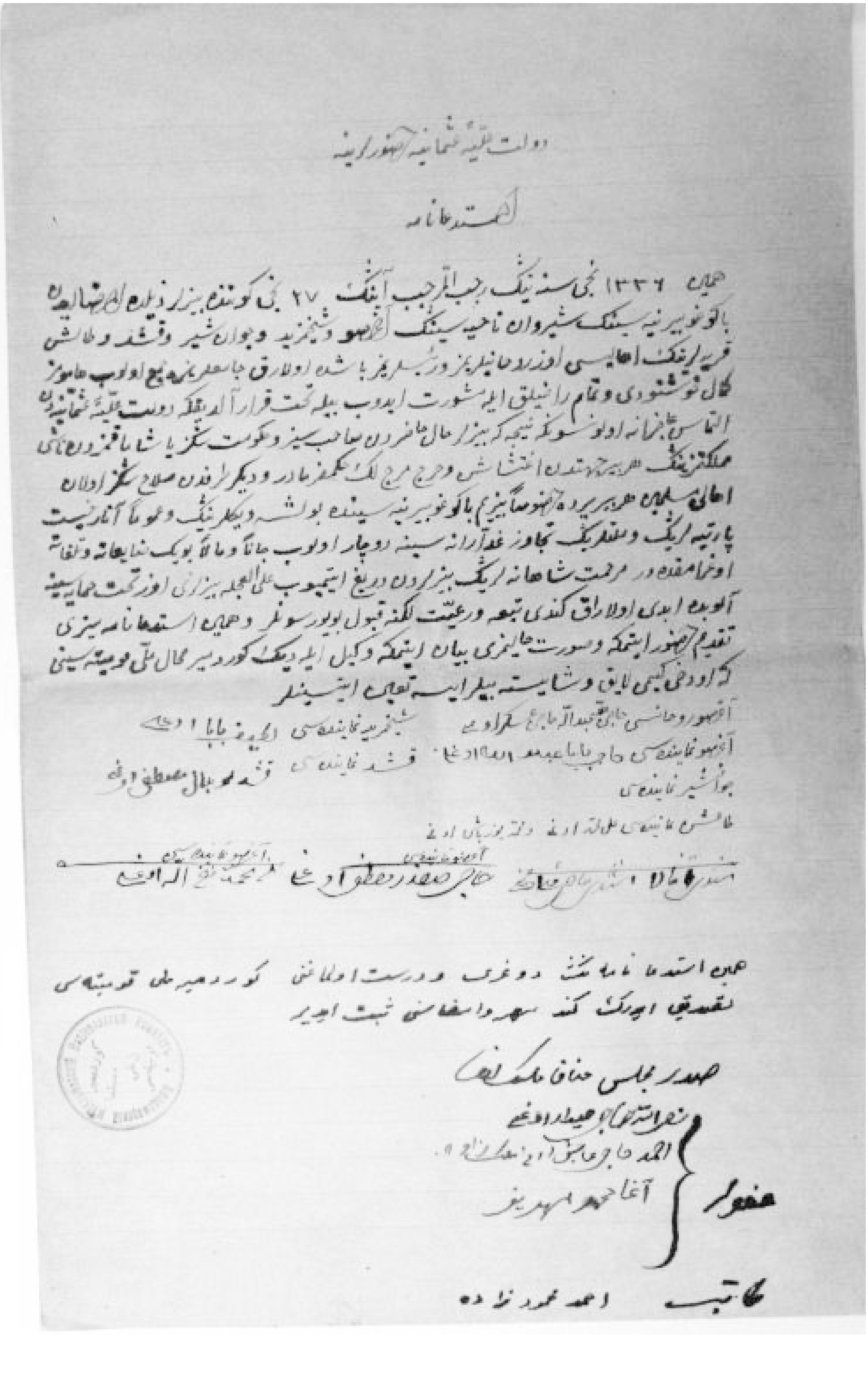
دولت علیهٔ عثمانیه حضور عالیلرینه

استدعانامه‌در

هبو ۱۳۳۶ نجی سنه‌سنک رجب المرجب آینک ۲۰ نجی کوننده بیزلر دیلده امضا ایدن
باکو غوبیرنیه‌سنک شیروان ناحیه‌سنک کوردامیر محالینک سقیرلو دولوستنک اهالیسی
اوز روحانیمیز و کدخدامیز باشنده اوله‌رق مسجدمیزه جمع اولوب هامومیز کمال خوشنودی
و تمام راضیلق ایله مشورت ایدوب بیله تحت قراره آلدوق که دولت علیهٔ عثمانیه‌دن التماس
عاجزانه اولونسون که بیزلر حال حاضرده صاحبسیز و حکومتسیز یاشامامقمزدن ناشی
مملکتمزده هر بر جهتده اغتشاش و هرج مرج لیک حکمفرمادر و دیکر طرفدن سلاحسیز
اولان اهالی مسلمین هر بر یرده خصوصاً بیزیم باکو غوبیرنیه‌سنده بولنه ... [illegible]
و غیر پارتیه و ملتلردن تجاوز بی رحمانه‌لرینه دوچار اولوب جاناً و مالاً بویوک ضایعات و تلفاته اوغرامقده‌درلر
مرحمت شاهانه‌لرین بیزلردن دریغ ایتمیوب علی العجله بیزلری اوز تحت حمایهٔ سنیه
آلوبده ایدک اوله‌رق کندی تبعه و رعیتلکنه قبول بویورسونلار و همین استدعانامه‌میزی
تقدیم حضور ایتمکه وکیل ایدیروک کوردامیر محال ملتی قومیته‌سنی که اودخی کیمی لایق
و مناسبته بیلرایسه تعیین ایلسون [illegible]

[illegible]

همین استدعانامه‌نک دوغریلغی و درستلغنی کوردامیر ملی قومیته‌سی

دولت علیهٔ عثمانیه حضورلرینه

استدعانامه

حالیه ١٣٣٦ نجی سنه‌نیڭ رجب المرجب آینڭ ٢٧ نجی کونینده بزلر ذیلده امضا ایدنلر
باکو غوبرنیه‌سینڭ شیروان ناحیه‌سینڭ آقصو و شیخ‌زید و جوانشیر و قشد و طالش
قریه‌لرینڭ اهالیسی اوزرلرنده [illegible] باشده اولارق جامعلرده جمع اولوب عموم
کمال خوشنودی و تمام راضیلق ایله مشورت ایدوب بیله تحت قرار آلدق که دولت علیهٔ عثمانیه‌دن
التماس [illegible] اولونسونکه نتیجه که بزلر حال حاضرده صاحبسیز و حکومتسز باشامقده‌یز
مملکتمزڭ [illegible] اغتشاش و هرج مرج لک [illegible] و دیکر طرفدن صلاح‌سز اولان
اهالی مسلحه [illegible] باکو غوبرنیه‌سینده بولشه‌ویکلرڭ و [illegible] آثارینده
پارتیه‌لرینڭ [illegible] تجاوز غدارانه‌سینه دوچار اولوب جانا و مالا بیوک ضایعاته و تلفاته
اوغرامقده‌یز [illegible] مرحمت شاهانه‌لرینڭ بزلردن دریغ ایتمیوب علی العجله بزلری اوز تحت حمایه‌سینه
آلوب ابدی اولارق کندی تبعه و رعیتلکنه قبول بیورسونلر دییه استدعانامه‌مزی
تقدیم حضور ایتمکه و صورت حالمزی بیان ایتمکه وکیل ایله‌دیکمز [illegible] کمال علی [illegible]
[illegible] لایق و شایسته بیلدیکلری تعجیل ایتسینلر

آقصو روحانیسی حاجی [illegible] عبد الرحیم [illegible] اوغلی
شیخ‌زید نماینده‌سی [illegible] بابا اوغلی
آقصو نماینده‌سی حاجی بابا [illegible] اوغلی — قشد نماینده‌سی [illegible] مصطفی اوغلی
جوانشیر نماینده‌سی
طالش نماینده‌سی [illegible] اوغلی [illegible] اوغلی

[illegible] — حاجی [illegible] مصطفی اوغلی — [illegible]

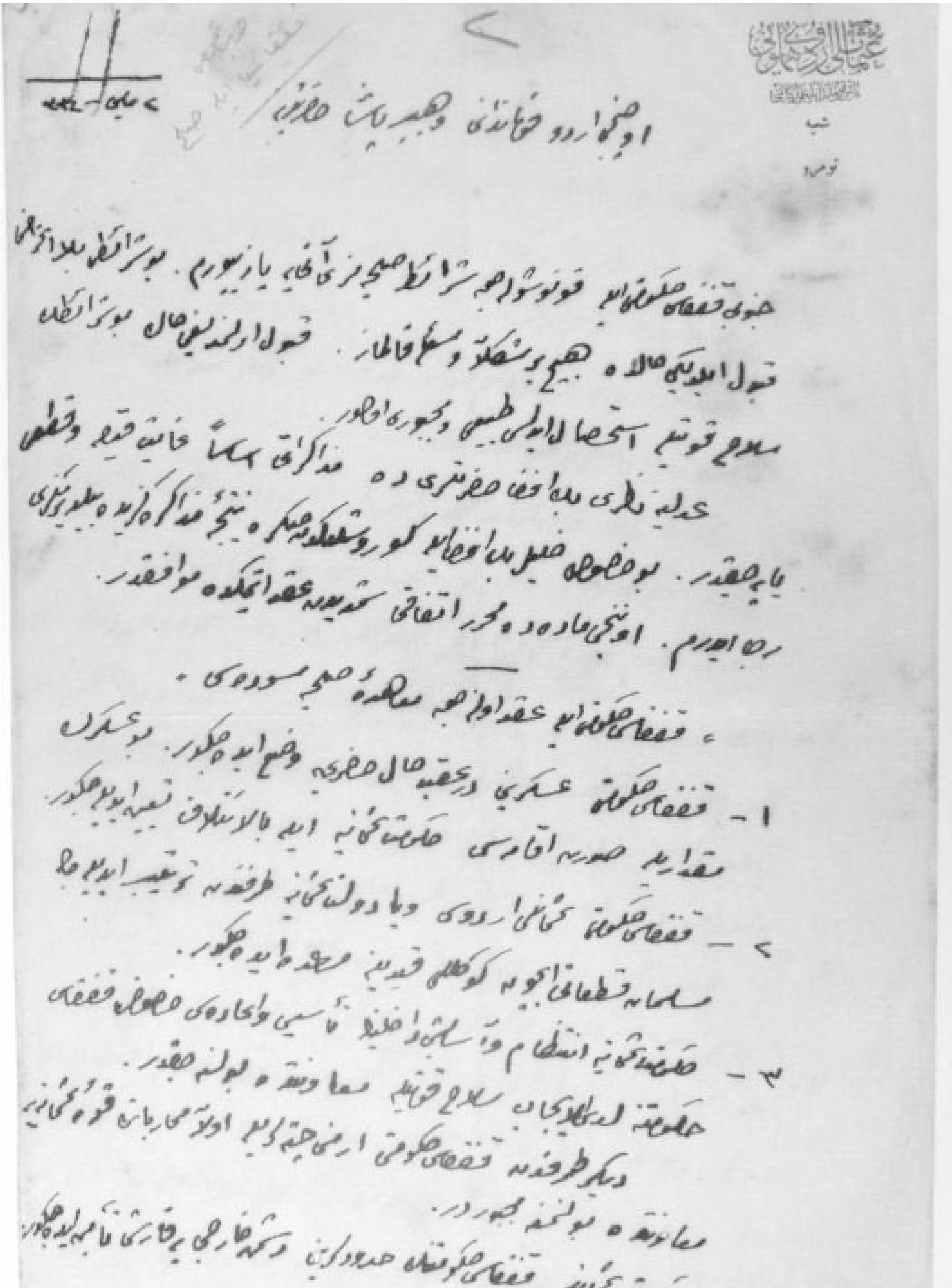
عین استدعانامه‌نڭ دوغری و درست اولدیغنی کوردمیرلی قومیته‌سی
تصدیق ایدرک کندی مهر و امضاسنی ثبت ایدیر

صدر مجلس حنفی [illegible]

حضور
[illegible] حاجی حیدر اوغلی
احمد حاجی [illegible] زاده
آقا [illegible]

کاتب احمد محمود زاده

اعتبارنامه

اوچنجی اردو قوماندانی وهیب پاشا حضرتلرینه

شعبه

نومرو

جنوبی قفقاس حکومتلری ایله قونوشولاجق شرائط صلحیه‌یی آتیده یازیورم. بو شرائطی بلا تأخیر
قبول ایتدکلری حالده هیچ بر مشکلات و مسئله قالماز. قبول ایتمدکلری حالده بو شرائطی
سلاح قوتیله استحصال ایتمک طبیعی و مجبوری اولور. مذاکراتی امکاناً خاتمه قید و قطعی
[illegible] ده
[illegible] نتیجه مذاکره‌یی [illegible]
یاپاجقدر. بو خصوصده [illegible]
[illegible] عقد ایتمکده موافقدر.
رجا ایدرم.

—

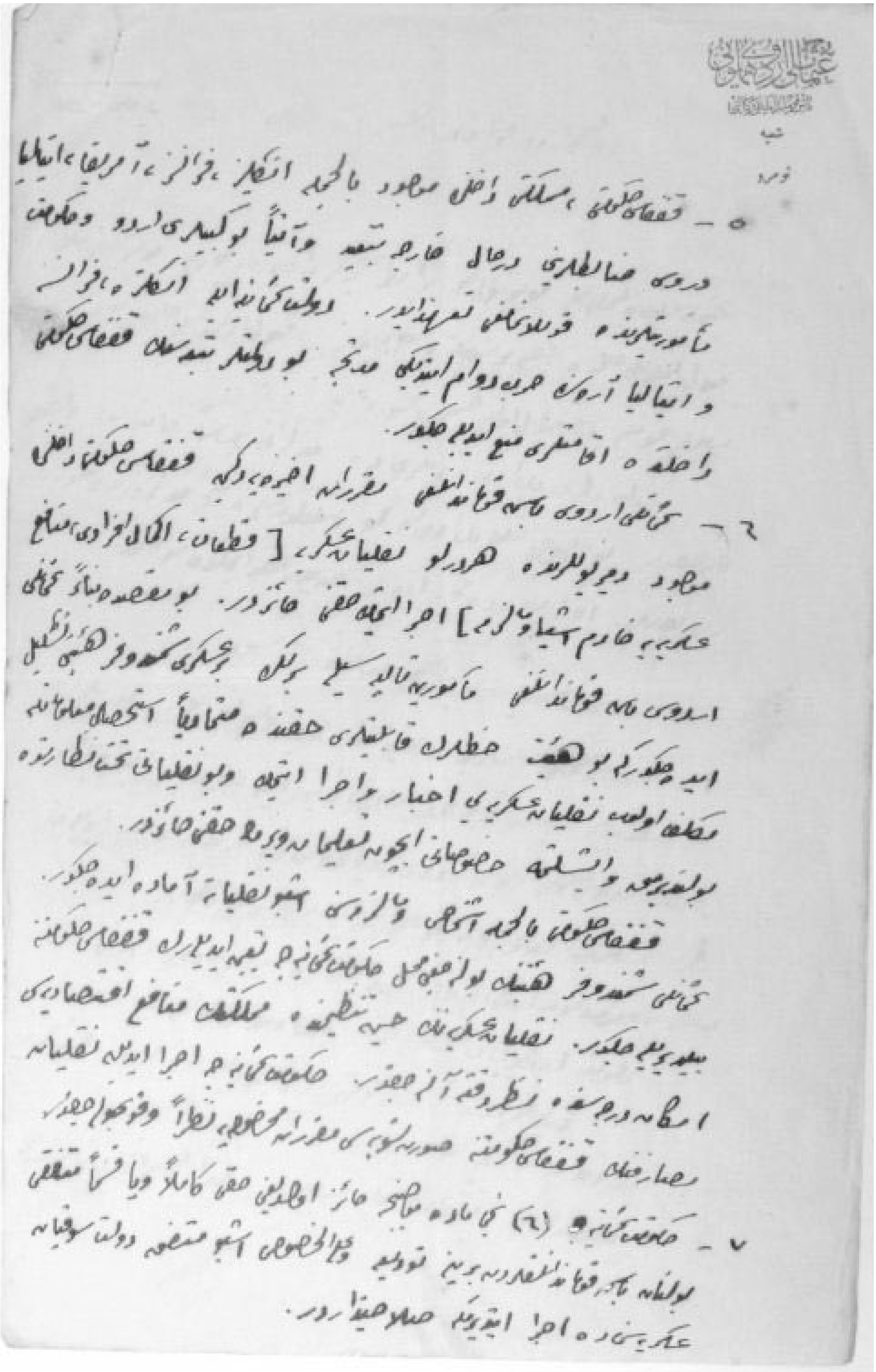
قفقاس حکومتلری ایله عقد اولنه‌جق معاهده صلحیه مسوده‌سی:

۱ – قفقاس حکومتلری عسکرلرینی [illegible] حال صلحیه وضع ایده‌جکلر. بو عسکرلر
مقداری [illegible] حکومت عثمانیه ایله بالاتفاق تعیین ایدیله‌جکدر.

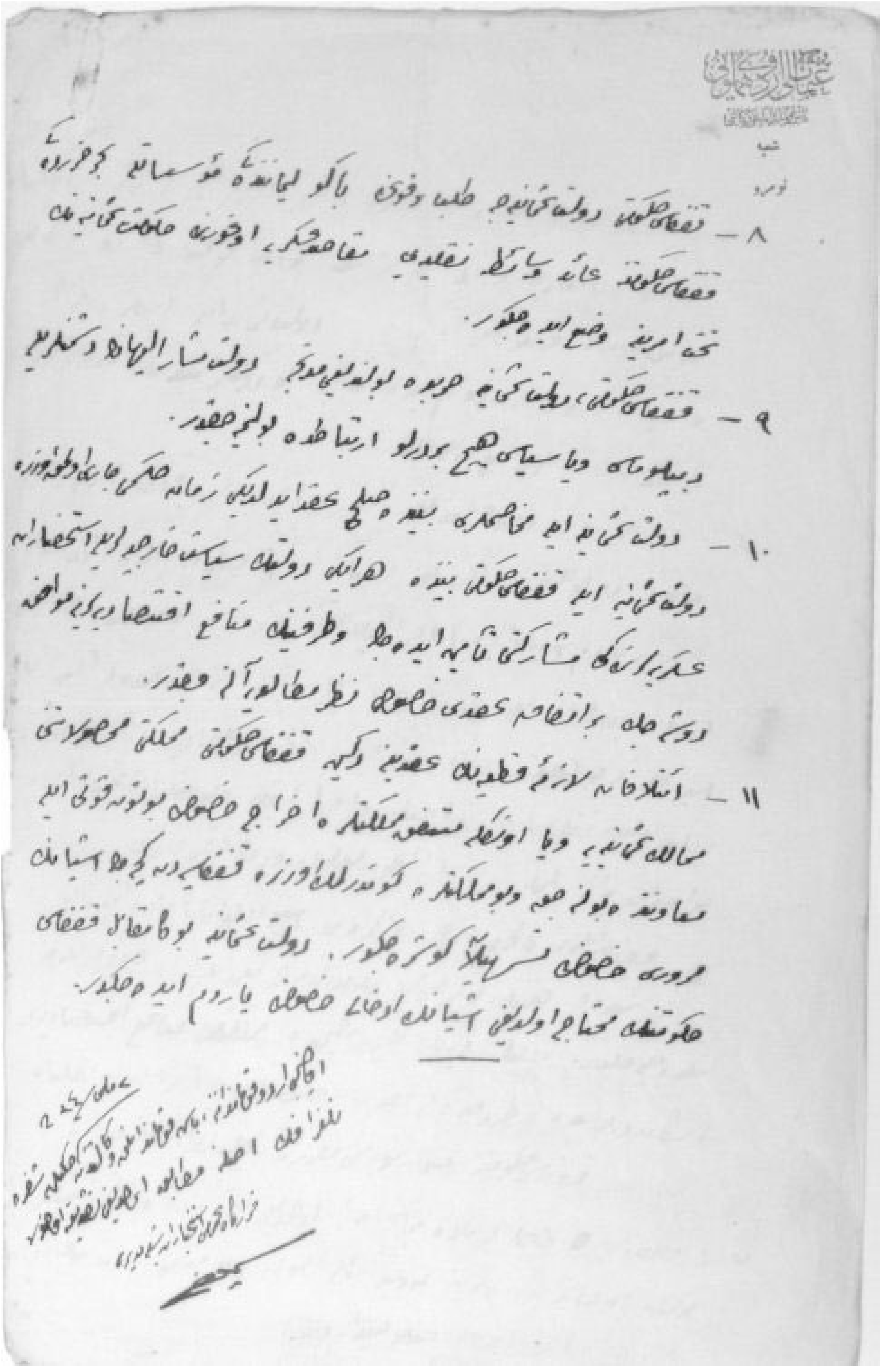
۲ – قفقاس حکومتلری عثمانلی اردوسی و یا دولت عثمانیه طرفندن [illegible]
[illegible] ایده‌جکلر.

۳ – حکومت عثمانیه انتظام و آسایش [illegible] تأسیسی [illegible] قفقاس
[illegible] معاونتده بولنه‌جقدر.
[illegible] اولدیغی محاربات [illegible]
دیکر طرفدن قفقاس حکومتی [illegible]
معاونتده بولنمغه مجبوردر.

۴ – حکومت عثمانیه قفقاس حکومتلری حدودلرینه [illegible]

٥ — قفقاسیا حکومتی مملکتی داخلنده موجود بالجمله انگلیز، فرانسز، آمریقا، ایتالیا
دوله ضابطلری ورجال خارجیه تبعه وتابعیتی بولنانلری اردو وحکومت
مأموریتلرنده قوللانمامغی تعهد ایدر. دولت عثمانیه ایله انگلتره، فرانسه
و ایتالیا آره‌سنده حرب دوام ایتدیکه مدتجه بو دولتلر تبعه‌سنک قفقاسیا حکومتی
داخلنه اقامتلری منع ایدیله‌جکدر.
قفقاسیا حکومتی داخلی
٦ — کرک عثمانلی اردوسنه تابع قطعاتک نقلی مقررات اخیره‌یه کوره
موجود دمیریوللرنده هر درلو نقلیات عسکریه [قطعات، اکال، افرادی، مهمات
عسکریه، خادم اشیا وسائره] اجرا ایتمک حقنی حائزدر. بو مقصده مبنی عثمانلی
اردوسی تابع قطعاتک مأموریت تالیه‌سی بولنان عسکری شمندوفر هیئتی تشکیل
ایده‌جکدر. بو هیئت خطلرک قابلیتی حقنده متقابلاً اتحاد معلوماتنه
مکلف اولمق نقلیات عسکریه‌یی اخبار واجرا ایتمک و بو نقلیاتی تحت نظارتده
بولندیرمق واستلزم ایدن حالاتده انجق نقلیاته دوام حقنی حائزدر.
قفقاسیا حکومتی بالجمله آلات ولوازمی ایله شمو نقلیاته آماده ایده‌جکدر.
کرک شمندوفر هیئتی بولزمسی حالنده کرک قفقاسیا حکومتی
تعیینی اجرا ایده‌جکدر. نقلیات عسکریه‌یه حسب تنظیم مملکتک منافع اقتصادیه‌سی
نظر دقته آلنمق اوزره اجرا ایدیلن نقلیاته
مقابلنده قفقاسیا حکومتی صورتیله مقرراته مخصوصه نظراً وقوعبولاجقدر.
٧ — مادۀ (٦) نجی ماده موجبنجه حائز اولدیغی حقی کاملاً ویا قسماً متعلق
بولنان تابع قطعات عسکریه‌یه توزیع وبالخصوص اشبو منطقه دولت سوقیاته
عسکریه‌سنده اجرا ایتدیرمک صلاحیتی واردر.

شبه

نومرو

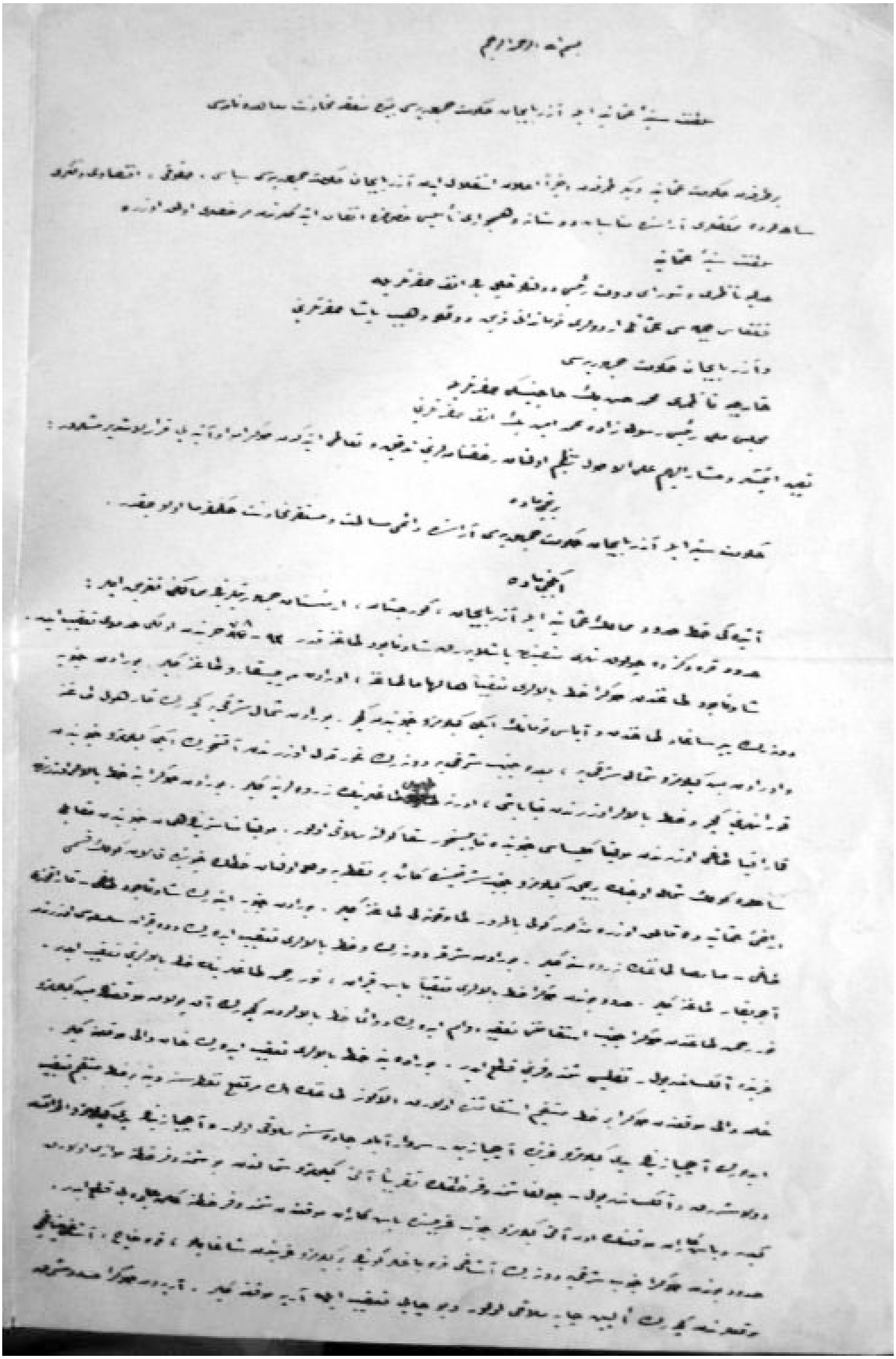
۸ — قفقاسیا حکومتی دولت عثمانیه‌جه طلب وقوعنده باکو لیماننده‌کی مؤسساتیله بحر خزرده قفقاسیا حکومتنه عائد وپاپورلر نقلیه‌یی مقاصد عسکریه ایچون حکومت عثمانیه‌نک تحت امرینه وضع ایده‌جکدر.

۹ — قفقاسیا حکومتی، دولت عثمانیه‌جه حربده بولندیغی مدتجه دولت مشار الیهادن دیگر بر دولتله دیپلوماتیک ویا سیاسی هیچ بر درلو ارتباطده بولنمیه‌جقدر.

۱۰ — دولت عثمانیه ایله مخاصملره بینده صلح عقد ایدلدیکی زمانه قدر [illegible] دولت عثمانیه ایله قفقاسیا حکومتی بینده هر ایکی دولتک سیاست خارجیه ایله استحصالنه عسکریه‌لرینک مشارکتنی تأمین ایده‌جک و طرفینک منافع اقتصادیه‌لرینی موافقه دوستانه بر اتفاق عقدی خصوصی نظر مطالعه‌یه آلنه‌جقدر.

۱۱ — استقلالنه لازم قطعیته عقدینه دکین قفقاسیا حکومتی مملکتک محصولاتی ممالک عثمانیه‌یه ویا اونلره مستغنی اولدقلری اخراج خصوصنده بولنوبه قوتی ایله معاونته بولنمجه و بولندقلرنده کوندرلمک اوزره قفقاسیه‌ده کچمه اشیانک مروره خصوصنده تسهیلات کوستره‌جکدر. دولت عثمانیه بو مقابل قفقاسیا حکومتنک محتاج اولدیغی اشیانک اوخاله خصوصنده یاردم ایده‌جکدر.

[illegible]

[illegible]

ایکنجی ماده

[illegible]

اوچنجی ماده

[illegible]

دردنجی ماده

[illegible]

بشنجی ماده

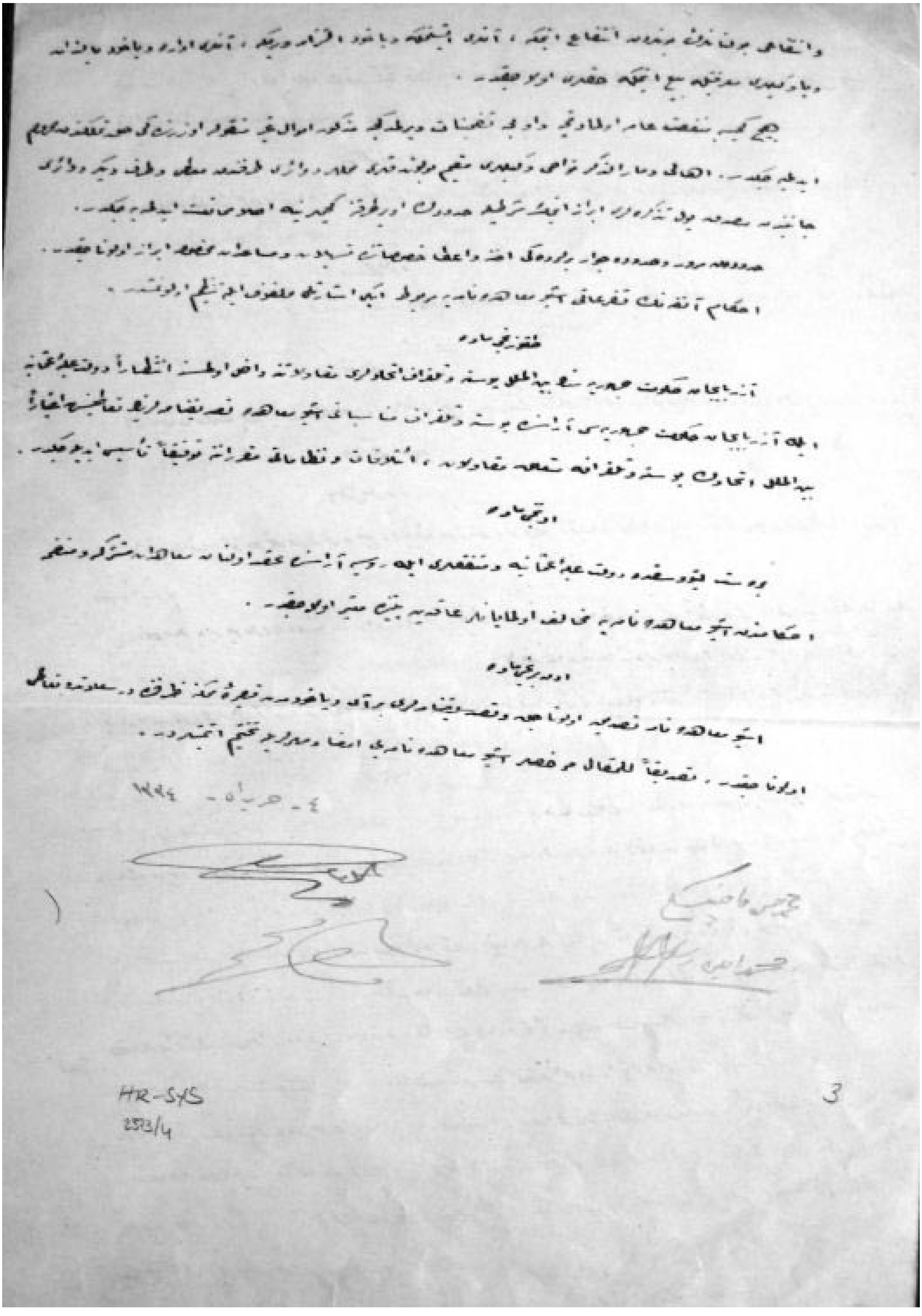
[illegible]

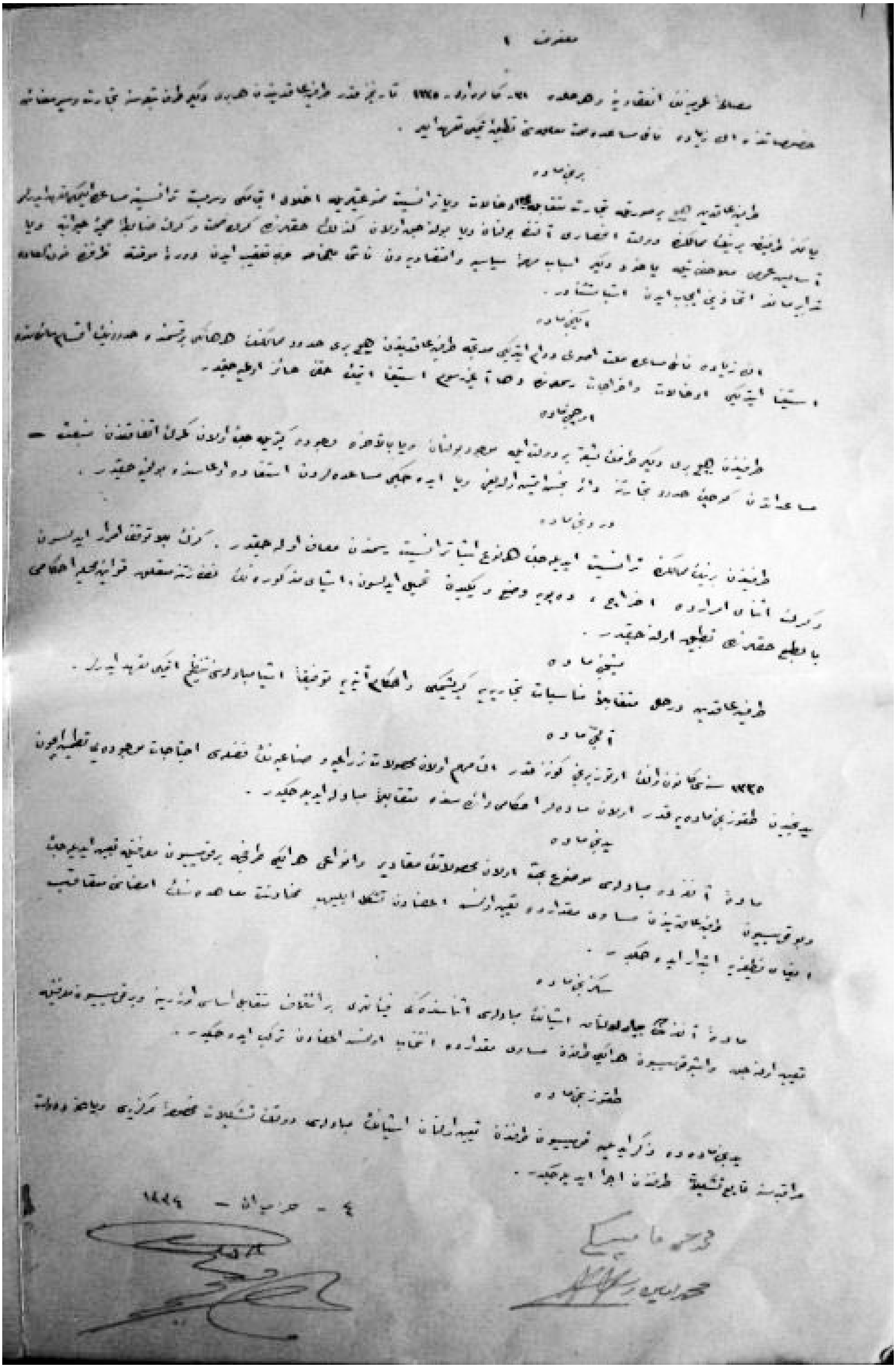
آلتنجی ماده

[illegible]

یدنجی ماده

[illegible]

HR-SYS
2513/4
3

ملفوف ٢

[illegible]

[illegible]

١ـ [illegible]

٢ـ [illegible]

٣ـ [illegible]

٤ـ [illegible]

٥ـ [illegible]

٦ـ [illegible]

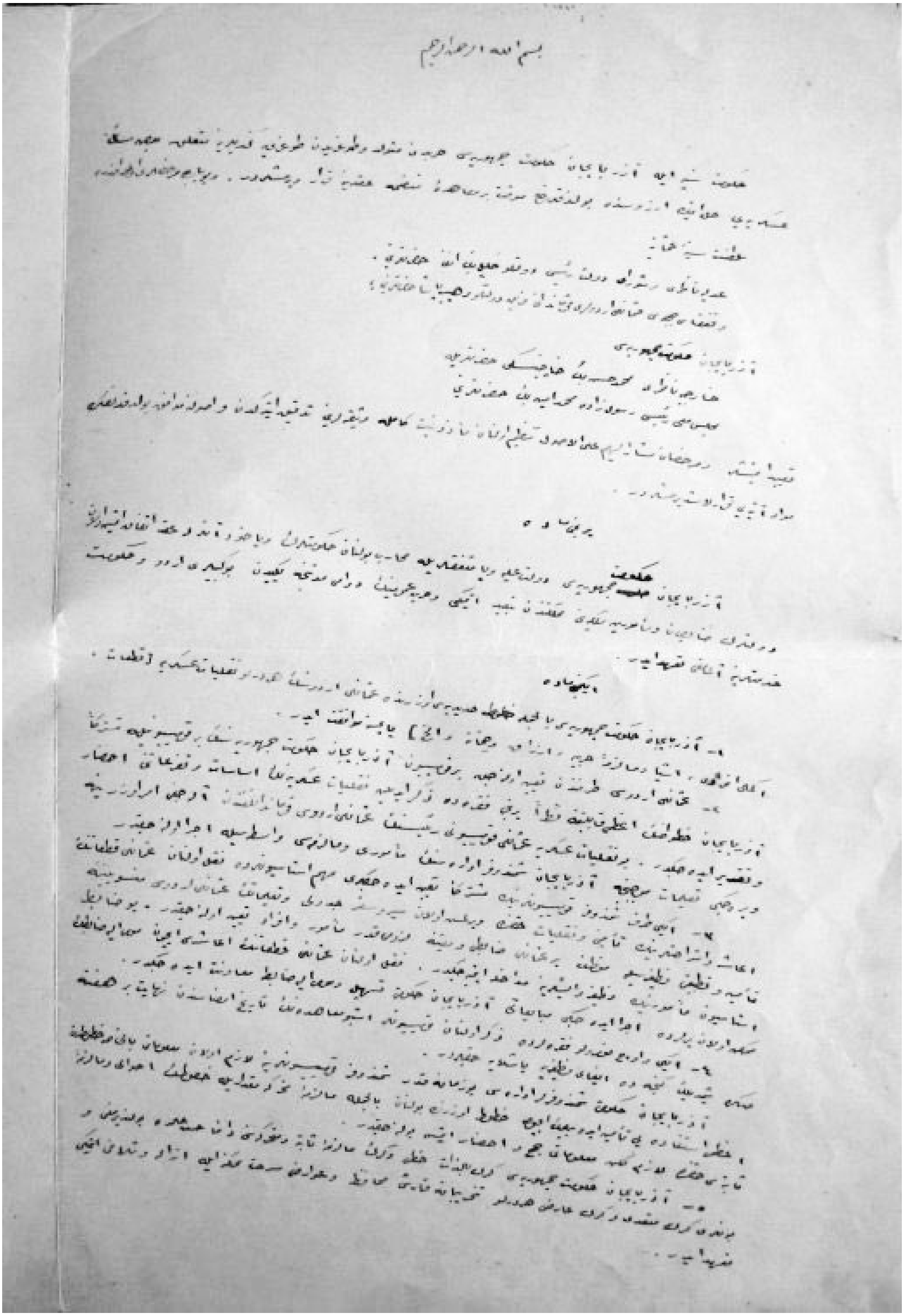
ثانیاً : [illegible]

ثالثاً : [illegible]

٤ ـ حزیران ـ ١٣٣٤

[illegible]

محمد امین رسول زاده

بسم الله الرحمن الرحيم

٩ـ آذربایجان حكومت جمهوریه‌سی [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

اوچنجی ماده

آذربایجان حكومت جمهوریه‌سی [illegible]

[illegible]

[illegible]

دردنجی ماده

حكومت عثمانیه [illegible] استفاده ایده‌بیله‌جكدر

بشنجی ماده

حكومت عثمانیه آذربایجان حكومت جمهوریه‌سی داخلنده بولنان یوللردن [illegible] استفاده ایده‌بیله‌جكدر.

آلتنجی ماده

ایشبو معاهده‌نامه تصدیق [illegible] استانبولده تعاطی اولنه‌جقدر.

تصدیقاً للمقال مرخصلر ایشبو معاهده‌نامه‌یی امضا و مهرلریله تختیم ایتمشلردر.

ایشبو معاهده‌نامه ایكی نسخه اوله‌رق باطومده تنظیم اولنمشدر.

٤ حزيران ١٣٣٤

[illegible signatures]

HR-HMŞ-İŞO 123/74 1

ARRANGEMENT

SUR LES CONDITIONS DE PETROLE EXISTANT ENTRE BAKOU ET BATOUM.

En vue d'assurer l'écoulement permanent du pétrole entre Bakou et Batoum,les soussignés,plénipotentiaires de l'Empire Ottoman,de la République de l'Azerbaïdjan et de la République de la Géorgie,dûment autorisés à cet effet,sont convenus de ce qui suit:

Les conduites de pétrole entre Bakou et Batoum conserveront leur position actuelle.

Les Parties contractantes prennent réciproquement l'engagement de maintenir en parfait état les conduites se trouvant sur leurs territoires respectifs de façon à assurer l'écpulement permanent du pétrole.

Une taxe convenable sera perçue pour l'écoulement du pétrole,laquelle sera répartie entre les Gouvernements des Partès contractantes proportiionnellement à la longueur des conduites se trouvant sur leurs territoires.

Les détails de ces dispositions seront arrêtés par une commission composée des membres qui seront nommés par lesdits Gouvernements.

Fait à Batoum,le 4 Juin 1918.

N.RAMICHVILY	HALIL
G.GVAZAVA	VEHIB
J.ODICHELIDZE	M.HADJIMSKY
G.RTAHILADZE	M.E.RASSOUL-ZADE

Pour Copie Conforme:

A R R A N G E M E N T

sur la répartition du matériel roulant des voies ferrées de la Transcaucasie.

En vue de résoudre la question de la répartition du matériel roulant des voies ferrées de la Transcaucasie, les soussignés, plénipotentiaires de l'Empire Ottoman, de la République de l'Arménie, de la République de l'Azerbaïdjan et de la République de la Géorgie, dûment autorisés à cet effet, sont convenus de ce qui suit:

La totalité du matériel roulant des voies ferrées, ci-devant propriété de l'Etat russe, de la Transcaucasie sera répartie entre les quatre Parties contractantes proportionnellement à la longueur des lignes ferrées qui se trouvent sur leur territoires respectifs.

Fait à Batoum, le 4 Juin 1918.

N.RAMICHVILY — HALIL

G.GVAZAVA — M.HADJINSKY — VEHIB

I.ODICHELIDZE — M.E.RASSOUL-ZADE

G.RTZKHILADZE

AL.KHATISSOFF

M.PAPADJANOFF

O.R.KADJAZNOUNI.

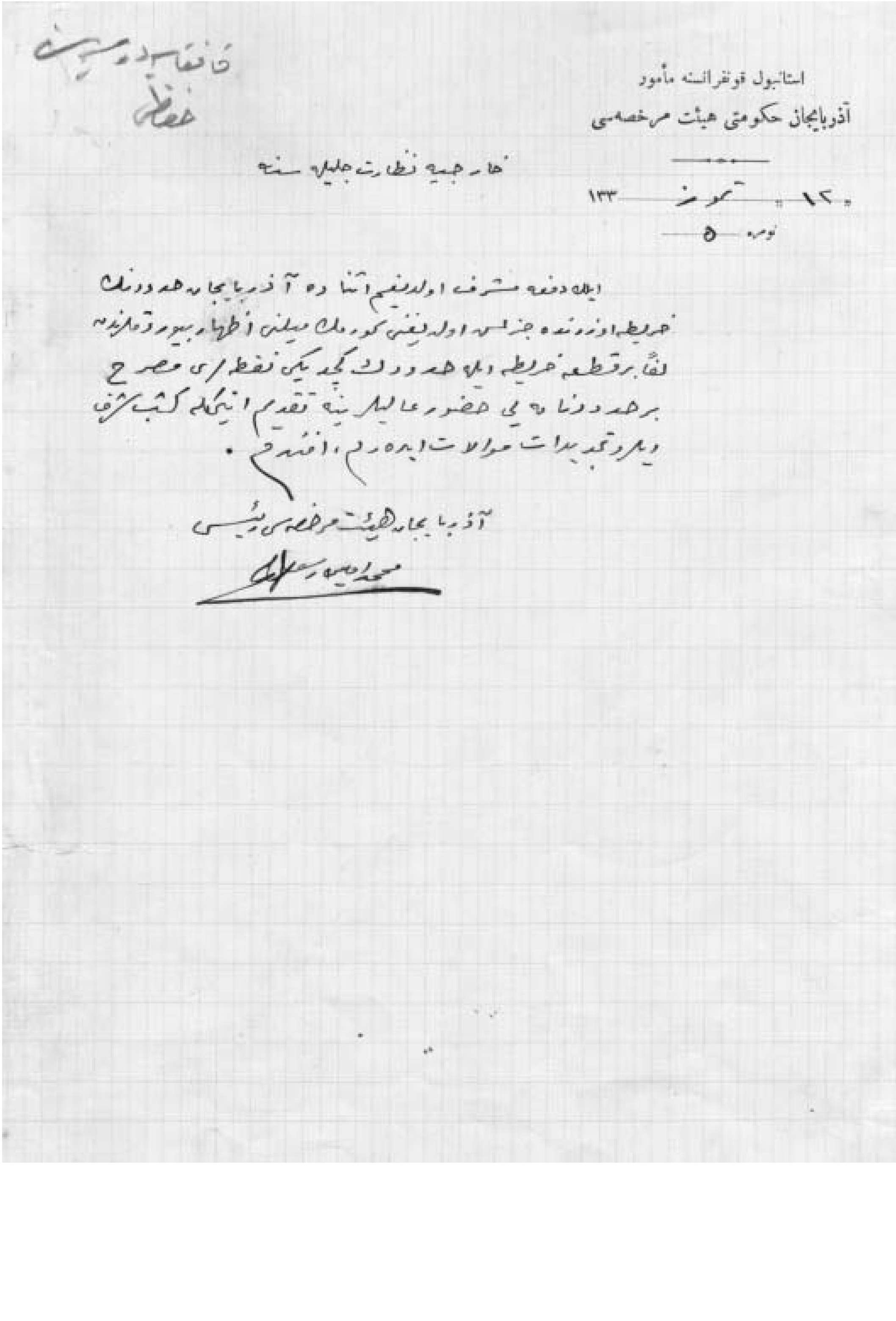
Pour Copie Conforme

[signature]

HR.HMŞ.İŞO 124/19

1

قفقاس دائره‌سی
حفظ

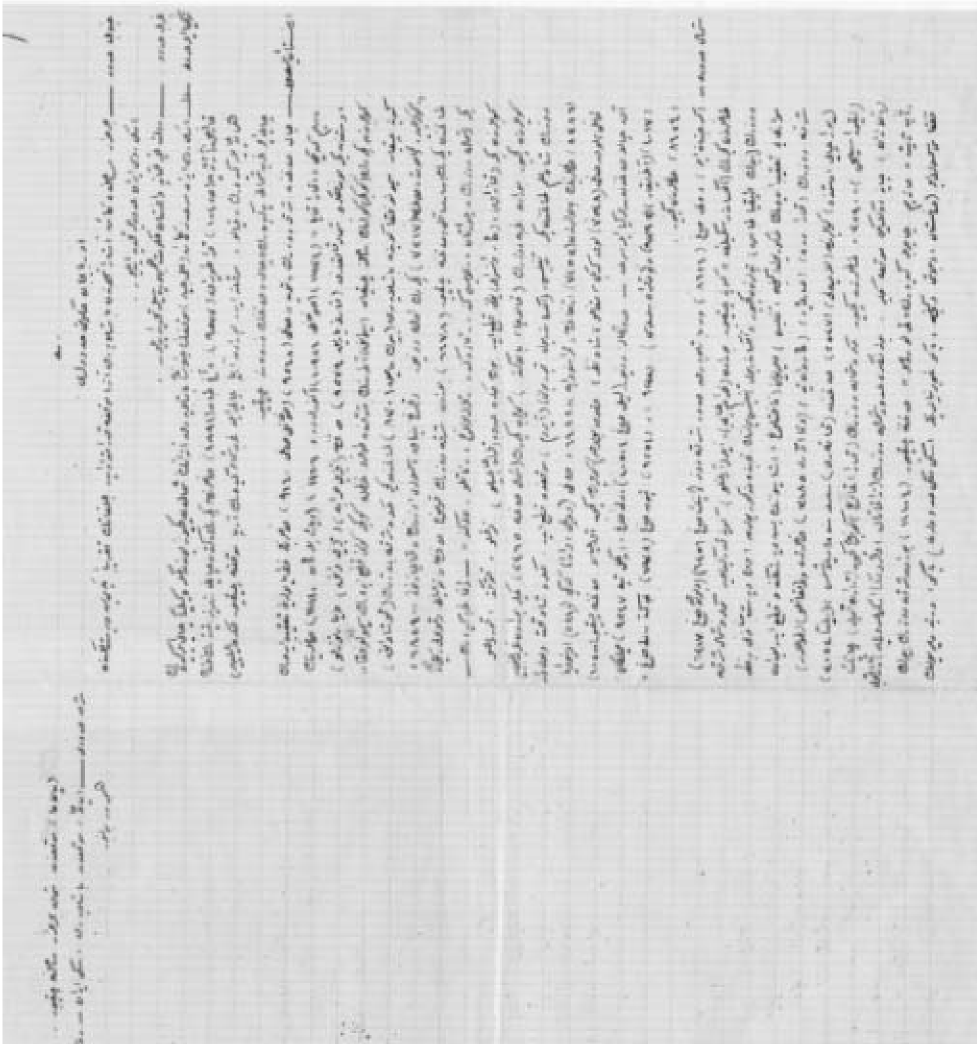
استانبول قونفرانسنه مأمور
آذربایجان حکومتی هیئت مرخصه‌سی

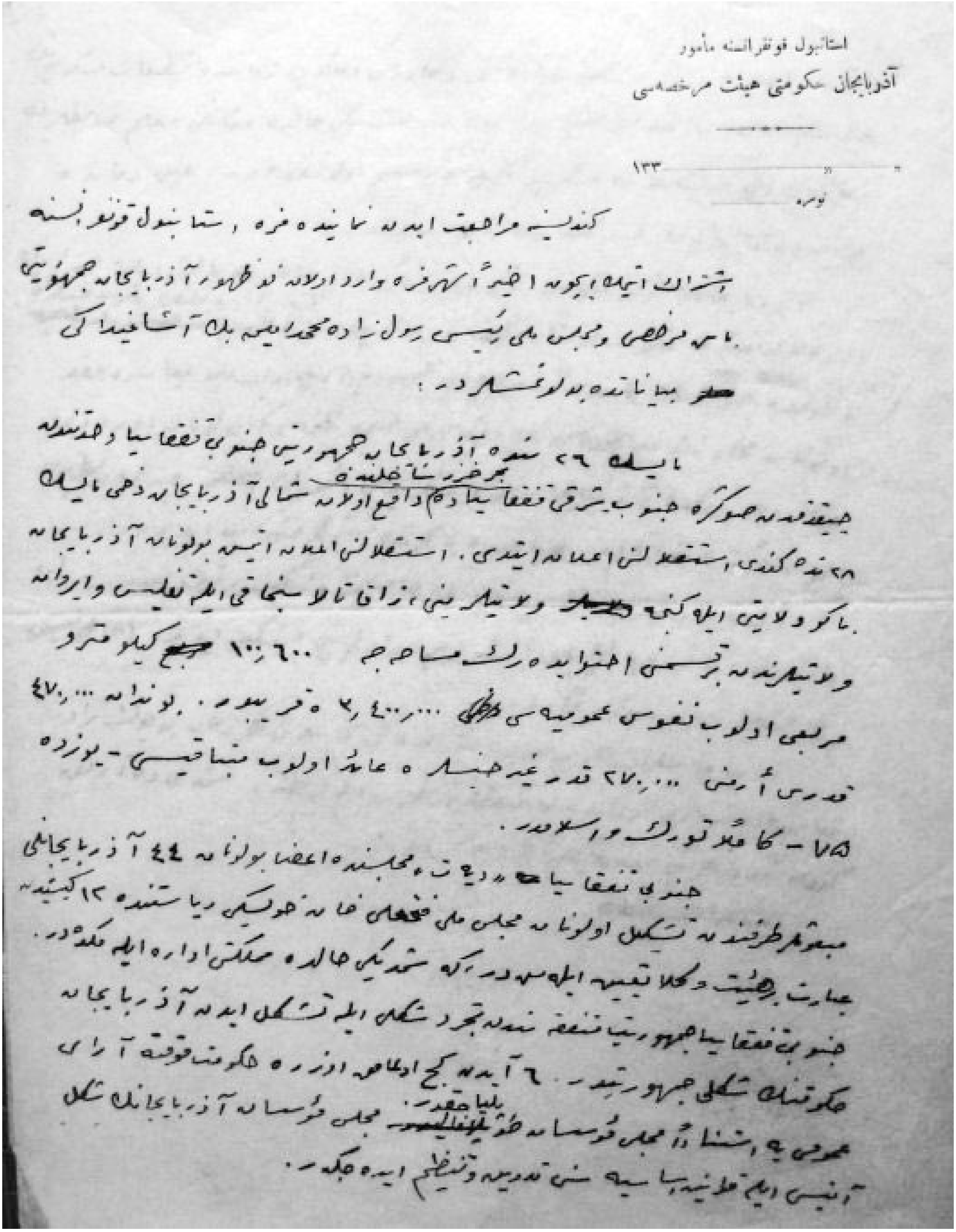
خارجیه نظارت جلیله‌سنه

۱۲ تموز ۱۳۳
نومرو ۵

ایلك دفعه مشرف اولدیغم اثناده آذربایجانه حدودینك
خریطه‌لرنده جزئسی اولدیغنی کورمك میلنی اظهار بیورمقلرینه
لفاً بر قطعه خریطه ویله حدودك تحدیدینی نقطه‌لری مصرح
بر حدودنامه‌یی حضور عالیلرینه تقدیم ایتمکله کسب شرف
ایلر و تجدید عبارات موالات ایدرم افندم.

آذربایجان هیئت مرخصه‌سی رئیسی
محمد امین رسول زاده

استانبول قونفرانسنه مأمور
آذربایجان حکومتی هیئت مرخصه‌سی

۱۳۳

نومره

کندیسنه مراجعت ایدن نماینده‌مزه، استانبول قونفرانسنه
اشتراک ایتمه‌یه گیدن اخیراً شهرمزه وارد اولان آذربایجان جمهوریتی
نامنه مرخصی و مجلس ملی رئیسی رسول زاده محمد امین بک آشاغیداکی
بیاناتده بولنمشلردر:

مایسک ۲۶ سنده آذربایجان جمهوریتی جنوبی قفقاسیا دولتندن
آیرلدقدن صوکره جنوب شرقی قفقاسیاده (بحر خزر ساحلنده) واقع اولان شمالی آذربایجان دخی مایسک
۲۸ نده کندی استقلالنی اعلان ایتدی. استقلالنی اعلان ایتمش بولونان آذربایجان
باکو ولایتی ایله گنجه ولایتلرینی، زاقاتالا سنجاقی ایله تفلیس و ایروان
ولایتلرندن بر قسمنی احتوا ایدرک مساحه‌جه ۱۰۰٬۶۰۰ کیلومترو
مربعی اولوب نفوس عمومیه‌سی ۴٬۴۰۰٬۰۰۰ قدردر. بونلردن ۴۷۰٬۰۰۰
قدری ارمنی ۲۷۰٬۰۰۰ قدر غیر جنسلره عائد اولوب متباقیسی یوزده
۷۵ کاملاً تورک و اسلامدر.
جنوبی قفقاسیا سیمنده اعضا بولنان ۴۴ آذربایجانلی
مبعوثلر طرفندن تشکیل اولونان مجلس ملی فتحعلی خان خویسکی ریاستنده ۱۲ کیشیدن
عبارت هیئت وکلا تعیین ایلمشدر که شمدیکی حالده حکومتی اداره ایلمکده‌در.
جنوبی قفقاسیا جمهوریتی منفسخ نمدن تجرد شکلنی ایله تشکل ایدن آذربایجان
حکومتنک شکلی جمهوریتدر. ۶ آیدن کچ اولمامق اوزره حکومت موقته آرای
عمومیه ایله انتخاب اولنه جق مجلس مؤسسان بولنا جقدر. مجلس مؤسسان آذربایجانک شکل
اساسیسنی ایلم قطعیه ایله تقدیم و تنظیم ایده جکدر.

2

آذربایجانده اوردو تشکیلاتنك اساسی دها روس انقلابی زماننده قطعات عسکریه‌نك

ملیه‌لشدیرلمه‌سی زماننده وضع ایدلمشدر. شمدیکی حالده عثمانلی معلم ضابطلریله

معاونتی ایله تشکیلات عسکریه تکمیل و توسیع اولنمقده‌در. عینی زمانده

پولیس و ژاندارمه تشکیلاتنه ده باشلانمشدر.

آذربایجانك مرکز حکومتی باکودر. باکو حال حاضرده بالشویك [illegible]

گنجه آذربایجانك پایتخت عسکریه‌سی

الینده اولدیغندن حکومت موقتاً گنجه‌ده بولونیور.

[illegible] باطومده حضرتلرینك [illegible] آذربایجان جمهوریتی ایله دولت علیه بیننده عقد

اولونان معاونت معاهده‌سینك احکامی موجبنجه گنجه‌ده بولونان اوردوی

عثمانی ایله برلکده آذربایجان قوای عسکریه‌سی باکونك [illegible] جهتلرینی تطهیر

ایچون حرکته باشلامشلردر. پك یاقنده باکونك استخلاصنی امید ایدیورز.

آذربایجان جنوبی قفقاسیانك اك حاصلخیز و زنگین بر قطعه‌سیدر. پترول،

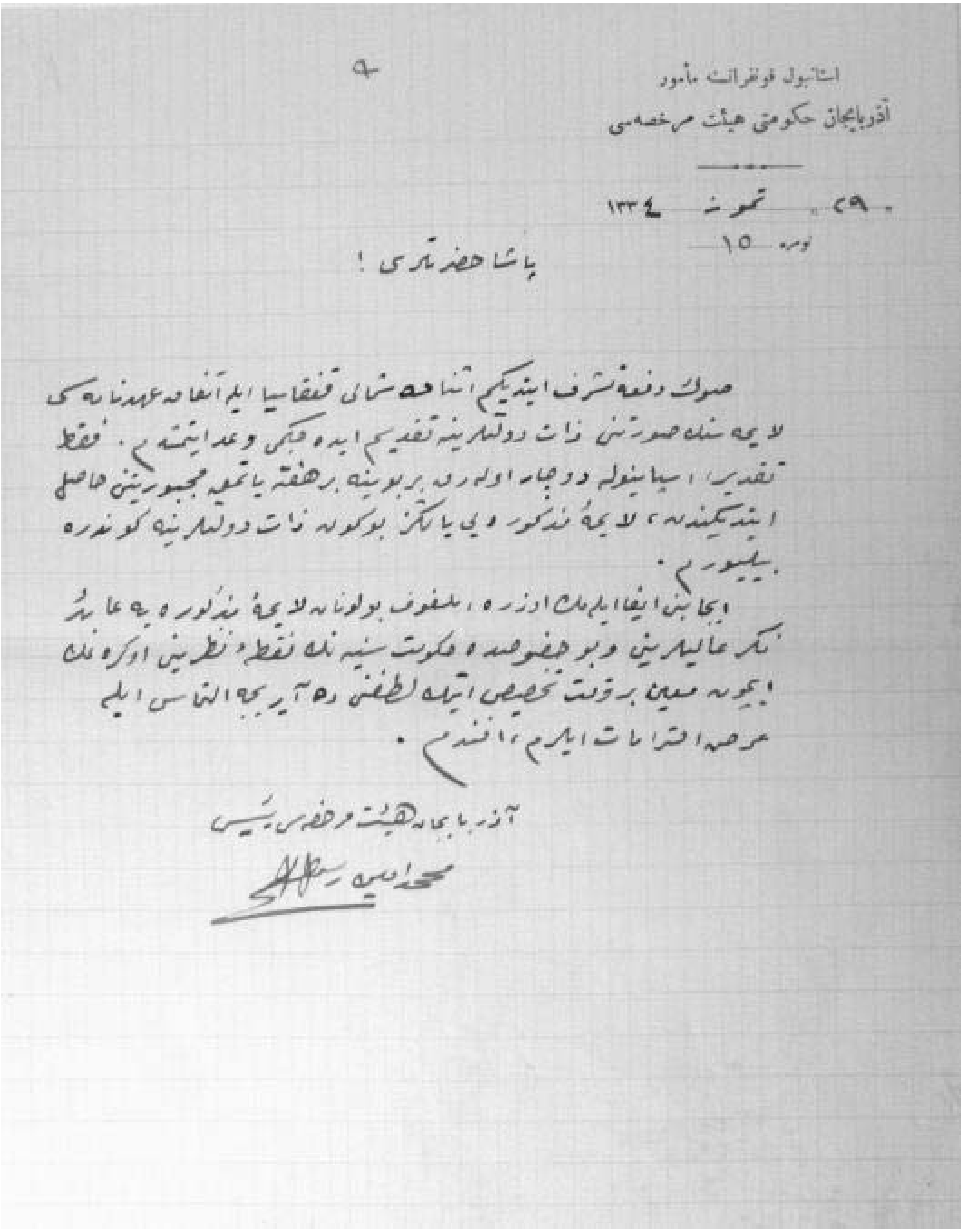
پاموق، باقر و بالخاصه اك مهم ایرادلرینی تشکیل ایدر. اهالیسی

چالشقان، تشبثلی و تجاردر.

آذربایجانلیلرك حرب عمومی اثناسنده‌کی تمایللری هر زمان بویوك برادر

قارداشلری ترکیه ایله [illegible] طرفنده بولونمشدر. شمدی ده آرتیق

کندی مقدراتلرینی [illegible] ارتباط ایله قالمشلردر.

۹

استانبول فوقراتنه مأمور
آذربایجان حکومتی هیئت مرخصه‌سی

۲۹ تموز ۱۳۳٤
نومره ۱۵

پاشا حضرتلری !

صوڭ دفعه تشرف ایتدیگیم اثناده شمالی قفقاسیا ایله اتفاقه عهدنامه‌یه کی
لایحه‌نك صورتنی ذات دولتلرینه تقدیم ایده‌جگیمی وعد ایتمشدم. فقط
تقدیری سیاسیوله دوچار اولدرده بر بوینه بر هفته یاتمغه مجبوریتنی حاصل
ایتدیکندن، لایحهٔ مذکوره‌یی یالکز بوکون ذات دولتلرینه کوندره
بیلیورم.

ایجابنی ایفا ایلمك اوزره ملفوف بولونان لایحهٔ مذکوره‌یه عاید
فکر عالیلرینی و بو خصوصده حکومت سنیه‌نك نقطهٔ نظرینی اوکرنمك
ایچون بنه معین بر وقت تخصیص ایتمه لطفنده بولنمقلغی رجا ایله
عرض احترامات ایلرم افندم.

آذربایجان هیئت مرخصه رئیسی
محمد امین رسول‌زاده

سرّی

استانبول قونفرانسنه مأمور
آذربایجان حکومتی هیئت مرخصه‌سی

۱۳۳

نومرو

قفقاسیا جبالیون اتحادی ایله آذربایجان جمهوریتی حکومتلری
میاننده عقدی تصور بولونان اتفاق معاهده‌نامه‌سنک لایحه‌سی.

بر طرفدن آذربایجان جمهوریتی، دیگر طرفدن ده قفقاسیا جبالیون اتحادی ایکی جمهوریت بیننده مشترک بولونان روابط دینیه، ملیه، مدنیه، اخلاقیه و تاریخیه‌یی درک ایدرک و منافعات سوقالجیشیه، اقتصادیه و سیاسیه‌یی نظره دوتارق آشاغیده‌کی مواد اوزرینه عقد اتفاقه اتفاق ایتمشلردر:

۱ نجی فصل.

آذربایجان ایله قفقاسیا جبالیون اتحادی آره‌سنده دائمی و اساسی بر اتفاق عقد اولونیور.

۲ نجی فصل.

هر ایکی - آذربایجان و قفقاسیا جبالیون اتحادی - دولتلری تشکیلات عسکریه‌سی ایله امورات عسکریه شعبه اداره‌سی ایچون واحد بر اداره مشترکه تأسیس اولونیور. بو مشترک اداره عسکریه‌نک عهده مسئولیتنه هر ایکی دولتک حدودلرینی محافظه، حاکمیت ملیه و استقلاللرینی مدافعه و اقتضا ایلدیکی زمانده هر ایکی مملکتک هانکی بر نقطه‌سنده ظهور ایدن اغتشاشلری باصدیرمق و آسایشی تأمین ایلمه‌لک وظیفه‌لری ترتیب ایدیلیر.

۳ نجی فصل.

هر ایکی مملکتک سیاست خارجیه اداره شعبه‌سی ایکی جمهوریتک مشترک بر اداره‌یه حواله اولونیور. مستقل‌لک آیری آیری اولارق یالکز امور اقتصادیه‌ده مستقل نماینده‌لک حقی ابقا اولونور.

٤ نجی فصل.

هر ایکی مملکتک امور مالیه شعبه اداره‌سی مشترک بولونان اداره عسکریه‌نک تخصیصاتی ایله مصارف عسکریه و سائر ادارات مشترکه‌نک تخصیصاتی و هر ایکی منفعه مملکتک تنظیم نقودی کبی مسئله‌لر باتمامه اوزرنده کذا مشترک بر اداره‌یه حواله اولونیور.

/

٥ نجی فصل .

مسلمانلرك امور مذهبیه‌لرینی اداره ایدن مؤسسات باشنده شیخ الاسلام اولمقله اوزره كذا واحد بر اداره مشتركه حالنده بولونیور . عینی زمانده دخی توركیا خاقان معظمی بوتون مسلمانلرك خلیفه‌سی اولارق قبول اولونیور .

٦ نجی فصل .

مومی الذكر خصوصات مشتركه‌یه عائد اولان قوانین حكومتین عاقدینك مجالس تشریعیه‌سی طرفندن متساوی نسبتده انتخاب اولونان جمعه نماینده‌لردن مركب بر شورای اتفاقیه نامیله مشترك بر مؤسسه تشریعیه طرفندن وضع اولونا جقدر .

٧ نجی فصل .

٦ نجی فصلده كوستریلن شورای اتفاقیه خصوصات مذكوره‌یی اداره ایچون بر قوه اجرائیه (هیئت نظار) تشكیل ایدیور . هیئت مذكوره شورای اتفاقیه‌یه قارشی مسئولدر .

٨ نجی فصل .

حكومتین طرفندن تعیین اولونان برر خصوص طرفندن بشبو معاهده نامه‌نك امضاسنی متعاقب مومی الذكر اساسات داخلنده قفقاسیا جماهیر متحده اتحادی ایله آذربایجان حكومتلرینك اتحادی ایچون ایله خاص اولان مناسبات داخلیه تفرعاتنی تنظیم وتبلیغ اوزره طرفینه متساوی اعضادن مركب بر قومیسیون انتخاب اولونیور .

٩ نجی فصل .

بشبو معاهده نامه ایله كچیجی فصلده مصرح اتفاقلك تفرعات داخلیه‌سنه عائد بولونان بر محضر قومیسیونجه ترتیب اولونانجه معاهده نامه‌یی بشبو معاهده نامه‌نك امضاسندن آلتی آی كچه اولمامق اوزره هر ایكی جمهوریتك صلاحیتدار مؤسسات قانونیه‌لرینه (جماهیر متحده اتحادینك اجتماع طوائفی ایله آذربایجان مجلس مبعوثاننك) تصدیقنه اقتران ایتمه‌لیدر .

— . —

2

۱۰ نجی فصل . سرّی در .

هر ایکی طرف، بر طرفدن کتلهٔ اسلامک غایهٔ طبیعیسی بولونان آذربایجانه شفقت ایده‌رك دیگر طرفدن ده کندیلری بونک لزومی و فائدهٔ عظماسنه قانع اولارق تورکیا ایله اتحادی لازم کوره‌رك، بو اتحادك اساسلرینی بر وجه آتی وضع ایدیورلر:

آ) جبالیون اتحادی ایله آذربایجانه مخصوص اولان قوای مسلحهٔ عسکریه ایله تورکیا قوای عسکریه‌سی برادرانه واحده آلتنه آلینیر. ریاست قوماندانه تابع اولیورکه ترك حضرده و ترك سفرده بتون اوردولرك امر قوماندانی اسکی اوچ عائددر.

ب) سیاست خارجیه‌یه عائد خصوصات دخی برادرانه واحده‌یه محول اولونیور.

ت) بو شرائطی جبالیون اتحادی ایله آذربایجان حکومتی تورکیایه تکلیف ایدیورلر و تورکیانک داخلیلی تقدیرنده حکومت لازم گلن معاهده‌نامه‌یی امضا ایدیورلر.

پ) تورکیه ایله مذاکرات اثناسنده آذربایجان ایله جبالیوندن هر هانکی برسی تورکیا ایله ائتلاف حاصل ایده‌مزسه، بو کیفیت، جبالیون ایله آذربایجان حکومتی بیننده عقد اولونان اتفاقنامه معاهده‌سنك فسخنی موجب سببلردن عدّ اولونامقدر.

— . ═ . —

٨

استانبول قونفرانسه مأمور
آذربایجان حکومتی هیئت مرخصه‌سی

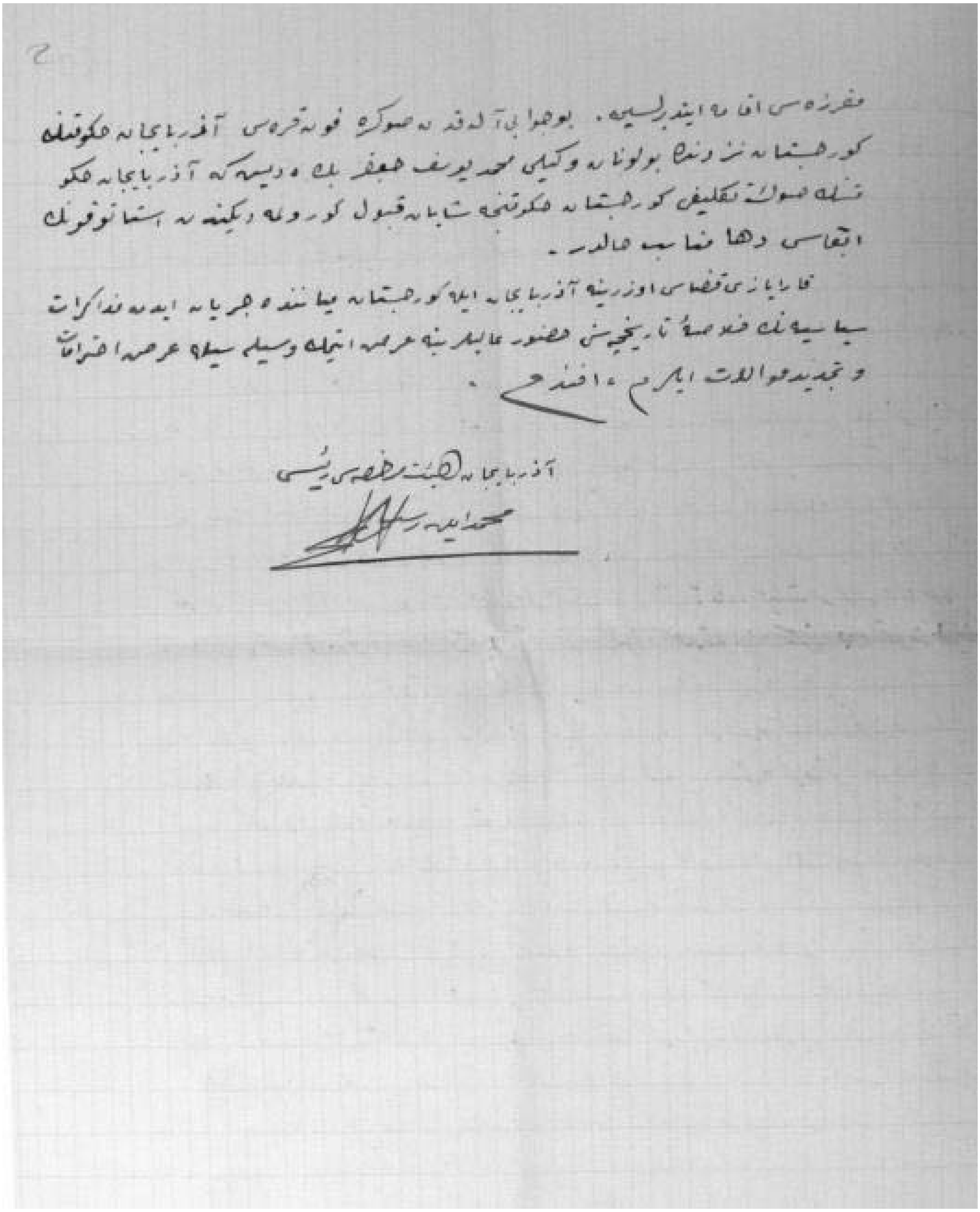
خارجیه نظارت جلیله‌سنه

١١ آغستوس ١٣٣٤

نومرو ٢٢

حکومت متبوعه‌مدن حضور عالیلرینه تقدیم ایچون آلدیغم کورجستانه اولتیماتومنه
قارشی پروتستویی متضمن بولونان مراجعتنامه‌نک صورتنی تقدیم ایتمکله برابر مسئلهٔ بحوث
عنهانک تفرعاتی ایله دخی ذات نظارتپناهیلرینی آشنا ایتمکه لزوم حس ایتدم.
١٣٣٤ سنه‌سی حزیرانک ٤ نده باطومده عقد اولونان معاهدات ایله دولت
علیه ایله جنوبی قفقاسیا جمهوریتلرینک حدودی تعیین اولونمش. مذکور جمهوریتلرک کندی
آرالرنده‌کی حدودلرینک تعیینی ایسه زمان آخره تعلیق ایدلمشدی.
کورجیلر بر حق تاریخی‌یه استناد ایده‌رک ١٧٨٢ سنه‌سنده روسیه حمایه
سنه کیردکلری زمانده مالک بولوندقلری حدودی اعاده ایتمک داعیه‌سیله اکثریت عظیمه‌سی
تورک اهالی اسلامیه‌سی ایله مسکون بولونان و بر اقلیت قلیله حکمنده اولسه ده کورجی
سکنه‌سی بولونان بانه‌سنی قریه‌لری اوجمله‌دن اولارق آذربایجانک اراضیسنک قسم مهمی
بولونان بورچالو، قزاخ، قاراقالا، سنیق قریه‌لری ایله تفلیس ایله سغناخ سنجاقلرینک
تورک و اسلام اهالی ایله مسکون بولونان قضالرینه اوزرینه دخی ادعای تملک ایتدیلر.
بو ادعالرینی بورچالو قوهٔ جبریه ایله استیلا ایله دیگرلری ایله تأیید ایتدیلر. مع التأسف
بو تشبثلرنده آلمان قوای عسکریه‌سنک مظاهرتنی دخی تأمین ایده بیلدیلر.
بو صورتله بورچالونک بر قسمنی فعلاً ید اشغاللرنده بولوندیرن کورجیلر بو کره ده
تفلیس سنجاغنده قاراپاپاق قضاسنه وضع ید ایتمک ایستدیلر. ١٣٣٤ سنه‌سی
١٧ تموز تاریخلی بر نوطه‌سی ایله کورجستان حکومتی قاراپاپاقده‌کی آذربایجانه منفرزه
سنک اورادن قالدیرلماسنی آذربایجان حکومتندن طلب ایلدی. آذربایجان حکومتی
طلبه واقعی رد ایده‌رک دفعه‌لرله واقع اولوب ده کورجی حکومتی طرفندن جوابسز براقیلان
تکلیفنی بو کره ده تکرار ایتدی. حدود مسئله‌سنی طرفین طرفندن انتخاب اولونه
بر قومیسیونده حل ایده بیلیرمیدی. قاراپاپاقده مسکون (٧٥ بیک) اهالینک کاملاً تورک

و اعلام اولنمقدەدر. بو احوالدن آذربایجان حکومتنه مراجعتله قضا اربعەسیله گورجستانه الحاقه
اولنمەمز قطعیتنده بولونمقدەدر. آذربایجانده ضرور انفکاك ایتدیرلەجکلری تقدیرده
قواء مسلحە ایله مقاومت ایدەجکلرینی و قاراپازارده که مفرزەء عسکریەنک دها جنوبی قفقاسیا
حکومتی طرفندن تنسیب ایدلدکنی. جنوبی قفقاسیا حکومتلری مذاکرەسنده عینی گورجیلر
طرفندن اداره اولنمقده دخی قاراپازارک آذربایجانه قطعی سندن اولماسنی تأیید ایدلەرک بر
دقیقه ثبوت اولمەرق ضمناً بیلدیریلدی. بو جوابله قانع اولمایان گورجستان حکومتی ۱۳۳٤
سنەسی تموزینک ۲۰ سنده آذربایجان حکومتنه بر اولتیماتوم گوندرەرك ۲٤ ساعت
ظرفنده قاراپازاردەکی مفرزەنک اورادن گری آلنمسنی، عکسی صورتنده بالسلاح قوتیله
مفرزەء مبحوث عنهانک تخلیه سلاح ایتدیریلەجکنی تبلیغ ایلمشدی. آذربایجان حکومتی تموزك
۲۰ سنده اشبو تلغرافی بر دستوا ایدەرك (پروتستو ملفوفدر) مسئلەنک حلی ایچون
اولجه ده تکلیف ایلدیکی قومسیونه انتخاب ایتدیلەرك با تفرق بر صورت حل تصور ایدەمەدیکنی
تکرارنده اصرار ایلەدی. بونک مقابلنده گورجستان حکومتی آلمانیه هیئت مرخصەسی باشنه
مرخص بولونان (فون ده قرەس) جنابلرینک توسطنه مراجعت ایلەدیکنی ۲۷ تموز تاریخلی
نوطەسی ایله بیلدیردی. فون ده قرەس جنابلری ده نوری پاشا حضرتلرینه یازدیغی مکتوبده
بر چارەء حل اولمق اوزره قاراپازارده آذربایجان مفرزەسی عوضنه آلمان مفرزەسنک
اقامەسنی تکلیف ایلەدی. آذربایجان حکومتی تموزك ۲۷ سنده فون ده قرەس جنابلرینه
گوندردیکی نوطەسنده تکلیف واقعی ملاحظات آتیەیه نظراً قبول ایدەمیەجکنی تبلیغ
ایتدی: شوکه ایکی آی ظرفنده بالاده بیان ... ظهور ایدن حادثات اهالی اسلامیه
آرەسنده آلمانلرك گورجیلری حمایه ایلەدیکی حقنده بر فکر قوی حاصل ایتدیکی گبی
افکار عامەده تورکلرله آلمانلر آرەسنده بر اختلاف حقیقیه دائر درین اندیشەلر
تولید ایتمشدر. بوکا گورەده یالکز آلمان مفرزەسنک قاراپازاره ادخالی
اهالی طرفندن ... قاراپازارك قطعی صورتده گورجیلره ترکی گبی تلقی اولونەجقه
و احتمالکه بری اهالی ایله مفرزه آرەسنده بر طاقم غیر مأمول و شایانه تأسف حادثەلره
ده سبب ویرەبیلەجکدر. بو محذوری رفع ایتمك و هر نوع سوء تأویلاته محل
ویرمەمك ایچون آذربایجان حکومتی کندی مفرزەسنک قاراپازارده قالماسنی و
شرطیله موافقت ایدرکه اونک عوضنه یالکز آلمان مفرزەسی دگل ... مشترك آلمانیا تورك

مفرزه‌سی اعاده ایدیلمشدر. بو جوابی آلدقدن صوکره قونفرانسی آذربایجان حکومتیله
کورجستان نزدنده بولونان وکیلی محمد یوسف جعفر بک دیمشدر که آذربایجان حکو
متیله صولح تکلیفی کورجستان حکومتنجه شایان قبول کورولدیکنده استانبول قونفرانسنک
انعقادی داها مناسب حالدر.

قارایازی قضاسی اوزرینه آذربایجان ایله کورجستان بیننده جریان ایدن مذاکرات
سیاسیه‌نک خلاصه‌سی تاریخچه‌سی حضور عالیلرینه عرضه ایتمکله وسیله عرضه احترامات
و تجدید عواطف ایلرم افندم.

آذربایجان هیئت مخصوصه رئیسی
محمد امین رسول

Protocole secret.

Les soussignés

Son Altesse Talaat Pacha, Grand-Vézir de l'Empire Ottoman,

et

Son Excellence Monsieur von Hintze, Secrétaire d'Etat des Affaires Etrangères de l'Empire Allemand,

s'étant réuni pour un échange de vues sur les questions du Caucase, déclarent ce qui suit :

1°) Le Gouvernement Impérial Ottoman déclare vouloir reconnaître dès à présent les Républiques d'Azerbaydjan du Caucase, de Géorgie et d'Arménie comme Etats indépendants.

Le Gouvernement Impérial Allemand, tout en étant prêt à reconnaître la Géorgie, regrette de ne pas être en mesure, à l'heure qu'il est, d'en faire autant par rapport à l'Azerbaydjan et à l'Arménie. Vu les engagements pris d'accord avec le Gouvernement Impérial Ottoman vis-à-vis des Géorgiens, le Gouvernement Impérial Allemand ne saurait plus ajourner longtemps la reconnaissance de la République de Géorgie. Cependant il n'y procédera pas avant d'être entré en rapports avec les Gouvernements de fait qui se sont formés en Azerbaydjan et en Arménie, en déléguant des consuls dans ces pays.

Dans le cas où des complications surgiraient entre la Turquie et la Russie du fait de la reconnaissance des Républiques caucasiennes par le Gouvernement Ottoman, le Gouvernement Impérial Allemand fera tout ce qui est en son pouvoir pour écarter le conflit et

ame-

amener une entente entre son allié et la Russie.

Le Gouvernement Impérial Ottoman retirera sans délai les troupes ottomanes de l'Azerbaydjan et de l'Arménie. Le Gouvernement Impérial Allemand, de son côté, offrira ses bons offices à l'effet que la Russie reconnaisse les Républiques d'Azerbaydjan et d'Arménie, dès que les troupes ottomanes auront été retirées des territoires, revenant à ces deux Républiques, sauf les gardes nécessaires pour garantir la sécurité du service sur la ligne Alexandropole-Djoulfa.

2°) Le Gouvernement Impérial Ottoman déclare qu'il a l'intention de travailler à la formation des Etats indépendants au Nord de la Caucasie et dans le Turkestan et de faire son possible pour assurer une alliance avec ces Etats et pour utiliser dans l'intérêt des alliés les nouvelles forces qu'on pourrait se procurer ainsi.

Le Gouvernement Impérial Allemand, tout en regrettant de ne pas pouvoir, dans les circonstances actuelles, prêter son concours au Gouvernement Impérial Ottoman dans ces entreprises, n'y soulèvera pas non plus d'objections.

3°) Le Gouvernement Impérial Ottoman et le Gouvernement Impérial Allemand useront de leur influence auprès des différents Gouvernements du Caucase et feront eux-mêmes tout ce qui dépend d'eux pour que, pendant la guerre, les Puissances de la Quadruple Alliance puissent s'assurer le maximum de profit de toutes les ressources économiques des dites régions.

Le

3 · 2

Le Gouvernement Impérial Ottoman s'engage à user de son influence auprès du Gouvernement d'Aserbaydjan et à faire tout ce qui dépend de lui en ce qui concerne son propre territoire pour que, sans préjudice des droits privés, l'administration des champs pétrolifères et de l'industrie de pétrole ainsi que du chemin de Tiflis-Bakou et de la conduite de pétrole Bakou-Batoum soit confiée au Gouvernement Impérial Allemand pendant toute la durée de la guerre .

Le Gouvernement Impérial Allemand fera bénéficier l'Empire Ottoman, comme ses deux autres alliés, ainsi que la Russie et les différents Gouvernements du Caucase pour une part équitable à déterminer d'un commun accord entre les parties intéressées, des huiles, qui seront produites dans le district de Bakou.

4º) Le Gouvernement Impérial Allemand reconnaît que la situation des musulmans en Crimée, comme en Russie en général, en ce qui concerne la conservation de leur caractère national, de leur religion et de leur culture, est d'une importance particulière pour le Gouvernement Impérial Ottoman .

Sans préjudice à la forme politique future de la péninsule, le Gouvernement Impérial Allemand, en tant que cela dépend de lui, est d'accord que l'Etat de choses existant dans ce pays (un cabinet mixte avec un Président du Conseil Musulman) soit maintenu.

5º) Le Gouvernement Impérial Allemand reconnaît que la question de la flotte russe de la Mer

4

Noire est d'une importance particulière pour le Gouvernement Impérial Ottoman.

Lors du règlement définitif de cette question, le Gouvernement Impérial Allemand s'engage à faire tout son possible pour assurer le renforcement de la flotte ottomane.

6°) Le Gouvernement Impérial Ottoman fera tout son possible auprès du Gouvernement de l'Azerbaydjan pour assurer aux colons allemands établis sur son territoire le même traitement qui leur sera accordé dans les autres parties de l'ancien Empire russe.

7°) Le Gouvernement Impérial Allemand et le Gouvernement Impérial Ottoman sont tout-à-fait d'accord pour maintenir, conformément aux dispositions de l'Art.VII du traité de Bresz, l'intégrité territoriale et politique de la Perse.

Le Gouvernement Impérial Ottoman retirera ses troupes de la Perse, aussitôt que les opérations contre les Anglais seront finies. Il facilitera de toute façon la communication entre l'Allemagne et la Perse pendant le temps de l'occupation militaire.

Fait à Berlin, en double expédition
le 23 Septembre 1918.

Talaat   Hintze

٩

٢١/٢

باطوم قونفرانسنده مأمور
آذربایجان حکومتی هیئت مرخصه‌سی

عثمانلی هیئت مرخصه‌سی رئیسی دولتلو خلیل بگ افندی حضرتلرینه

٣٠ مایس ١٣٣٤

نومرو ٥

ذات دولتلری طرفندن سابقاً ماوراء قفقاس جمهوریت متفقه‌سی هیئت مرخصه‌سی نامنه ١٣٣٤ سنه‌سی مایسنک ٢٦ سنده کوندریلن ٣٩٧ نومرولو نوطه‌یه بروجه آتی جواب ویرمکله کسب شرف ایلرز.

باطوم قونفرانسنک ١٣٣٤ مایس ١١ نده افتتاح ایدن ایلک اجتماعنده ذات دولتلری طرفندن سابقاً ماوراء قفقاس جمهوریت متفقه‌سی هیئت مرخصه‌سنه ویریلن دوستلق معاهده‌سی لایحه‌سی ایله اوچ ضمیمه و بر مقاوله عسکریه لایحه‌لری ماهیت اعتباریله قبول اولنه‌رق آذربایجان حکومت جمهوریه‌سی رضایتنی کوستردیکنی بیان ایدرز. یالکز ماوراء قفقاس جمهوریت متفقه‌سنک کیفیت انحلالی ایله عاقدیندن برینک تبدل ماهیتی ایتمسندن حاصل اولان نتیجه منطقیه اوزرینه [illegible] بعض قسم تصحیحات در میانه لزوم حس ایدیورز. بو تصحیحات بروجه آتی شاغنده کوستریلدیکی وجهله تصور اولونمقده‌در:

١ - ماوراء قفقاس جمهوریت متفقه‌سی جمله‌سی «آذربایجان جمهوریتی» تعبیرینه تبدیل اولونمالیدر.

٢ - آذربایجان اراضیسنه تماس ایدن حدود ذکر الذکر نوطه‌ده کوستریلدیکی وجهله مقبول ایکن یالکز آذربایجان حکومتی ایله ارمنی شورای ملیسی بیننده تحدید حدود بابنده‌کی مذاکراتک بر نتیجه قطعیه‌یه اقتران ایله‌دیکی بو نقطه‌نک [illegible] معلوم [illegible] اولادیغندن آذربایجان ترکیه حدودی ایله [illegible] ترکیه حدودینی [illegible] نقطه‌سی تعیینیه کوستریلمه‌سی قابل دکلدر. فقط دولت علیه عثمانیه ایله عقد اولونان معاهده‌نک امضا ایدلدیکی [illegible] آنده قدر بو مسئله‌نک بر نتیجه قطعیه‌یه اقتران ایده‌جکی ایله معاهده مذکوره‌ده موضحنه [illegible]

٣ - (قاسپیه) بحر خزرده ترکیه‌نک کندیسنه و نه ده خصوصی بولونان بر دولته خصوصی اراضی بولونمادیغندن، بروجه ٦ نجی فصل مفهومنک آذربایجان جمهوریتنه تشمیلی [illegible] اولنمه‌لیدر.

٤ - سكنه اعتباريله آذربايجان جمهوريتى بر تورك و اسلام دولتى تشكيل ايتديكندن ١١ نجى ماده
كندى كندينه زائل اولمشدر.

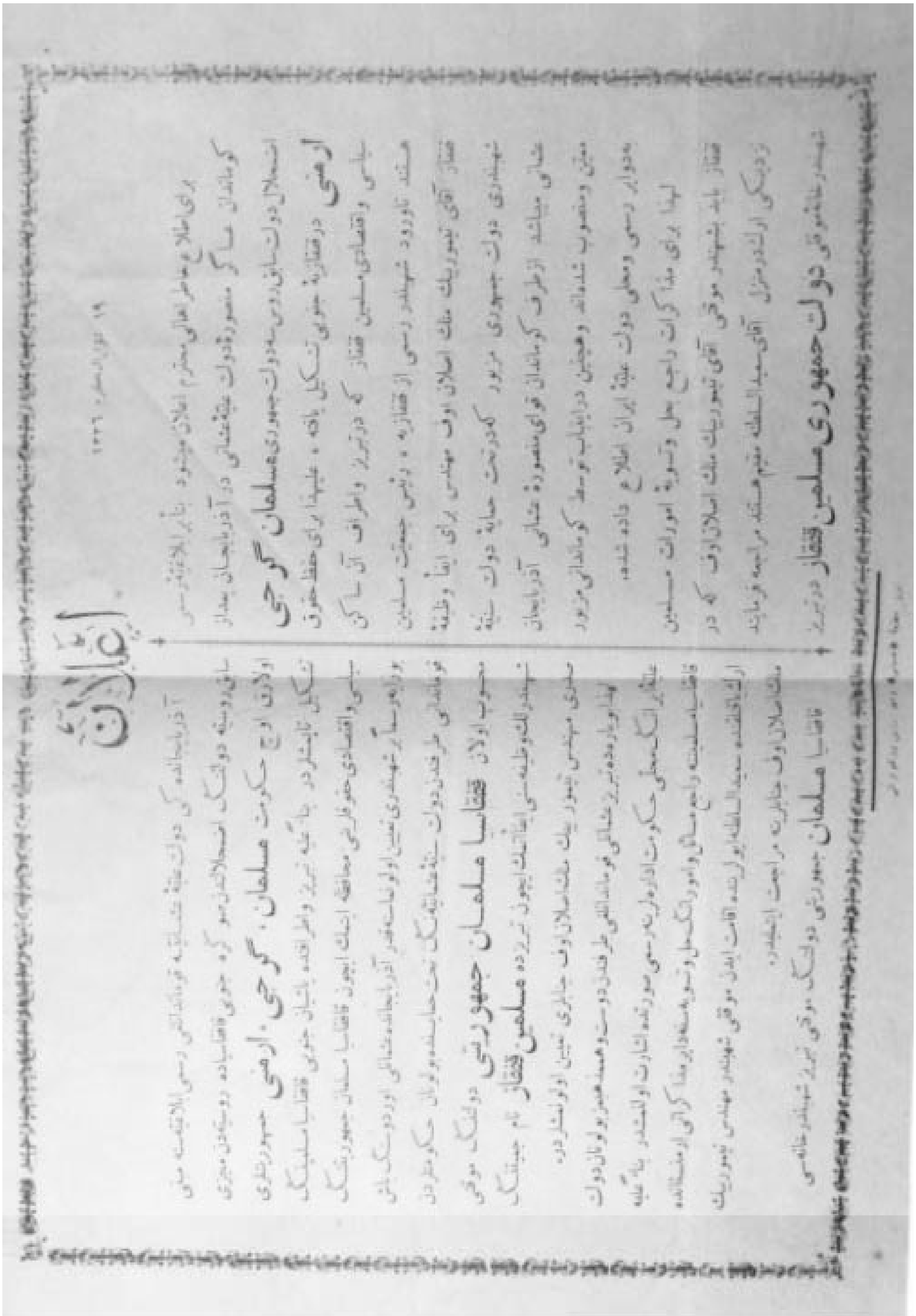
٥ - معاهده مجموعه لوايحنده كى شمالى قفقاسيا ذكرى داخل اولاجغى احتمالى ايله بوتون قفقاسيايى
نظرده بولونديراراق تحرير ايدلديكندن، ضميمه ماجزا نومرو ج ١٠ نجى ضميمه نك ٢ و ٣ نجى ماده لرى
مقيد بولونامديه مطالبات قفقاسيا داخلسى اوزرنده تأسيس ايده جك دولتلر تشكيل ايتديكى آذر
لرنده بولونه جغى گوسترلمش [illegible] ايتمه سى گرك. بوگون داخلى قفقاسيا ت متقابلا
ده قفقاسيا حكومتلرى تماميله حر بولونمالدرلر.

٦ - دولت عليه عثمانيه ايله آذربايجان جمهوريتى بيننده عقد اولونه جق معاهده نك
متنى توركجه اولارق بر نسخه ده تحرير اولونمالدر.

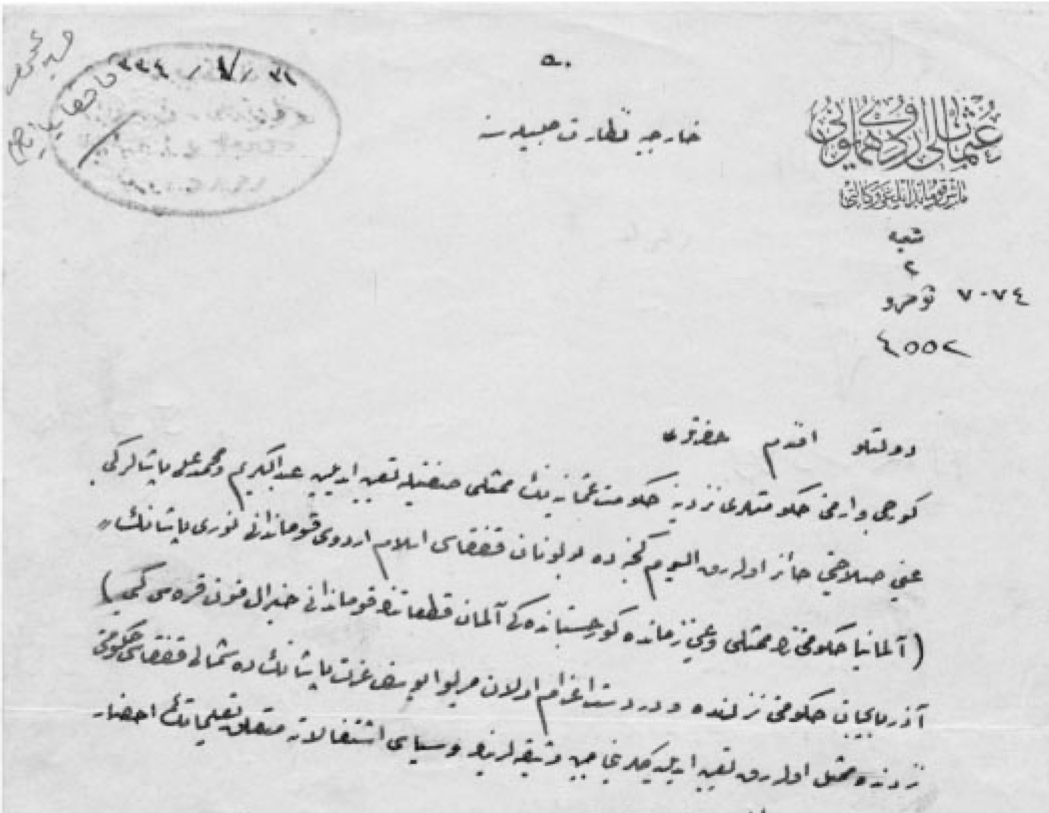
باقى احترامات فائقه مزك قبولنى رجا ايدرز.

آذربايجان حكومت جمهوريه سنك
برنجى مرخصى محمد حسن حاجنسكى

آذربايجان حكومت جمهوريه سنك
٢ نجى مرخصى محمد امين رسول زاده

اعلان

عثمانلی اردوی همایونی
باشقوماندانلق وکالتی

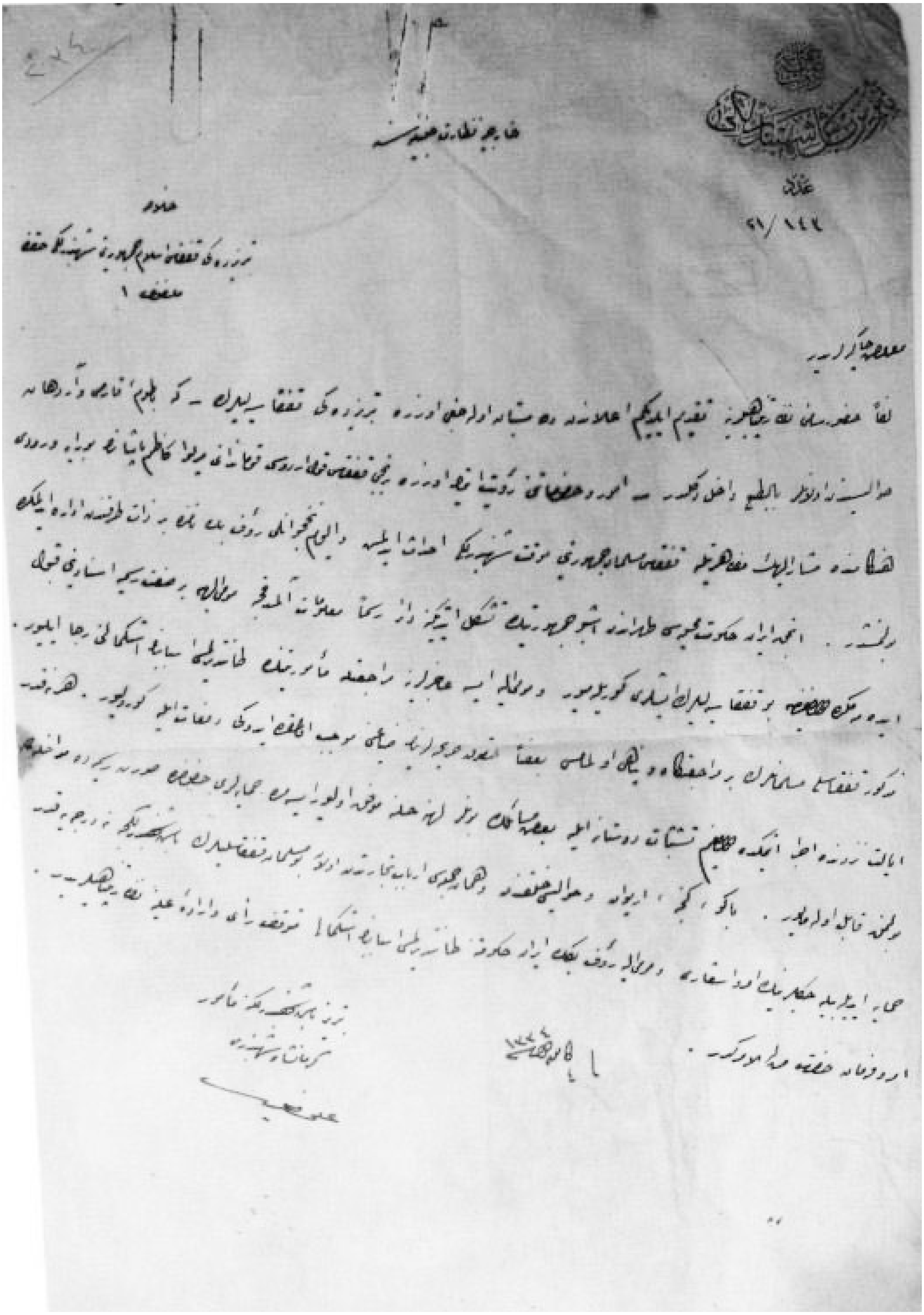
خارجیه نظارت جلیله‌سنه

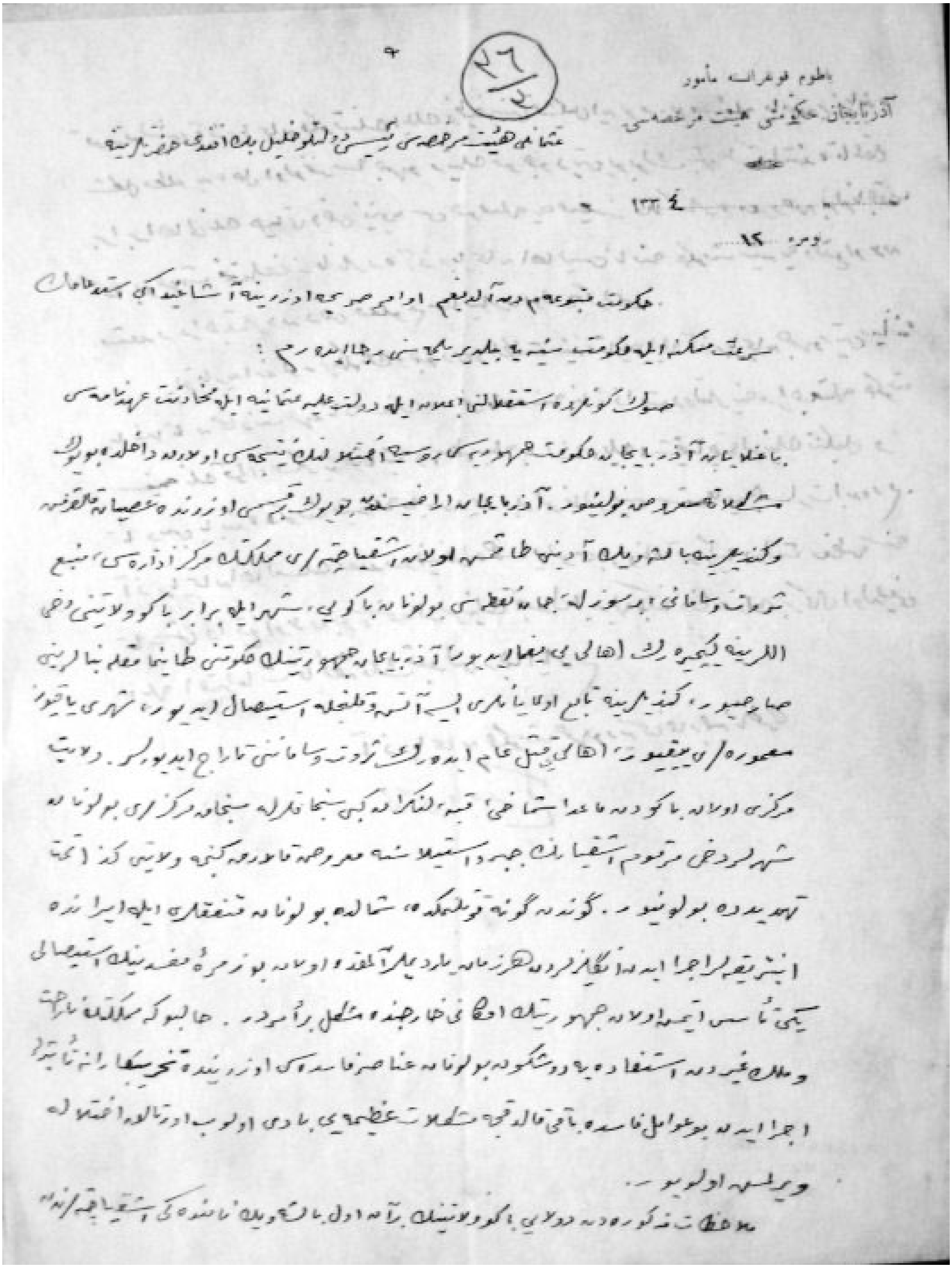
شعبه
۲
نومرو ۷۰۷۴
۴۵۵۲

دولتلو افندم حضرتلری

گورجستان حکومتی نزدنده حکومت عثمانیه‌نک ممثلی صفتیله تعیین ایدیلن عبدالکریم و محمد علی پاشالرک
عین صلاحیتی حائز اولارق الیوم گنجه‌ده بولونان قفقاس اسلام اردوسی قوماندانی نوری پاشانک
(آلمانیا حکومتی ممثلی و عین زمانده گورجستانده‌کی آلمان قطعاتی قوماندانی جنرال فون قره‌س کبی)
آذربایجان حکومتی نزدنده و داغستانده مستخدم اولان میرلوا یوسف عزت پاشانک ده شمالی قفقاس حکومتی
نزدنده ممثل اولارق تعیین ایدیلدیکنک خارجیه نظارتلرینه و سیاسی اشتغالاته متعلق تعلیماتک اعطا
و اعطاسی امرینه همتلرینی رجا ایدرم.

باشقوماندان وکیلی
انور

۲٦/٤

آذربايجان حكومتي هيئت مرخصه‌سي

عثمانلي هيئت مرخصه‌سي رئيسي ... خليل بك افندي حضرتلرينه

۱۳۳٤

نومرو ۱۲

حکومت تولیسی آذربایجان حکومتنك ایلك وظیفه‌سنی تشکیل ایدیور. بو مسئله‌یه یاقیندن بر زمانده
شکل مطلوبده حل اولونمزسه جمهوریتك موجودیتی بیوك شبهه‌لر آلتنده قالمقله
برابر اهالینك حیاتی دخی نتیجه‌سی حوصله‌یه صیغمز فلاکتلره معروض بولونه‌جقدر.
بو جهت مختلف زمانلرده آذربایجان اهالیسی نامنه حکومت سنیه‌یه وقوع بولان
متعدد مراجعتلرده دخی معلوم جنابلری اولمش کرکدر.
یوقاریده اشاره کوستردیکم وجودی سلطنت سنیه عثمانیه ایله آذربایجان جمهوریتی میاننده
باغلانان معاونت عهدنامه‌سنك ... نجی ماده‌سنه بناءً ذات دولتلرینه مراجعتله حکومت
سنیه‌نك قوای عسکریه عثمانیه واسطه‌سیله بالذات ویاخود ... تشکیل و
تأدیبی بابنده حکومت متبوعه‌مه یاردیمده بولونمالرینی استدعایه جسارت ایدرم.
آذربایجان اهالیسنك ... بولونان تورکیه دولت معظمه‌سنه
... واقع اولان بو استدعالرینك قبول ایدیله‌جکنه قناعتم برکمال اولدیغی
ایله احترامات فائقه‌مك قبولنی رجا ایلرم.

آذربایجان حکومت جمهوریه‌سی خارجیه ناظری

محمد حسن حاجینسکی

۹

۲۷/۲

باطوم تلغرافنه مأمور

آذربایجان حکومتی هیئت مرخصه‌سی

۱۳۳۴

نومرو ۱۲

عثمانلی هیئت مرخصه‌سی رئیسی دولتلو خلیل بک افندی حضرتلرینه

آذربایجان شورای ملیسی مملکتده ظهور ایدن اشقیا جته‌لرینک تنکیل و استیصالی بابنده آذربایجان حکومت جمهوریه‌سنه معاونت ایچون قوای عسکریه عثمانیه جلبنی ابتدایه قرار ویرمشدر.

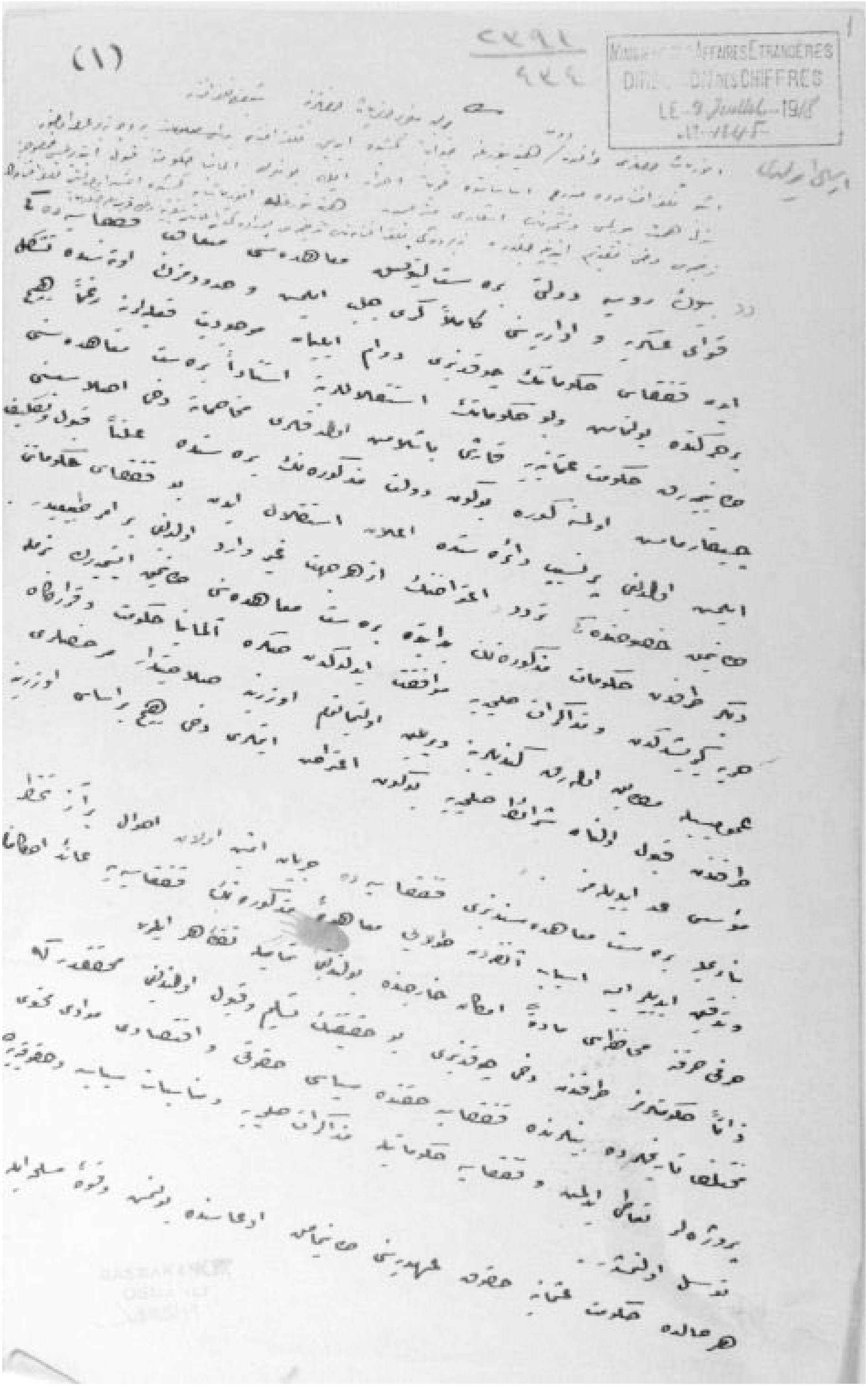
قرار مذکورک اسباب موجبه‌سی آذربایجان حکومتی خارجیه ناظری محمد حسن حاجنسکی حضرتلریله بو بابده ذات دولتلری واسطه‌سیله حکومت سنیه‌یه واقع اولان مراجعتلرنده بر تفصیل ایضاح ایدلمشدر.

آذربایجان اهالیسنی تمثیل ایدن شورای ملینک آرزوی عمومیه ترجمان اولان آلدیغی قرارلرینه واقع اولان بو استدعانک حکومت سنیه‌جه نظر قبوله اولنه‌جغی امیدیله مشبوع اولدیغمزک باب عالی‌یه ایصالی ایچون واسطه اولمالرینی

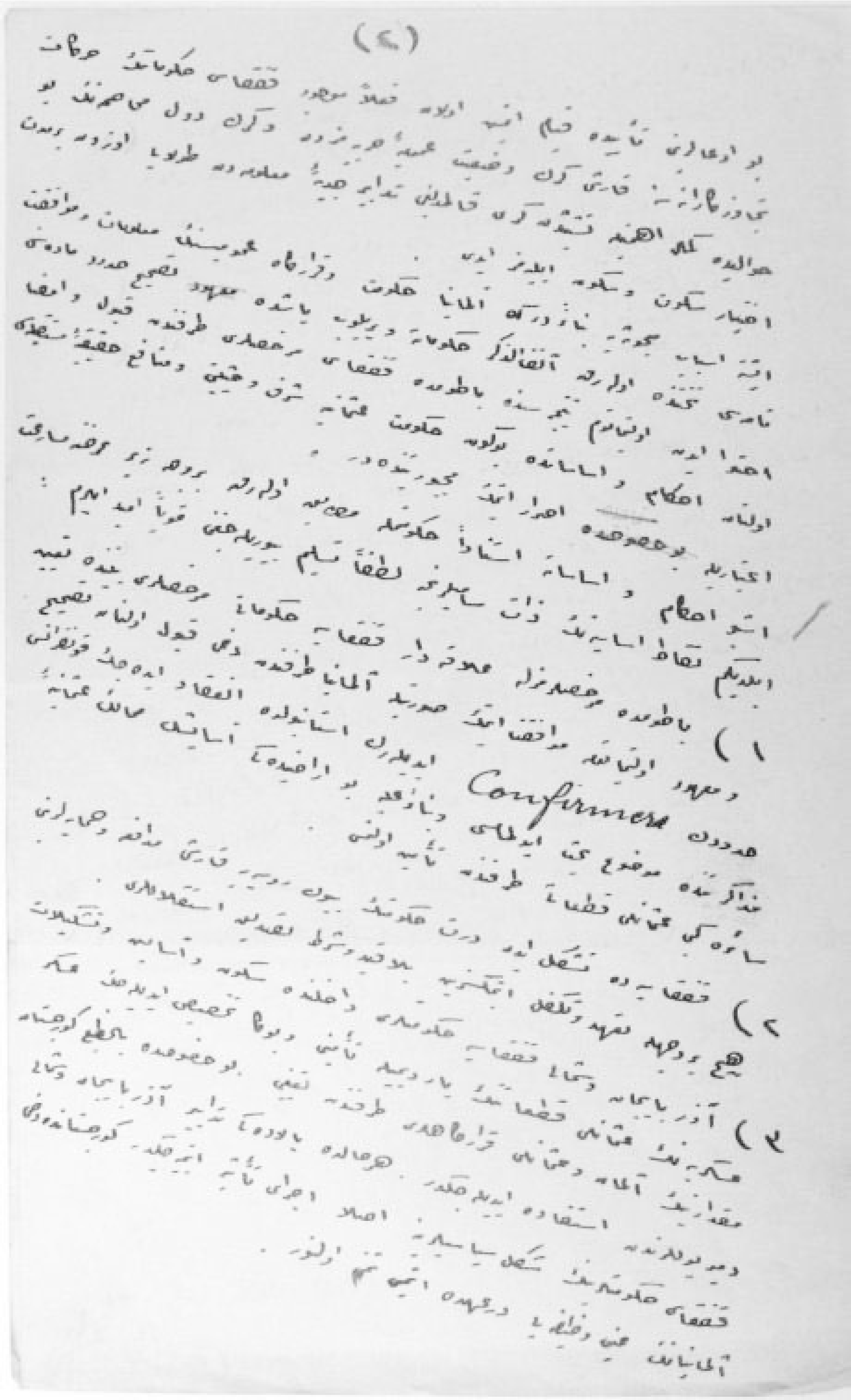
رجا ایله عرض احترامات ایلرم افندم

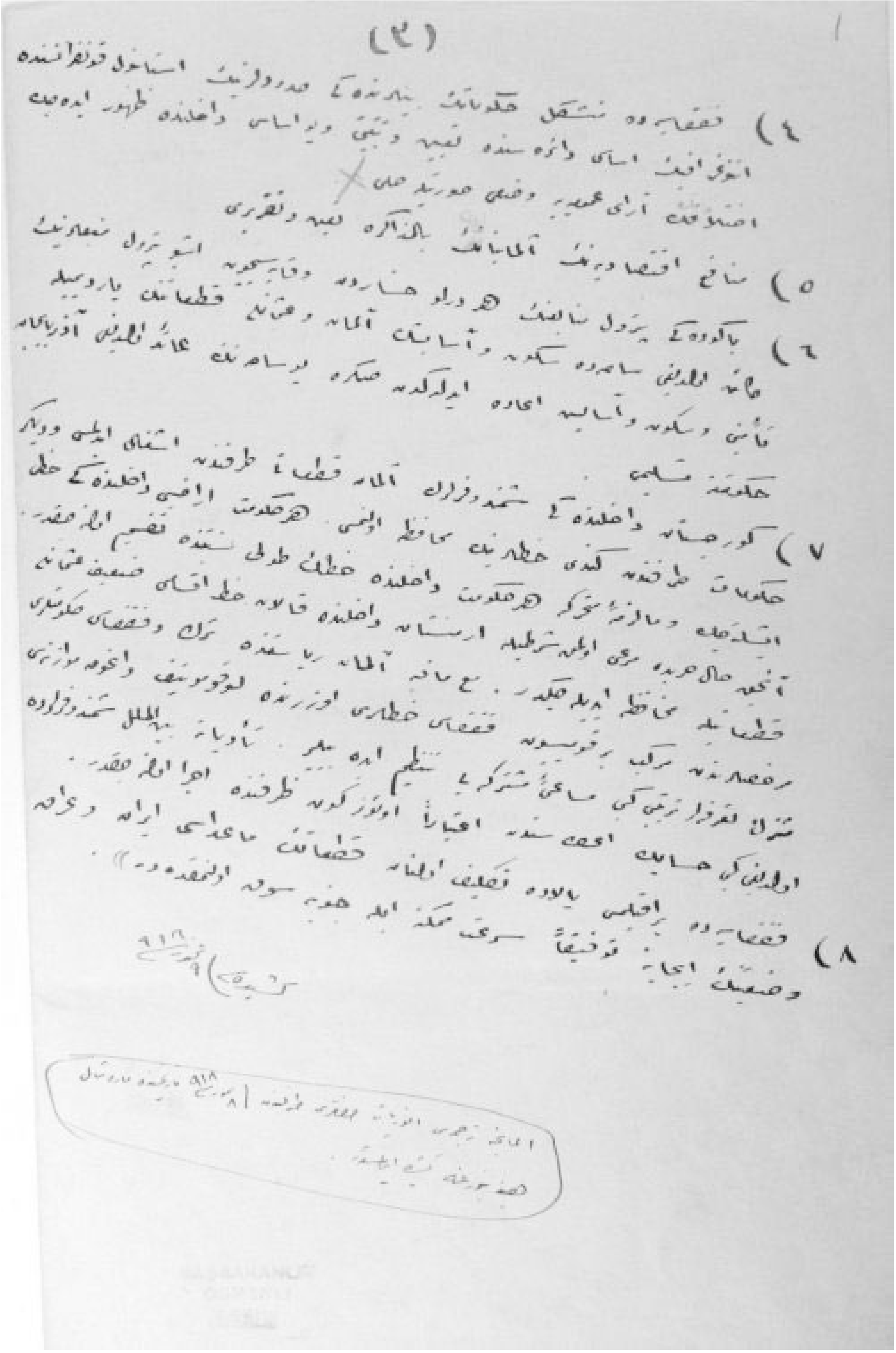
آذربایجان شورای ملیسی رئیسی

محمد امین رسول زاده

(١)

MINISTÈRE DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES
DIRECTION DES CHIFFRES
LE 9 Juillet 1918

[illegible]

Kaiserlich
Deutsche Botschaft.
A 1750.

Aide-Mémoire.

Le Délégué du Conseil des Commissaires du Peuple pour les Affaires Etrangères Russes Mr Tschitscherin a fait au Chargé d'Affaires à Moscou la communication suivante:

„Malgré les efforts inlassables du Gouvernement Sovietiste pour établir des relations amicales avec l'Allemagne et malgré les assurances réitérées du Gouvernement Allemand lui-même, des forces germano-turques avancent sur Bakou et se trouvent déjà à Chemakha. Nous protestons de la façon la plus énergique contre cette violation du Traité de Brest et cette attaque dirigée contre la province de Bakou inébranlablement fidèle au Gouvernement Sovietiste. Nous espérons fermement que le Gouvernement Allemand ordonnera l'arrêt de la marche de ces troupes et mettra fin à cet attentat contre l'inviolabilité de notre territoire".

Péra, le 29 juillet 1918.

گنجه دن

صدارت عظمایه

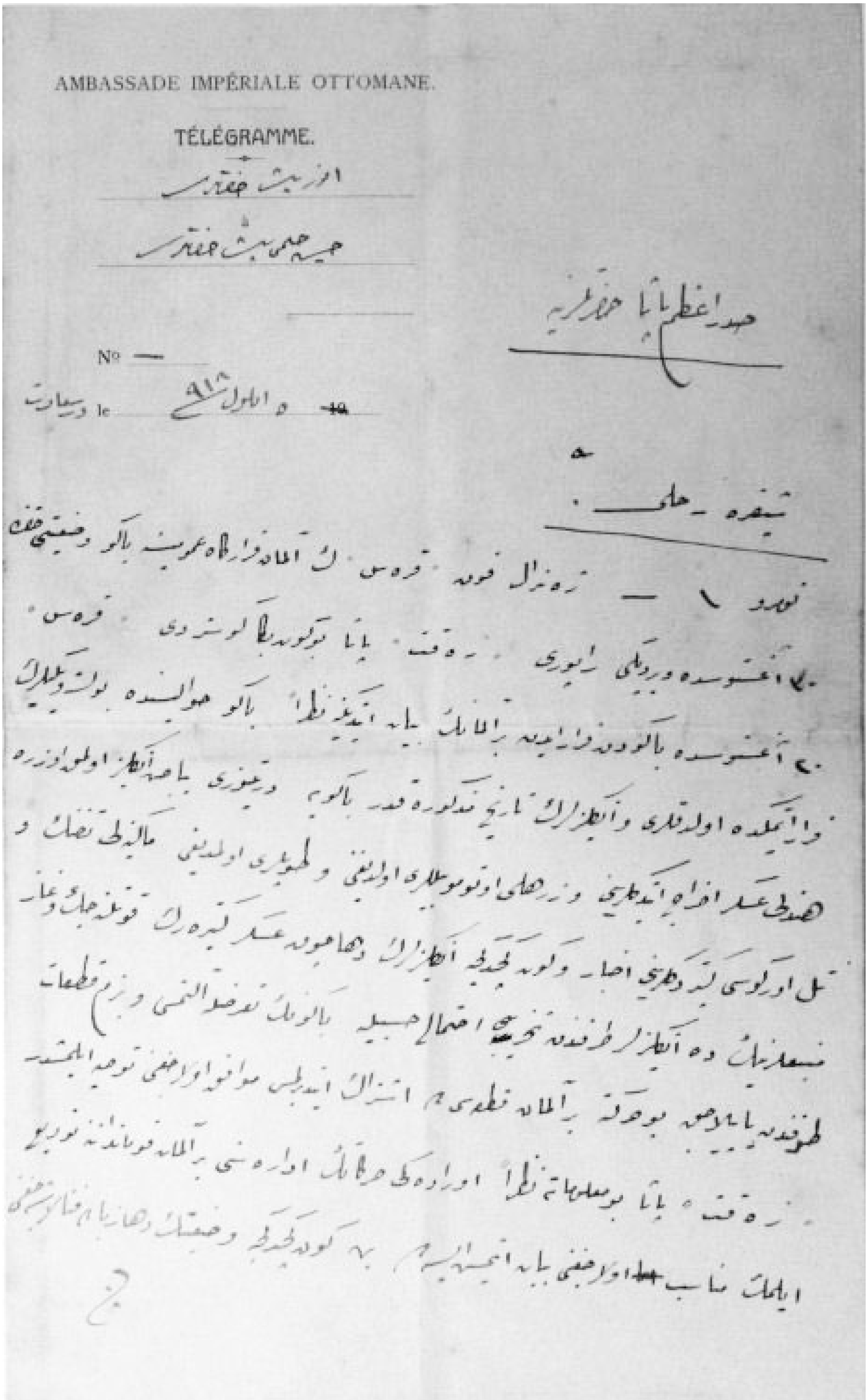
- مهم و غایت مستعجل -

آذربایجانك استقلالنی تانیمامش اولان باکونك طرفندن تأخیر اشغالی آتیاً
تابع دیگرینك عدوتی سبب اولمقده در . انگلیزلر کوده باکویه قطعات
گوندرمکده در . انگلیز پاره سیله حرکت ایدن قازاقلر ولادیقافقاسی ضبط
ایتدیگی معاونت ایله چوق اسلحه وافر دها بیوك تشکیلات یاپمقده و
جنوبه صاییقمقده در . بو صورتله اسلامك عدو قوی اولاجق روسیه انگلیز
پاره سی ایله ... ملکی و عمومی قفقاس حالی تهدید ایتمکده در . آذربایجانه
تابع ... بزه قارشی بر حرکت خصمانه
باشلامشدر . بو خصوصده تدابیر جدیه اتخاذینی منافع مشترکه مز
نامنه استرحام ایدرم ۲۶/۸/۲۰ آذربایجان جمهوریتی وکیلی

ورودی ۲۸

شیخ

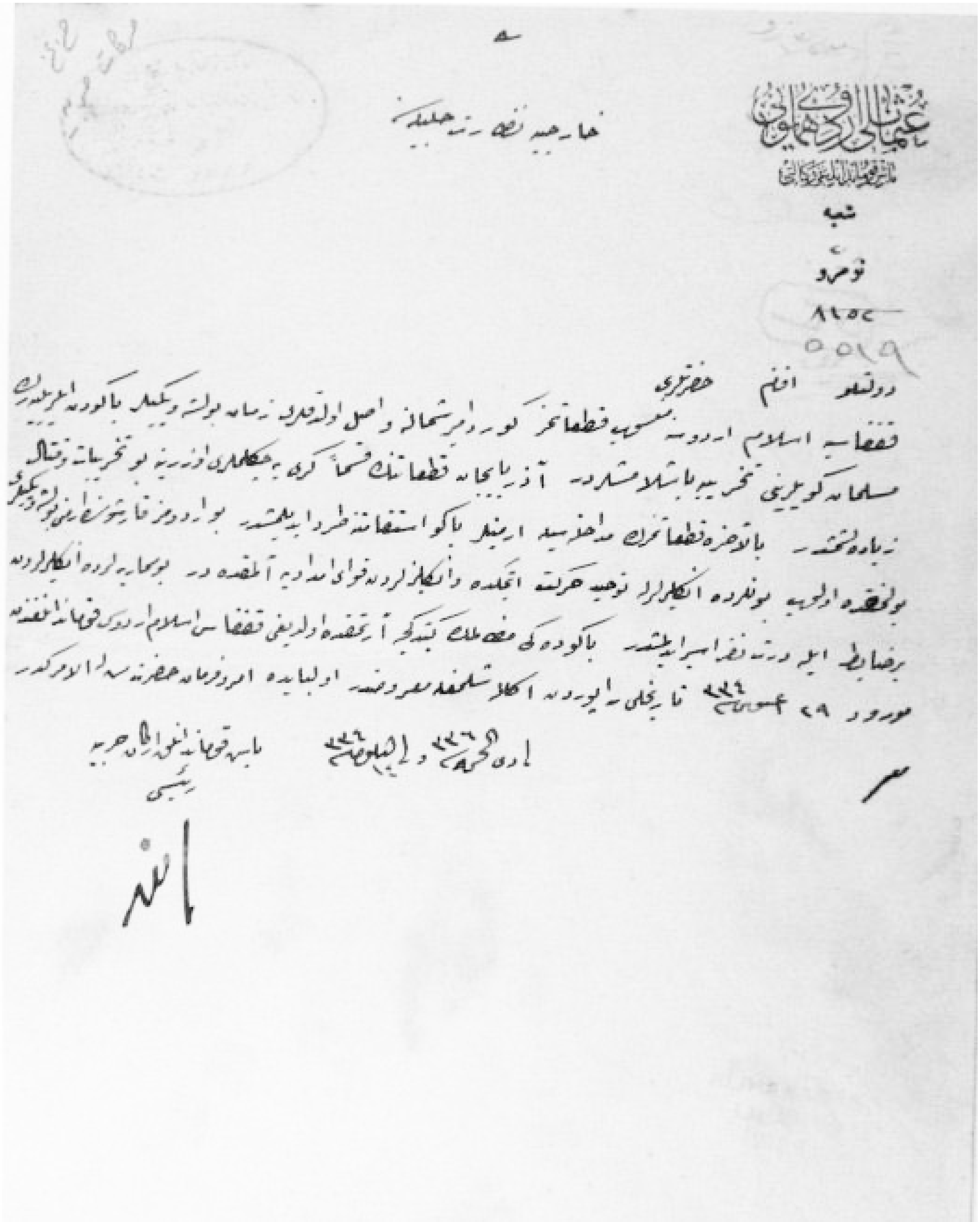
علی خانه

AMBASSADE IMPÉRIALE OTTOMANE.

TÉLÉGRAMME.

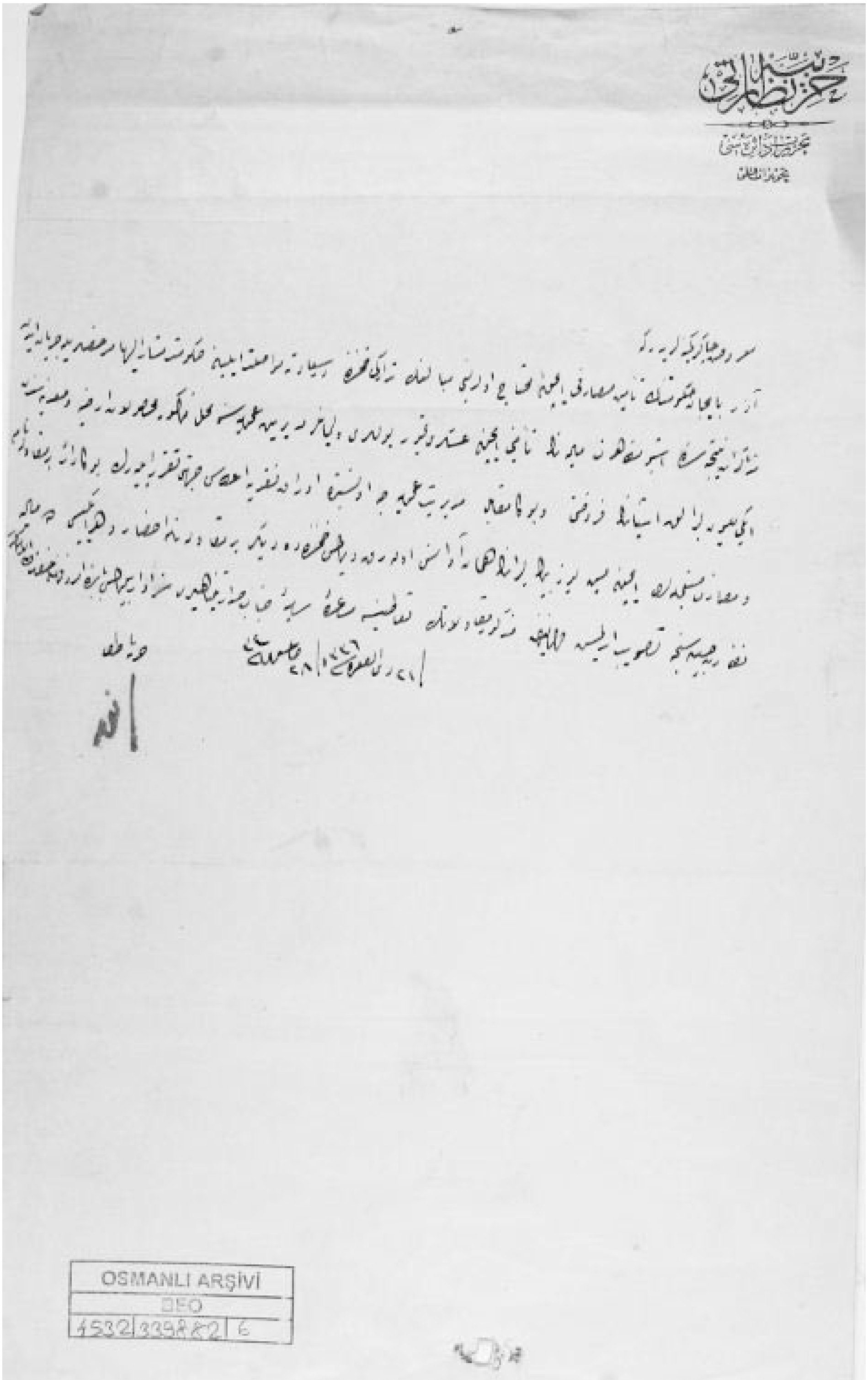
No —

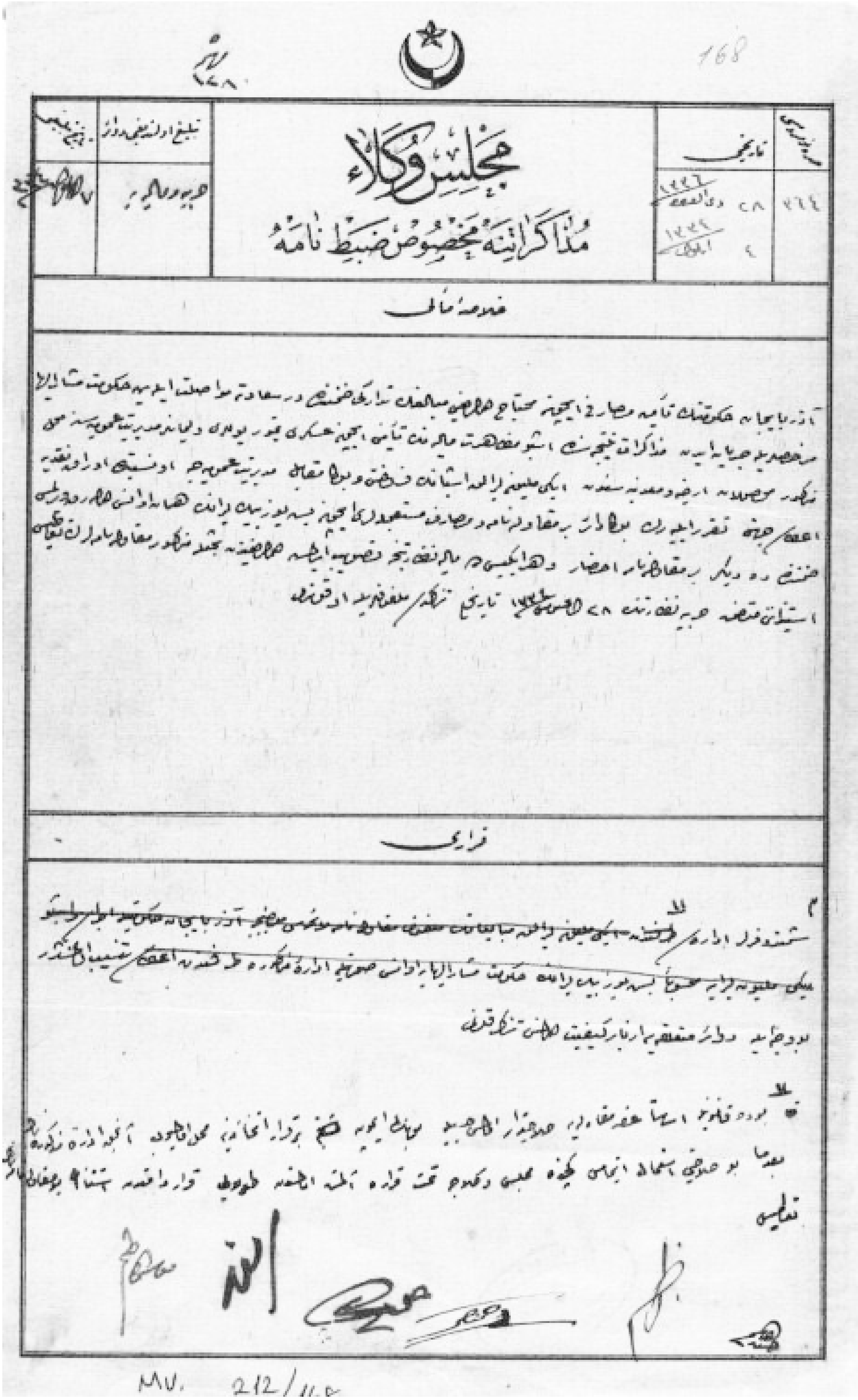
le

خارجیه نظارت جلیله‌سنه

دولتلو افندم حضرتلری

OSMANLI ARŞİVİ
BEO
4532 | 339882 | 6

168
مجلس وكلا
مذاكراتنه مخصوص ضبط نامه
خلاصهٔ مآل
قرار
MV. 212/11

آذربایجان
حکومت جمهوریه سی

12 Mars 1918

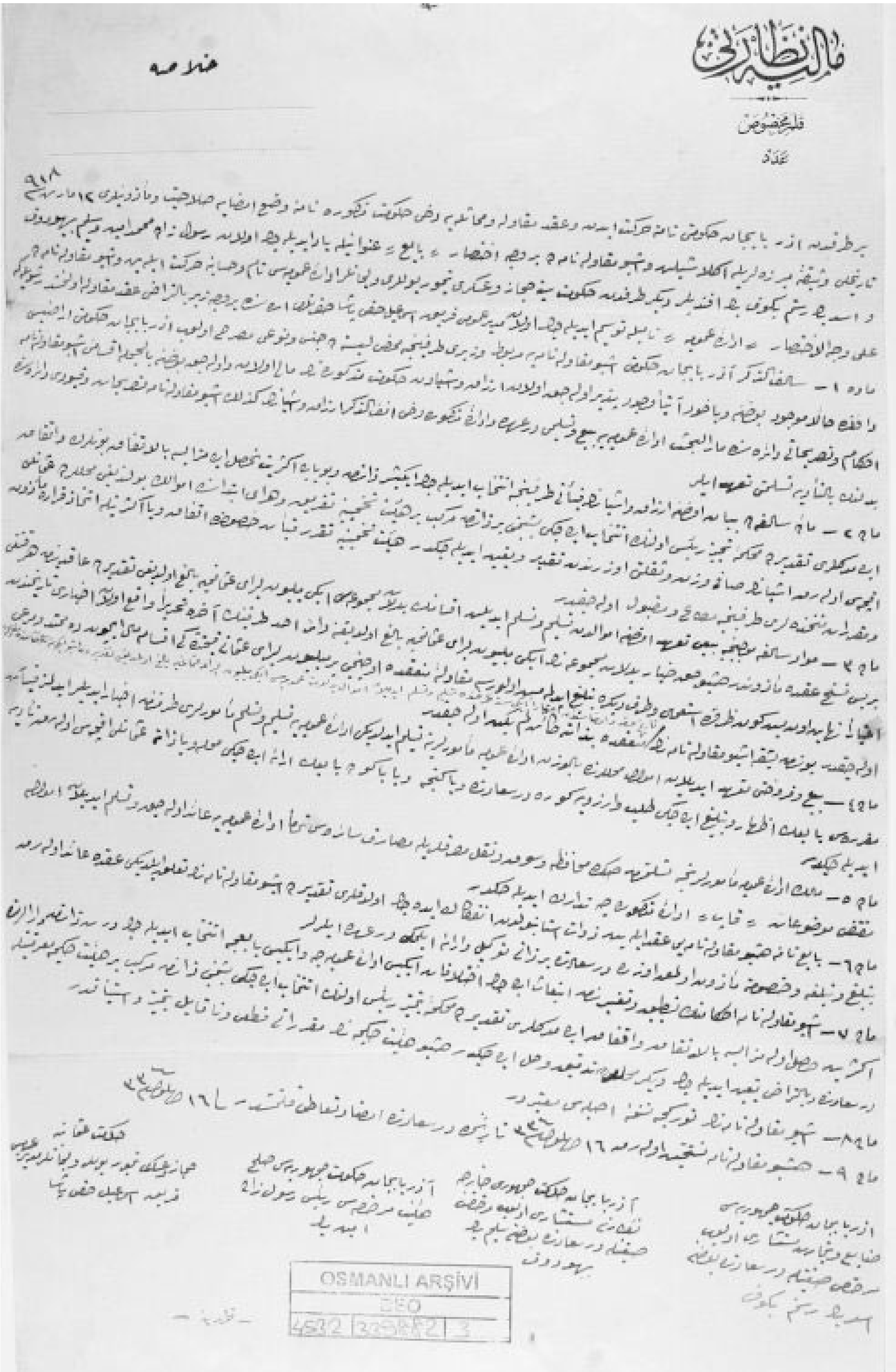
N° 45

M A N D A T

Les porteurs du présent mandat, ASSAD BEY ROUSTAMBEKOFF et SELIM BEY BEBOUTOW sont délégués par le Gouvernement de la République Azerbeidjanienne à Constantinople pour des pourparlers avec des personnes et des Etablissements, indiqués par le Gouvernement Impérial Ottoman; les délibérations doivent porter sur des questions financières de la République. En outre SELIM BEY BEBOUTOW et ASSAD BEY ROUSTAMBEKOFF et aussi le Président de la Délégation de Paix, MAHOMED EMIN RASSOULZADE sont autorisés de signer les conditions d'un emprunt à court délai ou d'une avance sur le produit de l'Azerbeidjan et aussi toutes les conditions necessaires pour l'emission des bons d'Azerbeidjan.

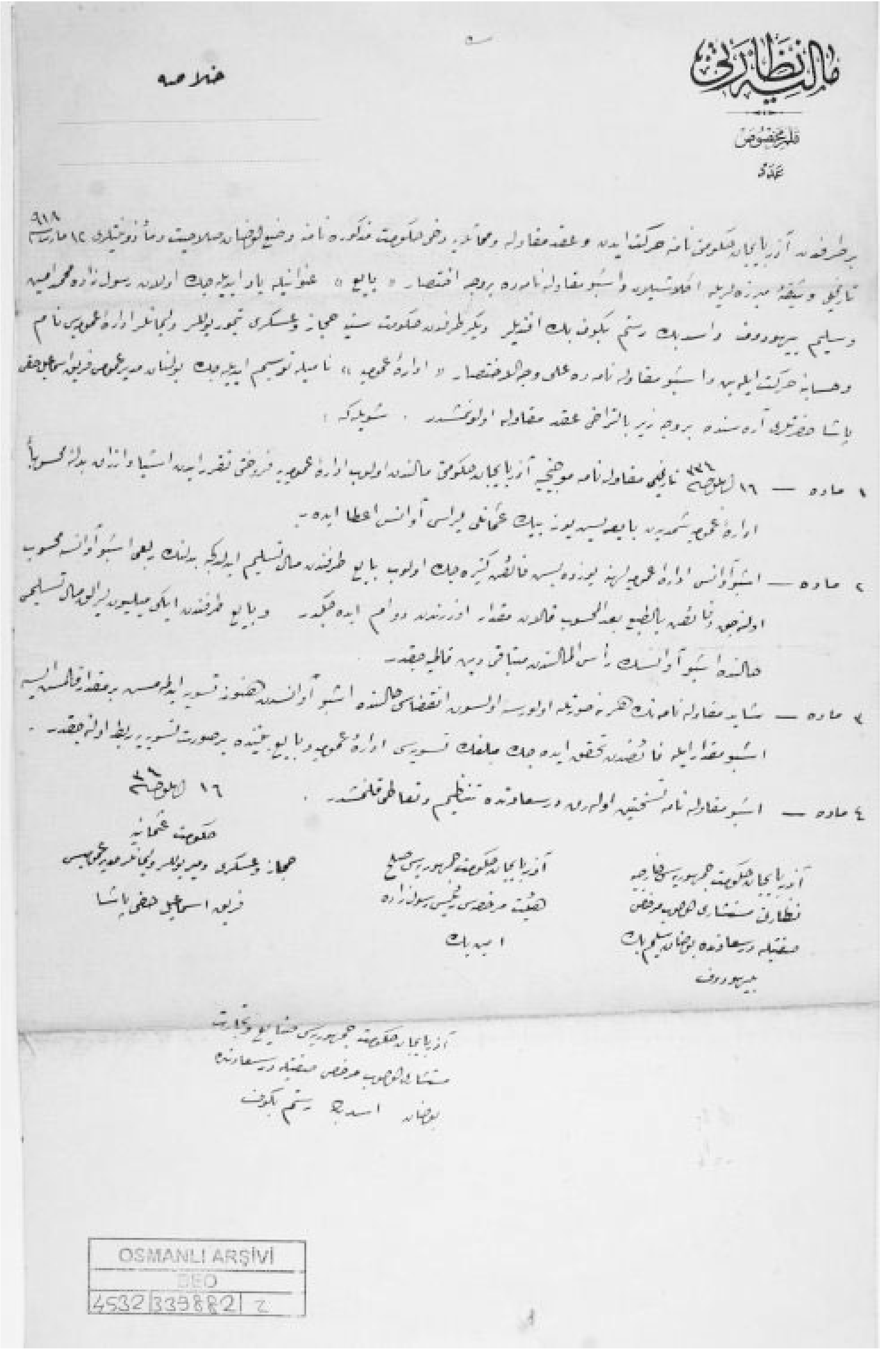
PRESIDENT DU CONSEIL
DES MINISTRES
Signé: F. Khoîski

MINISTRE DES FINANCES
Signé: Méline Azlanoff

مالیه نظارتی

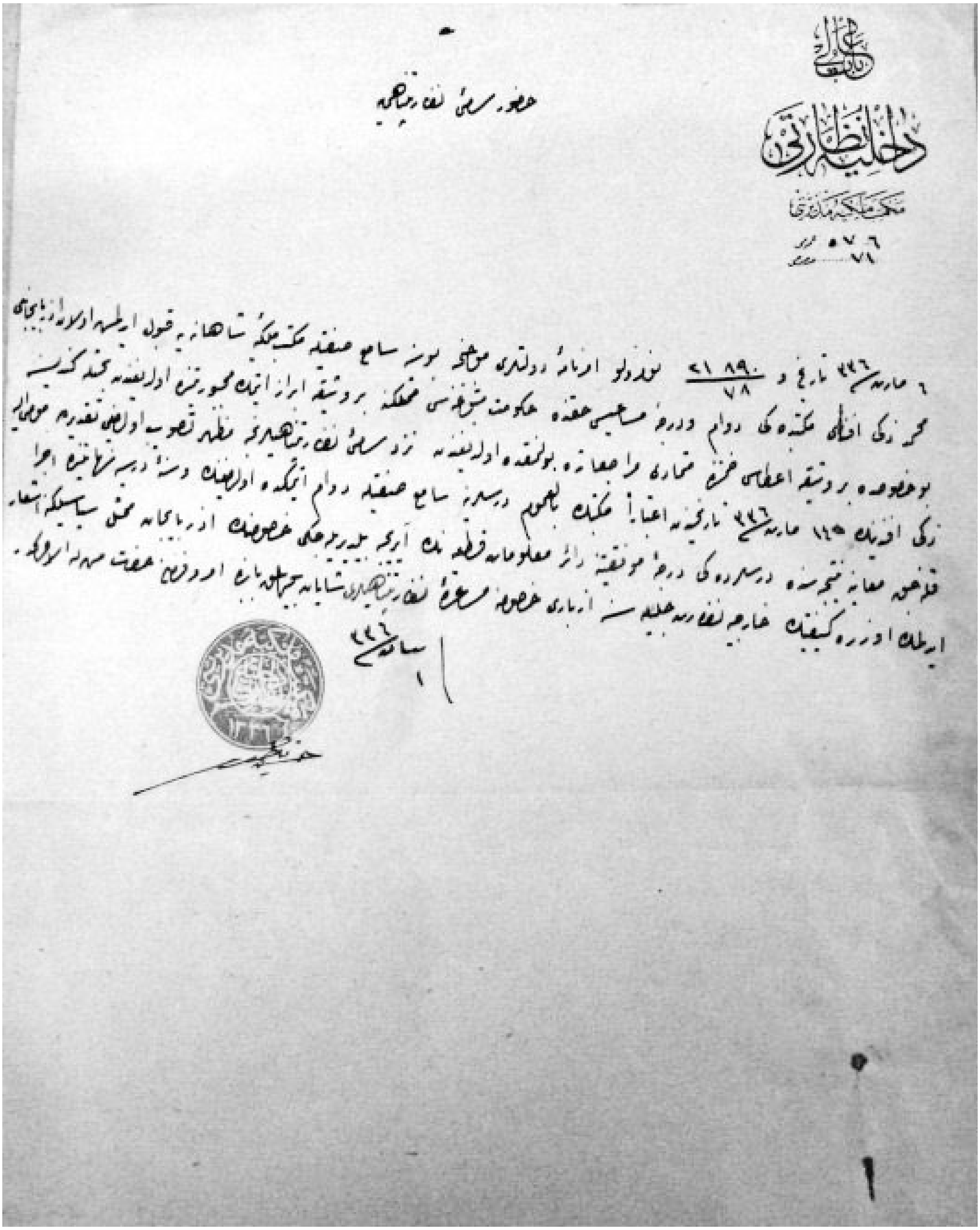
قلم مخصوص

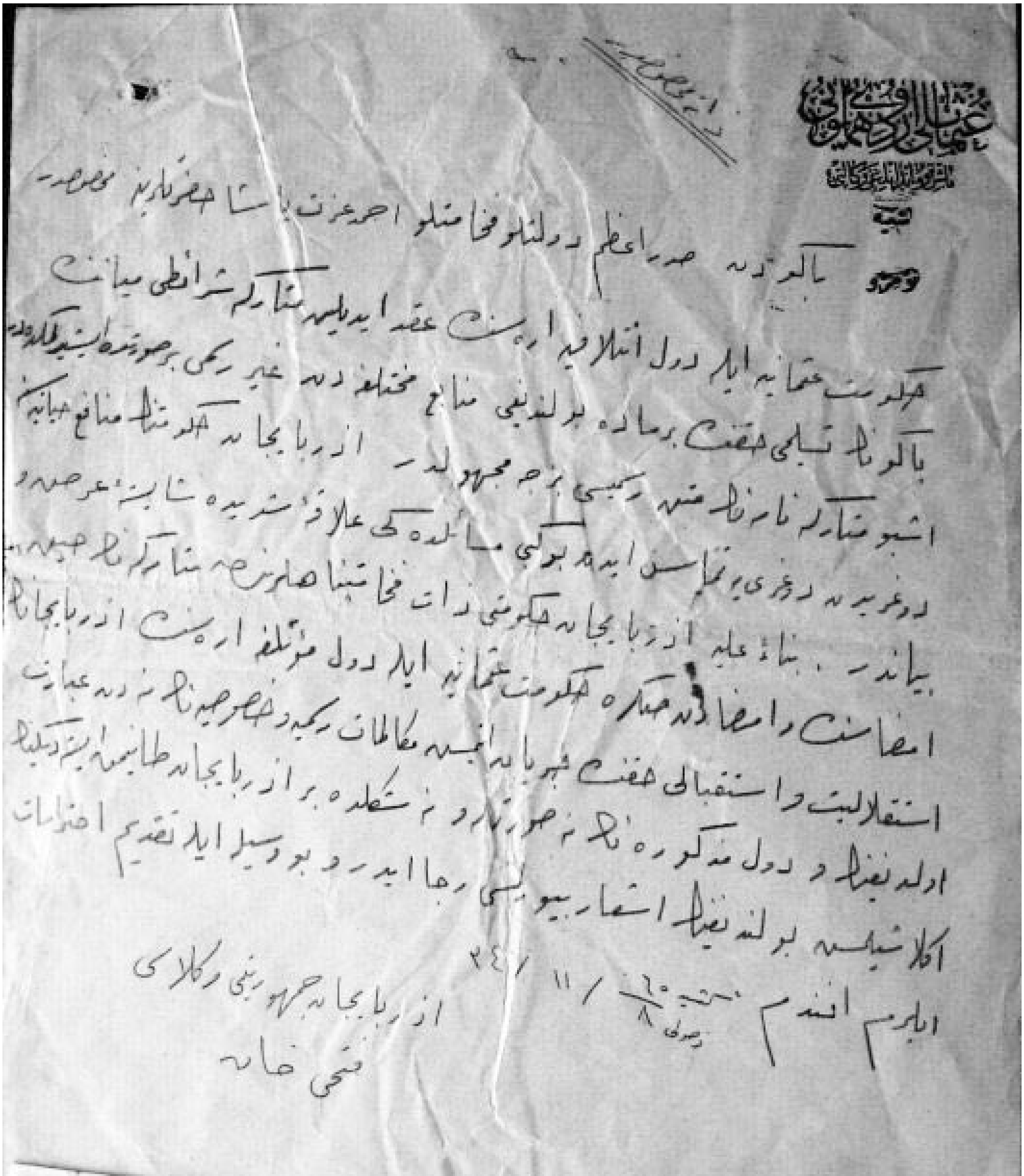
خلاصه

مالیه نظارتی
قلم مخصوص
عدد
خلاصه

دولت علیه
داخلیه نظارتی

باب عالی
داخلیه نظارتی
حضور سامی نظارت پناهی‌یه
٥٠٧٦
٧١

صدر اعظم دولتلو فخامتلو احمد عزت پاشا حضرتلرینه مخصوصدر

بالورده صدر اعظم ... متارکه شرائطی میاننده

حکومت عثمانیه ایله دول ائتلافیه ارهسنده عقد ایدیلمش متارکه ... غیر رسمی بر صورتده استخبار ایدلدی

بالوناسبه ... حقنده بر ماده بولندیغی منابع مختلفه‌دن ... آذربایجان حکومتنک منافع حیاتیه‌سینی

اشبو متارکه نامه‌نک متنی ... رسمی بر صورتده مجهولدر ... آذربایجان ایله شایان عرض ... علاقه‌دار

دوغریدن دوغری‌یه تماس ایدن بو مسئله‌ده کی علاقه شدیده‌سنه ... متارکه‌نامه صورتنک

بیاندر. بناءً علیه آذربایجان حکومتی ذات فخامتپناهیلرندن متارکه‌نامه صورتنک ارسالنی و آذربایجانک

امضاسنی و امضا ایدن حکومت عثمانیه ایله دول مؤتلفه ارهسنده آذربایجانه عائد

استقلالیت و استقبالی حقنده جریان ایدن مکالمات رسمیه و خصوصیه‌نک نه دن عبارت

اولدیغنی و دول مذکوره‌نک نه صورتله و نه شکلده بر آذربایجان طانیمغه آماده بولندقلرینی

اشعار بیورلمسنی رجا ایدر و بو وسیله ایله تقدیم احترامات

اکلاشیلمسه بولندیغم ...

۲۴ / ۱۱ / ۱۹۱۸

افندم

آذربایجان جمهوریتی وکلای

فتحعلی خان

آذربایجان
حکومت جمهوریسی
٢٧ اغستوس ١٩١٨
نومرو : ١١٣٢

اعتمادنامه

آذربایجان جمهوریتی حکومتنك اعضاسندن ناظر علی مردان بك طوپچی‌باشوف مذکور جمهوریتك
هیئت وکلاسی طرفندن ایشبو ١٩١٨ سنه‌سی اغستوسنك یکرمی‌سنده ویردیکی قراره توفیقاً
استانبول، آذربایجان جمهوریتنه تعلق ایدن کافه مسائل حقنده حکومت علیه عثمانیه ایله مذاکره‌ده
بولنمق ایچون جمهوریت مذکوره طرفندن کندیسنه وسیع اختیارات ویریلرك تعیین ایدلمش و ایشبو
مسائلی حل ایتمك و احتیاج کورولدیکی تقدیرده ائتلاف و قطعنامه اوراقنی امضا ایتمك حقنه
مالك ناظر اختیار فوق العاده و سفیر مخصوص مرخص کوندریلیر.

هیئت وکلا رئیسی : فتح علی خان خویسکی

حکومت ایشلرینك اداره مدیری رستم خان خویسکی

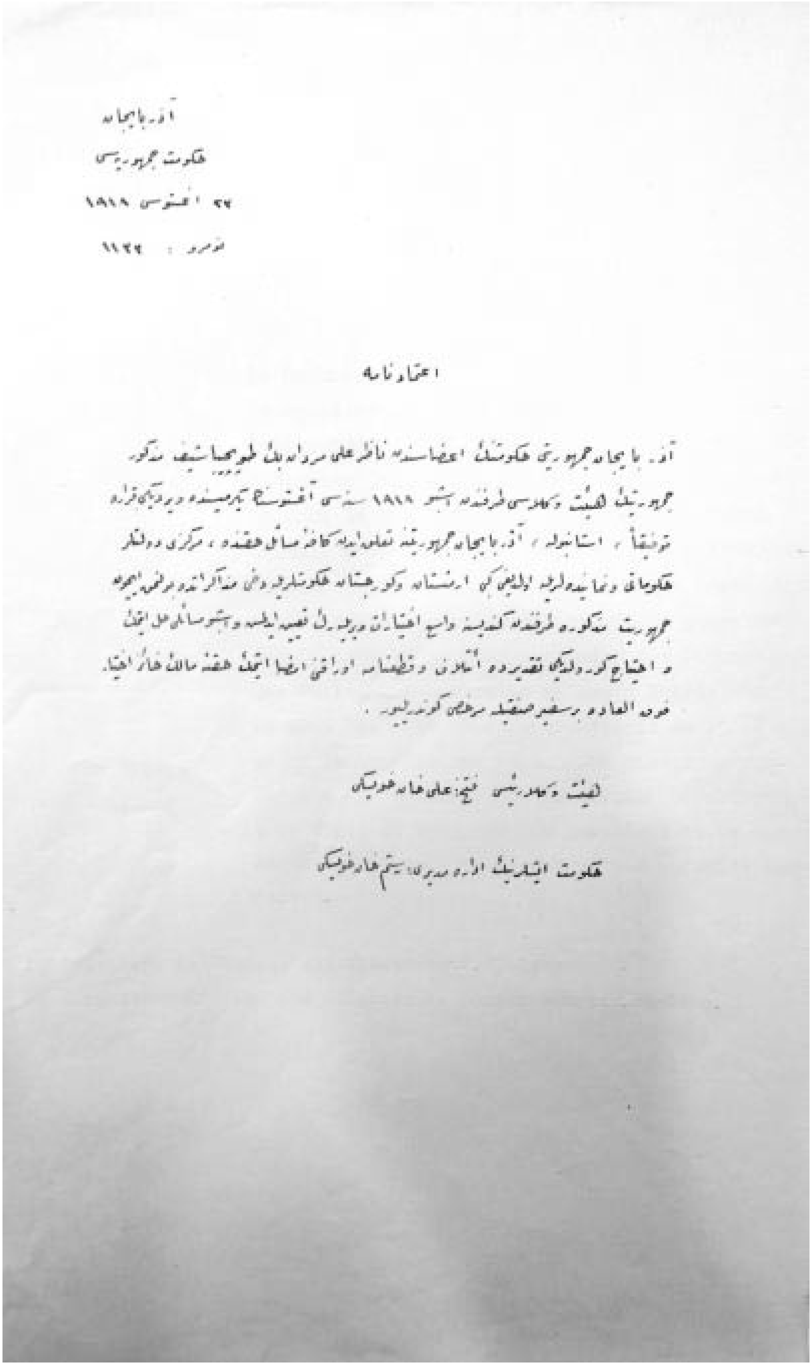
2

République Azerbéidjane
le 23 Aout 1918
№1143

MANDAT.

Le Membre du Gouvernement de la République Azerbéidjane, le Ministre Ali Mardan bey Topchibacheff, d'après la décision du Conseil des Ministres de la même République, ayant lieu le 20 Aout de cette année 1918, est envoyé comme délégué à Constantinople en qualité de Ministre Plénipotentiaire extraordinaire de la République Azerbéidjane. Il est chargé de pleins pouvoirs pour entrer en pourparlers avec le Gouvernement Impérial Ottoman, sur toutes les questions concernant les intérêts de la susdite République, a le droit de résoudre ces questions et en cas de besoin signer les actes et les ententes conformes.

Le Président du Conseil des Ministres: F.Khoïsky
Le Directeur Général des Affaires du Gouvernement : R.Khoïsky.

آذربایجان
حکومت جمهوریه‌سی
٢٢ اغستوس ١٩١٩
نومرو : ١١٢٢

اعتمادنامه

آذربایجان جمهوریتی حکومتنک اعضاسندن ناظر علی مردان بك طوپچی باشیف مذکور
جمهوریتك هیئت وکلاسی طرفندن بشنجی ١٩١٩ سنه‌سی آغستوسك یکرمیسنده ویردیکی قراره
توفیقاً ، استانبولده ، آذربایجان جمهوریتنه تعلق ایدن کافه مسائل حقنده ، مرکزی دولتلر
حکومتلری و نماینده‌لریله اولدیغی کبی ارمنستان و کرجستان حکومتلریله دخی مذاکراتده بولنمغه
جمهوریت مذکوره طرفندن کندیسنه واسع اختیارات ویریلرك تعیین ایدلمش و بو مسائلی حل ایتمك
و احتیاج کوریلدیکی تقدیرده ائتلاف و قطعنامه اوراقنی امضا ایتمك حقنه مالك خارق اختیار
فوق العاده و سفیر صلاحیت مرخصی کوندریلیور .

هیئت وکلا رئیسی فتحعلی خان خویسکی

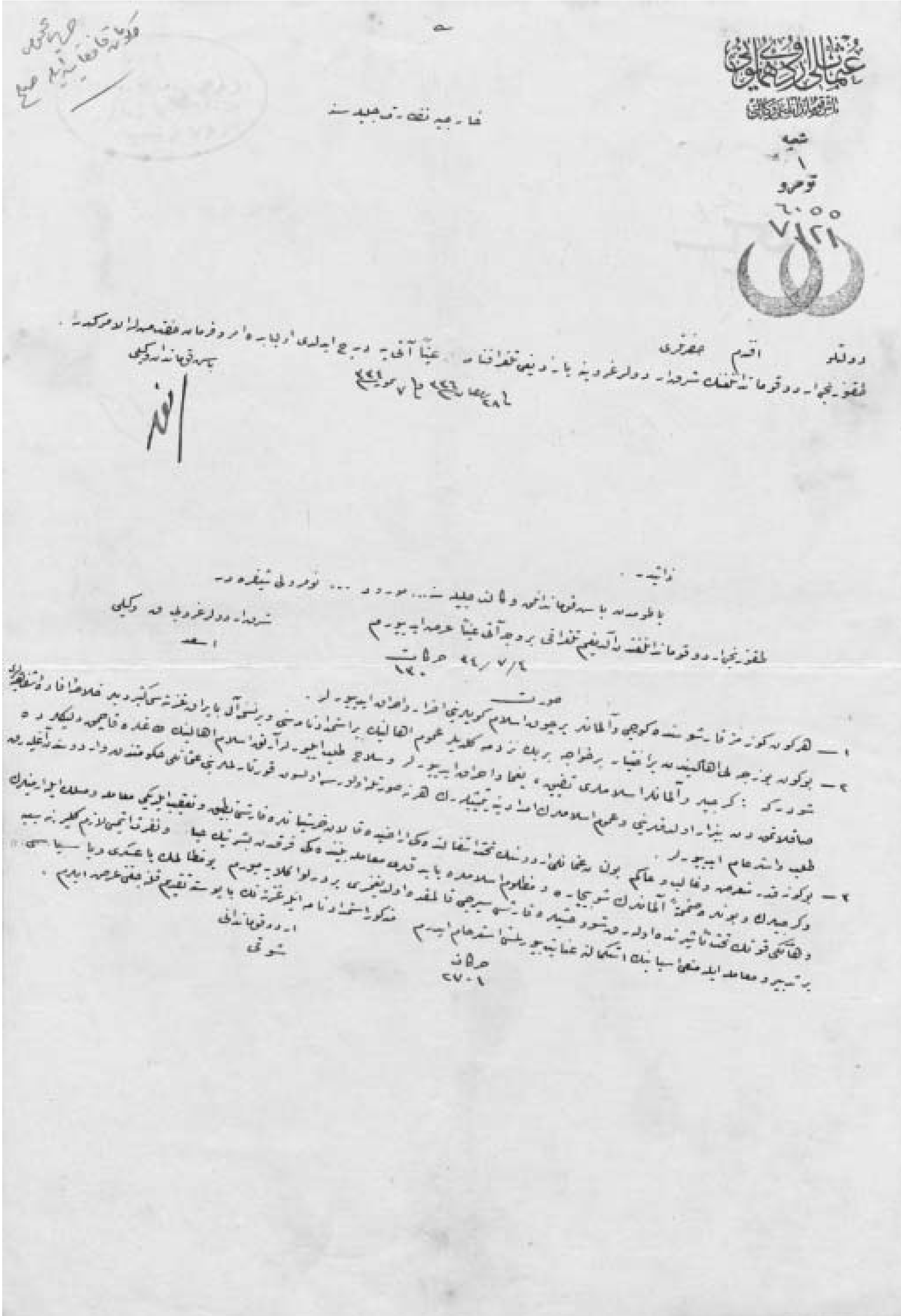
حکومت ایشلرینك اداره مدیری رستم خان خویسکی

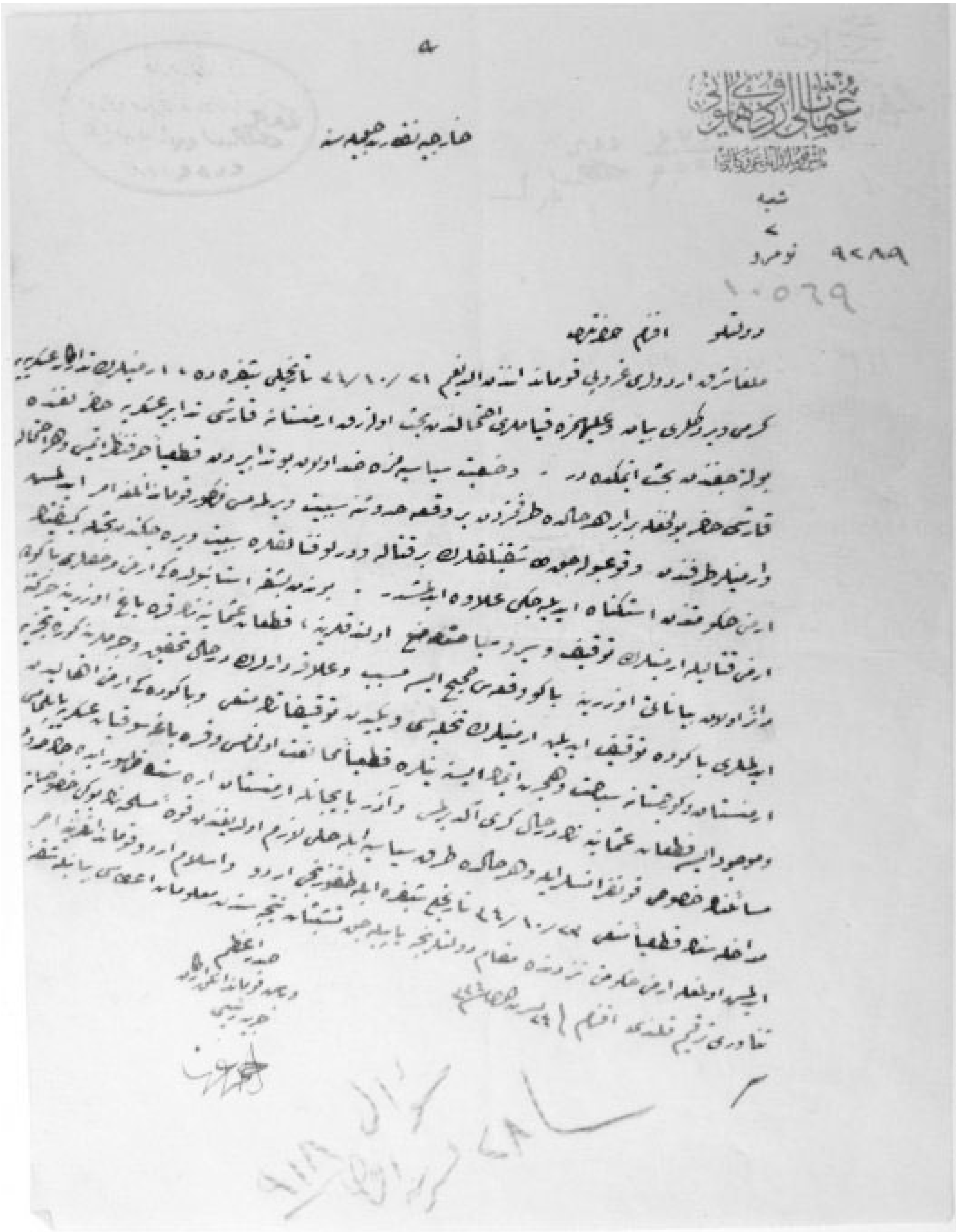
République Azerbéidjane
le 23 Aout 1918
№ 1142

MANDAT.

Le Membre du Gouvernement de la République Azerbéidjane, le Ministre Ali Mardan bey Top-tchibacheff, d'après la décision du Conseil des Ministres de la même République, ayant lieu le 20 Aout de cette année 1918, est envoyé comme délégué à Constantinople en qualité de Ministre Plénipotentiaire extraordinaire de la République Azerbéidjane. Il est chargé de pleins pouvoirs pour entrer en pourparlers avec les Gouvernements des Puissances Centrales et leurs Représentants, de même qu'avec les Représentants de l'Arménie et de la Géorgie, sur toutes les questions concernant les intérêts de la susdite République, a le droit de résoudre ces questions et en cas de besoin signer les actes et les ententes conformes.

Le Président du Conseil des Ministres: F. Khoĭsky
Le Directeur Général des Affaires du Gouvernement: R. Khoĭsky.

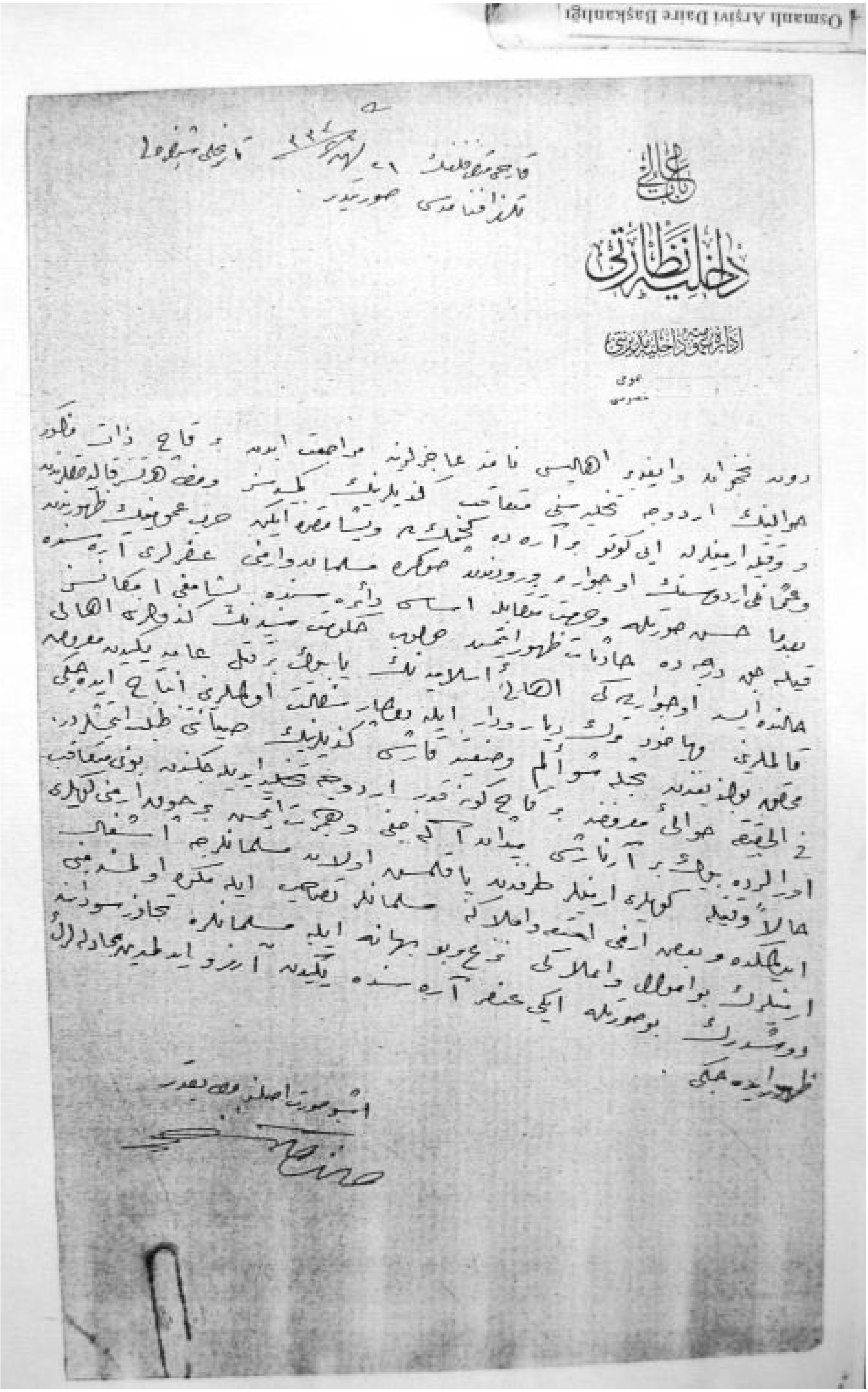
خارجيه نظارت جليله سنه

شعبه ۲

نومرو ۹۲۸۹

۱۰۵۶۹

دولتلو افندم حضرتلري

Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

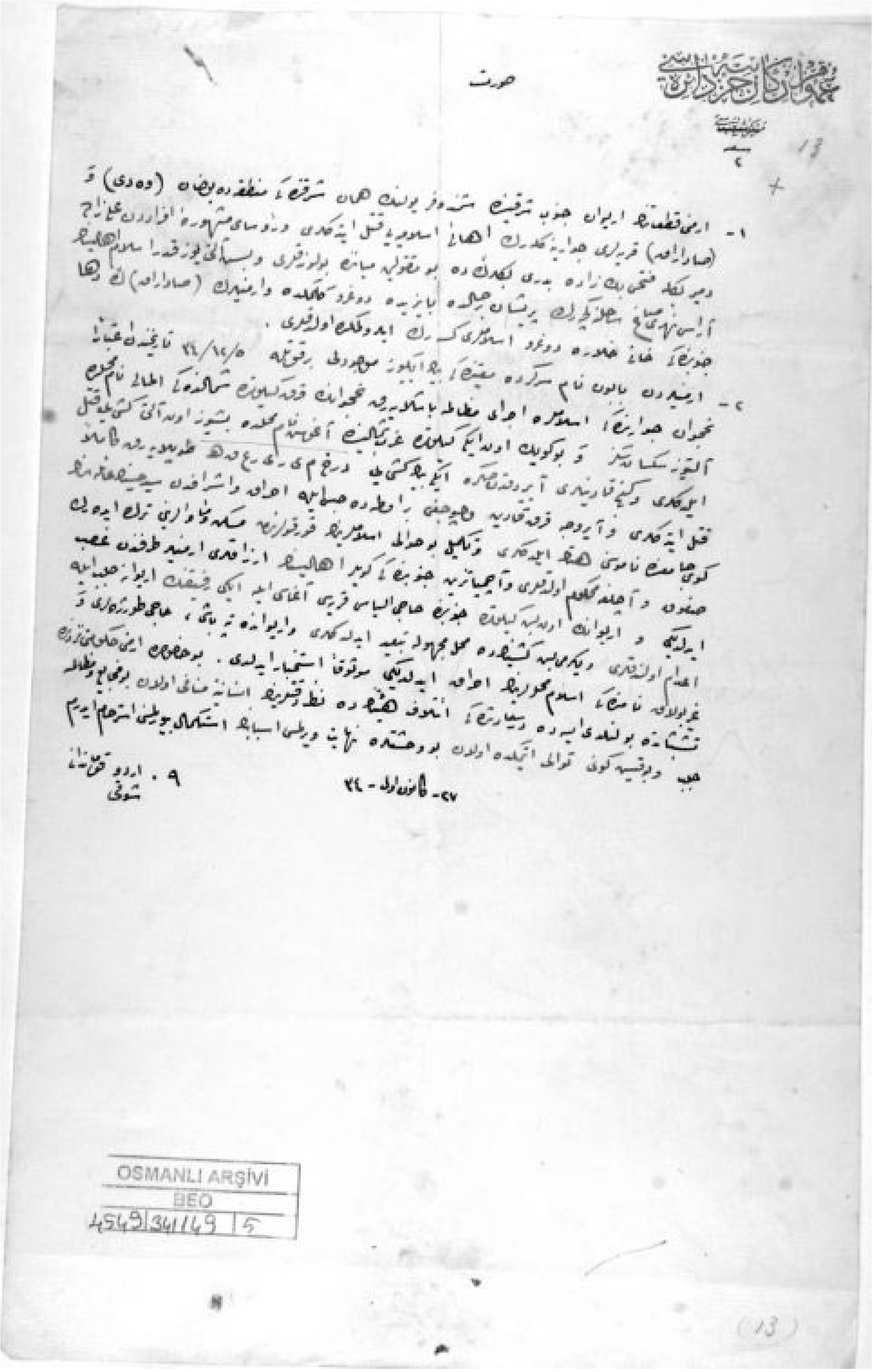
باب عالی

داخلیه نظارتی

اداره عمومیه داخلیه مدیریتی

عمومی

خصوصی

OSMANLI ARŞİVİ
BEO
4549 | 341169 | 5

RÉPUBLIQUE D'AZERBAIDJAN

DÉLÉGATION
A LA
CONFÉRENCE DE LA PAIX

le 17 février 1921

N° 766

A Son Excellence

Monsieur le Président du Conseil Suprême
des Alliés
à Londres.

Monsieur le Président,

Dans son mémoire en date du 20 janvier 1921 N°730 présenté au Conseil Suprême, de même que dans ses fréquentes lettres adressées au Conseil Suprême de la Conférence de la Paix, la Délégation de la République d'Azerbaïdjan auprès de la Conférence de la Paix a eu l'honneur d'attirer l'attention du Conseil Suprême sur la situation extrêmement pénible du peuple azerbaïdjanien, qui depuis dix mois verse son sang dans des combats acharnés contre les bolchéviks russes.

Les souffrances incessantes du peuple, la destruction systématique de tous les biens culturels et économiques du pays, le pillage éhonté de sa principale richesse - - le naphte de Bakou, obligent la Délégation de l'Azerbaïdjan à déclarer de nouveau au Conseil Suprême des Alliés que l'Azerbaïdjan et son peuple écrasé sous le régime bolchéviste, attendent avec une impatience compréhensible une aide morale et matérielle des Puissances de l'Entente.

- 2 -

<u>Moralement</u> notre pays peut être aidé par la reconnaissance <u>de jure</u> de la République azerbaïdjanienne par l'Entente qui a déjà reconnu notre voisine, la Géorgie.

Actuellement, c'est justement l'Azerbaïdjan qui a le plus besoin de cette reconnaissance; il ne se réconciliera jamais avec le régime bolchéviste, il a toujours été et sera toujours, par suite de la tournure de l'esprit et des idées de la population musulmane, opposé aux principes dest structeurs qui lui sont imposés sur l'ordre des bolchéviks moscovites au moyen des baïonnettes de l'armée rouge.

C'est pourquoi la Délégation se décide à déclarer qu'une circonstance comme le régime bolchéviste qui n'a aucune racine dans le pays et rien de commun avec la population musulmane, laquelle supporte une lutte sanglante contre ce régime, ne devrait pas être un obstacle à la reconnaissance <u>de jure</u> de la République d'Azerbaïdjan.

La Délégation se permet d'affirmer qu'au contraire cette reconnaissance donnerait une puissante impulsion et servirait de stimulant sauveur pour animer l'esprit du peuple dans la lutte contre les bolchéviks russes, dont la présence en Azerbaïdjan est dans tous les cas une circonstance passagère, temporaire, car le peuple azerbaïdjanien est inébranlablement résolu à se séparer de la Russie et à vivre de sa vie politique indépendante, prêt à tous les sacrifices pour défendre et conserver sa liberté et son indépendance.

La Délégation a l'honneur d'affirmer au Conseil Suprême des Alliés que notre peuple ne changera jamais de résolution et ne cessera de lutter contre ses nouveaux oppresseurs, tant qu'il ne sera pas délivré de ce régime abhorré.

Mais comme cette lutte sanglante est trop lourde, elle pourra, comme l'expérience des dix derniers mois le fait

- 3 -

voir, durer longtemps et troubler ainsi la paix et la tranquillité dans tout le Caucase, si étroitement lié avec le Proche Orient.

En d'autres termes, tant que les bolchéviks russes seront au Caucase, particulièrement en Azerbaïdjan, la paix et la tranquillité dans tout le Proche Orient seront en grand danger, comme à présent.

La Conférence actuelle du Conseil Suprême des Alliés à Londres poursuit aussi un but hautement humanitaire et salutaire pour les peuples du Proche Orient, et parmi eux pour ceux du Caucase - le rétablissement d'une vie de travail paisible et de la tranquillité parmi ces nations épuisées et ruinées moralement et économiquement par de longues années de la guerre et par les troubles à l'intérieur. Ce noble but, comme la Délégation de la République azerbaïdjanienne en est persuadée, ne peut être atteint que par la liquidation définitive du bolchévisme russe, avant tout au Caucase et dans le Proche Orient, si étroitement lié au Caucase. L'Azerbaïdjan surtout est prêt à tous les sacrifices pour lutter contre ledit mal; mais pour qu'il puisse mener à bien cette lutte, il a besoin non seulement d'aide morale, mais aussi d'aide matérielle, sous la forme d'armements et en général de matériel de guerre.

La Délégation ne doute pas que pour le meilleur emploi d'une telle aide, l'Azerbaïdjan n'ait la sympathie du peuple géorgien, son voisin qui est lié depuis longtemps à l'Azerbaïdjan par des liens d'amitié et de bienveillance mutuelle. La présence de représentants de la Turquie peut aussi faciliter la solution de cette question.

Vu ce qui vient d'être exposé, j'ai l'honneur, Monsieur le Président, de vous prier, au nom de la Délégation de la République azerbaïdjanienne, de soumettre au

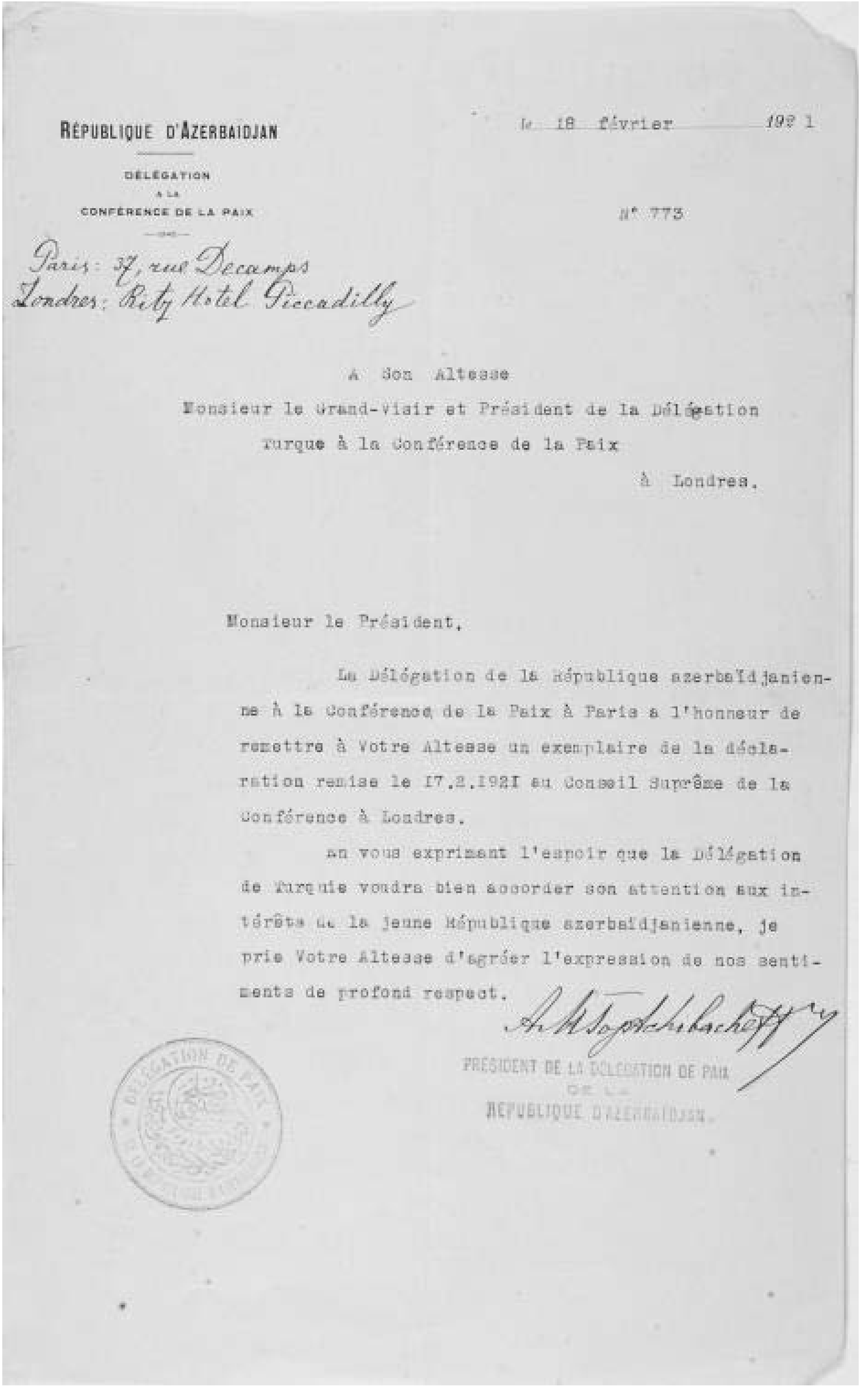
- 4 -

Conseil Suprême des Alliés les revendications de ladite Délégation exposés dans ce mémoire:

I° La reconnaissance <u>de jure</u> de la République azerbaïdjanienne.

2° Accorder à l'Azerbaïdjan une aide matérielle contre les bolchévistes russes.

Je vous prie, Monsieur le Président, d'agréer l'expression de mon profond respect.

RÉPUBLIQUE D'AZERBAIDJAN

DÉLÉGATION
À LA
CONFÉRENCE DE LA PAIX

Paris: 37, rue Decamps
Londres: Ritz Hotel Piccadilly

Le 18 février 1921

N° 773

A Son Altesse
Monsieur le Grand-Visir et Président de la Délégation
Turque à la Conférence de la Paix
à Londres.

Monsieur le Président,

La Délégation de la République azerbaïdjanienne à la Conférence de la Paix à Paris a l'honneur de remettre à Votre Altesse un exemplaire de la déclaration remise le 17.2.1921 au Conseil Suprême de la Conférence à Londres.

En vous exprimant l'espoir que la Délégation de Turquie voudra bien accorder son attention aux intérêts de la jeune République azerbaïdjanienne, je prie Votre Altesse d'agréer l'expression de nos sentiments de profond respect.

A. M. Topchibacheff

PRÉSIDENT DE LA DÉLÉGATION DE PAIX
DE LA
RÉPUBLIQUE D'AZERBAIDJAN.

DÉLÉGATION DE PAIX

*** *** ***

*Kitab «Mütərcim» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzində
səhifələnmiş və çap olunmuşdur.*

Nəşriyyat redaktoru – ***Əliş Mirzallı***
Texniki redaktor – ***Mətanət Qaraxanlı***
Kompyuter tərtibatı – ***Günel Muxtarova***
Korrektor – ***Rita Müslümova***

Çapa imzalanıb: 28.12.2017
Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.
Ofset çap. Ofset kağızı. Həcmi: 32,5 ç.v.
Tiraj: 150. Sifariş № 22.

MÜTƏRCİM

Az 1014, Bakı, Rəsul Rza küç., 125/139b
Tel./faks 596 21 44; (055) 715 63 99
e-mail: mutarjim@mail.ru
www.mutercim.az